

F. CIELĒNS

90-3
L 236 III

FĒLIKSS CIELĒNS

LAIKMETU
MAINĀ

III

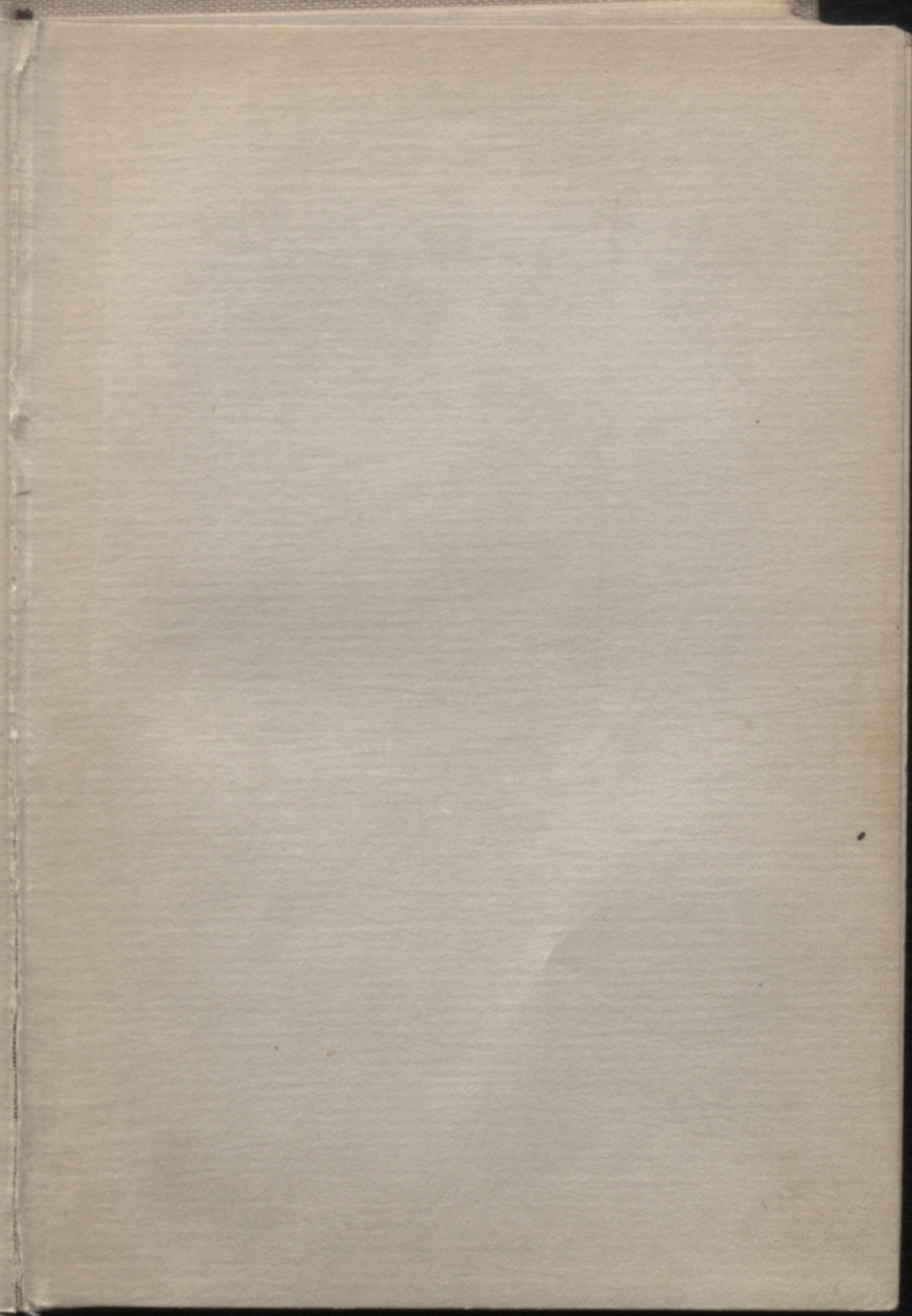
MEMENTO

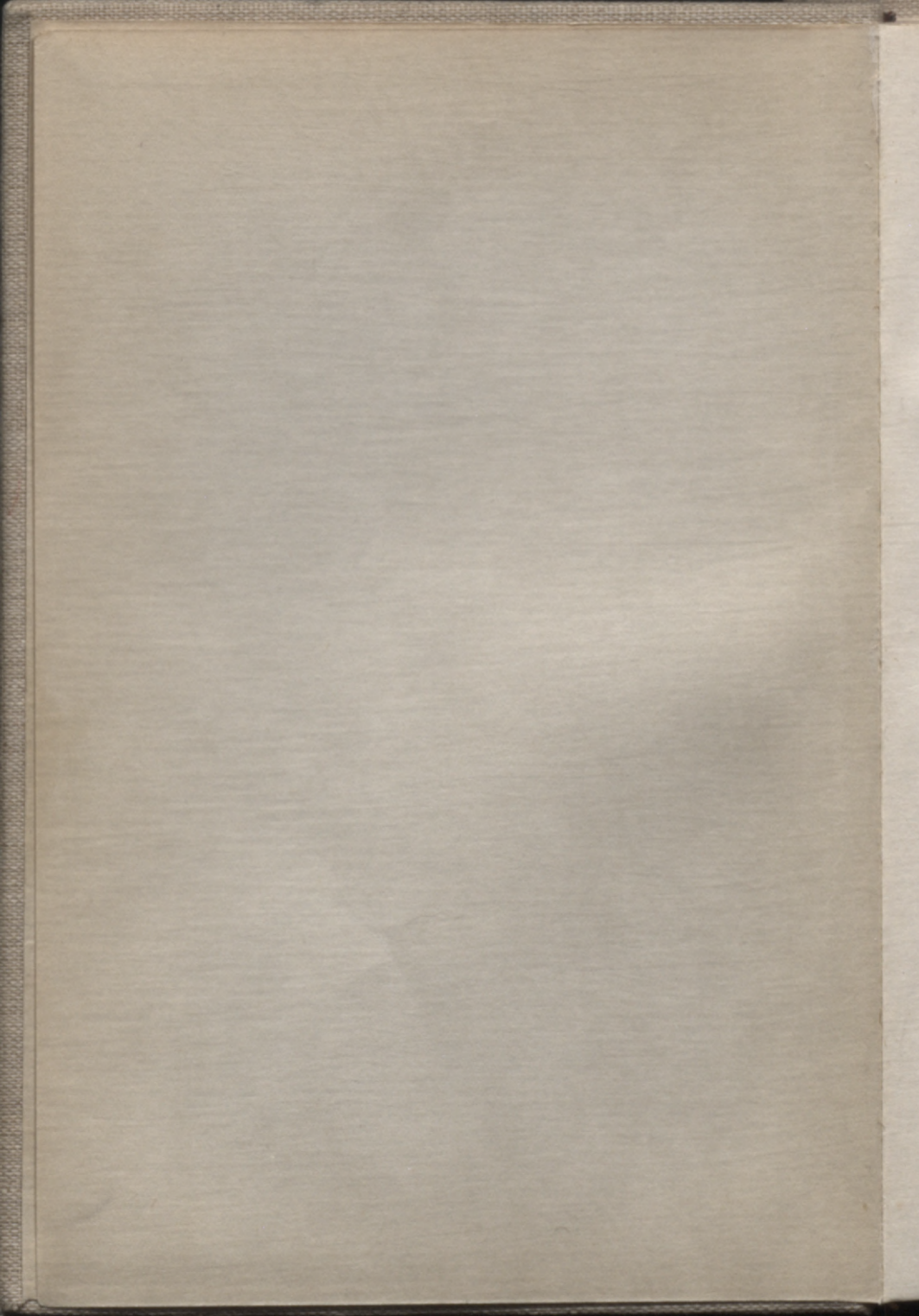
LAIKMETU MAINĀ III

90-3
L-236_{III}

LAIKMETU
MAINĀ
III

Ritvaldis Jankus

FĒLIKSS CIELENS * LAIKMETU MAIŅĀ * III SĒJUMS

B, L

L 90-3

236

dubl.

L
1551 9

FĒLIKSS CIELĒNS
LAIKMETU
MAINĀ
ATMIŅAS UN ATZIŅAS
III SĒJUMS

LATVIJA EIROPAS TRAGĒDIJĀ

Ritvaldis Jankus

MEMENTO

Pilvägen 11, Lidingö, Sweden

1964

1001

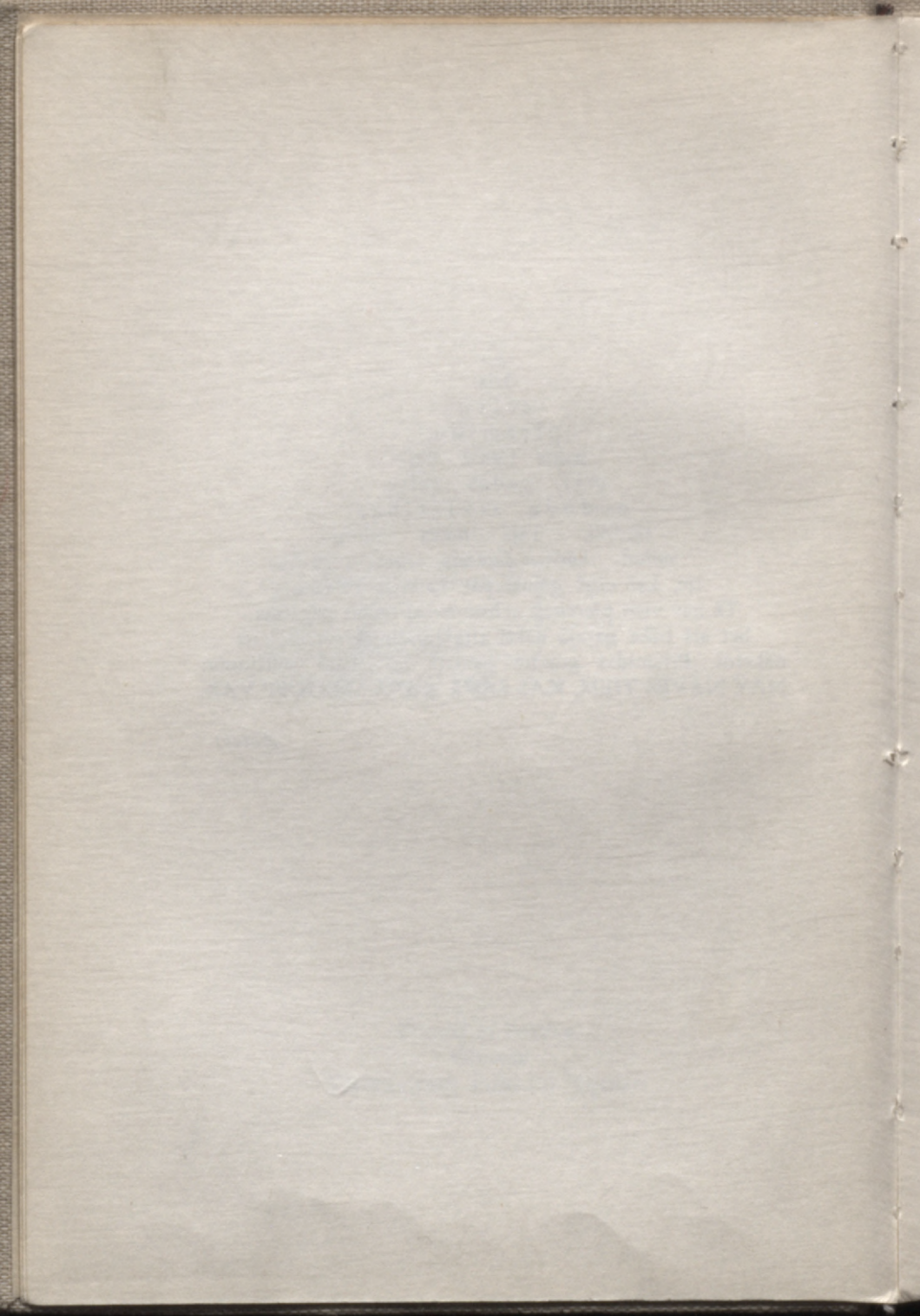
LATVIJAS NACIONĀLĀ
BIBLIOTĒKA
93 - 3. 172

0304094449

Printed in Sweden
Västerås
Västmanlands Folkblad Tryckeri

△
trīs
stāvu
piramidu,
nakts tumsā des-
mit gados celtu,
nododu atklātības
sardzei. Tajā mūža mieru
nerod kāds faraons, bet visi
tie, kas cīņā gājuši par Latvijas brīvību.
Tā nav vien piemiņas celtnē mūsu tautas pagātnei,
bet arī bāka gaņajā naktī rīta jundiniekiem ceļā uz
nākotni. Piramidas granīta pamatā es iekaļu veltījumu:
NAV NĀVES TIEM, KAS SĀVĀ KAPĀ SMAIDĪT VAR.

Autors

DAŽI PRIEKŠVARDI

Laikmetu maiņā pirmā sējuma priekšvārdos es sacīju, ka manu atmiņu un atziņu kopdarbs aptvers četrus sējumus un pēdējais, kas tēlos laikmetu no 1945. gada līdz 1964. gadam, sauksies — Gaņā nakts un rīta junda. Tagad galveno, ko gribēju teikt IV sējumā, ietilpināju III sējuma pēdējā nodaļā.

Atsevišķu plašu ceturto sējumu nerakstu nevis tāpēc, ka mani spēki būtu apsiukuši vecuma un slimību dēļ. Protams, es neesmu vairs nekāds jaunais, jo 1964. gada 7. februārī man palika 76 gadi. Veselība arī nav vairs agrākā. 1962. gadā man izdarīja divas operācijas un nogulēju 4 mēnešus slimnīcā. Arī sirds, kas gaņajā mūžā tik daudz piepūlēta, mazliet jau sāk sagurt. Turklāt, aklam rakstīt un izredīgēt 500 lappušu lielu sējumu ir smaga darba nasta, ko redzīgiem grūti iedomāties. Tomēr es pārvarētu visas šīs grūtības un uzrakstītu arī ceturto sējumu, ja to atzītu par nepieciešamu.

Dziļāk pārdomājis šāda sējuma saturu un kompozīciju, es beidzot, secināju, ka tas var izpalikt. Visu iepriekšējo sējumu pamatnē ir Latvijas vēsture, kas norisinājusies dzimtenes teritorijā. Ceturtā sējumā tad nu man vajadzētu tēlot Padomju Latvijas vēsturi pēdējos divdesmit gados. Manā rīcībā nav un arī nevarēja būt avotu šādai vēsturiskai apcerei. Trimdas norišu tēlojums nevar aizstāt dzimtenes vēsturi.

Turklāt vēl piebilstams, ka man jāveic vēl vairāki lielāki literāri darbi: 1) no manu memuāru trim sējumiem jāsatavota viena grāmata zviedru un angļu valodās, un 2) galīgi jāredīgē un jāpublicē divi mani romāni — Sarkanais lielinkvizitors un Saule rietā, kā arī 8 drāmas — Sarkanais nerrs, Mitanija, Starplanētārā sensācija, Pulkvedis Azards, Velna sieva, Varas lāsts, Jaukā Jūlija un Jāzeps un Potivara sieva.

Izsaku draudzīgu pateicību tiem, kas palīdzējuši man aklam pārvarēt grūtības šī trešā sējuma īstenošanai: Jānim Ritumam, Lizetei Skalbei un manai Maijai. Tāpat liels paldies Jānim Abučam, kuŗš neskaidro manuskriptu pārvērtā skaidrā salikumā. Bez tam pateicos Brūno Kalniņam, Aleksandram Plensneram un prof. Arnoldam Aizsilniekam, kuŗi man snieguši informāciju dažos jautājumos. Pateicos jo sirsniģi Valdim Bumbēram, kas pūlēģies sastādīt visu trīs sējumu personu rādītāju un pildģjis pienākumu vākt Amerikā subskribentus. Tāpat niģģ paldies Mirdzai Ritumai, apģģda Memento ārģģjo sakaru vadģģtģģjai.

Beidģot silts rokas spiedģens visiem subskribentiem un lasģģtģģjiem, ģo bez viņu lģģzģdalģģbas nebģģtu bijģģs iespģģjams sakalt akmeņus ģai Latvģģjas brģģvģģbas pģģramidai.

Jģģņu Vainagģ (Midsommarkransen),
1964. gada martģģ.

Fģģliķģs Cielģģns

Kārļa Ulmaņa diktatūras laiks

I. DAŽI VISPĀRĒJI VĒROJUMI

Šo atmiņu un atziņu otrajā sējumā jau noskaidroju, ka Ulmaņa diktatūras režīms nodibinājās vācu nacionālsociālisma uzvaras rezultātā. Itālijas fašisms, kas pie varas nāca jau 1922. gadā, kaut gan deva ierosinājumus dažādo zemju reakcionārajām aprindām cīņā pret demokrātiju, tomēr palika ieslēgts Apenīnu pussalā, bez lielākas ietekmes Eiropas vēsturiskajā attīstībā. Turpretī Hitlera nākšana pie varas ievirzīja Eiropu un zināmā mērā visu pasauli jaunā vēstures laikmetā, kam raksturīga diktatūras ieviešanās dažās kontinentālās Eiropas valstīs un otrais pasaules kaņš. Latvija ierāvās Eiropas traģēdijā galvenokārt ārējo faktoru virzīta.

Ar to es nebūt negribu teikt, ka 15. maija režīms ir vienkāršs vācu nacionālsociālisma atdarinājums. Kārļa Ulmaņa nodibinātā diktatūra zināmā mērā atšķīrās no vācu diktatūras iekārtas. Kādā latviešu sociālistu partijas 1939. gadā ārzemēs izdotajā grāmatā „15. maija Latvija” Žanis Buševics, Anša Buševica brālis, mēģināja sniegt šī režīma analīzi. Viņš runā par Ulmaņa apvērsumu kā par buržuazijas kontrevolūciju un viņa režīmu raksturo kā vecsaimnieku šķiras un zemnieku savienības diktatūru. Tāds vērtējums ir nepamatots. Isos vilcienos mēģināšu atsegt šī režīma politisko būtību.

K. Ulmanis bija daudz ko aizguvis vācu nacionālsociālismā un šo to arī itaļu fašismā, tomēr dažā ziņā viņš gāja savu īpatu ceļu.

Kas īsti bija Ulmaņa vara? Tā nebija Latvijas buržuazijas

diktātūra. Tās nodibināšanā nepiedalījās Arveda Berga vadītā nacionālā centra partija, nedz arī kāds kaut cik pazīstams tās biedrs. Arveds Bergs savā laikrakstā Latvis tūlīt pēc apvērsuma gan apsveica to, bet drīz vien sāka izrādīt neapmierinātību. Pērkonkrustiēši, ar Gustavu Celmiņu priekšgalā, kas bija īstie fašisti, turpināja opozīciju, bet viņu vadītājus Ulmaņa valdība pavēlēja apcietināt un turēja cietumā ilgāku laiku. Vēsturiska patiesība: latviešu pilsētu buržuazija nepiedalījās 15. maija apvērsumā un arī neatbalstīja to.

Un turīgie vecsaimnieki? To aktīvākā daļa, kas bija organizēta aizsargos, gan piedalījās apvērsuma īstenošanā un bija Ulmaņa diktatūras svarīgākais politiskais un bruņotais atbalsts. Tomēr nevar teikt, ka aizsargus Ulmanis un Alfrēds Bērziņš ievirzīja atklātā, nelikumīgā cīņā pret demokrātisko iekārtu, kā to izdarīja Musolīni ar saviem bruņotajiem kaujiniekiem. Viņi tos iemānīja it kā legālā akcijā aizstāvēt valdību pret sociāldemokrātiem, kas kopā ar komunistiem gribot pretlikumīgi nodibināt savas partijas diktatūru.

Demokrātiskās sistēmas laikā vecsaimnieku šķiru reprezentēja parlamentā un valdībā zemnieku savienība. Vai šī partija kā tāda piedalījās 15. maija apvērsuma rīkošanā un atbalstīja Ulmaņa diktatūras režīmu?

Vācu okupācijas laikā es šad tad dzīvoju Jelgavā, kur pastāvīgā dzīves vieta bija Kārlim Pauļukam. Šeit es satuvojos ar šo zemnieku savienības izcilo darbinieku, Saeimas ilggadīgo deputātu un vicepriekšsēdi. Šis goda vīrs man sniedza šādu tuvāku informāciju par zemnieku savienību un apvērsumu. Ulmanis to sarīkojis visai sazvērnieciskā veidā, iesaistot tajā nedaudzus, sev pilnīgi uzticamus un padevīgus cilvēkus. Par apvērsuma rīkošanu nekā nav lēmusi un par to pat nekā nav zinājusi ne zemnieku savienības Saeimas frakcija, ne partijas centrālā komiteja. Arī valsts prezidents A. Kviesis iepriekš nekā nav zinājis. 16. maija rītā Ulmanis pavēlējis aizturēt mājas arestā abus Saeimas vicepriekšsēžus — savas partijas darbinieku K. Pauļuku un bīskapu J. Rancānu. Kad 16. maija pēcpusdienā zemnieku savienības frakcijas locekļu apspriedē

Ulmanis ziņojis par apvērsumu, tad vairākums, Hugo Celmiņa vadībā, bijis pret nelikumīgo 15. maija varas aktu.

Arī Alfrēds Bērziņš savos memuāros apliecina, ka zemnieku savienības Saeimas frakcija, ko Ulmanis sasaucis 16. maijā uz sēdi, nav sankcionējusi nelikumīgo apvērsumu un nav dāvājusi diktātoram uzticību, kā to izdarīja valsts prezidents A. Kviesis.

„Pēcpusdienā zemnieku savienības partijas birojā uz pēdējo sēdi sanāca partijas deputāti. Pēc Ulmaņa īsa paziņojuma vairums klusēja, neizsakoties ne par, ne pret to.” „Tikai viens deputāts, kuŗu pazinu kā cilvēku ar izcilu goda prātu un taisnības apziņu, jautāja, vai pārmaiņas neesot pretrunā ar satversmi un uz kādiem tiesiskiem pamatiem jaunā valsts domājot savā turpmākā darbā balstīties.” (Alfrēds Bērziņš, Labie gadi, 1963. gadā, 157. lpp.)

Ja atminamies, ka 15. maija apvērsums samulsināja tādus demokratiskus intelektuāļus kā profesorus Kārli Dišleru un Arvedu Švābi un dzejniekus Jāni Akurāteru un Vili Plūdoni, un ka tajā piedalījās tāds demokrats kā M. Skujenieks, tad šī zemnieku savienības frakcijas un Hugo Celmiņa stāja ir vēsturiski un morāli ļoti augstu vērtējama. Piemetināsim, ka šajā brīdī, kad zemnieku savienības Saeimas frakcija izrādīja neuzticību Ulmanim, Latvijā jau valdīja jaunā režīma terors: mājas arestā atradās zemnieku savienības deputāts K. Pauļuks un cietuma ieslodzījumā Saeimas priekšsēdis P. Kalniņš un 31 Saeimas deputāts, no kuŗiem 12 bija pilsonisko frakciju locekļi.

Zīmīgi arī tas, ka citu partiju starpā slēdza arī zemnieku savienību. To Ulmanis nedarīja vis tāpēc, lai izrādītu vienlīdzību pret visiem, bet viņš pat savas partijas centrālo komiteju un partiju vispārīgi uzskatīja par traucēkli savas personīgās patvaldības nodibināšanai. Tā mūsu pašaustais autoritārisms atšķīrās no itaļu fašisma un arī no vācu nacionālsociālisma. Itālijā un Vācijā fašistu un nacionālsociālistu partijas bija plašas masu organizācijas un diktatūras laikā tās vēl stipri paplašinājās un izveidojās. Šajās valstīs partijas aparāts, līdzīgi komunistu partijai Krievijā, bija galvenais valdīšanas rīks, kas turēja savās rokās sabiedrību un vadīja to. Turpretī Ulmanis

šādu valdīšanas rīku nemaz nevēlējās radīt, jo tad būtu jāpie-
laiž aktīva pašdarbība zināmai sabiedrības daļai, kaut arī iero-
bezotai. Latviešu diktatora sistēma noliedza jebkādu pašdarbības
un pašvaldības veidu. Kaut gan Hitlers bija ārkārtīgi iedomīgs
un savdabīgi, pat ģeniāli apdāvināts histeriski-hipnotisks runā-
tājs, kuŗš aizrāva tautu un turēja to savā dziļā ietekmē,
tomēr viņam līdzās darbojās partija un tās izcili darbinieki —
Gērings, Gebelss, Hess, Rozenbergs, Ribentrops un citi. Tur-
pretī Ulmanis savā valdīšanas laikā nepielaida sev blakus kā
līdzlēmējus neviena politiski izcila darbinieka.

Sākumā gan, lai mazliet maskētu savu patvaldību, Ulmanis
savā valdībā par viceprezidentu bija pieaicinājis Marģeru Sku-
jenieku, kuŗš kā izkārtne viņam tad ļoti noderēja, jo samulsi-
nāja vienu, otru politiski lētticīgu cilvēku. Skujeniekam
Ulmanis tomēr nepiešķīra nekādu faktisku varu: viņam neuz-
deva pārraudzīt nekādas valsts lietas, vienīgi pārzināt sportu.
Viņš, domājams, bija piedalījies diktatūras valdībā, lai to
virzītu pārejā uz jaunu satversmi, ko diktatūras valdība arī
solīja tūlīt pēc apvērsuma: „Neatkarīgi no saviem tiešiem uz-
devumiem, valdība nekavējoties stāsies pie satversmes reformas
sagatavošanas, jo viņa saprot tautas gribu šai virzienā...”
(Min. prez. K. Ulmaņa runa radiofonā 1934. g. 18. maijā.)

Tomēr Ulmanis nekādu jaunu satversmi nevēlējās un diktā-
tūras valdību vienmēr vairāk izveidoja par personīgu patval-
dību. Alberta Kvieša pilnvarām izbeidzoties 1936. gada aprīlī,
Ulmanis lika valdībai sevi iecelt arī par valsts prezidentu.
Nu viņš jutās pilnīgi neaprobežots valdnieks. To jo spilgti
raksturo veids, kā viņš 1936. gada 14. jūlijā iecēla savu mīluli
Vilhelmu Munteru par ārlietu ministru.

Savos memoriālos Labie gadi Alfrēds Bērziņš apliecina, ka
„pret Munteru noskaņota daļa armijas virsnieku, aizsargi, pat
fabriku strādnieki un zemnieki”. (183. lpp.) Pret viņa iecel-
šanu noteikti ir bijis ministru kabineta vairākums, bet Ulmanis,
neliekot šo jautājumu balsošanā, paziņojis ministru kabinetam,
ka Munters iecelts par ārlietu ministru. (184. lpp.)

Šeit varu piezīmēt, ka šī Ulmaņa patvarīgā rīcība bija neli-
kumīga pat raugoties no 15. maija iekārtas viedokļa. 1934.

gada 17. maijā apvērsuma valdība paziņoja, ka līdz turpmākai jaunās satversmes izstrādāšanai visa Saeimas vara pāriet uz ministru kabinetu. Kā zināms, tās varā ietilpa iecelt ministrus. Tā tad 15. maija valsts prezidenta kompetencē tas nemaz neietilpa. Šī nelikumīgā iecelšana bija Ulmaņa apvērsums pret 15. maija apvērsumu.

Pakāpeniski visu sabiedrību diktatūra ieslēdza valsts varas spailēs. Par sabiedrības pārvaldīšanas rīku kļuva valsts ierēdņu aparāts, ko, saskaņā ar politiskās policijas ziņojumiem, pamatīgi iztīrīja, atlaižot no darba ne tikai sociāldemokratu, bet arī citus demokrātus. Lai principā jo asi protestētu pret šādu rīcību, tad kāda augstāka valsts kontroles darbiniece Šiliņa kundze izdarīja darba telpās pašnāvību. Arī no vietējām pašvaldības iestādēm padzina visus sociāldemokratu un demokrātu. Tā iztīrītais un terorizētais valsts ierēdņu aparāts nu kļuva par birokrātisku līdzekli, ar kuŗu vadonis pārvaldīja visu tautu.

Tā kā Ulmaņa diktatūrai pilsētās nebija drošas sabiedriskas bāzes, tad valdība centās tādu radīt, veidojot ar valsts līdzekļiem jaunbagātnieku šķiru, kas par savu tapšanu būtu pateicīga vadonim. Latvijas Kreditbankas direktors Andrejs Bērziņš atpirka vāciešu un žīdu uzņēmumus un tos izdalīja Ulmaņa atbalstītājiem. Arī dažādas valsts varas radītas monopola organizācijas sekmēja šo pašu mērķi. Topiet bagāti, krustdēli! Tāds bija īstais saturs Ulmaņa nacionālai saimnieciskajai politikai pilsētās.

Ulmaņa diktatūras pamatā bija varas aparāts, ko sastādīja bruņotie aizsargi, kaŗaspēks un policija. Trūkstošo sabiedrisko atbalstu nevarēja aizstāt ne dažu naīvo un nacionālās diktatūras apmulsināto profesoru un rakstnieku slavinājumi, ne dažādo organizāciju apsveikumi.

Tomēr jāsaka, ka Ulmaņa patvaldības režīms, lai gan nāca pie varas nelikumīga apvērsuma ceļā, salīdzinot ar Hitlera diktatūras varu, bija mīksts. Cietumos un Liepājas koncentrācijas nometnē salika sākumā pāri par divi tūkstoš sociāldemokrātu un demokrātu, kuŗus tomēr gada laikā gandrīz visus atbrīvoja, izņemot Brūno Kalniņu un vēl kādus. Cietumos Ulmanis turēja tikai tos, kas aktīvi uzstājās pret viņa režīmu.

Nevienam nav piespriests nāves sods, tāpat arī neviens nav nogalināts bez tiesas sprieduma. Vēl kādā veidā Ulmaņa režīms atšķirās no Hitlera barbariskās diktatūras: tas nevajāja židus.

Cik žēlīgs Ulmanis būtu bijis pret tiem, kas ieročiem rokās būtu sacēlušies pret viņa patvaru, to gan varam iedomāties.

Bet savukārt, salīdzinot Ulmaņa patvaldību ar diktatūrām, kas nodibinājās Lietuvā, Polijā un Igaunijā, Latvijā režīms bija daudz bargāks un nekautrīgāks. Lietuvas diktators Valdemarass, kaut gan viņa rokās bija neaprobežota vara, nenodeva tiesai agrākā demokrātijas laika valstsvīrus un deputātus, nezaimoja iepriekšējo laikmetu, to neapmeloja. Pilsudska režīmu par īstu diktatūru nevar saukt, jo sabiedrībai atstāja zināmā apmērā brīvību un pašvaldību. Vēl jo vairāk tas sakāms par Konstantīna Peta autoritāro režīmu Igaunijā, kur, kaut arī ierobežotā veidā, darbojās parlaments, partijas un neatkarīga prese.

Vienā ziņā laikam gan Latvijas fašistiskais režīms pārsēja visus citus līdzīgus: melošanā un apmelošanā. Melos dzima pats apvērsums, melos auga Ulmaņa vara, melos tā savu mūžu nodzīvoja. Melus kultivēja pats prezidents, ar tiem nodarbojās speciāli sabiedrisko lietu ministrija.

Ulmanis savās daudzajās stilā bezgaumīgajās runās nozaimoja demokrātiskās Latvijas lielo laikmetu. Jau savā manifestā, ko radiofonā nolasīja 1934. gada 16. maijā, viņš nekautrīgi bazunēja: „Pirms 16 gadiem mēs iekarojām Latvijas valsti...” „Tagad mums uzlikts vēl lielāks uzdevums, sargāt toreiz iegūto brīvību un neatkarības vainagu un pierādīt visai pasaulei, ka tas mums pieder ar pilnām tiesībām kā vienotai, dzīves spējīgai, brīvības cienīgai tautai”. (Pirmais gads. 1934. g. 15. V — 1935. g. 15. V. Letas izdevums. 1935. g. 10. lpp.) „Mūsu rīcība nav vērsta pret Latvijas demokrātiju...” (Turpat 12. lpp.)

Propagandas ministrs A. Bērziņš, publicists Jānis Lapiņš, rakstnieks Aleksandrs Grīns un daži citi cildināja vadoņa autoritatisko varenumu tik cītīgi sešus gadus, ka beidzot nomākta bija tautas pašapziņa.

Pavalstniekiem jābūt padevīgiem, mēmiem valdības pavēļu pildītājiem. Skaidri un gaiši šo pavalstnieku pienākumu for-

mulēja ministrs Alfrēds Bērziņš savā runā 1940. gada 14. janvārī Daugavpilī:

„Mums nav pamata nodoties pesimismam, nav pamata raizēm par to, kas būs rīt, parit un pēc pusgada...

Lai neviens nešaubās par valsts vadības rīcību un neprasa, vai tā būtu labāki, vai citādi, jo tas var tikai mazināt cieņu pret likumiem un to devējiem.

Mūsu likteņus vada mūsu valsts prezidents K. Ulmanis.

Nekad neprasiet, kādēļ un kāpēc? Uzticīgs cilvēks atbild bez stomīšanās kā kaņavīrs — „klausos, es pildīšu!” (Brīvā Zeme, 15. janv. 1940.)

Lai tuvāk raksturotu melu un apmelošanas sistēmu, kas likta Ulmaņa varas pamatā, apskatīsim mazliet tuvāk kaņa tiesas procesu, kur zemsirdīgi un nelikumīgi tiesāja Saeimas priekšsēdi Paulu Kalniņu un dažus deputātus.

2. SAEIMAS PRIEKŠSĒDŽA PAULA KALNIŅA UN DAŽU DEPUTĀTU NELIKUMĪGĀ TIESĀŠANA

Lietuviešu fašisti, kas 1926. gada decembrī nelikumīga apvērsuma ceļā sagrāba valsts varu savās rokās, pret nogāztajiem demokrātijas valstsvīriem izturējās diezgan iecietīgi: nemeta viņus cietumā un nerīkoja tiesas procesus, tikai izraidīja no valsts, izdodot viņiem ārzemju pases un arī ceļa naudu. Ne tā rīkojās Kārlis Ulmanis. Viņš, kuš pats, smagi noziegdamies, bija lauzis valsts satversmi un bruņota apvērsuma ceļā sagrābis valsts varu, pilnīgi nelikumīgā veidā zemsirdīgi nodeva kaņa tiesai ilggadīgo, visu iecienīto Saeimas priekšsēdi Paulu Kalniņu un deputātus Brūno Kalniņu, Jūliju Celmu un Pēteri Ulpi. Šis process bija tik zīmīgs Ulmaņa diktatūrai, ka aplūkosim to tuvāk.

Pilnīgi nelikumīga bija P. Kalniņa un citu trīs deputātu nodošana kaņatiesai. Apvērsuma valdība izsludināja kaņa stā-

vokli Latvijā tikai 16. maijā, līdz ar to taču bija juridiski skaidrs, ka nevienu nevar nodot kaŗa tiesai par noziegumiem, kas pastrādāti līdz kaŗa stāvokļa izsludināšanai.

Tiesisks absurds bija nelikumīgais kaŗa tiesas prokurora Ozola apsūdzības raksts, jo pret apsūdzētiem nebija neviena konkrēta pierādījuma par pastāvošās iekārtas gāšanas mēģinājumiem. Politiskās policijas apgalvojumi, kas figurē apsūdzības rakstā, nebija nekāds tiesisks pamats apsūdzībai. Pat 1906. gada cara Krievijas augstākā tiesas iestāde senāts bija pieņēmis lēmumu, kas visām tiesām bija obligāts: lai kādu personu notiesātu, nepietiek ar politiskās slepenpolicijas aizdomām, bet katrā lietā vajadzīgi konkrēti pierādījumi. Šādas tiesiskas apziņas nebija Ulmaņa diktatūrai.

Kaŗa tiesas prokurora apsūdzības raksts bija ne tikai juridisks absurds, bet pavisam neticams politisku melu savārstījums, ko, acīmredzot, viņam bija nodiktējis K. Ulmanis. Šis apsūdzības raksts taču figurēja A. Bērziņa propagandā kā galvenais arguments 15. maija apvērsuma motivēšanai.

Tā kā valdība bija lēmusi kaŗa tiesas sēdes noturēt aiz slēgtām durvīm, tad A. Bērziņš bija piesūtījis visai presei plašāku anonimu rakstu par to, kāpēc tiek tiesāts Saeimas priekšsēdis Pauls Kalniņš un daži deputāti. Šis teksts, ko bija spiesti ievietot visi laikraksti, bija kaŗa tiesas prokurora apsūdzības raksts ar nedaudziem īsinājumiem. Pasniedzu šī vēsturiskā dokumenta gandrīz pilnu tekstu:

„Sākot ar Latvijas neatkarības proklamēšanu, Latvijā pastāvēja un darbojās Latvijas sociāldemokrātiskā strādnieku partija, kuŗa, kā tas redzams no šīs partijas programmas, spraudusi par savu mērķi šķiru cīņas ceļā gāzt Latvijā pastāvošo sabiedrisko un valsts iekārtu un tās vietā nodibināt sociālistisku iekārtu. Šī mērķa sasniegšanai sociāldemokrātiskā strādnieku partija pulcināja ap sevi nemitīgo proletāriātu, garīgi un fiziski organizējot to cīņai pret pilsonību, lai to salauztu un iznīcinātu un iekārtotu strādnieku šķirai valsts varu, līdz ar to novadot Latvijas politisko un saimniecisko dzīvi sociālisma virzienā. Partijas programma nosaka, ka, ja pilsonība ar varas līdzekļiem un kontrrevolūcijas ceļā pretotos sociālistiskās valsts iekārtas ieviešanai, strādnieku šķira pilsoņu kaŗa ceļā un ar diktatūras palīdzību salauztu buržuazijas pretestību un iekārtotu sev valsts varu. Sociāldemokrāti aiz-

stāvēja Latvijas demokrātiskās valsts iekārtu tikai tiktāl, ciktāl tā radīja izdevīgus ciņas apstākļus sociāldemokratu mērķu sasniegšanai — valsts varas sagrābšanai savās rokās. Sakarā ar to sociāldemokrāti nekad neaizstāvēja nedz arī stiprināja Latvijā pastāvošo nacionāli-pilsonisko sabiedrisko iekārtu, bet visu laiku veda pret to sīvu cīņu.

Latvijas sociāldemokrāti, kuŗi, tāpat kā komūnisti, par savu mērķi uzstādīja sociālismu, visu laiku meklēja un pa daļai arī veda sistēmatisku sadarbību ar komūnistiem, lai ar pēdējiem nodibinātu kopīgu fronti cīņai par saviem mērķiem. Kā redzams no Latvijas komūnistiskās partijas un 3. komūnistiskās internacionāles statūtjiem, Latvijas komūnistiskās partijas, kuŗa ir 3. internacionāles sastāvdaļa, mērķis ir cīņa visiem līdzekļiem, pat ieročiem rokās, par starptautiskās buržuazijas gāšanu un starptautiskās padomju republikas nodibināšanu. Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas vadošās personas arvien uzsvēra, ka komūnistiem un sociāldemokrātiem ir kopējs gala mērķis un tāpēc jānodibina ar komūnistiem kopēja fronte."

„Vienotu fronti ar komūnistiem prasīja savās runās arī sociāldemokrātiskās strādnieku partijas citas vadošās personas. Partijas sarīkotās sapulcēs un gājienos, 1934. g. un agrākos gados, gājienu un sapulču dalībnieki organizētā veidā arvien izkļieda dažādus pretvalstiskus lozungus, kā, piem., „Lai dzīvo proletāriāta diktatūra”, „Visu varu strādniekiem”, „Iziesim bruņoti ielu cīņās”."

„Politiskai pārvaldei jau vairākus gadus atpakaļ sāka ienākt ziņas, ka sociāldemokrātiskā strādnieku partija notelkti gatavoja uz bruņotām sadursmēm un, paralēli savām legālām organizācijām, dibina arī slepenas kaujas organizācijas — vienības, kuŗas arī apgādā un apbruņo ar kaujas ieročiem. Visu šo kustību galvenā kārtā pārzina un vada sociāldemokrātiskās strādnieku partijas centrālās komitejas loceklis un Saeimas deputāts Brūno Kalniņš."

„Sakarā ar visiem šiem apstākļiem 1934. g. naktī uz 16. maiju politiskās pārvaldes ierēdņi izdarīja kratīšanu Saeimas sociāldemokratu frakcijas deputāta, bij. Saeimas priekšsēdētāja Paula Kalniņa vasarnīcā Rīgā, Jachtkluba ielā 5, kur dzīvoja arī tās pašas frakcijas deputāts, Paula Kalniņa dēls, Brūno Kalniņš. Pie kratīšanas vasarnīcas 3. stāvā pažobeles telpā, kuŗai nebija grīdas, balķu starpā tika atrasti iesaiņojumos šādi ieroči: 2 Steiera sistēmas revolveri, 2 Parabellum sistēmas revolveri, 4 Mauzera sistēmas revolveri, 1 Nagana sistēmas revolveris, 1 Valtera sistēmas revolveris, 1 Zauer & Sohn sistēmas revolveris, 38 Browning sistēmas revolveri, 43 „F.N.” Stock sistēmas revolveri, 1 nezināmas sistēmas

revolveris, 73 revolveru slauķi, 420 šauteņu patronas, 30 patronu aptveres, 25 paciņas, kuņās atradās pavisam 518 dažādu sistēmu revolveru patronas, 4 mazkalibra šautenes, viena Bergmana sistēmas patšautene, četras šautenes un viens vācu šautenes durklis makstī. Visi šie šaujамie ieroči bija šaušanas kārtībā. Daļa no revolveriem vēl nebija bijuši lietošanā. Daļa no revolveriem bija pielādēti ar kaujas patronām, skaitā ap 286. Šie ieroči bija iesaiņoti vairākās paciņās un viena daļa no tiem bija ielikta vairākos nelielos čemodanos. Šādi iesaiņoti ieroči bija salikti iedobumos grīdas baļķu starpās un pa daļai bija pārklāti ar lupatām un laikrakstiem. Ieeja pažobeles telpās bija no koridora. Tani pašā stāvā atradās Paula Kalniņa guļamistaba.

Pirms kratišanas ne Pauls, ne Brūno Kalniņi par uz bēniņiem noslēptiem ieročiem politiskās pārvaldes ierēdņiem neko neteica, bet Pauls Kalniņš teica, ka nekādu ieroču pie viņa neesot.

Izdarot kratišanu vasarnīcas otrā stāvā, kuņā atradās Brūno Kalniņa dzīvoklis, rakstāmgalda atvilktnē tika atrasts viens Vaļtera sistēmas revolveris, somu duncis un gumijas steks. Turpat dzīvoklī bija arī viena mazkalibra sporta bīse. Kratišanas laikā Brūno Kalniņa žaketes kabatā tika atrasts ar 6 kaujas patronām pielādēts Mauzera sistēmas revolveris N. 392632."

Tālāk apsūdzības rakstā uzskaitīti dažādi Brūno Kalniņa dzīvoklī atrasti papīri: 1) Lapa ar virsrakstu „Vienībnieku kaujas vienību (K. V.) iekārtojums un apbruņošana”. 2) Uzmetums plānam par sardžu vienību kaujas spēju pacelšanu, lai tās būtu gatavas „kāda apvērsuma gadījumā”. 3) Ieroču saraksts ar virsrakstu „Apgādes nodaļas inventāra saraksts”. Sarakstā pavisam uzskaitīti 254 dažādu sistēmu šaujамie ieroči: 247 dažādi revolveri un 4 vācu un 2 krievu šautenes un viena Bergmana mašīnpistole. 4) Saraksts par personām, kuņas atrodas dažādās Latvijas armijas daļās. 5) Lapa ar virsrakstu „SSS biedru — kaŗavīru saraksts”. 6) Ieroču atļauja N 45/29126 uz Brūno Kalniņa vārda. Atļautie ieroči: 1 revolveris un viena sporta šautene.

„Pie kratišanas Paula Kalniņa dzīvoklī Saeimas namā, Rīgā, Jēkaba ielā 11, dz. 3, tika atrasts viens Dreyzera sistēmas revolveris ar kalibru 6,35 šaušanas kārtībā, ar makstī. Paulam Kalniņam ieroču atļaujas nebija.”

Bez tam dep. Jūlija Celma dzīvoklī atrasti 24 revolveri, Pēterņa Ulpes dzīvoklī 18 „Browning” sistēmas revolveri, Tautas namā, biedrības „Strādnieku vienības” galvenās valdes telpās atrasti 5 revolveri un dažādas patronas.

Brūno Kalniņš izmeklēšanas ierēdnim paskaidrojis, „ka

ieroči, kas atrasti Jachtkluba ielā 5, esot viņa glabāšanā kopš 1927. g. Ieroči toreiz tikuši iegādāti ar valdības ziņu. Līdzekļus ieroču iegādāšanai devis ārlietu ministrs Cielēns. Ieročus viņš iegādājis sakarā ar to, ka toreizējā valdība politisko stāvokli novērtējusi kā nedrošu. 1927. g. noticis Oliņa un Ikšes apvērsuma mēģinājums. Bez tam bijis arī laikraksta „Sociāldemokrats” redakcijas un spiestuves spridzināšanas mēģinājums. Ieroči bijuši domāti sociāldemokratu partijai un citu strādnieku organizāciju telpu un īpašumu apsargāšanai. Cielēns paskaidrojis, ka viņš rikojoties saziņā ar toreizējo ministru prezidentu Skujenieku. Uz Cielēna uzaicinājumu viņš uzņēmies iegādājamo ieroču glabāšanu; viņš gan apzinājies, ka ieroču glabāšana bez prefekta atļaujas būs sodu likuma pārkāpums, bet tā kā viņu uzaicinājis valdības loceklis, kurš rikojies it kā valdības uzdevumā, kā arī tāpēc, ka ieroči bijuši domāti nevis noziedzīgai darbībai, bet valstiskiem mērķiem, valsts demokratiskās iekārtas, resp. uz viņas pamatiem stāvošo strādnieku organizāciju telpu un īpašumu aizsardzībai, — viņš apņēmies šos ieročus glabāt. Ieroči nekad neesot tikuši izlietoti un tie nekad neesot izdalīti kādām trešām personām uz rokām, bet tie vienmēr glabājušies pie viņa dzīvoklī Jachtkluba ielā 5. Nelielu skaitu pistoļu divos mazos iesaiņojumos nodevis glabāšanā tādām pašām nolūkam Saeimas deputātam Jūlijam Celmam un Pēterim Ulpem. Par ieroču glabāšanu neesot ziņojis savam tēvam Paulam Kalniņam. Ieročus viņš novietojis tēvam piederošā mājā bez tēva ziņas. Viņa tēvs pārvācies uz Jachtkluba ielu 5 tikai kādu nedēļu pirms viņa apcietināšanas. Ieročus sagādājis Sergejs Staprāns. Līdzekļus ieroču iegādei viņam no valdības rīcībā esošām summām nodevis ārlietu ministrs Cielēns, bet vienu daļu naudas — kādus Ls 5000, Cielēns nodevis Staprānam ar viņa starpniecību. Cik līdzekļu ieroču iegādei pavisam izdots, noteikti nezinaot... Arī pats Cielēns kādu iesaiņojumu glabājis pie sevis, bet vēlāk to atdevis viņam atpakaļ. Nedz viņš, nedz Celms un Ulpe ieročus sevišķi neslēpuši... Daļa ieroču, atrastās kara šautenes, viena rokas granāta, viena vācu Bergmana sistēmas automašīniskā pistole un citi kaujas ieroči esot viņa, Jūlija Celma un Andreja Veckalna kara trofejas, kuņas viņi ieguvuši, piedaloties 1919. gada atbrīvošanas cīņās un vēlāk paturējuši pie sevis. Ap 1927. g. ar līdzīgiem motīviem viņš pārņēmis šīs trofejas glabāšanā pie sevis. Atrastās sporta šautenes esot biedrības „Strādnieku sports un sargs” īpašums. Tās iegādātas tikai pēdējos gados un tām visām esot likumīgas atļaujas. Pēc šīs biedrības slēgšanas viņš tās pārņēmis savā glabāšanā. Par Staprāna iegādātiem ieročiem Cielēns viņu lūdzis neinformēt nedz savus vecākus, nedz Saeimas deputātus, nedz arī par šo lietu ziņot sociāldemokrātijas centrālkomitejai. Viņš tiešām

par ieročiem nevienam neesot ziņojis un pēc viņa pārliecības par ieroču esamību bez Cielēna, Staprāna, Celma un Ulpes un viņa neviens cits nevarējis zināt. Sociāldemokrātiskā partija ne 1927. g., nedz arī pašā pēdējā laikā neesot gatavojusies bruņotai cīņai ar pilsonību, bet vienmēr uzsvērusi savu gatavību aizstāvēt pastāvošo likumīgo valsts demokrātisko iekārtu un satversmi."

Pauls Kalniņš paskaidrojis, „ka viņš nekādus ieročus neesot iegādājies un neesot arī tādus glabājis smaga nozieguma izdarīšanai. No kurienes radušies ieroči, kas atrasti viņa mājā, Jachtkluba ielā 5, viņš nezina. Mājas trešā stāvā vienā istabā viņš gulējis. Par to, ka sociāldemokrātu partija būtu gatavojusies bruņotai cīņai ar pilsonību, viņš neko nezina. Viņš vienmēr esot aizstāvējis Latvijas demokrātisko valsts iekārtu."

Apsūdzības raksts nobeidzas šādi:

„Kaņa un iekšlietu ministri, pamatojoties uz Not. par kaņa stāvokli 14. un 16. p. un Valdības Vēstneša 1934. gada 16. maija 197. Nr. iespiesto valdības rīkojumu par kaņa stāvokļa izsludināšanu, ar savu 1934. g. 23. oktobra lēmumu nodevuši šo lietu iztiesāt Kaņa tiesai pēc kaņa laika likumiem.

Pamatojoties uz sacīto, Latvijas pilsoņi Brūno Haralds Paula d. Kalniņš, 35 g. vecs, Pauls Jāņa d. Kalniņš, 62 g. vecs, Jūlijs Pēteris d. Celms, 54 g. vecs un Pēteris Jāņa d. Ulpe, 52 g. vecs, tiek apsūdzēti par to, ka viņi līdz 1934. g. 16. maijam Rīgā, rīkodamies apzināti kopīgi glabājuši savās dzīves vietās ieročus:

Brūno un Pauls Kalniņi Mežaparkā, Jachtkluba ielā 5, bēniņu pašobeles telpās: 93 revolverus ar vairāk kā 800 revolveru patronām, patšauteni, 4 šautenes un 425 šauteņu patronas un bez tam Brūno Kalniņš turpat savā dzīvoklī vēl 2 revolverus ar 6 patronām un Pauls Kalniņš savā dzīvoklī Saeimas namā vienu revolveri.

Jūlijs Celms — savā dzīvoklī Kr. Barona ielā 37, dz. 9, 24 revolverus un 158 patronas un

Pēteris Ulpe — savā dzīvoklī, Kr. Barona ielā 52, dz. 9, 18 revolverus un 14 revolveru patronas,

zinādami, ka šie ieroči nodomāti smaga nozieguma izdarīšanai, piedaloties koplucēs, kuņas sastādījušās, lai rīkodamies savienotiem spēkiem, ielu cīņās pretotos ar ieročiem rokās kaņa spēkam, kas izsaukts koplucēs izklīdināšanai, sagrābtu savās rokās valsts un pašvaldību iestādes, kaņa aizsardzības līdzekļus un publiskai lietošanai paredzētus satiksmes līdzekļus, t. i. s. l. 49. un 247. p. paredzētā noziegumā.

Šis lietas iztiesāšana saskaņā ar Not. par kaŗa stāv. 14. un 16. p. piekrīt Kaŗa tiesai.

Rīgā, 1934. g. 25. oktobrī.

Kaŗa prokurora palīgs
pulkvedis-leitnants
(paraksts)."

Lai atsegtu šī dokumenta tiesisko un loģisko bezjēdzību, pakāvēsimies mazliet pie apsūdzības rakstā minētām koppelcēm, kuŗās esot piedalījušies Pauls un Brūno Kalniņi.

Tai brīdī, kad politiŗpārvaldes aŗenti, bruŗotu aizsargu pavadīti, ieradās pie Saeimas priekšsēŗa un valsts prezidenta vietnieka Paula Kalniņa un deputāta Brūno Kalniņa, viņi tos nepārsteidza nekādā koppelcē ne viņu mājā, ne tās dārzā, ne Jachtkluba ielā, ne visā Meŗaparkā, bet mierīgi atpūŗoties savās gultās pēc dienas darbiem. Ūn ja viņi pat būtu gribējuŗi ŗai brīdī pastrādāt smago noziegumu, par kuŗu viņiem bija jāatbild kaŗa tiesas priekŗā, viņi to nespētu, nevis tāpēc, ka divi vīri, kaut ar 150 revolveriem, nekādu briesmīgu koppelci ne faktiski, ne juridiski nevarētu sastādīt, bet gan tāpēc, ka mūsu galvas pilsētas politiŗskie un stratēŗiskie centri patlaban bija pilnīgi aizņemti ar īstām bruŗotām koppelcēm, kas pastrādāja Kāŗļa Ulmaņa slepenībā sacerēto un vadīto smago noziegumu: Latvijas pastāvoŗās legālās iekārtas gāŗanas darbu.

Tieŗām, juridiskā, loģiskā un politiŗkā nozīmē īstas bruŗotas koppelces bija uz Rīgu ataicinātie aizsargi, 5. Cēsu pulka rotas, kas ieņēma strādnieku Tautas namu, kur glabāŗās 5 revolveri kaujas gatavībā bez apkalpes, un Saeimas namu, kur politiŗkās pārvaldes ierēdņi atrada Dr. Paula Kalniņa kabinetā vienu revolveri kaujas gatavībā, un kuŗa citas rotas bruŗotā kaujas gatavībā ielenca valsts satversmei uzticīgo 4. Valmieras pulku un pārņēma savā rīcībā tā municijas krāŗumus, kā arī 6. Rīgas pulka rotas, kas, starp citu, „sagrāba savās rokās” daŗas valsts ēkas un „publiskai lietoŗanai paredzētus satiksmes lidzekļus”.

Par ŗo bruŗoto koppelcu rīcību smagi nāktos atbildēt kaŗa lauka tiesas priekŗā uz 1927. g. Saeimas pieņemtā seviŗķā likuma pamata Kāŗlim Ulmanim, Alfrēdam Bērziņam un vēl daŗiem citiem par ļoti smagu noziegumu, ja latvieŗu demokra-

tiskās partijas, naīvi ticēdamas Ulmaņa godprātībai, nebūtu nogulējušas savu pienākumu laikā atklāt Kārļa Ulmaņa noziedzīgos plānus un laikā tos likvidēt.

Bet ieroči, ko atrada pie Brūno Kalniņa, vai tie bija nelegāli iegādāti? Nebūt nē! Par tiem es jau pirms kaŗa tiesas sēdes uzņēmos pilnīgu atbildību, kā tas redzams no manām liecībām sevišķi svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesim Krēšļiņam un kaŗa tiesas priekšsēdim pulkvedim-leitnantam Palkavniekam. Ievērojot šīs prāvas svarīgumu, sniegsim šīs manas liecības šeit pilnā tekstā:

Svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesim Krēšļiņam Rīgā.

Lasīju Rīgas laikrakstos, ka Saeimas bij. priekšsēdētājs, Dr. Pauls Kalniņš, un bij. deputāti — Brūno Kalniņš, Jūlijs Celms un Pēteris Ulpe tiek nodoti tiesai par ieroču iegādāšanu un glabāšanu smagi noziedzīgos nolūkos. Tāpat lasīju laikrakstos, ka Rīgas apgabaltiesas prokurors uzdevis Jums sakarā ar šo lietu ievadīt izmeklēšanu pret mani uz sodu likuma 12. un 545. pantu pamata.

Nevarēdams sagaidīt, ka Jūs griežaties pie manis paskaidrojumu došanai šai lietā, — kaut gan mana dzīves vieta ir zināma Latvijas valsts iestādēm, — turu par savu pienākumu Jums ziņot sekojošo.

1926. gada decembrī nodibinājās tā sauktā kreisā valdība, kuŗas ministru prezidents bija Margers Skujenieka kgs un kuŗā es biju ārlietu ministrs. Tā kā šī valdība bija Latvijas pastāvēšanas laikā pirmā kreisā valdība, kuŗā sociāldemokrātiem bija diezgan svarīgs iespaids, tad reakcionārās un konservatīvās partijas attīstīja kā parlamentā, tā ārpus tā, presē un sapulcēs, ļoti asu, pat niknu opozīciju. Sevišķi nikni pret valdību uztājās tās aprindas, kuŗas agrākos gados, būdamas valdībā, bija iestīgušas korupcijas purvā. Tagad tās ļoti baidījās par savu stāvokli un par saviem koruptiem veikaliem. Šīs aprindas visiem līdzekļiem gribēja gāzt viņām nepatīkamo valdību.

Latvijas iekšpolitiskā atmosfāira kļuva ar katru nedēļu saspīlētāka. Daži preses organi diezgan atklāti slavīnāja Lietuvas fašistisko apvērsumu, kas bija noticis dažas dienas pirms kreisās valdības nodibināšanas Latvijā. Šie preses organi nedivdomīgi aicināja sekot Lietuvas piemēram, t.i. gāzt ar varas līdzekļiem valdību un pastāvošo demokratisko valsts iekārtu Latvijā.

1927. gada februārī jau notika mēģinājums bruņotas sacel-

šanās ceļā izdarīt fašistisku apvērsumu — leitnanta Oliņa pučs Valmierā.

Šādos apstākļos valdības un visu valdības locekļu pienākums bija ar visiem līdzekļiem sargāt demokrātisko valsts iekārtu, kas ir neatkarīgās Latvijas valsts pamats, jo, sabrūkot Satversmes sapulces dotai satversmei, tiek apdraudēta neatkarīgās Latvijas valsts pastāvēšana.

Kaut gan es biju ļoti aizņēmts ar ārlietu resora vadīšanu, tomēr daudz laika ziedoju arī akūtām iekšpolitiskām uzdevumiem — nosargāt valdību pret apvērsuma tīkotājiem un rīkotājiem.

Šajā lietā es, kā aktīvākais sociāldemokrātu pārstāvis valdībā, pastāvīgi apspriedos ar ministru prezidentu, kurš izpildīja arī iekšlietu ministra amatu. Skujenieka kgs, gan kā ministru prezidents, gan kā iekšlietu ministrs, spēra zināmus drošības soļus policijā un armijā. Blakus šiem soļiem arī es, kā ministrs, no savas puses, — ar ministru prezidenta, M. Skujenieka ziņu un piekrišanu, — spēru zināmus drošības soļus.

Pie ārlietu resora nodibināju slepenu izziņas un uzraudzības biroju, kas darbojās tieši manā uzdevumā un uzraudzībā. Šis birojs tika uzturēts ar valsts līdzekļiem, kuŗi bija manā rīcībā sevišķām, slepenām vajadzībām. Birojs slepenā ceļā vāca dažādas informācijas, kas mani speciāli interesēja kā ārlietu resora vadītāju. Latvijas iekšpolitiskiem apstākļiem saspīļējoties, birojs sāka vākt arī ziņas, kas attiecas uz iekšpolitiku. Biroja aģenti uzraudzīja dažādas personas, starp tām arī ģenerāli Radziņu, dep. A. Bergu, dep. K. Ulmani. Šis birojs tika ierīkots ar ministru prezidenta ziņu un piekrišanu un visas svarīgākās ziņas es nodevu M. Skujenieka kgm.

Tā kā biroja rīcībā bija veikli aģenti, tad diezgan skaidri pārredzējām valdības un demokrātiskās satversmes pretinieku nodomus un rīcību. Kā opozīcijas nīknā atklātā uzstāšanās, tā manas aģentūras ziņas liecināja, ka valdības pretinieki gatavojas aktīvi uzstāties pret valdību un satversmi tanī momentā, kad Saeima lems par manis noslēgtā Latvijas—Krievijas tirdzniecības līguma ratificēšanu.

Tāpēc valdībai vajadzēja būt sagatavotai uz visādām varbūtībām. Tā kā valdība uz policijas un kara spēka vadību pilnos apmēros nevarēja paļauties, tad kopēji ar ministru prezidentu M. Skujenieka kungu nolēmām valdības locekļu un dažu centrālo valsts iestāžu aizsargāšanai pievilkt vienu sabiedrisku organizāciju — Strādnieku Sporta Savienību, kuŗas priekšnieks bija deputāts Brūno Kalniņš, kas mums bija ļabi pazīstams kā neatkarīgās un demokrātiskās Latvijas republikas pārliecināts patriots. Bez tam viņa vadītās organizācijas

bjedri bija devuši zvērestu, resp. svinīgu solījumu, sargāt neatkarīgo un demokrātisko Latvijas valsti.

Lai sekmētu šo uzdevumu, ministru prezidents M. Skujenieka kgs ieradās Strādnieku Sporta Savienības kongresā un valdības vārdā apsveica savienību un aicināja strādnieku sportistus sargāt neatkarīgo Latvijas republiku un viņas demokrātisko satversmi.

Šī ministru prezidenta M. Skujenieka runa bija ievads, lai sagatavotu no strādnieku vidus nelielu, bet drošu un apbruņotu sargu pulku, kas vajadzības gadījumā varētu nostāties valdības rīcībā kā palīgpēks valdības locekļu aizsargāšanai pret apvērsuma rīkotājiem un terroristu uzbrukumiem.

Ar ministru prezidenta M. Skujenieka ziņu un piekrišanu es ar valsts līdzekļiem, kuŗus man ministru kabinets no rezerves fonda piešķīra sevišķām slepenām vajadzībām, pilnīgi legālā ceļā iegādājos ieročus augšā minētā sargu pulka vajadzībām. Cik isti šo ieroču tika iegādāts, to tagad vairs neatminos; varēja būt ap 150 revolveru, viena vai pāris automātiskās un parastās šautenes. Ieroči tika novietoti pie manis ārlietu ministra mājā, Valdemāra ielā 13, un pa daļai pie dep. Brūno Kalniņa. Ieroči sportistiem netika izdalīti, bet vajadzīgā brīdī attiecīgām personām būtu bijis jāierodas noteiktās vietās, lai ar savām asinīm un dzīvībām sargātu Latvijas demokrātisko iekārtu, par kuŗu tik daudz tautas asiņu bija liets 1905. gada latviešu revolūcijā un Latvijas brīvības karā 1919. gadā pret vācu baroniem un viņu diendeļiem — A. Niedru un Bermontu-Avalovu.

No visa augšā sacītā varu taisīt sekojošus slēdzienus:

Ieroči, kuŗus 1934. gada 15./16. maija valsts apvērsuma rīkotāji atrada pie deputāta Brūno Kalniņa, dep. Pēteru Ulpes un dep. Jūlija Celma, acīm redzot, ir tie paši ieroči, kuŗus es, kā ministrs, ar ministru prezidenta M. Skujenieka ziņu un piekrišanu par valsts naudu un pilnīgi legālā ceļā iegādājos ļoti legālam un valstiskam mērķim — Latvijas republikas pamatu likuma aizsargāšanai pret smagi noziedzīgiem uzbrukumiem.

Lietā, kas uzsākta pret mani, varēju iet pa šauri personīgu ceļu un pateikt īsi un vienkārši — kādām vajadzībām es esmu izlietojis man, kā ministram, sevišķām slepenām vajadzībām valdības piešķirtos valsts līdzekļus, par to man nevienam paskaidrojumi nav jādod, jo savā laikā šos līdzekļus es esmu izdevis svarīgām valsts vajadzībām ar toreizējā ministru prezidenta ziņu un piekrišanu. Bet tā kā šai ieroču lietā nākas atbildēt citām personām, tad turu par savu pienākumu pateikt patiesību un visu patiesību un ceru, ka to pašu tagad darīs arī M. Skujenieka kungs, tagadējās apvērsuma valdības vice-

prezidents... ja vien reakcionāra politika viņam nav laupījusi atmiņu...

Neielaižoties visas šīs lietas politiskā un morāliskā novērtēšanā, bet paliekot šauri juridiskos rāmjos, jābrīnās, ka pret Dr. Paulu Kalniņu, Brūno Kalniņu, Pēteri Ulpi un Jūliju Celmu, kā arī pret mani, tiek uzsākta tiesas lieta par ieroču iegādāšanu un glabāšanu smaga noziedzuma izdarīšanai. Līdz 1934. gada 15./16. maijam Latvijas demokrātisko satversmi, — kuŗas galvenie autori, starp citu runājot, ir M. Skujenieks un F. Cielēns, — sargāja sodu likums, kas paredzēja nelegāla apvērsuma noziedzīgiem rīkotājiem stipri bargus sodus. Ne tikai valsts iestāžu, bet visu Latvijas pilsoņu un it īpaši tautas vietnieku likumīgās tiesības un svēts pienākums bija sargāt valsts pamatlikumus.

Ja tagad 15./16. maija nelegālā apvērsuma nelegālie rīkotāji grib tiesāt tos, kam ir bijis legāls nolūks legālā kārtā aizstāvēt valsts pamatlikumu, bet to nav paspējuši izdarīt, tad ar šādu juridisku absurdu latviešu fašisms ir pat pārspējis Vācijas hitlerismu, par kuŗu nozēlojamiem mācekļiem un kalpiem ir sevi atmaskojuši 15./16. maija smagā noziedzuma autori un rīkotāji.

Vaucresson,
24. okt. 1934. g.

Fēlikss Cielēns

Bij. Saeimas deputāts un Saeimas
Ārlietu kom. priekšsēdētājs.

Bij. Latvijas ārlietu ministrs.

Bij. Latvijas sūtnis un pilnvarotais ministrs Francijā, Spānijā un Portugālē.

Kaŗa tiesas tekošās sesijas priekšsēdētājam,
plkv.-ltņ. Palkavnieka kungam, Rīgā.

Loti godātais pulkveŗa kungs.

Pagodinots caur Jums griezties pie kaŗa tiesas, kuŗa 27. novembrī š.g. sāk iztiesāt lietu pret Paulu Kalniņu, Brūno Kalniņu, Pēteri Ulpi un Jūliju Celmu, ar sekojošu paskaidrojumu:

Nosūtītu Jums ar šo vēstuli norakstu no manas liecības šai lietā, kuŗu es š.g. 24. okt. apdrošinātā vēstulē nosūtīju svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesim M. Krēsliņa kģm. Cik man zināmsē M. Krēsliņa kģs šo manu liecību ir saņēmis.

Gribēju Jums nosūtīt šī dokumenta norakstu ar manu pašrocīgu parakstu, kas būtu apliecināts Latvijas sūtniecībā Parīzē, bet sūtniecība pilnīgi neilkmīgā kārtā 20. nov. atteicās manu parakstu apliecināt, neizsniedzot man pat apliecību,

ka viņa atteikusies apliecināt manu parakstu zem šī dokumenta.

Atļaujos izteikt domas, ka šai manai liecībai ir izšķirjoša nozīme šai lietā, jo uzņemos uz sevīm pilnīgu atbildību par lietā figūrējošo ieroču iegādāšanos.

Ja Jums rastos šaubas, vai šo rakstu Jums patiešām sūta bij. Latvijas ārlietu ministrs un bij. Latvijas ārkārtējais sūtnis un pilnvarotais ministrs Francijā, Spānijā un Portugālē, Jūs varat mani piesaukt pie telefona un personīgā sarunā ar mani par to pārliecināties.

Gribētu griezt Jūsu vērību vēl uz sekojošo: visu to patiesību, ko esmu izteicis savā liecībā svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesim M. Krēšliņa kģm, varu zem zvēresta apliecināt Francijas tiesas iestāžu priekšā. Kaut gan starp Latviju un Franciju noslēgtā konvencija par palīdzību juridiskās lietās neparedz liecinieku nopratināšanu politiskās lietās, bet tikai kriminālās lietās vārda šaurākā nozīmē, tomēr ceru, ka gadījumā, ja Latvijas kara tiesa caur Latvijas valdību pieprasītu no Francijas valdības mani nopratināt kā liecinieku Francijas tiesu iestādēs, es varētu, domājams, no Francijas valdības panākt, lai viņa taisītu šai lietā izņēmumu. Tad Francijas tiesu iestādes mani formālā kārtā zem zvēresta varētu nopratināt kā liecinieku šai lietā. Tas gan, protams, nozīmētu, ka lietas izspriešana būtu šai sesijā jāatliek.

Atļaujos, ļoti cienīts pulkveža kungs, griezt Jūsu vērību uz to, ka kara tiesa, tāpat Latvijas armijas virsnieki, tiesās divus Latvijas armijas virsniekus, Jūliju Celmu un Brūno Kalniņu, kuriem abiem ir savi nopelni kā virsniekiem Latvijas brīvības karā. Ja gribam palikt šauri juridiskos rāmjos, bet neklūt par sabangoto politisko kaislību ieročiem, tad visa šī lieta būtu izbeidzama kara tiesā, kā viņai nepiekrītoša, un nododama miertiesai par ieroču formāli neatļautu glabāšanu, jo šo ieroču iegādāšana notikusi pilnīgi likumīgā ceļā par Latvijas valsts naudu Latvijas demokrātiskās republikas sargāšanai.

Un beidzot, ļoti godāts pulkveža kungs, atļaujos pieminēt, ka par šo procesu visvairāk gaviļē tie Latvijas valsts ienaidnieki, kas sēd Berlīnē un kuŗus Jūs kopā ar Brūno Kalniņu un Jūliju Celmu vienotā Latvijas armijā no Latvijas padzināt 1919. gadā. Bet skumst par šo kara tiesas procesu Latvijas draugi tanīs Melnvalstīs, ar kuŗu palīdzību Latvija izkaŗoja savu neatkarību.

Fēlikss Cielēns.

Vaucresson, 1934. g. 25. nov.

Kaŗa tiesas sēde sākās 1934. g. 26. novembrī. Ar kaŗa ministra ģen. J. Baloŗa rikoŗumu sēde notika aiz slēgtām durvīm.

Celsim augŗā ņo aizklātibas priekŗkaru un mēģināsim attēlot ņi procesa norisi, kā to ņis sēdes aculiecinieki man ir atstātijuŗi.

Kaŗa tiesas priekŗsēdis plkv.-ltn. Palkavnieks kā pirmajam dod vārdu Dr. Paulam Kalniŗam. Nelikumīgi uz apsūdzēto sola nosēdinātais Saeimas priekŗsēdis un valsts prezidenta vietnieks Pauls Kalniŗš ņsos, bet droŗos un noteiktos vārdos dod savu paskaidroŗumu. Es ļoti noŗēloju, ka man patlaban nav uz rakstāmgalda ņis runas pilna teksta, kaŗa kopiju Pauls Kalniŗš tūlīt pēc slēgtās kaŗa tiesas sēdes, lauzdams smago dzelzs priekŗkaru, ar franŗu sūtniecības gādību atsūtija man uz Parīzi. Bet man ir diezgan laba atmiŗa un, atstāstot ņo runu, es maldīŗos tikai tās formā.

Viŗpirms Pauls Kalniŗš stingros vārdos protestē pret nelikumīgo apcietināŗanu un tās burlesko veidu, jo viŗu kā brīvības cīnītāju daŗkārt ir kratījuŗi un apcietinājuŗi krievu cara ņandarmi, bet tie to vienmēr izdarījuŗi pieklāģīgā veidā, neizdauzot logus. Tad Pauls Kalniŗš paskaidro, ka par sociāldemokrātu partijas sadarbību vienotā frontē ar komunistiem viŗš pirmoreiz dzird no apsūdzības raksta, jo visai Latvijas tautai un visām iestādēm līdz 1934. g. 16. maijam bija zināmi upuŗi, kādus latvieŗu sociāldemokrātu partija nesusi par latvieŗu tautas brīvību un demokratisko valsts iekārtu, kā arī tās darbs neatkarīgās valsts satversmes veidoŗanā. Savu ņso runu Pauls Kalniŗš nobeidz vārdiem: Uz apsūdzēto sola ņodien kaŗa tiesā nevajadzētu vis sēdēt man un trim citiem Latvijas republikas deputātiem, bet gan tiem, kas patiesi pastrādājuŗi smagu noziegumu, lauŗot ar tautas asinīm izcīnīto demokratisko satversmi.

Kaŗa tiesas priekŗs. plkv.-ltn. Palkavnieks sauc pie kārtības Paulu Kalniŗu: „Apsūdzētais Paul Kalniŗ, es jūs saucu pie kārtības, jo jūs aizskāŗāt pastāvoŗo likumīgo valdību”.

Uz to Pauls Kalniŗš droŗi atcērt: „Tādas, diemŗēl, mums nav!”

Plkv.-ltn. Palkavnieks:

„Katra valdība, kas pastāv, ir likumģiga!”

Tad vārdu paskaidrojumiem dod Brūno Kalniņam, kas atkārtο izmeklēšanas tiesnesim Krēslīnam dotos paskaidrojumus, kuņi jau figurē augstāk iespīestajā apsūdzības rakstā, vēl tikai aķcentējot agrāk sacīto, ka ieroķus legāli iegādājies legāliem mērķiem par valsts līdzekļiem ārlietu ministrs Fēlikss Cielēns. Tāpat J. Celms un P. Ulpe atkārtο to pašu, ko teikuši izmeklēšanas tiesnesim.

Tad nopratina lieciniekus. To ir tik daudz, ka prāva ilgst trīs dienas. Ko ir teikuši apsūdzēto partijas biedri: Rīgas pilsētas domes sirmais priekšsēdis un Latvijas skolotājos ļoti populārais Kārlis Dēķens, ilggadīgais valsts kontrolieris Roberts Ivanovs, bij. finanķu ministrs un Saeimas budžeta komisijas priekšs. Voldemārs Bastjānis un populārais Rīgas bērnu draugs Hermanis Kaupiņš, to šeit neatstāstīšu.

Bijušais valsts prezidents Gustavs Zemgals, bij. ministru prez. Pēteris Juraševskis un bij. Saeimas otrs vicepriekšsēdis bīskaps Jāzeps Rancāns zem zvēresta aplīecināja, ka soc. dem. partija visu Latvijas pastāvēšanas laiku nekad nav atradusies vienotā frontē ar komūnistiem, taisni otrādi, vienmēr sīvi politiski un ideoloģiski cīņījusies ar tiem un vienmēr pielīkusi visas pūles, lai aizsargātu Latvijā pastāvošo demokrātisko valsts iekārtu pret apdraudējumiem kā no galējās labās, tā no galējās kreisās puses.

To pašu, zem zvēresta, aplīecināja ilggadīgais (1926—1934) politiskās pārvaldes priekšnieks Voldemārs Ozoliņš, kuņ legālās K. Ulmaņa valdības iekšl. ministrs Gulbis, saskaņā ar ministru kabineta lēmumu, atcēla no amata vienu mēnesi pirms apvērsuma. Jā, Ozoliņa pēcnācējs Fridrichsons gan nopūlējās ar savu liecību atbalstīt apsūdzības rakstā minēto smago noziegumu, sociāldemokrātu partijas sadarbību ar komūnistiem, bet to izdarīja juridiski tik vaļīgā veidā, ka uz zv. adv. P. Berga laipno lūgumu celt tiesas priekšā kaut jel vienu citātu no kāda sociāldemokrātu partijas organa lēmuma, spēja tikai nevarīgi paplātīt rokas.

Mazliet stingrāks savā 15. maija stājā bija politiskās pārvaldes aģentūras vadītājs Stiglics, jo viņš — arī zem zvēresta! — aplīecināja, ka pēc viņam ienākušajām, pilnīgi drošajām, slepe-

najām ziņām, kuŗas gan tiesas sēdē taustāmā veidā viņš nevarot priekšā celt, esot pavisam skaidri redzama sociāldemokratu noziedzīgā darbība visu Latvijas pastāvēšanas laiku.

Lai papildus pierādītu savu juridisko tezi par apsūdzības raksta maldīgumu, zv. adv. P. Bergis lūdz kaŗa tiesas priekšsēdi plkv.-ltn. Palkavnieku celt priekšā Fēliksa Cielēna liecību, kuŗu viņš piesūtījis svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesim Krēsliņam un kuŗš to saņēmis un pievienojis lietai. Lai dotu atbildi uz šo aizstāvja katēgorisko lūgumu, kaŗa tiesas priekšsēdis apspriedās ar saviem 4 kollēgām pulkvežiem-leitnantiem, un tad samulsušā balsī noraidīja šo aizstāvja lūgumu, paskaidrojot, ka Fēliksa Cielēna liecība, kaut gan to ņēmis pretī izmeklēšanas tiesnesis Krēsliņš, kaŗa tiesai ir bez nozīmes, jo Fēliksa Cielēna parakstu zem viņa liecības nav apstiprinājusi neviena oficiāla Latvijas valsts iestāde.

Prokurors plkv.-ltn. Ozols, ņemot vērā aizstāvju argumentus, savā gala vārdā neuzturēja ne pret vienu apsūdzību par kop-pulcēm, bet vienīgi par neatļautu ieroču glabāšanu lielākā daudzumā. Tā bija tiesas sēdē sagāzts famozais apsūdzības raksts.

1934. g. 29. novembrī kaŗa tiesas priekšsēdis plkv.-ltn. Palkavnieks paziņoja spriedumu:

1. Pauls Kalniņš attaisnots. Tā tad pieci pulkvežu kungi, kas ar kaŗa ministra sevišķu rikojumu bija izraudzīti šai kaŗa tiesas sesijai kā tiesneši, tomēr neatrada par iespējamu kaut vismazāko vēribu piegriezt apsūdzības aktā minētajam smagajam noziegumam, ko pēc tā sastādītāja uztveres bija pastrādājis bij. Saeimas priekšsēdis un valsts prezidenta vietnieks. Šis negaidītais spriedums bija sitiens 15. maija valdībai, kas P. Kalniņu bija likusi apcietināt un nodevusi kaŗa tiesai.

2. Jūlijs Celms notiesāts uz 4 mēnešiem cietumā, bet, ņemot vērā viņa kā virsnieka nopelnus Latvijas brīvības kaŗā, tiesa šo sodu viņam samazina par 1 mēnesi, atlikušos mēnešus dzēšot ar izmeklēšanas cietumā pavadīto laiku. Šis mīkstais sods neatbilda prokurora smagajai apsūdzībai.

3. Pēteris Ulpe notiesāts uz 6 mēn. cietumā. Arī viņš, tāpat kā J. Celms, bija labā, t.i. — mērenā, nacionāli patriotiskā spārna sociāldemokrāts, un 1941. gada jūnijā komunistu vara viņu izsūtīja uz Sibīriju, kur viņš arī miris.

4. Brūno Kalniņu notiesāja ar 247. p. paredzēto augstāko soda mēru, t.i. 4 g. pārmācības nama, kaut gan prokurors savā beigu runā prasīja viņam tikai 2 g. pārmācības namā, bet viņa kaŗa biedri no 1919. gada, kas sēdēja tiesnešu solos, tomēr vērā ņemot viņa virsnieka nopelnus Latvijas brīvības kaŗā, samazināja šo sodu uz 3 gadiem. Šis smagais sods nebija juridiski pamatots, jo tiesā ne mazākā mērā netika pierādīts, ka Brūno Kalniņš būtu mēģinājis gāzt pastāvošo demokrātisko valsts iekārtu.

Brūno Kalniņa pilnvarā zv. adv. P. Bergis iesniedza kaŗa virstiesā kasācijas sūdzību. Kaŗa virstiesas priekšs. plkv. Birkenšteins atzina zv. adv. Berga kasācijas motīvus par dibinātiem. Brūno Kalniņu otrreiz tiesāja 1935. g. 17. un 18. februārī kaŗa tiesa jaunā sastāvā. Prokurors plkv.-ltn. Kulmanis prasīja augstāko soda mēru — 4 g. pārmācības namā. Neskatoties uz to, ka Fēliksa Cielēna liecība tiek pievienota kā svarīgs tiesas dokuments, kas runā par labu apsūdzētajam, tomēr tiesneši piesprieda Brūno Kalniņam, tāpat kā pirmoreiz, 4 g. pārmācības namā un tāpat samazināja uz 3 gadiem.

Ja Brūno Kalniņš un minētie deputāti nebūtu nelikumīgi nodoti kaŗa tiesai un lieta būtu gājusi likumīgo ceļu, pat pēc 15. maija spēkā esošo likumu nozīmē, tad Brūno Kalniņš un pārējie apsūdzētie būtu jānodod mirtiesā tiesāšanai par likumīgam mērķim likumīgi iegādātu ieroču formāli nelikumīgu glabāšanu, par ko draudētu apsūdzētajiem Sodu lik. 252. pants, kas paredz augstāko soda mēru līdz 1 mēn. aresta vai 100 ls. naudas soda. Lai apmelotu un vajātu savus politiskos pretiniekus, nelikumīgā kaŗa tiesa bija vajadzīga nelikumīgajai valsts varai, kas pati tikko bija padarījusi smagu noziegumu, par kuŗu Sodu likuma 69. pants paredz spaidu darbus uz visu mūžu. Turklāt vēl ar rīkojumu par tiesas slēgtajām durvīm 15. maija varasvīri ar šautenes laidī aizsita nelikumīgi apsūdzētajiem muti cieti.

Latvijas Saeimas priekšsēža un valsts prezidenta vietnieka un citu trīs Saeimas deputātu tiesāšana ir tiešām svarīgs notikums mūsu valsts īsajā vēsturē. 1918. gada 18. novembrī Latvija sevi pasludināja par tiesisku valsti rietumu nozīmē. Satversmes laušana un min. deputātu tiesāšana iznīcināja Latviju kā tiesisku veidojumu.

3. KĀRĻA ULMAŅA DIKTĀTŪRAS REŽIMS

Krievijā līdz 1905. g. valdība neaprobežota cara patvaldība un tautai nebija brīvības rietumu nozīmē. Tomēr tauta nebija tā pakļauta valsts varai, kā tas bija 15. maija Latvijā.

Kaut gan cara Krievijā līdz 1905. gadam pastāvēja iepriekšēja iespaiddarbu cenzūra, tomēr tā nenoliedza mērenu patvaldības režīma un valdības darbības kritiku. Darbojās liberāli, demokrātiski un pat sociāldemokrātiskā garā uzmanīgi redīgēti laikraksti un žurnāli. Tā latviešu valodā iznāca Pēterburgas Avīzes un Dienas Lapa. Varēja izdot arī grāmatas marksistiskā virzienā. Minēsim, ka pat Ļeņins varēja publicēt savu grāmatu par kapitālisma attīstību Krievijā un Pļechanovs, ar pseudonimu Beļtovs, publicēja dažas grāmatas. Arī Kārļa Marksa lielās grāmatas Kapitāls pirmais sējums ir legāli izdots cara Krievijā. Pēc 1905. gada revolūcijas, sākot ar 1906. gadu, iepriekšējo cenzūru atcēla un preses uzraudzību nodeva prokurātūrai, kuļai bija tiesības pēc iespiešanas konfiscēt kādu iespiedu darbu un apturēt laikraksta iznākšanu, ierosinot tiesā tā slēgšanu. Kaut arī prokurātūras šad tad izmantoja savas tiesības pret presi, tomēr 1905. gadā iekārotā iespiestā vārda brīvība palika spēkā itin plašos apmēros. Pēc 1905. gada varēja legāli izdot savas grāmatas un laikrakstus ne tikai meņševiki, bet arī boļševiki. Viņu laikraksts Pravda sāka savu gaitu Pēterpilī 1912. gadā.

Ulmaņa diktātūrā prese bija vairāk ierobežota nekā cara patvaldības laikā līdz 1905. gadam. Pastāvēt varēja tikai tādi

preses organi, kas pilnīgi iekļāvās nacionālās diktatūras slavināšanas sistēmā, kā to piem. darīja Jaunākās Ziņas, lai glābtu Benjamiņu veikalus. Mēs jau minējām par A. Berga Latvija slēgšanu diktatūras piektajā mēnesī par to vien, ka tas uzdrošinājās mēreni kritizēt diktatūras darbību. Nevarēja parādīties nekādas grāmatas sociāldemokrātiskā vai demokrātiskā garā. Sabiedrisko lietu ministrija sastādīja sarakstu par agrāk izdotām kaitīgām grāmatām, kas būtu izņemamas no bibliotēkām un iznīcināmas. Šo noliegto rakstu starpā bija arī mana grāmatiņa Modernais imperiālisms, ko Ansis Gulbis bija izdevis savā Universālajā bibliotēkā cara laikā, brāļu Kaudzišu Mērnieku laiki, daži Jāņa Poruka raksti un Andrieva Niedras darbi. Šo grāmatu vajāšana ir spilgts raksturojums Ulmaņa diktatūras obskūrantai nekultūrālībai un fanātiskai neiecietībai. Jo sevišķi zīmīga bija Ulmaņa personīgā atreibība Andrievam Niedram, jo pēdējā literārajos darbos nebija nekā naidīga diktatūras režīmam.

Arī biedrošanās ziņā cara pavalstnieki atradās labākā stāvoklī nekā Ulmaņa laika politiskie klausiņieki. Cara laikā līdz 1906. gadam biedrības varēja dibināt ar policijas atļauju, bet tās pašas ievēlēja savas valdes. Cara Krievija līdz 1905. gadam bija policijas valsts, bet tur patvaldniekam nenāca prātā iet tik tālu, ka atļautām biedrībām policija ieceltu valdes. Pēc 1905. gada revolūcijas biedrošanās tiesības bija plašākas. Opozicionārā liberāļu partija varēja pastāvēt pilnīgi legāli, tikai sociāldemokrātu partija nebija atļauta. Bet tā varēja dibināt strādnieku arodbiedrības un arī savas kultūras organizācijas, kas darbojās sociāldemokrātiskā garā. Nekas tamlīdzīgs nebija iespējams Ulmaņa diktatūras laikā. Valdība slēdza vairumu biedrību, un, kas netika slēgtas, tās pilnīgi pakļāva sabiedrisko lietu ministrijai — tā varēja atcelt agrākās valdes un iecelt jaunas.

Cara patvaldība tūlīt pēc krievu zemnieku personīgās brīvlaišanas pagājušā gadsimta sešdesmitajos gados izdeva ļoti svarīgus likumus, kas ievēda vēlētās vietējās pašvaldības. Tādas dabūja zemnieki, vēlot savas pagasta valdes un pilsētnieki — tirgotāji, rūpnieki un māju īpašnieki, vēlot pilsētas domes. Blakus vietējām pašvaldības iestādēm darbojās guberņu pašval-

dības vienības, tā sauktās zemstes, ko vēlēja zemnieki, muižu īpašnieki, rūpnieki, tirgotāji un namsaimnieki. Latvijā cars Aleksandrs II zemstes pašvaldību guberņas apmērā neievēda, atstājot šeit spēkā muižnieku landtāgus, bet zemniekiem un pilsētniekiem deva vēlētas pašvaldības. Saimnieki kopā ar kalpu ievēlētiem desmitniekiem vēlēja pagastu pašvaldību un pilsētās mantīgās aprindas vēlēja pilsētas domes līdzīgi iekšējai Krievijai. Šīs pašvaldības iestādes, kaut arī nedemokrātiski vēlētas un cara ierēdņu uzraudzītas, tomēr bija publiski-tiesiskas iestādes, kur daļa latviešu vingrinājās sabiedriskā darbā. Tām piekrita, it īpaši uz laukiem, svarīga nozīme latviešu attīstībā. Ulmaņa diktātūra pilnīgi likvidēja vietējās komūnālās pašvaldības, nosakot, ka turpmāk nekādas vēlēšanas nenotiks, bet pilsētu valdes un galvas, kā arī pagastu vecākos un valdes iecels attiecīga ministrija.

Tomēr, lai maskētu šo kailo birokrātisko patvaldību, Ulmanis patapināja no Itālijas tā saukto kameru sistēmu. Valdība nodibināja zemnieku, rūpnieku — tirgotāju, strādnieku un kultūras darbinieku kameras, kuŗas it kā būtu šo slāņu pašpārvaldes iestādes. Tomēr tajās nebija nekādas pašvaldības, jo visus locekļus iecēla valdība. Šīm iestādēm nebija nekādu lemšanas tiesību, tās varēja vienīgi savos lēmumos izteikt valdībai lūgumus. Un kameras savās sanāksmēs lūdza valdību darīt to, ko sabiedrisko lietu ministrija tām jau bija ieteikusi. Diktātūras prese šīs kameras izbazunēja par īstu tautas pārstāvību un pašvaldību, kas stājusies simts Saeimas ķeizariņu varas vietā. Valsts kameras uzturēja ap 2300 ierēdņu, izdodot gandrīz desmit reiz vairāk nekā Saeimas uzturēšanai, bet tauta šos Ulmaņa ieceltos un algotos kambarkungus par tautas pārstāvību vai pašvaldību neuzskatīja.

Cara patvaldības laikā pastāvēja valsts pamatlikumi, kas noteica valsts iekārtu: ministru kabineta kompetences, valsts padomes padomu došanas tiesības likumdošanā un augstākās tiesu iestādes, senāta, tiesības uzraudzīt cara likumdošanu. Pēc 1905. gada revolūcijas šie pamatlikumi 1906. gadā kļuva par valsts konstitūciju, kas noteica vēlētas valsts domes likumdošanas tiesības. Un kaut arī vēlēšanu tiesības bija ierobežotas

un nebija vienlīdzīgas, tomēr valsts domē varēja ievēlēt ļoti daudz liberāļu, un daļēji arī sociāldemokratu pārstāvju. Lai gan valsts domei nebija parlamentāras tiesības sastādīt valdību un pēdējā palika atbildīga tikai caram, kā tas tai laikā bija arī Vācijā, tomēr valsts domei bija liela vēsturiska nozīme, jo tā bija parlaments, kaut arī nepilnīgs tiesībās. Pat pēc 1907. gada 3. jūnija cara un valdības varas akta, kas bez Domes piekrišanas grozīja vēlēšanu likumu, valsts domes tribīne arī turpmāk bija tā atklātā, legālā vieta, no kurienes droši un skaļi skanēja nelielās sociāldemokratu frakcijas brīvais vārds cīņā par pilnīgu demokrātiju.

Ulmaņa patvaldība bija neaprobežots absolūtisms, kur tautai nebija nekādu vēlēšanu tiesību, nekādas parlamentāras iespējas izteikt savas domas. Neviens fašistisks diktators nebija apveltīts ar tādu faktisku valsts varu, kādu sev piešķīra Kārlis Ulmanis. Citur visur pastāvēja kāda valsts satversme un kādi likumdevēji organi, kaut arī ierobežoti tiesībās un funkcijās. Jaunlaiku Eiropas un Amerikas vēsture nezina valsts iekārtas piemēra, ar kuŗu varētu salīdzināt Ulmaņa valdīšanas faktisko sistēmu.

Orientālie despoti un nēģeru virsaiši sevi lika svaidīt Dieva, vai dievu priesteriem un mēģināja radīt savas tradīcijas, kas noteiktu valdīšanas varas mantošanas tiesības. Ulmanis Dievu par savas varas atbalstītāju ne sevišķi piesauca, jo par īstu visvarenību lika izbazonēt pats sevi. Bet par savas varas augstāku svaidīšanu viņš tomēr bija norūpējies. Uzmanīga acs varēja vērot, ka Ulmanis savas valdīšanas pēdējā laikā sevi gribēja fetišizēt par absolūtu karali, kam vienīgam pieder visa valsts suverēnitāte. Svinīgās pieņemšanās, kad visi stāvēja, vadonis sēdēja sevišķā atzveltnes krēslā, zem kuŗa atradās grezns latvisks paklājs. Vēsturnieks Arveds Švābe vareni cildināja Kurzemes vācu hercogus kā īstus valdniekus Ulmaņa priekštečus. Dzejas vīrāku nerimīgi kvēpināja lielajam vadonim mazais Virza un Ludolfam Libertam bija uzdots piegleznot pils balto zāli seno latviešu ķēniņu portretiem.

Vēl tikai trūka svaidīta kroņa, ko likt latviešu karalim Kārlim I galvā. Bet tas jāizdara svinīgi un vēsturiski svarīgi. Šeit

man nu jāatklāj noslēpums, ko man uzticēja nelaiķis archeoloģijas profesors Francis Balodis. 1939. gada pavasarī Ulmanis pie sevis uzaicinājis profesoru un lūdzis viņu izrakt Jersikas pils kalnā karaļa Visvalža kroni. Kad Ulmanim uzticīgais Francis Balodis izbrīnā izpletis acis, tad bez jebkādas kautrēšanās vadonis teicis: „Es jau esmu Vācijā pasūtīnājis zelta kroni, apzaļinājiem to mazliet, ierociet to Jersikas gruvešos un tad to atrodi. Man tāds kronis vajadzīgs svarīgam valsts uzdevumam”. Kad politiski lojālais, bet zinātnei atbildīgais profesors tomēr atteicies no šādas blēdības, tad vadonis lielā sarūgtinājumā sabolījis pavisam baltas acis un nošņācis: „Ejiet, jūs nekā no svarīgām valsts lietām nesaprotat”. Francis Balodis pēc tam krita nežēlastībā. Šo vēsturisko liecību Francis Balodis izteica man divu liecinieku klātienē un atļāva to publicēt manos memuāros.

Ja otrais pasaules kašs nebūtu noslaucījis no zemes virusu Ulmaņa diktatūru, tad viņš sevi būtu izsludinājis par atjaunotās Latvijas karali. To darīt viņu nemaz netraucētu tas apstākļi, ka šim troņa pretendētājam nebija un nevarēja būt pašam sava dēla. Viņš varēja adoptēt savu mīluli Vilhelmu un iecelt viņu par savu troņmantnieku.

Es gribu pasvītrot to vēsturisko faktu, ka Ulmaņa diktatūru atbalstīja tikai divi agrākā laika politiķi. Par tādiem nevar uzskatīt deputātu Valdemāru Gulbi, ko Kārlis Ulmanis bija iecēlis par iekšlietu ministru un Alfr. Bērziņu, kuŗš savu politisko karjēru bija sācis tikai 1931. gada novembrī kā nepazīstams Saeimas deputāts. Arī ģenerāli Jāni Balodi, ko Ulmanis iecēla par savu kara ministru, neviens neatzina par politisku darbinieku un arī par viņa stratēģa nozīmi atbrīvošanas kara domas bija ļoti dalītas. Ievērojamākie zemnieku savienības politiķi — bijušais ministru prezidents Hugo Celmiņš, Saeimas vicepriekšsēdis Kārlis Pauļuks un visu parlamentu, izņemot pēdējo, zemnieku savienības frakcijas priekšsēdis un labākais runātājs Ādolfs Klīve bija pret patvarīgo diktatūru, to neaizstāvēja. Ulmanis gan mēģināja nopirkt Hugo Celmiņu, iecelot viņu par Rīgas pilsētas galvu, bet kad pēdējais turpināja opo-

ziciju, Ulmanis viņu izsūtīja no Latvijas, ieceļot par sūtni Berlīnē.

Neviens centra grupu politiķis nepārsviedās Ulmaņa diktatūras pusē.

Bijušais valsts prezidents Gustavs Zemgals un bij. ministru prezidents Pēteris Juraševskis noteikti palika opozīcijā pret diktatūras režīmu un kaŗa tiesā droši uzstājās pret valdības samelojumiem, kas bija vērsti pret Saeimas priekšsēdi Paulu Kalniņu un citiem deputātiem. Arī demokrātiskā centra parlamentārās frakcijas līdeŗi E. Bite un J. Breikšs neļāvās ievilkties Ulmaņa māŗu tīklos.

Pēteris Juraševskis reiz Paulu Kalniņu mudinājis, lai sociāldemokrati, kam liela vēsturiska prakse nelegālā revolūcionārā cīņā, kļūtu aktīvāki cīņā pret diktatūru. Cielēns, kas dzīvojot ārzemēs, varētu izdot nelegālu literatūru, kas būtu vērsta pret Ulmaņa nelikumīgo varu.

Tāpat noteikts diktatūras pretinieks palika bij. ministru prezidents un jaunsaimnieku-sīkzemnieku parlamentārās frakcijas vadītājs Ādolfs Bļodnieks.

Vienīgie izņēmumi šai vispārējā latviešu politiķu nostājā bija Arveds Bergs un Margers Skujenieks, bet par viņiem tuvāk nākošā nodaļā.

4. CIŅA PRET ULMAŅA PATVALDĪBU

Kaut gan diktatūras režīms, kas izveidojās Latvijā, bija politiskā ziņā sliktāks par cara Krievijas patvaldību, tomēr tas neizraisīja tādu plašu masu cīņu pret to, kāda radās latviešu tautā pret cariskās Krievijas policijas režīmu. Atcerēsimies, kādā varenā tautas revolūcijā sabangojās latviešu strādnieki, zemnieki, sīkpilsoņi un intelektuāļi 1905. gadā. Un pat revolūcijas asiņainā apspiešana 1906. gadā un turpmākajos gados ar bargiem katorgas un cietuma sodiem nespēja apslāpēt pretestības garu. Kaut arī ar 1907. gada 3. jūnija apvērsuma aktu

reakcija bija uzvarējusi demokrātisko revolūciju, tās gars nesalauzts kvēloja pagrīdē tālāk. 1907. gadā Latvijas nelegālā sociāldemokrātu partija savās rindās skaitīja 15.000 organizētu biedru un nelegālo partijas nedēļas laikrakstu Cīņa iespieda 18.000 eksemplāros. Pat visdziļākajā atplūdu laikā 1910. gadā partija skaitīja ap 3.000 biedru un palielo mēneša žurnālu iespieda 4.000 eksemplāros Briselē, no kurienes tos kārtīgi un sistēmātiski iepludināja Latvijā. Cīņas raksti, it sevišķi Jansona artiķeļi dveš optimismā un patētiskā drosmē.

Arī manas 1913. gada legālās grāmatiņas Modernais imperiālisms ievads Vētras un dziņu laikmetā ir rakstīts spraigā optimismā un dinamismā „Divdesmitā gadusimtenī—elektrības un radija gadusimtenī — dzīves steiga traucas uz priekšu straujāk, apzīlinošāk nekā XIX g.s.” „Ne tikai Vakareiropā tagad mēs redzam svarīgus vēstures notikumus, bet visa pasaule ir ierauta vienā vētras virpulī”. „Krievu-japāņu kaņš un lielā Krievijas revolūcija, ārēji dzīsdama un rimdamās, atstāj jo dziļu iespaidu uz turpmāko vēstures gaitu. Kā liesmu šaltis izšaujas revolūcija Persijā un Turcijā, pieņemas retvolūcionārā kustība Ķīnā, Indijā un Ēģiptē. Šai pirmajā gadu desmitā norisinājās ne tikai asiņaini kaņi un revolūcijas, bet arī sociālā kaņa laukā notiek grandiozas cīņas — šķiru cīņas liesmas, kā sāta rīta blāzma, vēsta jauna laikmeta tuvošanos cilvēces vēsturē”. „Apzinīgā proletāriāta cīņas armija top jo dienas, jo lielāka. Drošiem un noteiktiem soļiem tā iet uz priekšu, lauž sev ceļu uz varu”. (F. Cinis, Modernais imperiālisms. Pēterburgā. A. Gulbja apg. Univers. bibl. 165. 1913. g. lpp. 7.—10.)

Nekāda līdzīga cīņa nenotika Latvijā pēc 15. maija apvērsuma. Ar lielām grūtībām nodibinājās nelegāla Latvijas strādnieku un zemnieku sociālistu partija, kuņai vajadzēja aizstāt agrāko caņa laika pagrīdes sociāldemokratiju. Kā arī jaunie organizācijas darbinieki pūlējās, tomēr neizdevās iesaistīt nelegālajā partijā pāri par 300 biedriem. Jaunam grūtam darbam, par kuņu draudēja 3 līdz 5 gadi pārmācības namā, sirsnīgi nodevās nelegālās partijas centrālkomitejas locekļi — Roberts Straume (tagad trimdā Stokholmā), skolotājs Pakalns (tagad trimdā ASV), Mieziš, Jansons, Kustoniš, Serdants un vēl daži

citi. Tomēr nebija iespējams pārvarēt pasīvītāti, kas bija iestājusies agrākās sociāldemokrātu partijas biedros, bet jo sevišķi plašajās strādnieku masās. Nelīdzēja arī partijas padome, kuŗā iegāja bij. Saeimas deputāti un kuŗiem gandrīz visiem bija prakse agrākajā cara laika nelegālajā kustībā — Pauls Kalniņš, Klāvs Lorencs, Fricis Menders, A. Buševics, R. Bilmanis, E. Morics un J. Višņa. Šī vecāko darbinieku padome salasījās ļoti reti. Viņi nedrīkstēja daudz riskēt, jo viņu sejas bija pazīstamas politiskās policijas aģentiem.

Rakstot par šo nevarību, es nebūt negribu šeit tiesāt toreizējos sociālistu darbiniekus. Viņu neveiksmei bija dziļāki cēloņi, kā starptautiski, tā nacionāli.

Laikmetā no 1934. gada līdz 1939. gadam starptautiskajā plāksnē bija pavisam citādi apstākļi nekā laikmetā no 1906. gada līdz 1913. gadam. Tad visi krievu sociāldemokrāti, arī tā sauktie boļševiki jeb lielinieki cīnījās par demokrātisku valsts iekārtu un brīvību. Tagad Krievijā valdīja revolūcijas bangās dzimusi diktātūra, kas bija galīgi samīnusi demokrātijas un brīvības principus un izvērtusies par teroristisku despotiju. Vācijā, Austrijā, Polijā, Ungārijā, Rumānijā, Itālijā, kur pēc pirmā pasaules kara bija nodibinājusies pilnīga parlamentārā demokrātijas iekārta, nu valdīja fašistu un reakcionāru diktātūra. Tā tad demokrācija bija cietusi smagus zaudējumus, kā austrumu, tā centrālajā Eiropā.

Neviens, kas objektīvi vērtēja starptautiskos apstākļus, nevarēja paredzēt, kad un kā spēcīgie pretdemokrātiskie strāvojumi beigsies, kad sāks atgriezties pie demokrātijas un brīvības.

Ne tikai tas nospieda latviešu strādnieku aktīvītāti. Arī veids, kādā pie mums sabruka demokrātiskā valsts iekārta, kad vienā naktī bez jebkādas aktīvas pretestības to pārvarēja, dzina depresijā.

Tautas pasīvītāte bija galvenais psiholoģiskais pamats, uz kuŗa izveidojās Ulmaņa patvaldība.

Revolūcionārais vārds, ar kuŗu jaunā nelegālā sociālistu partija aicināja tautu aktīvā cīņā pret Ulmaņa diktātūru, palika bez dzīvākas atbalss. Patiesību sakot, līdz plašākiem tautas slāņiem tas nemaz nenonāca.

Kopš 1938. gada, kad uz ārzemēm pārcēlās Brūno Kalniņš un Ansis Rudevics, mēs tur nelegālās sociālistu partijas uzdevumā un vārdā apgādājām septiņas burtnīcas neliela žurnāla Brīvība — četrus numurus 1938. gadā un trīs 1939. gadā, kā arī dažas brošūras. Šo nelegālo literatūru neiespiedām vairāk par tūkstoš eksemplāriem, ko aiztransportējām uz Latviju. Līdzekļus guvām no zviedru sociāldemokrātu partijas kases.

Šai nelegālajai literatūrai netrūka asuma pret korrupcijas tēvu Ulmani un demokrātijas nodevēju Skujenieku, tomēr tai trūka patētiskas aizrautības un uzvaras ticības.

Rakstot savu memuāru trešo sējumu 1963. gadā, es savus 1938. un 1939. gada Brīvības rakstus salīdzināju ar tiem, kas bija iespiesti Briseles Cīņā un citur līdz 1917. gadam. Man bija jāsecina, ka tajos, kas bija vērsti pret Ulmaņa diktatūru, nebija tā optimisma un uzvaras pārliecības, kas spraigoja minētos rakstos pret krievu carismu. Laikmeta parādības austrumu un centrālajā Eiropā daļēji māca arī manu garu. Es tagad atziņšos, ka šajos cīņās rakstos pret fašismu, es neizteicu visu, ko izjutu, noslēpēju zināmas šaubas. Nekā laba nesolīja Hitlera varas nostiprināšanās Vācijā. Agrāk vai vēlāk šis šaušalīgais fantasts ieraus Eiropu jaunā pasaules kaņā, bet ko tas savā rezultātā dos Latvijai? Pieņemot, ka šai kaņā pret Hitleru apvienosies rietumu demokrātiskās valstis ar Padomju Savienību, lai kopējiem spēkiem satriektu Vāciju, tomēr man uz mācās bažas, ko šāda uzvara nesīs Baltijas tautām?

It īpaši bažījos par vienoto fronti ar komunistiem, ko nelegālā sociālistu partija bija nodibinājusi.

No racionālas taktikas viedokļa es atzinu par nepieciešamu, tāpat kā to jau bija izlēmusi jaunā partija, dibināt kopēju cīņas fronti kā ar pilsoniskiem demokrātiem, tā arī ar komunistiem. Francijas politiskā prakse rādīja, ka komunisti uz laiku var būt lojāli demokrātijas nosargi pret fašistu apvērsuma briesmām, jo kopš 1936. gada viņi parlamentā balsoja uzticību kā sociāldemokrāta Blūma, tā pilsoniskā demokrāta Daladjē valdībām. Maskavas kominterna latviešu sekcijas ģenerālsekrētārs Krūmiņš (Pilāts) kādā brošūrā aicināja lojāli sadarboties ar sociālistiem un pilsoniskiem demokrātiem kopējā tautas frontē

demokratijas atjaunošanai. Savu godīgo gatavību sadarboties šai virzienā ar sociālistiem man personīgi apliecināja Krūmiņš-Pilāts, kuŗš 1938. gadā bija ieradies Parīzē. Pēc krāpnieka viņš nemaz neizskatījās, bet gan pēc sirsnīga revolūcionāra.

Un tomēr manī iezagās bažas: kā beigsies šī sadarbība? Ko tā nesīs? Par to gan es nerakstīju Brīvībā, bet atklāju tikai Maijai.

Ja plašajos tautas slāņos valdīja atturība pret politisku cīņu, pat zināma vienaldzība politikai vispārīgi, tad to pašu nevar teikt par sabiedrības apzinīgāko daļu pilsētās. Agrāko politisko partiju aprindās jau no paša sākuma iestājās opozicionāls noskaņojums apvērsuma varai. Līdz ar diktatūras režīma izvērsanos Ulmaņa personīgā patvaldībā opozicionāla noskaņa kļuva arvien dzīvāka. Tā tomēr mazos apmēros ieformējās aktīvās nelegālās sociāldemokratu, komunistu un pārkonkrustiešu organizācijās. Opozīcijas gars izpaudās visdažādākās privātās sanāksmēs, kur pulcējās draugi un pārrunāja Ulmaņa diktatūras darbību kā arī politisko stāvokli Latvijā un Eiropā. Tuvākie paziņas turējās kopā nenoformētos, konspiratīvos sakaros un viens caur otru izplatīja jaunākās ziņas par Ulmaņa valdību. Dažviet atsevišķas personas izlaida uz rotatora novilkus informācijas ziņojumus. Liepājā to darīja bijušais deputāts un satiksmes ministrs Kārlis Krievs, pulcēdams ap sevi pārliecinātus pilsoniskus demokratu cīnītāju grupā.

Opozīcijas aprindās no mutes mutē cirkulēja ne tikai jaunākās ziņas, bet arī visdažādākās baumas par Ulmani un Munteru. 1939. gadā stāstīja, ka ārlietu ministra Muntera sieva esot bolševīku valdības spiedze, kuŗa savos tiklos ievilkusi arī pašu ministru.

Dažādās baumas, kas cirkulēja sabiedrībā, mēģināja apkarot sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš, piedraudot to izplatītājiem cietumu un naudas sodu. Savā 1940. gada martā Rīgas aizsargu pulka sanāksmē teiktajā runā, kur draudēja pastiprināt sodus nelabvēlīgu baumu izplatītājiem, kas sacelot bailes un pāniku, viņš cita starpā teica:

„Prezidents ar savu lielo politisko pieredzi, apbrīnojamām valstsvīra spējām pratis saredzēt ne tikai to, kas ir jau pienācis klāt, bet arī to, kas atrodas tālumā.

Esiet sagatavoti un droši, jo Latvijas neatkarību cits nekas neapdraud kā vienīgi pašu mazdūšība, glēvums un iedoma par briesmām.

Ejiet lielas pašāvēības un uzticības pilni pa ceļu, ko nospraudis valsts prezidents Kārlis Ulmanis, jo prezidents redz vistālāk, un prezidents arī varēs dot vislabākās pavēles”.

(Brīvā Zeme, 11. III 1940.)

Šie draudi nelīdzēja, tāpat kā nebija līdzējuši 53.000 administratīvie sodi, ko policija bija uzlikusi 1938. gadā dažādiem baumu un pret valdību vērstu zobgalību un anekdotu izplatītājiem.

Kur nav brīvas preses un brīva vārda parlamenta tribīnē, tur dabiski zied visādas baumas un veidojas satiriski anekdoti. Atstāstīšu kādu no šiem pēdējiem.

Kāds Rīgas censonis, sekojot vadoņa draudzīgajam aicinājumam, ierodas personīgi sava pagasta skolā, lai pasniegtu kādu gravūru un teiktu dažus vārdus. Dienu iepriekš skolotājs atkārtojis politisko izglītību, ko viņš, saskaņā ar izglītības ministrijas instrukciju, bija potējis saviem audzēkņiem. Drošs par savām sekmēm Rīgas viesā oficiālajā uzņemšanā visu skolnieku saņēmāmē viņš svinīgi aicina kādu zēnu pastāstīt, kāds valsts vīrs ir valdnieks Ulmanis. „Nu, Ezeriņu Jānīt, pastāsti, cik mūsu vadonis ir liels?” „Viņš ir mazāks par manu tēvu...” — atbild skaļi un droši Ezeriņu Jānītis. Dūsmās un izbrīnā skolotājs uzkliezd: „Kā tu uzdrošinieš tā runāt pēc tam, kad es vēl vakar atkārtāju klasē mūsu vadoņa izcilo nesalīdzināmo lielumu?” „Bet vakar vakarā mans tēvs, sarunā ar mammu par vadoni, sacīja — tas Ulmanis man ir līdz šējienei, un to sakot viņš ar roku divi reizes vilka sev zem zoda.”

Ar savu brutālā egocentrisma kailo vienvaldību Ulmanis kļuva līdz kaklam arī vienam otram viņa atbalstītājam un slavinātājam.

Lai gan vēl šodien istie ulmanieši turpina līgot lepno dziesmu par savu vadoni, tomēr sabiedrībā jau toreiz nobrieda opozīcija

pret patvaldniecisko vienvaldību. Viens pēc otra sāka atkrist viņa ievērojamākie atbalstītāji.

Pirmais atkrita Arveds Bergs. Latviešu konservatīvā labā spārna galvenais vadonis sāka kritizēt mūsu satversmi drīz pēc tam, kad Musolini nāca pie varas Itālijā. Viņš pēc 15. maija apvērsuma gan apsvēca to, bet drīz vien saredzēja nacionālajā diktatūrā tīri personīgo varas kāri un pēc pāris mēnešiem sāka mērenu opozīciju pret diktatūru, par ko nacionālā valdība slēdza 1934. gada 5. oktobrī bijušā nacionālā centra laikrakstu *Latvis*. Ulmaņa diktatūras izvēršanās par personīgu patvaldību pilnīgi pārvarēja Arveda Berga fašistiskos ieskatus. Kad 1939. gada jūlijā nomira bij. deputāts Andrejs Petrevics, tad Arveds Bergs demonstratīvi piedalījās šī sociāldemokrātu redzamā darbinieka apbedīšanā un pēc ceremonijas, citiem klātesošiem dzirdot, svarīgi Paulam Kalniņam deklarēja savu attieksmi pret diktatūru: „Laba diktatūra tomēr ir ļaunāka par sliktu demokrātiju.”

Mārgers Skujenieks bija vienīgais politiķis, kas piedalījās Ulmaņa apvērsuma valdībā un ļoti krasi iesaistījās diktatūras cildināšanā. Šis bijušais sociāldemokrātu darbinieks, kam lieli nopelni demokrātiskās Latvijas valsts nodibināšanā un izveidošanā, 1934. gada 23. maijā kā apvērsuma valdības viceprezidents radiatorunā nekautrīgāk nekā pats Ulmanis zaimoja demokrātiju, paziņodams tās bankrotu visā Eiropā. Patiesību sakot, nevis Latvijas demokrātiskā satversme bija bankrotējusi, bet gan Skujenieka progresistu partija, kuŗai 1934. gada oktobra Saeimas vēlēšanās draudēja liktenis noslīdēt no trim deputātiem līdz nullei . . . Kāda jauna valsts satversme varēja līdzēt šādam politiskās karjēras norietam?! . . .

Tomēr Ulmaņa patvaldnieciskā rīcība bez jebkādas satversmes Skujeniekam apnika un viņš sāka iekšēju opozīciju, prasot jaunas satversmes izstrādāšanu un pieņemšanu. To viņš sāka darīt it sevišķi pēc Muntera nelikumīgās iecelšanas par ārlietu ministru 1936. gadā. Kad Ulmanis nepiegrīza šai prasībai nekādu vērību, tad, beidzot, 1938. gada februārī Skujenieks izstājās no nacionālās diktatūras valdības.

Polis Jozefs Czapskis, kas sēdējis ar Skujenieku kopā Maska-

vas Ļubjankas cietumā, savos Parīzē izdotajos memuāros aplicina, ka bij. Latvijas ministru prezidentu čekisti nošāvuši 1941. gada 12. jūlijā, drīz pēc vācu-krievu kaŗa izcelšanās.

Generālis Balodis, kuŗš zināmā mērā sekoja šai Skujenieka opozīcijai, tomēr no diktatūras valdības aizgāja tikai 1940. gada aprīlī, kad viņa vietā par kaŗa ministru iecēla ģen. Berķi.

Skalā nacionālo bazūņu pūšana un varenu patriotisku bungu rībināšana pēc 15. maija apvērsuma apmulsināja prātus vienai daļai demokrātisko rakstnieku. Nacionālo diktatūru sāka slavināt Akurāters, Aspazija, Plūdonis un daži citi. Pretstatā šiem politiski nenosvērtajiem, demokratijai uzticīgi palika citi rakstnieki, ar Kārli Skalbi priekšgalā. Viņš pat iekļuva vajātos rakstniekos. Lielajam nacionālajam dzejniekam nepiešķīra Tēvzemes balvu un oficiāli rīkotajos dziesmu svētkos programmā, kur minēti visu dziesmu komponisti un tekstu autori, bija izlaists Skalbes vārds.

Dažus vārdus gribu teikt par Aspazijas gadījumu. Jaunās strāvas un 1905. gada vētras dzejnieces un Raiņa mantieces pārsviešanās pretdemokrātiskās diktatūras slavinātājā bija visai nedabīga. Daļēji to varētu izskaidrot Aspazijas asais konflikts ar sociāldemokrātu partiju, kuŗa rezultātā dzejniece bija spiesta izstāties no tās 1931. gadā. Viņa sāka publicēt Atpūtā Raiņa dienas grāmatu, kur viņš 1923. gada konflikta laikā ar partiju bija iemetinājis vienu otru kodīgu piezīmi par sociāldemokrātu vadoņiem. Nu partijas centrālā komiteja gribēja uzspiest Aspazijai cenzūru, no kā viņa katēgoriski atteicās. Pēc šīs izstumšanas no partijas Sociāldemokrata slejās lielajai dzejniecei svieda netīrus akmeņus kāds jauneklis, kas figurēja centrālajā komitejā. Tas, protams, Aspaziju ļoti sanikvoja un pirmā gadījumā viņa atriebās. Ka diktatūras slavināšana nebija īstais veids, lai atbildētu partijai, to Aspazija drīz pati sajuta un atgriezta muguru Ulmaņa patvaldībai.

To viņa izdarīja pavisam savdabīgā, pat revolūcionārā veidā 1938. gada augustā. Pie savas draudzenes, manas mātes vaļējā kapa Aspazija, kādiem simts bēriniem klātesot, savus intimos pavadišanas vārdus pēkšņi izvērtā politiskā runā, sakot apmēram sekojošo: Latvijas valsts grimst arvien zemāk un zemāk.

Tauta ir saskaldīta un pašapziņa nomākta. Ja tā turpināsies, mūsu neatkarīgā valsts ies bojā. Tiem, kas cēla demokrātisko neatkarīgo valsti, atkal jāpūlcejas ap 18. novembra karogu. Sausim mājās Cielēnu, lai viņš nāk palīgā glābt Latviju.

Šajā laikā Aspazija labi zināja, cik skarbu politisku cīņu es virzu pret Ulmani, un tāpēc šie viņas vārdi bija ne tikai asa norobežošanās no diktatūras, bet pat varonīgs aicinājums cīņai pret to.

Ulmaņa cildinātāju starpā jo sevišķu vietu ieņēma dzejnieks Edvarts Virza. Temperamentīgais, izteiksmes līdzekļos spraigais dzejnieks cara laikā bija demokrats, teicami tulkoja beļģu sociālista dzejnieka Verharena dzejoļus un bija demokrātiskā žurnāla Domas līdzstrādnieks. Arī neatkarīgās valsts sākumā Virza palika demokrats, kaut gan ļoti satuvojās ar zemnieku savienību. Bet vēl labu laiku pirms Ulmaņa tieksmēm kļūt par diktatoru, Edvarts Virza pēkšņi aizlaidās pavisam savdabīgos reakcijas mākoņos. Kad man gadījās personīgi satikt Virzu, es viņa rokās redzēju franču monarchistu laikrakstu L' Action Française. Izbrīnā jautāju, kāpēc viņš, latviešu demokrātisks dzejnieks, lasa šo franču miroņu lapu, ko pašā Francijā izdod tikai pāris tūkstošos. Tad nu Virza vaļsirdīgi atzinās, ka viņš esot pārliecināts monarchists un sapņojot par tādu monarchiju, kāda esot bijusi Luija XIV valsts. Literatūra un māksla tad Francijā esot ļoti uzdziedējušas. Arī Latvijā derētu ievest monarchiju, kas tomēr neesot iespējams. Šis savdabis pēc Ulmaņa diktatūras nodibināšanās nu ideālistiski cerēja, ka Latvijā nodibināsies absolūta monarchija un pie mums ziedēs māksla un literatūra tāpat kā Francijā Saules karaļa laikā. Viņš sirsnīgi gan dzejas pantos, gan prozā atsevišķā grāmatā cildināja vadoni, apveltot viņu visādām ģeniālām īpašībām.

Un tomēr šo patētisko Ulmaņa diktatūras dievinātāju aplūsināja vilšanās. Neatlaidīgas baumas, kas nāca no ticamiem avotiem, par ārlietu ministra Muntera sievu kā boļševiku valdības spiedzi un aizdomas par pašu Munteru radīja latviešu sabiedrībā arvien lielāku satraukumu.

1939. gada pavasarī E. Virza ieradās Parīzē, lai mēģinātu

šeit pārmaiņā un vīnā noslīcināt savas lielās bēdas. Raimonda Dunkāna draudzenei Aijai Bertrana kundzei nelaimīgais dzejnieks atklājis sevi: Viņš esot dziļi vīlies diktātūrā un Ulmanī, kuŗš nepiegrīezot ne vismazākās vērības neviena tuva cilvēka padomiem, bet pilnīgi padodoties Vilhelma Muntera ārpolitikas vadībai, kas apdraudot Latvijas valsts pastāvēšanu. Muntera nodevība sagatavojot Latvijai traģisku galu...

Tajā pašā laikā, 1939. gada Lieldienās Virza sacer kādu pavisam drūmu dzejoli Baiga vasara, kuŗā pravietiski paredz Latvijai baismu galu. Ievietosīm to šeit pilnā tekstā.

*Laiks šovasar vairs neies vecās sliedēs,
Būs puķes skumjas, bišu medus rūgts.
Uz tāliem ciemiem kumeļš netiks jūgts,
Un jasmīns zarains maijā neuzziedēs.*

*Par velti saule dienu tumsu kliedēs,
Prieks Jāņu naktī neatnāks pat lūgts,
Un rokā savītīs zieds tieko plūkts,
Būs klajums baigs, aiz katra krūma biedēs.*

*Vējš miglu sarkanu pār laukiem dzīs,
Bez laika kokiem augļi nokritīs,
Par nastu būs, kas ir un tas, kā nava.*

*Pats zemes dziļums taujāts paliks kluss,
Jo pārvērtusi ūdens avotus
Par vērmelēm būs nodevība tava.*

Isti baigā vasara, kas nesa Latvijas valstij galu, atnāca pēc gada. Ka tā bija nāvīgi apdraudēta, to bez Virzas jau 1939. gadā sajuta viens otrs demokrātiski noskaņots patriots un cilāja smago jautājumu; kā glābt Latviju?

Dažās šaurās draugu aprindās sāka konspirātīvi pārrunāt sazvērnieciska apvērsuma nepieciešamību, sāka pat taustīt augstākos virsniekos kandidātus militāras savvērestības noorganizēšanai. Vienas šādas aktīvistu grupas priekšgalā bija nostājies Atis Ķeniņš.

1939. gada vasarā pie manis Parīzē bija ieradies kāds Rīgas zvērināts advokāts ar labām rekomendācijām un informēja mani par šīs grupas nodomiem. Ģenerālis Dambītis esot pierunāts stāties militārās savvērestības priekšgalā. Vēl viens esot puslīdz sarunāts, artilērijas pulkvedis Ozols, pulkveža Vold. Ozola brālis. Lieta esot ļoti nopietna. Jau esot izraudzīts jaunais ministru prezidents, kas stātos pagaidu valdības priekšgalā līdz Saeimas ievēlēšanai. Mani esot izraudzījuši par ārlietu ministru un par triumvirāta locekli, jo sākumā vajadzēšot stingru varu.

Kad es ieprasījos, vai bij. Saeimas priekšsēdis Pauls Kalniņš ir šai pasākumā informēts, kaut vispārējos vilcienos, tad enerģiskais savvērnieku delegāts izteicās, ka sociāldemokrati gaidot uz masu kustību, bet tagad vairs nevarot gaidīt. Bruņotu diktāturu nevarot nogāzt neapbruņota tauta, bet tikai militārs spēks, ko saorganizē savvērniecības ceļā.

Kaut gan es arī atzinu, ka diktātūra ir gājama nevis ar neapbruņotu masu palīdzību, bet savvērnieciskā ceļā ar kādas kaķaspēka daļas spēku, tomēr ieteicu griezties pie Paula Kalniņa, lai politiskā ziņā ar Saeimas priekšsēža sankciju dotu jaunajai valdībai uzticību tautā.

1940. gada martā, piecus mēnešus pēc bažu līguma parakstīšanas, kad sabiedrībā stipri bija pieaudzis nemiers ar Ulmaņa-Muntera politiku, bij. Saeimas priekšsēdis Pauls Kalniņš un senātors Fricis Vesmanis sasauca nelielu aktīvāko sociāldemokrātu un pilsonisko demokrātu deputātu apspriedi, lai noskaidrotu jautājumu, vai būtu iespējams varas ceļā ar kādas armijas daļas aktīvu līdzdalību gāzt Ulmaņa-Muntera valdību, lai atjaunotu demokrātisko iekārtu un glābtu Latvijas valsti no bojā ejas. Arveds Berģs, dabūjis zināt no kāda pilsoniska demokrata par šo svarīgo slepeno apspriedi, ieradies pie Paula Kalniņa un paziņojis, ka arī viņš nostājoties aktīvistu rindās, ja šim militāram apvērsumam savu politisko sankciju dod pēdējās Saeimas priekšsēdis.

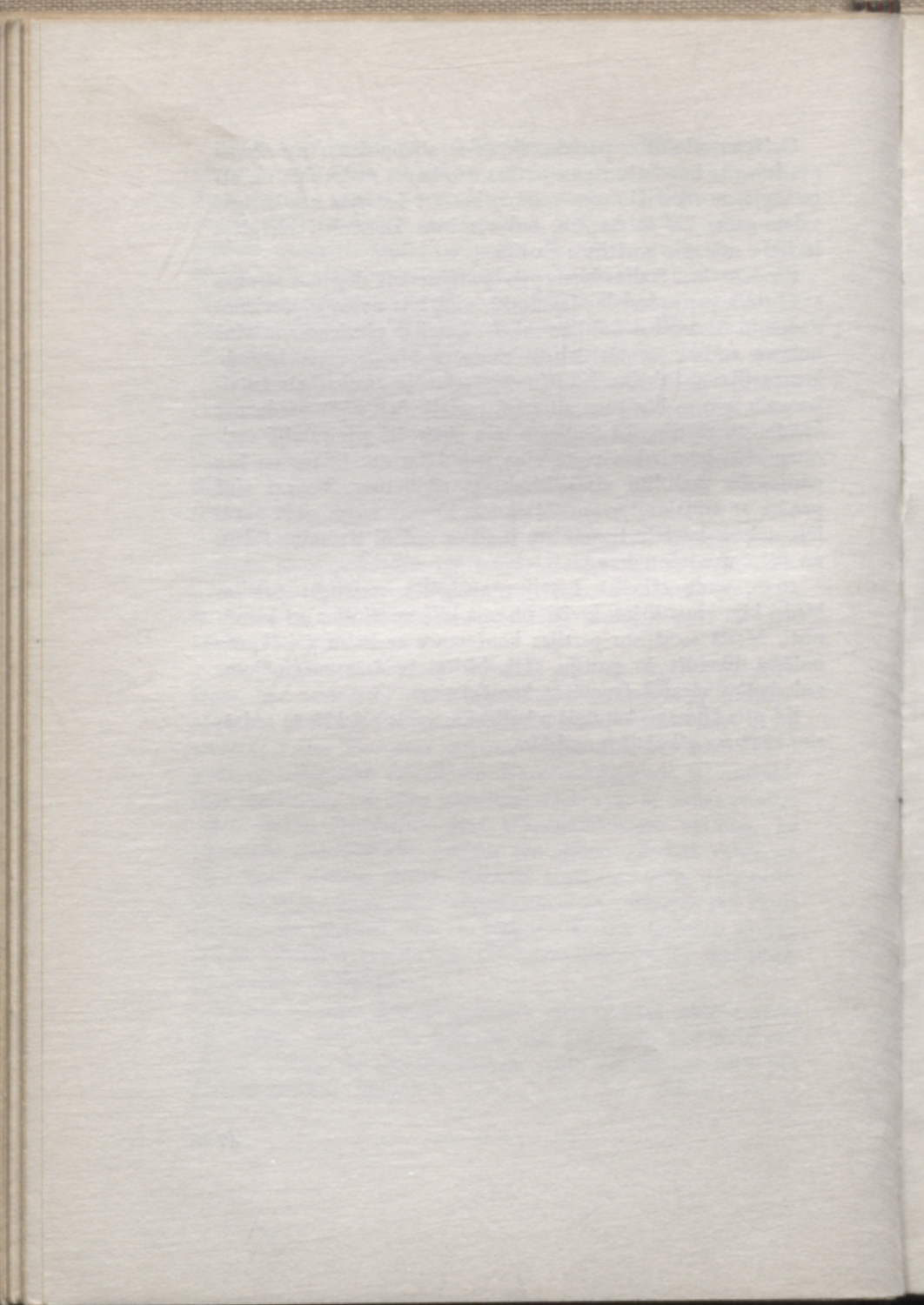
Tomēr no šim aktīvām pārunām par Ulmaņa gāšanu varas ceļā nekas neiznāca, jo bija jau par vēlu. Nu visi notikumi strauji virzījās uz priekšu pretim valsts galam, kas nāca pēc pāris mēnešiem, jūnijā.

Galveno atbildību par demokrātijas atjaunošanas neveiksmi nes latviešu komunistu partija, kas Maskavas uzdevumā nu arī gatavoja ne tikai Ulmaņa režīma, bet arī Latvijas neatkarīgās valsts galu. Lai to iespētu, tad vispirms komunisti likvidēja latviešu nelegālo sociālistu partiju.

Pēc tam, kad Staļins bija 1939. gadā uzsācis slepenas sarunas ar Hitleru par sadarbību ārpolitikā, viņš bija nolēmis pievienot Padomju Savienībai Baltijas valstis. Latvijas pievienošanu viņš nolēma realizēt ar tās ārlietu ministra Muntera un latviešu kompartijas palīdzību. Kā Munters sekmēja neatkarīgās Latvijas galu, par to būs runa attiecīgā nodaļā. Šeit pāris vārdu par komunistu partiju. Tā Staļinam bija jāpārvērš par pilnīgi uzticamu aklu ieroci, kas segtu viņa sadarbību ar Hitleru un bez pārdomām izpildītu visus Maskavas rīkojumus. To arī viņš panāca ar asiņaino terroru. Maskavas tiranns 1939. gadā pavēlēja nokaut latviešu komunistu izcilāko vadoni Krūmiņu-Pilatu un vēl dažus viņa draugus.

1940. gada sākumā Latvijas nelegālās sociālistu partijas biedri bija kļuvuši ļoti kreisi un tajā bija sastājušies arī komunisti. Martā sociālistu partijas konference ar balsu vairākumu nolēma likvidēt šo partiju. Tik bēdīgi beidzās mēģinājums sadarboties vienotā frontē ar komunistiem.

Kā pats Ulmanis kapitulēja boļševiku varas priekšā, to redzēsim kādā no nākošajām nodaļām.

Mana dzīve otrajā emigrācijā

1934. gada vasaras beigās es uzsāku savu otro politisko emigrāciju. Pirmoreiz es aizbēgu no cara Krievijas žandarmu vajāšanām uz rietumu Eiropu 1910. gadā un sabiju trimdā 7 gadus, atgriežoties Latvijā pēc cara varas bojā ejas otrajā Krievijas revolūcijā. Nu atkal pēc 17 gadiem aizgāju politiskā trimdā, lai gūtu brīvas rokas jaunā cīņā par demokrātiju un brīvību pret pašu latviešu jaunveidoto varmācības varu.

Otrajā trimdā es sabiju 6 gadus, tātad gandrīz tādu pat laiku kā pirmajā. Abas reizes es dzīvoju rietumu Eiropā un tomēr katru no šīm trimdām es pārdzīvoju dažādāk.

Tagad vispārējie apstākļi Eiropā, kā jau teikts iepriekšējā nodaļā, bija pavisam citādi. Toreiz, pirmā pasaules kara priekšvakarā, noteiktiem soļiem uz augšu cēlās demokratiskā sociālisma kustība Eiropā. Arī Krievijā reakcija bija izdzīvota un strādniecības priekšpulkos atjaunojās cīņas griba par demokrātiju. Ap sociālismu un demokrātiju saistījās tik daudz cerību. Politiski autonomā Latvijas valsts celsies brīvībā, tautu vienlīdzībā un brālībā. Šādās rožainās cerībās trimdas gadi bija gluži viegli panesami.

Un tagad . . . Krievijas revolūcija bija gan uzvarējusi reakciju, bet nebija radījusi modernu demokrātiju. Tur Staļina asiņainā austrumnieciskā despotija bija iekalusī dzelzs važās visu sabiedrību un ar pavēlēm no augšas sociālisma vārdā veica pirmatnējo kapitāla uzkrāšanu valsts kapitālisma veidā. Krievu demokrati un sociāldemokrati nika cietumos un trimdā. Vācijā nacionālā sociālisma vārdā Hitlers bija pilnīgi satriecis slaveno vācu sociāldemokrātiju, aiz kuņas stāvēja vairāk nekā pusgad-

simta brīvas attīstības tradīciju. Austrijā reakcija samala labi organizēto sociāldemokratiju.

Rietumu Eiropas galvenajos centros, it īpaši Parīzē, patvērās tūkstošiem trimdinieku no dažādām demokratiķu zaudējušām valstīm. Kaut arī fašisms Latvijā uzvarēja tikai pēc Vācijas un Austrijas, man jo smagi bija vērot, cik viegli Latvijā Ulmanim izdevās tikt pie diktatūras. Kur 1905. gada tradīcijas? . . . Kur Latvijas brīvvalsts laika sociāldemokrātu milzīgais darbs demokratiķas audzināšanā?

Otrajā trimdā bija ne tikai citādi vispārējie apvāršņi, arī es pats biju mainījies. 1910. gadā, kad atstāju Latviju, man bija tikai 22 gadi, tagad, sākot otro trimdu Parīzē, man bija jau 46 gadi. Ap deniņiem jau sirmoja mati. Pirmo politisko emigrāciju es pārlaidu bez kādām saimnieciskām rūpēm, jo tēvs mani kupli apgādāja. To, ko toreiz pats nopelnīju ar žurnālistiku, izlietoju kā kabatas naudu sevišķām kultūras vajadzībām. Nu vajadzēja svešā malā nopelnīt iztiku ne tikai sev, bet visai ģimenei. Tā gan nebija liela, mēs bijām tikai trīs cilvēki, un Maija arī solījās pati pelnīt. Tomēr es uz saviem pleciem sajutu galveno atbildību par mūsu ģimenes iztiku jaunajā trimdā.

Mūsu septiņu gadu vecās meitiņas Izabellas dēļ nolēmām apmesties uz dzīvi nevis pašā pilsētā, bet kaut kur kādā dārzu pilsētā Parīzes tuvumā. Tā kā mēs paredzējām, ka mums nebūs līdzekļu vasaras atpūtai kaut kur jūrmalā vai kalnos, tad savienojām dzīvi pilsētā ar vasaras atpūtas iespēju. Pirmo gadu nodzīvojām dārzu pilsētiņā Vokresonā pie Parīzes un pēdējos piecus gadus savrupmāju pilsētiņā Ville d'Avray, kas atradās aiz Sevras, lielā San Klu parka pamalē.

Vokresonas apvidus bija apveltīts ar lielu lapu koku mežu. Šo dabas skaisto stūrīti savā laikā bija izraudzījis par apmešanās vietu krievu rakstnieks Turgeņevs, kas labprātīgā trimdā šeit bija nodzīvojis vairākus gadus.

Mēs startējām jaunajā trimdas dzīvē ar zināmu naudas summu kabatā. Tā radās kā sūtniecības avanss par trim pirmās klases biļetēm no Parīzes uz Rīgu un manu mantu aizvešanai no Francijas uz Latviju. Tai pievienojām ietaupījumus no pēdējo mēnešu sūtņa algas. Ar šo naudu pietika, lai samaksātu

īri par Vokresonas villu uz veselu gadu un arī kādu mēnešu iztikai. Par laimi, dodoties no Rīgas uz Parīzi sūtņa darbā, biju paņēmis dažas vērtīgas mēbeles līdzi, it kā paredzēdams, ka no sūtniecības būs jādodas trimdā. Nu mūsu villa bija it labi mēbelēta un it īpaši daudzpusīgi izdekorēta gleznām.

Pārtikai zināmu saimniecisku bazi mums deva žāvēta cūkas gaļa un sviests, ko saņēmām pietiekami no Maijas vecāku mājām. Tas bija solids atbalsts emigrācijas laikā.

Maizes darba atrašanās Maijai sākumā veicās labāk nekā man. Viņa jau Rīgā bija sākusi līdzstrādāt Gulbja Konverzācijas vārdnīcā, rakstot par mākslas vēstures jautājumiem. Tagad viņas brālis, gleznotājs un Mākslas akadēmijas profesors Ģederts Eliass, kas Konverzācijas vārdnīcā vadīja mākslas nodaļu, ar virsredaktora Švābes piekrišanu nokārtoja, ka Maija nu rakstīs daudz vairāk nekā agrāk un sistematiski piesūtīs rakstus un notices par dažādiem mākslas vēstures jautājumiem. Ulmaņa diktatūras psiholoģiski ietekmēts Švābe tomēr pārtrauca iespiest autores vārdu. Maijai radās vēl otra literāra darba iespēja. Grāmatu draugs sāka izdot plašu vispārēju Mākslas vēsturi. Galvenais redaktors prof. V. Purvītis uzaicināja viņu par pastāvīgu līdzstrādnieci. Viņš nebaidījās Maijas rakstiem likt autores pilnu vārdu. Gulbis maksāja labus honorārus un kopā ar Grāmatu drauga honorāriem viņa pirmā ienesa noteiktu ienākumu mūsu ģimenes budžetā.

Darba gan nu Maijai bija ārkārtīgi daudz. Nekad savā mūžā viņa tā nebija strādājusi. Viņa brauca uz Parīzes bibliotēkām vākt materiālus rakstiem un ieguldīja daudz pūļu un laika šajā maizes darbā, kas bija atbildīgs literārs darbs viņas speciālitātē. Nekad agrāk viņa nebija pati veikusi mājas saimniecības darbus, jo to darīja kalpones. Nu viņai uz kakla gulēja arī mājas darbi. Es jau gan mazliet piepalīdzēju saimniekošanā, ziemā uzturēju kārtībā telpu apkuri un reizēm vārīju arī zupas. Šajā divu saimnieču frontē iznāca arī reizēm kāds strīdiņš. Maija augstā asins spiediena dēļ nelietoja nemaz sāli, es turpretī atzinu, ka laba zupa ir nebaudāma bez krietna sāls daudzuma. Manā darba sfairā bija arī „dārza saimniecība” — apliet rozes un citas puķes, kā arī saknes. Vokresonā gan šai laukā man

bija jāapkopj tikai pieci tomātu stādi, toties nākošajā dzīves vietā mums bija jo plaša dārzkopība.

Sākumā man pavisam neveicās atrast kādus pircējus šiem rakstiem. Cara laikā mēs, politiskie emigranti, varējām iespiest rakstus legālā sociāldemokrātiskā un demokrātiskā presē, turpretim 15. maija nacionālajā valstī šāda iespēja bija pilnīgi laupīta. Bet ārzemju presē ievietot rakstus varēja tikai ar lielām grūtībām apstaigājot redaktorus, ar kuriem kā sūtnis jau biju nodibinājis personīgu saskari. Vispirms devos vizītē pie sociālistu partijas Le Populaire šefredaktora Leona Bluma. Sarunas sākumā neteicu, ka esmu nācis, lai piedāvātu savu līdzstrādāšanu. Teicu, ka gribu viņu īsumā informēt par politisko stāvokli Latvijā un priekšā stāvošo kara tiesas procesu Rīgā pret Latvijas parlamenta priekšsēdi P. Kalniņu un citiem deputātiem. Lai es par to uzrakstot nelielu notici, viņš labprāt to ievietošot. Gaŗāk par šādām lietām nevarot viņa mazais laikraksts iespiest, lasītāji esot arī jau tā pārgurdināti ar daudzajām bēdu vēstīm par dažādām represijām centrālās un austrumu Eiropas valstīs. Šādu ziņu ienākot tik daudz, ka zudusi interese par tām.

Beigās ieminējos, vai es nevarētu iesūtīt kādus analitiskus rakstus par austrumu Eiropas ārpolitiskiem tematiem, piemēram, Krievijas un Polijas ārpolitikas vērtējumus. Blūms laipni pateicās par piedāvājumu, noraidot to: redakcijas ārpolitiskais speciālists, bijušais krievs Rozenfelds, tik daudz sarakstot par šādiem jautājumiem, ka citu rakstiem neesot vairs telpu.

Pēc kādām dienām devos uz radikāļiem tuvu stāvošā laikraksta L' Oeuvre redakciju, lai izmēģinātu laimi tur. Pazinu ārpolitikas redaktrisi Madame de Taboui, kas bija pāris reizi ielūgta pie mums sūtniecībā. Viņa bija simpatiska dāma un domāju, ka pie sievietes atradīšu vairāk saprašanas emigranta grūtajam stāvoklim. Sāku atkal neuzbāzīgi viņu informēt par priekšā stāvošo kliezdošo kara tiesas procesu Rīgā. Viņa visu sīki pierakstīja un lūdza mani arī uz priekšu šad un tad pa telefonu informēt par to, kas notiek Latvijā un pārējās Baltijas valstīs. Viņa labprāt manu informāciju izmantošot iespēju ietvaros savos rakstos. Par šādu informāciju viņa man jau uz priekšu izsakt pateicību un — sniedza man roku. Es to

saņēmu un atvadījos, bet ejot uz durvju pusi, uz kurienu redaktrise cienības dēļ pret bijušo ministru mani pavadīja, iejautājos, vai viņai nevajadzētu kādreiz kādu analītisku rakstu par austrumu Eiropas ārpolitiskiem jautājumiem. Tas nu gan, diemžēl, nebūšot iespējams, jo viņa pati ikdienas publicējo par plašu rakstu par ārpolitiku un šefredaktors jau viņu esot brīdinājis par tik plašu telpu aizņemšanu. Bet informāciju nekādā ziņā lai neaizmirstot pateikt pa telefonu. To viņa katrā ziņā izmantošot.

Šis abas neveiksmes nu liecināja, ka pastāvīga līdzstrādāšana kādos Parīzes dienas laikrakstos nebūs iespējama. Acīm redzot, tur ārpolitikas redaktoriem vieni pašiem jāizpilda viņu rīcībā nodotā telpa. Bez tam bijušajam ārlietu ministram un sūtnim Parīzē nepieklājas piedāvāt niecīgu honorāru, bet augstāki prasa jūtamus liekus izdevumus.

Kaut franči laipniem vārdiem ir visai izšķērdīgi, viņi patiesībā ir ļoti taupīgi, pat skopi. Esmu novērojis, ka turīgs parīzietis, kas nopērk teātrī ļoti dārgu biļeti, ņem līdzī zālē un pa izrādes laiku tur sev klēpī mētelī un cepuri, lai ietaupītu garderobes izdevumus. Pēc šīm pirmajām neveiksmēm sāku jau stipri bažīties: ar žurnālistiku es Parīzē nekā nevarēšu nopelnīt, bet kādu citu atmaksātu darbu lai atrodu? Nolēmu rakstīt Francijas ārlietu ministram Bartū, lai, atgādinot viņa solījumu atvadišanās vizītē, lūgtu sagādāt man kādu darbu ārlietu ministrijas preses nodaļā. Tomēr šo manu nodomu pēkšņi izjauca italiešu un kroatu fašistu terora akts, kas 1934. gada oktobrī Marselā nogalināja Jugoslavijas karali un arī Luī Bartū.

Atkal viens cerību stars bija izdzisis. Nu bija jāpārdomā, vai nevarētu atrast kādu samaksātu darbu, šesūtot rakstus no Parīzes kādos ārzemju laikrakstos. Arī tas nebija viegls uzdevums, jo visiem lielākiem laikrakstiem bija jau savi pastāvīgie korrespondenti Parīzē un ņemaz nebija tik viegli uzņemt konkrētus sakarus ar attiecīgām redakcijām. Jau pašā sākumā saņēmu krietnu triecienu pa pieri, meklējot šādus sakarus. Nosūtīju uz Beļģiju vēstuli deputātam Kamilam Heismanim, kuru ļoti labi pazinu un kas bija ciemojies pie mums gandrīz

veselu nedēļu Zilēnos 1921. gadā un bijis arī pāris reizes pie manis ciemā Parīzē sūtniecībā. Skaitījāmiešus pat draugi. Es nu viņu lūdzu, lai viņš mani rekomendētu par gadījuma līdzstrādnieku Antverpenes flāmu sociālistu laikrakstā un Briseles avīzē Le Peuple. Piemetināju, ka man šāda līdzstrādāšana patreizējos grūtajos emigranta apstākļos būtu ļoti svarīga. Tomēr nesāņēmu no drauga nekādu atbildi... Laikam baidījās, ka tik es nākošajā vēstulē neprasu kādu ārēju aizņēmumu no viņa.

Neatlaidīgi meklējot sakarus un iespējas, izdevās kļūt par patstāvīgu līdzstrādnieku kādā Varšavas žīdu demokrātiskā dienas laikrakstā un kādā demokrātiskā poļu nedēļas žurnālā. Retumis pa rakstam varēju iesūtīt arī Stokholmas un Helsingforsas sociāldemokrātu laikrakstos. Sociālistu internacionāles sekretāriāta izdotajā informācijas biļetenā sistēmātiski iesūtīju pārskatus par svarīgākiem politiskiem notikumiem Baltijas valstīs. Internacionāles ģenerālsekretārs Fridrihs Adlers man šai ziņā sniedza labu atbalstu, maksājot maksimāli iespējamus honorārus. Beidzot atradu iespēju iespiest kādus rakstus dažos Parīzes žurnālos — La Clarté, L' Europe Nouvelle un amerikāņu izdotajā Europe, kā arī vislielākajā franču dienas laikrakstā Le Petit Parisien.

Pirmo neveiksmju ietekmēti, nolēmām atstāt Vokresonas padārģo villu ar šķaisto rožu dārzu un meklēt kaut ko lētāku un praktiskāku. Pēc ilgas meklēšanas mums laimējās atrast lētu, ērtu, praktiski lietderīgu māju. Noīrējām villu dārzu pilsētā Ville d'Avray, kas ir patstāvīga neliela pašvaldība Parīzes tuvumā blakus Sevrai. To glezni izceļ lapu koku parki, kuģos mirgoja ezeriņi. Šajā jaukā vietā kādu laiku bija apmeties Kamils Koro, kuŗš to iemūžinājis savu krāsaini Irisko gleznu kompozīcijās. Šeit ilgāku laiku bija dzīvojis arī Onorē Balzaks, kuŗa māju pārvērtā par viņa mūzeju un kuŗas ielas pusē uzcelts varens piemineklis lielajam Comédie humaine autoram. Ville d'Avray gaisu jo sevišķi svaigoja lielais, dižais lapu koku San Klū parks. Pāris simts metru no tā atradās mūsu villa.

Mūsu jaunā mītne bija divu stāvu mūŗa celtne ar divi istabām un lielu virtuvi apakšstāvā un trīs istabām otrajā stāvā.

Tā bija vecmodīga, nebija centrālās apkures un trūka arī vannas istabas. Tāpēc īre šeit bija zema. Sevišķs plus jaunajā dzīves vietā bija lielais dārzs, kuŗu apkopt bija mans kontraktēts pienākums. Tajā bija tikai pāris rožu krūmu un viena dobe puķēm, toties tur bija ap 30 bumbieŗu koku, viena milzīga, divu stāvu mājas augstumā ābele, tāds pat ķirŗu koks un vēl milzīgāks valriekstu koks. Šie koki deva mums neticami daudz augļu. Bumbieŗi bija dažādu šķirŗu un vairākas bija ēdamas tikai pavasarī. Sulīgo bumbieŗu augļu mums bija tik daudz, ka dalījām draugiem un arī paŗi ievārījām, žāvējām un tā lietojām visu gadu. Milzīgā ābele deva katru gadu ļoti daudz gleznu ābolu. Tā kā mums bija liels un labi iekārtots pagrabs, tad tajā varējām racionāli uzglabāt augļus un arī saknes. Arī valriekstu raŗa bija lieliska, ikgadus ievācām ap pūru riekstu, ko Maija ar Iziņu grauza visu gadu.

Piecu gadu laikā es praktiski iemācījos itin labi veikt dārzkopības uzdevumus. Beidzot lieliski pratu aprakt kokus, pavasarī bumbieŗu un dekorātīvos kokus apcirpt, nopļaut zāli. Tā kā nebiju saimnieka dēls un nebiju līdŗ šim ne vismazākā mērā ar dārzkopību nodarbojies, tad par savu jauno māku — lai neteiktu mākslu — ļai nozarē es jutu sevišķu lepnumu. Turklāt tā bija iegūta pilnīgi pašmācības ceļā.

Blakus dārzkopībai man bija jāiemšanās arī sakņkopībā. Sakņu dārzu ierīkoju vienā dārza galā. Sākums bija ļoti grūts, jo agrāk šeit sakņu dārza nebija. Man bija nu ar lāpstu jāuzplēŗ pilnīgi aizaudzis dabisks lauks, ko sedza kupla zāle ar gaŗām, dziļām saknēm. Daudz pacietības un arī sviedru prasīja man šis darbs, ko sākumā uzlūkoju par vieglu hobiju. Sevišķa cīņa bija ar kādu nezāli, kuŗai bija trekna paresna sakne, kas dzinās turpat vai pāris pēdu zemē. Ja mazākais stiebriņŗ šīs saknes iekrita zemē, tas ātri vien atkal izauga un dzinās strauji augŗup. Beidzot tomēr uzvarēju visas pretestības un vairākās dobēs sasēju sīpolus, salātus, gurķus, zīrņus, pupas, burkānus, puķu kāpostus un Briseles kāpostus. Visi sakņaugi padevās labi, izņemot burkānus, jo zeme bija ļoti kaļķaina. Sevišķi gribētu palielīties ar saviem tomātiem. Tiem ierīkoju daudzas bedrītes gar mājas mūŗa sētas malu ar sauli no dienvidiem.

Labi apmēslojot, aplaistot un uzmanīgi apgraizot liekās pazares, izaudzināju ārkārtīgi gleznus un garšīgus tomātus. Manu tomātu plantāciju kupli dekorēja dažī artišoku stādi saviem brīnišķīgi košiem lillā ziediem.

Kustēšanās svaigā gaisā uzturēja manu veselību samērā labā stāvoklī. Jāatzīst arī, ka raža, ko ievācām no dārza, bija vērtīgs atbalsts mūsu mājsaimniecībā.

Dārzā man trūka tikai bišu. Biškopība bija man no tēva mantots hobijs. Tomēr bites nevarēju turēt, jo pilsētas valdes obligātoriskie noteikumi to noliedza. Toties bija atļauts turēt vistas, kaut gan no sanitārā viedokļa pilsētās reti kur to atļauj. Tad nu mēs arī iegādājāmies dažas vistas un gaili. Nākošajā vasarā jau mums bija izaudzināts savs vistu bariņš ar 12 vistām un pieci gaiļiem. Četriem gan pret rudeni pats apgriezu kaklus.

Ville d'Avray mājas dārzs mums bija ne tikai ienesīgs saimnieciskā ziņā, bet arī ļoti vērtīga atpūtas vieta. No ielas un no kaimiņiem to noslēdza augsta mūra sēta, dekoratīvi krūmi un koki. Vasarās mēs šeit varējām netraucēti sauloties un patīkami pavadīt laiku. Tā kā dārzs bija itin paliels, tad mūsu meitiņai Iziņai šeit bija ērta vieta rotaļām. Tās noritēja gan divatā ar mani, gan sabiedrībā ar skolas draudzenēm. Arī viena pati viņa prata rotaļties.

Savā Ville d'Avray „klosterī” mēs dzīvojām diezgan nošķirti. Ļoti reti satikāmies ar mūsu kaimiņiem, inženieru Merļa ģimeni, viņu meita kļuva Izas draudzene. Vēl retāk pie mums pienāca kāda krievu dāma, Bogdanova kundze, Izas skolas draudzenes māte, kas ar savu vīru, kādreizēju krievu kaķa flotes virsnieku, tagad politisku emigrantu, arī dzīvoja netālu no mums. Par vientulību tomēr nevarējām sūdzēties, jo šad un tad mūs no Parīzes apmeklēja ciemiņi.

Pirmajā vietā jāmin pulkvedis Voldemārs Ozols. Ulmaņa apvērsuma naktī politiskās pārvaldes aģenti viņu bija apcietinājuši un noturējuši kādu gadu cietumā. Pēc tam, izraidīts no Latvijas, viņš kādu laiku bija uzturējies Lietuvā un tad pārcēlies uz Parīzi. Tā kā es pulkvedi V. Ozolu jau diezgan labi pazinu Rīgā, tad tagad drīz vien sadraudzējāmies. Reizēm viņš palika

pie mums pa nakti. Mēs ne tikai spēlējām kādu partiju šaha, bet dzīvi un interesanti pat vēl naktī pārrunājām dažādus politiskus un it īpaši militārus jautājumus. Ar sevišķu interesi klausījos viņa atziņās un vērtējumos par Eiropas valstu militārajām spējām, par varbūtējo stratēģiju un izredzēm nākošajā pasaules karā. Ka Eiropa un visa pasaule iet pretī otrajam lielkaņam, par to mēs abi bijām vienis prātis.

Ar Ozolu sarunāties reizēm bija stipri grūti. Cietas gribas un rakstura cilvēks, viņš sarunās tiecās dominēt. Arī es esmu enerģisks gribas cilvēks, kas nepadodas otra dominancei. Tad nu reizēm mūsu diskusijas politiskos jautājumos bija stingri jātur zināmos ietvaros, lai nesastrīdētos. Cita starpā, manā atmiņā ir jo dzīvs palicis pulkveža Voldemāra Ozola tēls, mana kabineta kamīna liesmu apstarots, vēlā naktī nenogurstoši spodrām acīm raugoties manī. Viņa acis pauda dziļu, reti sastopamu intelliģenci. Zodā un lūpās zīmējās skarbs gribas spēks. Šis vīrs, kas īsti cietnīja tikai trīs cilvēkus pasaulē — Napoleonu, Piļsudski un pats sevi — tomēr spēja būt arī sirsnīgs pret mani, savu draugu, ko viņš apliecināja siltā rokas spiedienā un acu skatā. Par pulkvedi Ozolu es runāšu vēl kādās nākošās nodaļās.

Samērā diezgan bieži pie mums atbrauca ciemā pazīstamais, oriģinālais Parīzes kultūras darbinieks Raimons Dunkans ar abām savām draudzenēm Aiju un Žannu. Ievēribu Parīzē šis amerikānis no Kalifornijas bija guvis ar seno grieķu traģēdiju izrādēm oriģinālvalodā, ko deklamēja un spēlēja viņa speciāli sagatavota trupa. Pēc tam parīziešu uzmanību saistīja viņa ritmisko deju trupa ar interesantiem psiholoģiskiem un estētiskiem priekšnesumiem. Viņa vārdu Parīzē cēla arī tas, ka viņš bija pasaules slavenās dejojājas Izidoras Dunkanes brālis.

Viņam Parīzes centrā piederēja liels nams, kuŗā viņš nu bija ierīkojis savu akadēmiju. Tajā viņš pats un ievērojami parīzieši lasīja lekcijas par mākslu, literātūru un filozofiju. Tur notika arī mūzikāli priekšnesumi un pazīstami rakstnieki tur deklamēja savus vēl nepublicētus dzejoļus. Viņam šo akadēmiju palīdzēja vadīt abas viņa draudzenes — Madame Žanne, francūziete, un latviete Aija, kas bija precējusies, bet atšķīru-

sies no francūža Bertrana. Vēl sūtņa laikā Maija bija sadraudzējusies ar šo trio, it īpaši ar Aiju un Dunkanu, kas neuzdeva šo draudzību ar mums arī tad, kad biju kļuvis emigrants.

Viņus mēs labprāt uzņēmām mūsu mājā, kaut gan Maijai nenācās nemaz viegli pacienāt šos ciemiņus. Dunkans bija veģetārietis un pagatavot kaut ko garšīgu šai kulinārajā nozarē ir ļoti grūti. Madame Žāne bija izsmalcināta pariziete, kas izaugusi un dzīvojusi ļoti turīgos apstākļos, kur gardēdībai tik svarīgs dzīves iekļāvums. Viņa, protams, nebija veģetāriete. Ar savu dzīvo temperamentu, izteiksmīgiem smiekliem, žestiem un manierēm, tualetēm, frizūru un izkopto, izkrāsoto seju, viņa vienmēr ienesa mūsu mājā īstu parīzisku noskaņu. Turpretim Aija Bertrane bija pavisam vienkārša savā ārējā tērpā un izskatā: viņa valkāja no lina audekla darinātu senās grieķietes togu, kā arī savādu galvas segu. Tomēr viņas siltās dziļdomīgās acis un sirsnīgais balss tonis pauda personību, kas bez ārēja teātrālisma saistīja pie sevis ar savām zināšanām un dvēseles smalkumu.

Franču konversācijas stilā dzīvi un interesanti vienmēr ritēja sarunas Maijas salonā. Daudz runāja par mākslu, par literātūru un teātri, vienmēr aizķeļot jaunāko Parīzes kultūras dzīvē: pēdējo lielāko gleznu izstādi, jaunāko romānu, slavenāko teātra izrādi.

Mēs, nedzīvodami pašā Parīzē, tomēr sekojām, pat dzīvojām līdzī tās kultūras notikumiem. Apmeklējām svarīgākās mākslas izstādes un arī visievērojamākos teātra jaunuzvedumus. Pavisam mēs bijām izslēguši no mūsu redzes aploka kino. Lasījām arī vērtīgākos jauniznākušos literātūras darbus, it īpaši romānus.

Mūsu pārrunās ar Dunkanu un viņa draudzenēm dažreiz uzskati par vienu un to pašu parādību dalījās un disputs iesila, bet tas noritēja elegantā asprātībā un vienmēr bija ierosinošs. Glezniecībā Maija sevišķi aizstāvēja virzienu, ko izpaua Pikaso, Braks un tamlīdzīgi, mani favorīti bija Derēns un Vlamingi, sevišķi pēdējais. Ar abiem šiem gleznotājiem biju iepazinies arī personīgi. No rakstniekiem man vislabāk

patika Andrē Žids un Pols Valerī. Ar pēdējo biju iepazinies kādā sūtniecībā.

Vasarā Aijai Bertrana kundzei pie mums līdzi atbrauca arī viņas meita Līgo ar savu franču vīru redaktoru Merli un divi maziem puisēniem. Tad mūsu dārzā atskanēja jautri smieklī, jo es milu un protu rotaļāties ar maziem bērniem.

Reizēm mūs apciemoja vēl viena latviete, kas bija precējusies ar cittautieti. Mana jaunības draudzene no Pēterburgas studiju laikiem Zilenīte, nu pēc 25 gadiem eleganta dāma, Voronina kundze, precējusies ar krievu emigrantu, kādreizējo Penzas vicegubernatora dēlu. Šie emigranti bija pratuši labi iekārtoties: viņa vadīja nelielu modes salonu un viņš darbojās kādā tirdzniecības firmā. Ar šo ciemiņu spriedām par politiskiem apstākļiem Krievijā un zilējām, kas īsti izvērtīsies no Staļina varas straujās koncentrācijas briesmīgo procesus un tīrīšanu rezultātā. Tik grūti bija pareģot Krievijas nākotni, ka šoreiz nesteidzāmie izaicināt viens otru uz jaunām derībām.

Retumis pie mums iegriezās mans Pēterburgas jaunības draugs Pauls Bormanis, kuņš Sēnas un Oazes departamentā sekmīgi vadīja savas kviešu selekcijas farmas. Vienmēr bija patīkami ar viņu satīties, jo viņš prata atdzīvināt atmiņas par Nevas krastiem un dzīvi stāstīt savus raibos, dažreiz tīri anekdotiskos mednieku piedzīvojumus ar dažādiem augstu stāvošiem francūžiem.

Ville d'Avray mājā pie mums ir viesojušies arī ievērojami, pat slaveni politiķi, kuņu vārdi iegājuši vēsturē. Viņu vidū pirmajā vietā gribu minēt Krievijas revolūcionārās kustības izcilu darbinieku, gruziņu sociāldemokratu Irakliju Ceretelli, ar kuņu Parīzes emigrācijas laikā sadraudzējos. Personīgi viņu pazinu jau no 1919. gada, kad viņš Parīzē pārstāvēja savu valsti kā ārlietu ministrs un no 1921. gada, kad viņš apmeklēja Latviju un ciemojās pie mums Zilēnos. Atklātās un gaŗās pārrunas ar šo Krievijas vēsturē iegājušo personu man deva ļoti labu ieskatu par 1917. gada revolūciju un tās izciliem darbiniekiem. Šis apdāvinātais gruziņu sociāldemokrāts bija kļuvis jau slavens ar savām labajām un drošajām runām otrajā Valsts domē 1907. gadā. Viņa enerģiju nebija lauzis ne kator-

gas cietums, ne ilgā izsūtīšana Sibīrijā — no 1907. līdz 1917. gadam. Krievijas otrajā revolūcijā viņš kļuva blakus gruzīnam Cheidzem par redzamāko meņševiku vadoni. Cīņā ar boļševikiem viņš varēja novērot Ļeņinu un Trocki, kā arī sadarbibā novērtēt demokratu vadoņus Kerenski un citus. Ceretelli taču bija Petrogradas strādnieku un zaldātu deputātu padomes priekšsēdis pēdējā posmā un kādu laiku arī Kerenska pagaidu valdības ministrs. Trīs nedēļas Ceretelli sabija par iekšlietu ministru un vairākus mēnešus par pasta ministru. Ļoti svarīgi man bija tēlojumi, ko Ceretelli sniedza par 1917. gada revolūcijas vadītājiem personām, kuņām piekrita izšķirīga nozīme liktenīgajā brīdī, kad nobrieda un sagatavojās boļševiku oktobra apvērsums. Nu post factum Ceretelli saredzēja revolūcionāro demokratu kļūdas un vājības. It īpaši nu viņš tēloja Kerenski kā apdāvinātu runātāju, kam trūcis aktīva gribas spēka un lielākas noteiktības.

Šajās interesantajās sarunās ar Ceretelli pārliecinājos par patiesību: cilvēks labi redz citus, bet sevi neredz nemaz. Iepazīstoties tuvāk ar viņu, guvu pārliecību, ka arī šis ievērojamais Krievijas revolūcijas darbinieks bija gan ļoti apdāvināts runātājs un analizētājs, bet nebija tāda kaluma gribas cilvēks, kādi nepārprotami bija Ļeņins un Trockis.

Tagad šis emigrants bija iekārtojies materiāli tīri labi Parīzē. Beidzis studijas juridiskajā fakultātē, viņš nu strādāja kādā franču advokāta kantorī. Tomēr ļoti sagrauzts, skumjš tagad bija šis drošais un varonīgais demokrātijas cīnītājs, kuņu nospieda trimda bez konkrēti motivētām cerībām uz atgriešanos dzimtenē. Kad viņš man trīcošā balsī atstāstīja, ka Cheidze darījis sev galu pašnāvībā, neizciezdams Francijas trimdu, tad man likās, ka arī ar viņu var notikt tas pats. Sakostiem zobiem tomēr rezignēti viņš ilgi vēl izcieta trimdu un nomira ASV 1959. gadā ar vēzi.

Ar Krievijas meņševiku vadoņiem Danu un Abramoviču gan uzturēju labus sakarus, retumis pieejot pie viņiem Parīzē, tomēr nenodibinājās kādas draudzīgākas saites.

Parīzē bija atbēguši pēc Hitlera varas nodibināšanās vairāki lielās vācu sociāldemokrātu partijas vadoņi. Dažus no viņiem

pazīnu personīgi no sociālistu internacionāles izpildu komitejas sēdēm un citām sanāksmēm. Manu uzmanību saistīja Rūdolfs Breišeids, kas agrāk bija vācu sociāldemokratu galvenais speciālists ārpolitikas jautājumos un ilgāku laiku Reichstaga ārlietu komisijas priekšsēdis. Kad 1929. gadā viņš apciemoja Latviju, mums nodibinājās laba personīga satuve. Tagad Parīzes trimdā tā atjaunojās un izvērtās draudzībā. Reizēm mēs viņu ielūdzām ciemā. Breišeids mīlēja stāstīt par Vācijas apstākļiem un skaidrot cēloņus, kuŗu dēļ vācu sociāldemokrati zaudēja cīņu pret Hitleru. Interesanti bija noklausīties šos aculiecinieka un vēstures līdzdalībnieka komentārus par tik svarīgu lūzumu Eiropas un pasaules vēsturē, kāds bija vācu demokrātijas sabrukums un Hitlera diktatūras nodibināšanās.

Kādas pāris reizes pie mums ciemā bija arī ievērojams franču sociālistu līderis, deputāts Žans Longē — Kārļa Marksa mazdēls, kas pats nu bija jau vectēvs. Šis staltā auguma sirmmais vīrs bija reti simpātisks cilvēks, bez vismazākās uzpūtības. Viņš ļoti dzīvi interesējās par citām tautām, it īpaši par maziņām. Latviešus viņš bija jau ievērojis kopš 1905. gada revolūcijas un tagad dzīvā līdzdalībā sekoja notikumiem Latvijā.

Longē bija arī izpalīdzīgs un kā zvērināts advokāts man pāris reizes deva bez maksas juridisku palīdzību. Interesantas bija viņa atmiņas par Žani Žoresu, Lafargu, Briānu, Miljerānu un citiem lielajiem franču mirušajiem politiķiem.

Raksturā pavisam pretējs Longē rādījās kāds cits franču sociālistu līderis, elzasietis Salomons Grumbachs. Pirmā pasaules kara laikā viņš dzīvoja Bernē, kur mēs bijām labi paziņas. Pēc Elzasas atkalpievienošanas Francijai viņš bija kļuvis par parlamenta locekli un vienu no sociālistu frakcijas līderiem, kas interesējās par ārpolitiku un pārstāvēja savu partiju sociālistu internacionāles izpildu komitejā. Kad es biju sūtnis, tad šis redzamais deputāts, kas bija ārlietu komisijas priekšsēdis, abi ar kundzi pāris reizi ieradās pie mums uz lenču vai vakariņām, bet, kad biju kļuvis politisks emigrants, bez noteikta materiāla stāvokļa, viņš rupjā kārtā pagriezta man muguru. Viņš dzīvoja Ville d'Avray dārzu pilsētiņā netālu no mums savā lielajā, divstāvu pilī ar 12 istabām un lielu dārzu. Gribēju

aiziet vizītē pie sava drauga, bet tālrunī vienmēr kāda balss, iepriekš paprasījusi, kas runā, pateica — deputāta kungs nav mājās. Es jau nu sapratu gan, ko nozīmē šī atbilde, tomēr izlikos, ka nesaprotu to. Kādu dienu abi ar Maiju, iepriekš nepieteikušies, aizgājām vizītē pie kādreizējā lieliski uzpūstā drauga. Sētnieks gan mūs negribēja ielaist, bet, saņēmis manu vizītkarti, uz kuņas lepojās mani tituli, lielā respektā atvēra durvis. Paša Grumbacha gan nebija mājās, mūs pieņēma viņa kundze. Neuzaicinājusi mūs noģērbt virsdrēbes, viņa ļoti svarīgā un aizņemta cilvēka balsī formāli noprasīja: ar ko viņa varētu mums pakalpot. Varbūt mums, emigrantiem, esot vajadzīga kāda palīdzība. Tādu viņi nevarot sniegt, jo sociālistu emigrantu tagad esot tik daudz, ka neesot iespējams visiem palīdzēt. Bet viņa varot piedāvāt man darbu. Viņu sētnieks aizejot un varbūt es gribētu ieņemt tā vietu. Darba neesot visai daudz un dzīvoklis esot ar divi istabām. Acīm redzot, līdzīgi kā viens otrs Parīzes bagātnieks lepojās ar šoferi — bijušo krievu kņazu, viņa gribēja palepoties ar sētnieku — bijušo ministru. Es ļoti pateicos par šo piedāvājumu un svarīgā tonī paziņoju, ka mēs tepat netālu no viņiem esam noīrējuši lielu divstāvu villu ar dārzu, kas vēl lielāks nekā viņiem un ka mums nu vajadzētu pieņemt sētnieku-dārznieku. Vai viņiem nebūtu zināms kāds uzticams cilvēks, ko viņi mums varētu rekomendēt. Nemaz nemanīdama manu teātrālo spēli, nu Grumbacha kundze kļuva piemīlīga un uzaicināja mūs novilkt virsdrēbes. Mēs to atteicāmies darīt, aizbildinoties ar ārkārtīgu nevaļu. Es nu steidzos ielūgt deputātu un viņa kundzi ierasties pie mums uz lenču viņiem piemērotā dienā. Šādu ielūgumu Grumbacha kundze labprāt pieņēma, bet norunātā dienā, kādu stundu pirms noliktā laika, mēs saņēmām no Grumbachiem vēstuli, ar kuņu viņi ziņoja, ka nevaļas dēļ šodien ierasties nevarot un arī nākotnē nebūšot laika to darīt.

Kad reiz par šo gadījumu pastāstīju Breitšeidam, viņš, rūgti smiedamies, noteica — ar mani šis vīrs izdarījās vēl nekaunīgāk. Agrāk Grumbachs bijis Breitšeidam labs draugs. Kad ieradies Berlīnē, nekad nav apmeties viesnīcā, bet vienmēr pie viņa. Pēc Hitlera uzvaras, kad Breišeids kļuvis emigrants,

Grumbachs nekādā veidā viņam nav palīdzējis un nav pat atbildējis uz apdrošinātām vēstulēm. Kādreiz vēlāk Breitšeids Parīzē kādā sabiedrībā saticis Grumbacha kundzi un mazliet ironiskā tonī jautājis — kundze, vai jūsu vīrs manu apdrošināto vēstuli nesaņēma? Grumbacha kundze ļoti apvainojusies un pats Grumbachs atrakstījis Breitšeidam asu vēstuli, kuŗā nikni protestējis par ironiju, kādu Breitšeids atļāvies pret viņu...

Skoloti dzīves grūtībās, tad nu mēs abi ar Breitšaidu formulējām: pasaulē ir visādi cilvēki, visādi sociālisti.

Kā pretstatu šai sakarībā gribu minēt rīdzinieku žīdu Leo Rozentālu, kas arī šad un tad bija pie mums Ville d'Avray viesis. Pirms Hitlera varas nodibināšanās viņš ilgus gadus strādāja vācu sociāldemokratu galvenā organa Vorwärts redakcijā. Tagad nu viņš dzīvoja Parīzē un pelnīja sev plānu dienīšku maizīti kā korrespondents kādā ASV žīdu laikrakstā. Kad viņš brauca pie mums ciemā, rokas viņam bija pilnas ciema kukuļiem, it sevišķi vienmēr kāda dāvana Iziņai. Un grūtā brīdī es vienmēr droši varēju griezties pie šī labā cilvēka ar lūgumu aizdot, nekad viņš neatteica tik nedrošam aizņēmējam, kāds ir emigrants ar nestabilu ienākumu.

Kaut gan biju nolādēts un vajāts trimdinieks, kas cīnās pret pastāvošo diktatūras iekārtu, tomēr pie manis ieradās viens, otrs no Latvijas.

1935. gada pavasarī pie mums Vokresonā atbrauca mans draugs Dr. Lietuvietis, kuŗš nu pirmais sniedza tiešus novērojumus par Ulmaņa diktatūru. Katru vasaru pie mums kādas pāris nedēļas ciemojās Maijas brālis Ģederts, kas nu jau bija Mākslas akadēmijas profesors. Abi šie viesi atstāja mums arī naudas pabalstu.

Arī Mākslas akadēmijas profesors Vilhelms Purvītis neskatījās uz valdības attieksmēm pret mani un apciemoja mūs 1937. gadā, kad viņš bija ieradies Parīzē, lai pavadītu latviešu gleznu izstādi. Jau Purvīša ierašanās pie mums ciemā bija zināma uzdrošināšanās, kas raksturo viņu kā patstāvīgu, nelokāmu cilvēku. Viņš taču bija oficiāla amata persona divkārsā nozīmē — Mākslas akadēmijas profesors un valsts rīkotās izstādes galvenais komisārs.

Promejot viņš mums sacīja — uz redzēšanos izstādes vernisāžā. Maija paskaidroja, ka tas nu gan nebūs iespējams, jo sūtniecība mums nav atsūtījusi ielūgumu. Purvītis ļoti brīnījās par šādu naidīgu rīcību. Bijušais sūtnis Cielēns taču izstādes sarīkošanu savā darbības laikā bija ierosinājis franču iestādēs un viņa kundze arī šajā ierosinājumā ņēmusi jo aktīvu dalību. Galu galā nav nekādu politisku vai formālu iemeslu nesūtīt ielūgumu Maijai, kuŗa ir Latvijas pavalstniece un Latvijā zināma kā mākslas kritiķe un vēsturniece. Viņš šo sūtņa Grosvalda pielaisto netaktību izlabošot. Nākošā dienā saņēmām pa pastu Purviša sūtītus divus ielūgumus. Droši, pat lepni paceltu galvu devāmies Oranžerejas telpās, kur notika izstāde. Tur mūs svinīgi saņēma Purvītis un viņa palīgs gleznotājs Šveics un gandrīz visu laiku, stundas pusotras, Purvītis mūs pavadīja un nepiegrieza nekādu vērību sūtnim Grosvaldam un viņa kundzei. Turpretī sūtnis Grosvalds un citi sūtniecības darbinieki gan bēga no mums, lai tikai nebūtu jāsaduŗas ar briesmīgo valsts noziedznieku Cielēnu, kas apkaŗo vadoŗa absolūtisma režīmu. Šis gadījums manās acīs ļoti izcēla Purvīti kā ārkārtīgu neatkarīga rakstura cilvēku.

Latviešu gleznu izstāde, tiešām, labi izdevās un tā bija pirmā lielā latviešu kultūras manifestācija rietumu Eiropā. Franči ļoti iedomīgi vērtē moderno glezniecību. Īsti laba jauno laiku glezniecība esot — pēc franču domām — vienīgi viņiem un daļēji arī viņu skolniekiem — beļģiem un norvēģiem. Visus citus ārzemniekus, kas rīkoja glezniecības izstādes Parīzē, nokritizēja. Zināms pārsteigums nu bija, ka visa franču prese tik atzinīgi, pat cildinoši rakstīja par latviešu glezniecību. Tas esot brīnums, ka tik mazai un jaunai kultūras tautai, kas savā sociālajā sastāvā ir zemnieciska, esot tik augstvērtīga glezniecība. Daži mākslas kritiķi pat vilka paraleles starp mūsu un flāmu—holandiešu XVII g.s. glezniecību. Vēl sevišķi uzsvēŗams, ka atzinīgas atsauksmes sniedza visa prese, no galēji labās līdz pat komunistiskajai. Pēdējo avīze L'Humanité svētdienas pielikumā bija pat ievietojsi vairākus gleznu attēlus un plašu vērtīgu apcerējumu. Jāņem vērā, ka izstādes rīkotāja Latvijas reakcionārās diktatūras valdība un sūtnis Grosvalds

bija atļāvis smagu netaktību pret visu kreiso presi, neielūdzot nemaz tās pārstāvjus uz atklāšanu. Neraugoties uz šādu apvainojumu, kreisie laikraksti bija tik iecietīgi politiskā ziņā, ka nekādā veidā nesaistīja latviešu glezniecības vērtējumu ar attieksmēm pret Latvijas valdību un tās sūtni Parīzē.

1937. gadā Parīzē notika vispasaules tehnikas un mākslas izstāde. Tā bija ļoti plaša, labi un dekoratīvi iekārtota Sēnas krastos pie Eifeļa torņa. Izstāde bija arī interesanta: šeit varēja vērot mūsu gadsimta tehnikas elpu — elektrības un deggāzes motorus, atomskaldīšanas pirmos sākumus, televīzijas pirmos aparātus u.t.t. Dažas valstis bija sniegušas arī glezniecības un tēlniecības izstādes. Sevišķi vērtīga bija norvēģu gleznu izstāde un arī spāņu paviljonā izcēlās Pikaso monumentālais darbs Guernika. Padomju Krievijas sociālistiskā reālisma garā ieturētā plašā gleznu izstāde nesniedza nekā interesanta, toties jo sevišķi izcēlās un guva vispārēju atzinību tēlnieces Mūčinas monumentālā kompozīcija virs krievu paviljona fasādes. Baltijas valstīm bija kopējs paviljons un tas pazuda citu valstu plaši un vispusīgi ierīkoto paviljonu starpā. Latvijas novietni nekādā ziņā nespēja izcelt vienīgā glezna — Liberta svinīgi pompozais vadoņa Ulmaņa portrets.

No Latvijas uz Parīzes vispasaules izstādi ieradās arī apmeklētāji. Viens, otrs no viņiem iegriezās pie mums Ville d'Avray. Bez Maijas brāļa Ģederta un kundzes mūs apciemoja vēl divi gleznotāji — Konrads Ubāns un Uga Skulme. Pie mums kādu nedēļu apmetās arī mans draugs no 1905. gada, bijušais deputāts Pēteris Ulpe.

Kādu citu reizi no Latvijas pie mums iegriezās bijušais apdāvinātais deputāts, zvērināts advokāts Nikolajs Kalniņš ar kundzi. Viņam piederēja lauku māja, kur viņš brīvā laikā nodarbojās ar dārzkopību un sakņkopību. Viņš apbrīnoja manu veiksmi abās šajās nozarēs.

1937. gadā viens pats un 1939. gadā kopā ar kundzi partijas darīšanās Parīzē divi reizes ieradās un pie mums dažas dienas uzturējās jaunais nelegālās organizācijas censonis Roberts Straume.

Pie mums pienāca arī daži latvieši, kas devās uz Spāniju, lai internacionālajā brigādē cīnītos pret fašismu.

Iebraucēji no Latvijas bija mums miļi viesi un viņi nesa tiešas ziņas par sabiedrisko un kultūrālo dzīvi Ulmaņa diktatūras Latvijā, kas bija ļoti svarīgi, jo cenzūrētā latviešu prese rakstīja tikai to, kas noderēja režīmam.

1939. gada vasarā mūs apmeklēja Brūno Kalniņš, kuŗš no Helsingforsas bija ieradies Parīzē uz starptautisko strādnieku sportistu un sargu konferenci. Šai brīdī jau bija skaidrs, ka Eiropa un līdz ar to visa pasaule strauji ievirzās otrajā lielkaŗā. Nu mēs vairs neŗaubījāties, ka Ulmaņa diktatūrai nāks drīzs gals, bet neskaidrs mums palika, kā, atjaunojot demokrātiju, izdosies nosargāt Latvijas neatkarību.

Gadu iepriekŗš no Stokholmas ieradās uzņēmīgais ceļotājs un ķusku mednieks Aņisimovs un nodzīvoja pie mums vairākus nedēļus, kamēr es viņam izgādāju Francijas koloniju ministrijā ieceļoŗanas atļauju franķu ekvatoriālajā Afrikā. Šis oriģinālais cilvēks ar manu medību bisi uz pleciem tad arī aizbrauca uz Afriku, kur nostaigāja kājām kādu tūkstoti kilometru, satiekoties draudzīgi ne tikai ar nēģeriem, bet arī ar ķuskām, kuŗas viņŗš ķēra Stokholmas un Kopenhāģenas zooloģisko dārzu vajadzībām.

Vēl, beidzot, jāpiezīmē, ka ar mani personīgi satikties un sarakstīties nebaidījās arī daži Latvijas konsulārie un diplomātiskie darbinieki. Mūs reiz apciemoja Berlīnes sūtniecības padomnieks Juris Vīgrabs un vairākkārt pie mums ieradās Latvijas vicekonsuls Antverpenē Rācenis. Tas liecināja par ņo cilvēku dziļo demokrātisko pārliecību.

Kā redzējam, manas otrās trimdas laikā mums netrūka zināmas sabiedriskas vides. Tomēr tā bija diezgan ņaura, mēs tajā grozījāties tikai retas dienas un visu pārējo laiku dzīvojām savas ģimenes trīsvienībā.

Tajā centrālo vietu ieņēma mūsu miļā meitiņa Izabella Mitānija. Diezgan grūtajos trimdas gados mēs abi ar Maiju darījām iespējamo, lai izplauktu viņas gars un veidotos dvēsele dziļumā, skaistumā un morālā saturā. Viņa bija mūsu lielais

prieka avots trimdas skaudrajā ikdienā. Mēs nesajutām tik smagi atšķirību no dzimtenes, no radiem un tuviniekiem, mēs dzīvojam lielās cerībās, raugoties mūsu atvases izplaukumā. Iza bija apdāvināta un centīga. Franču valodu viņa piesavinājās viegli un turklāt perfektā fonētikā. Viņa bija viena no pirmajām skolniecēm savā klasē kā Ville d'Avray pamatskolā, tā arī San-Klū meiteņu vidusskolā. Jau pamatskolas pēdējā klasē viņa rakstīja domrakstus tik pareizā franču valodā un labā stilā, ka skolotāja tos atzina par tādiem, ko lasīt klasei priekšā kā vislabākos piemērus. Mēs priecājāmies, ka tautskolas direktīse un franču valodas skolotāja zem Izabellas skolas beigšanas klases domraksta bija atzīmējusi: „Ļoti labs stilā un kompozīcijā, bet pārdrošs idejā”. Divu stundu laikā Izabella bija uzrakstījusi īstu stāstu Mopasāna garā.

Zināma intelektuāla savdabība Izabellai parādījās jau rotaļās. Vismīlāk viņa spēlēja latīņu valodas skolotājas lomu ar savām lellēm. Valodas skolotājas arods viņu tā saistīja no pašas bērnības, ka vēlāk dzīvē viņa kļuva par franču un angļu valodas skolotāju.

Sekojot Izas skolas darbiem vairākus gadus, es varēju tuvāk iepazīties ar Francijas skolu. Gribu šeit teikt par to visatzinīgākos vārdus. Programmas līmenis kā arī skolotāju izglītība bija ļoti augsta. Pamatskolas pēdējā klasē skolniekiem vairs nav brīv taisīt nekādas kļūdas gramatikā domrakstos un lielu vērību piegriezta rakstu stilam. Franču skolā ļoti augstu stāv valodas kultūra. Noteikti demokrātiskā garā skolās pasniedz vēsturi. Jau pamatskolas klasēs bērni iegūst noteiktu izpratni par to, kas ir bijusi lielā franču revolūcija, kā tā radusies un izveidojusies, kas ir cilvēku tiesību deklarācija, kādi ir demokrātijas un brīvības pamatprincipi. Vēl piemetināms, ka franču skolotāji cenšas ne tikai iepumpēt bērniem zināmu daudzumu zināšanu, bet arī attīstīt viņos gara vijību. Skola sekmē savu audzēkņu kultūrālu pašdarbību, atļaujot viņiem skolas telpās darboties dažādos pulciņos. Iza piedalījās literārā pulciņā, kas attīstīja lielu aktīvītāti — meitenes lasīja referātus par dažādiem literāriem tēmatiem un izdeva pat savu mēnešžurnālu

Le Bavard. Sākumā tas iznāca hektografētā veidā, bet vēlāk to pašas skolnieces iespieda ar tipografiskiem burtiem un presi, ko iegādājās sevišķi nodibināts skolnieču kooperatīvs. Nekādu šovinismu, vai neiecietību pret ārzemniekiem nevarēja novērot ne skolotāju, ne skolnieču starpā.

Vēl piemetināms, ka franču skolā, lai sekmētu skolnieku mācīšanos, sevišķi lietoja mācības gada beigās uzslavas sistēmu. Skola sarīkoja ļoti svinīgu mācības gada noslēgumu ar aktu, kur uzaicināja arī vecākus. Labākām skolniecēm pilsētas galva pasniedza — kaut arī no papīra taisītu — zelta vainadziņu, kādu grāmatu un arī krājkases grāmatiņu, kur ierakstīts, ka apbalvojuma summu var izņemt tikai pilngadību sasniedzot.

Iza bija augusi pilnīgi franču valodā un kultūrā. Viņa nesa tikās ne ar vienu latviešu bērnu, nedzirdēja sabiedriskajā vidē latviešu valodu. Nekā nemācījās skolā par Latviju, tās ģeografiju vai vēsturi. Tikai ģimenē viņa ar mums sarunājās latviski un mēs abi ar Maiju iemācījām viņu lasīt un rakstīt mūsu valodā, kā arī sniedzām pirmās zināšanas Latvijas ģeografijā un vēsturē. Viņa zināja, kas ir 1905. gads, 18. novembris un 15. maijs.

Dažreiz Iza ar savām draudzenītēm spēlēja teātri. Piemērotus īsus tekstus franču valodā speciāli uzrakstīja Maija, vienmēr ņemot vērā to, cik un kādi varēja būt spēlētāji. Par režisoru, dekorātoru, skatuves meistarū bija jādarbojas man. Uz galā izrādī bija ielūgti viesi no Ville d'Avray un arī no Parīzes. Izrādes notika vasarā mūsu mājas dārzā, bet ziemā mūsu lielākajā istabā, kas man bija jāpārvērs par „īstu” teātra zāli ar skatuvi un skatītāju krēslu rindām. Svinīgākos gadījumos man bija jāspēlē arī konferansjē loma, ko lieliski veicu, tērpies sūtņa frakā un cilindri, dzelteniem cimdiem rokās. Šīs teātra izrādes man palikušas jaukā atmiņā, es aizrautīgi dzīvoju līdzī bērnu spēlei. Dažreiz man pat nācās vienam pašam dziedot izpildīt orķestra funkcijas, kad bija lugā iepīta kāda deļa. Cik lieliski es spēlēju un cik aizrautīgi meitenes deļoja savus ritmiskā baleta numurus! . . .

Tik dzīvi piedaloties šajās meiteņu teātra spēlēs, mans prāts

nesās uzrakstīt kādas jaunas lugas. Vēl Latvijā, tikko biju beidzis drāmu Mitānija, sāku sacerēt lielu vēsturisku traģēdiju par boļševiku revolūciju, kuŗai devu nosaukumu Leo Trockis. Biju jau izplānojis lugas drāmatisko risinājumu un uzrakstījis pirmo un pēdējo cēlienu. 1932. gadā man radās nodoms rakstīt pavisam savdabīgu, fantastisku komēdiju — Starpplanētārā sensācija, kur figurētu arī marsieši. Tajā laikā sapņoju arī par traģikomēdiju Jaukā Jūlija, kas noritētu XVIII g.s. Venecijā ar motto: „Šito dancīt, vēl vien' dancīt, tad es iešu mājās”.

Tomēr Francijas trimdas sešu gadu laikā neuzrakstīju ne šīs, nedz arī kādas citas lugas. Cēlonis tam nebija laika trūkums. Protams, dienas žurnālistika man aizņēma diezgan daudz laika. Ne tik daudz pati rakstīšana, jo rakstu ļoti ātri, bet gan sistematiska vairāku avīžu lasīšana, lai varētu izsekot pasaules norisēm. Arī cīņai pret Ulmaņa diktatūru bija jāziedo savs laiks. To apgrūtināja sevišķi tas, ka jaunās sociālistiskās cīņas partijas ārzemju komitejas un žurnāla Brīvības redakcijas locekļi Brūno Kalniņš dzīvoja Helsinkos, A. Rudevics — Stokholmā un es Parīzē. Bija liela vēstuļošana. Turklāt man bija vēl jādarbojas savā ziņā par Latvijas demokrātijas konsulu, sūtni un pat par ārlietu ministru kā tas būs redzams nākošajās nodaļās. Arī mana piedalīšanās meitiņas audzināšanā, darbība dārzkopībā un sakņkopībā prasīja savu tiesu laiku. Un tomēr viss tas mani tā nenodarbināja, kā politiskais un sabiedriskais darbs Latvijā, kad paspēju uzrakstīt drāmas Sarkano nerru un Mitāniju.

Šo literāro sterilitāti pamatoja nospiestība, kas neļāva pacelties radītājam garam.

Savā 50 gadu dzimšanas dienā, 1938. gada 7. februārī, ko pavadīju pavisam klusu savas mazās ģimenes vidū, metu skatu ne tikai atpakaļ, bet arī uz priekšu. Es sāpīgi izjutu kā savas dzimtenes tagadējo traģēdiju, tā arī to, kas tai vēl stāv priekšā. Bija redzams, ka pasaule nenovēršami iet pretī jaunam lielkaŗam. Tas gan nesīs galu Ulmaņa diktatūrai, bet kas nāks tās vietā? Demokrācija vai komunistu diktatūra?

Arī personīgie motīvi nospieda. Bieži domāju par savu mīļo

slimo māti, kurai nu nekādā veidā nevarēju palīdzēt. Smags sitiens man bija viņas nāve 1938. gada augustā. Grūti bija arī redzēt, ka mana Maija tā pūlas, kā nekad agrāk savā mūžā. Ziemās vienmēr slimo ar gripu, jo apkures ierīce mājā ļoti slikta un gaiss Parīzē drēgns. Un es nespēju nekā līdzēt. Pats arī visu laiku, kamēr ierados Francijā, slimoju ar furunkuliem, kas itin bieži izsitās gan kaklā, gan uz rokām, gan degunā. (Šī slimība pārgāja tikai tad, kad atstāju Franciju). Vai ilgi vilksies šī trimda? Šis jautājums palika bez atbildes un, kaut gan esmu optimistiskas un enerģiskas dabas, man dažbrīd likās, ka laikam gan savu dzīvi noslēgšu Parīzes trimdā un mūža mieru atradīšu Pēre Lachaise kapsētā, kur jau atdusas lielais emigrants Heinrichs Heine . . .

III

Spānijas pilsoņu karš

I. SPĀNIJAS PILSOŅU KARŠ

1931. gadā nodibinātā spāņu demokrātiskā republika 1936. gadā nokļuva dziļā krīzē: ģenerālis Franko sacēlās pret pilsoniski demokrātisko valdību, lai ievestu fašistisku diktātūru. Nu Spānijā jūlijā sākās nikns pilsoņu karš, jo demokrātijas piekritēji sīvi aizstāvēja savu republiku un nekapitulēja reakcijas priekšā, kā tas bija citur Eiropā.

Šo cīņu sākumā vadīja valdība, kuņas ministru prezidents bija sociāldemokrāts Kabalero un kuņas sastāvā bez viņa partijas pārstāvjiem piedalījās pilsoniskie demokrāti, kā arī divi komunistu ministri. 1937. gadā par ministru prezidentu nāca demokrāts Negrins, bet valdībā piedalījās minētās trīs partijas. Tautu nebaidīja ģenerāļa Franko kaņģājiens uz Madridi. Fašistu pusē pārgāja daļa armijas un vairums virsnieku, kas bija cēlušies no aristokrātijas un buržuāzijas aprindām.

Galvenām kārtām Franko spēku cēla militārā palīdzība, ko viņam sniedza Musolīni un Hitlers, it īpaši pirmais. Kā to austrietis Jūlijs Deičs itaļu un vācu oficiālajos archīvu materiālos noskaidrojis, Itālijas valdība nosūtījusi uz Spāniju 700 kaņģa lidmašīnu, 1900 lielgabalu, 5000 ložmetēju un pāri par 100.000 šauteņu ar attiecīgu municiju, kā arī 20.000 kaņģavīru, it īpaši lidotājus un citus speciālistus. Hitlers sniedzis ģenerālim Franko līdzīgu palīdzību, tikai mazāk kaņģavīru. (Julius Deutsch, Ein weiter Weg. Lebenserinnerungen. Wien 1960.) Šeit vēl jāpiemetina, ka Francijas demokrātiskā republika,

kuņas priekšgalā šajā laikā bija sociāldemokrātu un pilsonisko radikāļu koalīcijas valdība ar sociālistu Leonu Blūmu priekšgalā, neatbalstīja materiāli spāņu demokrātiju tās grūtajā cīņā, jo pildīja Tautu savienības nosacījumus par citu valstu nepiedalīšanos spāņu pilsoņu kaņā, lai tādā ceļā novērstu jauna pasaules kaņā izcelšanos. Hitlers un Musolīni šos Tautu savienības noteikumus neoficiāli, bet puslīdz atklāti pārkāpa, kas Spānijas demokrātiju nostādīja ļoti smagā stāvoklī, jo tikai ar lielām grūtībām tā varēja iepirkt ārzemēs ieročus un municiju, kā arī modernas kaņā lidmašīnas.

Generāļa Franko vadītā armija bija nesalīdzināmi labāk apgādāta moderniem ieročiem un lidmašīnām, ko vadīja itāļu fašistiskie virsnieki. Tā bija arī labāk militāri organizēta: tai netrūka virsnieku, jo ap 75 proc. pārgāja fašistu pusē. Tomēr tautas armija izrādīja lielu varonību un uzpurēšanos cīņā par demokrātiju. Tas izraisīja apbrīnu un pat sajūsmu visas pasaules demokratos, jo nu pirmoreiz Eiropā kāda tauta varonīgi un sīvi cīnījās pret fašistiem.

Simpatijas pret spāņu demokrātiju izpaudās ne tikai idejiski avīžu rakstos un apsveikumos, bet arī brīvprātīgo kaņotāju vervēšanā un izpalīdzībā piegādāt no ārzemēm, pretēji Tautu savienības noteikumiem, ieročus. Tūlīt jau pašā pilsoņu kaņā sākumā Parīzes politisko emigrantu vidū radās nodoms dibināt sevišķu internacionālu brigādi, kas cīnītos blakus spāņu demokrātiem pret fašismu. Spānijas valdība šādu ierosinājumu, protams, apsveica un pie spāņu armijas nodibinājās dažas internacionālas brigādes, kopā apm. 12.000 vīru. Tajās iestājās dažādu tautu brīvprātīgie, galvenokārt Austrijas un Vācijas politiskie emigranti. Par šī starptautiskā kaņaspēka priekšnieku vienu laiku bija austriešu sociāldemokrāts Jūlijs Deičs, kuš kā virsnieks bija piedalījies pirmajā pasaules kaņā pret krieviem un vēlāk vadījis austriešu strādnieku militāro paš aizsardzības organizāciju. Tagad spāņu demokrātiskā valdība bija iecēlusi Deiču generāļa pakāpē.

Šeit jāuzsver, ka izpalīdzīgi spāņu demokrātijai internacionālo brigāžu veidošanā un apgādāšanā ar kaņā materiāliem bija

galvenokārt sociāldemokrati. Kaut gan Spānijas valdībā, kas vadīja cīņu pret fašismu, piedalījās arī spāņu liberāļi, tomēr citu zemju pilsoniskās demokrātiskās partijas tikai idejiski atbalstīja spāņu demokratu.

Komūnisti pašā Spānijā bija skaitliski neliela partija, bet tie enerģiski atbalstīja demokrātisko valdību šai cīņā un to idejiski darīja arī komunistu partijas visā pasaulē. Maskavas valdība tomēr ļoti atturīgi atbalstīja spāņu demokrātiju tās grūtajā cīņā. Kremļa atbalsts ierobežojās tikai ar nikniem rakstiem pret starptautisko fašismu, bet Padomju Savienība nedeva brīvprātīgos un nesūtīja ieročus, municiju un lidmašīnas. Acīm redzot, Staļins jau spāņu pilsoņu kara laikā iesāka savu šauro nacionālo ārpolitiku, kuņas mērķis bija novērst Hitlera dusmas no Padomju imperijas. Vēl jāpiemetina, ka franču sociālistu partija sekoja sava vadoņa ministru prezidenta Leona Blūma ārpolitiskai neitralitātei spāņu pilsoņu karā un arī nevervēja brīvprātīgos kaņotājus internacionālajām brigādēm. Demokrātijas armijai trūka nevis cilvēku, bet gan ieroču.

2. LATVIEŠU LIDZDALĪBA SPĀŅU PILSOŅU KARĀ

Kādā dienā pie manis no Rīgas ar ļoti labām uzticamu cilvēku rekomendācijām ieradās tirgotājs Traubergs, kušš 1905. gadā bija darbojies kā sociālistu-revolūcionāru savienības biedrs un kuša brāļi par teroristiskiem aktiem 1907. gadā pakāra. Traubergs teica, ka gribot palīdzēt spāņu demokrātiem un arī nopelnīt kaut ko, piegādājot Spānijas demokrātiskajai armijai tvaikoņa kravu ar ieročiem, ložmetējiem un lielgabaliem, ko viņš jau esot aizrunājis Čehoslovākijā un Polijā. Lai nu es palīdzot viņam veikt šo operāciju, ieteicot viņu spāņu sūtniecībā un piedaloties sarunās kā juridisks padomnieks un tulks. Tā nonācu tuvākā sadarbībā ar Spānijas militāro atašeju Parīzē un laimīgi kopēji veicām šo sarežģīto nelegālo ieroču trans-

portu. Kāds tvaikonis ar Latvijas karogu un komandu droši naktī izlauzās cauri starptautiskajai blokādei un divi reizes nogādāja spāņu demokratiskajai armijai tik vajadzīgos ieročus. Pateicīgs par izpalīdzību man bija ne tikai latviešu tirgotājs, bet arī spāņu militārais atašejs. Parīzes politisko emigrantu organizācijas kļuva par Spānijas internacionālo brigāžu aizmuguri, kas vadīja brīvprātīgo vākšanu. Arī mazā latviešu politisko trimdinieku saime aktīvi ierāvās spāņu pilsoņu kaņā, lai palīdzētu demokratijai uzvarēt. Parīze kļuva par etapa vietu, kur nelegāli ieradās brīvprātīgie no Latvijas, apmēram 100 sociālistu un komunistu, kuņus mēs savedām sakaros ar spāņu sūtniecības militāro atašeju.

Parīzes latviešu politisko emigrantu grupiņā bija tikai viens kaņavīrs — pulkvedis Voldemārs Ozols. Šo aizrautīgo kaņu veterānu uz Spānijas pilsoņu kaņu galvenokārt virzīja griba, varētu pat teikt kaislība, praktiskā militārā, liela stila darbā atkal parādīt savas kaņavadoņa spējas. Ozols nu lūdza mani rekomendēt viņu kā pie Spānijas sūtņa Parīzē, tā pie internacionālās brigādes pavēlnieka ģenerāļa Deiča. Es labprāt uzņēmos rūpēties par Ozola iesaistīšanu demokratiskās Spānijas armijā, jo zināju, ka tai trūkst augstu kvalificētu virsnieku ar akadēmijas izglītību un militāru praksi. Tamlīdzīgu militāru speciālistu nebija ne spāņu demokratiskajā armijā, ne internacionālajā brigādē, nedz arī dažādu tautu politisko emigrantu starpā. Pārrunājuši ar Ozolu, kā visizdevīgāk izlietot viņa militārās spējas, nācām pie slēdziena, ka viņš neiestāsies Deiča komandētajās internacionālajās brigādēs, kuņām piekritīs tikai šaura nozīme nelielā cīņās iecirknī, bet es mēģināšu viņu iedabūt spāņu demokratiskās armijas stāba operatīvajā daļā, kas izstrādā tās stratēģiskos plānus un centrāli vada visu kauju norisi.

Mums jau pašā sākumā bija skaidrs, ka tas nemaz nebūs tik viegli sasniedzams, jo zinājām, ka spāņi savā nacionālajā raksturā ir ļoti iedomīgi, lepni un ne labprāt gribēs kādu cit-tautieti ielaist stratēģiski svarīgā augstā amatā. Oficiāli par kādu operatīvās daļas priekšnieku viņi ārzemnieku neiecels.

Labi, ja izdosies Ozolu iedabūt spāņu demokratiskās valsts armijas operatīvajā stābā kā sevišķu padomnieku, kur viņš varēs izvirzīties tālāk.

Ozola acis izstaroja cietu gribu un viņa rokas spiedienu bija dziļas sirsnības pilns, kad pēc šīs sarunas šķirāmieš mūsu mājas dārzā.

Tā lielās cerībās sākās pulkveža Voldemāra Ozola iesaistīšanās spāņu armijā, kas beidzās traģiski un kādu gadu mani ļoti nodarbināja un satrauca. Ja tuvāk aprakstītu, kas pēc tam šajā sakarībā notika, tas izklausītos kā izdomāts romāns un aizņemtu veselu pabiezu grāmatu. Mēģināšu šajā nodaļā tikai raksturīgākos vilcienos attēlot šo drāmatisko notikumu norisi.

Lai mērķi sasniegtu, sāku rīkoties, sekojot labi pārdomātam plānam. Vispirms aizrakstīju sociālistu internacionāles sekretāram Fridricham Adleram uz Briseli plašu vēstuli Ozola lietā un lūdzu izsniegt viņa rekomendāciju par mani, kas man būtu vajadzīga Ozola lietā pie Spānijas kara ministra Madridē. Es lūdzu arī Fr. Adleru uzrakstīt vēstuli internacionālās brigādes organizētājam ģenerālim Deičam, lai pēdējais arī no savas puses atbalstītu Ozola iecelšanu par spāņu armijas sevišķu padomnieku operatīvajā stābā.

Ar Fr. Adlera rekomendācijas vēstuli aizgāju pie Spānijas sūtņa, kas mani laipni pieņēma un solīja atbalstīt šo lūgumu. Tad līdz ar Fr. Adlera rekomendāciju nosūtīju vēstuli spāņu sociālistu partijas centrālajai komitejai. Bez tam abi ar Ozolu apmeklējām spāņu militāro atašeju, kas arī ļoti laipni solījās atbalstīt mūsu lūgumu un bija iepriecināts, ka tāds kara lietpratējs nu varēs parādīt savas dāvanas un enerģiju Spānijas pilsoņu karā.

Savu atbalstu Ozola iesaistīšanai spāņu demokratiskajā armijā sniedza arī Austrālija-Krauze-Ozoliņa, kuŗa Parīzē figurēja par Comité pour la lutte contre le fascisme dans les pays Baltes ģenerālsekretāri un latviešu komunistu partijas pārstāvi. Šo žurnālisti un sabiedrisko darbinieci pazinu jau no pirmā pasaules kara, no Šveices Latviešu komitejas darbības. Demokrātijas laikā viņa Rīgā attīstīja daudzpusīgu darbību: kādu

laiku izdeva kreiso satirisko žurnālu Ho-Ho, vadīja mākslas porcelānu uzņēmumu, sarakstīja drāmu Katrīna, ko izrādīja Nacionālais teātris, rakstīja šo to presē, politizēja, stāvēt jo tuvu komunistiskajiem kreisajiem arodniekiem. Reizēm uzklīda baumas, ka viņai esot arī ciešs kontakts ar Latvijas politiskās slepenpolicijas pārvaldi. Rīgā par Austru Krauzi-Ozoliņu atklāti runāja, ka viņa esot seksuāli nemorāla — lesbiete, kas spēlējot aktīvo lomu, ko zināmā mērā jau norādīja viņas ārējais tērps: vīrišķīga kostīma žakete un kravate.

Šī oriģinālā sieviete nu dzīvoja Parīzē kā politiska emigrante, kas esot aizbēgusi no Ulmaņa diktatūras režīma vajāšanām. Pirmos pāris gadus viņa lika mani mierā, bet pēc Leona Blūma kreisās valdības nodibināšanās 1936. gadā viņa lielā stilā sāka attīstīt politisku darbību, kuņā viņa uzbāzīgā kārtā mēģināja iesaistīt arī mani. Kādu dienu saņēmu no Krauzes-Ozoliņas vēstuli, kuņā viņa laipni lūdza atļauju apciemot mani, lai nodibinātu ciešu sadarbības kontaktu cīņā pret fašismu Baltijas valstīs. Vēstule bija rakstīta uz blanketes, kuņas galvā bija iespiests franču valodā — Komiteja cīņai pret fašismu Baltijas valstīs, kā arī iespiests šīs komitejas sastāvs, prezidents Lanževens (Langeven), profesors, akadēmijas loceklis un Nobela prēmijas laureāts fizikā, loceklis Diklo, Francijas parlamenta vicepriekšsēdis, komunistu frakcijas līderis, Žans Longē — sociālistu frakcijas līderis, Pjers Ko — parlamenta radikāļu frakcijas redzams deputāts, bij. aviācijas ministrs. Sastāvā bija vēl kādi drusku mazāk pazīstami politiski un sabiedriski darbinieki. Komitejas ģenerāļsekretārs — Austru Krauze-Ozoliņa. Komitejas sastāva personām vajadzēja pilnīgi apburt katru, kas saņēma vēstuli uz šādas blanketes, jo tik ievērojamas Parīzē bija visas minētās personas. Šāda politiska un sabiedriska izkārtnē bija vislabākā rekomendācija Austrai Krauzei-Ozoliņai.

Zinādams šīs enerģiskās un arī intelligentās sievietes avantūristisko dabu un neatlaidīgo uzbāzību, es, izbrīnā par viņas veiklību šādas komitejas nodibināšanā, nodomāju: visu šo lietu viņai palīdzējusi nokārtot franču komunistu partija, kas nu spēlēja demokrātijas sarga lomu ar kopējas tautas frontes

palīdzību, noteikti un korrekti sadarbojoties ar sociāldemokrātiem un arī ar pilsoniskiem demokrātiem — radikāļiem.

Austras Krauzes-Ozoliņas dibinātās komitejas prezidenta profesora Lanževena rekomendācijai pie Spānijas sūtņa arī bija sava nozīme Ozola lietā. A. Krauze-Ozoliņa šo rekomendāciju nodeva personīgi Spānijas sūtņa kundzei, par kuņas enerģiju un aktivitāti runāja Parīzē, ka īstais sūtnis esot viņa. Krauze-Ozoliņa apsolija arī caur franču komunistu partijas ģenerālsēkretāru Morisu Torresu griezties pie spāņu komunistu partijas ar lūgumu, neliegt savu atbalstu Ozola iecelšanai par militāro padomnieku spāņu armijas stābā. Komunistu partijai gan nebija liela iespaida Spānijā un arī skaitliski tā nebija stipra. Tomēr tā bija aktīva kreisās valdības atbalstītāja pilsoņu kaŗā. Katram gadījumam mēs atzinām par derīgu arī šādu nodrošinājumu Ozola karjērai Spānijā.

Atbilde no Madrides nenāca tik drīzi. Kā ģenerālis Deičs man vēlāk izteicās, tad spāņu valdība ne labprāt gribējusi pieļaut Ozolu galvenā stāba darbā, bet drīzāk gribējusi viņu pieskaitīt internacionālās brigādes stābam. Beidzot tomēr iedabūjām pulkvedi Ozolu spāņu armijas aktīvā vadītāja stāba operatīvā daļā kā sevišķu stratēģisku padomnieku.

Ozola izvadīšanai uz Spāniju Komiteja cīņai pret fašismu Baltijā sarīkoja kādā no labākajiem Parīzes restorāniem goda mielastu. Tajā piedalījās ap 20 personu: komitejas prezidents profesors Lanževens, daži pazīstami radikāļu, sociālistu un komunistu deputāti un vēl citas sabiedriskas personas. No latviešiem bijām trīs — pulkvedis Ozols, Austras Krauze-Ozoliņa un es. Kā jau tādos banketos parasts, sacīja runas, kuņas izteica apbrīnu par varonīgajiem spāņu demokrātijas cīnītājiem, kuŗiem nu pievienosies slavenais latviešu kaŗavīrs. Plašāko runu turēja un arī palielo lēsi viens pats samaksāja kāds Bonardela kungs, par kuŗu Austras Krauze mani informēja, ka tas esot kāds demokrātijai izpalīdzīgs tirgotājs, nelegāli piegādājot spāņu armijai ieročus. Savā runā viņš cildināja ne tikai pulkvedi Ozolu, bet bez jebkāda sakara arī mani un Austru Krauzi-Ozoliņu. Tikai vēlāk sapratu, kāpēc tas tika darīts, kad

noskaidroju, ka šis kungs un arī Austra Krauze-Ozoliņa ir starptautiski provokātori un fašistu slepeni aģenti!

Pēc pāris nedēļām saņēmu no Ozola vēstuli un fotografiju. Nu spāņu valdība viņu bija iecēlusi ģenerāļa kārtā un piešķīrusi sevišķa stratēģiska padomnieka amatu galvenā stāba operatīvajā daļā. Kā vēstules teksts, tā fotografija liecināja, ka Ozols nu ir apmierināts: pēc 17 gadu bezdarbības savā iemīļotajā militārajā laukā nu viņš bija atkal iekļuvis lielā darbībā. Ļoti apmierināti ar Ozola spējām un darbu bija arī spāņu valdība un galvenais stābs, kā man to apliecināja spāņu sociāldemokrātu partijas pārstāvji, kuņus satiku sociālistu internacionāles izpildu komitejas sēdē, kas notika Parīzē.

3. AUSTRAS KRAUZES AIZDOMIGĀ AKTIVITĀTE

Kādu dienu Austra Krauze-Ozoliņa ieradās pie manis ar diviem lieliem ierosinājumiem. Mums abiem, t.i. viņai un man, jānodibina kopēja latviešu komunistu un sociāldemokrātu sadarbības komiteja, kuņai tad nu vajadzētu lielā vērienā uzsākt cīņu par Ulmaņa diktatūras gāšanu un spāņu demokrātijas atbalstīšanu. Kopēji mūsu abu redakcijā jāizdod Parīzē žurnāls, kas lielā skaitā nelegāli ievedams Latvijā. Viņa sagādāšot lielus līdzekļus šāda žurnāla izdošanai un transportēšanai uz Latviju. Līdzekļu pietikšot arī tam, lai samaksātu abiem redaktoriem kārtīgas algas un honorārus par rakstiem. Tos apsolījis šādam mērķim jau minētais Bonardels, kuņš nopelnot lielas summas, apgādājot slepeni spāņu armiju ar ieročiem no Francijas un Beļģijas. Līdzekļi atlikšot mūsu cīņas vajadzībām arī no tām summām, ko viņas rīcībā jau disponējusi spāņu sūtniecība sūtņa kundzes personā, lai Latvijā vervētu un sūtītu uz Spāniju caur Parīzi brīvprātīgos militāros speciālistus, it īpaši ložmetējiem un artilerijai.

Ierosinājumi bija ļoti vilinoši. Mēs sociāldemokrāti bijām

gan nolēmuši izdot savu žurnālu ārzemēs, bet līdzekļu trūkuma dēļ pie tā vēl nebijām ķērušies. Līdz ar spāņu varonīgo cīņu pret fašismu arī Latvijā, kā man no turiesnes ziņoja, ceļoties aktīva cīņas griba pret Ulmaņa diktatūru. Sadarbība ar komunisti Austru Krauzi-Ozoliņu man bija pieņemama, jo mūsu partija Latvijā jau sadarbojās ar komunistu partiju. Franču komunisti deva visiem citiem komunistiem piemēru, kā lojālā kopdarbībā ar sociāldemokrātiem un pilsoniskiem demokrātiem jāsargā demokrātija. Arī latviešu komunistu partija bija radikāli grozījusi savu taktiku. Latsekcijas ģenerālsekretārs Maskavā Pilāts-Krūmiņš bija izlaidis brošūru, kuŗa noteikti puda komunistu, sociāldemokrātu un pilsonisko demokrātu sadarbību cīņā par Latvijas demokrātiskās iekārtas atjaunošanu. Personīgi pievilcīga likās arī iespēja saņemt redaktora algu.

Un tomēr, noklausījies Krauzes-Ozoliņas gaŗo monologu par viņas ierosinājumu, es klusēju. Jau visu laiku, kamēr viņa tīstīja savus plānus, kāda zemapziņas balss mani brīdināja. Es ātri izšķīros: noraidīšu sadarbību ar komunistisko Austru kopējā komitejā un kopēja žurnāla redakcijā, bet pieņemšu sadarbību no gadījuma uz gadījumu. Tomēr nolēmu vēl diplomātiski izvairīties no noraidītājas atbildes. Teicu, ka viņas ierosinājumu nosūtīšu savu domu biedru centram uz Rīgu un tad rikošos saskaņā ar viņu lēmumu.

Šāda izvairīga atbilde Austrai ļoti nepatika un viņa nu visai uzbāzīgā tonī noprasiņa, ko es personīgi domājot par viņas ierosinājumiem? Es atkal izvairījos ar pieklājības komplimentiem, no kuŗiem viņa gan nevarēja izdibināt manas īstās domas ne par ierosinājumu, ne viņu pašu.

Beidzot, kad Austrā bija jau piecēlusies, lai ietu, viņa ļoti teātrāli vēl nospēlēja kādu triku, kuŗa nolūks bija mani tomēr ieraut viņas nodomā. Spāņu sūtņa kundze esot viņai vakar teikusi, ka militāro speciālistu vervēšana esot ļoti steidzama un tāpēc Austrā esot sameklējusi kādu personu, kas jau rīt braukšot uz Rīgu, lai komunistu un sociālistu vidū vervētu speciālistus spāņu demokratiskai armijai. Lai es uzdodot sociālistu nelegālās organizācijas pārstāvju adreses Rīgā. Kā parole

varētu noderēt bloka papīrs, pārplēsts vidū pušu, kuŗa vienu pusi uzrādītu Austras nosūtītais cilvēks un otru pusi es nosūtītu savas organizācijas pārstāvim Rīgā. Nemaz nenogaidot manu atbildi, Austra paņēma savu bloknotu, izrāva lapu, pārplēsa vidū pušu un vienu pusi hipnotiski spieda man rokās. Automātiski es paņēmu gan papīru savā rokā, bet intuitīvi sajutu ko ļoti aizdomīgu un reaģēju negatīvi, jo Austras rīcība man likās pārāk uzbāzīga un teātrāli viltīga. Iejautājos, kas ir izraudzītais braucējs uz Rīgu? Austra atbildēja, ka pilnīgi drošs un uzticams cilvēks, kāds francūzis. Es nu piesējos šim francūzim un teicu, ka tādai personai es savas organizācijas adresi nedošu, jo cilvēks, kas neprot latviešu valodu, vērsīs uz sevi tikai politiskās policijas aģentu uzmanību un iegāzīs manus biedrus. Austra gan mēģināja atspēkot manus argumentus, bet es katēgoriski paliku pie savas noraidītājas atbildes. Protams, Austrai savu nelegālo domu biedru adresi nedevu tāpēc, ka man pēkšņi iešāvēs prātā bauma, kas bija dzirdēta jau Latvijā priekš vairākiem gadiem: Austra Krauze-Ozoliņa, kas ārēji stāv sakaros ar Rīgas kreisajiem arodniekiem, t.i. komunistiem, esot politiskās pārvaldes slepena un ļoti veikla aģente.

Pēc tam mēs abi ar Maiju ilgi pārrunājām jautājumu, kas īsti ir Austra Krauze-Ozoliņa? Arī Maijai likās, ka manām aizdomām ir zināms pamats, tomēr nepietiekams, lai taisītu galīgu spriedumu par cilvēku. Mēs abi atzinām, ka uz aizdomu pamata vien nevar notiesāt otru cilvēku par Jūdasi, par zemirdīgu provokatoru. Tāpēc nolēmām: sadarbību no gadījuma uz gadījumu ar Austru vēl nepārtraukt, bet vislielākā uzmanībā viņu novērot.

No senākās darbības partijas nelegālā organizācijā mums abiem bija savi piedzīvojumi saskarē ar provokatoriem. Pavisam nepatīkami ir sarunāties ar cilvēku, kuŗu turi aizdomās. Stingri jāseko katram viņa vārdam, tāpat kā pašam vienmēr stingri jākontrolē savi vārdi un žesti. Veikli jāspēlē teātris pretī slepenajam divdabim, kas arī ļoti veikli tēlo savu lomu. Ja Austra ir slepena aģente un provokatore, tad viņa ir liela stila aktrise, kas savu lomu vienmēr labi pārdomā.

Nedēļas 3 vai 4 pēc minētās Austras vizītes pie manis bez iepriekšējas pieteikšanas atkal ieradās Austra kopā ar Bonardelu. Pasniedzot negaidītiem ciemiņiem improvizētas vakariņas, mēs abi ar Maiju nu stingri novērojām viņus. Daudz runājām par spāņu pilsoņu karu, par demokratu izredzēm, par Ozola darbību spāņu armijā. Bonardels vispārējās teikumus atklāja savu slepeno darbību ieroču sūtīšanā uz Spāniju. To viņš darot idejisku motīvu dēļ, bet pie tā labi tomēr nopelnot. Austra sāka enerģiski runāt par nepieciešamību pastiprināt cīņu pret Ulmani. Es jau biju pateicis, ka man vēl nav pienākusi atbilde no Rīgas par pastāvīgu sadarbību. Pēc vakariņām, pie kafijas un konjaka, ko Bonardels bija atvedis līdz, Austra sāka runāt ļoti patētiski: viņa pārmeta sociāldemokrātiem varonības trūkumu. Sociāldemokratu glēvulības dēļ uzvarējis Ulmanis. Tikai varonība, ko pauž lielais Raiņa gars, un gatavība ar asinīm un upuriem sasniegt brīvību sekmīgi novedīs pie Ulmaņa gāšanas.

Atzinu, ka bez varonīgas bruņotas cīņas diktatūra nav gāzama, bet vispārpieš jārada attiecīgs politisks noskaņojums tautā. Ja tajā būs revolūcionāra gatavība gāzt diktatūras režīmu, tad arī armijā būs līdzīgs noskaņojums, un no armijas puses nāks tas spēks, kas gāzīs diktatoru.

Uz šiem maniem argumentiem Austra teātrāli tūlīt atbildēja: „Jūs, sociāldemokrāti, esat tikai vārdu varoņi — propaganda un propaganda . . . Tikai spāņu sociāldemokrāti ir izņēmums. Tur visi varoņi cīnās ar ieročiem rokās. Ja mēs neprātām savu demokrātiju aizsargāt, tad tagad atsevišķām izcilām personām ar terrora varu, ar ieročiem jāgāž diktatūra Latvijā. Mūsu diktatūra dibinās uz Ulmaņa personas. Ja mēs varētu nogalināt viņu, tad tūlīt sabruktu viss diktatūras režīms. Cielēn, jūs vienīgais spējat glābt Latvijas demokrātiju. Ja jūs dosit savu svētību terrora aktam pret Ulmani, tad tas izdosies. Manā rīcībā ir jau divi jaunekļi, kas ir ar mieru kaut rīt braukt uz Rīgu un nogalināt diktatoru, ja jūs to atzīsiet par nepieciešamu un sastādīsiet jaunu valdību, ko likt nogāztās vietā. Jūs to darīsiet! Es paceļu savu glāzi uz demokrātijas atjaunošanu Latvijā!”

Bonardels svinīgi piecēlās un sniedza man roku, uzrunādams mani par nākošo ministru prezidentu. No savas puses viņš solīja man lielu finansiālu aizdevumu diktatūras režīma gāšanai. „Cik tūkstošus franku jūs vēlaties aizņemties no manis?” Bonardels jau izvilka čeku grāmatiņu.

Pateicies par prezidenta titulu un piedāvāto „ārējo aizdevumu,” noraidīju kā Austras, tā Bonardela ierosinājumus. Es izskaidroju savus uzskatus par individuāla terrora nenozīmību politiskā cīņā. Atsevišķa diktatora nogalināšana vēl nenozīmē diktatūras gāšanu. Ja tautas aktīvā daļa un it īpaši armija nebūs noskaņota par diktatūras gāšanu, tad Ulmaņa vietā nāks cits diktators.

Visu laiku, kamēr patētiski runāja Austra un uzstājās Bonardels ar savu naudas piedāvājumu, es pārdomāju, ar ko man te darīšana: ar politiski naīviem revolūcionāriem, vai ar fašistu provokātoriem, kas dzen pavisam traku spēli ar mani?

Pēc divaino ciemiņu aizbraukšanas mēs abi ar Maiju visu nakti meklējām atbildi uz šiem jautājumiem, bet skaidrība neradās. Manas aizdomas pret Austru auga. Savā dabā Austra Krauze-Ozoliņa nebija naīvs cilvēks. Viņa bija pat ļoti intelektuāla. Viņai vajadzēja saprast individuālā terrora nelietderību. Viņas ierosinājums, lai sarīkoju atentātu pret Ulmani, bija provokācija, kuņas mērķis bija padarīt populāru vadoni un kompromitēt sociāldemokratu, it īpaši mani. Ja es būtu atzinis šo terrora aktu un devis savu svētību Austras izraudzītiem jaunekļiem, tos apcietinātu Rīgā. Ulmaņa prese gaviļētu un baznīcās aizlūgtu Dietvu, ka vadonis laimīgi izglābies no nāves, ko viņam gatavojuši noziedzīgie, briesmīgie sociāldemokrati ar Cielēnu priekšgalā. Sāktos magas represijas pret sociāldemokratiem. Un tā kā Ulmanis jau bija ne vien ministru prezidents, bet arī valsts prezidents, tad mani par līdzdalību šī terrora akta sarīkošanā pret Latvijas valsts galvu izraidītu no Francijas. Tā nu mēs atšifrējām provokātores Austras īstos motīvus. Mēs bijām pārliecināti, ka Bonardels ir apzinīgs Austras līdzdalībnieks. Mums bija dibinātas aizdomas pret abiem šiem cilvēkiem, tomēr pierādījumu nekādu.

4. PULKVEŽA OZOLA TRAGĒDIJA SPĀNIJĀ

Kādu dienu saņēmu no Austras Krauzes-Ozoliņas telegrammu — nekavējoties ierasties Parīzē uz ļoti svarīgām pārrunām. Nu Austra nāks atkal ar kādiem ārkārtīgiem priekšlikumiem. Tāpēc teātrālā steiga. Koncentrētā uzmanībā devos norunātā kafējnīcā, lai atkal satiktos ar personu, ko turu aizdomās par noziedzīgu darbību. Asi novērojot Austras seju, tūlīt nojautu, ka viņai šoreiz, tiešām, kaut kas ļoti svarīgs man sakāms. „Vai jūs zināt to jaunāko?” Kad, nekā neatbildējis, ziņkārībā izpletu acis, viņa atkal iejautājās: „Vai jūs zināt, kas noticis ar Ozolu?” Dabūjusi negatīvu atbildi, Austra visai svarīgā tonī, katru vārdu gaŗi vilkdama, ziņoja: „Mūsu draugs Ozols apcietināts”. Šis paziņojums man nāca kā zibens spēriens. Es tā apmulsu, ka varēju vienīgi iesaukties: „Tas taču nevar būt...” Austra katēgoriski apgalvoja, ka tas tā esot. Turpmākajā sarunā cieši novēroju Austru. Pēc viņas katēgoriskā apgalvojuma, ka viņas informācija nedibinās ne uz kāda pārpratuma, es tieši noprasīju, no kāda avota tā nāk? Kāda Bonardela uzticības persona Valencijā, uz kuriem bija pārcēlusies spāņu demokrātiskā valdība un kaŗa vadība, atrakstījusi vēstuli, ka ģenerālis Ozols apcietināts par ļoti smagu noziegumu, par sazināšanos ar fašistisko ienaidnieku un apcietināta arī viņa kundze. Turklāt šī sensacionālā ziņa nav parādījusies nevienā spāņu laikrakstā. Caur manām smadzenēm izskrēja aizdomas, ka Austra un Bonardels, kā starptautiskā fašisma slepeni provokatori, būtu vainīgi pie Ozola apcietināšanas. Tūlīt noslāpēju šīs aizdomas, jo pārāk smagi bija ticēt, ka sieviete, kuŗai Rainis kādreiz dāvājis uzticību, varētu būt tāds nelietīgs sātans brunčos, kas apzināti dzītu nāvē ievērojamu latviešu kaŗavīru. Ozolam draudēja spāņu kaŗa tiesa, kur prokurors prasīs nāves sodu. Ozols bija ārzemnieks svešumā, kur viņam nebija neviena drauga, kas ar pilnu krūti varētu mesties viņu glābt.

Abi ar Krauzi-Ozoliņu atzinām, ka Ozols tiešām ir nāves briesmās un mums jādara viss iespējamais mūsu kopējā drauga atbrīvošanai. Jau rīt kopā dosimies pie Spānijas sūtņa izteikt

mūsu protestu par Ozola un viņa sievas apcietināšanu, pieprasot viņu abu tūlītēju atbrīvošanu.

Es biju ļoti sašutis pret spāņu demokrātisko valdību un kuļa vadību. Kā var uz pavisam nedibinātu aizdomu pamata apcietināt tik augstu amata personu, kas kā ģenerālis Ozols darbojas armijas galvenajā stābā? Ja kādas aizdomas radās, tad taču līdz to noskaidrošanai varēja paturēt Ozolu mājas arestā. Arī kundze iemesta vienkārši cietumā. Ar šādu rīcību jutos personīgi aizskarts, jo biju taču devis savu rekomendāciju un galvojumu par Ozolu. Biju gatavs Spānijas sūtnim izteikt visasāko protestu pret Ozola apcietināšanu. Maijai izdevās mani nomierināt un iestāstīt man, ka panākumi būs labāki, ja uzstāšos bez asumiem. „Labāk sēdies pie galda un uzraksti iesniegumu Spānijas kuļa ministram, ko tu rīt varēsi nodot vēstniekam tālāk nosūtīšanai”. Kad biju pabeidzis memorandu, pārrunājām ar Maiju varbūtējos Ozola apcietināšanas iemeslus.

Mums nebija nekādu šaubu par to, ka Ozols apcietināts gluži nevainīgs. Ap Ozolu ir savits komplicēts intrigu un aizdomu tīkls, ko izdarījuši veikli provokatori un slepeni fašistu aģenti, kādi laikam ir Austrā Krauze-Ozoliņa un Bonardels, kuļiem līdzdalībnieki ir arī Spānijā. Pasaulē ir sastopami un literātūrā tēloti slimīgi, perversi cilvēki, Austrā varētu būt šāds izņēmuma cilvēks, kuļa darbības motīvi ir tumši, varbūt pat neizdibināmi.

Pavisam satraukts aizgāju nākošajā dienā pie spāņu sūtņa kopā ar Austru. Gribēju runāt ļoti autoritatīvi, nosvērti, bet tas man gan pilnīgi neizdevās. Mans sašutums izlauzās uz āru un es diezgan asiem vārdiem protestēju pret Ozola apcietināšanu. Lepnais spānis, aiz kuļa muguras stāvēja kādreizējās Lielspānijas lielā vēsture, kaut gan viņš bija sociāldemokrāts, sāka runāt augstā stilā: demokrātiskajā Spānijā tiekot ievērota vislielākā likumība un tur nevienu nevainīgu cilvēku neapcietina. Es nu sakāros diezgan stingri ar uzpūtīgo vēstnieku un teicu, ja visvēlākais divu nedēļu laikā Ozols un viņa sieva netiks atbrīvoti, es prasīšu, lai sociālistu internacionāles birojs ieceļ izmeklēšanas komisiju, kas brauktu uz Spāniju noskaidrot Ozola lietu. Šķīpotos vienojāmie, ka pēc divi nedēļām vēstniecības padomnieks

mūs pieņems vizītē un sniegs Spānijas kaŗa ministŗa atbildi Ozola apcietināšanas lietā.

Ar Austru vēl norunājām, ka viņa minētā dienā pieteiks mūs abus arī pie Spānijas vēstnieka kundzes, kuŗu, kā jau minēju, uzskatīja par pirmo personu vēstniecībā.

Tuvākās dienās pilnīgi nodevos gādībai par Ozola atbrīvošanu. Uzrakstīju vēstuli uz Valenciju internacionālās brigādes komandierim ģenerālim Deičam un lūdzu viņu atbalstīt manu lūgumu kaŗa ministram par tūlītēju Ozola atbrīvošanu. Otru vēstuli ar līdzīgu saturu nosūtīju sociālistu internacionāles biroja ģenerālsekretāram Fr. Adleram uz Briseli, kuŗā lūdzu viņu telegrafiski atbalstīt manu lūgumu pie Spānijas kaŗa ministra, un lai viņš līdz ar telegrammu nosūta vēstuli kaŗa ministram, kuŗā arī viņš prasītu Ozola atbrīvošanu. Jautāju arī Adleram, kā viņš skatītos uz internacionāles biroja ieceltu izmeklēšanas komisiju, ja spāņi kavētos Ozolu atbrīvot. Pēc kāda laiciņa saņēmu atbildes no abām minētām personām. Tās bija ļoti atturīgas. Deičs pavisam auksti paziņoja, ka viņš, kā internacionālās brigādes komandieris, nevarot iejaukties Ozola lietā, jo viņš nevarot kritizēt spāņu armijas augstākās vadības rīcību. Fridrichs Adlers, kuŗu pazīnu personīgi jau no 1923. gada, tā tad 14 gadus, atbildēja, ka viņš atbalstot manu lūgumu Spānijas kaŗa ministram, bet nevarot prasīt Ozola tūlītēju atbrīvošanu. Manas vēstules norakstu viņš esot nosūtījis Spānijas kaŗa ministram uz Valenciju un pievienojis klāt savu lūgumu Ozola lietu objektīvi un steidzīgi izmeklēt.

No šīm atbildēm bija redzams, ka ģenerālis Deičs nekā nedarīs Ozola atbrīvošanas lietā un ka arī no sociālistiskās internacionāles sekretāra nevaru gaidīt tiešu palīdzību Ozola tūlītējai atbrīvošanai. Nu man bija paredzama sīva cīņa, kuŗā varēšu paļauties tikai uz saviem spēkiem.

Ka šī cīņa būs grūta, to apstiprināja Austras un mana vizīte pie Spānijas vēstniecības padomnieka un pie vēstnieka kundzes. Padomnieks bija ļoti laipns un teicās gribot visādi mums palīdzēt, bet viņš nekā nevarot darīt, jo šajā konfidencialajā lietā nekā nezinot un varot nodot mums tikai to informāciju, ko

viņš par Ozolu saņemšot no Valencijas, no ārlietu un kaŗa ministrijas. Pagaidām vēstnieks uzdevis mums paziņot, ka pēc viņa domām Ozola lieta nākšot kaŗa tiesā un mēs varot vienīgi gaidīt kaŗa tiesas spriedumu. Ja Ozols būšot nevainīgs, tad kaŗa tiesa viņu attaisnošot. Es pilnīgi sapratu šī ierēdņa stāvokli un tāpēc ar viņu neko daudz nerunāju, tikai lūdzu viņu savlaicīgi mani informēt, kad sanāks kaŗa tiesa, lai varētu nosūtīt kādu franču advokātu no Parīzes uz Valenciju. Uz to padomnieks piebilda, ka sevišķas vajadzības sūtīt no Parīzes advokātu gan neesot, jo labu advokātu Spānijā netrūkstot un galu galā kaŗa tiesa taču oficiāli iecelšot Ozolam aizstāvi, ja viņš pats nevarētu sev tādu izraudzīt. Es lūdzu atļaut rūpēties par advokāta izraudzīšanu pašam Ozolam un man.

Sūtņa kundzi redzēju pirmo reizi. Viņa bija dzimusi vāciete — ļoti gaŗa auguma, enerģiska. Par Ozola lietu viņa jau īsumā bija informēta, bet atzinu par vajadzīgu viņu pārliecināt par Ozola nevainību. Katrā ziņā man vajadzēja dabūt savā ietekmē kādu spānieti, kas gribētu interesēties par Ozola atbrīvošanu. Sūtņa kundze stādīja dažādus jautājumus un visu pierakstīja. Beidzot viņa paziņoja, ka arī viņai liekoties, ka noticis kāds nepatīkams pārpratums. Viņa no savas puses parūpēšoties, lai Ozolu un viņa kundzi līdz tiesai pret drošību atbrīvotu no cietuma. Katrā ziņā viņa gādāšot par to, lai Ozola kundzi atbrīvotu tūlīt. Turklāt viņa rakstīšot vēstuli ārlietu ministram.

Šīs vizītes laikā Austra Krauze-Ozoliņa neko neizteicās, bet no nedaudziem teikumiem, ko viņa apmainīja ar sūtņa kundzi, bija vērojams, ka Austra pratusi nodibināt draudzīgas attiecības ar viņu.

Apmierināts ar vizīti, devos projām. Soļus piecus no salona durvīm Austra pēkšņi apstājās un sacīja, lai es piesēžoties un drusku pagaidot, jo viņa ieiešot vēl pie sūtņa kundzes, lai nokārtotu kādu personīgu lietu. Es automātiski apsēdos, bet pēkšņi mani sagrāba aizdomu vētra. Kas viņai par personīgām lietām? Vai tikai viņa nerunās ar sūtņa kundzi par Ozolu kaut ko tādu, kas no manis slēpjams. Piecēlos un pievirzījos salona durvīm. Tās nebija pilnīgi pievērtas. Sasprindzināju dzirdi, lai

noklausītos, ko runā Austra. Skaidri sadzirdēju viņas teiktu frazi, kuŗu vēl šodien burtiski atceros: „Und wenn er schuldig ist, dann muss man ihn erschliessen”. Šis teikums nepārprotami attiecās uz Ozolu — ja viņš ir vainīgs, tad viņu vajag nošaut. Viņa, kas atnākusi aizstāvēt Ozolu, nu izsaka šaubas par viņa nevainību un ieteic vainas gadījumā viņu nošaut! Attālinājos un atkal atsēdos krēslā.

Manām aizdomām pret Austru Krauzi-Ozoliņu nu bija dibināts pamats un nolēmu pārtraukt visus sakarus ar viņu. Pēc mēneša saņēmu viņas vēstuli ar aicinājumu uz kopēju apspriedi Ozola atbrīvošanas labā. Atbildēju ar vēstuli, ka nevaru ierasties, jo esmu saslīmis un turklāt tagad Ozola labā nekas nav darāms, jo jāgaida, kad viņa lieta nāks kaŗa tiesā.

Pēc tam vairāk nekā mēnesi Austra Krauze-Ozoliņa lika mani mierā. Acīm redzot, viņa bija sapratusi manu „slimību” kā apzinātu izvairīšanos no satikšanās ar viņu. Nu Austrai ļoti vajadzēja izpētīt, kāpēc es negribu ar viņu vairs satikties? Vai turu viņu kādās aizdomās? Lai rastu atbildi, viņa bija izgudrojusi sekojošo intrigu. Saņēmu telegrammu no Austras drauga Bonardela, lai ierodoties nākošā dienā pie viņa. Viņam pienākušas jaunas ziņas par Ozolu. Nu mums ar Maiju bija liela galvas lauzīšana, kas īsti slēpjas aiz šī aicinājuma. Ka aiz tā slēpjas Austra, tas bija skaidrs, bet ko īsti viņi grib no manis? Vai tikai augšā minēto jautājumu noskaidrošanu? Varbūt arī izdibināt, ko es zinu jaunu par Ozolu? Ja Austra un Bonardels ir slepeni fašistu aģenti un provokātori, tad viņi ir ļoti bīstami. Maija ieteica uz satikšanos neiet un nemaz neatbildēt, lai viņi skaidri saprastu, ka nu esmu pārtraucis sakarus ar viņiem abiem. Maija mani ļoti brīdināja no šiem tumšajiem cilvēkiem. Priekš pāris nedēļām taču bija notikusi noslēpumaina slepkavība. Netālu no Parīzes kādā mežīņā bija atrasts ievērojama italiešu sociālistu vadoņa liķis. Laikraksti izteica dibinātas aizdomas, ka minēto personu nogalinājuši itaļu fašistu aģenti. „Un ja Austra ar Bonardelu ir gatavi grūzt Ozolu nāvē, varbūt viņiem ir kāds briesmīgs nodoms arī pret tevi” sacīja Maija. Neskatoties uz šiem brīdinājumiem, es tomēr nolēmu braukt

uz Parīzi un satikties ar Bonardelu. Viņa dzīves vieta ir Parīzes centrā, pāris simts soļu no tautas vietnieku nama un būšu ļoti uzmanīgs. Apsolījos Maijai nekā pie Bonardela ne ēst, ne dzert, lai viņi mani neapdullinātu ar kādām indīgām zālēm. Mēģināju mierināt Maiju ar to, ka katram gadījumam ņemšu līdzī pistoli, ar kuŗu biju rikojies kā kaujinieks 1905. gadā un kas labi uzglabāta un pilnīgi lietojamā stāvoklī gulēja mana rakstāmgalda atvilktnē.

Satraukta Maija mani izvadīja pa dārza vārtiem. Braucot elektriskā vilcienā uz Parīzi, mani pavadīja viņas skatiens un brīdinātāji vārdi. Pats sev nu jautāju — kāpēc īsti braucu uz satikšanos ar tik tumšiem cilvēkiem? Biju pārliecināts, ka pie Bonardela satikšu arī Austru. Nojautu, ka daru kaut ko riskantu, bet baiļu man nebija. Vilināja mēģinājums saskarē ar šiem cilvēkiem izdibināt, kas viņi īsti ir?

Pie Bonardela nesastapu Austru Krauzi-Ozoliņu, bet gan viņas māsu. Arī tā bija īpatnēja persona, bet pavisam citāda nekā Austra. Viņa nebija homoseksuāla kā vecākā māsa, bet sievišķīgi ļoti pievilcīga, pat skaista, samērā vēl jauna. Manierīga un eleganta visā stājā, tērpos un kosmētikā, īsta Parīzes mondēne. Oficiāli viņa bija jau otrā laulībā. Pirmo viņa bija noslēgusi Rīgā, kur, jauna meitene būdama, bija pratusi ne tikai apburt, bet arī iesaistīt laulības tīklā Itālijas sūtni Latvijā. Kopā ar vīru aizbraukusi uz Siamas galvas pilsētu, viņa atšķīrusies un pēc tam salaulājusies ar kādu bagātu franču tirgotāju. Nu šis pāris dzīvoja Parīzē, lielā, lepni iekārtotā dzīvoklī. Es viņu reiz redzēju itin atklāti flirtējam Parīzes kafejnīcā ar kādu ievērojamu vācu komunistu. Un nu šī pievilcīgā skaistule, kuŗu ļoti maz pazinu, saņēma mani atplestām rokām. Tūlīt sapratu viņas nodomu. Austra māsa bija uzdevusi izvilkēt no manis visu, ko vien skaistule prasītu.

Tā kā Bonardels nebija precējies, tad skaistā mondēne nu spēlēja mājas mātes lomu. Kad atteicos no viņas piedāvātā kokteiļa, steigā tika servēta kafija ar konjaku un liķieri. Liela bija abu cienātāju izbrīna, kad pavisam katēgoriski atteicos baudīt pat vismazāko lāsīti, aizbildinoties ar galvas sāpēm. Nevarē-

dama iespaidot ar alkoholu, skaistā dāma nu mēģināja mani ietekmēt ar izsmalcinātas erotikas šarmu. Pārsviedusi vienu kāju pāri otrai, tā ka kailais ceļgals jau redzams, viņa, sēdot blakus uz dīvana, sāka pievērsties man arvien tuvāk un tuvāk . . . Vairījos nost, bet skaistule neatlaidās. Tad piecēlos un teicu, ka nu man jāiet. Satvērusi manu roku, vilinātāja teica: „Tik jauks vakars, brauksim uz Bois de Bologne, tur kādā restorānā paēdīsim vakariņas, Bonardels solījās izmaksāt. Pēc vakariņām mēs vēl pabūsīm kopā . . .” Nepadevos šim kārdinājumam un teicu, ka man jāiet svarīgās darīšanās. Izgāju otrā istabā meklēt nama tēvu, kas arī nāca tūlīt pretim. Arī viņš mēģināja mani pierunāt braukt viņiem abiem līdzī uz Buloņas meža restorānu, bet es atteicos ielūgumu pieņemt.

Mājās braucot, pārdomāju sarunās dzirdēto. Ļoti zīmīgi bija viņu abu mēģinājumi izdibināt, ko es turu aizdomās par Ozola apcietināšanas vaininiekiem. Uzkrīta Bonardela gādība Ozolam meklēt Parīzes advokātu. Arī no šīs laipnības tiku viegli vaļā, pateikdams, ka esmu jau sarunājis advokātu un līdzekļus visiem izdevumiem man ir garantējis Ozola brālis, pulkvedis Latvijas armijā. Šis pēdējais apgalvojums nebija nekādi izlocīšanās meli, bet patiesība.

Pēc šīs neveiksmes Austra Krauze-Ozoliņa atkal kādu laiku lika mani mierā. Domāju, ka man vairs neiznāks nekāda saskare ar šo velna sievieti. Biju pārliecināts, ka Austra ir aģente—provokatore, no kuņas pilnīgi jāizvairās. Tomēr drīz vien iznāca jo asa sadursme ar viņu.

5. PROVOKĀTORES AUSTRAS DRAUDI

Sakarā ar Trauberga ieroču piegādi, biju tuvāk iepazīties ar spāņu militāro atašeju. Reiz viņam iejautājos, vai spāņiem lielu palīdzību sniedz kāds francūzis Bonardels? Kad biju pastāstījis, kāpēc interesējos par viņu, atašejs man atklāja, ka šis francūzis

esot gan piedāvājiem viņam apgādāt ieročus, it īpaši lielgabalus, bet no sarunām nekas nav iznācis. Tad kopīgi sākām analizēt iemeslus, kāpēc no Bonardela piedāvājumiem nekas nav iznācis, un militārais atašejs atzina, ka šis francūzis pēc tam, kad sarunas par kādu lielgabalu pasūtīnājumu jau aizvirzījušās tālu uz priekšu, pēkšņi paziņojis, ka šādus lielgabalus viņš tomēr nevarot piegādāt, bet gan citus. Tā vairākkārt Bonardels esot grozījis savus piedāvājumus un militārajam atašejam radušās aizdomas, ka viņam nav vis darīšana ar nopietnu tirgotāju, bet fašistu slepenu aģentu, kas sarunu ceļā grib izspiegot, kāda apbruņojuma visvairāk trūkst spāņu demokratiskajai armijai. Kad pastāstīju trikus, kādus Austrā un Bonardels spēlējuši ar mani, mums abiem nebija šaubu, ka viņi ir veikli starptautiskā fašisma aģenti.

Pie šādas pārliecības galīgi nonācu pēc pārunām ar komūnistu internacionāles latviešu sekcijas ģenerālsekretāru Krūmiņu-Pilātu, kas no Maskavas bija ieradies Parīzē un apmeklēja arī mani, lai noskaidrotu Austras Krauzes-Ozoliņas jautājumu. Par savām aizdomām pret Austru nebiju ziņojis nevienam, jo negribēju uz aizdomu pamata tiesāt cilvēku. Tomēr latviešu komunistu partijas centrālajai komitejai bija nākusi zināma biedrenes Austras aktīvā darbība Parīzē un pacēlies jautājums — kas īsti ir Austrā Krauze-Ozoliņa? Neviena komunistu organizācija nesot pilnvarojusi Austru Krauzi-Ozoliņu rīkoties Parīzē. Viss, ko viņa šeit darījusi, ir noticis pilnīgi viņas personīgā atbildībā. Šī viņas plašā rīcība Parīzē radījusi aizdomas, vai viņa nav provokātore. Jau reiz agrāk Rīgā radušās aizdomas par viņas darbību kreiso arodnieku organizācijās. Tomēr toreiz nekas nav ticis pierādīts. Kad pastāstīju Krūmiņam visu, ko zināju par komunistu darbinieci Austru un izteicu savas aizdomas, ka mums varbūt ir darīšana ne ar avantūristi, bet veiklu fašistu slepenu aģenti—provokatori, tad Krūmiņam par to nebija ne vismazāko šaubu. Viņš gan piemetināja — mēs, komunisti, viņu par provokatori gan vēl neizsludināsim, jo nav tiešu pierādījumu, bet tomēr atklāti izsludināsim viņu par aizdomās turētu personu. Krūmiņš apņēmas pats personīgi brī-

dināt franču komunistu partiju, vācu komunistu emigrantu centru un visas citas organizācijas un personas, ar kurām Austru Krauze-Ozoliņa bija nodibinājusi sakarus Parīzē. Es uzņemos informēt tos pāris sociālistu deputātus, kas piedalījās Austras Krauzes-Ozoliņas nodibinātajā fašisma apkaņošanas komitejā Baltijas valstīs.

Mēģināju pārliecināt Krūmiņu-Pilātu, ka Ozols ir pilnīgi nevainīgs apcietināts un lai viņš no savas puses arī palīdzētu atbrīvot nepatiesi apcietināto latviešu virsnieku. Lūdzu, lai viņš Ozola lietā ietekmē Padomju Savienības Parīzes sūtniecībā to personu, kas sevišķi nodarbojas ar spāņu lietām. Krūmiņš-Pilāts apsolījās to darīt. Kad vēlreiz satikos ar šo latviešu komunistu darbinieku, tad viņš pastāstīja, ka attiecīgā persona Krievijas sūtniecībā viņam teikusi: lai Krūmiņš-Pilāts neinteresējas par Ozolu, jo labāk katrā ziņā esot, ka desmit nevainīgus notiesā, nekā vienu vainīgu palaiž vaļā. Krūmiņš-Pilāts gan šādaī tiesiskai sajūtai nepiekrita, bet nevarīgi noplātīja rokām. Šis inteliģentais latviešu komunistš tobrīd gan laikam nemaz nenojauta, ka arī viņš pēc nedaudziem mēnešiem kritīs par upuri Staļina barbariskajai varas metodei. Kā vēlāk, boļševiku pirmajā valdīšanas laikā, dabūu zināt, tad Krūmiņu-Pilātu 1938. gadā čeka nobendējusi, turot viņu aizdomās par līdzdalību ģenerāļu Alkšņa un Eidemaņa opozīcijā Staļina absolūtai vienvaldībai.

Kad latviešu komunistu partijas centrālais organs Cīņa Austru Krauzi-Ozoliņu izsludināja par šaubīgu personu, no kuņas visi brīdināti, tad saņēmu viņas apdrošinātu vēstuli. Viņa prasīja, lai parakstu klāt pielikto papīru, kurā bija teikts, ka jau no 1914. gada pazīstu Austru Krauzi-Ozoliņu kā godīgu un taisnīgu cilvēku ar kreisi demokratiskiem uzskatiem. Ja es viņai triju dienu laikā šādu apliecību nenosūtīšu, tad tas būs pierādījums, ka es viņu negodīgi apmelojis un tad viņa spersot pret mani asus soļus. Tas bija izspiešanas mēģinājums ar draudiem. Protams, ka nemaz neatbildēju. Tomēr vakaros, kad gāju pa vientuļākām ielām, labi uzmanījos un vienmēr, arī dienā, nēsāju līdzī Brauniņa pistoli.

Jau domāju, ka Austras Krauzes-Ozoliņas draudi ir tukši vārdi. Tā tomēr nebija. Kādu dienu mūsu mājā ieradās divi vīri, no kuņiem viens tērpiet franču militārā lidotāja formā. Abiem rokās bija krietni spieķi. Viens, kuņš runāja ar mani latviski, katēgoriskā balsī pavēlēja parakstīt jau minēto apliecību par Austru Krauzi-Ozoliņu. Nu sapratu, ka šie vīri ieradušies Austras uzdevumā atriebties, ja neparakstīšu pasniegto papīru. Lēnām lasīju un pārdomāju, ko darīt? Lūdzu viņus piesēsties, kamēr parakstīšu un iegāju savā darba istabā; tur neņēmu vis spalvu, bet pistoli. To pacēlis pret abiem ienācējiem, uzsauca: „Rokas augšā!” Tas, pret kuņi tieši vērsās pistoles stobrs, pacēla gaisā abas rokas un sastinga, bet otrs steigšus izmetās pa durvīm ārā un pa dārza celiņu skriešus pazuda caur sētas vārtiem. Satvēris aiz apkakles savu gūstekni, vilku arī viņu uz vārtu pusi. Uz ielas šo Austras goda atriebēju ar sparū iegrūdu notekā, bargi nokliegdams: „Ja jūs mani vēl reiz traucēsiet, tad esat gatavi, ka jums triekšu ribās pistoles lodes!”

Aizgāju uz policijas iecirkni un priekšniekam izstāstīju īsumā, kas bija noticis. Viņš bija domās, ka man nekādā ziņā šādu nelieti nevajadzējis laist vaļā, jo tiesa viņam katrā ziņā būtu piespriedusi trīs vai četrus mēnešus cietuma.

Domāju, ka nu Austrā Krauze-Ozoliņā liks mani mierā uz visiem laikiem, bet nekā. 1941. gadā, boļševiku varas laikā Rīgā, viņa, kā uzticama komūniste, mani bija apmelojusi pie iestādēm par slepenu fašistu. Par to un arī, kā Austrā pati sevi atzina par aģenti-provokātoru, rakstīšu kādā nākošajā nodaļā, kur attēlošu savus piedzīvojumus boļševiku varas laikā Rīgā, 1940. un 1941. gadā.

6. BRAUCIENS UZ VALENCIJU OZOLA GLĀBŠANAI

Apmēram pusgads jau bija pagājis, kopš bija apcietināts ģenerālis Ozols un viņa kundze, bet no spāņu vēstniecības man

nekā neziņoja par kaŗa tiesas sēdi. Aizbraucu pie spāņu vēstniecības padomnieka, lai paineresētos par Ozola lietas stāvokli. Padomnieks vienaldzīgā tonī paziņoja, ka kaŗa tiesas sēde notiks jau rīt pulksten desmitos.

„Nu man vairs nav iespējams nosūtīt advokātu un nevainīga cilvēka dzīvība ir apdraudēta”, sašutumā zvēlu ar savu portfeli pa galdu. Nu tikai spānietis īsti saprata mani un sāka sirsnīgi mierināt, izrādot nopietnu gribu palīdzēt. Vispirms viņš svarīgi teica: „Ja Spānijā saka, ka tas notiks rīt, tad tas nebūt nenozīmē, ka tas arī notiks rīt. Tas var notikt arī pēc divām dienām, vai pat pēc vienas nedēļas. Laika jums vēl diezgan.” Viņš man ieteica nevis sūtīt advokātu uz tiesas sēdi, bet lidot pašam tūlīt rīt uz Valenciju un tur ar visu savu autoritāti un sparū iespaidot attiecīgās amata personas — kaŗa tiesas izmeklēšanas tiesnesi, prokuroru, politiskās slepenpolicijas priekšnieku. Ja man izdotos šīs personas pārliecināt, Ozolu varbūt atbrīvos bez jebkādas tiesas. Tā sadrošināts, pateicos par padomu, atvainojos par skaļo portfela triecienu pret galdu un izņēmu vīzu iebraukšanai uz trim nedēļām Spānijā.

Līdz Tulūzai pa nakti braucu ar ātrvilcienu un no turienes ar lidmašīnu uz Valenciju. Līdz šim biju jau reizēm sācis šaubīties, vai man izdosies glābt Ozola dzīvību, bet nu vairs nešaubījos. Maija gan atvadoties kratīja šaubās galvu: „Ka tik karstgalvīgie un neapdomīgie spāņi kāda pārpratuma dēļ neieliek vēl arī tevi cietumā...” Biju satraukts un nakts ātrvilcienā nemaz nevarēju gulēt. Zināju no piedzīvojumiem, ka panākumi tikai tad sasniedzami, ja darbojas koncentrēti pēc zināma, iepriekš labi pārdomāta plāna. Vispirms iešu pie kaŗa tiesas priekšsēža un lūgšu atlikt Ozola lietu uz kādām divi nedēļām, kā arī lūgšu mani pielaist lieciniekos. Tad iešu uz sociāldemokrātu partijas centrālo komiteju un apsveikšu sociālistus cīņā pret fašismu. Tad iesniegšu rakstu sociāldemokrātu laikrakstam. Pēc tam došos pie kaŗa tiesas prokurora un politiskās slepenpolicijas priekšnieka un tikai visbeidzot mēģināšu dabūt audienci pie kaŗa ministra. Tikai tad, kad viss plāns bija izdo-

māts un attiecīgais raksts jau garā tikpat kā uzrakstīts, es brīdi iesnaudos.

Ass bija mans pārdzīvojums, kad 1937. gada septembrī pirmoreiz lidoju no Tulūzas uz Valenciju. Kaut gan pēc tam esmu vairākkārt braucis pa gaisu, tomēr atmiņā man visspilgtāk iespiedies šis pirmais lidojums. Pavisam nemanot lidmašīna atrāvās no zemes un steidzīgi cēlās augšup. Sajūta tāda, it kā cilvēks un braucamais līdzeklis būtu zaudējuši svaru un zem kājām paliek kāds neapjaužams tukšums. Man likās, ka nevis lidmašīna ātri kustas uz priekšu, bet gan dīvainā kārtā zemes panorāma bēga prom no manām acīm. Saules apstarojumā brīnišķīgi izskatījās Pireneju kalni, kas vietām bija iekrāsoti baltiem sniegu plankumiem. Savdabīgs bija skats no augšas uz lielpilsētu Barselonu, kur nolaidāmies kā starpstacijā. No šejienes līdz Valencijai lidojām virs jūras, apmēram kāda kilometra augstumā. Kad pirmoreiz nonācu trīs dabas elementu, gaisa, ūdens un zemes kopsaskarē, tad nejutos vairs kā ķermenis, bet gan kā gars, kas uztver šos elementus kā idejas.

Valencijā, tikko biju apmeties viesnīcā, tūdaļ devos pie kaŗa tiesas priekšsēŗa. Viņš mani pieņēma, neliekot ilgi gaidīt. Laikam gan vizītkarte ar maniem tituliem viņu zināmā mērā ietekmēja. Šis spāņu virsnieks, pusmūŗa gados, bija ļoti laipns un, kā visi spāņu intelektuāļi, viņš runāja pietiekami labi franciski. Kad izstāstījis savu lietu, lūŗdu mani pielaist par apsūdzētā ģenerāļa Ozola liecinieku, viņš tam piekrita. Kad lūŗdu atlikt Ozola lietas caurskatīšanu uz divi nedēļām, tad spānietis izbrīnā jautāja: „Kāpēc?” Tad atklāju savu pārdroŗību: mēģināt atbrīvot ģenerāli Ozolu arī bez kaŗa tiesas procedūras — kaŗa tiesas priekšsēŗdis dusmīgi savilka seju un noteica: „Tas nu gan jums laikam neizdosies, tomēr novēlu labas sekmes izbēgt kaŗa tiesai.”

Nākoŗā dienā devos pie kaŗa tiesas prokurora. Baŗīgs iegāju kabinetā pie stingra izskata virsnieka. Viņš man likās galvenais vainīģais Ozola ieslodzīšanā. Ja viņš būtu saprātīģs, tad taŗu viņam vajadzēja saredzēt, ka Ozols ir nevainīģs. Biju pārsteigts par laipnību, kādā bargais prokurors sarunāģās ar mani. Lai-

kam uz viņu bija atstājusi iespaidu Fridricha Adlera izrakstītā rekomendācijas apliecība, kuņā bija pateikts, ka esmu Latvijas sociāldemokrātiskās strādnieku partijas pārstāvis sociālistu internacionāles izpildu komitejā kopš 1923. gada. Fridrichs Adlers bija pievienojis apliecībai savu lūgumu visām spāņu valsts iestādēm un organizācijām atbalstīt mani. Kad biju izteicis savu lūgumu atbrīvojot ģenerāli Ozolu, pilnīgi izbeidzot viņa lietu, kaņa tiesas prokurors atbildēja, ka viņš labprāt man palīdzētu, ja vien būtu pārliecināts, ka Ozols ir nevainīgs. Ja gribot panākt Ozola tūlītēju atbrīvošanu, lai iesniedzot lūgumu kaņa tiesas izmeklēšanas tiesnesim jaunas atsauksmes iegūšanai. Pēc tam viņš redzēšot, vai varēšot manu lūgumu izpildīt.

Nu sapratu, ka no kaņa izmeklēšanas tiesneša atzinuma atkarājas Ozola liktenis. Kā vislabāk viņu ietekmēt? Būtu ļoti labi, ja kāds spānietis mani pie viņa rekomendētu. Varbūt vispirms vajadzētu iedabūt sociāldemokratu laikrakstā manu rakstu par spāņu pilsoņu kaņa nozīmi? Tūlīt ķēros pie darba un pāris stundās franču valodā uzrakstīju izjustu rakstu ar nosaukumu *Adelante en la ofensiva!* (*Dodieties ofensīvā!*). Rakstā ļoti cildināju spāņu tautas varonību kaņā pret fašismu, to vēsturiski salīdzinot ar spāņu vareno cīņu pret Napoleonu. Ja spāņu demokrati uzvarēs savu fašismu, ko atbalsta Musolīni un Hitlers, tad tas būs tāds morāls trieciens fašismam, ka visur Eiropā sāksies aktīva cīņa pret to. Tāpēc nesastingt ierakumu kaņā, bet droši doties stratēģiskā un arī politiskā uzbrukumā, kas prasīs mazāk upuņu, nekā ilgstošs ierakumu kaņš.

Sociālistu partijas centrālās komitejas birojā iepazinos ar partijas sekretāru un nodevu viņam Latvijas darba tautas sveicienu un uzvaras novēlējumu. Viņa atbilde bija: „Paldies par skaistiem vēlējumiem! Bet ar tiem mums maz līdzēts. Mēs nesaņemam pietiekamu reālu atbalstu no ārzemēm.” Uz to norādīju, kā izgāja latviešu slavenam kaņavīram ģenerālim Ozolam, palīdzot spāņu brāļiem pilsoņu kaņā. Kaut gan es par viņu galvoju, tomēr viņš ar sievu jau pusgadu sēž cietumā. Mans sarunu biedrs no savas puses solīja man palīdzēt. Bet

kā? Lūdzu rekomendēt mani kaŗa izmeklēšanas tiesnesim, pie kuŗa rītu ieŗu runāt ģenerāļa Ozola lietā.

Tad devos pie sociālistu dienas laikraksta Adelante šefredaktora, kuŗš mani arī ļoti laipni saņēma. Viņš bija priecīgi pārsteigts, kad izvilku no kabatas jau gatavu rakstu ar spānisku virsrakstu, kam priekšā stāvēja otrādi apgriezts izsaucejs, kā tas spāņu ortografijā parasts. Kad redaktors bija rakstu izlasījis, viņš sirsnīgi man kratīja roku, solīja pats tūlīt to pārtulkot, lai varētu ievietot jau rītdienas numurā, kas arī notika 1937. gada 23. septembrī.

Kad nākošā dienā devos pie izmeklēšanas tiesneŗa, biju ļoti labā gara stāvoklī: mans raksts ar trīsleģīgu virsrakstu bija ievietots laikraksta priekšpusē. Iegājis kaŗa izmeklēšanas tiesneŗa kabinetā, biju pavisam pārsteigts — viņš bija man jau personīgi pazīstams! Tas bija tas pats jaunais virsnieks, kuŗš dzīvoja tanī pat viesnīcā, kur es, un mēs, pie viena galda pusdienojot, bijām iepazinuŗies. Civīlajā profesijā viņš bija tēlnieks. Divus vakarus biju ar viņu runājis par spāņu mākslu, kā arī šo to pastāstījis par Latviju un sevi. Nu sākām runāt par Ozola lietu kā divi labi paziņas. Kad beidzu savu monologu, aizstāvot uzskatu, ka Ozols nav vainīgs, tad mans paziņa tūlīt atzinās: viņš arī domājis, ka noticis pārpratums un Ozols apcietināts nepamatoti. Valdīdams savas gaviļu emocijas, lie-tišķi turpināju: „Jums jāpalīdz atbrīvot Ozolu un viņa kundzi no cietuma, jo prokurors man teica, ka tas esot iespējams, ja jūs Ozolu atzītu par nevainīgu”. To nu kaŗa tiesas izmeklēšanas tiesnesis solīja. Tomēr viņš man ieteica aiziet pie politiskās slepenpolicijas priekšnieka un arī viņu pārliecināt par ģenerāļa Ozola nevainību.

Nu, gaidot pāris dienas, kamēr izmeklēšanas tiesnesis iepazīstina prokuroru ar Ozola lietu, varēju drusku ieskatīties Valencijas pilsētā. Tai piemīt savas divainības. To šķērso Turijas upe, kas gada lielāko daļu ir pilnīgi sausa un tās plakanajā gultnē puikas spēlē futbolu un pastaigājas ļaudis. Pilsēta neatrodas pie jūras, bet kilometrus piecus no tās. Senatnē Valencija plaukusi jūras krastā, bet Dievs, sadusmots par va-

lenciešu grēcīgo jautrību, viņus sodījis, pavēlot upei izsīkt un jūrai aizvilkties prom. Tas tomēr nav grozījis ne novada lielo auglību, kur ražo nevien sulīgākos apelsīnus un pat rīsu, nedz arī nomācis cilvēku jautrību. Šī taču ir pilsēta, kur dzimusi jautrā dejas valencija, ko pēc pirmā pasaules kaŗa tik kairi saņēma visas pasaules dejojāji. Valencieši sevi atzīst par visjautrākiem spāņiem. Tas jo redzami izpauzoties viņu pavasaŗa Fallas svētkos, marta mēnesī, kad raismīgās dejas, rotaļas un dziesmas, neapvaldītu smieklu pavadītas, brauc apbrīnot tūristi ne tikai no visas Spānijas, bet arī no citām zemēm.

Valencieši pat tagad, kaŗa laikā, raudzījās liksmām sejām. Novērojot spāņu kafejnīcās un sarunājoties ielās ar puķu pārdevējām, ievēroju, ka smaida ne tikai jaunieši, bet arī veci vīri un sievas. Un šo Valencijas smaidu nebija aptumšojis nežēlīgais pilsoņu kaŗš, kas vilkāš jau gadu un prasīja upuņus ne tikai frontē kaŗavīru vidū, bet arī civiliedzīvotājos, jo katru otro vai trešo nakti uzlidoja fašistu lidmašīnas, sēdamas nāvi. Šur, tur bija redzamas drupas un man sevišķi acīs dūrās vairākas nodegušas baznīcas. Dīvaini bija, ka fašistu bumbas trāpījušas taisni katoļu baznīcas. Apjautājos par dievnamu nodegšanas cēloņiem. Tos nebija sagrāvušas fašistu bumbas, bet pilsoņu kaŗa sākumā tos tīši, bez jēgas, bija nodedzinājuši revolucionāri jaunieši, lai tādā fanātiskā veidā izrādītu savu protestu pret katoļu baznīcas augstākās vadības nostāšanos fašistu pušē. Man prātā nāca redzētais un dzirdētais mūsu 1905. gada revolūcijas laikā, kur gan nodedzināja daudzas pilis, bet neviena dievnama. Spāņu tauta bija ugusi katoļu baznīcas fanātismā.

Arī es smaidīju, kad otro reizi devos pie kaŗa tiesas prokurora, jo biju pilnīgi pārliecināts, ka nu dabūšu no viņa mutes dzirdēt vārdus, kas apliecinās, ka viņš ir gatavs izbeigt lietu pret Ozolu. Liels bija mans pārsteigums, kad saņēmu negatīvu atbildi. Izmeklēšanas tiesnesis gan esot viņu informējis Ozola lietā un viņš, prokurors, esot gatavs ticēt, ko noticis pārpratoms, bet rīkojumu apcietināt Ozolu esot devis slepenās kaŗa izlūkošanas priekšnieks, bez kuŗa piekrišanas prokurors nevarot atbrīvot apsūdzēto. Lai nu es ejot pie šīs amata personas un pamē-

ģinot ietekmēt viņu. Redzēdams manu noskumšanu, prokurors vēl piebilda: „Militārās izlūkošanas nodaļas priekšnieks, kaut gan ir komūnists, tomēr ir goda vīrs un viņš objektīvi uzklausīs jūsu lūgumu.”

Es nu, kā saka, degunu nokāris, devos uz savu viesnīcu. Nu man likās, ka nekā nevarēšu līdzēt Ozolam līdz kaŗa tiesas sēdei. Un kas tur notiks, to nemaz nevar paredzēt. Kā lai nu pārlicinu par Ozola nevainību kaŗa izlūkošanas priekšnieku, kuŗa amats prasa turēt cilvēkus aizdomās, turklāt komūnists visus nekomūnistus vienmēr tur aizdomās.

Pie vakariņu galda izstāstīju kaŗa izmeklēšanas tiesnesim savas baŗas. Viņš pats no sevis, bez mana lūguma, tūlīt apsoliŗa savu palīdzību. Viņš personīgi pazīstot slepenās kaŗa izlūkošanas nodaļas priekšnieku, piezvanīšot viņam, pastāstīšot savas domas Ozola lietā un rekomendēšot mani. Viņa vārdi bija tik sirsnīgi, it kā viņš runātu ar draugu par draugu.

Ar vieglu sirdi nākošā dienā spēru kāju pāri sliksnim, lai dotos komūnistiskā varas vīra kabinetā. Vēl vieglāk man kļuva, kad ieraudzīju jaunu cilvēku, kuŗš strauji atrāvās no sava sēdekļa un steidzās man pretī, izrādīdams savu laipnību un labvēlību jau tūlīt pie sasveicināšanās. „Kāds prieks man ar jums iepazīties! Man ļoti patika jūsu raksts! Mans kollēŗa teica par jums labus vārdus! Jūs esat vecs revolūcionārs, kas personīgi pazīnis Ļeņinu! Lūdzu sēzieties un stāstiet man par viņu.”

Savām rokām mani satvēris, straujais dienvidnieks nu mani kā vecu paziņu iesēdināja lielajā atzveltnes krēslā nevis pie darba galda, bet kabineta stūrī. Stāstīju, ka Ļeņinu pirmoreiz redzēju 1907. gadā Somijā, Terijokos, tad 1914. gada janvārī latviešu sociāldemokratu kongresā Briselē, tad kaŗa laikā Šveicē un 1918. gadā Petrogradā. Kad biju jau kādas 15 minūtes stāstījis, un jau kāds ierēdnis, laikam sekretārs, ienācis kabinetā papīriem rokās, izbeidzu savu stāstu un gribēju sākt valodas Ozola lietā. Bet aizrautīgais Ļeņina cienītājs, izraidījis savu sekretāru, lūdza mani stāstīt vēl kautko par lielo ģeniju — kāds viņš izskatījies, kāds bijis manierēs, kāds attieksmēs pret

cilvēkiem. Kad pēc nākošās ceturtdaļstundas atkal ienāca sekretārs, šefs it pusdusmīgi noteica, lai viņu netraucējot vairāk, jo viņam esot patlaban ārkārtīgi svarīga un steidzīga saruna ļoti nopietnā lietā. Kad pavisam saskābušais sekretārs nozuda durvīs, mans sarunu biedrs atkal jautāja tālāk par Ļeņinu. Kaut gan mani interesēja tikai Ozola lieta, tomēr padevos enerģiskā dienvidnieka psihiskajai straumei. Nojautu arī no viņa toņa, ka ar savu stāstījumu par Ļeņinu iekaņoju šī komunistiskā spānieša sirdi un prātu un ka šādā gaisotnē man būs vieglāk panākt viņa labvēlību. Kad ieminējos, ka pazinu personīgi arī Ļeņina sievu un māti, nu bija jātēlo arī kādas izskatījās šīs abas Uljanovas. Beidzot, pēc gandrīz stundas, ķērāmiēs pie Ozola lietas. Es nedabūju nemaz pabeigt savu pirmo teikumu, kad slepenās kaņa izlūkošanas priekšnieks mani pārtrauca: Lai es atvainojot viņu, viņš esot ļoti aizņemts ar kādu steidzīgu lietu un tāpēc viņam neesot laika mani uzklaut Ozola lietā. Tas arī nemaz neesot vajadzīgs, jo viņa draugs pa telefonu esot teicis, ka Ozols esot nevainīgs. Ja es arī to apliecinot, tad esot pavisam skaidrs, ka ģenerālis tūlīt jāatbrīvo no cietuma un lieta kaņa tiesā jāizbeidz. Vispār tas esot īsts skandāls, ka ģenerālis Ozols apcietināts un nevainīgs noturēts cietumā vairāk nekā pusgadu. Viņš pie visas šīs nelietības neesot vainojams, to esot iesācis civilās politiskās policijas priekšnieks. Šodien pat viņš rakstīšot un zvanišot pa tālruni kaņa tiesas prokuroram un rīt lai es atnākot pie viņa sekretāra pēc oficiāla papīra, ar ko lai tad griežoties pie kaņa ministra ar lūgumu izbeigt Ozola lietu.

Nu beidzot mēs šķīrāmiēs kā veci paziņas, pat kā draugi. Tik sirsnīgi mani izvadīja Ļeņina ģenija cienītājs, piedāvādams man savu palīdzību, ja vien tāda man būtu vajadzīga. Es arī nekautrējos un lūdzu izgādāt man satikšanos ar Ozolu. „Tūlīt, labprāt. Mans sekretārs jums izrakstīs atļauju un mans adjutants automobili jūs aizvedīs uz cietumu, jo tas atrodas mazliet ārpus pilsētas.”

Braucot uz cietumu un laipni sarunājoties ar līdzbraucēju adjutantu, pārdomāju: cik dīvains priekšnieks ir šīs komunisti... Vai viņš būtu mani tā uzņēmis un tik viegli atbrīvojis

Ozolu, ja es nebūtu personīgi pazinis Ļeņinu un nebūtu pratis pastāstīt par krievu boļševiku revolūcijas vadoni. Laikam gan nē...

Cietums, kuŗā bija ieslodzīts Ozols, bija smaga, senlaicīga, liela mūŗa ēka. Jau savā ārienē tā izdvesa it kā vidus laiku smaku. Kad ieraudzīju smagos vārtus un tornišus, tad nopratu, ka sena pils pārvērsta cietumā. Kad aiz manis aizvērās lieli vārti, tad drusku sarāvos: šai cietumā iekšā ticis esmu viegli, bet kā ārā tikšu... Iedams pa cietuma sētu uz īsto ieslodzījuma vietu, iemetu acis man cietuma kanceļējā izsniegtajā caurlaides papīrā un lielā izbrīnā aiz sava pareizi rakstītā vārda ieraudzīju šādu titulu: Francijas konsuls! Kā uz mana papīra varēja rasties šāds titulējums? Nodomāju — no Spānijas cietuma, kur nevainīgs jau sēŗ viens bijis Latvijas pulkvedis, būs vieglāk ārā tikt tagadējam Francijas konsulam, nekā bijušam Latvijas ārlietu ministram un sūtnim Spānijā.

Cietuma sargs ievada mani sevišķajā satikšanās telpā, kas bija šim nolūkam iekārtota. Atnācējs nevarēja tieši satikties ar ieslodzīto, jo telpu pārdalīja divi smagi dzelzs sieti, piecu metru atstarpē. Kad pēc minūtēm desmit aiz abiem sietiem parādījās bālais, bet galvu lepni izslējušais Ozols, es domāju, ka viņš nu būs ārkārtīgi pārsteigts, ieraugot mani. Bet tāds viņš nebija, jo esot jau nojautis, ka es ieradies Valencijā un sācis rīkoties viņa labā. Pirms nedēļas viņš no drūmās vieninieku kameras pārvests uz gaišu lielu telpu, kur ieslodzīti ap 20 cilvēku. Tur brīvāks režīms, ik dienas varējuši saņemt laikrakstus. Un, kad pirms kādām piecām dienām viņš ieraudzījis manu rakstu iespiestu sociālistu laikrakstā, tad nodomājis, ka es nu pats arī laikam esot ieradies Valencijā.

Tā kā cietuma priekšnieks ārpus normālā satikšanās laika bija man piešķīris vēl pusstundu sarunai ar Ozolu, tad mums bija racionāli jāizmanto šis laiks, lai pateiktu pašu svarīgāko. Izstāstīju par savu misiju Valencijā, kuŗas rezultātā Ozolu rīt vai parīt atbrīvos. Viss jau sagatavots, lai atvērtos cietuma vārti. Ozols nemaz negribēja ticēt, ka tik ātri beigsies viņa smagās nedienas. Spānijā ir pavisam viegli iekļūt cietumā, bet ļoti grūti

izklūt ārā. Tā esot vispārēja parādība, neatkarīgi no politiskā režīma. Traģiskā sarūgtinājumā Ozols dažos aprautos teikumos attēloja savu likteni. Kad šķiroties drošā balsī noteicu, ka rīt vai parīt atnākšu viņu sagaidīt, cerību smaids apsauļoja spāņu cietumā sagurdinātā izturīgā latviešu kaņavīra seju.

Dabūt satikšanos ar Ozola kundzi bija ļoti grūti. Ieslodzījuma vietas pārziņe, gados jau paveca sievietē melnā tērpā ar lielu baltu sedzeni galvā spēlēja ļoti stingru klostēra priekšnieci. Vispārīgi vīriešus viņa nemaz nelaižot savā klosterī iekšā. Arī sievietes varot nākt apciemot ieslodzītās tikai reizi nedēļā. Un es nu gribot, lai viņa pārkāpjot šos noteikumus. Viņa mīlot stingru kārtību. Mans pavadonis, kaņa izlūkošanas nodaļas priekšnieka adjutants, jauns, elegants virsnieks, nopietni pūlējās pārliecināt šo cieto klostēra kārtībnieci darīt izņēmumu, atsaucoties uz visiem maniem bijušiem tituliem. Tie tomēr nemīkstināja viņas nostāju. Tad izlietoju diplomātiju: paskatīties ticīgi uz debesīm un salicis lūgšanai rokas, žēlīgā balsī teicu franciski, ka ja viņa taisīs šo izņēmumu, lai palīdzētu man nodot sveicienu nepatiesi apvainotai sievietei no viņas vīra, tad pats Dievs Kungs viņai par šādu žēlsirdību parādīs pateicību. Šiem vārdiem bija maģisks iespaids un es dabūju atļauju tūlīt uz piecām minūtēm priekšnieces klātienē satikties ar Ozola kundzi, lai paziņotu, ka viņu un viņas vīru rīt vai parīt atbrīvos no ieslodzījuma.

Smalkā, blondā Ozola kundze bija pavisam samulsusi, ieraugot mani sēdam lielajā klostēra zālē blakus ieslodzījuma vietas priekšniecei un spāņu virsniekam. Viņai, šķiet, likās, ka neesmu reāls Fēlikss Cielēns, bet eņģelis, kas izkāpis no kāda sienas gleznojuma, lai paziņotu prieka vēsti, ka nu betidzot viņi abi ar vīru tiks atbrīvoti.

Lai lietu pasteidzinātu, tad vēlreiz devos pie kaņa tiesas prokurora. Tas bija jau saņēmis Ozolam labvēlīgu atsauksmi no kaņa izlūkošanas nodaļas priekšnieka un sastādījis rakstu par Ozola lietas izbeigšanu. Šo papīru tomēr vēl vajadzēja parakstīt arī kaņa tiesas priekšsēdim, pie kuņa arī aizgāju personīgi. Tad nu beidzot ar šādu dokumentu rokās devos vizītē pie kaņa

ministra, būdams pārliecināts, ka nu reiz esmu ticis galā ar šo komplicēto lietu.

Ar sociālistu partijas centrālās komitejas sekretāra vidūtājību biju lūdzis vizīti pie kaŗa ministra jau kādu nedēļu iepriekš. Noteiktā diena un stunda bija klāt un es droši devos kaŗa ministra kabinetā. Tas bija kāds jurists, sociāldemokrātu partijas darbinieks. Pēc pāris apsveikuma vārdiem pavisam īsi pastāstīju par Ozola lietu, kvalificējot to kā nelaimīgu pārpratumu, kam jādara gals ar ministra formālo lēmumu, jo attiecīgās iestādes jau atzinušas Ozola nevainību un lēmumu jau taisījušas. Izlasījis kaŗa tiesas priekšsēža un prokurora parakstīto papīru, kaŗa ministrs domīgs savilka seju: „Formāli ņemot, pareizāk būtu, ka Ozola lieta būtu apsūdzēta kaŗa tiesā un tur izbeigta ar attiecīgu lēmumu”. Es jau sarāvos — vēl nav paredzams gals. Dibinoties uz prokurora izteicieniem, es teicu: „Cik mani kaŗa tiesas prokurors ir informējis, tad viņam esot tiesības lietu izbeigt arī pirms kaŗa tiesas sēdes, ja kaŗa ministrs neceļ iebildumus. Un jums taču tādu nevar būt.” Tomēr spāņu jurists vēl neatlaidās — kaŗa ministrs viens pats nevar šo lietu izbeigt, vajadzīgs ministru kabineta lēmums, kas būšot tīra formas lieta. Kaŗa ministrs man solīja nākošās dienas ministru kabinetā sēdē izlemt Ozola lietu galīgi, jo faktiski viņš uzskatot to par jau izbeigtu. Atvainojies par to, ka spāņu iestādes nepamatoti apcietinājušas ģenerāli Ozolu un viņa kundzi, kaŗa ministrs lūdza nodot Ozolam viņa sveicienus un visa laba vēlējumus tālākajā darbā spāņu armijas galvenajā stābā.

Kad nākošā dienā pieteicos pie kaŗa ministra sekretāres, smaidošas jaunas spānietes, kuŗai dienu iepriekš biju lūdzis Ozola lietu kārtot vissteidzīgākā tempā, šaubījos, vai varēšu dabūt jau tagad galīgā lēmuma dokumentu Ozola atbrīvošanai, jo domāju, ka tas varētu būt nogrimis lielajā papīru jūrā. Tā tomēr nebija. Es tiešām beidzot saņēmu šo papīru! Izteicu jaunajai spānietei savu pateicību un arī mazu izbrīnu par to, ka lieta tik ātri izlemta ministru kabinetā. Uz to saņēmu lepnu

atbildi: „Ja es ko solu, tad arī vienmēr to pildu!” No šīs puses tik varenu atbildi gan nebiju gaidījis.

Ar šo kaŗa ministra parakstīto ministru kabineta lēmumu steigšus devos pie kaŗa izlūkošanas nodaļas priekšnieka, kam vajadzēja parakstīt konkrēto Ozola un viņa sievas atbrīvošanas orderi. Šie papīri bija jau izgatavoti un mana vizīte pie priekšnieka bija īsa pateicības izteikšana un sirsnīga atvadīšanās. Slepēnās kaŗa izlūkošanas nodaļas priekšnieka dienesta automobilī un viņa adjutanta pavadīts braucu vispirms uz sieviešu klosteri atbrīvot Ozola kundzi, tad uz cietumu pie Ozola. Ozola kundze, pārkāpusi ieslodzījuma vietas sliekšni, nevarēja apvaldīt savas jūtas. Prieka asarām birstot, viņa mani apkampa un noskūpstīja. Vēl vairāk aizkustināta viņa bija, kad ieraudzīja savu vīru Voldemāru. Pats Ozols gan valdījās un viņa jūtas slēpa rūdītas sejas maska.

Adjutants mūs aizveda uz manu viesnīcu, kuŗā pirms apcietināšanas dzīvojis arī Ozols ar kundzi. Pateicies adjutantam par visu, lūdzu viņu sniegt mums vēl pēdējo izpalīdzību — ienākt līdzī viesnīcas birojā un apliecināt, ka Ozols un viņa sieva kā nevainīgi pilnīgi legālā ceļā atbrīvoti no cietuma.

Vakariņas neēdām kopējā ēdamzālē, bet manā istabā. Ozola brāļa atsūtītie līdzekļi vēl nebija galīgi izlietoti un nu atļāvāmies pasūtīnāt labas vakariņas ar pudeli laba franču šampanieša un vīnu. Nu Ozols pameta savas sejas cieto masku un teica: „Bez tavas gādības es laikam gan būtu nobeidzies Spānijā — mani vai nu nošautu, vai arī nomirtu ar sirds trieku cietuma tumšajā kamerā”.

Neizprotamā likteņa smagme nolaidās pār mums, kad Voldemārs Ozols stāstīja par savu traģisko līdzdalību spāņu pilsoņu kaŗā demokrātijas pusē. Ļoti grūta bijusi sadarbība ar spāņu virsniekiem armijas galvenajā stābā. Tur trūcis virsnieku ar augstāko militāro izglītību. Pieredzes kaŗā arī nav bijis, jo Spānija pirmajā pasaules kaŗā nepiedalījās. Bet visi spāņu virsnieki bijuši iedomīgi un lepni. Pavisam grūti un tikai palēnām Ozols pārvarējis šo uzpūtīgo iedomību, guvis autoritāti un cieņu savu kollēģu vidū, lai stratēģiski vadītu kaŗa operācijas. Tad

nācis neticamais apcietināšanas gadījums. No sākuma Ozols domājis, ka tas ir pārpratums un paļāvies, ka viņa kollēgas spānieši un arī internacionālās brigādes komandieris panāks viņa tūlītēju atbrīvošanu. Bet kad sākusies pratināšana politiskās slepenpolicijas namā, tad viņš sajutis uzveļamies briesmīgu, neizprotamu varu, kas draud viņu iznīcināt. Reiz viņu nopratinājis civilās politiskās policijas priekšnieks, kuņš nekādus konkrētus apvainojumus nav cēlis, tikai rupji kļiedzis, lai viņš atzīstas par fašistu spiegu. Dažas nakts pratinātāji nav ļāvuši gulēt, laiduši acīs divu sevišķu elektrisku spuldžu gaismu, kas bijis grūti izturams. Beidzot lielā uzbudinājumā Ozols sasitis spuldzes un abus nopratinātājus izsviedis pa durvīm. Tie ar pistolēm rokās tūlīt iedrāzušies atpakaļ un pavēlējuši sekot. Viņš nu bijis pārliecināts, ka viņu tūlīt nošaus. Kad viņu iegrūduši automobilī, tad sajūta mazliet uzlabojusies — nē, vēl tūlīt nenošaus. Un atkal nāves ēna pārslidējusi pār viņu: izvedīs kaut kur ārpus pilsētas un tur nošaus kā suni.

Kā atpestīšana bijis cietums, kaut arī tas Spānijā ir īsta viduslaiku atlieka. Iemests tumšā vieninieka kamerā. Ēdienam dota maize un ūdens. Āra pastaigās nemaz nav laists. Nav dots nekā lasāma, nedz arī kāds papīra gabals un zīmulis, ar ko varētu uzrakstīt sūdzību vai vēstuli. Visgrūtāk bijis panest absolūto klusumu. Nevarējis dzirdēt nekādus trokšņus koridorā un sargs, kas pienesis maizi un ūdeni, nekad neteicis ne vārda. Kā ēna pieslīdējis pie lodziņa un atkal pazudis, nekā neatbildējis uz Ozola lūgumiem pēc prokurora un ārsta. Šādā inkvizīcijas bedrē viņš sabijis pusgadu, kamēr pārveduši uz kopējo kameru.

Ozola drūmā stāstījuma laikā sāka neganti kautk gaisa uzliedojuma brīdinājuma sirēnas. Viņa kundze un es piecēlāmies, lai dotos uz patvertni viesnīcas pagrabā. Nepiegrīzījis ne mazāko vēribu sirēnas brīdinājumam, Ozols pamāja ar roku, lai mēs atsēžamies. Šis rokas žests bija tik hipnotisks un stāstījums tik smags, ka mēs palikām kā piekalti krēsliem arī tad, kad drīz vien dimdēja fašistu nomesto bumbu sprādzieni.

Klausoties norūdītā kaņavīra traģiskajā balsī, ko pavadīja

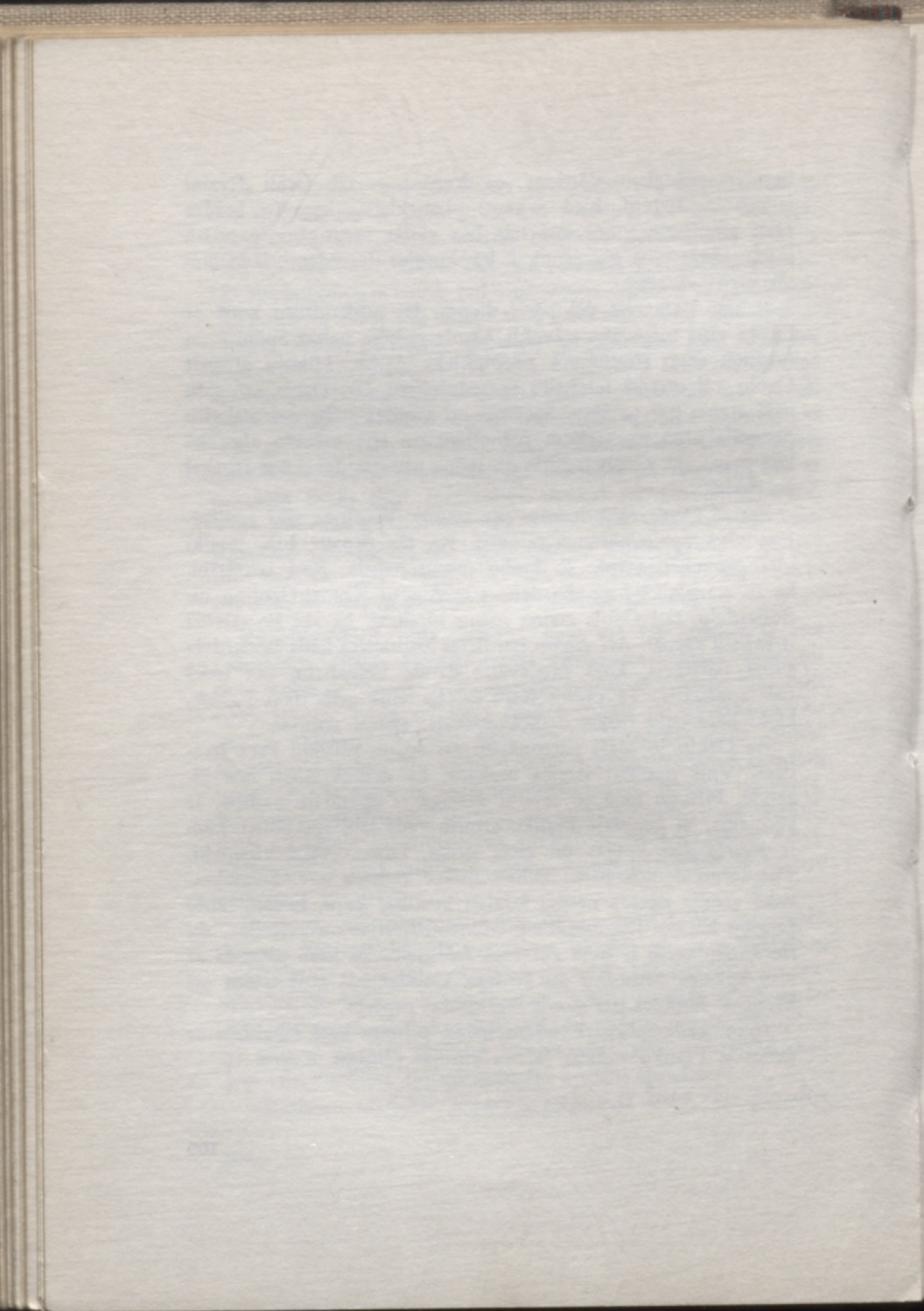
bumbu sprādzienu dārdoņa, es domāju — cik fatāli divaini ir cilvēku likteņi. Kad neganti piemeklētais kaņavīrs beidza savu stāstījumu, mēs visi trīs bez vārda sastingām, pacēlām savas pilnās vīna glāzes un, it kā skumjas dzesēdami, izdzērām tās vienā rāvienā.

Paliku Valencijā vēl pāris dienas, lai noskaidrotu kopā ar Ozolu viņa turpmāko stāvokli. Ozols gribēja palikt Spānijā un turpināt savu stratēģiskā padomnieka darbu. Lūkoju atrunāt Ozolu vēl otrreiz ielaisties ar spāniešiem. To Ozols arī galu galā atzina par pareizu. Saņēmis no armijas stāba neizmaksāto ģenerāļa algu par sešiem mēnešiem un trīs mēnešu algu kā kompensāciju, Ozols izstājās no spāņu armijas, lai dotos atpakaļ uz Parīzi.

Parīzē Ozols tūlīt ieradās pie mums. Vispirms sīki analizējām viņa apcietināšanas cēloņus. Ka tās pamatā bija smalki vīta provokācija, par to šaubu mums nebija. Kad izstāstīju, ko es starplaikā biju dzirdējis par Austru Krauzi-Ozoliņu un Bonardelu, tad Ozols atzina manu hipotezi, ka abi šie cilvēki ir fašistu aģenti. Arī viņam jau licies aizdomīgs kāds Bonardela sūtīts pārstāvis, kušš piedāvājis daudz liелgabalu, bet nekā nav apgādājis. Tā radies iespaids, ka viņš grib tikai izzināt, kādu liелgabalu trūkst demokratiskajai spāņu armijai.

Ar Ozolu jo plaši pārrunājām arī spāņu pilsoņu kaņa izredzes. Viņš noteikti izteica uzskatu, ka demokratiem būs jāzaudē. Pilsoņu kaņā jo sevišķi svarīga ir operāciju vadība. Ir vērojams, ka ģenerāļa Franko armiju vada ļabi speciālisti, kam ir stratēģiskas spējas un cieta griba, laikam vācu virsnieki. Turpretim demokratiem šādu militāru vadoņu nav. Demokratiskā armija nemaz nespēj izraisīt kustības kaņu, kādam jābūt pilsoņu kaņam. Demokratiem trūkst artilērijas un aviācijas, abi šie ieroču veidi ir lielā pārsvarā fašistiem, ko tiem piegādā ar visu apkalpi Musolini un Hitlers. Daudzējādā ziņā trūkst arī kārtības. Iestādes par daudz iegrimušas papīros.

1939. gada februārī tiešām spāņu pilsoņu kaņš izbeidzās ar ģenerāļa Franko vadītās fašistu armijas pilnīgu uzvaru.

Otra pasaules kara izcelšanās

Pirmā pasaules kara izcelšanās pārsteidza gan Eiropas tautas, bet ne valdības un presi. Eiropa bija saskaldījusies divi varenās militārās koalīcijās, kas atklāti gatavojās karā. Kad Vācijas ķeizars kopā ar Austro-Ungārijas valdību 1914. gada jūlijā apzināti provocēja karu, Francija, kā arī pa daļai Krievija, bija tam sagatavotas un abas pieņēma to bez bailēm, uzvaras pašāvībā. Kaut Anglija arī bija varena ar savu kara floti, financēm un saimniecisko spēku, tomēr tai nebija sauszemes armijas un tā pavisam negribot ierāvās karā tikai tad, kad pārējās Eiropas lielvalstis — izņemot Itāliju — jau bija nedēļu ražojušas.

Pavisam citādi nobrieda un radās otrais pasaules karš. Tam izceļoties, rietumu lielvalstis Francija un Anglija bija pavisam nesagatavotas militāri un psiholoģiski, tāpat arī Padomju savienība.

Kaut gan Eiropa iegāja otrā pasaules kara tapšanas stadijā līdz ar 1933. gada sākumu, kad Hitlers pārņēma varu Vācijā, tomēr vācu sešu gadu ilgā atklātā gatavošanās karā nepārlicināja Franciju, Angliju un arī Padomju savienību, ka karš būs neizbēgams. Tautas masas šajās valstīs negribēja kara un valdības grima ārpolitiskā illūzijā, ka tām ar zināmu kompromisu un piekāpību Hitleram izdosies novērst katastrofu.

Gluzi dīvaini ir šī laikmeta Francijas, Anglijas un Padomju savienības atbildīgo valstsvīru nespēja objektīvi novērtēt starptautisko situāciju un atrast īsto ceļu miera uzturēšanai. Šī dīvainība ir pavisam pārsteidzoša, ja atceramies, ka Hitlers jau pirms 1933. gada, kā opozīcijas partijas līderis, nemaz neslēpa

savu galveno mērķi — kaŗu, kas noslaucīšot Versaļas pazemojumu un izcelšot vācu nāciju par varenāko Eiropā un visā pasaulē. Viņš savā grāmatā Mein Kampf taču pavisam atklāti sludināja vācu lielkaŗu, it īpaši pret austrumu Eiropu. Un arī hitleriešu propaganda bija atklāti kareiviska. Valsts saimnieciskā palītika un jaunatnes audzināšana bija pieskaņotas kaŗa sagatavošanai. Un tomēr, pretēji visam tam, Parīzē, Londonā un arī Maskavā dominēja uztvere, ka kaŗš ir novēršams.

Tūlīt pēc Hitlera varas nodibināšanās Francijas un Anglijas valdības noslēdza ar Hitleru un Musolini tā saukto Pacte ā quatre — četru valstu vienošanos, kuŗai lika par mērķi — izlīdzināt pretešķības un uzturēt mieru Eiropā. Parīze un Londona naīvi ticēja, ka sarunās ar Hitleru un Musolini nosargās status quo un mieru rietumos.

Francijas valdība 1935. gadā gan mazliet atmodās, bet tikai uz laiku. To, acīm redzot, uzmodināja Hitlera pirmais lielais trieciens Versaļas līgumam 1935. gadā, paziņojot, ka Vāciju vairs nesaista Versaļas līguma noteikums par 100.000 vīru lielu armiju, bet tā ievedīs vispārēju kaŗa klausību, ko tā arī izdarīja. Arī Maskava ieskatīja par nepieciešamu sākt aktīvāku politiku pret Hitleru. Padomju savienība 1935. gada maijā parakstīja ar Čehoslovākiju un Franciju politiskas un militāras savstarpējas palīdzības līgumus, kas nepārprotami bija vērsti pret Vāciju. Tā paša gada rudenī Padomju savienība iestājās Tautu savienībā. Viņa pārtrauca politisko sadarbību ar Berlīni, kas bija sākusies jau ar t.s. Rapallo līgumu, ko noslēdza padomju un Vācijas republikas 1922. gadā. Nu Maskava sāka ārpolitiskā sadarboties jo cieši ar kapitālistiskajiem rietumiem.

Jāatzīst, ka arī Francijas konservatīvā Dumerga valdība izrādīja tālredzību, slēdzot ar Padomju Krieviju politisku un militāru savienību pret Hitlera kaŗa draudiem. Bet drīz vien šī tālredzība izbālēja: jo tuvāk pievirzījās otrais pasaules kaŗš, jo tālāk Francija aizvirzījās prom no 1935. gada ārpolitikas.

Atbildību par šādu ārpolitiku pret Hitlera Vāciju Francijā kopš 1936. gada līdz kaŗam nes sociālistu, pilsonisko radikāļu un komunistu koalīcijas valdības un Anglijā konservatīvo par-

tijas valdība. Neatkarīgi no lielām iekšpolitiskām izšķirībām šīm valdībām bija identiska pacifistiska līnija ārpolitikā: par katru cenu glābt mieru.

1936. gadā Francijā par ministru prezidentu darbojās sociālists Leons Blūms, bet sākot ar 1937. g. — radikāldemokrāts Eduards Daladjē. Komunisti balsoja uzticību ne tikai Blūmam, bet arī pilsoniskā demokrāta Daladjē valdībai, lai tā nosargātu demokratiju un mieru. Kreisās vēlēšanu masas no saviem deputātiem un valdības gaidīja arī sociālus uzlabojumus. Francijā ievēda strādniekiem piecu dienu t.i. 40 stundu darba nedēļu, ar likumu ierobežoja virsdarbus un noteica 3 nedēļu samaksātu atvaļinājumu. Pašas par sevi tās bija jaukas sociālas reformas, bet ar tām saistījās viena nelaime. Hitlers neatcēla oficiāli agrāk likumīgi noteikto 8 stundu darba dienu, bet atļāva ik dienas divi stundu virsdarbu. Tā diktatoriskiem līdzekļiem viņš kāpināja ražošanu, lai sagatavotos kaņam. Arī lielajiem auto ceļiem, ko būvēja Hitlers, bija militārs svars, jo vācu kaņa speciālisti pareizi bija pareģojuši spēkratu nozīmi nākošajā kaņā. Bet Francija samazināja savu saimniecisko spēku un nesekmēja bruņošanās, kaut gan kaņš bija pie durvīm.

Francija snauda uz saviem divi īpatiem drošības spilveniem. Pirmais bija 1935. gadā noslēgtā militārā konvencija ar Padomju Krieviju. Tā franču acīs reprezentēja seno aliances līgumu ar vareno krievu cara imperiju. Tomēr tagad neviens nezināja, ko īsti ir vērtā Padomju Krievijas armija, kad Staļins savas personīgās varas konsolidēšanai bija nogalinājis lielu daļu spējīgu virsnieku, tā dezorganizējot armijas kaujas spējas.

Otrs un galvenais spilvens, uz kuņa otrā pasaules kaņa priekšvakarā atdusējās Francija savā drošībā, bija Mažino nocietinājumu līnija un vecmodīgā kaņa stratēģija. Pirmajā pasaules kaņā dominēja nevis satriekšanas stratēģija ar straujām un īsām kustības operācijām, bet nokausēšanas stratēģija, ar sastingušām tranšejām un nocietinātām pozīcijām. Franču kaņa speciālisti domāja, ka nākošais pasaules kaņš arī būs tāds pat kā pirmais. Tādēļ franču valdība un parlaments uz kaņa ministra ģenerāļa Mažino ieteikumu ziedoja daudz līdzekļu, lai gar

Reinas krastu un mazliet tālāk uz ziemeļiem līdz pat Beļģijas robežai uzceltu spēcīgus dzelzsbetona cietokšņus, ko apbruņoja ar moderniem tālšāvējiem lielgabaliem. Arī pret Beļģijas robežu uzcēla nocietinājumus, bet daudz mazākus. Mažino līnija kā franču militārajiem speciālistiem, tā parlamentam, valdībai un tautai likās neieņemama.

Šo illūzoro drošības sajūtu negrozīja ģenerāļa de Gola 1938. gadā publicētā grāmata par moderno kaŗu, kuŗā viņš jo spilgti norādīja, ka nākošais kaŗš nebūs sastingušu pozīciju cīņa, bet dinamisks kustības kaŗš, kuŗā aviācijai un spēkkratiem būs izšķirēja nozīme. Vācija gatavojās šādam kaŗam un strauji izveidoja savu gaisa kaŗa floti un tanku divīzijas kā arī autotransportu. Nākošajā kaŗā vācieši satrieks Mažino līniju ar tanku un aviācijas spēku. Galvenais, vācu armija drāzīsies Francijā atkal caur Beļģiju. Noteicēji kā armijā, tā parlamentā un valdībā tomēr nepiegrīezta nekādu vērību intelliģentā un tālredzīgā ģenerāļa brīdinājumiem.

Arī plkv. V. Ozols atzina de Gola spriedumus par pilnīgi dibinātiem. Kādu pusgadu pirms kaŗa sākšanās Ozols pavisam krasi formulēja savas domas par franču oficiālajiem kaŗa speciālistiem un par Francijas armijas likteni nākošajā kaŗā. Franču armijas vadība nekā nesaprot no modernā nākotnes kaŗa. Stabilā Mažino līnija neaizsargās Franciju, bet tai taisni kaitēs. Vācieši apies šo līniju caur Beļģiju un Holandi un franči ar visu savu smago artilēriju paliks kā inerta masa Mažino līnijā, kamēr vācu kustīgā trieciena armija velsies virsū franču spēkiem, lai tos sadragātu.

Arī Anglijas konservatīvā partija un valdība taupīja izdevumus militārām vajadzībām, jo nedomāja, ka izeļsies kaŗš. Tikai konservatīvais deputāts Vinstons Čerčils neticēja miera illūzijām un prasīja pastiprināt bruņošanas. Otrā pasaules kaŗa priekšvakarā, kad Vācijas kaŗa aviācijas ministrs Ģērings pavisam atklāti bija radījis varenu gaisa floti, kas varēja apdraudēt britu salu, angļu valdība mierīgi paļāvās uz veco stratēģiju, uz jūras kaŗa floti, kas sedzot viņu pret visiem ārējiem uzbru-

kumiem, un nebija izveidojusi ne modernu spēcīgu kaŗa aviāciju, ne pat krietnu pretgaisa aizsardzības artilēriju.

Hitlerisms Vācijā sistēmatiski sagatavoja tautu, it īpaši jaunatni, kaŗam un kaŗa darbībai. To darīja ne tikai kazarma, bet arī prese, radio, teātris, māksla, sports, skola, jaunatnes organizācijas un sevišķais obligātais darba dienests. Ar visiem līdzekļiem cildināja militāru varonību un uzupurēšanos, norūdīja izturībā un pacietībā, dresēja disciplinā un padevībā, iepotēja uzskatu, ka vācieši ir sevišķa izņēmuma tauta, kuŗai ir lemts ārkārtējs uzdevums un piešķirtas sevišķas gara dāvanas vadīt citas tautas. Hitlerisma ideoloģijā ietilpstošais ģermāniskās rases kults, naidis pret citu rasu cilvēkiem, slavu tautu nicināšana bija līdzekļi, kas sagatavoja kaŗa psihozi. It īpaši žīdu vajāšanas pieradināja vāciešus pie brutālītes. Humānisma un kristiānisma noliegšana, cietsirdības kultivēšana bija hitleriskā fanātisma galvenās pazīmes. Varmācības ideoloģija sešus gadus noskaņoja vāciešus kaŗam un arī veselus sešus gadus vadīja kaŗā.

Kāds psiholoģisks noskaņojums dominēja otrā pasaules kaŗa priekšvakarā Francijā? Kas tur tika darīts, lai sagatavotu tautu pret orkānu, kas draudēja likvidēt franču lielvalsti, pārvērst Franciju par Hitlera trešās valsts piedēkli, izdzēst visā Eiropā lielās franču revolūcijas ideju tradīcijas? Vairāk nekā sešus gadus nodzīvoju Francijā otrā pasaules kaŗa priekšvakarā un labi novēroju franču nācijas politisko, sabiedrisko un kultūrālo dzīvi. Savus toreizējos novērojumus salīdzināju ar tiem, ko biju guvis Francijā pirmā pasaules kaŗa priekšvakarā 1913. un 1914. g. Starpība bija ārkārtīga, tā tieši dūrās acīs. Pirmā pasaules kaŗa priekšvakarā Francijā valdīja varens patriotisms un spēka apziņa, bet antimilitārie pacifisti reprezentēja saujiņu apmātu fantastu. Tagad pacifistiska, pat glēva noskaņa dominēja franču tautā, politiskās partijās un laikrakstos. Tikai atsevišķas personas un daži laikraksti bija izņēmums šai vispārējā noskaņojumā. Un divainākais ir tas, ka šāds pacifisms bija tik noteicējs taisni tad, kad demokrātisko republiku tieši apdraudēja tāds militāri dinamisks faktors, kāds aiz Reinas atklāti

veidojās. Jo stiprāks kļuva Hitlers un jo konkrētāks viņa varas drauds, jo vairāk pieauga naīvais pacifisms Francijā.

Ists dezertiešu pacifisms izpaudās 1938. gada vasarā franču tautskolotāju kongresā Parīzē. Kāds delegāts tik brēcoši runāja pret nākošā kaŗa indīgo gāzu un lidmašīnu bumbu šausmām, ka delegātu vidū izcēlās īsta baiļu psīchoze un vispārējs noskaņojums pret kaŗu izpaudās skaļos atzinības aplausos runātājam. Citus delegātus, kas gribēja izteikties par saprātīgu pacifismu, par aizstāvēšanās kaŗu, delegātu vairums nemaz negribēja uzklusīt. Un dīvainākais šai gadījumā bija tas, ka tikai nedaudzi preses organi asi nosodīja šādu tautskolotāju kongresa noskaņojumu, bet lielie, bezpartējiskie dienas laikraksti izvairījās ieņemt stāvokli kā šajā, tā līdzīgos gadījumos, jo to izdevēji un redaktori peldēja plašā masu straumē, kas gribēja mieru par katru cenu.

Es nojautu, ka šī pacifiskā noskaņa nav kāda viegla virspuse parādība, bet būtiski izpauž franču lielās nācijās norietu. Toreiz, otrā pasaules kaŗa priekšvakarā, es tikai noģidu šīs parādības būtību, bet tikai pats kaŗš un tā sekas pilnībā atklāja šī pacifisma negatīvo nozīmi. Valstsvīru un politiķu starpā neradās neviens, kas spētu iedvest tautai gribu upurēties. Tā Franciju nesagatavotu 1939. gadā pārsteidza lielais kaŗa pārbaudījums.

Francijā un arī Anglijā, tautas noskaņojumam sekojot, valdības par katru cenu gribēja glābt mieru. Šī cena bija pastāvīga piekāpšanās Hitlera draudu priekšā. Visi vēlākie notikumi rādīja, ka šī piekāpšanās nevis novērsa kaŗu, bet gan tieši to sagatavoja, jo Vācijas diktators pēc katras daļējas uzvaras diplomātijas laukā aizvien uzstādīja jaunas prasības, līdz beidzot tās nekādā ziņā vairs nebija pildāmas.

Par šo pakāpenisko Eiropas ievirzīšanos kaŗā sistēmatiski rakstīju kopš 1935. gada vienam žīdu un vienam poļu Varšavas laikrakstam, kā arī 1938./39. gadā ārpolitiskus apcerējumus latviešu žurnālā Brīvība.

Atcerēsimies īsumā konkrēto vēsturisko procesu, kā Eiropa ieslīdēja otrā pasaules kaŗā. Pēc tam, kad 1935. gadā jau bija

pārkāpts Versaļas miera līgums, ievēdot Vācijā vispārēju kaŗa klausību, Hitlers 1936. gadā atklāti lauza miera līguma svarīgos punktus, kas noteica Reinas demilitārizēto joslu, kur Vācijai bija noliegts izveidot nocietinājumus un vispār turēt armiju. Hitlera kaŗavīri, taurēm dārdot, iemaršēja šai stratēģiski svarīgajā apgabalā, lai to pārvērstu par militāru bazi pret Franciju un arī pret Angliju. Parīze un Londona formāli gan protestēja pret šādu Versaļas miera līguma laušanu, bet nespēja nekādus soļus pret Vāciju, kas šai brīdī vēl nebija militāri spēcīga. Kā vēlāk pats Hitlers reiz atzinās, šai brīdī viņš par kaŗu pret Franciju un Angliju nemaz neesot domājis, nedz arī varējis domāt, un tāpēc vācu armijai, kas iemaršēja Reinas demilitārizētajā joslā, esot bijis dots rīkojums — tūlīt strauji atkāpties, ja franču armija izrādītu pretestību.

Šī pirmā lielā panākuma iedrošināts, 1938. gadā Hitlers pirmoreiz lauza Versaļas līguma teritoriālos noteikumus, kas, cita starpā, paredzēja Austrijas suverēnu neatkarību, t.i. noliedza pievienot Austriju Vācijai. 1938. gada martā hitlerieši sarīkoja Vinē apvērsumu, Vācijas armija iemaršēja Austrijā un Hitlers paziņoja, ka viņš pieņem Austrijas pievienošanos Vācijai. Tas bija ļoti svarīgs notikums Eiropas vispārējā starptautiskajā plāksnē. Vācija palielināja par 6 miljoniem savu iedzīvotāju skaitu. Galvenais tomēr bija, ka ar Austrijas aneksiju tā tika iesaistīta Hitlera stratēģijas jaunā dispozīcijā — nu Berlīne tieši apdraudēja Čehoslovākijas un zināmā mērā arī Polijas drošību. Kaut gan Čehoslovākija un Polija bija Francijas vistuvākie sabiedrotie, uz kuņiem dibinājās rietumu stratēģiskā drošība pret Vāciju, tomēr Parīzes valdība samierinājās ar pirmo lielo Hitlera teritoriālo fait accompli. Šī lielā panākuma mudināts, Hitlers tūlīt uzsāka savu otru triecienu Versaļas teritoriālai sistēmai. Viņš nolēma darīt galu čehu republikai un līdz ar to dot smagu triecienu Francijai un arī Padomju savienībai Eiropas vispārējā politiskajā un stratēģiskajā sistēmā. Uz ārieni triecienu Čehoslovākijai Hitlers nomaskēja ar tā saukto sudetu aizstāvēšanu. Čehoslovaku valsts neapspieda nacionālā ziņā šo vācu minoritāti. Nu sudeti, saziņā ar

Hitleru, prasīja sev tālejošu politisku teritoriālu autonomiju. Ja viņiem piešķirtu šādu autonomiju, tad administratīvā vara plašajā robežu rajonā, kur atradās Čehoslovākijas nocietinājumi, pārietu valstij neuzticīga elementa rokās. Sudetu cīņu pret čehoslovaku valsti Hitlers izvērtā par Eiropas svarīgāko jautājumu.

1938. gada vasarā, kad hitlerizētie sudeti vārijās kā raganu katlā, aizgāju pie Čehoslovākijas sūtņa Parīzē Osuska, lai ievāktu tuvāku informāciju par sudetu kustību un čehoslovaku valsts attieksmi pret to. Osuski es labi pazinu no sava sūtņa laika un tāpēc izrunājāties pilnīgi atklāti. Kad šķiroties novēlēju husītu pēcnācējiem izturēt varonīgi līdz galam niknajā cīņā par savu un Eiropas brīvību, tad sūtnis, ticībā savai tautai un Eiropas demokratijai, patētiski izsauca: „Neatkarīgā Čehoslovākija ir Eiropas politiskā un stratēģiskā līdzsvara centrālais akmens un tāpēc Francija, Anglija un Padomju savienība ar varu, ar kaļu aizstāvēs Čehoslovākiju pret Hitlera uzņēmšanos”. Man patika šī čehu demokrata pašapziņīgie vārdi un es sirsnīgi jo ilgi spiedu viņam roku, visu labu vēlēdams.

Tomēr, braucot uz mājām, mani māca jautājums, kā bāudu alkstošā Parīze reagēs, kad Hitlera ārdišanas darbs Čehoslovākijā radīs akūtu starptautisku krīzi Eiropā? Vai Francija kaļos Čehoslovākijas dēļ? Kaļos, nekaļos . . .

Drīz vien atbildi uz šo jautājumu deva skaudrie, drāmatiskie notikumi. Septembrī hitlerizētie sudeti pārgāja atklātā dumpī un Hitlers uz robežas savilka lielus militārus spēkus. Arī Francija izsludināja daļēju mobilizāciju, lai izdarītu Hitlera akcijai politiski-diplomātisku pretspiedienu. Visās Eiropas galvaspilsētās sāka runāt par varbūtēju Eiropas kaļu. Pacifisti sacēlās kājās, it īpaši Francijā un Anglijā. Britu valdība ar Nevilu Čemberlenu priekšgalā nepavisam negribēja kaļot pret Hitlera Vāciju. Tas bija jo skaidri vērojams angļu konservatīvajā presē. Arī Francija valdība negribēja kaļot, bet izlikās, ka tā aizstāvēs Čehoslovākiju ne tikai diplomātiski, bet vajadzības gadījumā arī militāri. Tomēr Hitlers ticēja saviem slepenajiem aģentiem, kas ziņoja, ka Francija nemaz nav sagatavota kaļam.

Lai glābtu Eiropas un visas pasaules mieru, Čemberlens un Daladjē devās uz Mincheni pie Hitlera. Sudetu jautājums nu bija kļuvis par Čehoslovākijas problēmu.

Zīmīgi jau pašā sākumā bija tas, ka uz šo svarīgo diplomātisko konferenci netika aicināta Padomju savienība, kas bija Francijas un Čehoslovākijas politiskais un militārais sabiedrotais. Pavisam dīvaini, ka uz šo apspriedi neaicināja Čehoslovākiju. Tas jau pašā sākumā lika nojaust, ka Čemberlens un Daladjē taisās nodot viņu, lai glābtu Eiropas mieru. 1938. gada 30. septembrī Minchenē Nevils Čemberlens, Eduards Daladjē, Ādolfs Hitlers un Benito Musolini parakstīja bēdīgi slavēto izlīgumu, kas atdeva visus sudetu apdzīvotos novadus Hitlera trešajai valstij. Tā sagrāva neatkarīgo Čehoslovākijas valsti, jo sudetu apdzīvotajos robežu rajonos atradās Čehoslovākijas militārās drošības atslēga.

Purēta bija Čehoslovākija, satricināta Eiropas mazo un vidējo nāciju uzticība Rietumu lielvalstīm un aprakta Francijas — Padomju Krievijas politiskā savienība. Bija stiprināts Hitlera trešās valsts militārais un politiskais stāvoklis Eiropā un ārkārtīgi izcelts vadoņa prestižs kā pašā Vācijā, tā visā pasaulē. Un drīzi vien pierādījās, ka tik dārgi pirktais miers bija pavisam īslaicīgs. Tauta naivā priekā uzgavilēja miera slēdzējiem. Nevilu Čemberlenu Londonas lidlaukā gaviļu saucieniem apsveica vairāk tūkstoš liels ļaužu pūlis, bet teātrālais francūzis Eduards Daladjē lika saviem piekritējiem sarīkot grandiozu miera glābēja apsveikšanu. No Triumfa arkas, kas celta, lai glorificētu lielās revolūcijas varoņus un it īpaši Napoleona armijas lieldarbus, kur 1919. gadā guldīts Nezināmais kareivis, nu 1938. gadā krēslainā oktobra dienā Eduards Daladjē valējā automobilī stāvēt, kā Napoleons roku aiz mēteļa atloka aizbāzīs, lēnām virzījās pa Champs Elysées bulvārī. Šai visas franču lepnās un varenās pagātnes zaīmošanas aktā piedalījās kāds miljons cilvēku, kas histēriskām riklēm kļiedza: Vive la paix! Vive Daladier! (Lai dzīvo miers! Lai dzīvo Daladjē!) Man prātā nāca cita manifestācija, ko šajā pašā bulvārī novēroju 1919. gada 14. jūlijā, kad tauta vētrains apsveica uzvarē-

tāju armiju. Mani pārņēma sāpīgs sašutums par šo franču republikas pazemošanas Hitlera priekšā.

Pēc rietumu demokratisko lielvalstu Minchenes kapitulācijas iestājās sajukums. Lielais vairums nu vairs skaidri nesaredzēja reālību starptautiskā stāvokļa novērtēšanā. Visur valdīja cerību mirāžs, ka nu nodrošināts ilgstošs miers. Pavisam reti kāds saprata, kas īsti noticis.

Šī vispārējā Eiropas noskaņa atspoguļojās arī sociālistu internacionāles izpildu komitejas sēdē, kas notika tūlīt pēc Minchenes kapitulācijas 1938. gada oktobrī Briselē. Lai kopēji novērtētu jaunradušos starptautisko stāvokli, uz sēdi jo kuplā skaitā bija ieradušies no visām Eiropas valstīm redzamākie sociālistu partiju vadoņi. Delegātu starpā bija Francijas bijušais ministru prezidents Leons Blūms un nākošais valsts prezidents Vinsens Oriols, Anglijas nākošais ministru prezidents Klements Etlis, bijušais Beļģijas ministru prezidents un ārlietu ministrs Emils Vandervelde u.c. Vispārējais gara stāvoklis bija nospiests, visi sajūta, ka rietumu demokratiskā lielvalstis kapitulējušas fašisma priekšā. Senā varenā demokratiskā lielvalsts, kas reprezentēja ne tikai Eiropā, bet visā pasaulē demokrātijas un brīvības ideju, tik daudzās revolūcijās realizētu, jūtās nevarīga fašistiskā diktāta priekšā. Klasiskā parlamentārisma un liberālisma lielvalsts, Britu imperija, sniedz roku sadarbībai ar Hitleru, upurējot viņam labi organizētu, demokrātisku parlamentārisku valsti — Čehoslovākiju. Ko viss tas nozīmē? Kas notiks tālāk? Kas nu darāms? Uz šādiem jautājumiem bija jādod atbilde. Bet lielo demokratisko valstu sociālistu līdeņi šoreiz bija nedroši un nenoteikti. Pēc internacionāles ģenerālsekretāra Fridricha Adlera nenozīmīgās ievada runas vārdu ņēma Leons Blūms, kuŗš klusā, nospīestā, monotonā balsī, it kā tumšā naktī mežā meklēja taku, bet to neatrada. Smagi nopūzdamies, viņš izdvesa pesimistisku frazi: „Patlaban Eiropā ir iestājies laikmets, kuŗā dominēs fašistisko lielvalstu bloks un Hitlera ēna draud pārkļāt kontinentālo Eiropu, kā savā laikā Napoleona vara”.

Pēc angļu sociālistu līdeņa Etlīja uzstājos ar savu runu. Biju jau Parīzē iepriekš nolēmis runāt un savu pusstundu gaŗo runu

ne tikai pārdomājis, bet konspektējis katra runas nodalījuma saturu. Pilnībā biju uzrakstījis tikai dažus teikumus un citākus, bet runas vispārējo daļu atstājis brīvai plūsmai. Franču valodu pratu jau tik labi, ka pilnīgi pašāvos uz savu spēju radīt formu runāšanas laikā. Runa netika stenografēta un pats to, diemžēl, arī tūlīt pēc tam neuzrakstīju franču valodā, bet saīsinātā, nepilnīgā veidā latviski atstāstīju kā ievadrakstu žurnāla Brīvība decembra burtnīcā. Tas neatspoguļo manas runas formu. Tā man tā izdevās, ka viens no Eiropas labākajiem orātoriem Emils Vandervelde, kuŗš runāja tūlīt pēc manis, sacīja: „Pēc šīs formā izveidotās un saturīgās Cielēna runas man nekas daudz nav sakāms”. Tas ir augstākais kompliments, ko es savā mūžā esmu saņēmis par kādu runu. Šīs runas atstāstījums, kāds tas publicēts Brīvības 1938. gada decembra burtnīcā, ir sekojošs:

Vācu—itaļu fašistiskās savienības agresivitāte Eiropas dažādās daļās tiku pilnīgi pārvarēta, miers un tautu drošība nosargāti, ja nodibinātos Anglijas, Francijas un Padomju sacienības cieša sadarbība.

Bet kāpēc šāds miers un tautu drošības bloks nevar nodibināties? Tāpēc, ka angļu buržuazijas reakcionārā daļa ir pret sadarbību ar Padomju savienību. Arī Francijas lielburžuazija ir pret ciešu sadarbību ar Padomju savienību, neskatoties uz to, ka franču-krievu savstarpējās palīdzības līgumu 1935. gadā parakstīja viens no viņas vadoņiem Lavals. Kā angļu, tā franču lielburžuazijā tagad dominē tieksme saprasties un izlīgt ar fašistiskiem diktātoriem. Tā tas izpaudās Spānijas kara jautājumā — attiecībā pret Musolini, tā tas vēl jo spilgtāk izpaudās Čehoslovākijas valsts sagraušanā un čehu demokrātijas nožņaugšanā — attiecībā pret Hitleru.

Vadītāju lomu šai angļu-franču lielburžuazijas izlīgšanas politikā līdz pēdējam laikam spēlēja Anglijas ministru prezidents Čemberlens. Līdz šim Francijas lielburžuazija viņa politikai tikai sekoja. Bet pēdējā laikā, sakarā ar Čehoslovākijas problēmas risināšanu, Francijas lielburžuazijas pārstāvji — Flandēns, Lavals, Kajo u.c. — spēlēja vēl aktīvāku lomu izlīgšanas politikā ar Hitleru nekā Eiropas miera glābšanas eņģelis Čemberlens.

Kad Čemberlens š.g. 20. februārī atlaida no amata ārlietu ministru Idenu, tad bija pavisam skaidrs, kurp stūrēs Čemberlens. Savas 21. februārī teiktās runas beigās Čemberlens jau diezgan atklāti pateica, ka Eiropas mieru varot nosargāt tikai četru lielvalstu — Anglijas, Francijas, Vācijas un Itālijas — sadarbība.

Pirmais solis ceļā uz šādu sadarbību bija 16. aprīļa angļu-itaļu vienošanās, kas bija smags sitiens spāņu republikai.

Otrais solis nu ir sperts 29. un 30. septembrī Minchenē. Šeit upurēta Hitleram Čehoslovākija un lielā stilā ievadīta 4 Eiropas lielvalstu sadarbība.

Kā izskaidrojams, ka lepnā angļu buržuazija, kuŗas varenajā pagātnē ir tādas uzvaras kā pret Napoleonu, Trafalgara un Vaterlo, tagad, kad bija pat mobilizēta kaujas gatavībā varenā Anglijas kuŗa flote, kapitulē Hitlera priekšā? Kāpēc franču pilsonība, kuŗa lielās revolūcijas vētrā satrieca savu absolūtismu un reakcijas varu, pasludinot pasaulei 1789. gadā jaunus brīvības principus, un kuŗa toreiz ar Napoleona šķēpu tricīnāja visos Eiropas stūros absolūtisma un feodālās reakcijas balstus, tagad, 150 gadus pēc šiem lieliem notikumiem, nožēlojamā kārtā militārā ziņā bijusi sagatavota Eiropas kuŗam un tāpēc nekas cits neesot atlicis, kā izvairīties no kuŗa un kapitulēt Hitlera priekšā?

Vai tiešām taisnība Čemberlenam, ka Minchenes kapitulācija bija nepieciešama, lai glābtu Eiropas mieru? Vai taisnība tiem franču pilsoniskiem žurnālistiem, kuŗi tagad Francijas ministru prezidenta locīšanos Hitlera priekšā izskaidro ar to, ka Francija, lūk, neesot militārā ziņā bijusi sagatavota Eiropas kuŗam un tāpēc nekas cits neesot atlicis, kā izvairīties no kuŗa un kapitulēt Hitlera priekšā?

Galīgi aplamas ir abas divas šīs versijas. Francijas ģenerālštāba priekšnieks jau septembra sākumā ir iesniedzis franču valdībai sīku Eiropas spēku samēra novērtējumu, kuŗā viņš nāk pie slēdziena, ka apvienotie Francijas, Anglijas un Padomju savienības militārie spēki sastāda tādu pārsvaru, ka var droši un konkrēti paredzēt pilnīgu Vācijas sakaušanu, pat ja viņas pusē nostātos Itālija.

Kad Hitlerš septembrī draudēja ar Eiropas kuŗu, tad tas bija tukšš drauds, tā bija šantāža ar kuŗu. Hitlerš varēja šo kuŗa šantāžas spēli vest tikai tāpēc, ka no saviem aģentiem viņš bija pareizi informēts par noskuŗu, kas valda franču un angļu lielburžuazijā. Aiz angļu un franču lielburžuazijas lozunga — miers par katru cenu — slēpjas gluži kas cits. Angļu un franču lielburžuazija baidījās no kuŗa nevis tāpēc, ka viņa bažījās kuŗu pazaudēt, bet tāpēc, ka viņa baidījās kuŗā uzvarēt!

Kas notiktu Vācijā un Itālijā, ja tās tiktu sakautas kuŗā, kuŗu vestu Anglija un Francija kopā ar Padomju savienību? To nav nemaz tik grūti pareģot. Vācijā notiktu īsta „Götzendämmerung”, īsta brūno elku bojā eja, un Romas „cezaru” Musolini nosīstu viņa lēģionāri, kuŗi tad melno kreklu vietā būtu ātri vien uzvilkuši sarkanos. Var diezgan droši teikt, ka šoreiz Vācijā pēc pazaudēta kuŗa sekotu revolūcijas vilnis, kuŗš būtu krietni augstāks un dziļāks, nekā 1918. gadā. Un vai tad Reina būtu pietiekami plata, lai šīs vilnis nesīstos tai pāri? Vai pat Lamanša tad neizrādītos par šauru?

To instinktīvi sajūt angļu un franču lielburžuazija un tāpēc baidās no Hitlera un Musolini satriekšanas kuŗā. Lūk, Minchenes kapitulācijas sociālpolitiskais pamatojums.

Bet būsim atklāti. Daļa atbildības par Mīnchenes rezultātu krīt arī uz strādniecību. Atrast svešā sētā vienīgo grēku āzi, kam uzvelt visu vainu par nepatīkšanām, ir viegli, bet tas nav lietderīgi.

Fašistisko lielvalstu Mīnchenes uzvara ir tikai jauns spilgts etapa punkts virzienam, kurš sācies daudz agrāk. Par fašisma uzvaras gājienu Eiropā neuzvēlšim visu atbildību brutālai buržuazijai un glēvai un svaidīgai sīkpilsonībai. Strādniecības spēku saskaldīšana ne vienā vien zemē bija svarīgs priekšnoteikums fašisma uzvarai.

Ja tagad Musolini un Hitlers drikst un var stiept savas brūnās un melnās rokas tālu pāri savu valstu robežām, tad atkal nemeklēsim tam izskaidrojumu vienīgi angļu un franču buržuazijas nacionālo interešu nodevībā un sociālā egoismā. Palūkosim, kā izskatās mūsu pašu māju visu sekciju pievārtēs.

Ja angļu un franču buržuazijas pārstāvji Čemberlens un Daladjē varēja atgriezties no Mīnchenes kauna staba uz savām galvas pilsētām kā vareni vīri, kas glābuši Eiropas mieru, tad neuzvēlšim par to visu atbildību buržuazijas preseī, kuŗa apmānījusi tautu un strādniecību.

Pēc Mīnchenes „miera pakta” parakstīšanas Londonā un Parizē gaviļēja ne tikai buržuazijas tintes kalpi, bet liksmoja diezgan plašas tautas masas, proletāriskās tautas masas.

Un, lūk, pacēlas jautājums, kāpēc tas tā bija?

Franču sociālisti mani atvainos, ja es teikšu dažas kritiskas piezīmes par to pacifismu par katru cenu, kas ņēmis virsroku franču sociālistu partijā un kuŗu savā runā centās izskaidrot un attaisnot biedrs Leons Blūms. Viņš teica, ka franču tautas masās, kā uz laukiem, tā pilsētās, esot ļoti stipras pacifisma tradīcijas un miera griba. Septembra krīzes beigu cēlienā pēc armijas mobilizācijas un it sevišķi pēc Daladjē atgriešanās no Mīnchenes šis pacifisma vilnis franču tautā bijis tik augsts, ka sociālistu partija bijusi spiesta šūpoties līdzī šī viņa galotnē.

Tā tad pat tad, ja šis pacifisma augstais vilnis dziļā dzelmē nodzina Čehoslovākijas demokrātisko republiku un Francijas republikas drošību, franču sociālistu vairākums atrada par iespējamu ļauties no tā nesties bez jebkādas savas stūres un bez kādām savām burām.

Tagad daži franču sociālisti saka, ka viņiem esot bijusi ī stūre ī savas buras septembra vētras laikā. Pie stūres esot stāvējis pat Žana Žoresa gars!

Lai man būtu atļauts citēt no Žoresa grāmatas „Armée nouvelle” šī lielā franču sociālista uzskatus par mieru un kuŗu, par pacifismu un militārismu. Šo citātu saturs sekojošs: Sociālistiskam proletāriātam ir jāizveido sava miera politika, sava militārā politika un pat sava kuŗa politika. Proletāriātam ir katēgoriski jāiestājas par mieru, bet tas nenozīmē prasīt mieru par katru cenu, nenozīmē atzīt kapitulāciju uzbrucēja priekšā. Uzbrucējs ir tas, kas atsakās pieņemt šķīrējtiesu, vai atsakās pildīt šķīrējtiesas lēmumu un uzsāk kuŗa darbību. Tās valsts proletāriātam, kuŗai uzbrūk, ir ne tikai tiesības, bet pienākums ar

ierociem rokā cīnīties pret uzbrucēju. Turpretim uzbrucējas valsts proletāriātam ir pienākums sacelties pret savu valdību. Un pārejo zemju proletāriāta pienākums ir ietekmēt savas valdības, lai šīs valstis, katra pēc savām spējām, palīdzēt cietušam, resp. tai valstij, kuŗai uzbrukts.

Ne Kristus nepretošanos ļaunumam, ne sentimentālu un naīvu pacifismu pauda Žores savā varenajā runā, kuŗu viņš teica 1912. gada novembrī Bāzeles katedrālē, kur notika mūsu Internacionāles kongresa svinīgais noslēgums. Šajā vēsturiskajā runā Žores pauda starptautiskā proletāriāta humāno miera politiku, bet tai pašā laikā arī cīņas un kaujas garu pret varmācīgiem iekarotājiem un negantiem uzbrucējiem. Pret tādiem cilvēces ienaidniekiem kaŗa gadījumā starptautiskajam proletāriātam jācīnās ar varu — ar kaŗu un revolūcijas metodi. Tie, kas šodien savu glēvumu grib segt ar Žoresa ēnu, tie zaimo Žoresa piemiņu! Franču sociālistu jaunatnes organizācijas septembra pacifismam nav nekā kopēja nedz ar starptautiskā proletāriāta, nedz franču lielmeistara Žoresa miera un kolektīvās drošības politiku, jo franču soc. jaunatnes organizācijas septembra pacifisms ir vienkārši dezertieŗu „pacifisms”.

Vēl ne visai sen atpakaļ Žoresa miera politiku pauda arī biedrs Leons Blūms pat kā Francijas republikas ministru prezidents. 1936. gada jūlija sākumā Leons Blūms franču republikas vārdā deklarēja Ženevā šādu miera politiku:

„Starptautiskie līgumi tiek kājām bradāti, ja valstis, kas tos parakstījušas, nav gatavas iet līdz galam. Bet iet līdz galam, tas nozīmē akceptēt risku, iet līdz kaŗam. Tāpēc, lai nosargātu mieru, ir vajadzīgs akceptēt kaŗa eventualitāti. Tautu savienības pakts uzliek šo alternatīvo pienākumu visām valstīm bez izņēmuma. Tautu savienības pakta konkrētie piemērošanas projekti šo pienākumu uzliek pirmā kārtā tām valstīm, kuŗas stāv vistuvāki kā ģeografiskā, tā politiskā ziņā apdraudētai valstij. Bet lielākā vai mazākā mērā šis kaŗa risks jāuzņemas visiem. Es deklarēju bez šaubīšanās, ka tagadējā pasaules stāvoklī šis kaŗa risks ir jāuzņemas ar pilnīgu apziņu un ar pilnu drosmi. Un es atzīstu, tāpat bez šaubīšanās — jo drošāki valstis šo kaŗa risku uzņemsies miera un drošības kolektīvai sargāšanai, jo faktiskais kaŗa risks būs mazāks”.

Tāda, bez šaubām, ir demokratiskās miera politikas pamatteze. Bet vai Francijas, resp. Blūma bijušās valdības politika Spānijās lietā saskan ar šo tezi? Vai franču sociālistu uzticības votums Daladžē pēc Mīnchenes līguma nav pretrunā ar šo pamattezi, ko pauda Francijas republikas vārdā 1936. gada jūlijā Leons Blūms? Kamēr nebūs galīgi pārvarēts visās Internacionāles sekcijās glēvulīgais pacifisms, tikmēr kvieši ziedēs Hitleram un Musolini Eiropas politikas laukā. Kamēr strādniecība nebūs atradusi ceļu uz vienību, tikmēr nebūs radīts pamatspēks, kas varēs nostāties pretim starptautiskā laukā uzbrūkošam fašismam.

Es negribu runāt par Čehoslovākijas neatkarīgās valsts un čehu demokrātijas nožņaugšanu, kas notiek patlaban mūsu acu priekšā. Es negribu pareģot, kādi būs nākošie starptautiskā fašisma upuri, kuriem atkal savu svētību bojā ejai dos angļu un franču lielburžuazija. Kas notiks ar Rumānijas teritoriālo neaizskājamību? Kas būs ar Baltijas valstīm? Vai Hitlera atjaunotais vācu „Drang nach Osten” drīzumā nevelsies uz austrumiem — līdz Baltkrievijai un Ukrainai? Vai Čemberlens ir jau devis brīvas rokas Hitleram vācu lielam kaņģāģijenam pret Padomju savienību? Vai Francija lauzīs savstarpējās palīdzības līgumu ar Padomju savienību, tāpat kā viņa to darīja ar franču-čehu līgumu? Viss tas ir iespējams pēc Mīnchenes.

Bet vai Hitlera uzsāks savu lielo un arī ilgstošo un smago kaņģāģiju pret Padomju savienību, iepriekš nenodrošinādams sev aizmuguri pie Reinas? Ir ļoti iespējams, ka iekams Hitlera sāk savu lielo kaņģāģu austrumos, viņš mēģina nodiktēt Francijai tādus noteikumus, kuri no Hitlera viedokļa ir nepieciešami Francijas neitrālītes nodrošināšanai. Tādā gadījumā Hitlera prasīs, lai Parīzē nodibinājas tāda valdība, kas bauda viņa pilnīgu uzticību un viņš, varbūt, pat prasīs, lai Francija atļauj vācu kaņģāģēkam uz laiku okupēt Maģino cietokģņu līniju, visu, vai pa daļai... Ko tad darīs Francija? To šodien skaidri nezina neviens, jo kopģ 29. septembģra Francija ne tikai ir izbeigusi savu lielo lomu Eiropas politikā, bet beigusi pastāvēt kā pirmās šķiras lielvalsts...

Sakarā ar Mīncheni ir teikts presē, ka Mīnchene Francijai ir otrā Sedāna. Nē, Mīnchene ir daudz smagāks sitiens Francijai kā Sedānas sabrukums. Francijai Mīnchene ir ista Vaterlo, tikai ar to starpību, ka, pēc Napoleona sakauģanas Vīnes kongresā 1815. gadā Franciju pārstāvēja ļoti apdāvināts diplomāts (Taleirāns), kurģ prata izmantot savstarpējās pretrunas uzvarētāju starpā un saglāba Francijai pirmās šķiras lielvalsts stāvokli arī pēc Vaterlo. Turpretim 1938. gadā Mīnchenes sanāksmē Franciju reprezentēja isredģigs vīrs, bet patentēts kapitulants... Ists Tartarēns no Voklises.

Daladģ jau reiz 1934. gadā, naktī no 6. uz 7. februāri, kapitulēja franču faģistu dumpģa priekģģā, aizbēgdams no ministru prezidenta posteģa un nododams varu franču reakcijas rokās. Tagad Mīnchenes kapitulāģija ir 7. februāģa jauns izdevums, tikai grandiozā, visas Eiropas mērogā.

ģai Mīnchenes kapitulāģijai būs sekas arī sociālpolitiskā laukā un Francijas iekģpolitikā. 40 stundu darba nedēģa un arī daģi citi tautas frontes sociālie ieguvumi ir apdraudēti, pati franču tautas fronte ir tapusi par dzīvu mironi...

Lūk, par kādu cenu ir pirģts Mīnchenes miers! Bet vai miers ir tieģģam nodroģināts? Protams, ja Francija un Anglija grib tālāk iet pa Mīnchenes ceģu, tad ar jaunām, kauna pilnām kapitulāģijām tās sev var uz laiku nodroģināt mieru.

Bet austrumu Eiropa? Vai tur Mīnchene nodroģina mieru? Mīnche-

nes kompromiss var tieši kļūt par cēloni neizbēgamam lielam kaņam austrumu Eiropā.

Bet vai tas paliks izolēts? Vai tas nekļūs par liela stila ievadījumu jaunam pasaules kaņam?

Mīnchenes kapitulācija nenodrošina mieru Eiropā.

Kas darāms, lai nodrošinātu mieru, garantētu valstu neatkarību un stiprinātu demokrātiju cīņā pret fašistisko uzbrucēju dinamisko uzņēmšanos?

Patlaban daudz tiek runāts un rezolūcionēts arī strādniecības rindās par to, ka vajadzētu sasaukt visu Eiropas valstu kongresu, kur spriest un lemt par miera nodrošināšanu. Vai ar Ženevas gudro runāšanu vēl nepietiek? Ko šāds Eiropas kongress patlaban var dot? Vienīgi būt par aizkaru, kuŗa aizkulisēs 4 Eiropas lielvalstu direktoriņa darinās Eiropas tautām jaunu brūvējienu Mīnchenes melnā un stiprā alus. Tik tiešām, ko tagad, kamēr nav pārvarēta Mīnchenes melnā un stiprā alus ietekme, var tāds Eiropas kongress dot? Tikai negatīvus rezultātus.

Tagad Rietumeiropas demokrātiskās aprindās un arī pat vienā daļā sociālistu ir ļoti populāra Ruzvelta fetišizācija. Amerika un Ruzvelts, Ruzvelts un Amerika — tā skanēja malu malās septembrī, tā skan šodien šie saucieni kā īsti SOS signāli no grimstošā Eiropas kuģa. Bet pagaidām Ruzvelts dod Eiropai vienīgi abstraktus padomus kā glābties no sliktāšanas, bet nevar vēl savu roku kustināt sava kuģa sūtišanai Eiropas kuģa glābšanai. Amerikas Savienotās Valstīs vēl nav pat atcelts absurdaīs neitrālītātes likums, kas vienādā stāvoklī iepretim Amerikai nostāda kā uzbrucēju, tā viņa upuri. Eiropai cits nekās neatliek, kā iemācīties pašai sevi paglābt no fašisma kuģa kungiem. Un to viņa spēj, ja tikai viņa to gribētu. Arī šodien, kad Vācija savu kāju uzlikusi uz Čehoslovākijas līķa un izstiepj savas rokas pār Ungāriju, Rumāniju un citām Eiropas dienvidaustrumu valstīm, Hitlers nav vēl kļuvis par Eiropas valdnieku. Hitleru bez iemesla salīdzina ar Napoleonu. Vēl šodien Anglijai, Francijai un Padomju savienībai ir liels militārās varas un saimnieciskā spēka pārsvars pār vācu-itaļu lielo bloku.

Anglijas, Francijas un Padomju savienības politiskā un militārā savienība ir vienīgais glābiņš pret dinamisko fašismu. Šāda savienība varētu grupēt ap sevi visus Eiropas, Amerikas un Āzijas liberālos un demokrātiskos spēkus cīņā pret starptautisko fašismu.

Eiropas strādniecībai papriekš pašai jāapvienojas, lai spētu kopējiem spēkiem panākt un izveidot pretfašistisko valstu savienību, kuŗai par mērķi jāstāda: šodien ar spēku un varu sargāt mieru un rīt būt gataviem ar ieročiem rokā kaujas laukos cīnīties par fašisma satriekšanu. Tāds ir patlaban starptautiskā proletāriāta galvenais uzdevums. No tā veikšanas atkarāsies ne tikai Eiropas, bet visas pasaules liktenis, un pie tam ne tikai uz tuvākiem gadu desmitiem, bet varbūt pat uz dažiem gadu simtepiem.

Pāris nedēļas vēlāk dažas dienas uzskavējos Stokholmā, ceļā uz Helsinkiem, kur novembrī vajadzēja notikt latviešu nelegālās sociālistu partijas pārstāvju konferenci. Aizgāju vizītē pie Zviedrijas ārlietu ministra Rikarda Zandlera, lai pārrunātu Zviedrijas valdības attiecības pret autoritāro Latviju. Īsumā pārrunājām arī starptautisko stāvokli. Es to formulēju ļoti katēgoriskā veidā: „Patlaban mēs politiskā ziņā atrodamies pie klusas Baltijas jūras, bet drīz šeit celsies uguns vētra un tad ne tikai dārdēs rūtis Zviedrijas ārlietu ministra kancelejā, bet varbūt apdraudēta būs arī neitrālā Zviedrijas valsts”. Un pēc nedaudziem mēnešiem otrais pasaules kaņš tiešām sākās pie Baltijas jūras Polijā.

Nepilnus sešus mēnešus pēc Minchenes uzvaras, 1939. gada 15. martā vācu armija iemaršēja Čehoslovākijā, militāri to okupēja un Hitlers deklarēja, ka čehu neatkarīgā valsts beigusi pastāvēt. Anglija un Francija glēviem vārdiem formāli gan protestēja pret šo varas aktu, bet nekā nedarīja čehu neatkarības nosargāšanai. 19. martā Maskavas valdība ierosināja Bukarestā steidzīgi sasaukt Anglijas, Francijas, Padomju savienības, Polijas, Čehoslovākijas un Rumānijas pārstāvju konferenci, lai apspriestos par speņamiem soļiem pret Vācijas agresiju, bet šo priekšlikumu Londona un Parīze noraidīja. Šis ierosinājums gan jauki skanēja kā mēģinājums organizēt kopēju spēku pret Hitlera Vāciju, tomēr tā bija tukša liekulības spēle. Staļins pēc Minchenes bija iedomājies, ka ar šo aktu Anglija un Francija grib novērst kaņa briesmas no vakariem uz austrumiem pret Padomju savienību un tūlīt vilka zināmas konsekvences. Kā to liecina pēc otrā pasaules kaņa beigām Berlīnes arhīvos atrastie slepenie diplomātiskie dokumenti, Staļins jau toreiz ierosinājis slepenas diplomātiskas sarunas par saimniecisku sadarbību un par varbūtēju politisku tuvināšanos Padomju savienības un Hitlera Vācijas starpā.

Nedēļu pēc neatkarīgās Čehoslovākijas valsts iznīcināšanas Hitlers deva trešo triecienu teritoriālam stāvoklim Eiropā — viņš ar militāru varu okupēja Mēmeles apgabalu, atņēmot to Lietuvai un pievienojot Vācijai.

Tai pašā laikā Hitlers lielā steigā sagatavoja savu vislielāko uzbrukumu teritoriālajam stāvoklim Eiropā. Berlīnes valsts kancelejā atrastie slepenie papīri liecina, ka Hitlers jau 1939. gada 2. martā uzdevis armijas galvenajam stābam līdz 1. septembrim izstrādāt konkrētu kaŗa plānu pret Poliju, ātrai un totālai poļu armijas sakaŗšanai.

Tomēr atklātās runās Hitlers apgalvoja, ka viņš nevēlas kaŗa, negrib iznīcināt poļu neatkarīgo valsti, bet grib sarunu ceļā gan ar pašu Poliju, gan ar Angliju un Franciju panākt reviziju Dancigas un poļu koridora jautājumā un vācu minoritātes aizsardzībai Polijā. Saviem pusotra miljona tautas brāŗiem, kas vairumā bija hitleriski noskaŗoti, Berlīnes valdība deva rīkojumu aprīlī sākt Dancigā, koridorā un Silezijā atklātus nemiērus. Bet kad poļu valsts sāka apspiest dumpiniekus, vācu prese kļiedza, ka Polija neŗēlīgi vajā vācu minoritāti. Šai propagandai vajadzēja sagatavot Vāciju kaŗam pret Poliju. 1939. gada vasarā Vācijas—Polijas attiecības saasinājās līdz atklātiem kaŗa draudiem un Eiropa ievirzījās vispārējā politiskā krīzē. Polija noprata, ka Hitlers straujākā tempā grib atkārrot ar viņu to pašu, kas nepilnā gada laikā bija veikts ar Āechoslovakiju.

Polija daļēji mobilizēja rezervistus, lai būtu gatava kaŗa varbūtībai. Arī Vācija savilka spēkus Polijas pierobeŗā.

Tai pašā laikā risinājās drudŗaina diplomātiska spēle, kuŗa visā pilnībā atklājās tikai pēc kaŗa. Berlīne aktīvizēja slepenās sarunas ar Maskavu, lai panāktu Padomju savienības neitralitāti Vācijas konfliktā ar Poliju un arī eventuāli ar Franciju un Angliju. Staļins bija gatavs līgt ar Hitleru un dot Hitleram brīvas rokas pret Poliju, ja Vācija dotu Krievijai brīvas rokas Baltijas valstīs. Šādu cinisku izlīgumu ar imperiālistisko Vāciju nevarēja akceptēt Padomju savienības āŗlietu komisārs Ņitvīnovs un 5. maijā demisionēja. Viņa vietā par āŗlietu ministru nāca Molotovs, kuŗš Krievijas—Vācijas sadarbības līgumu 23. augustā noveda sekmīgi galā.

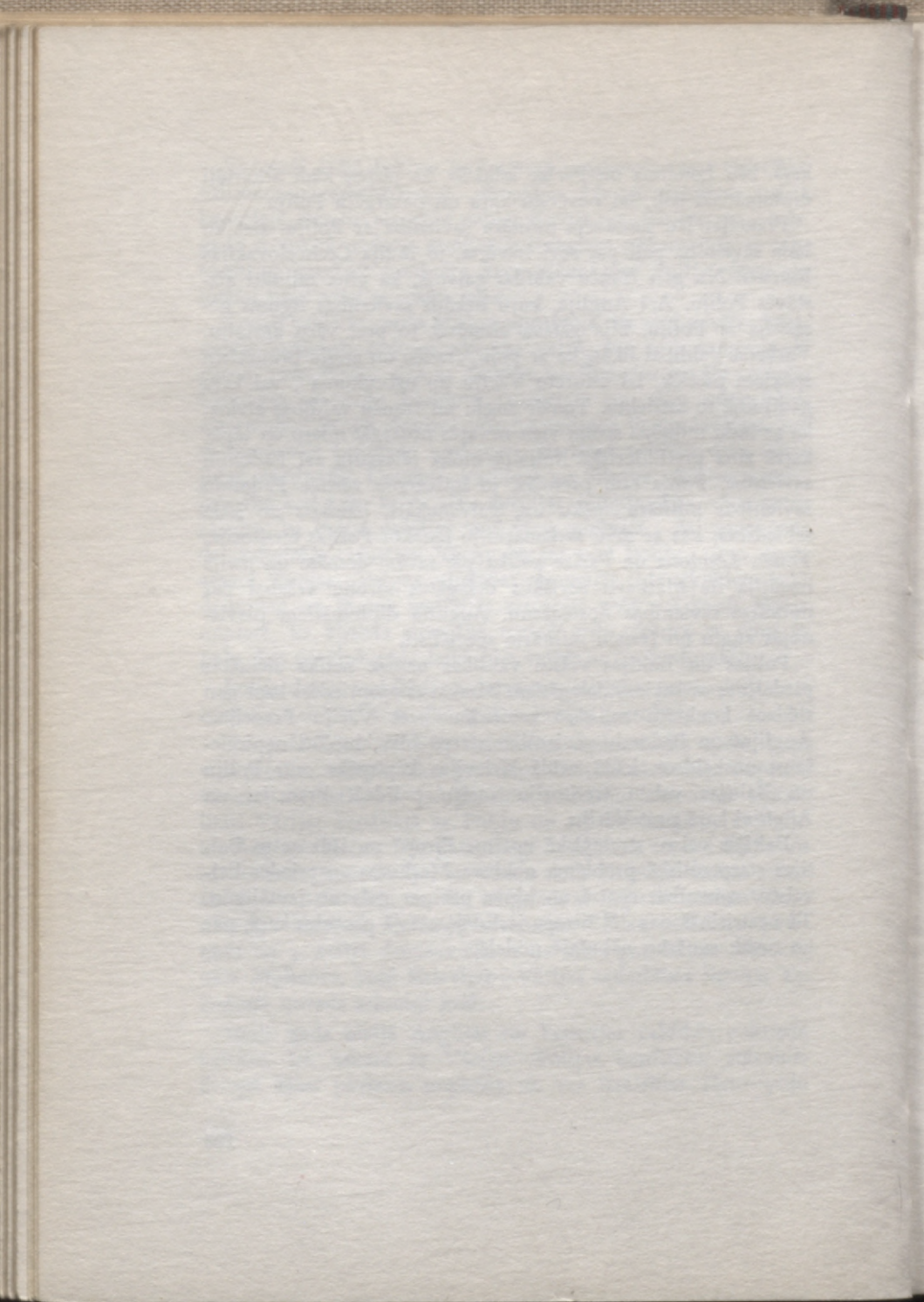
1939. gada maijā Anglijas un Francijas valdībās nobrieda uztvere, ka, sakarā ar Vācijas—Polijas konfliktu, stāvoklis Eiropā kļūst pavisam nopietns un var izraisīties vācu—poļu

kaŗš. Nu Londona un Parīze izšķirās, ka jāspeŗ kādi ārkārtēji diplomātiski soļi, lai novērstu kaŗu un pasargātu Poliju.

Francijai jau pastāvēja militāra savienība ar Poliju. Bet ko šāda savienība pati par sevi ir vērtā, to rādīja Čehoslovākijas liktenis. Nu gan franču valdība galvoja, ka viņa militāri aizstāvēs Poliju. Arī Anglija, kuŗu nekāds savienības līgums ne-saistīja ar Poliju, bija gatava aizstāvēt to pret vācu agresiju. Varšavas valdībai likās, ka ar poļu, franču un angļu bruņotiem spēkiem pietiek, lai atturētu Vāciju no uzbrukuma, vai kaŗa gadījumā to satriektu. Tomēr angļu un franču valdības atzina, ka ar šādu militāru spēku vien nevarēs nosargāt mieru un tāpēc katrā ziņā prethitleriskā militārā blokā jāiesaista arī Padomju savienība. Polija tam pretojās, jo ļoti zemu vērtēja Padomju savienības militāro spēku un, galvenokārt, baidījās no šāda sabiedrotā, kas ar savu sarkanarmiju ienāktu Polijas teritorijā. Tomēr Londona un Parīze palika pie savām domām un maijā nosūtīja uz Maskavu sevišķus delegātus sarunu vešanai par militāras savienības noslēgšanu. Augustā diplomātiem pievie-nojās angļu un franču militārie speciālisti.

Polijas un Baltijas valstu valdības nemaz netika aicinātas piedalīties ar saviem delegātiem Maskavas apspriedēs, kaut gan slēdzot konkrētu militāru savienību pret Vāciju Francijas, Anglijas un Padomju savienības starpā bija absolūti nepieciešams noskaidrot, kādā veidā Krievijas kaŗaspēks caur Poliju un Baltijas valstu teritoriju varētu palīdzēt Francijai un Anglijai kaŗā pret Vāciju.

Baltijas valstu stratēģiskā nozīme Eiropā un līdz ar to Bal-tijas starptautiskā problēma nokļuva Maskavas apspriedēs liel-valstu uzmanības centrā un kļuva pat par galveno jautājumu. Tā neatrisināšanas dēļ Eiropa ieslidēja otrajā pasaules kaŗā, par ko tuvāk runāsim nākošajā nodaļā.

Baltijas starptautiskā problēma

Šo atmiņu otrajā sējumā jau plašāk apskatīju Baltijas valstu starptautiskās garantijas projektu, ko ierosināju 1927. gadā. Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarības un teritorijas neaizskaramību garantētu Anglija, Francija, Vācija un Padomju savienība. Baltijas teritorija ir politiski un stratēģiski ļoti svarīga vispārējā Eiropas politiskajā un militārajā sistēmā, jo kādas lielvalsts dominēšana šajā telpā nosaka zināmā mērā tās valdīšanu Baltijas jūrā un visā ziemeļaustrumu Eiropā. Baltijas valstu esamība šai telpā savā ziņā faktiski neitrālizē šo telpu un padara to par miera faktoru Eiropā. Neatkarīgas Baltijas valstis tādējādi var segt Poliju un Vāciju pret Krievijas spiedienu. Arī otrādi: šo mazo valstu telpa sedz zināmā mērā Krieviju pret Vācijas varbūtēju spiedienu no Baltijas jūras puses. Garantēt stabilitāti, drošību un mieru šai svarīgajā Eiropas joslā ir ieinteresētas arī rietumu lielvalstis — Francija un Anglija, ja tās saprātīgi un tālredzīgi gribētu nosargāt mieru un līdzsvaru visā Eiropā.

1927. gadā panācu, ka Francijas un Vācijas ārlietu ministri, Brians un Strēzemans, bija ar mieru piedalīties šādā garantijas pakta. Turpretī angļu ārlietu ministrs Ostens Čemberlens noteikti noraidīja Lielbritānijas līdzdalību šādā garantijā. Tā projekts palika tālāk nevirzīts.

No jauna to pacēlu 1933. gadā, tiklīdz Hitlers nāca pie varas. Latvijas valdība, ieceļot mani par sūtni Parīzē, uzdeva man darīt iespējamo šāda pakta realizēšanai. Ārlietu ministrs Lui Bartū 1934. gada pavasarī atzina šo projektu un sāka

aktīvi rīkoties. Nu pret to bija vēsa ne tikai Anglija, kas negribēja angažēties austrumu Eiropā, bet arī Vācija pretojās tam, jo Berlīnei taču bija slepeni mērķi lauzt austrumos status quo. Līdz ar tālredzīgā franču ārpolitika Bartū nāvi 1934. gada oktobrī uz laiku aplūsa arī aktivitāte ap šo Baltijas valstīm svarīgo starptautiskās garantijas projektu.

Par Latvijas drošības starptautisko garantiju nemaz neinteresējās diktators K. Ulmanis, kam vispār ārpolitikas jautājumos bija šaurs skats un iniciatīvas trūkums.

Arī pašu Baltijas valstu ciešākas sadarbības laukā netika veikts nekas nopietns. 1936. gada septembrī gan parakstīja līgumu par Latvijas, Igaunijas un Lietuvas valstu sadarbību, tomēr šī antante neizveidojās par ciešu politisku un militāru savienību, kas ar visiem spēkiem garantētu savstarpēju drošību.

Kā tad Ulmaņa valdība cerēja nosargāt Latvijas drošību? Pašu militārie spēki bija tačuniecīgi un diktatūras laikā tos vēl vairāk atstāja novārtā. Lidmašīnu, tanku un lielgabalu bija gaužam maz.

Latvijas demokrātiskās republikas laikā, kad valsts neatkarību nesargāja Baltijas valstu trejsavienība vai starptautiska garantija, tā faktiski dibinājās uz vispārējā spēku samēra Eiropā un it īpaši tās austrumu daļā. Kamēr Krievija un Vācija bija vājas, tikmēr pietika Polijas un Baltijas valstu kopējā spēka, lai nosargātu status quo šai Eiropas zonā. Bet kad Krievija un Vācija kļuva stiprākas, tad šo abu varbūtējo pretinieku spēki tā līdzsvaroja, ka tie nevarēja apdraudēt Poliju un Baltijas valstis. Tikai šo abu lielvalstu spēkiem apvienojoties, pienāca Baltijas valstu gals.

Drošību Ulmanis saredzēja pa daļai ārlietu ministra Muntera diplomātiskā veiklībā: Manevrējot draudzīgi ar Hitlera Berlīni, tika radīts uz ārieni iespaids, it kā Vācija segtu Latviju pret Padomju savienību. Un otrkārt, sadarbojoties ar Maskavu, Berlīnei lika nojaust, ka Latvijai briesmu gadījumā aiz muguras stāvētu Padomju savienība.

Vēl nav atklāti ne Maskavas, ne Rīgas slepeno dokumentu arhīvi, kas liecinātu par Latvijas nacionālās diktatūras valdī-

bas ārpolitisko sadarbību ar Maskavas boļševistisko valdību. Par to pilnīgi klusē savos memuāros Ulmaņa „labā roka”, bijušais sabiedrisko lietu ministrs Alfrēds Bērziņš, un par to nekā nesaka savos visgudros tērzējumos Ulmaņa „kreisā roka”, bijušais ārlietu ministrs Vilhelms Munters.

Zināmu sadarbību Ulmanis bija norunājis ar Maskavu jau pirms apvērsuma. Pauls Kalniņš 1943. gadā man uzticēja svarīgu valsts noslēpumu, ko viņam atklājis Ādolfs Klīve. Pēdējais, tikko pēc 15. maija apvērsuma saticis Ulmani, jautājis: „Vai tevi nemaz nemāc bažas par to, ko darīs Maskavas valdība pret fašistisku diktātūru, kas nodibinājusies Krievijas pievārtē?” Uz to Ulmanis pašapmierināti paskaidrojās: „Šo lietu esmu jau nokārtojis. Jau pirms nedēļas uzdevu sūtnim Maskavā Alfrēdam Bīlmanim noskaidrot pie paša Staļina, kā viņš izturētos pret diktātūru, ko es nodibinātu, solot, ka tā būs naidīga Hitlera Vācijai un vajās partiju (pērkonkrustiešus), kas orientējas uz hitlerismu. Esmu jau saņēmis Staļina atbildi — viņš izturēšoties labvēlīgi neitrāli pret šādu manu diktātūru”.

Man nav iemeslu apšaubīt šo triju vīru liecības, no kužām izriet zināmi secinājumi. Ja viltīgais Staļins solīja savu labvēlību Ulmaņa diktātūrai, tad nevis tāpēc, ka tā apņēmās būt naidīga Hitlera Vācijai, bet gan tāpēc, ka nojauta — Latvijas valstij, kužā valdīs diktātūra, viņš vieglāk darīs galu nekā demokrātiskai republikai. Šī Ulmaņa ārpolitiskā saskare ar Maskavu īstenībā bija naīva, jo kāpinātā konsekvencē izraisīja sadarbību, kas beidzās ar Latvijas valsts galu.

Nenoskaidrots paliek jautājums, vai šo „tālredzīgo” ārpolitiku bija izgudrojis pats Ulmanis, vai viņam to jau 1934. gadā pirms apvērsuma bija ieteicis viņa draugs un mīlulis Vilhelms Munters.

Galvenais, uz ko Ulmanis paļāvās, tomēr bija viņa illūzija par mieru. Viņš saprata, ka tikai miera apstākļiem pastāvot, var turpināties viņa personīgā diktātūra un ka kaņa nebūs. To viņš svinīgi un svarīgi apgalvoja savās publiskajās lēta stila mītiņu runās, to atkārtoja viņa ārlietu ministrs un prese. To Ulmanis un viņa drabantī darīja pat tad, kad 1939. gadā visas

zīmes pie Eiropas starptautiskajām debesīm rādīja, ka pasaule nenovēršami iet pretim jaunai katastrofai.

Visi notikumi 1939. gada pirmajā pusē — Čehoslovākijas formālā aneksija 15. martā, Klaipēdas apgabala atņemšana Lietuvai 22. martā un it īpaši asais konflikts ar Poliju rādīja, ka Hitlers straujiem soļiem iet pretim jaunam kaņam.

Par draudīgo stāvokli Eiropā 1939. gada jūnijā rakstā, kas iespiests Brīvībā Nr. 3., sacīju:

„Kamēr nav noslēgta tālejoša Polijas—Pad. savienības militāra savienība, kamēr nepastāv visciešākā savienība starp Angliju, Franciju, Poliju un Padomju savienību, tikmēr ir ļoti iespējams Vācijas kaņš ar Poliju. Šāds kaņš var kļūt neizbēgams pat vistuvākā nākotnē.

Bet vācu—poļu kaņš nenovēršami kļūs par visas Eiropas kaņu, kuņš savā turpmākā gaitā izvērtīsies par pasaules kaņu.”

Šādos draudīgos apstākļos Londonas Čemberlēna un Hali-faksa valdībai uzausa beidzot atziņa, ka nu jāmēģina ar jauniem diplomātijas un politikas līdzekļiem glābt pasaules mieru. Viņi nu saprata, ka miers nedalāms, mieru un drošību rietumos nevar nosargāt bez miera un drošības austrumu Eiropā. Ja ļaus tagad Hitleram sadragāt Poliju, tāpat kā tas notika ar Čehoslovākiju, tad nākošais militārais sitiens var vērsties pret Baltijas valstīm un Krieviju, vai arī pret vakariem, pret Franciju. Nu Londona iesaistījās austrumu Eiropā, atzīstot par nepieciešamu militāru garantiju Polijai pret uzbrucēju Hitlera Vāciju.

Tai pašā laikā, 1939. gada maijā Anglijas un Francijas sevišķie pilnvarotie devās uz Maskavu, lai sarunās ar Padomju Krievijas valdību iesaistītu to kopējā militārās drošības sistēmā, kas stabilizētu Eiropas mieru pret Hitlera draudiem. Nu Anglija bija gatava garantēt Padomju savienības drošību pret Vāciju, ja Maskava uzņemtos militāri palīdzēt rietumu valstīm Hitlera uzbrukuma gadījumā.

Šajās Maskavas sarunās izvirzījās, kā jau minēju, Baltijas jautājums jo redzamā vietā vispārējā pasaules politikā un par to vienu brīdi rakstīja visa pasaules prese.

Atklājās Baltijas telpas lielā stratēģiskā nozīmība. Objektīvi bija jāatzīst, ka Baltijas valstis, Hitlera rokās, vai viņam labvēlīgi noskaņotu Baltijas valstu valdību rokās, ir liels apdraudējums Krievijai, jo no šejienes iet visi ceļi uzbrukumam pret Ļeņingradu un Maskavu. Baltijas valstis ir īsti tilta gali iebrukumam Krievijā un turklāt labi apgādājami pa jūras ceļu. Arī vēl citādā aspektā Baltijas valstīm bija jo liela militāra nozīme vispārējā Eiropas stratēģiskā paralellogramā. Ja Hitlerš uzbruktu tieši rietumiem, bet austrumos paliktu pagaidām stratēģiskā defensīvā, tad Padomju savienība, saistīta militārā savienībā ar rietumu lielvalstīm, nedrīkstētu sastingt ar saviem spēkiem pie Baltijas valstu un Polijas austrumu robežām, bet tai būtu jāuzbrūk Vācijai, ejot cauri šo valstu teritorijām. Diskusijas par Baltijas problēmas dažādiem aspektiem Maskavas konferencē ieilga.

Par Ulmaņa-Muntera valdības attieksmi pret Maskavas konferenci un Baltijas valstu neatkarības garantiju rakstīju savā apcerējumā Baltijas starptautiskā problēma, ko 1948. gadā Valda Bumbēra apgāds Burtnieks izdeva Vācijā:

„Vēl diplomātiskās aktis par 1939. gada Maskavas konferenci nav publicētas, bet daži autoritātīvi liecinieki savu vārdu par to jau ir teikuši. Visatklātāk par to runājis 1946. gada 18. jūlijā, Francijas otrās satversmes sapulces sēdē, deputāts Eduards Daladjē, kuš 1939. g. bija Francijas ministru prezidents. Šo viņa vēsturisko liecību par Baltijas problēmu Maskavas konferencē nav apstrīdējusi ne Londona, ne Maskava. Tā tad tā uzskatāma par objektīvu un autentisku.

No Daladjē liecības izriet: 1) Anglija un Francija jau Maskavas konferences sākumā atzinušas par vajadzīgu dot savas garantijas Baltijas valstu neaizskaņamības nodrošināšanai pret uzbrucēju, t.i., ar varu, ar kaņu aizstāvēt tās pret agresoru. 2) Padomju Krievijas pārstāvji 2. jūnijā pieprasījuši no Anglijas un Francijas iet vēl vienu soli tālāk: aizstāvēt ar varu, ar kaņu Baltijas valstis arī tai gadījumā, ja Baltijas valstis pašas negribētu aizstāvēties pret uzbrucēju,

gribētu padoties uzbrucējam un nemaz neprasītu no garantiem (t.i., no Anglijas, Francijas un Krievijas) palīdzību pret uzbrucēju. No sākuma Anglija noraidījusi militāras alianses iedarbību šādā gadījumā, bet pēc Francijas valdības diplomātiskas akcijas Londonā angļu valdība tomēr bijusi ar mieru kaņot, lai aizstāvētu Baltijas valstis pat tad, kad pēdējo valdības palīdzību pret uzbrucēju nemaz neprasītu.

3) Bet šī tālejošā, var teikt totālā Anglijas gatavība sargāt Baltijas valstu neatkarību vēl neapmierina krievu diplomātus. 4. jūlijā Molotovs uzstāda vēl vienu jaunu kategorisku prasību: Anglijai un Francijai jāuzņemas pienākums kaņot pret uzbrucēju Baltijas valstīm arī tad, kad tas netieši uzbrukt viņām. Šis netiešais uzbrukums Baltijas valstīm, pēc Kremļa diplomātu domām, sāktos pat tad, ja kādi dumpinieki Rīgā gāztu Kārļa Ulmaņa valdību. Šī mistiskā indirektā agresija nu bija jau liels un ciets rieksts, kuņu krievi lika pārkost lordam Halifaksam un Nevilam Čemberlēnam. Tomēr beidzot, 17. jūlijā, Anglijas valdība piekritusi kaņot pret uzbrucēju Baltijas valstīm pat tad, ja šāda veida mistiska netieša agresija vērstos pret Baltijas valstu drošību.

Tāda ir Daladjē liecība. Mēs varam teikt: tālāk starptautiskā garantijā par kādas trešās valsts neatkarības un neaizskaņamības nodrošināšanu, tik tiešām, nav kur iet. Un tā kā Maskavā projektētais Baltijas valstu garantēšanas līgums tiktu parakstīts abstraktā veidā, neminot Vāciju vārdā, tad šāda Francijas un Anglijas dotā garantija par Baltijas valstu drošību būtu vērstā juridiski un politiski pret uzbrucēju kā tādu, tātad arī eventuāli pret Padomju savienību.

Bet to, lūk, taisni nevēlējās Kremļa slīpētie diplomātiskie viltnieki. Viņi vilka sarunas tišām gaņumā, lai tai pašā laikā citās telpās nodotu Angliju un Franciju Hitlera uzbrukuma, saņemot par to caur Ribentropa kungu brīvas rokas agresijai pret Baltijas valstīm un Somiju." (3.—35. lpp.)

„15. maija Latvija, Kārļa Ulmaņa un Vilhelma Muntera vadībā, 1939. gada vasarā, šai drausmīgi nopietnā momentā, spēlē lielvalsti. Latvijas valsts noraida Anglijas, Francijas

un Krievijas kopējo Baltijas valstu drošības garantiju, jo tāda garantija Latvijas valstij neesot vajadzīga. Tā kā Anglija un Francija ir gatavas realizēt šādu starptautisku garantiju bez ieinteresētās valsts (Latvijas) piekrišanas, tad Kārļa Ulmaņa valdība oficiāli protestē pret šādu Londonas un Parīzes rīcību. 15. maija „lielvalsts” iet vēl vienu soli tālāk: tās uzdevumā ārlietu ministrs Munters 7. jūnijā Berlinē ar Hitlera trešās valsts ārlietu ministru Ribentropu paraksta draudzības un neuzbrukšanas paktu. Šis līgums ir 15. maija „lielvalsts” demonstrācija un drauds pret Angliju, Franciju un Padomju savienību. To nepārprotami izsaka 15. maija oficiozs „Brīvā Zeme” savā 15. jūnija rakstā Mēs un lielvalstis: „Latvijai nav nekādas vajadzības, lai Anglija, Francija un Krievija to protežētu un aizstāvētu pret kādu trešo valsti. Angļu, franču un krievu sarunas Latvijai ir pilnīgi vienaldzīgas, ja šīs valstis kārto pašu lietas un ja viņas nekādā veidā neskaņ Baltijas valstis un to suverēnās tiesības. Tikai šajos noteikumos mums nebūs vajadzības spert katēgoriskus soļus, lai parādītu un aiztāvētu mūsu gribu.”

Tādu rīcību un tādu toni sev atļāvās 1939. gada vasarā Kārlis Ulmanis un Vilhelms Munters pret Angliju un Franciju, kas gribēja ar savām militārajām un politiskajām garantijām nodrošināt Baltijas valstis pret uzbrucēju. Bet pēc dažiem mēnešiem tas pats Kārlis Ulmanis un tas pats Vilhelms Munters pazemīgi un laipni ielaida pirmo krievu armiju Latvijā (krievu militārās bāzes) un 1940. gada 17. jūnijā bez protesta klusi un padevīgi atvēra visus vārtus Maskavas armijai — Latvijas valsts okupēšanai un nožņaugšanai.” (40. lpp)

Redzēdams Latvijas diktatūras valdības nespēju diplomātiski nosargāt valsts patiesās intereses tik svarīgā lietā un tik nopietnā brīdī, 1939. gada jūnijā uzdrošinājos runāt Latvijas nācijas vārdā ar Francijas un Anglijas valdībām par Baltijas valstu starptautisko garantēšanu sakarā ar Maskavā notiekošajām triju lielvalstu sarunām, iesniedzot Francijas un Anglijas valdībām

plašu memorandu. Norādījis uz agrākajiem Latvijas valdības Baltijas valstu starptautiskās garantijas projektiem, kā tie izpaudās 1927. un 1933. gadā, izteicu viedokli, kāds patreiz tas būtu bijis Latvijas valdībai šajā lietā, ja tur pastāvētu demokrātiska iekārta. Parlamentāra valdība saprastu Baltijas valstu teritorijas nozīmi Eiropas stratēģisko spēku spēlē un dotu piekrišanu Krievijas kaņaspēkam kaņa gadījumā iet caur Latvijas teritoriju pret Hitlera Vāciju, jo brīva Latvija tādu Vāciju uzskatītu arī par savu ienaidnieku. Tomēr demokrātiskas Latvijas valdība prasītu no rietumu lielvalstīm ļoti noteiktas garantijas pret Padomju savienību, lai tā nekādā veidā neaizskartu Baltijas valstu neatkarību vai teritoriju un lai izvāktu krievu kaņaspēku no Baltijas valstu telpas pēc militāro operāciju izbeigšanas šai rajonā.

Savu memorandu Anglijas valdībai nosūtīju caur ārlietu ministru lordu Halifaksu, no kuņa saņēmu pateicības vēstuli. „Notu” Francijas valdībai iesniedzu personīgi caur ārlietu ministrijas Baltijas un Somijas nodaļas vadītāju Levī kungu, ar kuņu man bija nodibinājies pastāvīgs kontakts.. Šai manai „notai” ir bijusi ietekme uz Anglijas un Francijas valdību politiku Maskavas konferencē, kur šīs valdības iestājās par Baltijas valstu neatkarības un drošības garantēšanu. Tā nu varu teikt, ka šai brīdī un šai lietā, kaut gan 1939. gada 28. aprīlī biju izslēgts no Latvijas pavalstniecības, uzstājoties kā bijušais sūtnis Parīzē, ārlietu ministrs un Latvijas parlamenta ārlietu komitejas ilggadīgs priekšsēdis, de facto figurēju kā Latvijas ārlietu ministrs.

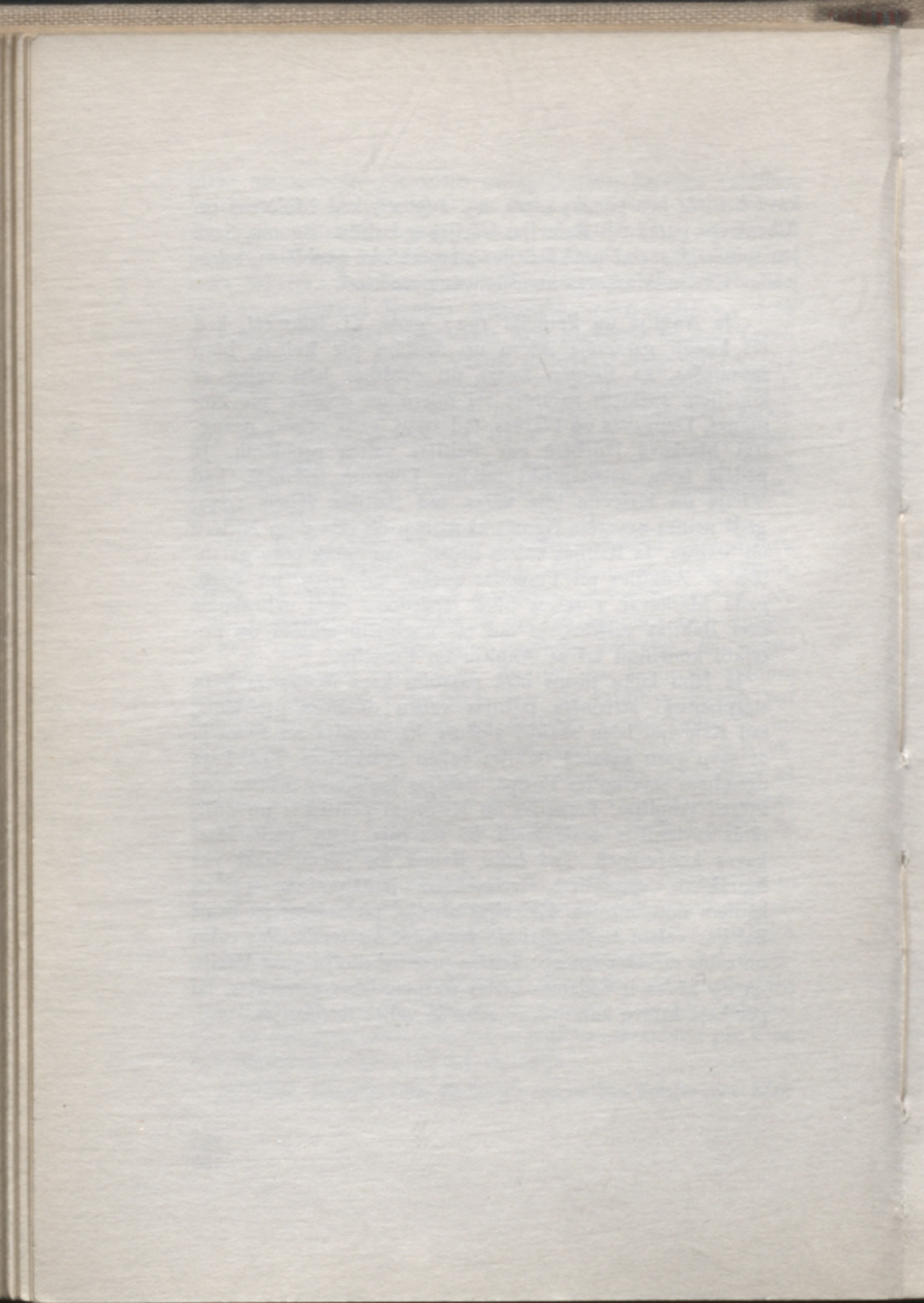
To darot, biju dziļi pārliecināts, ka pakalpoju savai tēvijai jo grūtā brīdī. Šāda rietumu Eiropas lielvalstu starptautiska Latvijas neatkarības un neaizskaramības garantija visādos apstākļos varēja būt Latvijas valstij noderīga. Tā, piemēram, otrā pasaules kaņa laikā, rietumu lielvalstīm piekrītot, krievu kaņaspēks daļēji okupēja Persiju. Bet tā kā rietumu lielvalstu valdības bija noteikti garantējušas krievu kaņaspēka aizvākšanu pēc kaņa, tad Maskavas valdība to arī izpildīja.

Anglijas, Francijas un Padomju savienības konference Mas-

kavā beidzās bez panākumiem, 23. augustā, kad Molotovs un Ribentrops parakstīja Krievijas-Vācijas sadarbības līgumu. Savā jau minētajā apcerējumā Baltijas starptautiskā problēma, sekojoši novērtēju Maskavas konferences neveiksmi:

„Ja Anglija un Francija 1927. gadā, t.i. laikmetā, kad tās kopēji garantēja mieru un drošību pie Reinas, būtu sapratušas, ka Eiropas miera un drošības labā vajag ar kopējiem spēkiem garantēt arī mieru un drošību pie Ņemunas, Daugavas un Narvas, tad 1939. gadā nebūtu neauglīgi Maskavā jādebatē par Baltijas valstu problēmu. Ja pēdējā būtu starptautiski izšķirta Lokarno laikmetā, kad Vācija un Krievija bija vājas, tad Baltijas valstis 1939. gadā nemaz nevarētu figurēt kā maiņas objekts starp Hitleru un Staļinu. Ja Baltijas valstu drošība jau agrāk būtu garantēta ar Anglijas un Francijas spēku, tad 1939. un 1940. gadā Maskavai 7 reizes būtu jāpārdomā savs uzbrukums pret Baltijas valstīm, jo tad tas nozīmētu atklātu un noteiktu konfliktu arī ar Angliju un Franciju.

Ja labu laiku pirms otrā pasaules kara izcelšanās būtu starptautiski atrisināta Baltijas valstu drošības problēma, tad Krievijai būtu skaidri zināms, ka Anglija un Francija ar savu varu garantē Baltijas valstu neatkarību. Tad, kaŗa draudiem savēloties Eiropā, Baltijas jautājums nebūtu par šķērslī Anglijas, Francijas un Krievijas politiskās un militārās savienības noslēgšanai, kā tas bija 1939. gadā Maskavas konferencē. Tad būtu jārunā un jālemj tikai par šaurākiem, speciāliem, tehniskiem jautājumiem: 1) uz kādiem noteikumiem Krievijas armijai pieļaujams iet cauri Baltijas valstu teritorijai un izmantot šīs teritorijas ceļus un ostas militārajām operācijām pret uzbrucēju, pret Vāciju un 2) kādas ir rodamas reālas starptautiskas garantijas, lai pēc kara krievu kaŗaspēks atstātu šo valstu teritorijas.”

Neatkarīgo Baltijas valstu gals

Otro pasaules kaŗu tieši ievadīja Krievijas un Vācijas neuzbrukšanas un draudzības līgums, ko Maskavā 23. augustā parakstīja Vācijas ārlietu ministrs Ribentrops un Padomju Savienības ārlietu komisārs Molotovs. Kā tas vēlāk atklājās tā slepenajā pielikumā, Staļins bija vienojies ar Hitleru par kopēju laupīšanas politiku: Hitlerš dabūja brīvas rokas kaŗā pret Poliju un eventuāli arī pret Franciju un Angliju, bet Staļins savukārt dabūja brīvas rokas piesavināties Polijas austrumu jautājumos. Varšavas valdība, sajuzdama, kas no šādām tiešām, atņemt Rumānijai Besarabiju un iegūt Latviju, Igauniju un Somiju. Septembrī Ribentrops un Molotovs papildus vienojās, ka arī pret Lietuvu Krievija dabū brīvas rokas.

Vēl nedēļu pēc 23. augusta Hitlerš vilcinājās sākt atklātu kaŗu pret Poliju. Šai brīdī vēl notika slepenas vācu valdības sarunas ar Romu un Londonu. Hitlerš mēģināja ar Musolini palīdzību panākt Francijas un Anglijas neitrālītāti kaŗā pret Poliju. Bet šoreiz Anglijas ministru prezidents Nevils Čemberlēns un ārlietu ministrs lords Halifakss izrādīja stingrību un noteiktību. Anglija 24. augustā parakstīja ar Poliju atklātu līgumu par savstarpēju militāru palīdzību pret uzbrucēju un skaidri paziņoja Berlīnei, ka kaŗos pret Vāciju, ja tā uzbruks Polijai. Francijas valdība gan vēl mēģināja panākt kaut kādu saprašanos Vācijas un Polijas starpā Dancīgas un poļu koridora jautājumos. Varšavas valdība, sajuzdama, kas no šādām tiešām. Vācijas ultimāta formā vestām, sarunām var iznākt, atteicās no tām un drudžaini gatavojās aizstāvēšanās kaŗam. Hitlerš,

kuŗš tehniski sagatavot uzbrukumu Polijai jau marta mēnesī bija uzdevis armijas galvenajam stābam, tagad, kaŗa priekŗvakarā, sasauca augstākos virsniekus, lai paziņotu, ka kaŗš pret Poliju sākams naktī uz 1. septembri un nākoŗajās dienās arī pret Franciju un Angliju, ja tās nepaliks neitrālas. Pēdējā apspriedē Hitlers pavēlēja simtprocentīgi īstenot totālu kaŗu: militāro triecienu pret Poliju izdarīt zibensātrumā un milzīgā pārspēkā; pēc tam tāpat rīkoties pret franču armiju; nekad un nekur neizrādīt nekādu cilvēcību pret ienaidnieku. (Sk. par to tuvāk slepenu dokumentu pamatojumā ļoti labi sarakstīto amerikāņu publicista Širera vairāku sējumu darbu — William L. Shirer. The Rise and Fall of the third Reich. Darbs tulkots arī zviedriski — Det tredje rikets uppgång och fall.)

Hitlers noslēpa savai tautai un daļēji arī pasaulei, ka viņŗ gatavo uzbrukuma kaŗu. 1. septembrī savā lielajā runā Reichstagā viņŗ apgalvoja, ka Polija ne tikai nežēlīgi vajā vācu minoritāti, bet atklāti uzbrūk Vācijai. Ciniskā nekautrībā ŗai melu safabricēšanā Hitlers aizgāja tik tālu, kā laikam gan reti kāds uzbrucējs. Viņŗ jau iepriekŗ bija uzdevis savai politiŗkai slepenpolicijai sagatavot it kā poļu iebrukumu Vācijā naktī no 30. uz 31. augustu, tā tad dienu priekŗ vācu armijas uzbrukuma Polijai. Poļu militārās formās tērpti 30 vācieŗi iebruka vācu robeŗas pilsētā Gleivicā, noŗava kādu vācu sargkareivī, ieņēma radiostaciju un gānijās pret Vāciju. ŗis „robeŗincidents” ir galvenais motīvs, ar kuŗu Hitlers un viņa prese 1. septembrī kūdīja vācieŗus pret poļiem. Lai ŗi blēdība nekad neatklātos, tad Hitlers uzdevis seviŗķi uzticamiem Gestapo virsniekiem nogalināt visus „poļu” uzbrucējus Gleivicai. Tik barbariski sākās Hitlera kaŗŗ pret Poliju.

Varēja domāt, ka tūlīt tai pašā dienā Francija un Anglija pieteiks kaŗu Vācijai, jo viņas taču bija saistītas ar Poliju militārā savienībā. Tomēr Francija vilcinājās to darīt. Daladjē valdība vēl mēģināja glābt Eiropas mieru, ieteicot Hitleram pārtraukt militārās operācijas un dodot padomu Polijas valdībai zināmā piekāpībā uzsākt tieŗas sarunas ar Berlīni, kaut gan kaŗŗ jau gāja pilnā sparā un vācu lidmaŗinas bombardēja ne

tikai pierobežas pilsētas, bet arī Varšavu. Šādos apstākļos Polijas valdība noraidīja jebkādas sarunas. Musolini mēģinājums pierunāt Hitleru pārtraukt kaŗa operācijas arī palika bez panākumiem. Nu Anglija vilka neizbēgamas konsekvences: tās vēstnieks Berlīnē Hendersons svētdien, 3. septembrī plkst. 9 rītā Anglijas valdības vārdā paziņoja Vācijas ārlietu ministram ultimātu: ja Vācijas valdība nedos nekavējoties rīkojumu savai armijai pārtraukt kaŗa darbību un izvākties no Polijas teritorijas, tad pēc 2 stundām Anglija atradīsies kaŗa stāvoklī ar Vāciju. Protams, ka Hitlers šo Anglijas ultimātu nepildīja un 3. septembrī pulksten vienpadsmitos sākās Anglijas-Vācijas kaŗš. Bet Francija tomēr vēl vilcinājās, mēģinot pēdējā brīdī ar Musolini palīdzību glābt pasaules mieru. Itālijas diktators baidījās ieslīdēt kaŗā pret Franciju un Angliju. Viņš mēģināja pierunāt Hitleru pārtraukt kaŗa darbību pret Poliju, bet bez sekmēm. Beidzot arī Francija 3. septembrī pulksten 5-05 pēc pusdienas bija spiesta pieteikt kaŗu Vācijai.

Tā 1939. gada 3. septembrī sākās otrais pasaules kaŗš, kas kļuva tieši liktenīgs arī neatkarīgajai Latvijas valstij, Igaunijai un Lietuvai. Trīs nedēļās vācu armija ārkārtīgā pārspēkā pilnīgi sakāva poļu armiju, kas kāvās varonīgi. Franču kaŗavīri mierīgi kūpināja cigaretes Mažino nocietinājumu līnijā un angļi gatavojās izcelt Francijā savas divas divīzijas...

18. septembrī, kad Polijas valsts gulēja pie zemes savu varonīgo dēlu asinīs, Padomju savienības sarkanarmija iemarsēja Polijas austrumu apgabalos, lai steidzīgi piesavinātos laupījuma daļu, ko Hitlers bija apsolījis Staļinam 23. augustā.

Tikko tas bija veikts, Staļins strauji sāka īstenot 23. augusta vienošanās otro daļu: iegūt Baltijas valstis un Somiju. Pret visām šīm valstīm Krievija savilka sarkanarmijas spēkus, lai vispirms viņām pārlautu mugurkaulu un pēc tam drīz vien iesaistītu Padomju savienībā.

Pirmajā gājienā Staļins ar nepārprotamiem kaŗa draudiem panāca Baltijas valstu diktatoru kapitulāciju. Bez jebkādas saskaņošanās par kopēju politiku, pat bez savstarpējas informācijas viņi sūtīja savus ārlietu ministrus uz Maskavu, lai izlūgtos

kādus labvēlīgus noteikumus šajos padošanās līgumos. Viņi panāca gan, ka Padomju savienības valdība deklarēja, ka tā neiejauksies Baltijas valstu iekšējās lietās, bet Staļins uzspieda faktisko suverēnitātes izbeigšanu. Šie līgumi noteica savstarpēju militāru palīdzību, tātad militāru savienību, kuļā Krievija dominētu. Šie pakti atļāva Padomju savienībai turēt Baltijas valstu teritorijā arī miera laikā jau zināmu daudzumu kaļaspēka, ierīkot ostās kaļā flotes bāzes, arī lidlaukus un artilērijas bateriju novietnes. Igaunijas ārliešu ministrs Selters parakstīja 28. septembrī šādu līgumu, kas atļāva boļševiku valdībai ierīkot dažās Igaunijas ostās un salās pastāvīgas kaļā flotes un artilērijas bāzes un turēt Igaunijā 20.000 krievu kaļāvīru. Ja ievērojam, ka pašai Igaunijai miera laikā armijā bija tikai 13.500 kaļāvīru, tad saprotams, ko šāds krievu bruņoto spēku pārsvars nozīmēja.

Latvijas ārliešu ministrs Munters 5. oktobrī Maskavā parakstīja līgumu, kas Krievijai deva tiesības ierīkot Liepājā un Ventspilī krievu kaļā flotes bāzes, uzstādīt starp Ventspili un Pitragu tālšāvējas artilērijas baterijas un pastāvīgi turēt Latvijā 30.000 kaļāvīru. Ja ievērosim, ka Latvijai pašai miera laikā bija armijā tikai 20.000 kaļāvīru, tad šāds krievu kaļaspēka un flotes pārsvars Latvijas teritorijā nozīmēja valsts suverēnitātes faktisko galu.

Lietuvas ārliešu ministrs Maskavā 10. oktobrī parakstīja līdzīgu draudzības un militārās palīdzības paktu, savukārt piešķīrot tiesības Padomju savienībai turēt Lietuvā 20.000 kaļāvīru, kas apmēram līdzinājās pašas Lietuvas armijas skaitam. Lietuvu Staļins pagodināja ar sevišķu labvēlību, atdodot tai tikko poļiem nolaupīto Viļņu un tās apgabalu, ko Polija bija ar varu atņēmusi Lietuvai 1920. gadā.

Šie līgumi nozīmēja Padomju savienības protektorātu Baltijas valstīm un tik lielu suverēnitātes faktisko ierobežošanu, kas līdzinājās šo valstu neatkarības zaudēšanai.

Šādu līgumu īsto nozīmi saprata Somijas demokrātiskā valsts, tā noraidīja labprātīgu atteikšanos no neatkarības un 30.

novembrī viena pati iegāja kaņā ar lielo Krieviju, lai kautos uz dzīvību un nāvi par savu brīvību.

Rakstā, ko publicēju amerikāņu Parīzes žurnālā Europe 1940. gada aprīļa burtiņā, skaidri motivēju šos bažu līgumus, kā neatkarīgo Baltijas valstu faktiskā gala pirmo cēlienu, kuŗam drīz vien sekos arī formālais noslēgums. Otrais pasaules kaŗš Baltijas telpā aprīs to, ko tur bija radījis pirmais.

Turpretim Ulmanis, bet jo sevišķi Munters, mierināja tautu, rupji to mānīdams. 1940. gada 13. februārī, 4 mēnešus pirms Latvijas valsts noņņaugšanas, kad pilnīgi atklāti bija redzams Staļina nolūks kaŗā darīt galu Somijas neatkarībai, ārlietu ministrs Munters universitātes aulā sacīja mierinātāju runu, kuŗā cita starpā teikts:

„Lai pieskartos diviem galveniem apgalvojumiem, kas laiku pa laikam atkārtojas ārzemju laikrakstos, es gribētu vaicāt, kur tad nu ir tā „sovjetizācija”, no kuŗas mūs vairāk vai mazāk līdzjūtīgi brīdināja? Un vai vispār ir kāds Latvijas iedzīvotājs, kas varētu teikt, ka Pad. sav. kaut kādā veidā jauktos mūsu iekšējās darišanās? Otrs apgalvojums, kas bieži dzirdēts, ar nožēlu mūs apzīmē par neatkarību zaudējušu protektorātu. Arī te faktiskais stāvoklis, kas taču visiem pārskatāms, bez liekiem vārdiem pierāda šāda apgalvojuma nepamatotību.

Ir ļaudis, kas saka, ka šiem labvēlīgiem apstākļiem ir tikai pagaidu raksturs un ka agrāk vai vēlāk mums jāreķinās ar Pad. sav. iekšpolitisku un ārpolitisku spiedienu. Uz kādiem apsvērumiem dibinās tamlīdzīgi pareģojumi, tas ir šo cilvēku noslēpums. *Valdības* piedzīvojumi tos katrā ziņā neattaisno. Valdība ir tais domās, ka 5. oktobra pakts izriet no abu valstu interesēm. Tādēļ šeit varētu atkārtot valsts prezidenta Ulmaņa 1939. gada 12. oktobra runā teiktos vārdus: Mūsu valsts ir neatkarīga un tāda arī paliks” (Brīvā Zeme, 1940. g. 13. februārī.)

Pats vadonis 1940. gada 8. maijā, Krievijas jaunā sūtņa VI. Derevjanska akreditēšanās ceremonijas runā sekojošiem vārdiem slavināja 5. oktobra līgumu, kas pārļauza Latvijas

neatkarībai mugurkaulu, cildināja draudzīgo kaimiņu, kas pēc viena mēneša un vienas nedēļas kapā iegrūda Latvijas valsti:

„1939. gada 5. oktobra savstarpējās palīdzības pakts ir ienesis jaunu svarīgu elementu vispārējā drošībā mūsu valstu kopīgā ģeopolitiskā telpā un ar to *palīdz stiprināt* ir Latvijas, ir Padomju savienības starptautiskās pozīcijas.” (Brīvā Zeme, 1940. g. 9. maijā.)

Divas nedēļas pirms 17. jūnija katastrofas lielīgais nacionālais vadonis pazemīgi lien krievu bolševiku varas priekšā un aicina tautu darīt to pašu:

„Mums draudzīgās padomju kaŗaspēka daļas atrodas uz mūsu zemes.

Ir jāsaprot, ka līgums ir izdevīgs abām pusēm un tad arī Padomju savienības šurp atsūtītās kaŗaspēka daļas jāsaņem ar uzticību un jārūpējas par labu sadzīvi.” (Brīvā Zeme, 1940. g. 3. jūnijā.)

Pat 17. jūnija katastrofa vēl tūlīt neatvēra latviešu pavaldonim acis, viņš vēl neatmodās uz elementāru patriotisku rīcību.

Jūnija vidū Staļins bija savilcis uz Igaunijas, Latvijas un Lietuvas robežas militārus spēkus, lai īstenotu Baltijas valstu pilnīgu bolševizāciju un pievienošanu Padomju savienībai. Ja militāro bažu uzspiešanu 1939. gadā uzsāka ar Igauniju, tad tagad noslēguma akciju sāka ar Lietuvu. 14. jūnijā Maskava pieprasīja Kauņas valdībai uz militāras palīdzības līguma pamata ielaist Lietuvas teritorijā neierobežotu daudzumu krievu kaŗaspēka. Prezidents Smetona noraidīja šo prasību, tomēr kaŗu nesāka, bet aizbēga uz ārzemēm, lai no turienes protestētu pret Padomju savienības varas aktu. Turpretī ministru prezidents Merķis 15. jūnijā kapitulēja un ielaida bolševiku armiju Lietuvā. Igaunijai un Latvijai Maskavas valdība iesniedza līdzīgu ultimātu 16. jūnijā, kad Lietuva bija jau daļēji okupēta. Igaunijas valsts prezidents Konstantins Pets un Latvijas valdnieks Kārlis Ulmanis bez jebkāda protesta kapitulēja un bez noteikumiem padevās Maskavas gribai. 17.

jūnijā pa vairākiem ceļiem Latvijā ieplūda krievu kaŗaspēks un dažās dienās to militāri okupēja.

Jūlijā Baltijas valstis sovjetizēja un augustā formāli pievienoja Padomju Savienībai.

Šajā Latvijas neatkarīgās valsts noņņaugšanas aktā, cik dīvaini tas arī izklausītos, piedalījās tieši 15. maija valdnieks Kārlis Ulmanis.

Nacionālās valdības prezidents, ko sabiedrisko lietu ministrija bija izdaudzīnājusi par ģeniālu valstsvīru un varenu valdnieku, 17. jūnijā savā radiofona runā pazemīgi aicināja valsts iestādes un tautiešus bez jebkādas pretestības un protesta ģļēvi padoties boļševiku varmācības aktam.

„Mūsu zemē kopš šī rīta ienāk padomju kaŗaspēks. Tas notiek ar valdības ziņņu un piekrišanu, kas savukārt izriet no pastāvošām draudzīgām attiecībām starp Latviju un Padomju savienību, tādēļ vēlos, ka arī mūsu zemes iedzīvotāji ienākušās kaŗaspēka daļas uzlūko ar *draudzību* . . .

Ir neizbēgams, ka pārdzīvojamie notikumi ienes zināmu satraukumu un traucējumus mūsu līdzšinējās mierīgās dzīves ritumā. Bet tās ir pārejošas parādības, kuŗām mēs pēc dažām dienām tiksim pāri . . .

Es būšu drošs, ka viss, kas tagad notiek un tālāk notiks, *nāks par labu mūsu valsts un tautas nākotnei* un mūsu labām un draudzīgām attiecībām ar mūsu lielo austrumu kaimiņņu Padomju savienību . . .

Es palikšu savā vietā, un jūs palieciet savā.” (Brīvā Zeme, 1940. g. 17. jūnijā.)

Par šiem svarīgiem pakalpojumiem, kas sekmēja krievu armijas izvietošanu un okupācijas varas izveidošanu, tās faktiskais priekšnieks, Maskavas čekas briesmīgais virsprokurors Višinskis, viszēlīgi atļāva bijušajam reakcionārajam diktātoram palikt arī turpmāk valsts prezidenta amatā.

Savu jauno gaitu valsts prezidents Kārlis Ulmanis sāka ar to, ka oficiāli apstiprināja un izsludināja Valdības Vēstnesī jauno Kirchenšteina ministru kabinetu, ko faktiski bija sastā-

dijis Višinskis un Krievijas sūtnis Rīgā Derevjanskis. Apsveicot pie sevis pilī jauno valdību, valsts prezidents K. Ulmanis novēlēja neatkarīgās valsts apbedītājam Kirchenšteinam labākās sekmes:

„Novēlu labas sekmes sarežģīto uzdevumu veikšanā . . . Pie sirds lieku lojāli sadarboties pie mūsu zemē atrodošos Padomju savienības kaņaspēka daļu izvietojanas . . .” (Brīvā Zeme, 1940. g. 21. jūnijā.)

Par valsts prezidentu boļševiku varas dienestā Kārlis Ulmanis nokalpoja 34 dienas, līdz 21. jūlijam, kad spēkā stājās Kirchenšteina valdības 19. jūlija dekrēts, kas, atceļot Ulmani no valsts prezidenta amata, iecēla tajā ministru prezidentu Kirchenšteinu. Šo piecu nedēļu laikā valsts prezidents K. Ulmanis padevīgi parakstīja un publicēja Valdības Vēstnesī visus Kirchenšteina valdības dekrētus, kas straujā tempā boļševizēja Latviju. To starpā minams dekrēts par aizsargu organizācijas slēgšanu.

18. novembra demokrātiskā Latvijas valsts smagā kaņā veselu gadu cīnījās par savu pastāvēšanu un uzvarēja. 15. maija reakcionārās diktatūras valsts solīja nacionālā stājā un varonībā pārspēt demokrātisko valsti:

„Pirms 16 gadiem mēs iekaņojām Latvijas valsti gandrīz tukšām rokām, iedami cīņās ar degošu ticību un nesalauzamu palāvību: mēs bijām vienoti Tīrelpurvā, pie Ventas krastiem, Cēsu kaujās, ar liesmojošu sirdi un sarkanbaltsarkanu karogu rokās. Tagad mums uzlikts vēl lielāks uzdevums sargāt toreiz iegūto brīvību un neatkarības vainagu un pierādīt visai pasaulei, ka tas mums pieder ar pilnām tiesībām kā vienotai, dzīves spējīgai, brīvības cienīgai tautai.” (Pirmais gads. 1934.15.V—1935.15.V. Letas izdevums. 11. lpp.)

Tik lepnā un augstā tonī Kārlis Ulmanis 1934. gada 16. maijā teica skaļus vārdus par savu uzdevumu, bet kādu briesmīgu miserablu galu viņš sagādāja Latvijas valstij . . .

Nav zināms, ko pēdējais Latvijas valsts prezidents, kuņš pats

labprātīgi bija devies boļševiku varas gūstā un kalpībā, pils klusajā telpā pārdomāja par 1934. gada 15. maija apvērsuma priekšvakarā norunāto slepeno sadarbību ar Maskavu. Varbūt viņš saprata, ka Staļins viņu vazājis aiz deguna un piekrāpis, varbūt viņš savā izmisumā vēl prātoja, ka tomēr viss samērā labi beidzies, jo Maskava viņu atstājusi par valsts prezidentu, kaut arī atņēmusi viņam faktisko varu... Varēja taču viss beigties citādi... Kāds satrakots boļševiku pūlis bija devies garām pilij, skaļi un nikni saucot: Nāvi fašistu vadonim! Varbūt Ulmanis vēl nesaredzēja, kas notiek ar viņu pat 20. jūlijā, kad viņam paziņoja ministru kabineta lēmumu, ar kuŗu viņš tiek atcelts no valsts prezidenta amata. Padomju savienības sūtnis Derevjanskis dziļā pateicībā par sadarbību iedeva Ulmanim diplomātisku pasi un krietnu žūksni ārzemju valūtas braukšanai uz Šveices kalniem atpūtā.

No amata atceltais prezidents beidzot iekļuva nepārprotamā īstenībā jau drīz, 22. jūlijā, kad Padomju savienības sūtnis, kuŗš bija atnācis atvadīties, paziņoja, ka Ulmaņa kungs nevarēs vis braukt atpūtā uz Šveici, kā tas agrāk bija solīts, bet gan uz dienvidu Krieviju. Uz turieni tad arī tai pašā dienā no Rīgas stacijas salona vagonā, čekistu pavadībā, aizveda Latvijas pēdējo valsts prezidentu.

Konstantīnu Petsu atstādināja no valsts prezidenta amata 23. jūlijā, bet apcietināja un izsūtīja uz Krieviju 30. jūlijā.

Paceļas divi jautājumi: pirmkārt, kādu atbildību savas tautas priekšā nes Kārlis Ulmanis par ciešo sadarbību ar Maskavu un, otrkārt, kādi motīvi virzīja viņu šādā ārpolitikā.

Ir mēģināts vēsturiski attaisnot Ulmaņa ārpolitiku, kas noveda pie Latvijas valsts apkaunojošā gala. Citādi neesot bijis iespējams rīkoties. Ulmaņa pilnīga attaisnošana ar starptautiskā stāvokļa nelabvēlību, kā to dara savos memuāros Alfrēds Bērziņš, neiztur nopietnu pārbaudi. Protams, ka vispārējie starptautiskie apstākļi otrajā pasaules kaŗā bija ļoti nelabvēlīgi Baltijas valstu neatkarībai. Kā redzams no visa iepriekš sacītā, atzīstu, ka galvenais cēlonis Latvijas valsts bojā ejai 1940. gadā ir nevis Ulmaņa-Muntera ārpolitika, bet gan otrā pasaules

kaŗa radītie nelabvēlīgie apstākļi: Krievijas-Vācijas vienošanās, Polijas sakaušana un Francijas un Anglijas militāro spēku saistīšana rietumu frontē pret Vāciju.

Atcerēsimies vēlreiz paralēlos datumus notikumiem Baltijas telpā un Eiropas citās daļās. Pirmais smagais trieciens Baltijas valstīm, ko nesa sev līdzī uzspiestie baŗu līgumi, nāca tūlīt pēc Krievijas-Vācijas saprašanās un Polijas sakaušanas. Otrais, nāvīgais trieciens Baltijas valstīm nāca 1940. gada 17. jūnijā, trīs dienas pēc tam, kad vācu armija bija ieņēmusi Parīzi 14. jūnijā. Šo lielo notikumu kopsakarība ar Baltijas valstu bojā eju ir nepārprotami skaidra.

Šī vēsturiskā atziņa tomēr neatsvabina Baltijas valstu valdniekus no politiskas atbildības par šo bojā ejas veidu.

Visā pasaules ilgajā vēsturē mēs atradīsim pavisam retus izņēmuma gadījumus, kad kādas neatkarīgas valsts valdība bez cīņas padodas ienaidniekam, kas grib iznīcināt valsts neatkarību. Lai kāds pārspēks ir ienaidnieka pusē, apdraudētā nācija, savu valdnieku virzīta un vadīta, kaujas līdz pēdējai iespējamībai, lai aizstāvētu savu suverēno brīvību. Asinis liet par savu apdraudēto tēvzemi ir neatkarīgo valstu patriotisma dzelzs likumība. Tā senajā pagātnē rīkojās Zemgales vadonis Viesturs un citu tautu valdnieki. Tā visjaunākajā laikā mūsu acu priekšā darīja Abesīnijas ķeizars Heile Selasī un viņa nācija, kas sīvi cīnījās pret iebrucējiem italiešiem, kuŗiem bija ārkārtīgs pārspēks kaŗa līdzekļos. Mazā Albānijas nācija, kas skaita tikai vienu miljonu locekļu, nekapitulēja, bet varonīgi kāvās pret iebrucējiem itāļiem, kas apdraudēja albāņu nacionālo brīvību, kaut gan jau no pirmā brīža bija redzams, ka mazā, ļoti vāji apbruņotā Albānija kaŗu ar lielo, spēcīgo Itāliju pazaudēs. Tā arī Norvēģija, kas skaita tikai divi un pus miljona iedzīvotāju, 1940. gadā nepadevās varenajai Hitlera Vācijai, bet sava vecā karaļa vadībā cīnījās savu iespēju robežās. Tā, lūk, ir rīkojušās visas patstāvīgās nācijas, kaut arī tās bijušas dažādā kultūrālā un politiskā attīstībā. Glēvo, neatkarīgu nāciju apkaunojošu kapitulāciju neattaisno arguments, ka 1939. un 1940. gadu situācijā Baltijas valstīm būtu jākaŗo vienām pašām pret

lielo un vareno Krieviju. Mazā demokratiskā Somija nekapi-
tulēja, bet uzdrošinājās 1939. gada 30. novembrī ieiet briesmīgā
karā pret ārkārtīgu pārspēku bez izredzēm uzvarēt.

To pašu būtu darījušas Igaunija, Latvija un Lietuva, ja šajās
valstīs 1939. gadā valdītu nevis īsredzīgie diktatori, bet par-
lamentārās neatkarīgās valdības. Kā ilggadīgais Latvijas par-
lamenta loceklis un tā ārlietu komisijas priekšsēdis katēgo-
riski apgalvoju, ka Latvijas demokratiskā republika nekad
nebūtu kapitulējusi Padomju savienības priekšā.

Arī valdniekam Ulmanim bija iespēja kauties un pēc pazau-
dētas cīņas atkāpties uz Somiju vai Zviedriju, lai tur apelētu
pie pasaules tautām un valdībām pret uzbrucēju. Arguments, ka
šādā karā lītu tautas asinis un ciestu civilie iedzīvotāji, nepār-
liecina. Ja latvieši tā būtu rezonējuši 1919. gadā, tad mēs pie
savas brīvvalsts nebūtu nemaz tikuši. Ar asinīm latvieši ieka-
roja savu nacionālo brīvību, asinīm tā bija aizstāvama.

Paceļas jautājums, kāpēc Ulmanis, kuŗš 1919. gadā demo-
kratiskās Latvijas valdības priekšgalā vadīja nāciju karā par
brīvību, 1939. un 1940. gadā tik glēvi padēvās?

Austrijas diktators Šušnigs 1938. gada martā, kad bija jau
skaidri nojauzams Hitlera bruņotais iebrukums Austrijā, tā tad
piecas minūtes priekš divpadsmitiem, tomēr atjēdzās: atbrīvoja
no cietumiem visus sociāldemokratus, legalizēja visas partijas,
izņemot hitlerisko, sasauca parlamentu un bija gatavs atteikties
no varas, lai sastādītos kopēja koalīcijas valdība no katoliem un
sociāldemokrātiem. Šāda politiska jēga nāca par vēlu un neglāba
Austrijas neatkarību. Bet Ulmanim līdzīga patriotiska stāja
neienāca pat prātā un viņš pakāpeniski sapinās Staļina izlik-
tajās cilpās.

Kas noteica Latvijas valsts nožēlojamo galu? Īsredzība, vai
nodevība? Par Latvijas nacionālās valsts nožēlojamo galu atbil-
dību tautas un vēstures priekšā nes valsts un ministru presi-
denta īsredzība un viņa ārlietu ministra Vilhelma Muntera
valsts nodevība.

Neiedomājami īsredzīga bija Ulmaņa ārpolitika visu viņa
vienvaldības laiku. Aprobežoti vientiesīgas viņa runas, kuŗas

mēs citējām un citas tamlīdzīgas. Ulmanis visu Latvijas neatkarības laiku nekad nebija izrādījis dzīvāku interesi un prasmī ārpolitikas jautājumos. Tāpēc galveno atbildību par nacionālās diktatūras laika ārpolitiku gribu no Ulmaņa platajiem kamiešiem uzvelt uz ārlietu ministra Vilhelma Muntera šaurākajiem pleciem. Kā ārlietu ministrijas darbinieks viņš nebija izrādījis nekādu politisku talantu. Viņš bija tikai tehniski veikls un ļoti centīgs ierēdnis. Viņš nebija publicējis nevienu rakstu par ārpolitikas jautājumiem un nebija arī ierosinājis nevienu ārpolitisku projektu. Tomēr Ulmanis viņam pilnīgi uzticējās, jo viņš šo glīto, jauno cilvēku ne tikai ļoti cienīja, bet pat dziļi mīlēja. Pret ministru kabineta noteiktu gribu Ulmanis nelikumīgi iecēla Munteru par ārlietu ministru, kaut gan zināja, ka viņš ir Baltijas vācietis, kuŗu ar Latviju un latviešu tautu nesaista nekādas organiskas saites vai tradīcijas. Bez tam Ulmanis zināja, ka Muntera sieva ir Krievijas krieviete, kas tikko bija atlaulājusies no komūnistiski noskaņotā advokāta Sūnas. Šī absolūtā uzticēšanās turpinājās arī tad, kad Rīgā sāka klist noteiktas baumas, ka ārlietu ministra sieva esot Krievijas spiedze un viņas vīrs Munteris arī kļuvis par valsts nodevēju. Ulmanis šīm baumām nepiegrīza ne vismazākās vērības pat tad, kad kaŗa ministrs ģenerālis Balodis un vadoņa tuvs draugs Edvarts Virza brīdināja viņu no Muntera. Acīm redzot, nacionāli-patriotiskā dzejnieka vārdi par tēvijas nodevību, kas tik traģiski izteikti viņa 1939. gada Lieldienu dzejolī, zīmējas tieši uz Munteru.

Savā minētajā apcerējumā par Baltijas starptautisko jautājumu (1948. g.) izteicu aizdomas par Muntera nodevību, kuŗas iedarbe redzama zināmā mērā Latvijas nacionālās diktatūras ārpolitikā. Nu, kad Vilhelms Munteris 1962. gadā ir pats noņēmis masku un atklāti pārgājis Maskavas dienestā, tagad ir pienācis laiks atšifrēt, vai šis glumais izmaņa nav jau bijis Maskavas slepens aģents, kad viņš atradās Ulmaņa nacionālajā valdībā par ārlietu ministru.

Komūnistiem tuvais zvērīnātais advokāts Sūna dažas minūtes pirms nāves kādam draugam, kuŗa vārdu šodien vēl nav iespē-

jams minēt, atzinies: viņš esot zinājis, ka viņa sieva, vēlākā Muntera kundze, bijusi Maskavas valdības slepena aģente un arī Munters viņas ietekmē par tādu kļuvis. Lai Latvija piedodot viņam grēku, ka viņš agrāk neesot brīdinājis attiecīgās valsts iestādes.

Vilhelms Munters līdz iecelšanai par ārlietu ministru bija darbojies ārlietu resorā 16 gadus. No vismazākā sekretāra preses nodaļā viņš bija pakāpeniski virzījies līdz augstākam ierēdņa amatam, līdz ģenerālsekretāram, par kādu viņš sabija trīs gadus. Darbā viņš bija guvis diezgan daudz zināšanu ārpolitikas lietās un arī zināmu praktisku veiklību to uztveršanā. Ja nu vēl ņemam vērā, ka viņam netrūka arī dabiskas gara veiklības, tad jāatzīst: viņam vajadzēja kaut cik izprast reālo starptautisko situāciju priekškaņa gados un pirmajā kaņa gadā. Lojāls Latvijas patriots nekādā ziņā nebūtu ieteicis savam valdniekam tādu ārpolitiku un tās motivāciju, kādu augstāk raksturoju ar citātiem.

Trīs lielvalstu sarunu laikā Maskavā Latvija nedrīkstēja vienkārši noraidīt Krievijai iespēju kaņa gadījumā caur Latviju sūtīt savu kaņaspēku cīņā pret Vāciju, ja tā kaņotu pret Franciju, Angliju un Krieviju. Tas bija zināms risks, bet tas bija jāuzņemas, jo nekādos apstākļos Latvijas teritorija šādā kaņā nevarēja palikt ārpus kaņa operācijām. Tik svarīga ir šīs teritorijas stratēģiskā nozīme Krievijas un Vācijas sadursmē. Turklāt Tautu savienības pakta 16. pants uzlika katram tās loceklim (tātad arī Latvijai) pienākumu laist caur savu teritoriju katra Tautu savienības locekļa (tātad Krievijas) kaņaspēku kaņā pret uzbrucēju, (tātad Vāciju), kas sācis kaņu pret kādu citu Tautu savienības locekli (tātad pret Angliju vai Franciju).

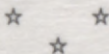
Varbūt Ulmanis nezināja šo statūtu pantu, bet ārlietu ministram Munteram tas bija jāzina un sevišķi jārespektē, jo Tautu savienības pilnsapulce bija ievēlējusi Latviju kā svarīgāko, centrālo Baltijas valsti savā padomē uz trim gadiem un ārlietu ministrs Munters tur pārstāvēja Latviju, reiz pat prezidēdams tās sesiju.

Munters tomēr ne mazākā mērā nerespektēja šo Tautu savie-

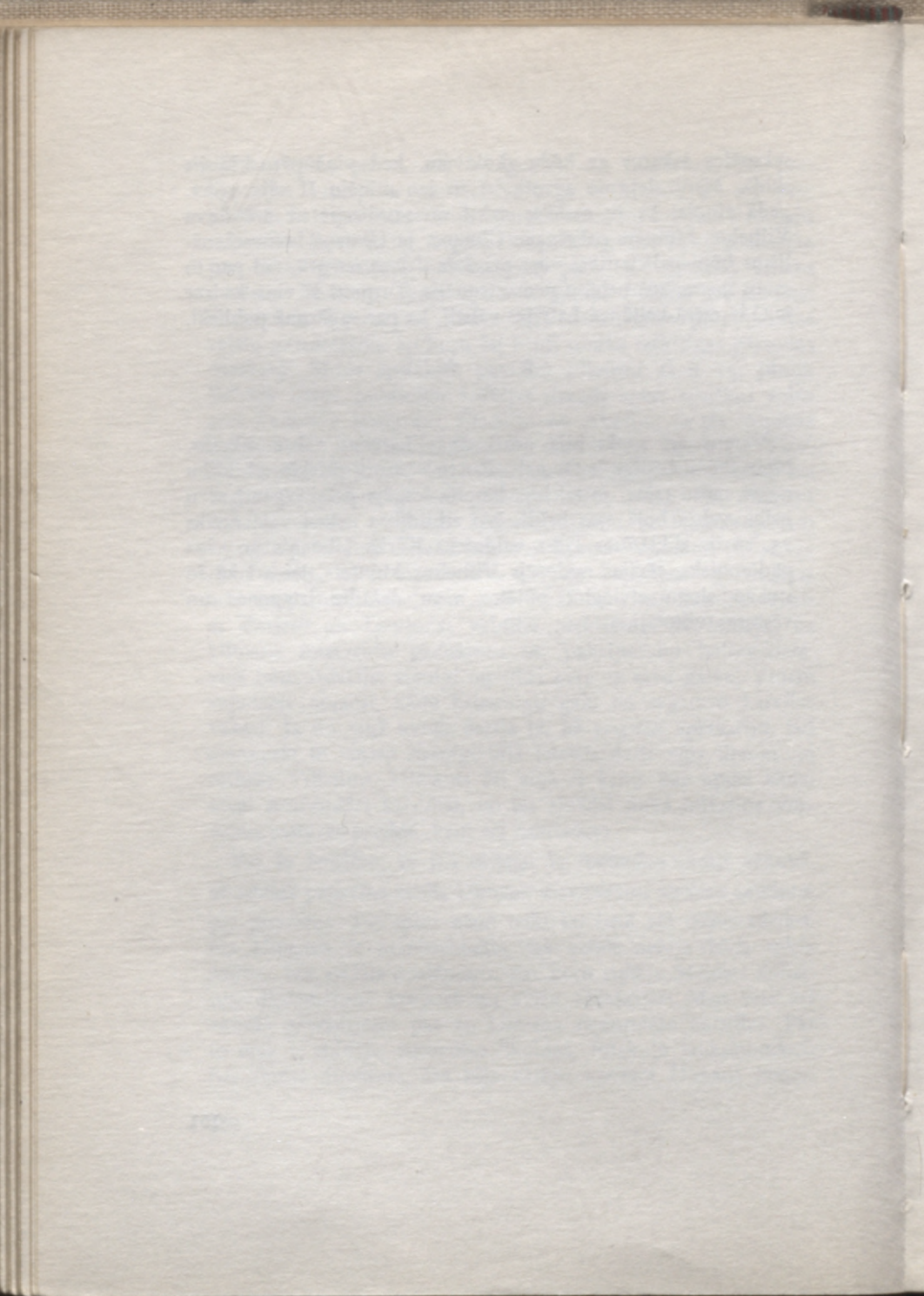
nības statūtu pantu, bet kategoriski un nikni uzstājās pret Krievijas kaļaspēka caurlaišanu kaļa gadījumā, kā arī pret jebkādu Latvijas starptautisku garantēšanu, ko izdarītu Padomju savienība, Francija un Anglija. Munters ne tikai krasi protestēja pret šādu garantiju, bet darbojās pret to. Latvijas ārlietu ministra Muntera 1939. gada 7. jūnijā Berlīnē parakstītais draudzības līgums ar Vāciju bija tieši vērsti pret Baltijas valstu garantēšanu, ap kuŗu šai brīdī notika izšķirīgas pārrunas Maskavā. Šādos apstākļos pavisam idiotiski skan 15. jūnijā Brīvajā Zemē publicētie Latvijas draudi spert sevišķus soļus pret Padomju savienību, Franciju un Angliju, ja tās turpinās līgt kaut ko par Latviju. Kam šie draudi bija vajadzīgi? Tikai un vienīgi Staļinam, kuŗš šai brīdī mēģināja no franču un angļu delegātiem panākt pilnīgi brīvas rokas, lai okupētu Baltijas valstis. 7. jūnija Muntera līgums ar Ribentropu un 15. jūnija draudi bija Maskavas aģenta Vilhelma Muntera roku darbs, lai kompromitētu Latviju Francijas un Anglijas acīs un palīdzētu Staļinam tādā veidā iznīcināt Baltijas valstis ar Parīzes un Londonas valdību piekrišanu. Nedomāju, ka Ulmaņa mizerablo padošanos un pakalpošanu boļševikiem viņš būtu izdarījis vienīgi un tikai pats uz savu galvu. Viņam vajadzēja nojaust, kādu briesmīgu galu tas sagatavo Latvijas valstij. Ja nu viņš tomēr darīja tā, kā augstāk aprakstīju, tad manuprāt to viņam sirsnīgi bija ieteicis darīt viņa draugs un mīlulis Vilhelms. Ulmanis šai ziņā ir kritis par upuri kādai savai nenormālai kaislībai, un tas zināmā mērā mīkstina viņa vainu vēstures priekšā, kaut arī neattaisno.

Par šo kaislību, es jau minēju šo memuāru otrajā sējumā. Šī atklātā patiesība sacēla Ulmaņa dievinātajos zināmu nemieru, pat protestus. Tas spiež mani teikt šai lietā vēl dažus vārdus. Ka Ulmanis ir homoseksuāls, tas nebūt nebija kāda tukša bauma, bet atklāts noslēpums, par kuŗu runāja Saeimas kuluāros, diplomātiskā korpusā un avižu redakcijās. Man bija arī vairāki pierādījumi par šo Ulmaņa nenormālo kaislību. Par to man ir stāstījis agronoms Skubiņš, Priekuļu lauksaimniecības skolas direktors, kas bija varējis novērot Ulmaņa homo-

seksuālos sakarus ar kādu skolnieku, kad viņš pārnakšņojis skolā. Mani slepenie aģenti, kā to jau minēju II sēj., 1927. gadā ziņoja, ka ik nedēļas naktī no sestdienas uz svētdienu Vilhelms Munters paliek pie Ulmaņa. Ja Ulmaņa homoseksuālisms būtu palicis tikai viņa privātās dzīves ietvarā, tad par to savos memuāros nebūtu nemaz runājis. Turpretī šī viņa ievirze ir tādā mērā kaitējusi Latvijas valstij, ka par to jārunā publiski.

Varens un spožs bija neatkarīgās Latvijas valsts sākums. Neizsakāmi bēdīgs ir tās gals. Par to vēstures priekšā atbildību nenes mūsu tauta, jo tai bija laupīta iespēja pašai izpaust savu gribu valsts bojā ejas brīdī. No atbildības nekad vaļā netiks 15. maija diktatūras laika valdnieks Kārlis Ulmanis un viņa padomnieks, tēvijas nodevējs Vilhelms Munters, lai arī kā šo smago slogu atvieglot pūlētos viņu dažādie iztapoņas un vēstures viltotāji.

Staļina Krievijas imperiālisms

Franču lielās pilsoniskās revolūcijas 25 gadu laikmets — no 1789. g. līdz 1815. gadam, — uzrāda visdažādākās iekšējās pārmaiņas gan saturā, gan vadītājās personās. Politisko cīņu sabangojumā cēlās un krita jaunas satversmes un jauni vadītāji. Vairākas centrālas figūras spēlē šo lielo vēstures traģēdiju.

Otrā Krievijas revolūcija laikā no 1917. — 1939. gadam, tātad 22 gados, neuzrāda tādu pārmaiņu dažādību. Krievijā, izņemot īso liberālisma un detmokratijas periodu no 1917. g. marta līdz tā paša gada novembrim, visu laiku valda viena un tā pati politiskā partija un politisko likteni veido divi šīs partijas vadoņi — Ļeņins no 1917. g. līdz 1924. gadam un pēc tam Staļins. Tāpēc varētu domāt, ka laikmetā no 1917. gada novembra līdz 1939. gadam Krievijā nekas nav grozījies, tur viengabalaina partija vadījusi vēsturi vienā virzienā.

Un tomēr Staļina valdīšanas laika pirmajā pusē, no 1924. g. līdz 1939. gadam, tātad 15 gadu laikā, ir noticis svarīgs iekšējs process, kas pārmainījis valsts struktūras saturu un ietekmējis valsts ārējo politiku.

Ļeņins, nodibinādams komūnistu partijas diktātūru, tomēr to neizvērtā savas personas vienvaldībā. Kaut arī viņam bija liels svars un noteikšana partijā, tomēr diktātūru reālizēja partijas centrālās komitejas vairākums un uz vietām kompartijas komitejas. Pēc viņa nāves pakāpeniski pārveidojās diktātūras jēga un līdz ar to arī valsts varas saturs. Staļins partijas vadību izvērtā vienvaldībā un valsts varu pārvērtā vienvaldonībā, kas, beidzot ar lielajām slepkavībām tā sauktajos ķečeņu procesos,

pārvērtās personīgā patvaldībā īstas orientālas despotijas veidā.

Neiesim šeit analizēt, vai šo procesu virzīja tikai Staļina personīgā varas kāre, vai tas bija lietas būtībai atbilstošs varas lāsts, kāds lielajā angļu revolūcijā bija virzījis Oliveru Kromveltu un franču lielās revolūcijas norisē Napoleonu Bonapartu. Staļins tikai diktatūras principā līdzinās Kromvelam un Napoleonam, jo viņi visi trīs noslēdza demokrātisku revolūciju ar diktatūru. Valsts varas konsolidācijā vienas personas rokās un asiņaina terrora ziņā Staļins tālu, jo tālu pārspējis agrāk redzēto. Līdzību Kromvela, Napoleona un Staļina starpā var saskatīt apstākļi, ka nobeidzot demokrātisku revolūciju, kas solīja arī ārpolitikā taisnību un tautu brīvību, viņi sāka nacionālistisku ārpolitiku, kas izvērtās imperiālismā.

Kamēr Ļeņins tikai pretendēja uz valsts varu, viņš gāja ļoti tālu tautu pašnolemšanās principa atzīšanā, solot visām Krievijas imperijā esošajām tautām tiesības brīvi formēt savu nacionālo valstisko pastāvēšanu, pat atdaloties no Krievijas un dibinot patstāvīgas suverēnas valstis. Kad Ļeņins apvērsuma ceļā sagraba valsts varu, viņš jau tūlīt pašā sākumā nodibināja sevišķu komisāriātu (ministriju), par kuŗa vadītāju iecēla Staļinu, kuŗam vajadzēja kārtot tautu nacionālās pašnolemšanās lietas.

Dažas nedēļas pēc valsts varas pārņemšanas Ļeņina valdība 1917. gada decembrī svinīgi atzina Somijas suverēnās valsts neatkarību.

Kaut gan Ļeņina valdība bija atzinusi visām Krievijas tautām pilnīgas pašnolemšanās tiesības, tomēr tā sāka saistīt atpakaļ padomju federācijā tās tautas, kas bija atdalījušās no centrālās varas: ukraiņus, baltkrievus, Aizkaukaza tatārus, armeņus un gruziņus. Arī Baltijas tautas, kas 1918. gadā bija atdalījušās no Krievijas, Ļeņins mēģināja sovjetizēt un iesaistīt padomju federācijā, tomēr tas nenotika krievu nacionālās valsts vai Krievijas imperijas interesēs, bet lai sekmētu komunistisko revolūciju šajās zemēs, bet jo sevišķi Vācijā. Ļeņinu neinteresēja Krievijas lielvalsts stratēģiskie un nacionālās varas mērķi,

kas 1939. gadā tik spilgti izpaudās Staļina ārpolitikā pret Baltijas valstīm. Staļina valsts vara bija tā pārveidojusies, ka tā otrā pasaules kara priekšvakarā nejutās kā komunistiskās internacionāles virzītāja, lai uz jauniem taisnības pamatiem pārveidotu visu pasauli. Staļins jutās kā Krievijas lielvalsts valdnieks, kam rūp šis lielvalsts nacionālistiskās un imperiālistiskās intereses. Staļins bija Krievijas revolūcijas civilais Bonaparts, kuŗš stipri domāja militāros jēdzienos, rūpējās par Krievijas lielvalsts militāro drošību un ārējām varas pozīcijām. Uz zemnieku muguras viņš strauji cēla smago rūpniecību kā armijas modernizēšanas pamatu.

Var pat teikt: ja Ļeņinam Krievijas valsts bija līdzeklis komūnisma idejas īstenošanai pasaulē, tad Staļinam komūnistiskā internacionāle bija līdzeklis, lai īstenotu Krievijas lielvalsts imperiālistisko dominēšanu Āzijā un Eiropā. Dinamiski un metodiski Krievijas civilais Bonaparts virzījās pret šo mērķi un lielā mērā to panāca otrā pasaules kara noslēgumā.

Šī lielā mērķa sasniegšanai Staļins gāja gluži patstāvīgu ceļu savā imperiālistiskajā ārpolitikā, nekad nesaistoties ar kādu citu lielvalsti īstā savienībā, izmantojot pretrunas citu lielvalstu starpā.

Nejuzdamiem pietiekami stiprs ne saimnieciski, ne militāri, lai piekoptu pilnīgi neatkarīgu pasaules politiku, Staļins pārdroši manevrēja tā, lai ieguvēja kļūtu Krievijas lielvalsts.

Pēc Minchenes izlīguma, iebaidīts, ka Francija un Anglija var Padomju savienību nodot Hitleram iekapošanai, Staļins ciniski sasitās kopā ar žīdu sitēju, komūnistu, sociālistu un demokratu vajātāju valdību Berlīnē, sadarbojās ar to ārpolitikā, lai ar Hitlera palīdzību nodrošinātu Krievijas imperijas rietumu robežu, piesavinoties Polijas austrumu apgabalus, Baltijas valstis un Somiju. Arī otrā pasaules kara turpmākā gaitā Staļins militāri sadarbojās ar Angliju un ASV pret Vāciju, turpināja Krievijas imperiālistisko ārpolitiku.

Ja piesavinoties Polijas austrumu apgabalus, Staļins varēja atsaukties, ka tajos skaitlisks pārsvars bija baltkrieviem un ukraiņiem, kuŗu vairums dzīvoja Padomju savienībā, tad

pavisam atklāts imperiālisms bija Staļina dziņa iegūt Baltijas valstis un Somiju.

Ļeņins svinīgiem miera līgumiem 1920. gadā bija atzinis uz mūžīgiem laikiem Baltijas valstu neatkarību. Visu laiku, līdz 1939. gadam, Padomju savienības un Baltijas valstu starpā nebija radušies nekādi svarīgi konflikti. Baltijas valstu suverēnitāte netraucēja nekādā veidā Krievijai brīvu saimniecisku pieeju pie Baltijas jūras. Latvijas un Igaunijas ostās bija ierīkota brīvostu teritorija Krievijas tranzīta vajadzībām. Uz dzelzceļiem Krievijas tranzīta precēm bija zemāki tarifi nekā vietējām precēm.

Arī politiskā ziņā Baltijas valstis nebija konfliktā ar Staļina vadīto Krievijas lielvalsti. Igaunijai gan bija tā sauktā Polijas orientācija, Latvija bija neitrāla pret lielvalstu strīdiem, bet Lietuva sava konflikta dēļ ar Poliju Viļņas jautājumā bija pat draudzīgi noskaņota Maskavai. Neviena Baltijas valsts nepiedalījās kādā politiskā blokā, kas būtu vērstas pret Padomju savienību. Baltijas valstis pat nebija noslēgušas savā starpā politisku un militāru aizsardzības savienību. Vienīgi Latvijai tāda pastāvēja ar Igauniju. Staļina apsūdzība 1940. gada jūnijā Baltijas valstīm, ka tās esot noslēgušas savā starpā militāru savienību ar naidīgu mērķi pret Padomju savienību, bija melīgs izgudrojums, lai motivētu un attaisnotu Baltijas valstu iznīcināšanu un to teritoriju anektēšanu.

Staļina rīcība pret Baltijas valstīm faktiski nebija motivējama ar Krievijas valsts militāro drošību. Saprotais, Krievijas lielvalsts nevarēja pieļaut, ka Baltijas telpa un ostas kļūtu Hitlera rokās par tilta gala pozīcijām uzbrukumam Krievijai. Krievijas lielvalsts, kā to rādīja 1939. gadā Maskavas sarunas, varēja dabūt ar Anglijas un Francijas gādību tiesības kaķa gadījumā nodrošināt savu aizsardzību Baltijas valstu telpā.

Visu to vērā ņemot, varam secināt, ka Staļina ārpolitika pret Baltijas valstīm 1939. un 1940. gadā bija nacionālistiski noskaņotās Krievijas lielvalsts imperiālisma varmācība pret vājākiem kaimiņiem, kuņi no savas puses bija darījuši visu

iespējamo, lai uzturētu labas attiecības un mieru ar saviem kaimiņiem.

Šo imperiālistisko laupīšanas politiku Staļins nevarēja arī aizsegt ar Baltijas tautu atbrīvošanu no fašisma jūga. 1939. un 1940. gadā Igaunijā, Latvijā un Lietuvā nenotika nekāda masu revolūcija vai atklāta plašāka kustība pret diktatoriskiem valdniekiem un tāpēc neviens Krievijas komunistus palīgā nesauca. Vietējās nelegālās komunistu partijas bija pavisam niecīgas sektes, ar mazu biedru skaitu un bez lielāka svara sabiedrībā. Latvijā komunistu partija otrā pasaules kara priekšvakarā skaitīja ne vairāk kā divi simti biedru. Un vēl niecīgākas bija komunistu grupiņas Igaunijā un Lietuvā. 1940. gada jūnijā Staļins izmantoja šo niecīgo sabiedrisko faktoru, lai iegūtu militāru varu Baltijas telpā. Padomju savienība nevis atbrīvoja Baltijas valstis no diktatūras, bet reakcionārā mazākuma diktatūras vietā nodibināja tur vēl niecīgāka mazākuma diktatūru, kas nu valdīja nesalīdzināmi bargāk ar terrora palīdzību.

Vēl jo spilgtāk Staļina Krievijas imperiālisma agresija izpaudās pret neatkarīgo un demokrātisko Somijas republiku, par ko tuvāk rakstīšu atsevišķā nodaļā.

Krievijas cari vairākus gadsimtus bija kaņojuši, kamēr ieguva Baltijas telpu. Ivans III jau XV gadsimtā, tikko bija nokratījis tatāru jūgu, uzsāka karu pret Livonijas valsti, lai iekārotu brīvu izeju uz Baltijas jūru, jo izeju uz Melno jūru šķērsoja spēcīgā Turcijas lielvalsts. To pašu XVI gadsimtā mēģināja sasniegt Ivans IV, bet arī bez sekmēm. Tikai XVIII gadsimta sākumā ilgā karā no 1700.—1721. gadam cars Pēteris ieguva nelielu zemes joslu Somijas līča austrumu galā, Ingermanlandi, Igauniju un Vidzemi ar Rīgu, tā izlaužot pirmo patstāvīgo pieeju Baltijas jūrai. Pārējās Latvijas daļas Krievija ieguva labu laiku vēlāk, Poliju dalot: Latgali pirmā sadalīšanā 1772. gadā un Kurzemi 1793. gadā otrajā Polijas sadalīšanā, kad Krievija ieguva arī Lietuvas teritoriju. Somiju cars Aleksandrs I ar Napoleona ziņu un piekrišanu atkaņoja Zviedrijai tikai 1809. gadā, atstājot tomēr tai ļoti plašu valstisku autonomiju.

Pirmajā pasaules kara un otrās revolūcijas sākuma posmā

Krievija pazaudēja piet Baltijas jūras visu to, ko cari šeit bija iekaņojuši ilgstošās smagās cīņās. 1939. gadā Staļina nacionālistiskā Krievijas lielvalsts nu vienā triecienā, pāris mēnešos, gribēja atgūt to, ko cari bija ieguvuši pāris gadsimtos. Tik dinamisks bija Staļina Krievijas imperiālisms 1939. un 1940. gadā.

Krievijas karš pret Somiju

1922. gadā Somijas parlaments noraidīja ārlietu ministra Holstī parakstīto Varšavas paktu par Somijas sadarbību ar Poliju, Latviju un Igauniju, jo Somija piederot Skandināvijas telpai ģeografiski, vēsturiski un tai neesot jāsaistās ar Baltijas valstīm. Tomēr šī uztvere bija dziļi maldīga, jo Somija bija un palika viena no Baltijas valstīm.

Katrai Baltijas valstij, sevišķi Lietuvai un Somijai, ir savas īpatnības kā ģeopolītiskā stāvoklī, tā arī vēsturiskā attīstībā. Tomēr visām, arī Somijai, ir līdzīgs stāvoklis pie Baltijas jūras un lielos vilcienos arī starptautiskās politiskās norisēs.

Kaut gan Somija atrodas ļoti tālu ziemeļos, nost no lielajiem tirdzniecības un kaŗa ceļiem, it kā izolēta sevī, tomēr šī ģeografiskā izolācija ir tikai relātīva, salīdzinot ar Igauniju un it īpaši Latviju — Baltijas jūras austrumu piekrastes centrālām zemēm. Arī Somija ir Baltijas jūras austrumu piekrastes zeme, kuŗai aiz muguras austrumos, tāpat kā Igaunijai, Latvijai un Lietuvai, atrodas lielā krievu tauta, kas bija saformējusies savdabīgā lielvalstī. Ar Skandināviju, ar Zviedriju Somiju vienoja ziemeļos plata zemes josla, bet no tās šķīra gaŗa jūra. Dziļās kultūrālās un ilgstošās vēsturiskās saites ar Zviedriju jau kopš XIX gadsimta sākuma vairs nenoteica Somijas ārpolitisko likteni. Tas vairāk atkarājās no lielās krievu valsts austrumos, kas 1809. gadā ar kaŗu atņēma Zviedrijai Somijas teritoriju. Un kaut arī Somijai palika sava īpatnā valstiskā autonomija un sava kultūra, tomēr tā bija Krievijas lielvalsts apgabals, ko starptautiski reprezentēja Pēterburga,

kur atradās krievu cietokšņi, flotes bāzes, un kaņaspēks, kā arī Helsingforsā mita krievu ģenerālgubernātors. Kaut gan Somijai bija savs landtags un no 1906. gada savs demokrātiski vēlēts parlaments un savā vietējā autonomā valdība, tomēr krievu ģenerālgubernātoram bija savs svars Somijā.

Iekšējie Krievijas notikumi, kā 1905. gada revolūcija un tai sekojošā reakcija, atsaucās jūtami Somijā. Jo sevišķi dziļi Somiju skāra Krievijas otrā revolūcija, kas sekmēja Somijas pilnīgo atdalīšanos no Krievijas lielvalsts 1918. gadā. Polītiskie notikumi Somijā šais gados rādīja, cik Somijas vēsture stipri līdzinājās pārējo Baltijas valstu liktenim, kā arī stāvēja sakarā ar notikumiem Krievijā un daļēji arī Vācijā. Pilsoņu karu 1918. gada pavasarī Somijā sacēla krievu boļševiku armija un somu valdība to apspieda ar stipru vācu kaņaspēka daļu palīdzību ģenerāļa grāfa fon der Golca vadībā. Somijai izdevās atbrīvoties no krievu armijas un noslēgt ar Padomju Krieviju miera līgumu 1920. gadā. Tāpat Somija atbrīvojās no ķeizarišķās Vācijas, kas mēģināja šeit nodibināt karalisti ar kādu vācu princi kā karali priekšgalā. Šie Somijas notikumi stipri līdzinājās tādiem pat Latvijā 1918. un 1919. gadā. Neaizmirsīsim arī, ka mieru ar Padomju Krieviju Somija parakstīja tai pašā 1920. gadā, kad to izdarīja arī pārējās Baltijas valstis.

Tāpat, neatkarīgi no senākās vēstures dažādībām un kultūrālām atšķirībām, Somijas neatkarības tapšanu un aizstāvēšanu noteica vieni un tie paši vēstures faktori, kas stāvēja ciešā sakarībā ar Baltijas valstu ģeopolītisko stāvokli.

Šo sakarību negrozīja tas, ka rietumu lielvalstis Somiju de jure atzina jau Versaļas konferences laikā 1919. gadā, bet Igauniju un Latviju 1921. gadā un Lietuvu 1923. gadā.

Visi šie notikumi liecina, ka Somija un pārējās Baltijas valstis dzima cīņā pret Krieviju un nostiprinājās karā pret to. No tā izriet, ka arī nākotnē kā Somiju, tā pārējās Baltijas valstis apdraudēs Krievija, kas pēc ilgstošā pilsoņu kara un sabrukuma kļuvis atkal spēcīga lielvalsts. To saprata Somijas valstsvīri sākotnē, bet pilnīgi aizmirsā pēc 1922. gada, kad parlaments noraidīja ārlietu ministra Holsti parakstīto sadarbības

paktu ar Poliju, Igauniju un Latviju. Somijas ārlietu ministrs vairs nepiedalījās Baltijas valstu ārlietu ministru apspriedēs, bet konferencēs ar Zviedrijas, Dānijas un Norvēģijas ārlietu ministriem. Daudz runāja un rakstīja par kultūrālu, saimniecisku un politisku tuvināšanos četru Skandināvijas valstu starpā, bet no šīm gaņajām pārrunām un gudrajām rezolūcijām pavisam maz kas īstenojās. Katra Skandināvijas valsts veidoja savu dzīvi atsevišķi un visas slīga kopējā illūzijā par iespējamo drošību neitrālītātē.

Visas četras Skandināvijas valstis jutās tik izolētas Eiropas ziemeļos, ka viņas nemaz nemēģināja noslēgt savā starpā politisku un militāru savienību, kas ar spēku sargātu viņu neitrālītāti. Šo illūzoro paļaušanos uz izolēto stāvokli visspilgtāk izteicis Zviedrijas ārlietu ministrs Rikards Sandlers apcerējumā, kas iespiests šo nāciju kopējā franču valodā izdotā žurnālā *Le Nord* 1938. gadā. Skandināvi varot droši sēdēt Eiropas lielās arēnas visaugstākajā solā un mierīgi noskatīties, kā varenie gladiatori cīnās lielajā pretešķību laukumā.

Atgriešanās īstenībā tomēr bija ļoti smaga Somijai 1939. gadā, Dānijai un Norvēģijai 1940. gadā.

Kad 1938. gada novembrī, dažas nedēļas pēc Francijas un Anglijas kapitulācijas Minchenē Hitlera priekšā, ieradās Helzingforsā, satikos ar vairākiem vadītājiem, pat varētu teikt noteicējiem Somijas politiķiem. Visi viņi bija olimpiskā mierā pilnīgi pārliecināti, ka Somija ir izolētā starptautiskā situācijā un ka nekāds kaņš viņus neapdraud. Tā to man apliecināja lielā nosvērtībā un aukstasinībā sociāldemokrātu partijas galvenais vadonis, finanču ministrs Vaino Tanners. Un to pašu pauda arī liberāļu redzamais politiķis, ārlietu ministrs Rūdolfs Holsti. Tomēr pēdējais nojauta varbūtējas krievu briesmas, bet pašapzinīgi, pat lepni man apgalvoja, ka somi ir maza cilts, bet liela savā varenā gribā. 1918. gada kaņa vadoņa ģenerāļa Mannerheima ietekmē Somijas parlaments esot atvēlējis lielas naudas summas, lai uzceltu pret Krieviju varenu nocietinājumu līniju, kas aizsargās Somiju.

Savā ģeografiskajā izolācijā, neitrālītātē un Mannerheima

cietokšņa līnijas aizsardzībā somu nācija otrā pasaules kara tiešā priekšvakarā jutās drošībā. Kad somu politiķiem uzmanīgā veidā izteicu šaubas par šādu drošību, norādot, ka Eiropa tuvojas jaunam, lielumam, tad somi dziļā mierā atbildēja: varbūt Latviju skars otrais pasaules karš, bet Somiju gan nē.

Liels bija, domājams, somu pārsteigums, kad 1939. gada novembra sākumā Staļins aicināja uz Maskavu Somijas delegātus sarunām par Padomju savienības un Somijas sadarbību militāras drošības jautājumā. Protams, ka nu, pēc militāro bažu uzspiešanas Igaunijai, Latvijai un Lietuvai, Somijas valdība, parlaments un arī tautas apzinīgā daļa nojauta, ko šādas sarunas nesīs Somijai, ja tā nebūs noteikta savas suverēnitātes sargāšanā. Visa prese noraidīja jebkādu bažu piešķiršanu Padomju savienībai un parlamenta ārlietu komisija izpaua tautas gribu, dodot valdībai savu atzinumu nepieķēpties nekādu Staļina draudu priekšā. Bija zināms, ka Krievija jau savēl pie Somijas robežas sarkanarmijas daļas.

Vairāk nekā trīs nedēļas vilkās Maskavā Somijas un Padomju savienības delegātu sarunas, bet somi palika cieti kā granīts savas suverēnitātes aizstāvēšanā. Beidzot Staļins pārtrauca neauglīgās sarunas un 1939. gada 30. novembrī deva rīkojumu sarkanarmijai sākt kara darbību.

Somu mazā nācija, skaitā 3 miljoni, nesabijās, nenonāca panikā, bet disciplinēti un varonīgi iegāja lielajā cīņā pret ārkārtīgo pārspēku. Šai smagajā, asiņainajā ziemas karā, kas vilkās 3 mēnešus un 9 dienas, somu brīvā nācija saprata, ka cīnās par savu nacionālo un politisko brīvību. Bija taču skaidri redzams, ka Staļina īstais mērķis nav tikai militāras bāzes Somijas teritorijā, bet gan šīs demokrātiskās zemes pilnīga boļševizācija un pievienošana Padomju savienībai. Tikko krievu kaļaspēks bija ieņēmis pirmo pilsētu Somijas teritorijā Terijokus, kad krievu okupācijas kaļaspēka aizsardzībā un protekcijā šeit izsludināja padomju Somijas komunistisko valdību ar pazīstamo emigrantu Kūsinenu priekšgalā.

Visa rietumu pasaule apbrīvoja mazās demokrātiskās somu nācijas ārkārtīgo pretestības spēju un varonību, kas izturēja

krievu lielās armijas triecienus frontē un krievu lidmašīnu bombardējumus aizmugurē. Uzlidojumus krieviem atvieglāja militārās bāzes, kas septembra beigās bija iegūtas Igaunijas teritorijā, no kuņģenes krievu bumbveži 15 minūtēs varēja sasniegt Somijas galvaspilsētu.

Uz laiku Krievijas-Somijas kašš nonāca visas pasaules uzmanības centrā. Vācijas kašš pret Franciju un Angliju ieslīdēja otrā vietā. Somija viena pati lielā izturībā cīnījās pret Krievijas lielvalsti un pasaules pārējās nācijas atbalstīja viņu gandrīz vienīgi morāli un politiski. Protams, svarīgs atbalsts morālā un politiskā ziņā Somijai bija Tautu savienības ārkārtējās pilnsapulces lēmums 1939. gada 14. decembrī, ar kuņģu izslēdza no Tautu savienības Padomju Krieviju par rupjo, atklāto uzbrukumu Somijai. Tas bija ļoti svarīgs politisks akts pret uzbrucēju, jo līdz tam nekad Tautu savienība tā nebija rīkojusies. Par to tad arī Staļins tā atriebās Tautu savienībai, ka pēc uzvaras otrajā pasaules kašā panāca no saviem sabiedrotiem Tautu savienības slēgšanu.

Kaut Tautu savienība tik asi nosodīja uzbrucēju, tomēr tās locekļi negāja tālāk par morālu atbalstu Somijai. Vienīgi Zviedrija, kaut arī oficiāli palika neitrāla, pieļāva vervēt brīvprātīgos, kas devās uz kašalauku palīgā somiem, kā arī deva iespēju Somijai iepirkt Zviedrijā ieročus un municiju.

Sāds Zviedrijas atbalsts nevarēja izglābt Somiju no sakāves. 1940. gada marta sākumā krievu armija ar artilērijas un tanku pārsvaru bija salauzusi un ieņēmusi tā saukto Mannerheima nocietinājumu līniju un vēlās jau pret Somijas galvaspilsētu. Kā mani šai laikā informēja Somijas sūtnis Parīzē Holma, somu armija atradusies izmisuma stāvoklī un Staļins pavisam viegli būtu varējis ieņemt visu Somiju un darīt galu tās pastāvēšanai.

Tomēr Padomju savienība to nedarija, bet 12. martā parakstīja miera līgumu, kas atstāja Somijai neatkarību, bet atņēma tai Viborgas rajonu, zemes gabalus Salas un Petsamo rajonā, kā arī deva Krievijai tiesības ierīkot bazi Hango ostas rajonā.

Kāpēc Staļins atkāpās no sava gala mērķa, likvidēja somu

komūnistisko valdību un noslēdza mieru ar neatkarīgo demokrātisko Somijas valsti?

Varētu likties, ka Somiju no bojā ejas izglābusi somu nācijas varonība un dzelzs pretestība. Tā tas ir tikai daļēji. Varonība vien nebūtu līdzējusi Somijai, ja Staļins zināmu starptautisku apsvērumu dēļ nebūtu devis saviem diplomātiem rīkojumu parakstīt miera līgumu.

Somiju šai brīdī paglāba Francijas valdības politisks manevrs, kuŗā zināmā mērā piedalījās arī es.

Ļoti jutu līdzī somu nācijai un gribēju kaut kā palīdzēt. Bet kā? Uzrakstīt un iespiest kādā laikrakstā kādu rakstu? Tādu netrūka franču presē.

Mana meita Izabella, kuŗai nu jau bija divpadsmit gadu, bija izdomājusi savu veidu, kā palīdzēt Somijai. Hektografētā žurnālā *L'Étoile d'Avray*, kuŗā viņa bija redaktors un ko apgādāja skolnieču kooperatīvs, viņa ievietoja divus savus rakstus par Somiju — vienu par zemi un tautu, otru par Krievijas uzbrukumu mazajai Somijai. Šo numuru novilkā 500 eksemplāros, izpārdeva par augstāku cenu mūsu pilsētiņas iedzīvotājiem, žurnāla pārstāvēm ejot no mājas uz māju. Visu ienākumu ziedoja Somijas kaŗā cietušo bērnu apgādes fondā. Naudu mana meita kopā ar divi citām delegātēm aizveda uz Parīzi un līdz ar žurnāla numuru nodeva Somijas sūtņa Holma kundzei.

Beidzot izgudroju veidu, kā palīdzēt Somijai. Sastādīju plānu, ko saziņā ar sūtņi Holmu iesniedzu Francijas valdībai. Tas bija pilnīgi slepens un to es tagad pirmoreiz te atklāju. Francija un Anglija nekavējoties sastādītu katra simttūkstoš kaŗavīru lielu ekspedīcijas korpusu, ko, dibinoties uz Tautu savienības statūtiem, nosūtītu palīgā Somijai. Šo ekspedīcijas korpusu, tāpat uz Tautu savienības pakta pamata, varētu sūtīt cauri ziemeļu Norvēģijai un Zviedrijai. Tikko atklātībā parādītos ziņa par šādu korpusu, Staļins steigtos noslēgt mieru ar Somiju, jo viņš nekādā ziņā negribētu nonākt atklātā kaŗā ar Franciju un Angliju, tā kļūstot par Hitlera sabiedroto kaŗā pret rietumu demokratijām.

1940. gada janvārī šo ierosinājumu iesniedzu Francijas

ārlietu ministrijas Somijas un Baltijas nodaļas vadītājam Levī ar sekojošu motivāciju. Šis plāns būtu ne tikai svarīgs politisks akts Tautu savienības stiprināšanai, bet arī zināms diplomātisks spiediens pret Staļina sadarbību ar Hitleru. Ja Staļins redzēs, ka Francija un Anglija ir tik stipras, ka ir gatavas kaņot arī ar Padomju savienību, tad viņš pārtrauks sadarbību ar Hitleru. Iespējams, ka šādu ekspedīcijas korpusu nemaz nevajadzēs sūtīt uz Somiju, pat ne uz Norvēģiju.

Francijas valdība plānam piekrita, bet Anglija to noraidīja, baidīdamās no sarežģījumiem ar Norvēģiju un Zviedriju, kā arī galvenokārt tāpēc, ka pašai bija ļoti maz kaņavīru, jo tagad Anglijai steigšus bija jāpāriet no nelielās brīvprātīgo armijas uz vispārējā kaņaklausībā formētu tautas armiju. Tomēr franču valdība izmēģināja politisko manevru pret Padomju savienību. Viņa sāka kādā Francijas ostas pilsētā veidot ekspedīcijas korpusu un ziņņu par to ielaida kādā Amerikas laikrakstā. Tā pietika, lai Staļins apturētu savu straujo uzbrukumu un sāktu sarunas ar Somiju par mieru, ko arī parakstīja 1940. gada 12. martā.

Varonīgā cīņā somu nācija glāba savu nacionālo un politisko brīvību, kaut arī zaudēja Viborgas rajonu un vēl dažus zemes gabalus. Vēl smagākas kaņas gaitas Somijai bija jāpārdzīvo turpmākajos gados, kad tā kopā ar Hitlera Vāciju cīnījās pret Krieviju, lai atgūtu 1940. gadā pazaudēto. Šis otrais kaņš, manuprāt, bija pašas Somijas izprovocēts un smaga kļūda. Galu galā šai otrajā kaņā Somija daudz vairāk cieta nekā pirmajā un 1940. gadā zaudētos novadus atpakaļ neieguva. Vienam, otram novērotājam likās, ka šai otrajā kaņā Somijai draud pilnīga katastrofa: Ruzvelts un Čerčils ļaus Staļinam sagraut Somijas neatkarību. Tā tomēr nenotika. Šodien Somija ir vienīgā valsts plašajā centrālās Eiropas joslā, kas paglābusies no boļševizācijas un no faktiskā Krievijas protektorāta.

Savu neatkarību un demokratisko iekārtu Somijai izdevās nosargāt otrā pasaules kaņas negaisos, kaut arī tas prasīja no viņas daudz upuņu. Varbūt Somijai otrais pasaules kaņš būtu

gājis gaŗām, ja viņa ar tālredzīgu diplomātiju būtu nodrošinājusī savu nākotni.

Nav nemaz tukša hipoteze: ja Somija kopā ar pārējām Baltijas valstīm tūlīt pēc šo valstu nodibināšanās būtu noslēgusi politisku un militāru savienību ar Igauniju, Latviju un Lietuvu, tad laikam Somijai nemaz nebūtu jākaujas otrajā pasaules karā un varbūt arī pārējās Baltijas valstis, kas skaitīja drusku vairāk par 9 miljoniem iedzīvotāju un bija augstā kultūras līmenī, 1939. gadā varētu uzstādīt pusmiljona lielu un krietnu virsnieku apmācītu un vadītu armiju. Šāds spēks, ja tas politiski kā arī militāri cieši turētos kopā, būtu pietiekams, lai Staļins nemaz nemēģinātu iegūt varas ceļā Baltijas valstu teritoriju. Tikai saskaldītās un reakcionāras diktatūras daļēji novājinātās Baltijas valstis Staļins uzdrošinājās tik viegli un ātri sagrābt, kā viņš to darīja 1939. un 1940. gadā.

IX

Kaŗa laikā Francijā

Otrā pasaules kaŗa sākšanās mani ne visai satrauca. Dzīvā interesē biju sekojis drāmatiskajam saspilējumam Polijas jautājumā, kas septembrī noveda pie vācu-poļu kaŗa un 3. septembrī, kad Anglija un Francija pieteica kaŗu Vācijai, kļuva par pasaules kaŗa sākumu. Jau labu laiku pirms šī drāmatiskā ievada biju pārliecināts, ka Hitlers apzinīgi provocē kaŗu un tāpēc tas ir neizbēgams.

Es nu ar ģimeni dzīvoju vienas kaŗotājas puses galvas pilsētā un, sakarā ar vispārējo uztveri, ka otrais pasaules kaŗš lielā mērā būs gaisa un indīgo gāzu kaŗš, varēja bažīties, ka mēs, līdz ar citiem civiliedzīvotājiem, dabūsim daudz pārciest. Pirmā pasaules kaŗa pirmajās dienās, ko pārlaidu Šveices galvas pilsētā Bernē, biju daudz vairāk satraukts, kaut gan nekādas tiešas briesmas nedraudēja. Tad asi sajutu, ka pasaules vēsture sāk jaunu dziļu traģisma pilnu laikmetu. Tagad otro pasaules kaŗu uztvēru samērā mierīgi.

Apmainījies pāris vārdiem ar savu kaimiņu inženieri Merli, sāku kārtot sīkus darbus, lai kaut cik nodrošinātos pret bumbu sprādzieniem. Steigā visi trīs — Maija, Izabella un es, izgatavojām klīsteri un pielipinājām logu stikliem balta papīra strēmeles un halles lielo augsto logu, kam nebija slēģu, no ārienes aiznagloju dēļiem.

Par pirmā pasaules kaŗa pirmajām dienām Parīzē 1914. gada septembrī biju lasījis laikrakstos, ka franču tauta, it sevišķi parīzieši, uzņēmuši kaŗu ielā aizrautībā. Tur skanējusi vētrainā patosā marseļjeza un skaļi uzvaras novēlējumi pavadī-

juši mobilizētos, kas devās uz fronti. Uz vagoniem bijis lieliem burtiem uzrakstīts: Uz Berlīni!

Nekā tamlīdzīga nemanīju 1939. gada septembrī. Laikrakstu slejas un tiešas sarunas liecināja, ka franči tagad drūmi, smagi nospiesti, bez ticības uzvarai ieiet kaņā. Šur un tur ielās, it sevišķi pie stacijām, kur aizbrauca kaņāvīru vilcieni, bija pat dzirdami pacifistiski saucieni pret kaņu. Dzirdēju frančus izsakāmieš: mums labāk vajadzēja palikt ārpus spēles, tāpat kā to darījām Čehoslovākijas gadījumā; kā mēs poļiem varēsim palīdzēt? Angļiem armijas nav un kamēr mēs pāriesim pāri Reinai, tikmēr vācieši būs galīgi jau sakāvuši poļus un mūsu palīdzība viņiem nelīdzēs . . .

Šādā pamatnoskaņojumā Francija iegāja otrajā pasaules kaņā. Un tas nekā laba nesolīja.

Kaņa pirmajās dienās kādā novakarē ieradās pie mums pulkvedis Voldemārs Ozols ar kundzi. Pēc vienkāršām vakariņām iegājām manā darba istabā, kur pie lielas Eiropas kartes iztirzājām jautājumu, kas notiks. Ozols katēgoriskos formulējumos izteica savu prognozi. Vācieši poļus sakaš divi nedēļās, jo viņiem liels pārsvars bumbvedēju, tanku un motorizēto vienību ziņā. Romantiķis Pilsudskis nemaz nebija īsts kaņāvīrs un nesaprata, kāds īsti būs nākošais kaņš. Polijai ir vislielākā un vislabākā kavalērija, bet tas ir romantisms bez militāras jēgas modernajā kaņā. Poļi naigi kausies un varonīgi mirs, bet tas neglābs viņus no ātras sakāves.

Pēc tam pulkvedis analizēja izredzes rietumu frontē. Franču ģenerālštāba kaņa stratēģija būvēta uz pasīvas pretošanās, saņemot vācu uzbrukumus Mažīno nocietinājumu līnijā. Tāpēc franču armija nemaz nemēģinās pāriet Reinu, lai steigtos palīgā saviem sabiedrotajiem poļiem, bet nocietinājumos gaidīs vācu uzbrukumu. Tas arī nāks smags un varens ar aviāciju un tankiem pēc tam, kad poļu armija būs likvidēta. Tad notiks tas, ko jau pareģoju: vācu armija sakaš frančus četrās vai piecās nedēļās, jo angļi nevarēs palīdzēt. Tiem ir tikai neliela sauszemes algotu kaņāvīru armija, divi vai trīs divīzijas, un tās vācieši ietrieks atpakaļ Lamanšā. Tāds ir stāvoklis un tādas ir izredzes.

Es vēl gribēju cerēt un izteicu šaubas, vai vāciešiem tik viegli izdosies sakaut frančus. Varbūt viņi pēdējā brīdī sacelsies varonībā un izturēs kaļa pārbaudījumu, tāpat kā pirmajā pasaules kaļā.

Ozols to atzina par neiespējamu un palika pie savām domām. Viņš ieteica jau laikus padomāt par atkāpšanos uz Londonu, ja negribot palikt zem Hitlera varas okupētajā Parīzē.

Abi Ozola paredzējumi piepildījās.

Dzīves ikdienā arvien vairāk kļuva manāma kaļa ietekme. Pilsētas valdes ieceltā drošības komiteja izdalīja visiem iedzīvotājiem gāzu maskas, kas bija obligāti jānēsā vienmēr līdz. Tomēr gāzu uzbrukuma nebija un drausmīgās maskas nevajadzēja lietot.

Toties zināmu neērtību mums sagādāja patvertne, ko drošības komiteja ierīkoja mūsu villas pagrabā, jo atzina mūsu pagraba velvētos griestus par izturīgākiem nekā citās kaimiņu villās. Akmeņiem un zemēm no ārienes aiztaisīja pagraba nelielos lodziņus. Palielajā telpā, kur varēja patverties ap 50 cilvēku, ievietoja solus un dažas gultas. Uz sētas vārtiem uzlika lielu izkārtņi ar uzrakstu, ka šai namā atrodas patvertne, un mani iecēla par tās priekšnieku, kam jāatbild par kārtību, par pirmās palīdzības sniegšanu ievainotiem, ko gan savukārt uzdevu tālāk Maijai un Izai.

Astoņu mēnešu laikā, kamēs mēs palikām Parīzē, vācu uzliedojumi šeit notika ļoti reti. Pirmajā trauksmē saskrēja manā patvertnē glābiņu meklēt ap 50 cilvēku un uztraukums bija jo liels. Šī trauksme notika naktī un bērni bija samiegojušies, nervozi. Kā spēju, tā pildīju patvertnes pārziņa pienākumus. Mierināju bērnus un uztrauktās dāmas.

Bumbas visu astoņu mēnešu laikā mūsu pilsētiņas rajonā vācieši nometa tikai vienu reizi, dienas laikā.

Pie vācu uzliedojumiem Parīzei bijām tā pieraduši, ka tie mūs vairs nemaz neuztrauca un arī kaimiņi tā pierada, ka tikai nedaudzi nāca mūsu patvertnē meklēt drošāku patvērumu.

Toties kaļš sagādāja man diezgan lielas saimnieciskas rūpes. Līdz ar kaļa sākumu izbeidzās šķiņķa un sviesta sainīšu saņem-

šana no Latvijas. Tas bija smags sitiens. Izbeidzās arī mana līdzstrādāšana divos Varšavas laikrakstos. Arī Maija vairs nevarēja sūtīt rakstus uz Latviju Gulbja Konversācijas vārdnīcai. Pēc dažiem mēnešiem, kad bija iztērētas pēdējās rezerves, sāku dažādas kredita operācijas. Vispirms norunāju ar villas īpašnieku, kas bija bagāts cilvēks, ka īri samaksāšu pēc kaŗa. To arī izdarīju, iedodot viņa dēlam gleznotājam 1946. gadā dažas vērtīgas senlaicīgas krievu ikonas. Ar maiznieku norunāju, ka viņš mani kreditēs ar vienu kilogrammu maizes dienā trīs vai četrus mēnešus. To pašu nokārtoju ar piena piegādātāju par vienu litru piena dienā. Lombardā ieguldīju visas savas un Maijas zelta un sudraba lietas.

Ar lombardu gan reiz iznāca nepatīkams pārsteigums. Kad visas vērtslietas bija ieliktas, gribēju nodot arī somu ar sūtņa fraku un smokingu. Pricīgs apsvēru, cik par šīm pēdējām mantām vēl dabūšu. Ļoti liels bija mans pārsteigums, kad lombarda kalpotājs man līdzjūtīgi paziņoja, ka ne drānas, ne koferus lombards vairs pretī neņem. Nelaiمة bija liela tāpēc, ka man kabatā vairs nebija ne tik daudz santīmu, lai ar tramvaju pārbrauktu mājās vai nokļūtu pie kāda paziņas. Stiepdams somu ar sūtņa atribūtiem, devos kājām pie kāda drauga, Rīgas žīdu zeltkaļa Rozentāla dēla, kas labprāt mani izglāba no nelaimes, aizdodot kādu summiņu.

1940. gada aprīlī man uzsmaidīja laime: izdevās iespiest Parīzes presē trīs rakstus, par visiem saņemot labu honorāru.

Marta vidū, tikko Padomju savienība un Somija 12. martā bija parakstījušas miera līgumu, pie mums atbrauca ciemoties Raimonds Dunkans. Viņam līdz ieradās kāds amerikāņu žurnālists, kuŗš redīgēja Parīzē iznākošo amerikāņu mēnešrakstu Europe. Redaktors mani lūdza steidzīgi uzrakstīt viņa žurnāla aprīļa burtnīcai kādu apcerējumu par krievu-somu miera līgumu un par Baltijas problēmu.

Lai šo rakstu padarītu svarīgāku un interesantāku, to izvērtu plašāku un devu tam intriģējošu virsrakstu — The Next Acte? Ar nākošo aktu sapratu Hitlera armijas tuvāko triecienu un devu atbildi jautājumam: kur tas notiks? Es pareģoju, ka Hit-

lers trieksies pret Dāniju un Norvēģiju, varbūt arī pret Zviedriju. To secināju no krievu-vācu sadarbības. Ja Hitlers bija devis Staļinam brīvas rokas pret Baltijas valstīm un Somiju, tad saņēmis pretim Staļina piekrišanu okupēt Dāniju un Norvēģiju. Okupējot šīs valstis, Vācija iegūs jo svarīgas stratēģiskas pozīcijas jūras kaņā pret Angliju.

Saņēmu par rakstu labu honorāru un raksts kļuva par ievadījumu citam rakstam un vēl lielākam honorāram.

Mans pareģojums par Hitlera armijas iebrukumu Dānijā un Norvēģijā kļuva sensacionāls, jo dažas dienas pēc tā publicēšanas Hitlera bruņotie spēki 9. aprīlī, tiešām, iebruka šajās valstīs.

Daži laikraksti citēja manu rakstu un brīnījās, kā es tik noteikti to varējis paredzēt. Visizplatītākā laikraksta *Le Petit Parisien* redaktors Bua (Bois), ar kuŗu iepazinos sūtņa laikā, piezvanīja pa telefonu un, izteicis komplimentus par Europe rakstu, lūdza mani uzrakstīt viņa laikrakstam apcerējumu par Skandināviju un Baltijas jūras nozīmi otrajā pasaules kaņā. Ja es šādu rakstu viņam nodošot 24 stundu laikā, viņš maksāšot augstāko honorāru, kādu viņš dodot vislielākiem speciālistiem. Pateicius redaktoram par laipno piedāvājumu, apsoliļos laikā veikt uzdevumu. Biju tiksmi satraukts.

Pastāstījis Maijai šo prieka vēsti, vispirms gribēju palikt savā darba istabā, kur nekas mani netraucēja, un sākt mierīgi rakstīt. Tomēr kāds nemiers vilka mani uz Parīzi, lai kādā restorānā pie atsevišķa galdiņa ar kafijas tasi un konjaka glāzīti priekšā steigā uzrakstītu apsolīto. Tur arī nepilnās divi stundās radās itin plašs apcerējums *Le grand drame du Nord*. Tad steidzīgi devos pie mašīnrakstītājas un pēc nepilnām sešām stundām bez iepriekšējas pieteikšanās ierados pie *Le Petit Parisien* šefredaktora. Viņš mani tūlīt pieņēma un izbrīnā jautāja, kā es tik ātri uzrakstījis tik plašu rakstu. Skaidri manīju, ka viņš mazliet šaubās par raksta labumu. Sāka steigā to lasīt. No viņa smaidīgajām acīm nopratu, ka raksts patīk. „Raksts ir labs. Pirmoreiz manā ilggadīgajā redaktora darbā atgadās, ka ārzemnieks tik labi raksta franču valodā un turklāt vēl savā

stilā. Es rakstu ievietošu svētdienas numurā ar virsrakstu pāri visām sešām slejām.”

Tā tas arī notika. Priecājos, ka mans raksts tik labi reprezentēts visizplatītākajā franču laikrakstā, aizņemot gandrīz veselu lappusi. Tajā bija novērtēta Skandināvijas un Baltijas valstu, kā arī Baltijas jūras stratēģiskā nozīme otrajā pasaules karā. Pats Bua, negribēdams palikt zem vācu okupācijas, jūnijā aizbēga uz Londonu, kur viņu nogalināja vācu bumba.

Par šo rakstu saņēmu tūkstoš franku, kas toreizējā Latvijas valūtā sniedzās pāri par 200 latiem. Tik augstu honorāru par atsevišķu rakstu dabūju pirmo un pēdējo reizi. Mūsu apstākļos šī nauda mūs ļoti aplaimoja.

Nu saspēros un steidzīgi uzrakstīju jaunu rakstu — *De la collusion à la collision germano-russe* (No krievu vācu sadarbības uz sadursmi). Šajā rakstā analizēju Hitlera Vācijas attiecības pret Padomju savienību un noteikti pareģoju Hitlera kaŗu pret Krieviju.

„Mūsu dienās vienīgais kontinents, kas var saimnieciski attīstīties un noder industriālizēto lielvalstu vajadzībām, ir Āzija. Vācijas imperiālisma galvenais mērķis ir nevis atņemt samērā nenozīmīgas kolonijas Francijai un Anglijai Afrikā, bet gan pārvērst koloniālā piedēklī visu Austrumu Eiropu, lai gūtu sev iespaidu sfairas Āzijā. Vācija neatzīst par galiem jaunos Krievijas ieguvumus Baltijā. To viņa nevar darīt un nekad nedarīs! Viņa tos atzīst tikai uz brīdi, kas Hitlera uztverē būs īss, līdz uzvarai pār angļu-franču koalīciju.”

Rakstu ievietoja žurnāla *L'Europe Nouvelle* 25. maija burtiņā.

Le Petit Parisien slejās ievietotais raksts man noderēja kā sava veida rekomendācija vienā no lielākajiem Parīzes grāmatu apgādiem. Jau pirms kaŗa biju iesācis rakstīt lielāku apceri par Poliju. Tajā galvenokārt aplūkoju Polijas ārpolitiku, sākot ar 1918. gadu. Protams, ka analizējot to, ļoti plaši rakstīju par Baltijas valsti, it sevišķi par Latvijas ārpolitiku. Kad

uznāca kašš, manuskriptu nedaudz pārredīgēju un papildināju. Grāmatai, ar nosaukumu *La tragédie de la Pologne*, gribēju atrast izdevēju. Grāmata iznāktu ap 300 iespiedu lapušu liela. Atrast izdevēju, un turklāt kaļa laikā, politiskai grāmatai nemaz nebija viegla lieta. Pieliku visas pūles. Mani dzina uz priekšu ne tikai literāra ambīcija, bet arī materiāli motīvi — ja grāmatu izdos kāds liels apgāds, saņemšu labu honorāru.

Vispirms bija jādabū kāds slavens publicists, kas uzraksta priekšvārdu un manu grāmatu ieteic lasītājiem. Par tādu izraudzīju konservatīvā laikraksta *L'Echo de Paris* ārpolitikas redaktoru Pertinaksu, kam bija speciālista vārds pasaulē. Pēc manuskripta izlasīšanas viņš labprāt uzņēmās to darīt un uzrakstīja nevis dažas rindiņas ieteikuma, bet pagaļāku rakstu par Polijas ārpolitiku. Turklāt viņš piezvanīja un lielā Payot apgāda direktoram ieteica mani.

Aprīļa beigās nodevu vienu eksemplāru manuskriptu Paijo kungam, otru kaļa cenzoram, kādam bijušam katoļu priesterim, kas bija darbojies franču draudzē Varšavā. Viņu lūdzu divi nedēļās izlasīt manuskriptu, ko viņš arī izdarīja, dodot atļauju iespiest. Nu priecīgs, ka viss norit tik labi un ātri, devos pie Paijo, lai parakstītu kontraktu.

Viņš bija ļoti mazrunīgs, īsi paziņoja: „Jūsu darbs pieņemts. To sāks salikt 15. jūnijā, pēc tam saņemsit pirmās korrektūras loksnes. Šeit kontrakts, lūdzu to parakstiet.”

Kad sāku lasīt iespiesto kontrakta formulāru, Paijo kungs mani pārtrauca, sacīdams: „Kontraktu nav vajadzīgs lasīt, tas ir tāds, ko paraksta visi mani līdzstrādnieki — Sorbonnas slaveni profesori un ievērojami Francijas rakstnieki.”

„Bet varbūt man būs kāds papildinājums,” es iebildu.

„Nekādus papildinājumus es nepieņemu. Gribiet, parakstiet, negribiet — nerakstiet!” Nekas cits neatlika, kā parakstīt. Tad parakstīja Paijo pats un, piecēlies, sniedza man roku. Es vilcinājos.

„Nojauzu, ka gribat kaut ko vēl teikt. Varbūt gribat jau šodien saņemt kādu avansu uz honorāra rēķina. Manā firmā ir noteikta kārtība: pirmo honorāru jūs saņemsit līdz ar pir-

mās korrektūras loksņēm, t.i., pēc 15. jūnija, bet pārējo tikai pēc gada, atkarībā no pārdoto grāmatu daudzuma.”

Kad Maijai paziņoju, ka avansu nesaņēmu, bet to dabūšu tikai ap 15. jūniju, kļuvām abi domīgi, jo bijām stipri cerējuši uz kādu summiņu, ar ko mēs brauktu uz Bordo un no turienes tālāk uz Londonu.

Kontraktu ar Pajjo parakstīju aprīļa beigās, kad vācu-franču kaŗa fronte vēl bija sastingumā. Pēkšņi 10. maijā Hitlers caur Beļģiju un Holandi uzsāka savu labi sagatavoto ofensīvu, kad nu vācu armija lielā pārspēkā drāzās virsū franču armijai un trim angļu divīzijām. Tā kā vācu armijai bija pārsvars gaisa flotē un tankos, tad franči un angļi bija spiesti atkāpties bez apstājas. Dažviet nespēdami izturēt vācu bumbvedēju uzbrukumus, franči un angļi nonāca panikā. Jūnija sākumā Parīzē jau parādījās dezertieŗi no kaŗa lauka. Kādu vakaru satiku uz ielas ar prāvu bārdu apaugušu mūsu maiznieku. Kad izbrīnā jautāju, vai tik kritiskā brīdī laiŗ kaŗavīrus atvaļinājumā, viņš nospļāvās un, pametis ar roku, teica: „Nav vērts kauties un ziedot savu dzīvību, kad redzams, ka mēs kaŗu tā kā tā zaudēsīm.”

Nu man bija gluŗi skaidrs, ka franču armija Parīzi nenoturēs. Ja negribam nokļūt Hitlera gestapo varā un koncentrācijas nometnē, tad mums tūlīt jābēg uz dienvidu Franciju, lai no turienes dotos tālāk uz Angliju, vai pat uz ASV. Par rakstiem ieņemtā nauda bija izdota parādu segšanai, tā ka neiznāca vairs pat trim dzelzceļa biļetēm uz dienvidus Franciju. Lauzījām galvas, ko darīt. Izlēmām, ka Maija lūgs sūtni O. Grosvaldu aizdot ceļa naudu viņai un viņas meitas braukšanai uz Latviju, pie kam viņa atstātu sūtniecībā kā ķīlu dažas Ģederta Eliasa, Kazaka, U. Skulmes gleznas. Es gan ar 1939. gada 28. aprīļa ministru kabineta lēmumu, kopā ar pulkvedi V. Ozolu, biju izslēgts no Latvijas pavalstniecības, bet Maijai bija kārtīga Latvijas ārzemju pase, kuŗā bija ierakstīta arī mūsu meita Izabella. Pirmā pasaules kaŗā krievu sūtniecība Bernē izsniedza aizdevumus Krievijas pavalstniekiem, kas iestiguŗi Ņveicē. Kaut gan tā zināja, ka esmu nikns valdības pretinieks, izsniedza Maijai pabalstus vairākkārt, ierakstot tos kā aizdevumus pasē.

Tāpēc domājām, ka Latvijas nacionālās valsts sūtnis izturēsies līdzīgi pret savas zemes legālu pavalstnieci.

Liels bija mans pārsteigums, kad Maija cieta neveiksmi. Sūtnis O. Grosvalds viņu nemaz nepieņēma un uzdeva sekretāram vest sarunas. Sūtnis noraidījis jebkādu aizdevumu arī pret gleznu iekāļāšanu. Kad nekāda runāšana nav līdzējusi, Maija lūgusi, lai sūtniecība vismaz savā pagrabā līdz kara beigām uzglabātu mūsu vērtīgo latviešu gleznu kolekciju. Sūtnis, lielā gleznotāja Jāzepa Grosvalda brālis un pats mākslas vēsturnieks, atteicies to darīt. Tāds gars valdīja Ulmaņa valstībā dažas nedēļas pirms tās bojā ejas.

Bijām jau tuvu izmisumam un nolēmām kopā ar Ozolu un viņa kundzi iet kājām uz dienvidiem, pa ceļam lūdzot smagos vai vieglos automobiļus pavest mūs.

Tomēr šādu sarežģītu un smagu bēgšanas ceļu mums nevarējām iet. Laimīgs gadījums mūs izglāba. Draugs Rozentāls, kuŗš pats arī bija nolēmis bēgt no Francijas uz ASV, bija atbraucis pie mums atvadīties. Viņam naudas bija gan tik, ko pašam aizbraukt, aizdot viņš mums nevarēja. Bet viņam bija labs draugs krievu meņševiku līderis Abramovičs, kuŗš tai pašā laikā bija arī Eiropā dzīvojošo žīdu sociālistu organizācijas Bunds pārstāvis. Šai organizācijai esot iekrāts palīdzības fonds žīdu paglābšanai no fašisma. Abramoviču es personīgi labi pazīnu no sociālistu internacionāles izpildu komitejas sēdēm. Dažas dienas pirms vācu ienākšanas Parīzē mēs lielā steigā aizbraucām uz staciju un ar grūtībām ielauzāmies pārpildītā vilcienā. Ja mums izdevās tajā iedabūt arī mūsu lietas, tad par to jāpateicas draugiem, pulkvedim Ozolam un Rozentālam, kuŗi bija ieradušies mūs pavadīt un pēdējā brīdī mūsu rokas bagāžu pa logu iegrūda vagonā.

Šeit pēdējo reizi tikos ar šo pavisam savdabīgo latviešu virsnieku, kuŗš bija īsts pulkvedis Azarts. Ļoti apdāvināts militārās lietās un ar ārkārtīgu gribas spēku, viņš tai pašā laikā bija avantūrists, kas spilgti izpaudās viņa dažādās nelaimēs politiskā laukā. Pēc 1917. gada marta revolūcijas šis ievērojams strēlnieku pulkvedis pieslējās boļševikiem, bet neaizgāja

viņiem līdzī uz Krieviju. 1919. gadā viņš ieradās Liepājā un piedāvāja savus pakalpojumus Latvijas valstij. Tur viņu apcietināja kā aizdomās turētu bolševiku. Uz Igaunijas armijas virspavēlnieka ģenerāļa Laidonera pieprasījumu viņu atbrīvoja un aizsūtīja uz Tallinu. Par pulkveža Ozola līdzdalību kaņā pret vāciešiem 1919. gadā pie Cēsīm un vēlāk pie Daugavas es jau rakstīju šo memuāru otrajā sējumā. Demokratiskajā Latvijā pulkvedis Ozols gribēja piedalīties arī politiskajā darbībā, lai ietīktu Saeimā. Kādu brīdi viņš piestājās pie sociāldemokrātiem, bet tā kā šī partija par kandidātiem uz Saeimas deputāta amatu uzstādīja tikai tos, kas vismaz trīs gadus bija bijuši biedri, tad Ozols steigšus izstājās un pārgāja profesoru Kārļa Baloža un Pēterā Zālīša vadītajā partijā. Arī tā Ozolam nelaimējās kļūt par deputātu. Tad viņš nodibināja savu atvaļināto kaņāvīru biedrību, kuņā gan formāli skaitījās par apolītīsku, bet kuņai, kā Rīgā runāja, Ozols stādot par slepenu mērķi izvirzīt viņu par latviešu Piļsudski. 15. maijā apvērsuma naktī apcietināts un pēc tam izraidīts no Latvijas, Ozols kļuva par polītīsku emigrantu Parīzē. Viņā nelaimi spāņu pilsoņu kaņā jau aprakstīju, bet ar to vēl nenobeidzās pulkveža Azarta avāntūristiskais mūžs. Kā mani 1946. gadā Parīzē informēja latviešu deļotāja Rone, Ozols kopā ar viņas brāli ierīkojis Francijā liela stila vācu armijas izspiegošanas centrāli. Iegūtās ziņas ar sevišķi šīfrētiem kodiem Ozols pārraidījis uz Maskavu ar slepenu raidstacīju no kādas muižas Normandijā, kuņā viņš nomājis un apsaimniekojis. 1944. gadā amerikāņi V. Ozolu apcietinājuši, bet Padomju savienības sūtniecība viņu atbrīvojusi. Kā no kāda cita avota vēlāk dabūju zināt, pulkvedis V. Ozols dažus gadus darbojies okupētās Latvijas universitātē par ģeografijas docentu un miris 1949. gadā.

Kādā pilsētiņā, divu dzelzceļu līnīju krustojumā, naktī mūs pārsteidza vācu bumbvežu uzbrukums. Franču vājās zenīta artilerijas deļ vācieši lidoja zemu un pamatīgi bombardēja stacīju. Dobjie bumbu sprādzieni sacēla pasažīeļos panīku. Sievietes vaimanāja, bērni raudāja un blāva, daži meklēja patvērumu zem solīem. Bija arī tādi, kas metās no vagona ārā, lai meklētu

glābiņu stacijas patvertnē. Mēģināju kaut kā nomierināt mūsu vagona pasažierus, bet tas neizdevās ne vismazākā mērā. Kad trauksmes sirēnas vēstīja uzlidojuma beigas un mūsu vilciens turpināja atkal savu gaitu, dažu mūsu kupejas pasažieru trūka. Vai tie bija krituši par upuri vācu bumbām, vai, baiļu pārņemti, bija palikuši patvertnē pārgulēt nakti, tas palika noslēpums, ko citi kupejas pasažieri nesekmīgi mēģināja uzminēt.

Kad vācieši 14. jūnijā ieņēma Parīzi, mēs bijām jau Tuluzā. Šeit Maija ar Izabellu apskatīja interesanto vēsturisko pilsētu, kur grāfa Raimonda pilī norisinājās manas drāmas Mitānija dažas ainas. Pats es meklēju kādas darba un ienākuma iespējas šai pilsētā. Vispirms aizgāju uz ievērojamā demokrātiskā laikraksta La Dépêche de Toulouse redakciju un piedāvāju savus rakstus par ārpolitiku, it īpaši par austrumu Eiropu un Padomju Krievijas politiku. Nodevu arī vienu rakstu par krievu-vācu sadarbību un tās paredzamo izjukšanu. Rakstu redaktors gan pieņēma, bet pateica skaidri un gaiši, lai es necerot uz kādu pastāvīgu līdzstrādāšanu, jo laikraksts kaŗa dēļ esot ārkārtīgi samazināts formātā un nokļuvis finanču grūtībās. Rakstu pēc kādas nedēļas iespieda un saņēmu nelielu honorāru. Vēl bēdīgāk izgāja sociālistu nedēļas laikraksta redakcijā. Tur gan mani ļoti laipni saņēma, bet nesolīja nekādas iespējas manai līdzdarbībai.

Aizbraucu uz tuvējo pilsētiņu Mirē, no kuŗienes sociālistu līderis Vensens Oriols bija ievēlēts parlamentā un kur viņš darbojās par pilsētas galvu. Lūdzu kādu darbu, vai vismaz labu padomu, kā pie tā tikt. Viņu labi pazinu. Viņš labi atcerējās manu runu, ko biju teicis 1938. gada oktobrī internacionāles izpildu komitejas sēdē.

Liels bija Vensena Oriola pārsteigums, kad viņam atklāju, ka esmu uzrakstījis drāmu, kas norisinās XIII gadsimtā Tuluzā, Albī un arī Mirē pilsētiņas pievārtē, kur 1213. gadā pāvesta krustneši sakāva albigiešus. Manas intereses par albigiešiem un Tulūzas novada vēsturi aizkustināja šo katariešu pēcnācēju, bet no palīdzības nekas neiznāca. Viņam neesot nekādas iespējas sagādāt man kaut cik piemērotu darbu un vienīgais, ko viņš varot darīt, esot rekomendēt pie sociālistu partijas Pireneju

novada priekšnieka San Godena pilsētā. Viņš esot labs cilvēks un darišot iespējamo, lai mani paglābtu no Hitlera gestapo aģentiem.

San Godena pilsētā satikām šo Pireneju novada sociālistu vadoni, labsirdīgu, smaidīgu dienvidnieku, kušš iespieda man kabatā kādus simt frankus un novietoja mūs kāda drauga tukšajā mājiņā Valentinas mazpilsētiņā. Valentina atradās jaukā vietā, straujās Garonnas krastā. Pastāvīgo iedzīvotāju bija ap 500, puse bija īsti zemnieki, kušu lauki atradās visapkārt pilsētiņai.

Māja, kur mūs novietoja, bija divu stāvu: apakšā divas istabas un virtuve, augšā divas palielas istabas. Mēbeļu nebija it nekādu. Izdot naudu to iegādei nevarējām. Tomēr neizsamisām. Bēniņos atradu vairākas dažāda lieluma tukšas koka kastes, dēļus un dažus galdnieka instrumentus. Trīs gultas izgatavoju dažās minūtēs, uz divi kastēm uzliekot no virām izceltas durvis. No citām kastēm tikpat ātri izgatavoju sēdekļus un galdņus. Ilgāku laiku gan aizņēma gleznu logātu pagatavošana.

Kad gleznas bija izkārtas telpās, man ienāca prātā mūsu mājas augšstāvā sarīkot latviešu gleznu izstādi. Sakārām 20 gleznas un ap desmit zīmējumus gar divu istabu sienām, viss kopā izskatījās tiešām kā izstādē.

Izsūtījām ielūgumus uz vernisāžu ievērojamākām Valentinas personām: pilsētas galvam, valdes locekļiem, domniekiem, policijas priekšniekam, priesterim, ārstam, aptieķniekam. Uz mājas sienas izliku lielu plakātu: L'exposition de l'art letton. Ielūgumā bija atzīmēts, ka izstādē būs redzamas gleznas, kas attēlo Parīzes Notre Dame, Sēnas krastus, San-Klū parku, Versaļas pili. Maija ar Izabellu izgatavoja izstādes katalogu. Mūsu izstāde izdevās lieliski. Franči cienīgi aplūkoja Ģederta Eliāsa, Jēkaba Kazāka, Ugas un Aša Skulmes, Anša Cīruļa, Niklāva Strunkes un Irbīša gleznas un zīmējumus.

Izstādi pirmajā dienā apmeklēja pāri par 50 personu. Tas bija ļoti daudz, 10 procentes no Valentinas iedzīvotāju kopskaita. Arī materiālā ziņā izstāde mums deva panākumus, jo bijām nolikuši nelielu ieejas maksu, ko viens otrs apmeklētājs pārmaksāja.

Izstādi bijām nodomājuši turpināt 2 nedēļas, bet pēc nedēļas mums tā bija jāizbeidz, jo mūsu mājas apakšstāvā ievietoja kaņavīrus.

Drīz satuvojos ar šiem franču strādnieku un zemnieku dēliem kareivju tērpos. Vienu otru vakaru nogāju pie viņiem lejā un atklāti pārrunājām Francijas likteni. Kā jau dienvidnieki, viņi vaļsirdīgi izpauda savas jūtas un domas. Viņi bija laimīgi nelaimīgie. Nelaimīgi par to, ka Francija kaņu zaudējusi, bet laimīgi, ka tikuši ārā no kaņa pekles un varēs drīz satikt savus radniekus un savas meitenes. Beidzot tā sadraudzējāmie, ka viņi dalījās ar mani cukurgraudiņiem un cigaretnēm, ko saņēma kā armijas devu.

Valentīnas pilsētas galva bija sociālists, arī policijas priekšnieks šīs partijas biedrs, tāpēc šeit nu varēju atrast drošu paslēptuvi pat tai gadījumā, ja Hitlera armija okupētu visu Francijas teritoriju. Tomēr tā nenotika.

Pēc Parīzes krišanas (14. jūnijā) Anglijas valdība uzaicināja Franciju turpināt kaņu. Franču armija bija gan morālā ziņā stipri vājināta, bet militārā nozīmē nebija sakauta, tā bija steigā atkāpusies, zaudējama cilvēkus un materiālus. Anglijas valdība ierosināja, lai franču armija kaujas līdz pēdējai iespējai, tad pārceļas uz Āfriku, kur pilnā kaujas gatavībā, nedomālizēta, atradās vienu miljonu liela franču armija, kas bija domāta kā rezerve pret Itāliju. Pilnīgi neskarta bija samērā lielā franču kaņa flote Vidus jūžas ostās. Arī tā būtu vērtīgs kaņa ierocis turpmākajā cīņā pret Vāciju un Itāliju. Angļu valdība ieteica Francijas valdībai pārcelties uz Londonu, garantējot tās pilnīgu vietnīdžību kaņa vešanā un kopējā ārpolitikā.

No visa tā atteicās reakcionārā Petēna valdība, kas nodibinājās 16. jūnijā Bordo pilsētā, uz kuņieni, paredzot Parīzes krišanu, bija pārcēlusies Reino valdība, valsts prezidents Lebrens, parlamenta abu palātu priekšsēži Zanelis un Erio, kā arī daļa deputātu. Kādreizējais Verdenas varonis maršals Petēns kapitulēja un deva rīkojumu 25. jūnijā parakstīt apkaunojošu pamiera līgumu. Francijas dienvidus daļa palika ārpus vācu armijas tiešas okupācijas.

Es personīgi smagi pārdzīvoju šo triecienu varenajai nācijai,

kuņai bija piekritusi tik liela loma Eiropas vēsturē kopš lielās franču revolūcijas demokrātijas un brīvības sekmēšanā. Un tagad to bez sevišķas pretestības nolieca uz ceļiem vācu fašisms, kas teicās ievadīt jaunu laikmetu Eiropas un visas cilvēces vēsturē, pretstatā tam, ko bija veikusi Francija kopš 1789. gada.

Bēdīgs gāju uz pilsētas valdes laukumu, lai noklausītos radiorunā, ko teiks tautai kapitulācijas maršals Petēns.

Pavisam drebulīga skanēja vecā vīra balss un visā runā nebija nekāda cēla patriotisma. Tā bija nožēlojama lišana Hitlera priekšā, uz kuņa godprātību un žēlsirdību paļāvās franču maršals.

Publika, kas šai runā noklausījās, to uzņēma vienaldzīgi. Tā neaplaudēja maršala vārdiem, bet arī nekļiedza rūgtus starpsaucienus. Daudziem redzēju asaras acīs. Visi gāja uz mājām nokārtām galvām, it kā būtu noklausījušies brīvās republikas apbedīšanas runu. Tik bēdīgi mira Francijas trešā republika, kas bija nodibinājusies pēc 1870. gada revolūcijas.

Mums nu likās, ka varēsīm pārļaut kuņa mazajā Valentīnas pilsētiņā un kā nebūt uz laiku iekārtoties. Pie mums ieradās atvadīties draugs Rozentāls, kas bija nolēmis caur Bordo aizceļot uz ASV. Viņš solījās no turienes telegrafiski pārsūtīt mums līdzekļus braukšanai uz Ameriku. Tādus viņš cerēja dabūt no Bunda palīdzības komitejas.

Draugu Rozentālu, kuņš bija tā mums izpalīdzējis, nolēmām izvadīt tālajā ceļā, ielūdzot viņu krietnās vakariņās labākajā Valentīnas restorānā. Kabatā naudas gan nebija daudz, bet es piederu pie tādiem cilvēkiem, par kuņiem latvieši mēdz teikt: jo plīks, jo traks. Pie viena gribējām mazliet nodzēst viņa skumjas par Francijas republikas miršanu.

Šo sairšanu jo spilgti demonstrēja trīs franču leitnanti, kas ar savām dāmām sēdēja pie blakus galdiņa. Viens no viņiem jo skaļi izrunāja vārdus, kas tieši vērsās pret mums: „Kas tie tādi par ārzemniekiem, kas mūsu zemē runā mums nesaprotamu valodu? Tas viens gan izskatās pēc pretīga žīda! Ka tik nav kādi komunistu spiegi. Viņus vajadzētu aizdzīt pie velna!”

Nu vairs nenocietos, uzlecu kājās, piegāju pie balamutīgā franču fašista un stingrā balsī uzsauca: „Ēsiet pieklājīgi!”

„Ja neliksiet mūs mierā, būšu spiests saukt restorāna direktoru, lai viņš jums iemāca pieklājību.”

Jaunizceptais franču fašists gan gribēja vēl tālāk ālēties, bet viņa kollēgas to apvaldīja.

Dienvidus Francija ir ļoti bagāta dažādu laiku kultūras pieminekļiem. Rajons Pireneju kalnu pamalē, kur atradās mūsu pagaidu apmešanās vieta, bija sevišķi ievērojams senu un vis-senāko laiku civilizācijas lieciniekiem.

Sevišķi mūs interesēja aizvēstures pirmatnējo alu cilvēku mītne. Tā atradās Pireneju kalnu nogāzē kādā ļoti gaļā, stalaktītiem bagātā alā, ko gadu tūkstošos bija veidojusi apakšzemes upe. Pirmatnējie cilvēki bija atstājuši alas sienās mistiskus roku delnu nospiedumus un primitīvus zīmējumus, kuņģos asi bija tverti dzīvnieki.

Kilometrus desmit no Valentinas apskatījām kādu lielāku romiešu apmešanās vietu, kuņas atrakšana vēl atradās darba procesā. Bija jau redzama pilsētiņas forma ar zīmīgiem stabiem, amfiteātra un vairāku romiešu dzīvojamo telpu drupas. Šo arheoloģisko darbu vadītājs, kāds Tulūzas universitātes docents, bija ierīkojis izrakto romiešu mākslas priekšmetu pagaidu mūzeju, kur bija redzami gan lielāki, gan mazāki marmora tēli, bronzā lietas figūras un mazas statuetes, kā arī rotas lietas un naudas gabali. Kalnos, kur atradās sēra avoti, bija uzglabājusies romiešu pirts ar mozaikas dekorācijām.

Tuvumā atradās viena no pirmajām romāņu stilā celtām baznīcām, kasc laikam sāktas celt jau VI gadsimtā. Mani sevišķi saistīja šai grīstīgo dievnama pamatnē iemūrētais lielais akmens blūķis, kuņā bija izcirta īsta grieķu-romiešu teātra maska.

Turpat pāris simts metrus no baznīcas apbrīnojām kādu visai savdabīgu senu pilsētiņu. Šī svētajam Bernāram celtā saistīja šai kristīgo dievnama pamatnē iemūrētais lielais akmens mūris ar savdabīgiem torņiem un vārtiem. Ar savām romāņu baznīcām, klosteriem un ļoti šaurajām ieliņām San-Bernāra izskatījās kā franču viduslaiku arhitektonisks mūzejs.

Apbrīnojot Maijas kompetentajā vadībā šīs mākslas vērtības,

nemaz nemanījām, ka pienācis jau vakars, bet līdz mājām kādi desmit kilometri. Tos nu vairs nekādā ziņā nespējām noiet. Sākām pārdomāt par nakts māju San-Bernāras pilsētiņā. Tās vienīgā viesnīca bija tā pārpildīta bēgļiem no Parīzes, ka tur viesi jau bija aizņēmuši gulēšanai visus gaitenus un arī ēdamzāli. Mēģinājām atrast kādu taksometru, kas mūs aizvestu uz mājām, bet šai vecmodīgajā pilsētiņā šādu modernu satiksmes līdzekļu nemaz nebija.

Kā jau dienvidos, vakars pēkšņi pārvērtās tumšā naktī un sākām jau gatavoties uz nakts guļu zem kāda kupla kastaņu koka. Atlaidāmies zālē un raudzījāmies zvaigžņotajās debesīs. Pēkšņi mums tuvojās melna ēna. Es jau laimīgs izsaucos: „Mums nāk palīgā eņģelis...” Maija ar Izabellu piecēlās un pietuvojās melnajam eņģelim. Tā bija sieviešu klostera priekšniece. Viņa apsolīja nakts patvērumu. Bet kad arī es piecēlos un pietuvojos triju dāmu pulciņam, lai arī dotos uz sieviešu klosteri pārgulēt nakti, mūķene tā pārbijās, ka, atkāpusies pāris soļus, stingri, pat mazliet dusmīgi, noteica: „Ak, Jēzus Marija! Manā klosterī pārnakšņot atļauju tikai šīm divām nelaimīgajām sievietēm, bet ne vīrietim. Tas nav iespējams, jo ir pilnīgi pret klostera reglamentu.” Maija nu lūdzās: „Tas ir mans vīrs un absolūti godīgs cilvēks. Es galvoju par viņu.” Es arī piebalsoju, ka esmu bijušais diplomāts un galvoju par sevi, ka būšu pavisam rāms klosterī. Uz šo manu galvojumu klostera priekšniece jau mazliet mīlīgākā balsī iebilda: „Taisni Parīzes kungi un diplomāti ir tie vissamaitātākie vīrieši. Pie tam manā klosterī mīt divas ļoti daiļas pajaunas grēcinieces, par kurām es nevaru galvot.” Beidzo Izabellai izdevās pierunāt mūķeņu priekšnieci ielaist arī mani. Šo atļauju dabūjām uz sekojošiem noteikumiem: man nav brīv klosterī izrunāt ne vārda, lai mūķenes neizdzirdētu vīrieša klātieni, un mums jāizvācas jau pulksten piecos no rīta, jo pussešos jāceļas mūķenēm pirmajās dievlūgšanās.

Tā nu es pirmo un pēdējo reizi savā mūžā vienu nakti esmu gulējis sieviešu klosterī un jāsaka, es gulēju tik cieti, ka mani nemaz netraucēja sapņos ne vecā klostera priekšniece, ne viņas jaunās grēcinieces.

Jūlija vidū sākām gaidīt Rozentāla vēsti no ASV, bet saņēmu telegrammu no Rīgas, ko bija parakstījis ministru prezidents Kirchenšteins. Tās saturs mūs pilnīgi pārsteidza, jo Tulūzas laikrakstos, ko saņēmām Valentinā, nekas nebija ziņots par 17. jūnija notikumiem Baltijas valstīs. Ulmanis nogāzts. Nodibinājusies demokrātiska valdība. 14. un 15. jūlijā notiks Sacimas vēlēšanas. Jaunā valdība izsludinājusi amnestiju, uzņēmusi jūs atpakaļ pavalstniecībā un paziņojusi sūtņiem Grosvaldam Viši pilsētā un Feldmanim Ženevā, lai izsniedz jums un jūsu ģimenes locekļiem pasēs un līdzekļus pārbraukšanai uz Rīgu.

Es gan brīnījos, kā lopu dakteris un bakterioloģijas profesors ar sudraba riklīti, kas nemaz nebija nodarbojies ar politiku visu Latvijas demokrātijas laiku, tagad pēkšņi kļuvis par ministru prezidentu. Ka viņš tā rūpējas par mani, es nebrīnījos, jo bijām personīgi pazīstami jau no 1912. gada, kad Davosas kalnos kopēji dziedinājām tuberkulozi. Bez jebkādām pārdomām nolēmām tūlīt doties atpakaļ uz dzimteni.

Izšķirties par prombraukšanu spieda arī politiskās pārgrozības, kas notika Francijā. Reakcionārās aprindas, kuŗas nu bija pilnīgi ieslīdējušas fašismā, Bordo pilsētā jau kļuva jo aktīvas. Maršala Petēna valdības nodibināšana 16. jūnijā bija jau solis uz diktātūru, tomēr legālā ceļā. Nākošais solis bija pamiera noslēgšana ar Hitlera Vāciju 25. jūnijā, kas pilnīgi pakļāva Franciju Hitleram. Zīmīgi bija tas, ka par kapitulāciju visnoteiktāk iestājās augstākie kaŗa vadoņi — ģenerālis Veigans un maršals Petēns, kuŗi abi vēlējās diktātūru. Noslēguši kapitulācijas pamieru, reakcionāri visu vainu par kaŗa zaudēšanu uzvēla III republikas demokrātikai iekārtai un visiem demokrātiem un sociālistiem, kaut gan Bordo apspriedēs radikāļu un sociālistu vadoņi bija uzstājušies par kaŗa turpināšanu, valdību un parlamentu pārceļot uz Afriku.

Petēna valdība nevis pārcēlās uz Afriku, lai turpinātu pretestību Hitleram, bet pārvietojās uz sēravotu kūrvietu Viši, kas gan atradās neokupētajā Francijas daļā, bet pāris desmit kilometru attālumā no okupētās zemes. Viši izraudzīšana par

pagaidu galvas pilsētu bija ļoti zīmīga franču reakcionāru politiskiem mērķiem, sadarbībai ar Hitlera okupācijas varu.

Viši pilsētā, uz kuŗieni bija pārcēlušies arī vairums deputātu, bijušais ministru prezidents Pjērs Lavals, kas nu bija kļuvis par franču fašistisko elementu virsvadoni, sagatavoja demokrātiskā režīma pārvarēšanu ar Petēna diktatūru. Vācu armijas tuvums, kā arī franču ģenerāļu draudi vairumu deputātu tā sabiedēja, ka 10. jūlijā senāta un tautas vietnieku nama deputātu sanāksme ar 569 balsīm pret 80, 17 atturoties, nodeva maršalam Petēnam ārkārtīgas pilnvaras diktatoriski pārvaldīt zemi un arī īstenot jaunu autoritāru satversmi. Nākošajā dienā maršals Petēns nelikumīgi atcēla valsts prezidentu Lebrēnu no amata un izsludināja sevi par franču valsts augstāko šefu. Tā beidza eksistēt III Francijas republika, kas nodibinājās 1870. gadā. Francijā sāka valdīt Hitlera tiešā protekcijā fašistisks režīms. Tas padarīja politisko emigrantu stāvokli Francijā ļoti nedrošu. 25. jūnija pamiera līgumā jau bija uzņemts paragrafs, kas noteica Vācijai tiesības pieprasīt un Francijai pienākumu izdot vācu politiskos emigrantus. Šo pantu varēja attiecināt arī uz citiem emigrantiem, kuŗi bija noteikti uzstājušies pret Hitleru.

Tā kā šai ziņā man bija savi grēki, tad nevarēju vairs justies drošs Francijā. Drīz vien pēc manas aizbraukšanas uz Vācijas politiskās policijas pieprasījumu Francijas dienvidos apcietināja bijušo Vācijas ilggadīgo reichstāga locekli sociāldemokrātu Breitšaidu un bij. finanču ministru Hilferdingu. Pirmo vācu gestapo nogalināja kādā Vācijas koncentrācijas nometnē, bet otrais, paredzēdams šādas briesmas, pats darīja sev galu pašnāvībā kādā Parīzes cietumā.

Gavilēdami sapakojām savas nedaudzās mantiņas, lai steigīgi dotos uz Zēnevū un no turienes tālāk caur Vāciju uz dzimteni. Par laimi man bija uzglabājusies diplomātiska pase no ārlietu ministra laikiem. Un tā kā tajā bija ieraksts, ka tā derīga uz nenoteiktu laiku, tad tagad laidu to apgrozībā. Šveices konsuls Tulūzā laipnā kārtā 17. jūlijā iespieda man pasē diplomātisku vīzu caurbraukšanai uz vienu nedēļu.

Tā beidzās mūsu trimda Francijā.

Ceļā uz dzimteni

Francijā vilcieni kara apstākļu dēļ vilkās lēni un guļamvietu vagonos nemaz nebija. Nolēmām ceļā no Tulūzas uz Ženēvu pārgulēt vienu nakti Taraskonā un otru — Grenoblē.

Taraskonā varējām tikai nedaudzas stundas ziedot pilsētas apskatei. Redzējām dažas celtnu atliekas, kas liecināja par Romas civilizāciju šai novadā. Gribējām aplūkot arī pieminēkli Alfonsam Dodē, ko pateicīgie taraskonieši taču būs uzcēlušī viņam par pasaules slaveno darbu Tartarēns no Taraskonas. Kad ieprasījos viesnīcas saimniecei, kur atrodas šis pieminēklis, tad niknu dusmu šalts izgāzās pār straujās dienvidnieces lūpām. „Nekādu pieminēkli mēs neesam cēlušī šim nelietim, kas uz laiku laikiem izsmējis mūsu pilsētas iedzīvotājus. Ja Parīzes rakstnieki to izdarītu, tad mēs nākošajā naktī pieminēkli noārdītu!” Šī furija, kas vērsās pret Alfonsa Dodē humoru, nemaz nemanīja, cik groteski komiska viņa bija šai brīdī.

Grenoblē uzkavējamies divi dienas. Šajā jaukajā Alpu pilsētā apskatījām vietas, kuņas mēs abi ar Maiju bijām staigājuši jaunībā, 1912. gadā. Tur rādījām Izai augstskolu, kur māmiņa bija studējusi. Viņas priekšā no paaugstā uzkalna pavērās straujā Izeras upe, kas atmirdz un pazūd lapotos krastos, un Alpu grēdas lieliskā panorāma.

Vilcienā ceļā uz Ženēvu, atstājot uz nenoteiktu laiku iemīļoto Franciju, kļuvu mazliet sērīgs. To manīja manas abas pavadones. Viņas gribēja mani izklaidēt. Mūsu trijotne sāka pārrunāt Parīzē pārlaistos 7 gadus, it īpaši pēdējos sešus trimdas gadus. Šajos vērtētajos iztirzājumos aktīvi piedalījās mūsu

meita, kas nu vairs nebija 6 gadus jaunā Iziņa, kā 1933. gada jūlijā, kad iebrucām Parīzē, bet jau 13 gadus vecā mademoiselle Isabelle, īsta parīziete, dzīva valodā, spraiga, manierīga stājā un pievilcīga izskatā. Mūsu 13 gadus vecā „francūziete” mīlēja brīvību un nīda diktātorus un despotus. Nu viņa bija priecīga, ka gāzta Ulmaņa diktatūra un sajūsmā devās prom no iemīļotās Francijas uz tālo, bet iedomās tik tuvo dzimteni, kur dzīvo viņas divas māsīcas un divi brālēni, kur dziesmu svētkos kopos dzied tūkstošiem latviešu savas daiļās dziesmas, kur Daugava un Gauja veļas pret jūru, Rīgas jūru, kuņas krastā viņa jaukā vasaras naktī bija dzimusi.

Nu viņa mani mierināja: „Neesi noskumis, tavš niknais ienaids ir gāzts uz visiem laikiem un tu varēsi brīvi nodoties kā politiķai, tā rakstniecībai. Esi jautrs mūsu lidojumā uz atbrīvoto mīļo dzimteni.”

Es izlikos, ka ticu viņas vārdiem, bet tomēr iekšēji paliku sadruvis. Ko nākotne nesīs, to nezināju... „Es būšu priecīgs un laimīgs, atminoties mūsu kopējo jauko dzīvi Ville d'Avray. Tur mums bija tik labi vecmodīgajā savrupmājā ar skaisto rožu dārzu un daudzajiem bambierkokiem. Līdz tam tā nebijām dzīvojuši un nekad arī vairs nedzīvosim...”

„Būs labi arī nākotnē”, mierināja mani abas mīļās.

Ženēvā iebrucām 20. jūlijā. Stacijā mūs sagaidīja ārlietu ministrijas satiksmes nodaļas vadītājs Kārlis Varkals, kuŗš kā diplomātiskais kurjērs bija atbraucis pie Latvijas pastāvīgā delegāta Tautu savienībā Jūlija Feldmaņa. Mans draugs Varkals, ko pazinu jau no pirmā pasaules kara laika, no Bernes, nu bija speciāli atbraucis uz Ženēvu, lai mani informētu par to, kas Latvijā noticis un notiek pēc 17. jūnija. Braucot takso-metrā no stacijas uz Latvijas delegācijas savrupmāju, es, vārda tiešā nozīmē kā izbadējies medību suns, riju vienu jaunāko ziņu pēc otras.

Latvijā faktiski valda nevis Kirchenšteina demokrātiskā valdība, nedz arī latviešu komunistu partijas centrālā komiteja,

bet gan Krievijas sūtnis Derevjanskis un speciāli atsūtītais Maskavas ārkārtējais pilnvarotais Višinskis. Viņi iecēla valdību, nosacīja tās politiku. Kārlim Ulmanim nav nekādas varas, bet viņš atstāts par valsts prezidentu kā ārēja maska, lai atvieglotu boļševikiem pakāpeniski nodibināt savu diktatūru. Latviešu komunistu partija ir tik niecīga skaitā un svarā, ka dibinoties tikai uz tās, Maskava varētu tikai ar grūtībām, pat sarežģījumiem uzsēsties uz kakla latviešu tautai. Kāpēc Ulmanis tā kalpo komunistiem un Maskavai, to neviens nesaprot. Kirchenšteina valdība nav nekāds partiju koalīcijas kabinets, bet tajā piedalās dažādi salasīti cilvēki, kas uz ārieni nemaz nav pazīstami kā komunisti. Pat Kirchenšteins laikam arī nemaz nav komunisti, bet pret Ulmaņa patvaldību saniknots demokrats. Ists komunisti laikam ir vienīgi iekšlietu ministrs Vilis Lācis, kas Ulmaņa diktatūras laikā veikli bija aizslēpies aiz nacionāla rakstnieka maskas un kopā ar sabiedrisko lietu ministru Alfrēdu Bērziņu zaimoja lielajā filmā Zvejnieka dēls demokrātiju un parlamentārisumu. Valdībā esot arī viens sociāldemokrats, bijušais Rīgas pilsētas valdes loceklis un partijas Rīgas komitejas priekšsēdis Jānis Jagars, kuŗš Kirchenšteina valdībā iecelts par komunālo lietu ministru. Sociāldemokrātu partija viņu nav deleģējusi valdībā, bet tur viņš iegājis pats uz savu atbildību. Sociāldemokrātu partija un arī neviena cita partija, izņemot komunistus, nav atļauta. Ikviens no kādreizējiem redzamajiem bijušajiem sociāldemokrātiem tagad rīkojoties, kā kuŗš atzīstot par labāku. Ansis Buševics un no Stokholmas pārbrāukušais Ansis Rudevics pārgājuši pilnīgi komunistu partijas pusē un visā pilnībā kalpo viņiem diktatūras režīma īstenošanai. Tauta maldināta ar jaunas Saeimas vēlēšanām, kas notikusi 14. un 15. jūlijā, kur pielaists tikai viens — komunistu partijas saraksts. Buševics, kuŗš bijis iecelts par saeimas centrālās vēlēšanu komitejas priekšsēdi, muļķojis tautu. Rudevics to pašu dara komunistu partijas centrālā organa Cīņa redakcijā. Vairums sociāldemokrātu, ar Brūno Kalniņu un V. Bastjāni priekšgalā, gan nav pārsviedušies pie komunistiem, bet atzīst sadarbību ar tiem valsts iestādēs, lai tādā veidā mīkstinātu komunistu varu un mēģinātu nosargāt zināmu

valstisku nacionālu autonomiju. Brūno Kalniņš, kļūstot par armijas galveno politisko vadītāju, gribot glābt nacionālo armiju no pilnīgas izjaukšanas. Trešā grupa sociāldemokratu, ar Paulu Kalniņu priekšgalā, skatoties pavisam skeptiski uz šīm iespējamībām un atturoties no jebkādas sadarbības ar komunistu iestādēm un personām.

Kirchenšteina telegrammu man esot izgādājis viņš, Varkals, kopā ar skolotāju Liekņa kundzi, kuŗa esot Kirchenšteinam labi pazīstama jau no 1905. gada un Cielēnu ļoti cienot, kaut gan personīgi nemaz nepazīstot. Tagad lai es pats novērtējot situāciju un izlemjot — braukt mājās, vai palikt trimdā.

Tikko biju apmeties pie sūtņa Feldmaņa, tūlīt sāku no viņa ievākt papildus informāciju un pārrunāt stāvokli Latvijā. Par to, kas tur īsti notiek, viņš zināja daudz mazāk, nekā Varkals. Nekādi slepeni vai atklāti ārlietu ministrijas ziņojumi vairs nepienākot. Viņš zināja tikai to, kas bija iespiests Rīgas laikrakstos. Sūtņis Krieviņš no Berlīnes viņam rakstījis, ka pagaidām uz Vāciju nav aizbēdzis neviens pazīstams politisks darbinieks. Feldmanim šķita, ka Kārlis Ulmanis palicis valsts prezidenta amatā, lai mikstinātu jaunās varas režīmu un pasargātu ar savu autoritāti kaut ko no Latvijas nacionālās autonomijas. Citādi nemaz nevarot saprast Ulmaņa 17. jūnija runu, kuŗā viņš aicinājis visus palikt savās vietās un nepretoties boļševikiem. Ne Feldmanis, ne Krieviņš Berlīnē, ne Zariņš Londonā, ne Grosvalds Francijā nav saņēmuši nekādas instrukcijas no Muntera vai Ulmaņa. Tāpēc viņi visi esot nolēmuši neprotestēt pret Krievijas armijas ielaušanos Latvijā, bet līdz turpmākam, kamēr Ulmanis paliek par valsts prezidentu, palikt savās vietās, uzskatot Kirchenšteina ministru kabinetu par Latvijas legālo valdību, ko iecēlis Latvijas valsts prezidents.

Vēl labu laiku pēc vakariņām pārrunājām ar sūtņi Feldmani, kas īsti patlaban notiek Latvijā un mēģinājām uzminēt sarežģīto mīklu: kas būs tālāk? Ka tur nekas labs nenotiks, to sapratām, bet ka tur notiks kaut kas tik ļauns, kā notika baigajā gadā, to nevarējām iedomāties.

Kad šķīrāmies, lai ietu pie miera, sūtņis Feldmanis tomēr

nedroši ieminējās: „Ja nu jūs galu galā izšķirtos palikt par politisku emigrantu Šveicē, tad katrā ziņā divu istabu dzīvoklis atsevišķajā mājiņā, kur jūs tagad esat novietoti, paliek jūsu rīcībā. Jūs protat labi franciski un vāciski, es varbūt jums varēšu sameklēt kādu nodarbošanos starptautiskajā Sarkanā krustā, kuŗa sēdeklis ir Ženēvā un kuŗam tagad kuŗa laikā darba ir daudz.”

Slikti mums Ženēvā, protams, neietu, bet jautājums bija smags.

Pirms aizmigšanas labu laiku abi ar Maiju pārrunājām stāvokli un nolēmām nepalikt trimdā, bet braukt tālāk atpakaļ uz dzimteni. Maijai gribējās satikt māti un trīs brāļus, es gribēju redzēt dzimteni un personīgi pārliecināties, kas īsti tur notiek.

Ženēvā pie Feldmaņa iepazinos ar Igaunijas pēdējo ārlietu ministru Zelteru. Viņš man sīkāk izstāstīja, kā notikusi Maskavā 1939. gada 28. septembrī bažu līguma parakstīšana un kā 16. jūnijā 1940. gadā igauņu valdība nolēmusi kapitulēt. Uz dažiem jautājumiem viņš nevisai gribēja atbildēt. Uz jautājumu, vai abos šajos gadījumos Igaunijas valdība, resp. ārlietu ministrs sazinājies un kaut cik saskaņojies ar sabiedroto Latviju, viņš noteikti atbildēja — nē. Kad tālāk jautāju, kāpēc viņš, Igaunijas ārlietu ministrs, to nav darījis, Zelters, pēc laba brīža klusēšanas, norūca, it kā kaut ko slēpdams: „Nebija laika, vajadzēja pa kaklu, pa galvu steigties, jo Staļina ultimātam bija jāatbild ļoti īsā laikā.”

Zelters vēl man apgalvoja, ka Igaunijas prezidents neesot kalpojis boļševiku varai pēc 17. jūnija un aizgājis pilnīgi proļām no politikas.

No Ženēvas aizbraucu uz Lozannu, lai tur apspriestos ar Sveices lielākā apgāda direktoru Paijo (Payot) par mana manuskriptu Polijas traģēdija eventuālu izdošanu. Šis kungs bija brālis Parīzes Paijo apgāda direktoram. Izstāstīju, ka Parīzes firma bija jau pieņēmusi manuskriptu izdošanai, bet tur, acīm redzot, nekas neiznāks, jo vācu okupācijas laikā nevar izdot grāmatu, kas vērsta pret Hitleru. Paijo atteicās izdot manuskriptu, kuŗa otrs eksemplārs man bija līdzī. Ja Francijas tirgus

noslēgts, tad ar Šveices lasītājiem vien šāda politiska grāmata nevarot atmaksāties.

24. jūlijā atstājām Ženēvu un braucām uz Berni, lai tur dabūtu Vācijas caurbraukšanas vīzas.

Bernes stacijā mūs sagaidīja ģenerālkonsuls Kļaviņš-Elanskis ar kundzi, kuŗus pazinām jau no pirmā pasaules kaŗa laika, ko pārlaidām tai pašā Bernē. Šeit Kļaviņš-Elanskis bija nodzīvojis vairāk nekā trīsdesmit gadus. 1906. gadā viņš bija atbēdzis uz Šveici pēc 1905. gada revolūcijas. Šis bijušais tautskolotājs Šveicē bija nodarbojies par žurnālistu un pēc Latvijas neatkarības nodibināšanas par konsulu Bernē. No stacijas konsuls veda mūs taksometrā tūlīt pie sevis mājā, lai pie pilna galda svētītu atkaltikšanos, jo nebijām redzējušies kāds desmit gadus. Elanska dzīvoklī sastapu Šveices sociāldemokrātu partijas vadoni, parlamenta ilggadīgo locekli Robertu Grimmu un veco latviešu sociāldemokrātu Jāni Kļavu, kuŗš bija jau labi pirms 1905. gada piedalījies latviešu sociāldemokrātu nelegālā kustībā, izsūtīts 1903. gadā uz Sibīriju un no turienes bēdzis uz Šveici. Pirmā pasaules kaŗa laikā Bernē biju iepazinies ar šiem abiem sociāldemokrātu kustības darbiniekiem un biju ar tiem nonācis asā domu apmaiņā, jo abi viņi bija noteikti cimmervaldieši, abstrakti pacifisti un zināmā mērā Ļeņina sekotāji. Abus šos darbiniekus nebiju redzējis kopš 1917. gada, tā tad 23 gadus, un nu atkalsatikšanās tiešām bija pārsteigums.

Vēl lielāks pārsteigums man nāca, kad sākām pie Kļaviņa-Elanska kundzes bagātīgi klātā galda sarunāties. Kļava un Grimms paceltā tonī tūlīt sāka kraut lāstus uz Staļina galvas, saukājot viņu par orientālu despotu, par masu slepkavu, par brāļu apkāvēju, žīdu sitēju un sociālistu mocītāju, Hitlera draugu un sabiedroto, par pasaules demokrātijas ienaidnieku, kas piegādājis Hitleram benzīnu Londonas bombardēšanai u.t.t. Ģenerālkonsuls viņus abus bija jau informējis par manu nodomu braukt uz Latviju. Abi lielā izbrīnā, pat sarūgtinājumā, man jautāja, ko es īsti tur gribot meklēt? Savu galu? Vai tad es esot aizmirsis, kā Staļins lielajos procesos izdarījis ar paša partijas veterāniem? Vai tad es kā vecs meņševiks, kas visu

mūžu noteikti apkaņojis boļševikus, tagad atradišot kādu žēlastību Staļina un viņa rokas puišu acīs!

Sādas artilērijas uguns apšaudīts, es pavisam samulsu. Man bija jāatzīst, ka es tiešām riskēju daudz. Bet kaut kā mēģināju aizstāvēt nodomu braukt uz Latviju, lai arī to ieņēmis krievu kaņaspēks un ko nu rīko kā noteicējs Maskavas čekas slaveno procesu virsprokurors Višinskis. Teicu, ka varbūt tagad krievi būs spiesti lietot citādu politiku, jo viņiem taču vajag iegūt Baltijas tautu simpatijas, lai tās ļoti iespējamā Hitlera armijas uzbrukuma gadījumā neklūtu par Vācijas izpalīgiem.

Mani sarunu biedri nemaz neatlaidās. Staļins ir tikpat traks kā Hitlers, ja ne trakāks. Viņš savā varmācības kārē nerēķinās ne ar ko. Vai nebija pilnīgs ārprāts, ka laikā, kad Eiropa jau ievirzījās lielā kaņā, Staļins nogalināja vienu no saviem izcilākajiem ģenerāļiem — Tučačevski un tūkstošiem citu virsnieku. Vai nav trakums tagad kaņā laikā tieši atbalstīt Hitleru, kuņš jau sakāvis Franciju, grib sakaut Angliju un pēc tam vērsīsies pret Krieviju, lai nodibinātu pasaulē trešās valsts fašistisko diktatūru! No Maskavas īsredzīgā varmākas latvieši var sagaidīt visu ko. Mēs brīdinām jūs neskriet tišu prātu nelaimē.

Sevišķi atturēt mani no braukšanas gribēja Grimms. Viņš solīja izgādāt man uzturēšanās atļauju Šveicē un arī sameklēt man piemērotu darbu.

Nakti viesnīcas istabā visi trīs ilgi pārrunājām smago jautājumu: braukt vai nebraukt tālāk uz dzimteni? Maija nu bija pret braukšanu, kaut gan viņai ļoti gribējās satikt savus tuviniekus. Izabetlla arī sāka nosvērties pret braukšanu, jo viņa mani milēja vairāk nekā dzimteni. Es tomēr paliku pie savām domām, ka man Laima stāvēs klāt. Nepārvarama tieksme vilka mani uz dzimteni.

Nākošā dienā, vēlreiz iztirzājuši liktenīgo jautājumu braukt vai nebraukt, nolēmām ceļu uz dzimteni turpināt, bet izstrādājām zināmus noteikumus, kas būtu ievērojami boļševiku pārvaldītajā Latvijā. Dzīvosim pavisam izolēti, nesatiksimies privāti ne ar vienu cilvēku, izņemot vistuvākos radniekus. Neatklāsim sevi nevienam, neteiksim nevienam, ko īsti domājam, izņemot Maijas brāļus, kas prot konspirēt no nelegālās darbības laikiem.

Satiekoties ar citiem, izliksimies, ka simpatizējam komunistu valdībai, kuŗai esam pateicīgi par Ulmaņa diktatūras režīma gāšanu. Muļķosim ar šādu sarunāšanos tos slepenos aģentus, ko čeka mums uzlaidīs. Neiesim abi nekādos amatos vai vietās, kur būtu jānes kāda atbildība par jaunā režīma politiku, bet mēģināsim dabūt darbu kādā mūzejā vai bibliotēkā, kur var kļu su nopelnīt dienišķo maizi.

Kopā ar ģenerālkonsulu Kļaviņu-Elanski devāmies pie Vācijas ģenerālkonsula, lai dabūtu transitvīzu. Varēja manīt, ka Kļaviņam-Elanskim un vācu ģenerālkonsulam ir ļoti labas kollēģu attiecības. Lūdzām vīzu no Berlīnes pieprasīt telegrafiski. Vācu konsuls pus pa jokam, pus nopietni noteica: „Ja mans kollēģa Kļaviņš-Elanskis galvo, ka jūs neesat Anglijas spiegs, tad atbilde var pienākt jau pēc divām vai vēlākais trim dienām.

Gaidot uz atbildi, mēs ar Maiju izrādījām Izai Šveices konfederācijas skaisto galvas pilsētu. Izgājām visas vietas, kur mēs ar Maiju bijām dzīvojuši. Arī pašiem bija patīkami mīt šīs senās tekas. Jau trešā dienā pēc pieprasījuma iesniegšanas es saņēmu diplomātisku vīzu uz savas vecās diplomātiskās pases. Tas man likās varen labi, jo nu mani nekādi vācu politiskās policijas aģenti neaizturēs. Baidījies, ka varbūt gestapo Berlīnes kartotēkā ir atzīmēti mani Parīzes raksti, kas nikni vērsti pret Hitleru. Ka manas bažas bija dibinātas, to noskaidroju tikai vēlāk, 1946. gadā Parīzē, kad no sava kaimiņa inženiera Merla dabūju zināt, ka franču politiskā policija vācu gestapo uzdevumā taisni 1940. gada jūlijā beigās, tai pašā laikā, kad dabūju iebraukšanas atļauju un arī iebraucu Vācijā, mani meklējusi Ville d'Avray pilsētiņā un pat nostādījusi novērotājus pie manas mājas.

No Bernes izbraucām 28. jūlijā. Uz Vācijas robežas policisti un muitnieki, ieraudzījuši manu diplomātisko pasi un vācu diplomātisko vīzu tajā, nemaz neieskatījās mūsu bagāžā. Tādu laipnību kuŗa laikā es gan nebiju sagaidījis. Berlīnē ieradāmies 29. jūlijā. Palikām pavisam īsu laiku, pusotras dienas. Aizgāju vizītē pie sūtņa Krieviņa un pie sūtniecības padomnieka Juŗa Vīgraba ievākt jaunāko informāciju par Latviju. Viņi zināja

stāstīt tikko no Rīgas saņemto neoficiālo ziņu, ka 20. jūlijā Ulmanis atcelts no valsts prezidenta amata, 22. jūlijā apcietināts un aizvests uz Krieviju. Sūtnis Krieviņš bija pavisam satriekts. Viņš gatavojās pāriet uz privātu dzīvi. Ar Juri Vīgrabu pārrunājām vairāk, jo viņš bija man tuvāks. Arī viņš bija nobēdājies, bet ne par savu, par Latvijas likteni. Viņš kā vēsturnieks, kas jau pirmajā pasaules kaņā bija krievu valodā publicējis grāmatu par Baltijas vēsturi, pareizi vērtēja 15. maija režīma un Ulmaņa līdzatbildību par neatkarīgās valsts bēdīgo galu. Tā bija pēdējā reize, kad satiku šo simpātisko diplomātu, kuŗš bija iesācis rakstīt plašu darbu vācu valodā par Latvijas ārpolitikas vēsturi un to arī trimdā atbeidza, nāves dēļ nepagūdams to publicēt.

Berlīni mēs nepaspējām parādīt mūsu Izabellai, jo neatlika laika. Gribējām ātrāk atgriezties dzimtenē.

Nekā nevaru teikt par vāciešu noskaņu kaņa laikā, jo man neiznāca ar viņiem parunāties. Varu runāt tikai par dažām ārējām parādībām. Sejas, bet jo sevišķi virsnieku vaibsti, liecināja par pašapziņu, par lepnumu, ar kādu vācieši uzņēmuši savu uzvaru pār Poliju un it īpaši pār Franciju. Tomēr nemanīju nekādu uzpūtīgu lielmanību pret mani kā ārzemnieku. Mums nepiesējās neviens slepens aģents, nedz atklāts lielmute, kaut gan mēs uz ielas sarunājāmies latviski. Nu jau gan gāja demitais kaņa mēnesis, bet Berlīnē neredzējām nekādu angļu bumbvežu postījumu. Tie nāca vēlāk, kad ASV iegāja kaņā.

Juŗa Vīgraba pavadīti, mēs 30. jūlija pievakarē mierīgi, bez drūzmēšanās iekāpām vilcienā, kas atgāja bez mazākās nokavēšanās. Nu mērijām pēdējo ceļa gabalu uz dzimteni. Mūsu otrās klases kupejā brauca arī trīs krietni iereibuši vācu virsnieki. Tie tūlīt sitās klāt Izabellai. Tā kā viņa neprata vāciski runāt, tad virsnieki sāka buldurēt franciski, lielīdamies ar to, ko viņi kaņa laikā redzējuši Parīzē. Muti cieti viņiem neaizbāza Izas paziņojums, ka viņa labāk pazīst Parīzi, jo tur nodzīvojusi septiņus gadus. Tas gan pacēla mūsu meitas prestiŗu vācu virsnieku acīs, bet toties viņi palika uzbāzīgāki un sāka jau palaist rokas. Es piecēlos un stingrā balsī teicu: „Esiēt pieklājīgi, citādi saukŗu vilciena galveno konduktoru nodibināt mūsu kupējā kārtību.” Mans bargais tonis un drauds sanikņoja ierei-

bušos virsniekus un tie sāka draudīgi lamāties. Uzaicināju Maiju un Izu attāt kupeju un pats aizgāju meklēt virskonduktoru. Pēdējais piedraudēja nākamā stacijā meklēt militāro komandantu un tad virsnieki aprāvās, bet konduktors drošības labā Maiju un Izu aizveda pārlaist nakti kādā citā kupejā.

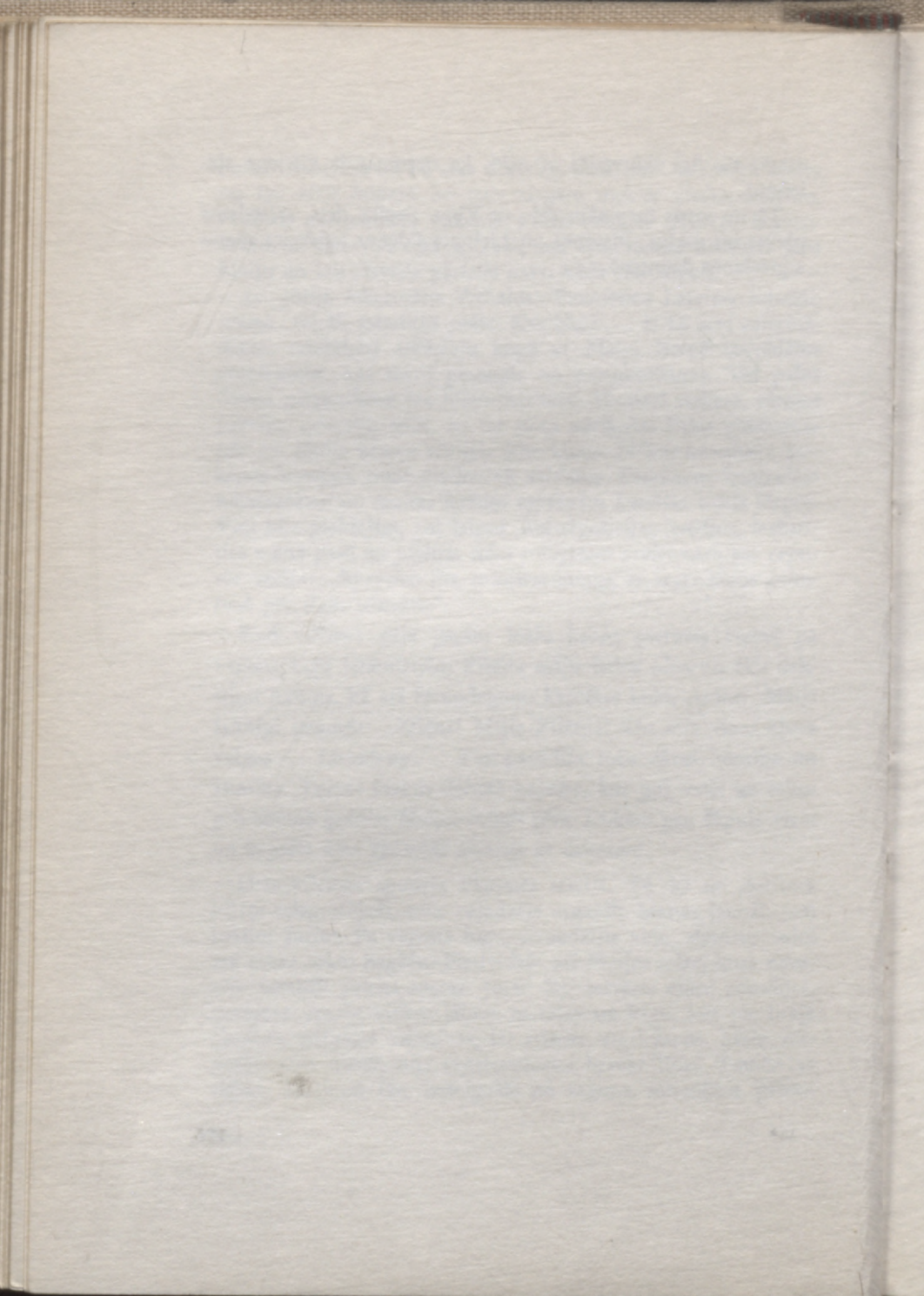
31. jūlijā iebraucām Virbaļos. Tuvojoties Latvijas robežai, arvien vairāk satraucās prāts. Kas būs? . . . It kā sevi mierinādam, vairākkārt atkārtoju kopā ar Maiju Bernē izstrādātos noteikumus, kas mani pasargās no pazudināšanas. Tās pašas dienas pēcpusdienā jau bijām Meitenē. Pirmajā saskarē, vērojot Latviju, nevarēja teikt, ka tur būtu notikušas lielas pārmaiņas pēc 17. jūnija krievu armijas iebrukuma. Nekur neredzēju sarkanus karogus, nedz arī krievu zaldātus. Pasaziērus kontrolēja robežsardzes un muitas ierēdņi agrākajos Latvijas valsts tērpos. Viņi bija pieklājīgi, pat laipni. Robežpolicijas ierēdnis, ieskatījies manā pasē un pielicis roku militāram sveicienam pie cepures, sacīja: „Apsveicu jūs, ministra kungs, ar atgriešanos dzimtenē pēc ilgās trimdas.”

Kad vilciens gāja garām Vēžu kroga pieturas vietai, pa vagona logu ieraudzījām Zilēnu māju lielos ošus un ēku dakstiņu jumtus, kā arī Strupdeguņu kapsētas koku puduri. Maija laimīgi izsaucās: „Zilēni! Mīļie Zilēni!” Un acis viņai kļuva valgas . . . Dzimtene . . . Tur pavadīta rožu dārzā bērniība un jaunība. Turpat blakus dzimtā kapsēta, kur gul senči un mūsu prombūtnē guldīts Maijas mīlais tēvs. Laikam gan šūpuļa vieta un kapsēta mūs visciešāk sasaista ar dzimteni.

Drīz vilciens apstājās Platones stacijā. Te, kā no Berlīnes bijām telegrafējuši, mūs vajadzēja sagaidīt Maijas jaunākajam brālim Jurim. Pa vagona logu, ieraudzījis viņu, steidzos izdot arī mūsu rokas bagāžu. Piesteidzās arī Maijas māte, kuņa nevarēja savaldīt prieka asaras. Juris, ātri satvēris mūsu mantiņas, paziņoja: mums visiem jābraucot tālāk uz Rīgu, kur pie brāļa Ģederta sarīkotas vakariņas, lai svinētu atgriešanos. Māte, tērpusies zīda kleitā, bija sagatavojusies braukt līdzī. Tomēr tas izjuka. Maija ar Izu, izsteigušās no vagona, satrauktas, prieka

asarās tik ilgi skūpstījās ar māti, ka nepamanīja vilciena aiziešanu . . .

Tā nu viens turpināju ceļu uz Rīgu. Saules riets, sārtodams pļavas un mežus, Platones un Lielupes ūdeņus, apsveica manu atgriešanos dzimtenē.

Baigais gads Padomju Latvijā

1. PIRMIE IESPAIDI

Pēc 7 gadu prombūtnes 1940. gada 31. jūlijā atgriezās Rīgā. Stacijā sagaidīt bija ieradusās tikai dažas personas — mana māsa Milda un pāris bijušo Saeimas deputātu — Pēteris Ulpe un Pauls Lejiņš. Toties svaiga Ģederta Eliasa dzīvoklī mani sagaidīja paliels pulciņš tuvinieku un draugu. Radinieku vidū bija: Pauls un Klāra Kalniņi, svaiga Kristapa Eliasa meita un vēl citi. Brūno Kalniņš nebija ieradies, jo amata darīšanās bija aizbraucis uz provinci. Politisko darbinieku vidū atminos Vol-demāru Bastjāni, dakterus: Emīlu Ogrīņu, Teodoru Staprānu un Ādolfu Lietuvieti, Ansi Rudevicu un Latgales baltkrievu deputātu Piguļevski.

Krietni paēdām un mazliet arī iedzērām uz atkalsatikšanos. Valodas kļuva itin dzīvas. Es gan mēģināju sekot vienam no Bernē pieņemtajiem „baušļiem” un ļoti maz runāju, slēpdams savas īstās domas. Vairāk tikai jautāju.

Guvu puslīdz skaidru ainu, kas pēc 17. jūnija noticis Latvijā. Īstie varas vīri, no Maskavas atsūtītie komunistu darbinieki, totālo boļševizāciju īsteno pēc iepriekš noteiktas programmas — pakāpeniski un uzmanīgi, slēpdamies aiz dažādām maskām. Ievēlēta bija nevis Latvijas augstākā padome, bet gan Saeima, pielaižot tikai vienu kandidātu sarakstu. Dzejnieks Atis Ķeniņš gan mēģinājis iesniegt pilsoniski demokrātisku sarakstu, bet centrālā vēlēšanu komisija to noraidījusi. Masu terrors vēl neesot manāms, bet apcietināti esot viens otrs agrākās politiskās policijas darbinieks, aizsargu priekšnieks

un arī kādi reakcionāri virsnieki. Ulmanis 22. jūlijā salonvagonā aizvests uz Krieviju. Apcietināts esot arī Margērs Skujeneks. Vilhelms Munters arī esot pazudis, bet viņa sieva ar daudzām somām atsevišķā salonvagonā aizbraukusi uz Maskavu. Lai bez tautas pretestības izdarītu pāreju no Ulmaņa diktatūras uz padomju iekārtu, tad atlaisto ierēdņu vietās iecelti daļa sociāldemokrātu un demokrātu. Bastjānis strādā par departamenta direktoru finanču ministrijā, Brūno Kalniņš par galveno politisko vadītāju armijā, P. Lejiņš par politisko vadītāju Vidzemes divīzijā un citi sociāldemokrāti citās divīzijās. Par Rīgas prefektu iecelts sociāldemokrāts, sportists Serdants. Izglītības ministrijā uzņemti atpakaļ Ulmaņa laikā atlaistie demokrāti un sociāldemokrāti, tāpat arī skolās. Sociāldemokrātu partija nemaz neesot mēģinājusi atjaunot savu darbību zem boļševiku varas, ne atklāti, ne slepeni. Tagad katrs bijušais partijas biedrs uz savu atbildību dara, ko var. Bija vērojami trīs pamatnoskaņojumi sociāldemokrātu starpā.

Bijušais ilggadīgais partijas centrālās komitejas priekšsēdis un Saeimas frakcijas prezidija loceklis Ansis Rudevics atklāti pateica, ka viņš pilnīgi pārgājis komunistu pusē, jo pēc sešu gadu ulmaniešu diktatūras esot vajadzīgi vismaz seši gadi boļševiku diktatūras, lai izslaucītu visus fašisma mēslus. Tādos pašos uzskatos esot arī Ansis Buševics, kuŗam vēl turklāt liekoties, ka Latvija, ieejot Padomju savienībā, saimnieciski celšoties. Cik daudz citu biedru domājot tāpat kā viņi abi, tā Rudevics nezina, bet pēc viņa domām, tādu esot laba tiesa.

V. Bastjānis izteica savas domas. Viņš, Brūno Kalniņš un daži citi, kas ieņemot valsts amatus, nav pārgājuši komunistu pusē, palikuši tāpat kā agrāk pārliecināti sociāldemokrāti un atzīstot Latvijas demokrātisko republiku un brīvību. Tomēr likteņa dotajos apstākļos, kur patlaban nekas neesot grozāms, kaut kā jādzīvo un, galvenais, kaut kas jādara, lai maksimāli uzturētu faktisko Latvijas autonomiju un kaut kā ar lietderīgu darbu pakalpotu tautas interesēm. Viņš to mēģinot panākt tautsaimniecības laukā, bet Brūno Kalniņš armijas lietās. Bastjāņa vērtējumā, šādos ieskatos esot lielais vairums bijušo sociāldemokrātu darbinieku.

Trešo noskaņu pārstāvēja Pauls un Klāra Kalniņi un Pēteris Ulpe. Viņi gan bija ļoti mazrunīgi, jo, kā manīju, tik plašā sabiedrībā, kur klāt bija arī Rudevics un Piguļevskis, baidījās atklāti izteikties. Tomēr no viņu nedaudzajiem vārdiem sapratu viņu viedokli — neiet nekādos valsts amatos, ar ko tieši vai netieši būtu jāsedz boļševiku politika. Viņi izpauda savu neierobežotu uzticību neatkarīgajai Latvijas valstij un demokrātijas principiem. Kā Rudevics un Bastjānis apgalvoja, šāds virziens esot bijušo partijas darbinieku starpā mazākumā.

Paveduši nost no galda, viens pēc otra mani sāka iztaujāt divi bijušie deputāti — agrākais draugs un domu biedrs Rudevics un arī nenozīmīgais Latgales krievu deputāts Piguļevskis. Rudevics interesējās, vai es neesot Parīzes presē kaut ko rakstījis pret Padomju savienības ārpolitiku. Ja tas būtu noticis, tad man tagad šeit varētu rasties kādas nepatīkšanas. Katēgoriski apgalvoju, ka nekā tamlīdzīga neesmu darījis, kaut gan savos agrāk minētajos trīs rakstos biju noteikti kritizējis Padomju savienības ārpolitiku pret Poliju, Somiju un Baltijas valstīm. Piguļevskis sāka mani draudzīgi taujāt, kāpēc īsti es esot braucis mājās, tāds pretboļševiks būdams; ko es nodomājis šeit darīt, kā iztikt, kā es skatoties tagad uz boļševikiem. Viņš kļuva tik draudzīgs, ka apsoliya gādāt man darbu izglītības ministrijā, kur viņš strādājis par minoritāšu departamenta direktoru. Man jau tajā pašā vakarā acis dūrās šī cilvēka uzbāzība. Nākošajā dienā noskaidrojās, ka viņš uz vakariņām nemaz nav bijis ielūgts, bet atnācis Rudevicam līdzi. Man radās aizdomas.

Nesteidzos gulēt, jo gribēju šo, to pārrunāt ar Ģedertu Eliasu. Viņš apliecināja Ulmaņa autoritātes mazināšanos. Licies, ka Ulmanis, kopā ar vācieti Munteru, gatavojoties kaŗa gadījumā atvērt vārtus Hitleram. Tautā tomēr valdījusi noskaņa — labāk kopā ar krieviem pret vāciešiem. Arī Ulmaņa kultūrpolitikas uzbāzība ar diktatūras cildināšanu nav patikusi daļai intelektuāļu. Māksliniekiem sevišķi apriebusies akadēmijas mācības spēka L. Liberta uzmešanās par diktatūras ideologu un viņa latviešu karaļu smērējumi pili. Tāpēc daļā intelektuāļu radušās simpatijas pret boļševistisko Krieviju.

Mākslas akadēmijas profesoru aprindās bija savas rūpes, kā nu rikosies jaunā vara Latvijā ar akadēmijas tīrīšanu: ka tikai nesaceļ āžus par dārzniekiem. Šis bažas tomēr izrādījās nevietā. Pēc dažām dienām par Mākslas akadēmijas rektoru iecēla gleznotāju ar labu vārdu, akadēmijas profesoru Ati Skulmi, kuŗš jau Ulmaņa diktatūras laikā izrādījis draugu starpā noteiktu opozīciju pret Ulmani, un par prorektoru mazāk pazīstamu gleznotāju Pupu, kompartijas biedru, kuŗš Ulmaņa laikā bija sēdējis kādu gadu cietumā.

Nākošajā dienā kopā ar māsu Mildu devos uz kapsētām, lai sērās pieminētu tuvos radniekus un noliektu galvu pie mūžībā aizgājušiem izcilākiem latviešu valsts cēlējiem un Latvijas brīvības karotājiem.

Jānu kapsētā nokritu ceļos pie kopiņas, kur manā prombūtnē pirmajā emigrācijā bija guldīta māsa Viktorija, tad 1920. gadā tēvs un vēlāk, manas otras trimdas laikā, viņiem pievienoti brālis Alfrēds un mīļā māte. Ilgi nevarēju šķirties no šī kapa. Domas klīda uz Baltezeru, uz Alderu muižu, kur pavadīta bērnība un jaunībā pārļautas skaistas vasaras. Iznīcības domas satvēra mani. No sešu cilvēku ģimenes nu dzīvi bijām palikuši tikai mēs divi, Milda un es. Un tomēr, še kapsētā, jo mīlas bija no pagātnes iznirušās dzimtenes ainas.

Zemu noliecoties un noliekot ziedus uz Raiņa kapa, strauji domās pārļaidu savu saskari ar lielo dzejnieku un mīļo draugu. No 1912. gada līdz 1929. gadam, tātad 17 gadus, bija vilksies šī draudzība. Jau pagājuši 11 gadu, kopš miris Rainis... Cik daudz kas grozījies laikmetu maiņā Latvijā šajos gados, arvien tālāk prom no tās brīvās Latvijas, kādu bija iecerējis īstais latvju tautas vadonis. Prātā nāca Raiņa pravietiskie vārdi, ko viņš bija teicis žurnāla Jaunais Laiks Latvijas neatkarīgās valsts desmit gadu jubilejas gadījumā: „Latvji, sargājiet valsts demokrātisko iekārtu, jo līdz ar to bojā ies arī neatkarīgā nacionālā valsts.” Uzmetis acis Zemdegas veidotam jauneklā tēlam, kas tik dziļi simbolizē Raiņa apskaidroto domu par augšāmcelšanos, par mainīšanos uz augšu, es nomierā atstāju šo nemirstības vietu..

Nu devos tālāk uz Meža kapsētu, kur guldīti pirmais Latvijas

valsts prezidents Jānis Čakste un pirmais lielais ārlietu ministrs Zigfrīds Meierovics. Stāvot pie šo abu izcilāko latvju valstsvīru kapiem, dzīvi izjutu dzimtenes vareno pagātņi un tas cēla manu ticību brīvai tēvijai.

Šī noskaņa vēl stiprinājās, lūkojoties no paaugstās balustrādes uz Brāļu kapu daudzajām kopiņām. Šeit nemaz nejutos kā nāves saltā pazemē, bet vēstures dzīvinātāju avotu tuvībā. To spēcīgi lika sajust Kārļa Zāles akmenī cirstie, varenie, monumentālie jātnieki, kas savā dinamikā nes varonību, stiprāku par nāvi, par iznīcību. Atstājot latvju Panteonu, dziļi izjutu Raiņa vārdus:

Tos kapus, tos kapus pieminat,
Kur savus varoņus guldījāt.

Tikai šajās kapsētās sapratu, kas mani tik neatvairāmi vilka atpakaļ uz dzimteni, kas īsti ir dzimtene.

No Brāļu kapiem devos uz Meža parku pie Paula un Klāras Kalniņiem, kur trijātā pārrunājām stāvokli un izredzes. Abi bija stipri sagrauzti jau Ulmaņa diktatūras dēļ, tagad viņi pavisam skeptiski vērtēja komunistu sastādīto Kirchenšteina valdību un pesimistiski raudzījās nākotnē. Ulmaņa apcietināšana un izsūtīšana uz Krieviju 22. jūlijā, kā arī vairākas citas apcietināšanas rādot, kas nāksot tālāk. Ja visas partijas, kas atzīst 18. novembra principus, tūlīt 18. jūnijā būtu nodibinājušas kopēju rīcības komiteju un noteikti uzstātos, tad krievi būtu spiesti zināmā mērā rēķināties ar latviešu kopējo gribu, un notikumu tālākā gaitā tam varētu būt sava nozīme. Brūno Kalniņš vēl nebija pārbraucis mājās no provinces un ar viņu nevarēju izrunāties.

Nākošajā dienā steidzos vizītē pie divām augstu stāvošām personām.

Vispirms devos pie ministru prezidenta Kirchenšteina, kuņš nu izpildīja arī valsts prezidenta amatu, lai pateiktos viņam par gādību, kādu viņš man bija izrādījis, telegrafiski aicinot mani mājās. Izdilušais, sirmais vīriņš aiz lielā, platā, masīvā prezidenta galda neizrādīja nekādu uzvaras uzpūtību vai iedomību. Viņš bija vienkāršs, laipns, pat sirsniņgs. Es jau pašā

sākumā nodomāju, šim cilvēkam nav pat īsta bolševiku varas vīra smakas... Kā jau pieklājības vizītē, negribēju prezidentu uzkavēt. Piecēlies, tomēr ieminējos, vai drīkstētu cerēt uz prezidenta atbalstu, man sagādājot darbu kādā bibliotēkā vai vēstures mūzejā. Uz to Kirchenšteins nevarīgi atbildēja: „Šai lietā vispirms griežaties pie kompartijas ģenerālsekretāra Spures un tad pie izglītības ministra Jūlija Lāča.

Tūlīt arī devos pie Spures, kuŗa darba vieta atradās agrākajā ārlietu ministrijā, ko tagad aizņēma kompartijas centrālā komiteja.

Diezgan smagā noskaņā kāpu pāri sliekšnim telpā, kur kādreiz biju gājis un nācis kā ārlietu ministrs. Tagad šeit iegāju kā vietas lūdzējs pie komunistu partijas sekretāra... Vieglāk nepalika, kad bijušais ārlietu ministrijas šveicars, kas mani vēl pazina, smaidīdams nāca pretī un, sirsniģi roku spiezdams, apsveica mani ar atgriešanos no gaŗās trimdas. Mazliet uztraukts iegāju bijušā ārlietu ministra darba kabinetā, kuŗu nu bija okupējis kompartijas augstākais funkcionārs. No galda piecēlies, man pretī nāca gadus 35 vecs slaidis vīrietis, kuŗa seja izskatījās diezgan inteliģenta un arī palaipna.

Pēc parastajām pieklājības frazēm un īsas domu izmaiņas par starptautisko stāvokli, beidzot Spure ieprasījās, ko es nu tagad esmu nodomājis darīt? Atbildēju, ka gribētu dabūt kādu darbu bez politiskas atbildības, kādā bibliotēkā vai vēsturiskā mūzejā. Spure noteikti labvēlīgā balsī teica, ka es katrā ziņā šādu darbu dabūšot, lai konkrēti šai lietā runāģot ar izglītības ministru Jūliju Lāci. Tad kompartijas ģenerālsekretārs kaut ko uzrakstīja uz papīra, pasniedza to man un atvadījās. Iemetis acis papīrā, izlasīju, ka tas ir orders Sarkanās palīdzības priekšniekam izsniegt Fēliksam Cielēnam, kas nupat atgriezies no trimdas, pieci simti latu vienreizēja pabalsta. Atlika tikai pateikties par šādu kompartijas sekretāra labvēlību.

Tūlīt devos pie Sarkanās palīdzības priekšnieka un saņēmu minēto summu. Šeit dabūju zināt, ka es saņēmot vienu desmito daļu no tiem 5.000 latiem, ko 17. jūnijā Kārlis Ulmanis labprātīgi no saviem personīgiem līdzekļiem ziedojis palīdzībai no cietuma atbrīvotiem komunistiem.

Dienu vēlāk aizgāju pie izglītības ministra Jūlija Lāča. Viņš mani saņēma ļoti laipni, pat sirsnīgi. Izteicu savu lūgumu par vietu bibliotēkā vai vēstures muzejā. Varbūt dibināma vēstures muzejā atsevišķa nodaļa par 1905. gadu un revolūcijas kustību Latvijā vai pat atsevišķs muzejs ar šādu nosaukumu. Ministrs solīja gādāt man vietu vēstures muzejā.

Kaut gan mani pie sevis aicināja uz atgriešanās vakariņām draugi, Bastjānis un trīs dakteņi — Ogrīņš, Staprāns un Lietuvietis, es šos ielūgumus atliku uz citu reizi, kad arī Maija būs ieradusies Rīgā.

Pēc pirmajām vizītēm nu steidzīgi braucu uz Platoni, lai Zilēnos apciemotu sievas māti un savus svaiņus Kristapu un Juri Eliasus, kā arī lai sastaptos ar Maiju un Izabellu.

Braucot uz Platoni, vilcienā vēl pārdomāju visu dzirdēto un novērtēju pirmos iespaidus. Latvija ir ceļā uz totālu komūnismu un kompartijas diktātūru. Vēl netiek atklāti visi īstie plāni, lai ieturētu zināmu pakāpenību. Saeima ir jau izdevusi likumu par rūpniecības, tirdzniecības, transporta un banku uzņēmumu sociālizāciju, kā arī par zemes un pilsētu namu nacionālizāciju. Saeima arī jau nolēmusi lūgt Padomju savienības augstāko padomi uzņemt Latvijas valsti Padomju savienības sastāvā un jau izraudzīta delegācija, kas brauks uz Maskavu īstenot šo lēmumu. Latvija kļūst par sociālistisku padomju republiku. Tomēr liekas, ka tā netiks pilnīgi sovjetizēta līdzīgi citām Padomju savienības sastāvdaļām. Kā Derevjanskis, un Višinskis, tā latviešu kompartijas līdeņi ir svinīgi solījuši neievest Latvijā tādu pašu kolchozu sistēmu, kā tas noticis Padomju savienībā. Latvijas lauksaimniekiem privātā apsaimniekošanā atstāti 30 hektaru zemes, kas ir krietni paliela saimniecība, ko var apsaimniekot tikai ar algota darba spēka palīdzību. Komunisti sola gan realizēt savu lielo agrāro reformu: vecsaimnieku zemes, kas sniedzas pāri 30 hektariem, sadalīt 10 hektaru jaunsaimniecībās, ko piešķiršot kalpiem un rentniekiem. Ja komunisti ievēros šo savu solījumu, tad tā būs liela īpatnība Latvijas padomju republikā.

No Vēžu krogus pieturas devos kājām uz Zilēniem, pagai-

dām samērā apmierināts. Kaut kādu maizes darbu jau esmu nodrošinājis un kaut kā varēsim dzīvot. Cik mierīgi dzimtenē ir lauki vasaras briedumā, tie noslēgti sevī . . . Liekas, nekas tos nevar satricināt. Tie plaukst un briest visos laikos, visos režīmos. Zilēnu lielie oši un ozoli laiž sev pāri visādas vētras un vienmēr atkal raugās pretī saulei un nākotnei. Šis lauku dabas noslēpumainais dziļums stiprināja manas cerības tālākai dzīvei.

2. ATKAL ZILENOS

Pirmajā acu uztvērumā likās, ka Zilēni 7 gadu laikā nemaz nav kļuvuši vecāki, nekas tur nav pārgrozījies. Lielie oši tikpat stalti kā 1933. gada vasarā. Kastaņu koki pie ieejas sētā spēka pilni. Es zemu palocījos un sveicināju māju, kur mana Maija dzimusi un uzaugusi un kur arī es biju minis tik daudz pēdu. Un tomēr Zilēniem bija pāri gājis laiks, gan iznīcinādams, gan audzēdams un celdams.

Rozes dārzā ziedēja un bites sanēja kā agrāk, bet mājās vairs neskanēja vecā Zilēnu saimnieka laipnā balss. Viņš bija aizgājis jau veļu valstī un guldīts Strupdegunu kapos, kuŗu pārzinis viņš ilgus gadus bija bijis. Viņa mūža biedre, mana sievas māte Lina zem 74 gadu nastas bija kļuvusi daudz vecāka, saliekusies stipri uz priekšu. Jaunais saimnieks Juris, kuŗam gan vēl nebija pilnu 50 gadu, bija kļuvis smagnējs, padrūms vecpuišs. Mans otrs svainis, bijušais deputāts un redaktors Kristaps Eliass, arī bija septiņos gados stipri novecojies, nosirmojis, rievainu seju, sadruvis. Laika tecējumu varēju vērot arī koku pārveidā. Manis no zīles izdīdzētais un 1927. gadā dēstītais ozols nu bija kļuvis 13 gadus vecs un jau stalti slējās pret sauli. Jaunā dārza ābelītes, kuŗu dēstīšanā biju piedalījies, nu bija jau kupli koki, kas nesa augļus. Šo ābeļu vidū pacēlās jauna balta savrupmāja, ko Kristaps Eliass par savu palielo pensijas naudu

un ar brāļu Juŗa un Ģederta palīdzību bija uzcēlis Ulmaņa diktatūras laikā. Tā bija liela un ērta, diviem stāviem.

Šajā mājā mēs ar Maiju un Izu pārlaidām vienu jauku atpūtas nedēļu un vācu okupācijas laikā nodzīvojam divi un pus gadus.

Septiņu gadu laikā izauguši bija arī abi Kristapa bērni — Klārīte nu bija liela jaunkundze un Jānītis vairs nebija mazais puika, kas lielījās, sacīdams — Bastjānis, Grotjānis un Esjānis, bet studēja jau kompartijas pionieŗu statūtus.

Kā parasti vasarās, Zilēnos sastapu ciemiņus — Kristapa sievas tanti ar divām meitām, skaistām un runīgām rīdziniecēm. Vienai bija līdzī atbraucis viņas draugs, gleznotājs Pupa, kuŗš nule bija iecelts par mākslas akadēmijas prorektoru. Kā zvērināts komūnists, viņš Ulmaņa laikā bija sēdējis cietumā. Viņa nākošā sievas māte tāpat bija pārliecināta komūniste un arī kādu laiku sēdējusi cietumā. Tātad nu varēja teikt, ka laikmeta maiņa atspoguļojās arī Zilēnu viesu grāmatā.

Protams, es atturējos runāt par politiku, bet dzīvas sarunas noritēja par mākslu un literātūru. Gleznotājs Pupa kā cilvēks bija patīkams, tāpat simpatiska viņa draudzene un tās māsa, kas sirsnīgi amizējās ar vecpuisi Juri.

Dzīvā noskaņojumā taisījāmieš svinēt 9. augustā manas meitas 13. dzimšanas dienu. Otrā pasaules kara pirmajā gadā un boļševiku valdīšanas otrajā mēnesī Zemgales turīgā vecsaimniecībā nekā vēl netrūka. Bija izcepts ne tikai tradicionālais dzeltenmaizes kliņģeris, bet arī visādi citi cepumi un cepeši. Netrūka arī dzērienu. Tomēr svinību paredzēto kārtību mazliet grozīja divi neparedzēti gadījumi.

No Francijas biju atvedis pudeli konjaka un nu gribēju to celt svinību galdā. Liels bija mans pārsteigums, kad konjaka pudele izrādījās pazudusi no mums ierādītās istabas svaiņa Kristapa mājā. Nozudis bija arī pats Kristaps, kuŗam konjaka pudeli no rīta biju rādījis, piebilzdams, ka tā galvenokārt domāta viņam. Kristapu atradu saldi guļam un turpat blakus uz nakts galdiņa bija konjaka pudele, bet, diemžēl, pilnīgi tukša . . .

Otrs pārsteigums arī bija ārkārtīgas dabas. Pēkšņi Zilēnu

sētā iebrauca elegants auto, no kuŗa izkāpa ģenerāļa formā tērpies cilvēks, ko pavadīja kāds virsnieks — adjutants. Pārsteigums tikai daļēji mazinājās, kad atbraukušajā ģenerālī uzzīmējām Brūno Kalniņu, kuŗu Kirchenšteina valdība jūlijā bija paaugstinājusi no armijas rezerves leitnanta par ģenerāli un iecēlusi par armijas politisko vadītāju. Brūno Kalniņš Zilēnos nebija nekāds svešnieks. Seit mazais, trīs līdz pieci gadus vecais Brunītis bija pavadījis trīs gadus, kad Pauls un Klāra Kalniņi bija devušies trimdā uz Šveici. Seit vēlāk viņš šad un tad bija pavadījis svētkus un vasaras atpūtas dienas. Es ar viņu biju noslēdzis mūža draudzību Zilēnu Saulainajā stūrītī 1910. gadā. Tātad par Brūno Kalniņa ierašanos nevajadzētu brīnīties. Un tomēr ģenerāļa stāja, pašapziņa mazliet traucēja tuvību. Izrādījās, ka Brūno Kalniņš nav atbraucis svētīt Izabellas dzimšanas dienu, kaut gan viņa atvestā viņa pudele ļoti noderēja pazudušā konjaka vietā. Pēc kādas stundas viņš man iečukstēja ausī, ka esot atbraucis, lai parunātos ar mani divatā un lūdza mani iziet dārzā. Viņš pa nakti nevarot palikt.

Dārza vienatnībā tad nu Brūno, bez samākslota svarīguma, paskaidroja savu darbību politiskā amatā pie Kirchenšteina valdības. Es esot izteicis Paulam zināmu izbrīnu par viņa saistīšanos ar komunistiem. Lai es nu saprotot viņa motīvus. Viņš, tāpat kā es, pēc Ulmaņa krišanas gribējis katrā ziņā nokļūt atpakaļ dzimtenē. Viņš, ko Ulmanis tik netaisni vārdzinājis cietumā, diktātūras krišanu, protams, apsveicot, un jaunajos apstākļos gribot mēģināt strādāt kādā politiskā valsts darbā. Par vispiemērotāko viņš atzinis darbu armijā, jo par militāriem jautājumiem un par armiju kā Saeimas kuŗa lietu komisijas sekretārs interesējies visu laiku. Viņu iet šajā amatā pierunājis jaunieceltais Latvijas armijas komandieris ģenerālis Kļaviņš, kuŗš neesot ne komūnists, ne sociālists, bet godīgs pilsonisks demokrats. To darīt ieteicis arī ģenerālis J. Balodis. Kopējais motīvs esot tas, lai tādā veidā mēģinātu ietekmēt krievu augstākos militāros un civīlos pārstāvjus, lai nenoārda Latvijas armiju, neizkaisa pa plašo krievzemi, bet patur kā organisku vienību Latvijā. Arī Ādolfs Bļodnieks šo pašu nacionālo motīvu dēļ esot viņam ieteicis iet šajā politiskajā amatā. (Tas redzams

arī no Brūno Kalniņa 1954. gadā publicētās grāmatas Latvijas sociāldemokratijas 50 gadi, kur ievietoti izvilcumi no A. Bļodnieka vēstules.)

Kad mazliet šaubījos, vai komunisti uzticēsies viņam, kas tik asi apkaņojis komunistus, sevišķi atminoties viņa vadīto sportistu bardzību pret komunistiem tautas sapulcēs, tad Brūno teica, ka pirmā mēneša prakse dodot cerības uz iespējamību strādāt. Esot gan manāma latviešu komunistu opozīcija pret viņu, bet varot korrekti satikt ar krieviem.

Tomēr Brūno Kalniņa darbība armijā drīzi izbeidzās. Pēc nepilna mēneša viņu atlaida no šī amata un iecēla par docentu valsts tiesībās universitātes juridiskajā fakultātē.

Kā jau dzimšanas dienas svinībās latviešiem parasts, kad bijām mazliet iesiluši, sākām dziedāt. Sākumā dziedājām latviešu tautas dziesmas, bet tad Kristapa Eliasa kundzes māsiņas kopā ar gleznotāju Pupu sāka vilkt krievu valodā komunistu dziesmas. Man jo sevišķi iedūrās ausīs vārdi: Ja drugoj takoj straniņeznaju, gdie tak voļno dišet čelovek. (Es nezinu otras tādas zemes, kur tik brīvi elpo cilvēks.)

Dodoties uz Rīgu, kur mēs abi ar Maiju atradīsim darbu, gribējās ticēt, ka kā nebūt varēsīm dzīvot Padomju Latvijā. Bet drīz vien izrādījās, ka klusībā man pie sevis ironiskā tonī bija jāņurd komunistu dziesma, tikai pārgrozot tajā vienu vārdu: Ja drugoj takoi straniņeznaju, gdie tak boļno dišet čelovek (es nezinu otras tādas zemes, kur tik smagi elpo cilvēks...).

3. ZEM STAĻINA JŪGA

Pārcēlušies uz Rīgu, noīrējām Miera ielā, netālu no kapsētas, trīs istabu dzīvokli un pārvedām turp mūsu agrākās mēbeles. Biju pārliecināts, ka drīz vien dabūšu man solīto darbu, bet izrādījās, ka esmu maldījies. No sarunas ar izglītības ministru Jūliju Lāci noprātu, ka man darbu kādā valsts ierēdņa amatā

nedos, tāpat arī Maijai nē. J. Lācis ieteica griezties VAP'ā (valsts apgāda pārvaldē) un tur meklēt kādu tulkošanas vai rediģēšanas darbu.

Šis iestādes priekšnieks, no Krievijas pārbraukušais latviešu komūnists Sīmanis, mani un Maiju laipni saņēma un tūlīt sagādāja gan redakcijas, gan tulkojumu darbus. Honorārus maksāja pieklājīgus, bet tomēr bija jāstrādā stundas deviņas dienā, lai nopelnītu iztiku, jo dzīves dārdzība palēnām sāka celties. Šāds nenoteikts ienākums nenodrošināja slimības gadījumā, kā tas būtu bijis valsts dienestā.

Strādājot VAP'ā, iepazināties ar padomju valsts režīmu rakstniecības laukā. Kristaps Eliass Ulmaņa diktātūras laikā bija uzrakstījis lielāku darbu par franču jaunlaiku glezniecību, ko Anša Gulbja apgāds bija pieņēmis un līdz Ulmaņa varas krišanai jau pilnīgi sagatavojis kā salikumu, tā klišejas. Tā kā visus apgādus boļševiki nacionālizēja, tad Kristapa Eliasa darbs nokļuva VAP'ā, kam vajadzēja izlemt, ko darīt. Tā kā temats bija pilnīgi nepolītisks un grāmata bija ļoti labi uzrakstīta, tad VAP's nolēma to apgādāt. Pēc Padomju savienības prakses katrai grāmatai ir vajadzīgs apgāda iecelts redaktors, kuŗš atbildēs par saturu un valodas pareizību. Par tādu šai grāmatai iecēla Maiju, bet apgāda priekšnieks deva līdzī katēgorisku noteikumu: priekšvārdā autoram jācildina boļševiku vara, it īpaši Ļeņins un Staļins kā tautas draugi, kas pavēruši mākslas attīstībai Padomju savienībā un visā pasaulē pavisam jaunus ceļus.

Kristaps un Ģederts, kuŗš arī figurēja kā grāmatas otrs autors, kopā ar Maiju sarakstīja obligātās cildināšanas lappuses, kas iespiestas grāmatas priekšvārdā. Maija apgādam pieteica lielāku darbu — Latviešu mākslas attīstība, pie kuŗa viņa bija sākusī strādāt. VAP's uzņēma šo darbu savā plānā, bet pēc pusgada atteica, motivējot, ka Maskava neesot apstiprinājusi viņas darba apgādāšanu. Latvijas sociālistiskajai padomju republikai tā tad bija tik aprobežota autonomija, ka pat noteikšana par izdodamām grāmatām atradās Maskavas krievu rokās. Kā noprātu no sarunām ar VAP'a priekšnieku Sīmani, tad Maskavas centrs pat noteica, kādas sociālistiskas grāmatas būtu

no krievu un vācu valodas tulkojamas latviski. Bez dažiem redakcijas darbiem no Sīmaņa dabūju lielu uzdevumu — tulkot no vācu valodas Fridriha Engelsa grāmatu — Filozofija, tautsaimniecība un sociālisms. Šīs grāmatas tulkošana bija mans galvenais maizes darbs. Saņēmu gan tikai daļu honorāra, jo pēc Padomju savienības noteikumiem autoriem un tulkotājiem pilnīgi izmaksāja līdz ar manuskripta iespiešanu. Vācu armija 1941. gada jūnijā padzina boļševiku varu un Engelsa darbs manā tulkojumā nemaz neiznāca.

Mēģināju pelnīties ar rakstiem boļševizētajās Jaunākās Ziņās. Uzrakstīju ārpolitisku apcerējumu par tematu Hitlera Vācijas imperiālisms. Nekritizējot nemaz Staļina sadarbības politiku ar Hitleru, uzmanīgos vārdos izteicu domas par Vācijas imperiālisma nenovēršamo dziņu uz austrumiem. Redakcija šo rakstu noraidīja, jo mana līdzstrādāšana neesot vēlama.

Saņēmu vēstuli no kāda pilnīgi sveša krieva, kuŗš mani uzaiicināja ierasties agrākās politiskās pārvaldes telpās, kur tagad darbojās čekas nodaļa, apspriesties par kādu jautājumu. Es nu stipri bažījos, čeka grib sākt mani pratināt? Grib mani aicināt kļūt par nodevēju un slepenu čekas līdzstrādnieku? Bijušie deputāti Višņa un Ulpe jau bija aicināti uz čeku, kur viņiem gan ar labu, gan ar draudiem piedāvāta slepenu ziņotāju nodarbība. Protams, abi bija atteikušies. Vēlāk viņus abus apcietināja un aizsūtīja uz Sibīrijas spaidu darbu nometnēm.

Satraukts ierados pie krievu čekista. Liels bija mans pārsteigums, kad viņš laipnā kārtā aiicināja mani uzrakstīt apcerējumu kādam Maskavas vēstures žurnālam par tematu Padomju vara Latvijā 1919. gadā un tās sabrukuma cēloņi. Es gribēju atkurties no šāda temata. Ja rakstīšu, ko domāju, tad varu nonākt nepatikšanās. Teicu, ka labāk uzrakstītu kādu apcerējumu, kas skartu 1905. gada revolūciju Latvijā, piemēram, latviešu kaujinieki laikmetā no 1905. līdz 1907. gadam. Tomēr čekists neatlaidās: viņam uzdots no Maskavas dabūt no manis minēto rakstu par Latvijas padomju valdību 1919. gadā. Lai rakstot droši un atklāti savas domas, jo par to mani nevajāšot. Biju spiests pieņemt šo piedāvājumu. Tālāk par nedaudzām lappusēm tomēr netiku, jo pienāca 1941. gada jūnijs un krita boļ-

ševiku vara Latvijā. Vēl šodien nevaru atšifrēt šo mīklu, kādos nolūkos čekists gribēja dabūt šādu rakstu no manis.

6. augustā Latviju uzņēma Padomju savienības sastāvā kā 16. sociālistisko padomju republiku. 14. un 15. jūlijā ievēlētā Saeima pieņēma jauno padomju Latvijas satversmi, kas uz papīra paredzēja plašu autonomiju, pat tiesības izstāties no Padomju savienības. Tomēr faktiskā vara Padomju savienībā nav ievēlētām padomēm, bet gan komunistu partijas centrālās komitejas prezidijam. Atsevišķās republikās noteicēja vara nav vietējās nacionālās komunistu partijas centrālajai komitejai, bet gan vissavienības centrālās komitejas prezidijam.

Padomju valsts iekārtā vēlēšanas ir tīra fikcija, jo tajās pieļauti vienīgi komunistu partijas kandidātu sarakstu. Padomju Latvijas pirmās augstākās padomes vēlēšanas, ko es piedzīvoju, notika ārkārtīgā komunistu partijas uzbāzībā. Ne tikai komunistu prese kliedzoši aicināja piedalīties vēlēšanās, bet arī no mājas uz māju gāja aģitatori, kas mudināja iet uz vēlēšanu lokāliem. Aicinājumi izskanēja tādā tonī, ka nepiedalīšanos vēlēšanās valsts vara uzskatīs kā sabotāžu, kā noziegumu pret jauno valsts iekārtu. Un tā kā visiem balsotājiem piedalīšanos vēlēšanās atzīmēja pasēs, tad policija varēja kontrolēt, kas uzdrošinājies nepiedalīties. Vēlēšanu rezultāts tad nu arī skanēja: vēlēšanās piedalījušies 99,5 procenti balstiesīgo vēlētāju un no tiem par komunistu partiju balsis nodevuši 99,9 procenti. Par šādiem vēlēšanu rezultātiem lieliski gaviļēja komunistu prese, bet tauta ironiski smīnēja par vēlēšanu komēdiju.

Mūsu lielā sešu stāvu nama iedzīvotāji, kurū vairums demokrātijas laikā bija balsojuši par sociāldemokrātu partiju, nolēma zināmā veidā izjokot padomju vēlēšanas. Pēc tam, kad nami bija nacionālizēti, tajos notika mājas komiteju vēlēšanas. Šīm komitejām bija pienākums un tiesības rūpēties par kārtību un tīrību sētavā namā. Tā kā tām bija ļoti niecīgas funkcijas, tad kompartija neuzstādīja savas partijas kandidātu sarakstus, dodot īrniekiem iespēju pašiem izraudzīt mājas komitejas locekļus. Mūsu nama īrnieki kopā ar sētnieku lūdza mani atļaut uzstādīt manu kandidātūru mūsu nama komitejas vēlēšanās, jo tā iznāksot maza demonstrācija: sociāldemokrātiem nav atļauts pa-

domju demokratiņā uzstādīties par kandidātiem padomju vēlēšanās, tad vismaz īrnieki grib ievēlēt redzamu sociāldemokratu savā mājas komitejā. Es tomēr atteicos no šādas demonstrācijas. Maija tomēr uzņēmas kandidēt. Viņa dabūja vislielāko balsu skaitu un komiteja savukārt viņu ievēlēja par priekšsēdi, taču drīz vien komiteja saņēma no attiecīgas valsts iestādes paziņojumu, ka Maija Cielēna atcelta no komitejas locekļa amata, jo neesot pietiekami valstisks elements. Atzīmēsim, ka Maija visu Latvijas demokratiņas laiku bija gan sociāldemokratu partijas biedrene, bet nepiedalījās nekādās partijas komitejās, neņēma nekādu dalību politiskā darbībā.

Tāda, lūk, izskatījās demokratiņa Latvijas sociālistiskajā padomju republikā arī vissīkākās lietās.

Pēc pievienošanas Padomju savienībai galīgi nobeidza visu kapitālistisko īpašumu sociālizāciju, ieskaitot arī zobārstu un ārstu instrumentus. Neskarti palika vienīgi ražošanas līdzekļi demokratiņas laikā nodibinātajās lauku jaunsaimniecībās un boļševiku varas nodibinātajās jaunajās desmit hektaru saimniecībās. Arī vecsaimnieku dzīvais un nedzīvais inventārs palika viņiem atstāto 30 hektaru saimniecību piederums. Lai nesaceltu pret sevi lielāko iedzīvotāju daļu, zemniekus, kompartijas taktiķi bija nolēmuši tūlīt neievēst Latvijā kolchozus, bet to īstenošanu atlikt. Komūnisti apzinīgi muļķoja bezzemniekus, kuņiem viņi nu ar 29. jūlija agrārreformu dalīja vecsaimniekiem atņemto zemi. Bet kad jauno zemes gabalu saņēmēji griezās pie jaunajām pagastu izpildu komitejām, lai gādā viņiem būvmateriālus ēku celšanai, tad izpildu komitejas vilcinājās to darīt. Kā man apliecināja Ādažu pagasta izpildu komitejas priekšnieks, kāds mans radnieks, agrākais sociāldemokrats, viņš esot saņēmis no Rīgas kompartijas slepenu cirkulāru: novilcināt ēku celšanu jaunajās saimniecībās, jo tās neesot nemaz nopietni domātas, to vietā drīz vien dibināšot kopējas kolektīvas saimniecības, tā sauktos kolchozus.

Pakāpeniski komūnistu partija atklāti sāka demonstrēt savu vienvaldību. Zīmīgs šai ziņā bija gadījums ar Brūno Kalniņu. Viņu septembrī atcēla no armijas politiskā audzinātāja amata. 1941. gada maijā viņu atcēla arī no docenta amata universitātes

juridiskajā fakultātē, vairs nepiešķirot nekādu nodarbi valsts dienestā.

Arvien ciešāk savilkās diktatūras valgi. Sākumā apcietināja tā sauktos reakcionāros fašistu darbiniekus. Tad pazuda aiz čekas sienām jau viens, otrs bezpartējisks virsnieks, tad cilvēki, kas bija pazīstami kā Ulmaņa varas pretinieki. Apcietināja un izsūtīja uz Turkestanu demokrātisko Ulmaņa varas apkaŗotāju Ati Œeniņu. Ēenerāli Kārli Gopperu vācu okupācijas laikā atrada kaut kur Biķernieku mežā netālu no Rīgas. Apcietināja pat izglītības ministru Jūliju Lāci, neviens īsti nezināja, par ko. Baumas klīda, ka viņu čeka turot aizdomās par sakariem ar Angliju. Kā dabūju zināt no viņa kundzes, kuŗa pēc kaŗa dzīvoja ASV, viņas vīrs miris izsūtījumā kautkur ziemeļu Krievijā. Šādos policejiskos apstākļos, kad uz aizdomu pamata vien apcietina pat kompartijas redzamus darbiniekus, kļuva sāpīgi elpot.

Latvijas Sarkanais krusts vēlāk vācu okupācijas laikā savāca datus par baigā gada upuriem. Laikā no 1940. gada 17. jūnija līdz 1941. gada 14. jūnijam, neieskaitot lielās masu deportācijas upurus, padomju iestādes apcietinājušas 7.000 personas, no kuŗām 1.000 cilvēku čeka nobendējusi, bet 6.000 individuāli vai mazākās grupās izsūtījusi uz Sibīriju vai ziemeļu Krieviju.

Sākumā mani nebiedēja čekas apcietināšanas. Man likās, ka sevi esmu nodrošinājis ar tiem paņāmieniem, kuŗus biju izstrādājis Bernē un kuŗus tagad lietoju.

Pēc vakariņām, ko mums rīkoja pavisam šaurā pulciņā tuvākie draugi Voldemārs Bastjānis, Ēmils Ogrīņš, Teodors Staprāns un Ādolfs Lietuvietis, mēs vairs negājām nekur ciemā, pārtraucām satikties ar citiem. Nepieciešamā saskarē ar citiem cilvēkiem bijām ārkārtīgi uzmanīgi sarunās, neizteicām nekādu kritiku par režīmu un boļševismu vispārīgi.

Turklāt mēs veikli muļķojām mums klāt pielikto čekas aģentu Piguļevski. Demokratijas laikā ar viņu nebiju nekāds draugs un personīgi nemaz nesatikāmies. Tagad viņš sistēmātiski nāca pie mums mājās divas reizes mēnesī. Dzērām tēju un parunājāmies. Tā kā mēs nešaubījāmies par to, ka viņš ir čekas aģents, tad apzināti un, šķiet, arī veikli visādi viņu mānījām.

Izlikos, ka tagad dziļā pārliecībā simpatizēju Padomju Krievijai, jo latviešu tautai draud ārkārtīgas briesmas, ja Latvija nonāktu Hitlera varā. Šajās sarunās gan netaurēju simtprocentīgi pakal Maskavas preseī un šad, tad izteicu šaubas par Staļina miera politikas nozīmi, jo vācu-krievu draudzībai neveltīju lielu ticību. Piguļevskis uzmanīgi pārprasīja visus manus argumentus ārpolitikā un man likās, ka viņam kāda Maskavas iestāde uzdevusi mani iztaujāt. Kad 1941. gada martā Hitlera labā roka Rūdolfs Hess ar izpletņi nolaidās Anglijā, tā tūlīt Piguļevskis bija klāt un kādas pāris stundas iztaujāja mani, kādus nolūkus Hitlers ar Hesa palīdzību gribētu sasniegt Anglijā.

Tā nu kādu laiku dzīvoju relatīvā mierā, pārliecināts, ka čeka mani atzīst par lojālu padomju pavalstnieku. Nesatraucos pat tad, kad kādā Maskavas žurnālā izlasīju pazīstamā latviešu komunistu ideologa vecā Paula Dauges rakstu par revolūcionārās domas attīstību Latvijā. Šajā rakstā Dauge bargi tiesāja latviešu meņševikus, it īpaši mani, uzsildīdams bolševiku melus, ka es 1918. gadā atradies krievu baltā ģenerāļa Kolčaka dienestā. Lasot šo denunciacijas rakstu, mazliet gan šermuļi pārskrēja, bet pieņēmu, ka par vecām lietām tagad pēc tik ilgiem gadiem mani nevajās.

Nopietni sāku uztraukties, kad gleznotājs Pupa kādu dienu atnāca ar savu draudzeni pie mums un atklāja svarīgu noslēpumu: Latvijas komunistu partijas centrālās komitejas prezidijā un čekā ienācis Austras Krauzes-Ozoliņas raksts, kuŗā es tiekot denuncēts par slepenu fašistu līdzstrādnieku. Viņai esot skaidri zināms, kā es, būdams trimdā kā Ulmaņa pretinieks, tomēr uzturējies slepenus sakarus ar Latvijas sūtniecību Parīzē un sūtījis no Francijas uz Rīgu fašistiskajai preseī rakstus. Tas man bija pārsteigums, jo taču komunistu partijas centrālais organs Cīņa bija 1938. gadā izsludinājis Austru Krauzi-Ozoliņu par šaubīgu, tagad viņa iedrošinājusies iebraukt Padomju Latvijā. Paskaidroju Pupam par Austru Krauzi-Ozoliņu un lūdzu īsumā informēt kompartijas prezidija sekretāru Spuri par to, ko es teicu. Tomēr Pupa atteicās kaut ko darīt manā labā, lai es pats runājos ar Spuri.

Ilgi ar Maiju gudrojām, ko darīt. Beidzot nolēmām, ka pats

nekā nedarišu, jo tad taču man jāatklāj, ka Pupa ir man ziņojis par Krauzes-Ozoliņas denunciacijas rakstu, ko viņš nevēlējās.

Nolēmām kaut ko pastāstīt Piguļevskim par saviem Parīzes piedzīvojumiem un tā minēt Krauzi-Ozoliņu kā divkāršu aģenti, kas strādā par labu komunistiem un arī fašistiem. Domāju, ka ar to pietiks. Un tiešām kādu mēnesi visas varas iestādes mani lika pilnīgā mierā. Bet 1941. gada maija beigās mani satrauca aicinājums ierasties pie Rīgas apgabala prokurora.

Pavēstē gan nebija teikts, kādā nozīmē prokurors grib mani pratināt, kā apsūdzēto, vai kā liecinieku. Visu dienu abi ar Maiju gudrojām, ko man nu darīt: iet pie prokurora, riskējot ar apcietināšanu, vai neiet un slēpties, kļūstot par Padomju varas meklētu politisku noziedznieku. Vispirms iztīrījām bēgšanas iespējamību. Es varētu labi paslēpties pie saviem brālēniem Ādažu pagastā. Viens no viņiem pat bija pagasta izpildu komitejas priekšsēdis, tātad amata persona. Viņa saimniecība atradās nostāk no citām mājām meža malā. Turklāt, varbūt sevišķi ilgi man nebūtu jāslēpjas, jo vācu uzbrukums Padomju savienībai bija gaidāms. Jau 1. maijā vācu kaņaspēks bija izcēlies Somijā un Londonas B.B.C., ko paslepus klausījos, pirms dažām dienām ziņoja, ka Vācija savēlot lielu kaņaspēku Polijā un Austrumprūsijā, acīm redzot kaņam pret Krieviju. Tomēr visi trīs mēs nevarētu paslēpties. Ko čeka darītu, ja es viens pats nozustu? Protams, apcietinātu Maiju, laikam arī Izabellu un turētu viņas par ķīlniecēm. Ar tādu risku bija saistīta mana slēpšanās un tāpēc nolēmām, ka iešu pie prokurora, kas būs, tas būs...

Kādā Tiesu pils elegantā kabinetā mani pieņēma padomju prokurors, kāds Maskavas krievs. Viņš viens pats, bez sekretāra, sāka mani pieklājīgā tonī pratināt. Viņš nekā man neteica par Austras Krauzes-Ozoliņas denunciacijas rakstu, bet no prokurora jautājumiem drīz vien nopratu, ka pratināšana stāv sakarā ar šo rakstu. Kādas man bijušas attieksmes ar Latvijas sūtniecību Parīzē? No kā es esot izticis Francijā trimdas laikā? Pēc drošā balsi dotajiem paskaidrojumiem domāju, ka pratināšanai būs beigas. Tad nāca trešais jautājums: vai es esot no Parīzes iesūtījis rakstus Rīgas latviešu fašistu preseī? Šis jau-

tājums mani sadusmoja un izšķīros pāriet ofensīvā. Manas attiecības pret latviešu fašismu un fašismu vispār izpaužas latviešu žurnālā Brīvība, ko mēs, saujiņa emigrantu, izdevām Parīzē un nelegāli iesūtījām Latvijā. Šeit ir septiņi numuri šī žurnāla, teicu, pasniedzis tos prokuroram. Lieciet pārtulkot izvilkumus no šī žurnāla, tad jums būs skaidra mana attieksme pret Ulmaņa diktatūras režīmu un tā presi. Tā es esmu rikojies, bet ne tā darījuši visi latviešu darbinieki, kas tagad sēž valdībā: četri no viņiem ir strādājuši Jaunākajās Ziņās, kas bija Ulmaņa diktatūras laikā pielāgojušās latviešu fašismam. „Kas tie tādi būtu?” stingri noprasiņa prokurors. Tāpat stingri atcirtu: „Vilis Lācis, Kirchenšteins, Jūlijs Lācis un Blaus.” „Vai jūs zināt, ka par saviem vārdiem jums jāatbild likuma priekšā?” „Par saviem vārdiem es atbildu, bet lai citi atbild par saviem darbiem.”

Brīdī klusējis, prokurors jautāja, vai es personīgi pazīstot Austru Krauzi-Ozoliņu un ko es par viņu domāju. Atbildēju, ka viņa ir galīgi nenormāla divdabīga sieviete. Pastāstīju arī, ka savā laikā komunistu Cīņa bija izsludinājusi Austru Krauzi-Ozoliņu par šaubīgu personu.

Beidzot prokurors noteica, ka laikam noticis kāds pārpratumš. Vai Cielēnu vārds latviešiem esot tikpat bieži sastopams, kā krieviem Ivanovs, vai Petrovs? Kad atbildēju, ka tas ir pavisam rets vārds, kuŗa nesēji visi ir tuvāki vai tālāki radinieki, prokurors, paraustījies plecus, piecēlās un pateica, ka nopratināšana beigusies.

Lasītāji var gan iedomāties, ar kādu dziļu elpu es kampu svaigo gaisu, kad atstāju Tiesu pils lielās greznās halles. Man likās, ka esmu satriecis Austras Krauzes-Ozoliņas nekautrīgo uzbrukumumu. Bet uz cik ilgu laiku? Šī negantniece neatlaidīsies un vīs man jaunu cilpu. Tomēr biju laimīgs, ka vēl pagaidām neesmu apcietināts. Maija drebošu sirdi gaidīja mani mājās un prieka asaras lija pār viņas vaigiem, kad ieraudzīja mani ienākam dzīvoklī.

Tāpat kā Parīzē, arī tagad mēs ar Maiju mēģinājām uzminēt mīklu, kas par daimonu slēpjas divdabīgajā Austrā. Atrisinājumu nedeva arī pašnāvība, ko viņa pēc nepilna mēneša izda-

rīja. Jūnija beigās kādā istabā Romas viesnīcā atrada Austras Krauzes-Ozoliņas un vēl kādas jaunākas sievietes liķus. Atstātās vēstules liecinājušas par pašnāvību.

1943. gada oktobra beigās, ciemojoties pie Aspazijas, viņa mums ar Maiju stāstīja, ka 1941. gada jūnijā pie viņas ieradusies Austra Krauze-Ozoliņa un savādā satraukumā, kas robežojies ar histēriju, atklājusi savu ļauno divdabību, kas viņu novedusi pie divkārša slepena aģenta darbības: fašistiem viņa ziņojusi par komunistiem un sociālistiem, bet komunistiem par pilsoņiem un sociāldemokrātiem visādas izdomātas lietas. Viņai patikusi šī ļaunā spēle. Austra kritusi ceļos un lūgusi piedošanu, it kā šādi vai citādi Aspazijas vārdi varētu viņai palīdzēt atrast nomieru.

To pašu Aspazija stāstījusi arī savai draudzenei Stundas kundzei, kā to pēdējā man apliecināja kādā vēstulē no ASV.

Pēc satraukuma sakarā ar manu nopratināšanu, drīz nāca jauns atraukums. 12. jūnijā abi ar Maiju bijām izbraukuši uz Priedaini pie mana tēva brāļa, kuņš tur nomāja nelielo mežsarga māju ar attiecīgo zemi. Šeit varēja labi atpūsties jūras un priežu sila gaisā. 14. jūnijā pie tēvoča uztraukta iesteidzās kaimiņiene, kas tikko bija pārbraukusi no Rīgas.

Naktī no 13. uz 14. jūniju čekisti un boļševiki visu nakti un arī vēl dienā apcietinājuši tūkstošiem latviešu un smagās mašīnās veduši uz Torņkalna un citām stacijām. Viņa pati redzējusi vairākas šādas, nelaimīgiem cilvēkiem — vīriem, sievietēm un bērniem — pieblīvētas mašīnas. No dažām mašīnām atskanējuši saucieni: „Ardievu brāļi! Mūs dzen uz Sibīriju!” Kā Rīgā runājot, tad Torņkalna stacijā sievas un bērni atdalīti no vīriem un sadzīti atsevišķos vilcienos, preču vagonos. Rīgā latviešos valdot neapprakstāms sašutums.

Kaimiņienes stāsts atstāja baigu iespaidu. Mūs pārņēma skaudras dusmas pret padomju varu. Bijām arī neziņā, vai arī mēs neesam meklēti mūsu dzīvoklī, kur bija palikusi Izabella, jo viņai skolas mācības franču licejā vēl nebija beigušās. Nu tikai īsti sapratu, kādu kļūdu biju izdarījis, braucot no trimdas mājā uz padomju varas okupētu zemi. Nekādi pašpārmetumi nelīdzēja, tagad vajadzēja ātri nolemt, ko darīt. Braukt uz Rīgu

un iet uz dzīvokli, vai mesties mežā iekšā, lai slapstītos, kamēr vācieši sāks kaŗu un padzīs boļševikus no Latvijas? Ka kaŗš izcelsies visā drīzumā, par to man šaubu nebija. Nolēmām nebēgt, jo mums trim slapstīties būs ļoti grūti. Es Rīgā uz dzīvokli gan neiešu, bet paslēpšos pie kāda laba, uzticama drauga. Uz mūsu dzīvokli ies Maija viena pati, gan vispirms pie sētnieka, kuŗš bija pārliecināts sociāldemokrats, ievākt ziņas, vai čekisti naktī mani nav meklējuši.

Liels bija mans prieks, kad pie mūsu drauga ieradās Maija ar Izu un ziņoja, ka čekisti mani nav meklējuši. Tomēr nolēmām, ka nākošo nakti vēl mājās neiešu, bet pārnakšņošu pie drauga un nākošā rītā Iza atnāks ziņot par stāvokli. Nākošajā dienā mēs visi trīs pazudisim no Rīgas, aizbrauksim uz Zilēniem, sētniekam pasakot, ka aizbraucam uz Vidzemi pie radiem svētīt Jāņus.

Arī nākošajā naktī mani nebija meklējuši. Nu mēģināju no dažādām pusēm ievākt ziņas, kas īsti ir noticis 14. jūnijā. Cik īsti apcietināti izsūtīšanai uz Sibīriju, to neviens nezināja. Visi teica, ka daudz, ļoti daudz, tūkstošiem. Arī provinces pilsētās tad pat notikušas masu apcietināšanas. Viss bijis iepriekš labi noorganizēts. Tā kā tik daudz čekistu, kas varētu vienā laikā izdarīt tādas masu apcietināšanas, nav bijis, tad mobilizēti izpalīgos kompartijas biedri un kandidāti. Apcietinātiem pateikts jau dzīvoklī, ka viņus pārvietos uz Sibīriju, lai stundas laikā sataisa saiņus ar līdzņemamo veļu un drānām, cik katrs var panest. Kādas pilsonisko intelektuāļu spilgtākās personas apcietinātas, to ātrumā nevarēju noskaidrot, bet par apcietinātiem sociāldemokratiem savācu puslīdz pilnīgas ziņas. Apcietināti bija vairāki redzami sociāldemokratu darbinieki: pirmās Saeimas priekšsēdis Fricis Vesmanis ar kundzi Bertu, kuŗa bijusi slima ar 40 gradu temperatūru, tomēr nonesta pa kāpnēm un ielikta smagajā mašīnā. Viņa tālāk par Krustpili netika, jo nomira lopu vagonā. Apcietināto starpā bija arī Andrejs Veckalns, ilggadīgs deputāts un arodbiedrību centrālbiroja priekšsēdis, Saeimas deputāts un 1905. gada cīnītājs Pēteris Ulpe, deputāti Nikolajs Kalniņš, R. Dukurs, R. Lindiņš, Jānis Višņa, Pauls Lejiņš. Aizvesti bija arī bij. Latvijas

ģenerālkonsuls Prāgā E. Krasts un konsuls Vīnē Vilciņš. No minētiem pēc Chruščova laika amnestijas neviens nav atgriezies Latvijā, tātad, domājams, miruši spaidu darbu nometnēs.

Novakarē ierados mājā, lai, steigšus savācis savas lietas līdzņemšanai uz Zilēniem, dotos kopā ar Maiju un Izu uz staciju. Vēl nebiju pabeidzis saiņošanas, kad pie durvīm zvanīja. Visi satrūkāmies, jo iedomājāmies, ka čekisti ir klāt... Es tīri instinktīvi, kā vajāts zvērs, iedrāzos virtuvē, lai pa logu mestos ārā sētā. Tomēr pēdējā brīdī aprāvos, bez Maijas un Izas es viens pats taču nevaru glābties. Gluži satraukts atvēru durvis. Pie tām stāvēja Piguļevskis viens pats. Lūdzu viņu iekšā, sākam dzert tēju un pārrunāt 14. jūnija notikumus. Uz čekas slepenā aģenta jautājumu, ko es domājos par lielajiem arestiem, šoreiz nevarēju teātrāli melot, bet tieši izgrūdu: „Tas ir politisks idiotisms, nesaprotams dullums, ko patlaban izdarījusi padomju vara Latvijā.” Piguļevskis, pārsteigts par manu atklāto valodu, brīnījās un skaidroja — nekas sevišķs jau neesot noticis, sperti tikai pirmie drošības soļi pret politiski aizdomīgām personām, kuņas vācu uzbrukuma gadījumā varētu kļūt bīstamas padomju varai. Es turpināju polemizēt: „Vai tad Frīcis Vesmanis, Pēteris Ulpe un citi apcietinātie sociāldemokrati gaidīja Hitleru? Stulbums un turklāt nežēlīgs stulbums, vairāk nekas!” Tad aprāvos, jo sapratu, ka ar šiem vārdiem šodien neko nepanākt. Diplomātiski sāku atkāpties: „Jā, kaŗš, liekas, neizbēgams, var sākties itin drīz. Ja vāciešiem sākumā izdotos pārsteigt krievu armiju un tuvoties Rīgai, es gan nekādā ziņā negribētu palikt zem vācu okupācijas varas. Tāpēc lūdzu, ja sāktos steidzīga evakuācija no Rīgas, palīdziet mums aizkļūt uz Pleskavu.” Atcerējies, ka no saiņiem un somām Piguļevskis būtu varējis spriest par mūsu nodomu atstāt Rīgu, es, atvaidīdamies no viņa, sacīju: „Man ļoti žēl, bet šodien nav laika ilgāk parunāties, jo mēs šovakar braucam uz Ādažiem, lai tur pie radiem nosvinētu Jāņus.” Tā pēdējo reizi tikos ar šo čekas aģentu un, liekas, man arī šoreiz izdevās viņu piemulķot. Pēc pusstundas mēs devāmies uz staciju, lai brauktu uz Zilēniem. Izejot no dzīvokļa, uzmanīgi visi trīs vērojām, vai mūs neuzrauga. Likās, ka gaiss bija tīrs.

Tāda bija mana pēdējā saskare ar padomju varu Latvijā. Pēc nedēļas sākās vācu armijas uzbrukums Padomju savienībai un Latvija nokļuva vācu okupācijas varā.

Noslēdzot šo nodaļu, pāris vārdu vēl par briesmīgo terrora aktu, par masu deportāciju, kuņas dēļ tauta drīz vien šo boļševiku valdīšanas laiku nosauca par baigo gadu.

Vācu okupācijas laikā Latvijas Sarkanais krusts vāca ziņas, kušu rezultātā konstatēja, ka 1941. gada 14. jūnijā izsūtīto skaits sasniedz 15.081 personu, to starpā 6447 vīrieši, 5302 sievietes, 3332 bērni zem 16 gadiem. Atzīmējams, ka bērnu vidū 291 nenasniedza 1 gadu, un pieaugušo starpā 315 bija vecāki par 70 gadiem.

Vēlāk trimdā Latviešu nacionālais fonds Skandināvijā 1951. gadā publicēja deportēto vārdus atsevišķā lielā sējumā (The names accuse).

Šie vārdi liecina, ka izsūtīto starpā ir dažādu sociālu grupu piederīgie un visu politisku novirzienu sekotāji, sākot ar sociāldemokrātiem līdz pērkonkrustiešiem.

Kas īsti izsūtāmo personu sarakstu bija sastādījis — vai vietējā čeka, vai tā kopā ar latviešu kompartijas prezidiju, tas vēl līdz šim nav noskaidrots. Nav saprotami arī motīvi izsūtāmo personu konkrētajai izlasei. Apcietināmo un deportējamo personu sarakstā bija uzņemti tikai daži zemnieku savienības vadītāji darbinieki, piemēram, bij. ministru prezidents Hugo Celmiņš un bij. iekšlietu ministrs Laimiņš, bet neskarti palika bij. valsts prezidents Alberts Kviesis, Saeimas vicepriekšsēdis Kārlis Pauļuks un parlamenta zemnieku savienības frakcijas ilggadīgais galvenais līderis Ādolfs Klīve. Tāpat nesaprotami ir motīvi, kas noteikuši izsūtāmo sociāldemokrātu izlasi. Sarakstā bija uzņemts pirmais Saeimas priekšsēdis Fricis Vesmanis, bet nebija visu turpmāko saeimu priekšsēža Paula Kalniņa. Tāpat nevarēja saprast, kāpēc izsūtīja abus galvenos arodkustības darbiniekus, bij. deputātus Andreju Veckalnu un Jāni Višņu, bet neskartus atstāja galvenos sociāldemokrātu politiskos vadoņus F. Menderu, V. Bastjāni un mani. Tāpat pavisam dīvains bija gadījums ar brāļiem Kroderiem. Politiskais

žurnālists Arturs Kroders netika izsūtīts, bet viņa brāli Robertu, kas bija pazīstams vienīgi kā teātra kritiķis un literāts, ar visu ģimeni aizveda uz Sibīriju.

Pēc lielās deportācijas notika visādi minējumi par motīviem, kāpēc zināmas personas nav uzņemtas izsūtāmo sarakstā. Daži domāja, ka bijis jau sastādīts vēl otrs izsūtāmo personu saraksts, bet vācu iebrukuma dēļ čeka nepaspējusi savu akciju turpināt. Citi prātoja, ka, pēc bēdīgi slaveno Maskavas procesu parauga, gatavoti tamlīdzīgi arī Rīgā pret izcilākiem politiskiem darbiniekiem.

Tieši tajā pašā jūnija dienā arī Igaunijā un Lietuvā notika tāda pat necilvēcīga masu deportācija. Pierādījies, ka rīkojums nācis no Maskavas un izsūtīšana tik lielos apmēros ir bijusi iepriekš noorganizēta. Pēc boļševiku padzišanas no Latvijas čekas papīros atrada Padomju savienības drošības komisāriāta priekšnieka palīga Serova sīki izstrādātu instrukciju par masu deportāciju sarīkošanu Lietuvā, Latvijā un Igaunijā.

Varētu likties, ka Maskavas varas vīri, nojauzdami kaŗu, gribējuši iztīrīt pierobežas apgabalus no neuzticamiem elementiem. Absurda is varmācības akts tomēr panāca pilnīgi pretējo: ar to liela daļa latviešu tika iedzīti neizsakāmā naidā pret Staļina Krieviju un līdz ar to zināmās simpatijās pret Hitlera Vāciju kā atbrīvotāju.

Vācu okupācijas laikā

1. VĀCU—KRIEVU KARĀ SĀKUMS

Kad 1941. gada 15. jūnijā bija nobeigta masu deportācija no Baltijas valstīm, tad laikam Staļins domāja: Baltijas jautājumu nu gan esmu pilnīgi atrisinājis boļševisma un Krievijas lielvalsts interesēs. Baltijas telpa pievienota atkal atpakaļ Krievijas lielvalstij, tā pilnīgi sovjetizēta, tur ieviesta kompartijas diktatūra, no turienes aizvākti Krievijas lielvalstij un boļševiku partijai naidīgie elementi. No Latvijas uz Vāciju aizvākušies ap 50.000 vāciešu un izvākti uz Sibīriju ap 20.000 latviešu. Nu tur nodrošināts komūnisms un aizsargāta Ļeņingrada un Maskava. Nu Baltijas telpa un Baltijas jūra kļūs manās rokās stratēģiski un politiski instrumenti, ar kuriem vēlāk, kad abas kaņotājas kapitālistu puses būs pilnīgi novājinātas ilgstošā karā, turpināšu izplest Krievijas lielvalsts un boļševisma ietekmi Vācijā un visā centrālajā Eiropā, lai tā vērtu vārtus manai valdīšanai visā pasaulē. Mana gudrā un tālredzīgā politika uzvarēs bez tiešas piedalīšanās lielajā karā.

Krievijas diktators smagi atmodās 22. jūnija rītā, kad kaņa komisārs Vorošilovs ziņoja, ka visā plašajā frontē no padomju Lietuvas līdz Besarabijai vācu kaņas spēks pārgājis uzbrukumā un vācu lidmašīnas jau bombardē lidlaukus un pilsētas frontes aizmugures joslā. Ka ārkārtīgi bija pārsteigts pats vadonis Staļins un viņa varasvīri, to liecināja radioraidījumu asās lamas pret nodevēju Hitleru un histēriskie aicinājumi sarkanajai armijai, jūras un gaisa flotei varonīgi kauties un pārnest kaņu uz Vācijas teritoriju. Staļins nebija izpratis Vācijas imperiā-

lisma dinamisko dziņu. Viņš bija iedomājies, ka ar diplomātisku veiklību, uzgrūžot Hitlera kaļaspēku rietumu lielvalstīm, novērsta vācu uzbrukuma briesmas.

Hitlers sāka kaļu pret Krieviju 1941. gada 22. jūnijā ar daudz grandiozākiem plāniem, nekā tie, kuļus gribēja īstenot Napoleons, sākot kaļu pret Krieviju 1812. gada 22. jūnijā.

Staļins nepareizi bija novērtējis Francijas militāro pretestību. Viņa savrupā ārpolitika, ārpus citu lielvalstu spēku samēra, dibinājās uz ilgstošu kaļu rietumos, kuļā Vācija pilnīgi novājināsies un nebūs spējīga kaļot pret Krieviju. Staļins par zemu novērtēja arī vācu armijas militārās spējas, jo nebija paredzējis tik varenu un strauju vācu kaļaspēka iebrukumu Krievijā, kāds noritēja 1941. gada otrajā pusē.

Kad mēs kaļa tiešajā priekšvakarā ieradāmies Zilēnos, varēja manīt, kā pēdējā brīdī sarkanarmijas vadība mēģināja svarīgajā Latvijas stratēģiskajā apgabalā sasteigt militārās aizsardzības darbus, kas, acīm redzot, bija nokavēti. Lauksaimniecības karstā darba laikā Zilēnu saimnieks ar divi pušiem un trim zirgiem, tāpat arī citi saimnieki, bija aizdzīti klaušu darbos uz kaimiņu pagastu, kur ārkārtīgā steigā būvēja jaunu militāru lidlauku. Angļu radio ziņoja, ka Hitlers savilcis pret Krieviju ļoti lielu armiju un ka kaļš neizbēgams, ja vien pēdējā brīdī nenākšot kaut kas pavisam neparedzams.

Rīgas radio 22. jūnijā vēstīja par Hitlera armijas iebrukumu Padomju savienībā. Varēju tieši novērot kaļa darbības sākumu. Vācu un krievu kaļa lidmašīnas, dobjī dūkdamas, lidoja pāri Platones telpai, neielaidamās gaisa kaujās. Nākošajā dienā jau varēja vērot vācu lidmašīnu pārsvaru. No Kristapa mājas otrā stāva balkona redzēju kā vācu lidmašīnas bombardēja Lielplatones militāro lidlauku, no kuļa aizbēgt paspēja tikai dažas krievu lidmašīnas.

Kaļu Zilēnos mēs sākām sajust otrajā kaļa dienā, kad no pagasta izpildu komitejas pienāca bargs rikoļums, ka visi vīrieši mobilizēti aizsardzības palīgdarbos un tiem divu stundu

laikā jāierodas pagasta namā ar lāpstām, zāģiem un cirvjiem ierakumu un tiltu celšanai. Tā kā es vēl nebiju pierakstījis pagasta valdē, tad nebiju mobilizēto vīriešu sarakstā minēts. Nu bija lielas bēdas mājās. Jaunlaiku kaņā smagi apdraudēti ir arī tiešās aizmugures izpalīgi. Ieteicu svainim Kristapam paslēpties, darbos neiet, jo krievi drīz aizbēgs no Latvijas zem vācu armijas spiediena. Tomēr viņš izšķīrās par padošanos padomju varas rīkojumam. Ja vācieši sakaus krievus, tad jau drīz pārnāks atpakaļ mājās, bet ja boļševiku miliči noķers dezertieri, tad uz vietas nošaus. Lielais Kristaps aizgāja kaņā gaitās, bet pēc divi dienām pārbēga atpakaļ un tik pamatīgi noslēpās, ka mēs viņu ar grūtībām atrādām, kad kaņš bija jau pāri Platonei.

Tā kā saimnieks Juris ar diviem kalpiem bija jau pirms kaņā aizdzīti uz kaimiņu pagastu celt militāru lidlauku, tad nu es pirmajās kaņā dienās paliku viens pats pieaudzis vīrietis Zilēnos. Saimniecības vadībā es nekā palīdzēt nevarēju, bet nu man vajadzēja barot zirgus, sapļaut govīm un cūkām sēku un izpildīt vēl šādus, tādus mājas darbus. Pirmoreiz mūžā biju spiests ņemt arklus rokās. Tas gan nebija lielais divzirgu zemes apgriezējs, bet viena zirga vilkts speciāls arklis cukurbiešu izvaļošanai. Nezinu, kā man būtu gājis šai darbā, ja Kristapa dēlēns Jānis nebūtu vedis zirgu pavadā.

Galvenokārt abi ar šo manu izpalīgu izstrādājām pašaisardzība plānu un ierīkojām laukā patvertni, kur paslēpties, ja kaņā operācijas tieši ķertu arī Zilēnu mājās. Kādu puskilometru no mājām klajā laukā, kur nebija nekādu koku vai krūmu, grāvī, saliekot pāri balķēnus un dēļus un sarokot virsū zemi, ierīkojām patvertni, kur varētu pat nakti pārgulēt.

Mums nevajadzēja to izlietot. Krievu sarkanarmija strauji atkāpās, lai neteiktu bēga, pa lielo šoseju uz Jelgavu un tālāk uz Rīgu. Vācu lidmašīnas bombardēja tiltus un apšaudīja pa šoseju bēgošos krievus. Tikai pēdējo nakti notika artilērijas duelis starp krievu un vācu baterijām. Sievas un bērņus novietojuši patvertnē, mēs abi ar Jāniti palikām mājās un visu nakti vērojām pēc trokšņiem, no šosejas puses, kas notiek kaņā laukā.

Kaņā vētra aizskrēja mums pilnīgi gaļām, tikai kāda akla,

nomaldījusies granāta pārskrēja Zilēniem un sprāga kādus simts metrus no mums.

Pēc Jelgavas drīz vien vācieši ieņēma arī Rīgu un jūlija pirmajā pusē krievi bija padzīti no visas Latvijas. Latvieši ar jūnija nežēlīgajām deportācijām bija tā saniknoti, ka vairums tagad atviegloti uzelpoja un pat apsveica vāciešus kā atbrīvotājus, nemaz nepadomājot par to, ko nesīs jaunā vācu vara. Bija pat tādi latviešu aktīvisti, kas kā brīvprātīgi partizāni uzbruka bēgošajām krievu kaaspēka daļām. It īpaši tas notika Vidzemē. Samērā viegli Latvijai pārskrēja tiešā kaŗa vētra. Nu sākās vācu okupācijas ikdiena, kas drīz vien kļuva jo smaga.

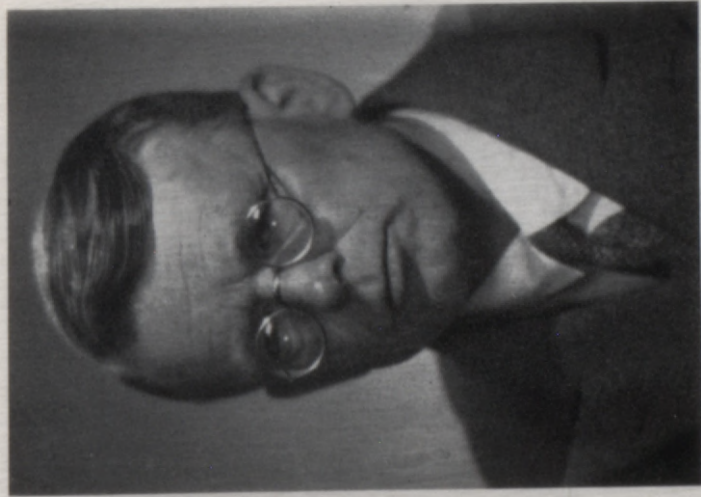
2. ZEM VĀCU OKUPĀCIJAS VARAS

Visaktīvākie sadarbibā ar vācu armiju un okupācijas varu bija pārkonkrustieši ar Gustavu Celmiņu priekšgalā. Viņš taču bija īstais latviešu fašists un laikam jau boļševiku varas laikā bija nodibinājis zināmu kontaktu ar Berlīni. Tikko Rīgu bija ieņēmuši vācieši, Gustavs Celmiņš kopā ar dažiem latviešu virsniekiem nodibināja kādu nacionālu komiteju un uzaicināja visus kaŗavīrus pieteikties latviešu brīvprātīgo bataljonos, lai kautos pret krieviem. Gustavs Celmiņš Pērkonkrusta vārdā izlaida uzsaukumu, ko caur pilsētu un pagastu valdēm cirkulāra veidā izsūtīja pa visu Latviju. Tas latviešus aicināja atbalstīt vācu armiju, jo tā ienākusi Latvijā kā atbrīvotāja un Latvijas valsts draugs. Visi lai iestājoties Pērkonkrusta organizācijā, kas nu būšot Latvijas valsts atjaunošanas orgāns.

Lielas, tālejošas bija Gustava Celmiņa illūzijas. Kā man vēlāk atstāstīja kādas drēbnieku darbnīcas strādnieks, Gustavs Celmiņš tūlīt pēc Rīgas atbrīvošanas no boļševiku jūga ieradies pie drēbnieku meistara un pasūtījis jaunu fraku un smokingu, jo šie tērpi viņam steidzīgi vajadzīgi kā ministru prezidentam, kādā amatā viņu iecelšot vācu valdība.

Ville — d' Auray, 1937. g. augustā

Stokholmā, 1944. gada maijā

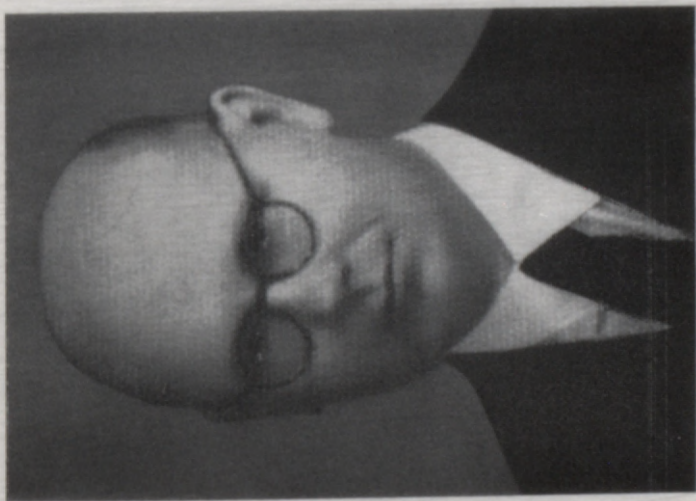
*Aspazija runā pie Amandas Cielēnas (Fēliksa mātes) kapa
1938. gada augustā*

Fēliks ar Maiju un viņas veidotiem tēliem

Konsuls J. Sande

Konstantīns Čakste

1995. gada piemiņa 1955. g. novembrī

Pie rakstāmmašīnas 1958. g. janvārī

Fēliks Cielēns ar ģimeni 1956. g. ziemā

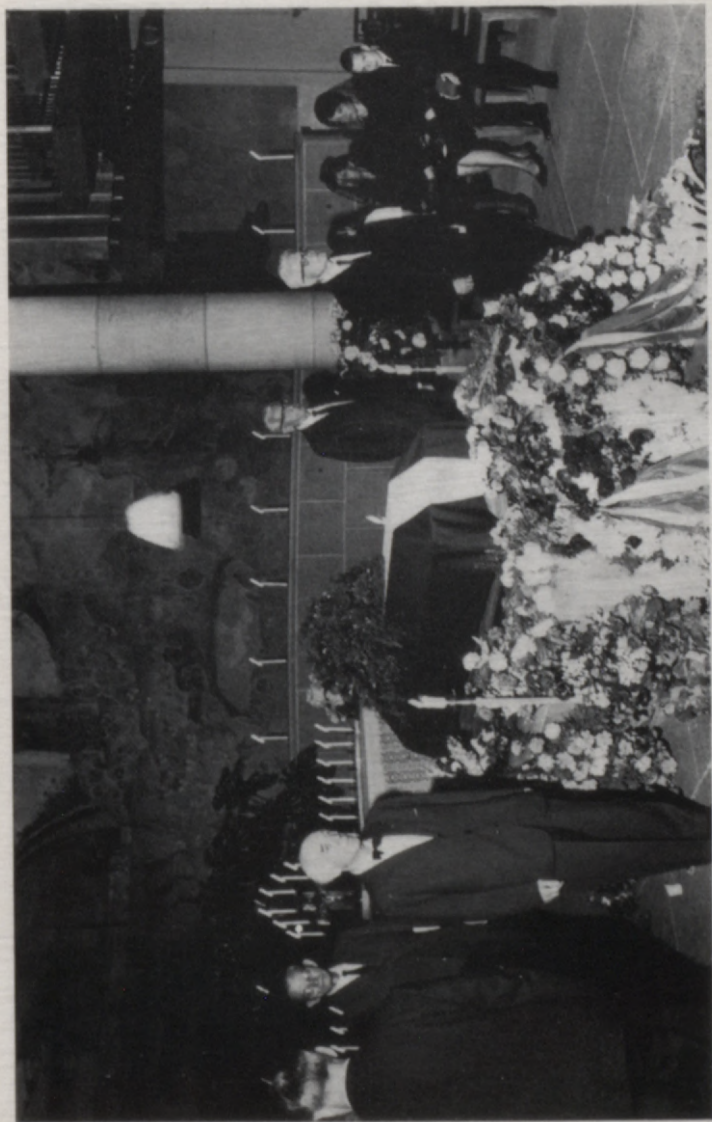
*1905. gada piemiņas atīkojumā 1955. g. janvārī kopā ar Maiju
un Klāru Kalniņu*

Aleksandra un Vilis Eiche Stokholmā, 1963. gadā

Fēlikša Cielēna 75. g. jubilejā 1963. g. februārī

Fēliksa Cielēna izvadīšana 1964. g. 19. jūlijā Stokholmā

Diezgan smaga vilšanās pārsteidza drīz vien Gustavu Celmiņu un daudzus citus, kas pārāk viegli bija saistījuši savas cerības ar Hitlera Vāciju. Okupācijas vara pārtrauca latviešu armijas dibināšanu, jo vācu armija pati bez jebkādiem palīgiem tikšot galā ar krieviem. Izbeidza arī Pērkonkrusta oficiālo darbību, noraidīja jebkāda latviešu valstiska organa radīšanu, noliedza publiski lietāt Latvijas valsts sarkanbaltsarkano karogu un dziedāt valsts himnu. Rīgā Raiņa un Aspazijas bulvārus un vēl dažas ielas pārdēvēja dažādu ievērojamu hitleriešu vārdos, piemēram, Brīvības ielu par Ādolfa Hitlera ielu.

Visā Latvijā nodibinājās vācu okupācijas vara. Latviju uzskatīja par okupētu Padomju savienības apgabalu. Pie šīs uztveres vācu valdība palika līdz pat kara beigām. Vācu okupācijas vara neatcēla boļševiku izdotos dekrētus par īpašumu nacionālizāciju un neatdeva tos agrākajiem īpašniekiem, bet uzskatīja tos par pārgājušiem Vācijas valsts rīcībā, atstājot agrāko īpašnieku pagaidu lietošanā. Aiz tā, acīm redzot, slēpās Berlīnes nolūks, pēc uzvaras visus boļševiku nacionālizētos īpašumus uzskatīt par kara laupījumu un izdalīt vāciešiem, lai kolonizētu Baltijas telpu.

Okupācijas apgabalu administratīvais iedalījums arī liecināja, ka radīts ietvars jaunai vācu kolonijai austrumu Eiropā. Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas teritorijas tika apvienotas vienā kopējā apgabalā, kuŗu nosauca par Ostland, un kuŗa gubernātors Loze mita Rīgā. Tallinā, Rīgā, Kauņā un Minskā atradās attiecīgo novadu pārvaldnieki. Igaunijas, Latvijas, Lietuvas un Baltkrievijas okupētie novadi bija sadalīti mazākos pārvaldes iecirkņos. Berlīnes valdības ieceltie okupācijas varas organi noteica diktatoriski visu Ostlandes dzīvi.

Tomēr okupācijas varas iestādes vienas pašas nevarēja pietiekami labi izmantot šos apgabalus kara vajadzībām un tāpēc okupanti pieļāva sevišķas centrālās iestādes, kuŗās iecēla vietējo tautību darbiniekus. Latvijā šāda iestāde saucās par ģenerālspekciju jeb pašpārvaldi, kaut gan nekādas pašpārvaldes funkcijas tai nepiešķīra, bet tikai palīgorganizācijas uzdevumus, kuŗai jāisteno vācu okupācijas varas pavēles. Tuvāk par

Latvijas ģenerāldirekcijas sastāvu un darbu runāšu atsevišķā apakšnodaļā.

Hitlerieši tūlīt, tikko viņi bija ieņēmuši kādu pilsētu vai novadu, izdarīja savus terora aktus, kas vērsās pret komunistiem, sociālistiem un žīdiem.

Vācieši, dibinoties uz ziņām, ko viņiem sniedza pakalpigī latviešu reakcionāri, visur apcietināja komunistu simpatizētājus, kā arī citus, kas krievu laikā bija sadarbojušies ar komunistiem. Vienu daļu apcietināto arī nošāva. Cik liels ir šo upuņu skaits, to var aplēst tikai aptuveni. Rīgā nošāva ap 2.000 cilvēku, kas ir uz pusi mazāk nekā 1919. gada maijā, kad vācieši nošāva 4.000 cilvēku. 1941. gada jūlijā nošaušanas notika arī citās pilsētās un pagastos. Kopā ar Rīgu upuņu kopskaitu var aplēst uz 4.000 cilvēkiem.

Nošauto vidū minēsim sociāldemokrātiskos darbiniekus: Rīgas pilsētas valdes locekli, skolotāju J. Aberbergu, Jelgavas pilsētas domes priekšsēdi, zvērinātu advokātu Veismani un Smiltenes pilsētas galvu Mīglu. Arī Brūno Kalniņu tik tikko nenošāva. Viņu apcietināja aizsargi Vidzemē uz laukiem. Viņa dzīvību izglāba pulkvedis Deglavs un vēl daži virsnieki, kuŗi vācu iestādēs gādāja par Brūno Kalniņa atbrīvošanu.

Vācu dziļdomīgais rakstnieks Herders XVIII gadsimta beigās pareģoja, ka cilvēces attīstība ies no humānisma uz nacionālismu un no nacionālisma uz bestiālismu. Tomēr neviens nevarēja iedomāties, līdz kādam bestiālismam noies vācu nacionālisms, kas, kļuvis pie absolūtas valsts varas, dos oficiālu rīkojumu nonāvēt ap 4 miljoni cilvēku tāpēc, ka viņi pieder citai rasei, citai ticībai. Cilvēces vēsture uzrāda dažādus tumšus briesmu darbus, bet tik šausalīgs bestiālisms vēl nebija pieredzēts.

Pāris dienas pēc vācu armijas ieiešanas Jelgavā pie dzelzceļa viadukta izkāra lielu dzeltenu plakātu, uz kuŗa melniem burtiem bija lielīgi paziņots — Mitau judenfrei. Kādas šausmas slēpās aiz šiem vārdiem, par to atbalss atklāda arī līdz mums Platones pagastā. Latvieši bija piedalījušies šajās barbariskajās eksekūcijās ne tikai kā aculiecinieki, bet arī kā izpildītāji — bendes. Dzērumā Jelgavas krogos tie stāstījuši par šīm masu slepkā-

vībām. Mežs, kur tas notika, atradās ap 10 kilometru no Zilēniem un dažreiz baigi metās naktīs, kad likās, it kā vaimanas un lāsti kāptu debesīs. Okupācijas varas nolūks bija apcietināt un nogalināt visus Latvijas žīdus, ap 80.000 cilvēku. Morālā atbildība par šo briesmīgo noziedzību zināmā mērā krīt arī uz tiem latviešiem, kas aktīvi un uz pašu iniciatīvu šinī ziņā sadarbojās ar okupācijas varu.

3. LAUKSTRĀDNIEKA DARBĀ

Apspriedušies ar Maiju par jauno politisko stāvokli, nolēmām vācu okupācijas laikā uz Rīgu neatgriezties. Izabellu laidīsim ģimnazijā Jelgavā, bet paši paliksim uz dzīvi Zilēnos, kur Kristapa mājā telpas bija pietiekamas. Divi motīvi mūs spieda tā rīkoties. Vispirms, paredzējam, ka okupācijas vara noteiks pilsētniekiem ļoti niecīgas pārtikas normas. Uz laukiem pie radiem, pašu saimniecībā, kaut arī šeit visu normētu, tomēr būs vieglāk. Otrkārt, dzīvojot Rīgā, es nonāktu hitleriešu politiskās policijas uzraudzībā, kas man varētu beigties ar nosūtīšanu uz kādu Vācijas koncentrācijas nometni. Turpretī uz laukiem, nost no gestapo vīru acīm, es varētu drošāk pārļaut vācu okupācijas laiku.

Zilēnos drīz vien visiem bija jāķežas pie ražas novākšanas darba. Bijušie kalpi nu bija aizņemti, lai novāktu labību no saviem 10 hektariem, ko viņiem bija piešķīrusi boļševiku vara. Jāstrādā, turklāt intensīvi, nu bija visiem. Kristapa Jānis un mūsu Iza gāja ganos ik pārdienas un pārējā laikā piedalījās ražas novākšanā. Visvairāk strādāja pats saimnieks, kuņģis plāva ar mašīnu labību un darīja arī citus darbus. Arī es cieši strādāju, ar izkapti applāvu visiem laukiem malas, lai zirgi ar plaujammašīnu nesabojātu labību. Pie kūlišu sasiēcenas aiz plaujammašīnas locīja muguras Maija, Kristapa apaļīgā sieviņa Elza, viņa staltā meita Klāra, Kristaps un es. Viegls darbs nebija arī kraut ratos labības kūļus ar dakšām. Sevišķi smagi

bija izdot no vezuma sarkano āboliņu, kas savēlies un saķēries viss vienā lielā ņudzeklī. Šai smagajā, nepierastajā zemnieku darbā turējos braši, bet svainis Kristaps, kaut gan bija zemnieka dēls, bet īstenībā tāds bajāru baltrocis smalkiem pirkstiem, kas nekad darbā nebija rūdījušies, ļoti cieta un izskatījās uz vezuma kā mocekļis.

Darba apstākļi mums intelektuāļiem uzlabojās, kad Zilēni dabūja no okupācijas varas iestādes Jelgavā divus gūstekņus lauku darbiem. Viens otrs saimnieks krievu gūstekņus uzskatīja par vergiem, ko var dzīt līdz pēdējai iespējai. Tomēr vairums saimnieku, kā vēroju, apgājās ar gūstekņiem kā ar kalpiem.

Kaut arī gūstekņi nu strādāja smagākos darbus, kā aršanu un tamlīdzīgi, tomēr mums ar Kristapu atlika darba diezgan: braucām no rītiem ar piena kannām uz koppienotavu, dzirnavām, mežā ziemai malku gādāt, pie kalēja zirgus apkalt un citos darbos.

Tā, smagi strādājot, neko nekurnēju par savu likteni. Labi ka tā. Kustēšanās svaigā gaisā un krietnā pārtika nostiprināja veselību. Turklāt mēs visi bijām ieskaitīti mājas darba spēkā, jo hitleriskā okupācijas vara taču ieveda arī Latvijā diriģētu un normētu tautsaimniecību, kas darba spēku simtprocentīgi izmantoja kara vajadzībām.

Ēdamā mums uz laukiem netrūka. Kaut gan arī lauciniekiem bija noteiktas pārtikas normas, tomēr tās nevienā saimniecībā neievēroja. Visi pārkāpa okupācijas varas rīkojumus, kas mēģināja noteikt, cik katrā saimniecībā gada laikā atļauts kaut cūku pašu iztikai, cik malt miltu u.t.t. Cūkas kāva neatļauti, no dzirnavām uz mājām brauca ar tādu miltu maisu skaitu, kas neatbilda malšanas grāmatiņas atzīmei. Protams, par šo okupācijas varas rīkojumu pārkāpšanu dzirnavnieks nomuitoja zemniekus, saņemot pusatklāti par katru nelikumīgi samalto miltu maisu pudeli degvīna, kas vācu okupācijas laikā, pilnīgi pretēji krievu okupācijas gadam, bija ļoti augstu vērtējama manta, jo to brīvā, atklātā tirgū nemaz nevarēja nopirkt, bet degvīna kuponus dalīja tiem zemniekiem, kas cītīgi nodeva okupācijas varas iestādēm labības un citas nodevas. Vācu vara bija gan noorganizējusi uz lielceļiem kontroli, bet braucot uz dzirnavām, līdz

bija sevišķi sagatavots sainītis ar sviestu, žāvētu šķiņķi, ko pasniegt kā kukuli kontrolieņiem, kas labprāt ņēma pretim šādas mantiņas.

Es nenožēloju tos divus gadus, ko vācu okupācijas laikā nodzīvoju Zilēnos. Nekad nebiju dzīvojis uz laukiem un tik dziļi ieskatījos zemnieku darbā. Nu man radās pavisam cita cieņa pret zemnieka grūto darbu. Novēroju arī, ka lai gan daudz bija runāts par lauksaimniecības ražības celšanu, lauksaimniecības mechanizācija, kas aizstātu darba spēku un atvieglotu darbu, bija attīstības pašā sākumā.

Divu gadu laikā nonācu tuvā saskarē ar vecsaimniekiem, jaunsaimniekiem un kalpiem. Varēju novērot plašāku Zemgales apgabalu, braucot ciemos pie Maijas radiem uz Jēkabnieku, Svētes un Mežmuižas pagastiem, uz Zaļeniekiem pie Valža Grēviņa, uz Sesavu pie Saeimas bij. kancelejas vicedirektora Valža Bumbēra, uz vircavniekiem pie Jelgavas advokāta Skreijas un Mežotni pie bij. ārlietu ministra Ludviķa Sējas. Varēju taisīt zināmus vispārējus secinājumus par Zemgales dažādo lauku slāņu dzīvi, tieksmēm un noskaņojumiem.

Vecsaimniekos nebūt nevaldīja tāda mūžīgas laimības noskaņa, kādu Eduards Virza bija tēlojis savā liriskās prozas sacerējumā Straumēni. Nebija manāma arī dzīves prieka pārplūsma un nākotnes dziņa uz augšu, uz kādu pilnību. Taisni otrādi, varēju vērot vecsaimniekos apātiju, pat sastingumu, zināmu vienaldzību pret nākotni. Dzīve vilkāš automātiski, bez sevišķas piepūles. Šī apātija izpaudās arī citādā veidā. Ulmaņa diktatūras laikā viena daļa saimnieku un saimnieku dēlu, neskatoties uz lauku dzīves ideālizāciju presē un runās, tomēr bija aizbēguši uz Rīgu un Jelgavu vieglāku dzīvi meklēt ierēdņu amatos un valsts veidotos monopolos. Cita daļa vecsaimnieku neapsaimniekoja savas mājas paši, bet iznomāja rentniekiem, kas ne visai bija ieinteresēti celt zemes ienesīgumu ar kapitāla ieguldījumiem. Galvenā sastinguma pazīme tomēr bija tā, ka viena daļa vecsaimnieku nebija nemaz precējušies, dzīvoja kā vecpuiši, ņemdami saimnieces no Jelgavas uz vienu vai divi gadiem. Un tiem, kas bija nodibinājuši ģimēni, bija ļoti maz bērnu — pa vienam vai diviem ģimenē.

Statistiski šī parādība izpaudās tā, ka bagātās Zemgales visturīgākajos Jelgavas un Bauskas apriņķos iedzīvotāju skaits uz laukiem samazinājās. Šo slīdēšanu uz leju nespēja apturēt relatīvi lielāka dzimstība jaunsaimnieku ģimenēs.

Septiņos gados, kamēr bija Francijā, jaunsaimniecības bija nostiprinājušās un arī uzkopušās. Visur bija izauguši ap mājām augļi un košuma dārzi. Dārzos sanēja bites, un tikpat centīgi kā tās, bija jaunsaimnieki un viņu ģimenes locekļi. Sevišķā interesē novēroju šo jauno Latvijas zemnieku dzīvi un kultūrālās tieksmes. Ārkārtīga enerģija iezīmējās viņu gribā celt savu saimniecību ražīgumu, nodoties galvenokārt intensīvai lopkopībai. Ne boļševiku valdīšanas gads, ne vācu okupācijas varas nodevu smagums nenospieda šo spēcīgo zemnieku gribu celt uz augšu savas saimniecības. Veselīgs optimisms izpaudās arī jaunsaimnieku ģimenes dzīvē. Viņu vidū nemanīju vecpuišus, bet kārtīgas ģimenes ar divi — trim bērniem.

Mani pilnīgi pārsteidza mūsu sīkzemnieku garīgais spraiģums un kultūrālais līmenis. Salīdzināju viņus ar franču sīkzemniekiem un bez nacionālas iedomības biju spiests konstatēt, ka mūsu jaunsaimnieki bija garīgi možāki un kultūrāli stāvēja augstāk. Plauktos visur redzēju mūsu rakstnieku grāmatas, nereti arī citu tautu rakstnieku ievērojamu darbu tulkojumus.

Kalpu līmenis bija palicis, kā sociāli, tā kultūrāli, agrākais, kādu to redzēju Latvijas demokrātijas laikā. Nelāgie dzīvokļi un sociālas aizsardzības trūkums bija aizturējis šī slāņa attīstību. Tikai reti kur redzēju Ulmaņa diktatūras laikā tik daudz slavinātās kalpu dzīvokļu celšanas rezultātus, reti pacēlās kalpu mazmājiņas ar augļi, puķu un sakņu dārziņiem.

Sarunās ar dažādo sociālo slāņu tautiešiem varēju noskaidrot arī viņu politisko noskaņojumu. Vācu okupācijas laikā sarunāties puslīdz atklāti ar citiem cilvēkiem uz laukiem nebija bīstami, uz laukiem vācu varas vīrus nemaz nemanīja. Tur retumis, reiz pa pusgadu, ieradās no Jelgavas divzirgu pajūgā kāds vācu ierēdnis, lai kontrolētu krievu gūstekņus, bet faktiski, lai ievāktu sieciņus no saimniekiem sviesta, spēķa un olu veidā. Latvieši kaut kā visi turējās kopā un, savā starpā sarunājoties, viens otram uzticējās, jo nodevīgu ziņotāju nebija.

Vācu okupācijas vara uz laukiem zināmā mērā karājās gaisā kaut kur Jelgavas un Rīgas pilsētās.

Kaut gan latviešu valodā iznākošie laikraksti orientējās uz Hitlera Vāciju un tās uzvaru, tāpat kā to darīja arī ģenerāldirektori, tomēr laucinieku vairums nekā laba negaidīja no vācu uzvaras. Zemnieki cerēja, ka beidzot angli un amerikāņi sakaus vāciešus un dos Latvijai brīvību. Tāda bija dominējošā noskaņa, ko personīgi dzirdēju sarunās koppienotavā, pie kalēja, dzirnavās un citur. Sevišķi apzinīgs demokrātiskās Latvijas patriots, kuņš gaidīja vācu sakaušanu, bija Platones kalējs. Gribu arī pasvītrot, ka ne vecsaimniekos, ne aizsargos nenovēroju Ulmaņa bravādi, bet iecietību un laipnību sarunās ar mani, ar vajāto sociāldemokrātu līderi.

Šī saskare ar zemnieku tautu mani atstāja dziļu iespaidu. Ieklausījos vispusīgāk tautas dzīvajā valodā un atradu tajā daudz ko jaunu, kas kuplināja manu pilsētnieka valodu. Jo sevišķi gribu izcelt atklājumu, ko piedzīvoju divi gados Zemgales laukos. Latviešu tautā ir vairāk humora un asprātīgas ironijas, nekā mūsu jauno laiku literātūrā pēc Mērnieku laikiem. Lauku dzīves iespaidi bija tik auglīgi iekrājušies manī, ka vēlāk Zviedrijas trimdā 1947. un 1948. gados uzrakstīju romānu Nāves pavēnī, kas gan nebija reālistisks vides atspoguļojums, bet tajā konstruktīvā veidā tēlojās dzīve Latvijas laukos vācu okupācijas laikā.

4. DRĀMU JAUNRADES SPRAIGUMĀ

Nesaprotami, pat neizdibināmi ir faktori, kas atraisa rakstniekā radītāja gribu. Ir izteiktas dažādas domas par apstākļiem, kas traucē vai sekmē literāro jaunradi. Senie romieši mēdza teikt, ka inter arma silent musae, kaņa laikā mūzas klusē. Runāts arī par grūtiem materiāliem apstākļiem, kā par traucēkli šādā darbībā. Tomēr ne kaņš, ne fiziskais darbs netraucēja mani rakstīt lugas.

Kopš Mitanijas saceres bija pagājuši vairāk nekā desmit gadu, kad atkal ķēros pie jaunas lugas. Trimdā biju daudz lasījis par Francijas un Spānijas vēsturi, it īpaši par lielās franču revolūcijas laikmetu. Bija radies nodoms uzrakstīt traģēdiju par Napoleonu un dažas lugas no Spānijas vēstures. Sāku jau iznēsāt sevī šo lugu dīglus, bet tālāk par idejām un metiem netiku. Laika netrūka, bet trūka radītāju impulsu Francijas trimdā. Nospieda arī doma: nav vērts rakstīt lugas, jo kad gan tās redzēšu uz skatuves. Pēc pārbraukšanas Latvijā, saskarē ar drāmatiskās mākslas gaisotni Dailes teātrī, radās neatvairāma dziņa rakstīt.

Ne tikai Dailes teātra labvēlīgā ietekme, bet arī Zilēnu kultūrālā vide cēla manu radītāja garu. Šeit nepilnu divu gadu laikā, no 1941. gada oktobra līdz 1943. gada augustam, drudžainā tempā sacerēju piecas lugas.

Šīs lugas dzimušas vakaros un naktīs petrolejas lampiņas vārgajā apgaismē. Bet spilgtā bija gara gaisma, kas apstaroja mani. Kultūrālā gaisotne, kas mājoja Kristapa Eliasa namā, mani spārnoja. Viņa bibliotēka bija, laikam gan, lielākā privātā grāmatu krātuve Latvijā, kur varēja atrast galvenos literāros darbus grieķu, latīņu, itaļu, franču, angļu, vācu un krievu valodās. Un pats grāmatu krājējs arī bija īsta enciklopēdija. Viņš labi pārzināja ne tikai Eiropas literātūru, bet arī filozofiju un vispārējo vēsturi. Viņš izprata un cienīja ne tikai tēlotājas mākslas, bet arī teātri.

Mēs abi bijām dažādi raksturos un dažādos pasaules uzskatos. Svainis un draugs Kristaps lēns, bez emocionāla dinamisma, prāta cilvēks par excellence. Kāds es biju un esmu, to jau lasītāji zina. Kristaps, kaut gan reiz bija pārliecināts sociālists, pat marksists, ilgu gadu pārdomās bija kļuvis skeptiķis, pat pesimists. Pēc visa, kas bija noticis Krievijā un Vācijā, pēc daudzu gadu rakšanās pa filozofijas sējumiem, viņš nu atzina, ka cilvēks ir nepilnīgs un pat ļauns savā dabā, ļauns no dzimšanas un nepilnīgs no aizvēstures. Pamatdaba cilvēkam nav grozījies kopš senās Eģiptes, Grieķijas un Romas laikiem. Reliģiskā morāle, kā arī humānistu un sociālistu apgaismes mācības ir palikušas bez nozīmības. Ļaunais uzvar labo, nepilnīgais

ņirdz par attīstīto, brutālais vajā vai pat nokauj humāno. Cilvēcīgums pats sevī labs, bet bezspēcīgs pasargāt cilvēku no ļaunā varas. Kristapa mīļākie rakstnieki, kuņus viņš vienmēr pārslasīja oriģināltekstos, bija Lukrecijs, Horatijs, Voltērs un Šopenhauers.

Es turpretī savā temperamentā biju optimists un, neskatoties uz smagiem pieredzējumiem, tomēr ticēju cilvēkam. Bestiālisma laikmets reiz beigsies un cilvēce ieies jauna humānisma laikmetā. Dzīvi polemizējām, viens otru tomēr nepārliecinājām.

Galvenais, kas raksturoja Kristapu Eliasu, bija nevis viņa lielās zināšanas un labā gaume, bet gan asās sprieduma spējas. Ir daudz profesoru, kuņiem uz muguras liels citātu maiss, bet maz ar dziļākas analīzes un patstāvīga sprieduma spējām. Kristapam Eliasam zināšanas bija vispusīgas, analīzes dziļas un vērtējumi skaidri. Tas izceļ viņa grāmatas Franču jaunlaiku glezniecība, Holandiešu vecmeistari, Domjē un viņa laiks. Sarunās ar tik izglītotu cilvēku, kuņu varētu saukt par latviešu Voltēru, vācu okupācijas laikā guvu lielu gara atsvaidzi.

Savdabīgi bagāts Kristapā Eliasā bija humors un ironijas elements. It īpaši, kad viņš bija iebaudījis kādu glāzīti, viņa asprātība kļuva apbrīnojami dzīva.

Tāds gars mani raženi apaugļoja Zilēnu darba klosterī. Lai šie mani nedaudzie vārdi būtu vainags uz šī lielā latvieša kapa, kur viņu blakus senčiem guldīja 1963. gada janvārī, Sibīrijā, Staļina vergu nometnē iegūtās tuberkulozes pieveiktu.

1941. gada oktobrī, novembrī un decembrī uzrakstīju komēdiju Starplanētārā sensācija. Jau ilgāku laiku man nedevas miera nodoms tvert komēdijas rūgtā ironijā XX gadsimta niecību. Biju jau izprojektējis lugas saturu, bet grūtāk bija atrast komisko situāciju, kuņā ietilpināt tās ideju. Komēdijā nebūt nepietiek ar veikliem, asprātīgiem dialogiem, bet pašā pamata konstrukcijā jāieveido komiska situācija. Beidzot atradu izeju.

No Marsa uz zemi atskrien zinātniskas ekspedīcijas lidmašīna ar pieciem marsiešiem. Tā nokrīt kādā Parīzes trako nama sētā. Šeit viņus neviens neatzīst par marsiešiem, bet par lido-

tājiem, kas pēkšņi zaudējuši prātu, jo stāsta tik neticamas lietas. Viņus ievieto ģeniju kamerā, kur priekšā jau atrodas kāds zinātnieks, kuŗš saņēmis no Marsa telegrammu, kāds slavens sportists, kāds vājprātīgais, kuŗš sevi iedomājas par Napoleons, otrs — par Staļinu un trešais — par Hitleru, kāds klauns, kuŗš pirmā pasaules kaŗā zaudējis prātu, nu jau kļuvis vesels, bet netiek ārā no trako mājas tāpēc vien, ka plēš trakas asprātības. Pirmais, kas notic, ka iespējams atbraukt no Marsa uz Zemi, ir šis klauns un drīz arī slimnīcas jaunā sekretāre. Lielās grūtībās, kas tēlotas vairākās komiskās situācijās, viņiem abiem beidzot izdodas pārliecināt zemiešus, ka noticis brīnums un ka Zemi tiešām sasnieguši marsieši. Nu visi līp apkārt viņiem un viņu atklājējiem, gribēdami viņus izmantot dažādos nolūkos. Kad Parīzes lielākajā kazino zālē notiek marsiešiem par godu rīkots balets, pēkšņi sāk kaukt trauksmes sirēna, kas vēsta otrā pasaules kaŗa sākšanos. No zemiešu pasaules lielās trako mājas marsieši steigšus aizbēg atpakaļ uz Marsu.

Drīz vien devos uz Rīgu un nodevu komēdiju Eduardam Smilģim, kuŗam nu atklāju, ka esmu drāmu Sarkanais nerrs un Mitānija autors. Pēc dažām dienām Smilģis paziņoja, ka viņš lugu pieņem un ar dažiem saīsinājumiem, izmetot trako Hitleru, to varēs izrādīt. Tomēr ņēmu atpakaļ komēdiju, jo bažijos, ka Dailes teātris pārāk kariķēs frančus un amerikāņus, kas figurē lugā.

Jau 1937. gadā, kad asi pārdzīvoju pulkveža Voldemāra Ozola traģēdiju spāņu pilsoņu kaŗa laikā, nolēmu vielu izlietot kādā drāmā. 1942. gada martā un aprīlī to veicu, sacerot drāmu Pulkvedis Azarts. Tā nebija patiesās dzīves noraksts, bet konstruktīva drāma, ielikta XIX gadsimta sākuma to vēsturiskās ainās, kas risinās Spānijā franču un spāņu attieksmēs. Kāds franču pulkvedis, vārdā Azarts, kuŗš mīl taisnību vairāk par savu tēviju, nodod to un pāriet Napoleona armijas apspiesto spāņu pusē. Spāņi tomēr apcietina humāno ideālistu, noturēdami viņu par Napoleona spiegu. Pulkveža Azarta drāmas fonā tēlojas kaŗavīru liktenis kaŗa laikā.

Šī luga bija tverta drāmatiskā kāpinājumā un tajā ielikts

arī emocionālais pārdzīvojums, ko biju guvis Spānijā pilsoņu kara laikā.

1942. gada otro pusī pārlaidu intensīvās pārdomās par nākošām projektētām lugām. Daudz lasīju Kristapa Eliasa bibliotēkas grāmatās par Napoleonu un viņa laikmetu, kā arī Spāniju XIX gadsimta sākumā. Kādu laiku nevarēju izšķirties, kuŗu lugu rakstīt vispirms, vai par spāņu karalieni Luizi, vai Napoleona traģēdiju. Izšķīros par pirmo, lai tūlīt pēc tam rakstītu arī otro.

1943. gada janvārī un februārī vienā aizrautīgā dvesmē sacerēju Velna sievu, drāmu 8 ainās.

Velna sievas personāži — izņemot galma ākstu un dažas pavisam nenozīmīgas blakus personas — ņemti no vēstures plauktiem, kas klāti bezveida putekļiem. Arī lugas ārējā norise ir vīta uz Spānijas, šīs sava laika pasaules lielvalsts, vēsturisko notikumu konkrēta pamata. Protams, šie vēstures tēli ietverti teātrālā formā tā, kā tas atbilst Velna sievas drāmatiskajai konstrukcijai un dinamikai, kā arī pamatidejai.

Lugas darbība norit XIX gadu simtēna sākumā, no 1807. gada septembrim līdz 1808. gada maijam, tradicionālās Spānijas lielvalsts lepnajās karaļu rezidencēs: pusafrikāniskās saules tveicētā, palmotā, arābu ietekmētā, spāņu grandu luksa un lepnības piesātinātā Aranhuesā un pasaules valdnieka Filipa II celtajā varenajā, bet asketiski vienkāršajā Eskoriālā. Šai laikā Spānijā sadūrās senais, izdzimušais spāņu tradicionālisms ar revolūcionārās Francijas ietekmi. Konfliktā nonāk vecā Spānija ar atdzimušo un Napoleona imperiālā mantijā tīto Franciju.

1943. gada februārī, tikko atbeidzis rakstīt Velna sievu, pēc dažu dienu elpas atvilkšanas sāku rakstīt Varas lāstu, Napoleona traģēdiju.

Par šādu tematu lugai biju sācis interesēties jau Francijā otrās trimdas laikā. Daudz kas bija pārdomāts un kaut cik konkrētizēts. Tagad divu un pus mēnešu laikā, februārī, martā un aprīlī uzrakstīju desmit ainas, kuŗās risinājas Napoleona Bonaparta augšupeja un krišana. Pirmā aina notiek uz franču fregatas, kuŗā no Eģiptes, kaut kara zaudējis, bet cerību pilns, brauc uz tēviju ģenerālis Napoleons Bonaparts, kara ģenijs,

kuŗu uz jūŗas vajā angļu kara kuŗi. Pēdējā aina norisinās 16 gadus vēlāk, ņoreiz uz angļu kara kuŗa Atlantijas okeānā, kas satriekto kara dievu ved uz Svētās Helēnas salu gūstā. Savā drāmā gribēju ne tikai teātrālā norisē tēlot mazā korsikāņa lielo pacelšanos līdz varenības visaugstākam kalngalam un pēkšņo krišanu bezdibenā, bet arī izteikt savas domas par neaprobeŗoto valsts varu, ko formulēju jēdzienā — varas lāsts. Kas tiecas pēc absolūtas varas un to sasniedz, tas kļūst akls un neizbēgami pats sagatavo savu bojā eju. Varas lāsts ir nesis traģisku galu visiem varas uzurpātoriem, pat ģeniāliem. ņo domu izteicu Napoleona dialogā ar ņozefīni VI ainā.

(ņozefīna sēŗ atzveltnes krēslā, Napoleons staigā lēniem soļiem, rokas uz muguras salicis.)

ņozefīna: Es nekad neiejaucos valsts lietās, bet ņodien es tev, mans Napo, gribu ko teikt. Tu ataicināji Spānijas karaļa nama locekļus ņurp uz Bajaonnu, uz viesmīlīgo Franciju, kā savus draugus un sabiedrotos, un tagad tu neŗēlīgi grūŗ viņus visus briesmīgā nelaimē.

Napoleons: (Apstājas, uzliek labo kāju uz krēsla un atspieŗ zodu rokā, kuŗas elkoni balstās uz ceļgala): Es viņus grūŗu? ņī izvirtuŗā karaļu nama locekļi, savā starpā neŗēlīgā naidā plēsdamies, paŗi krīt iekŗā paŗu raktajā bedrē. Es tikai izman-toju labvēlīgu stāvokli savai valstij par labu.

ņozefīna: Tomēr man ir tāda sajūta, ka tu ar ņiem spānieŗiem spēlē netīru, negodīgu spēli.

Napoleons (nostājas pret ņozefīni): Es, mīļā ņozefīna, atzīstos: jā, ņī spēle ir negodīga, pat ļoti, bet tā ir politika, saproti, lielā politika — man Spānija ir absolūti nepiecieŗama manā izŗķīrējā cīņā pret Angliju.

ņozefīna: Vai tad tieŗam politikā ir jālietā tik zemiski līdzekļi?

Napoleons: Politikas mērķi attaisno visu, it visu. Protams, tikai tāda politika attaisnojama, ko vainago panākumi. Un par saviem panākumiem es neŗaubos nekad. Tāpēc savu politisko mērķu sasnieŗšanai es sev atļauju lietāt visus un visāŗus līdzekļus.

Žozefīna: Tā tad lietāt rupju varu un zemu viltu ir absolūti nepieciešami valsts politikā?

Napoleons: Vara un viltus ir valsts politikas majestātiskie atribūti. Tā bijis un tā būs!

Žozefīna: Kāds varas lāsts! . . .

Napoleons: Tikai glēvie baidās šāda lāsta, bet stiprie lietā varu un viltu kā likteņa veidotāju.

Žozefīna: Mani tomēr biedē šāds kļūmīgs veidotājs, jo tas var dzemdēt likteņa lāstu; tas var kļūt cilvēkiem liktenīgs.

Napoleons (ļoti vareni, mazliet patētiski): Es nebaidos nekā, jo liktenis esmu es un mana vara!

Pēc Napoleona traģēdijas sacerēšanas pāris nedēļas atvilku elpu un tad sāku rakstīt jaunu drāmu Jaukā Jūlija. Šajā laikā man bija tāda sajūta, ka, sakarā ar manu aktīvo dabu, drīz metīšos strauji politiskā cīņā pret Hitlera varu par neatkarīgo demokrātisko Latvijas valsti, ka vācieši mani notvers un nobendēs. Tāpēc nu jāsteidz uzrakstīt to, kas jau senāk bija iecerēts. Jau 1932. gadā radās nodoms uzrakstīt drāmu, kur risinātos mīlas, greisirdības un laulības pārkāpšanas problēma. Reiz, kad manai jaukajai meitīņai bija tikai pieci gadi, no savas darba istabas pa pusatvērtām durvīm noklausījos un noskatījos Iziņas deju, ko pavadīja mūsu kalpones Minnas dziedājums: „Kundze, nāciet mājās, kungs guļ slimis”, kuņģā atkārtojās refrēns: Šito dancīt', vēl vien' dancīt', tad es iešu mājās! Tā bija melodija no kādas operetes. No šī mazā graudiņa manā fantazijā palēnām izauga drāma Jaukā Jūlija. 1943. gada maijā lugas konstrukcija bija jau tik tālu nobriedusi, ka varēju sākt rakstīt ainu pēc ainas.

Ainas ieliku slavenajā kanāļu pilsētā Venēcijā, ko tik spilgti savās gleznās iemūžinājis Kanaletto, un kas glezniecībā devusi lielmeistarus kā Ticiānu, Titorento un Tjepolo un drāmu rakstniecībā Goldoni. XVIII gadsimtenī Venēcijā bija ap divdesmit teātrī, ieskaitot arī operas un operešu namus. Goldoni vieglajā teātrālisma garā veidoju savu Jauko Jūliju.

Tā bija mana piektā luga, ko biju sacerējis Zilēnos. Visas tās nebija vienvērtīgas, bet liels intensīvs darbs bija veikts. Pēc tam uz ilgāku laiku beidzās mana drāmu rakstniecība. Tikai

stipri vēlāk, 1960. gadā Stokholmas trimdā, uzrakstīju komēdiju Jāzepts un Potivara sieva. Ja saskaita kopā visas lugas, tad, sākot ar Sarkano nerru, sanāk astoņas. Neviena no tām nav rakstīta reālistiskā garā par kādu aktuālu dienas tematu. Izņemot starptautisko sensāciju, visas ieliktas vēsturiskā pagātnē. Atzīmējams, ka piecās drāmās galvenās personas ir franči, vienā — spāņi, vienā — itāļi un vienā senēģiptieši un ebrejs Jāzepts. Latvieši parādās tikai vienā lugā, Sarkanā nerrā, un nav tur galvenais elements. Tas liecina, ka manī ir sliegsme uz vēsturisko vidi, un ka savā drāmu rakstniecībā esmu atradies franču vēstures un kultūras ietekmē.

5. LITERĀRA SUAREJA EDUARDA SMIĻĢA MĀJĀ ĀGENSKALNĀ

1943. gada oktobrī Eduarda Smiļģa savrupmājā Āgenskalnā notika literāra suareja, kur nolasiņu savu drāmu Velna sieva.

Kādu divstāvu māju arhitekts Stālbergs bija pārveidojis par nelielu renesanses palaco. Aistētiski veidota pati zāle, salaižot vienā telpā divus stāvus un zāles galā ierīkojot skatuvi. Gleznotājs Grīnbergs simboliskām figūrām bija dekorējis griestus un sienas. Ipaši ierīkoti gaismas avoti piešķīra šai telpai artistisku svinīgumu.

Ielūgto viesu nebija daudz. No Smiļģa puses Felicita Ertne, Lilita Bērziņa un Augusts Mitrevics, no manas — ārsti Teodors Staprans ar kundzi Elvīru un Ādolfs Lietuvietis ar kundzi Liliju, mans draugs Augusts Vecozols un Maija. Viņa atveda no Zilēniem žāvētas pīles, šķiņķi un desas, mani draugi kādas pudeles konjaka, ko Rīgā par labu cenu varēja dabūt, cik vien gribēja. Arī franču vīna netrūka. Pēc vakariņām pirmizrādes atmosfērā sāku no skatuves lasīt ainu pēc ainas.

Pēc lugas nolasīšanas saņēmu rokas spiedienu un komplimentus no Dailes teātra korifejiem un no draugiem — klausītājiem. Smiļģis lūdza dot viņam manuskriptu, lai varētu drāmu

tūlīt inscenēt. Velna sievas lomai pieteicās Lilita Bērziņa. Viņa 1931. gadā, vēl jauna aktrise, bija tēlojusi manā drāmā Mitānija blakus lomu, un tagad bija kļuvusi Dailes teātri par sievietes varones lomu galveno tēlotāju. Viņas Marija Stuarte Šillera tragēdijā, tiešām, bija ārkārtīgi vērtīgs sniegums latviešu teātra mākslā. Apbrīnojams ir Dailes teātris, kas varēja drūmā kaŗa laikā kāpināti sniegties augšup, kā, laikam gan, neviens teātris citur.

Protams, ka priecājos par Smilģa un viņa tuvāko līdzstrādnieku atzinīgajiem vārdiem par Velna sievu, tomēr drāmu izrādēm nedevu. Smilģis, ļoti pārsteigts, brīnījās. Šī drāma taču ir bez jebkādas politiskas tendences un tāpēc vācu cenzūra to atļaus izrādīt. Uz to lepni atbildēju — es negribu, ka hitleriskie okupācijas vīri pieskaŗas manam gara bērnam; es gaidīšu, kamēr augšā celsies brīvā neatkarīgā Latvijas valsts, lai tad redzētu atkal savas lugas uz skatuves.

Kad pret rīta pusi visi izklīda, mēs ar Maiju palikām pārnakšņot pie Smilģa. Kādu brīdi pārunājām laikmeta maiņas. Viņš atklāja man sevi pilnībā. Demokratiskās neatkarīgās Latvijas valsts nenākšot. Krievi sakaušot vāciešus un nodibināšot Latvijā atkal savu diktātūru. Viņš esot bolševiks arī savā pārliecībā, simpatizējot krieviem, augstu stādot krievu teātra mākslu, it īpaši Meierholdu. Viņš neprotot nevienu rietumu Eiropas valodu, nepazīstot tās teātri. Tāpēc, visus motīvus kopā saņemot, viņš gaidot bolševikus atpakaļ.

Es gan mēģināju viņam iestāstīt, ka galvenie Hitlera satriecēji būs rietumi, ASV un Anglija, kuŗas vienīgās var atjaunot neatkarīgās demokrātiskās Baltijas valstis. Mēs katrs palikām pie savas uztveres un cerībām, bet šķīrāmies kā draugi.

Nu tagad, kad rakstu šīs rindiņas 1963. gada beigās, ir pagājuši 20 gadi, kopš manas pēdējās saskares ar Eduardu Smilģi. Šad un tad esmu domājis par oriģinālo, izcilo latviešu teātra mākslas ģeniju. Man pat divi reizes viņš un viņa Dailes teātris ir parādījies sapņos.

Tā manā zemapziņas dzelmē tālāk dzīvo mana kādreizējā satuve ar teātri. Tas dod dziļu pārliecību, ka reiz nāks laiks, kad šis teātris uzvedīs atkal manas lugas. Kad nāks šis laiks,

to negribu zīlēt, bet gan nojaužu, ka pats savām acīm tās uz skatuves neredzēšu. Nevis tāpēc, ka esmu kļuvis akls, bet gan, ka nepiedzīvošu to laiku. Tas netraucē mani jau šodien sirsnīgi spiest roku inscenētājam, aktrisēm, aktiepiem un publikai, kas kādreiz nākotnē vērsies manās lugās.

6. ZELTA ĀBELES SALONĀ

1943. gada novembrī Varas lāstu un Velna sievu nodevu Zelta Ābeles īpašniekam Miķelim Gopperam, kas taisījās drīz vien abas lugas iespiest vēl vācu okupācijai pastāvēt. Liels bija viņam brīnums, kad es līgumā lūdzu ievest paragrafu, kas noteica, ka manas lugas var publicēt tikai Latvijas neatkarīgajā demokratiskajā republikā, kuŗa, kā es toreiz biju pārliecināts, celsies augšā līdz ar kuŗa beigām. Tomēr Goppers neielika nopirktos manuskriptus gaŗajā lādē, bet uzdeva Voldemāram Dambergam, saziņā ar mani, tos rediģēt. Ar Dambergu tomēr pēc pirmās satikšanās izšķīros, jo viņš, kas bija uzrakstījis pāris lugas, iedomājās, ka viņa redaktora uzdevums nav tikai izlabot pareizrakstību un kādus valodas grubuļus, bet dot arī padomus lugu personāžu tēlojuma labošanai. Pateicu Gopperam, ka tādu redaktoru maniem darbiem noraidu, un ja viņš pastāv uz savu, tad atmaksāšu saņemto honorāru un lūgšu atpakaļ manuskriptus. Nu kultūrālais apgādātājs par redaktoru ar manu piekrišanu iecēla Veroniku Strēlerti. Viņu Goppers man stādīja priekšā sava apgāda salonā, kur elegantos plauktos atradās bibliografiski retumi un sienas koši greznoja latviešu mākslinieku gleznas. Tām drīzi pievienojās Jēkaba Kazaka Dāma ar saulesargu, ko pārdevu Gopperam par 5.000 ostmarkām.

Pie kafijas tases izteicu komplimentus dzejniecei par Lietus lāsēm un ar valodnieci norunājām, kā mēs abi sastrādāsim manu darbu valodas rediģēšanā. Diemžēl, no šīs sadarbības nekas neiznāca, jo pēc Aspazijas apbedīšanas es tā iemetos pretestības kustībā, ka nemaz neatlika brīva laika literāro darbu rediģē-

šanai. Kaut gan no šī brīža pagājuši jau 20 gadu, manā redzes atmiņā tik spilgti iespiedies Veronikas Strēlertes toreizējais dzīvais portrets, kuņģā viszīmīgākā vieta ir acis, kas šad un tad vērsas burvīgā noslēpumainībā.

7. LATVIJAS PAŠPĀRVALDES ĢENERĀLDIREKCIJA

Lielas bija illūzijas dažādo latviešu nacionālo patriotu vidū, vācu armijai iebrūkot Latvijā. Viena daļa bija pārliecināta, ka varēs pat atjaunot Latvijas valsti, kaut arī Vācijas protektorātā.

Tikko vācu armija 1941. gada 1. jūlijā bija ieņēmusi Rīgu, bijušā satiksmes ministra Einberga vadībā notika apspriedes, lai uz karstām pēdām nodibinātu centrālu organu, kas faktiski būtu Latvijas valsts vadība. Šajās apspriedēs, kā tas teikts Latvju Enciklopēdijā, jo dzīvu dalību ņēmuši divi pulkveži — Aleksandrs Plensners un Viktors Deglavs, kuņģi jau bija nodibinājuši kontaktu ar vācu ziemeļu armijas vadību un rīkojās it kā saziņā ar to. Pirmajā sastāvā pašpārvaldes ģenerāldirekcijā piedalījās nevis kādas politiski pazīstamas personas, bet agrāko ministriju augstākie ierēdņi.

Jaunā „valdība” atjaunoja agrākās Latvijas ministrijas, kaut arī šaurākos apmēros, un sāka organizēt policiju un brīvprātīgu latviešu armiju, kas kopā ar vāciešiem kautos pret Krieviju, vai vismaz pret bolševiku partizāniem Latgalē un Vidzemē. Vācu ziemeļu armijas stābs sākumā pieļāva darboties šādam latviešu centrālām organam aprobežotās kompetencēs, neuzskatot to par valdību.

No ārienes gan šī centrālā Latvijas pašpārvalde izskatījās kā valsts organisms, jo tai bija padoti iekšlietu, tieslietu, saimniecības, izglītības un citi departamenti, kas izskatījās pat kā agrākās ministrijas. Iekšlietu ģenerāldirektoram bija padota policija, vietējās pašvaldību iestādes, kādas bija radītas Ulmaņa diktatūras laikā, vai arī vācu okupācijas varas mazliet pārveidotas.

Par šīs direkcijas priekšnieku vācu okupācijas vara iecēla ģenerāli Dankeru, par tieslietu direktoru — Ulmaņa finanču ministru Valdmani, par izglītības — universitātes rektoru Prīmani.

No 1941. gada decembra par lauksaimniecības vicedirektoru un vēlāk direktoru bija agronoms Jānis Andersons, bij. zemnieku savienības darbinieks. Viņš ar sava resora palīdzību centās aizsargāt lauksaimniecības un zemnieku intereses.

Direkcija uzlika un iekasēja nodokļus, kārtoja kaļa saimniecību, pārzināja sadales kartīšu sistēmu, bet galvenais — ievāca no zemniekiem naturālās nodevas vācu okupācijas armijas uzturēšanai un sūtīšanai uz Vāciju.

Berlīnē darbojās sevišķa austrumu lietu ministrija ar pazīstamo hitlerisma ideologu baltvācieti Alfredu Rozenbergu priekšgalā. Tiko Rīgā bija nodibinājusies Ostlandes pārvalde ar Lozi priekšgalā un Latvijas okupācijas apgabala civilā pārvalde Drekslera vadībā, tūlīt ierobežoja latviešu pašpārvaldes centra darbību. 1941. gada decembrī vācu vara pārkārtoja pašpārvaldes sastāvu un par tās priekšnieku iecēla sev pilnīgi uzticīgo un padevīgo latviešu ģenerāli Dankeru un paziņoja, ka Vācijas valdība neatzīst nekādu latviešu kolektīvu vadību, bet vienīgi ģenerāli Dankeru personīgi kā sakarnieku ar latviešiem. Viņam un viņa padomniekiem pašpārvaldes direkcijā bija jāpilda visi vācu varas rīkojumi.

Atzīmēsim, ka Dankers bija tāds latvietis, kas 1940. gadā bija pārvērties par Baltijas vācieti un kā tāds līdz ar pārējiem baltvāciešiem evakuējās uz Vāciju, kur kopā ar līdzīgu latvieti profesoru Mārtiņu Prīmani bija nodibinājis kontaktu ar Hitlera varas iestādēm. Tagad nu ģenerāldirekcijā abi šie vīri bija galvenie, kas stingri ievēroja vācu okupācijas varas rīkojumus un pretojās jebkādai ģenerāldirekcijas faktiskā iespaida izplešanai latviskā virzienā. Tas jo spilgti izpaudās 1943. gadā Dankera un Prīmaņa konfliktā ar tieslietu ģenerāldirektoru A. Valdmani.

Alfrēds Valdmanis, redzēdams, ka okupācijas iestādes daļēji pārņem arī tiesas varu un ārkārtīgi sašaurina ģenerāldirekcijas faktiskās pilnvaras, mēģināja sākt zināmu aktivitāti, lai pārlie-

cinātu vācu iestādes, ka Latvijai dodama vismaz tāda pat valstiska autonomija, kādu zem Vācijas protektorāta bija dabūjusi no Čehijas pilnīgi atdalītā Slovākija. Viņš 1942. gadā iesniedza šāda satura plašāku memorandu vācu iestādēm, bet rezultātā 1943. gada martā viņu atlaida no tieslietu direkcijas vadītāja amata. Viņa vietā par tieslietu direktoru vācieši iecēla Albertu Kviesi, neatkarīgās Latvijas pēdējo legālo valsts prezidentu, kas nu tā pazemoja pats sevi un savu kādreizējo augsto amatu.

Stāvoklis pašpārvaldes direkcijai bija ļoti grūts jau no pašas sākotnes. Lai gan tā nevarēja noteikt savas darbības politisko kursu, tai bija jānes morāla atbildība par visiem briesmu darbiem, ko darīja vācu okupanti. Vēl smagāka atbildība vēstures priekšā uzvēlās Latvijas pašpārvaldes ģenerāldirekcijai 1943. gadā, kad tā, pretēji starptautiskiem noteikumiem, uzņēmās atbildību par okupācijas varas nelikumīgi izsludināto Latvijas pilsoņu mobilizāciju kaņam.

8. LATVIEŠU LEĢIONS

Kā jau teicu, latviešu patrioti gribēja dibināt nacionālu kaņaspēku tūlīt pēc vācu armijas ienākšanas Rīgā, bet okupācijas vara lepnā kārtā noliedza to darīt, jo lielo godu sakaut krievus viņi atstāja sev vieniem. Okupanti jau tūlīt jūlijā pavēlēja izformēt latviešu partizāniem, kas bija palīdzējuši vācu armijai padzīt krievus no Latvijas, un ieročus nodot vāciešiem, piedraudot ar nāves sodu par šī rīkojuma neizpildīšanu.

Tomēr vācieši drīz vien atpāņ un atzina, ka latvieši izmantojami kaņā vajadzībām. Ģenerāldirekcijas iekšlietu sekcijai atļāva dibināt uz militāriem pamatiem latviešu brīvprātīgos policijas bataljonus pulkveža Oša vadībā. Šo vienību uzdevums bija Latvijā un vācu frontes aizmugurē Krievijas ieņemtajos apgabalos apkaņot partizānus. Tomēr jau 1941. gada oktobrī vācieši šīs latviešu policistu vienības sāka izmantot tiešās kaņjas operācijās.

Kad vācu fronte 1941. gada beigās krievu pretestības dēļ sastinga Ļeņingradas pievārtē un pie Maskavas, vācieši sāka plašāk izmantot latviešus kā kaņavīrus.

Sākumā latviešus organizēja policijas bataljonu militārās vienībās uz brīvprātības pamatiem. Šajos bataljonos ieplūda ap 25.000 bijušo kaņavīru, kuņus sīkās vienībās piedalīja vācu armijai gan kā tiešus frontes kaņavīrus, gan kā tiltu un ēku sargus un policijas kārtībniekus. 1942. gada beigās brīvprātīgo pieteicās ļoti maz, jo latvieši bija neapmierināti, ka viņus izkļiedē sīkos pulciņos pa visu vācu armiju.

1942./1943. gadu maiņā krievu armija pie Staļingradas sakāva vāciešus un pārgāja uzbrukumā. Šādos apstākļos Hitlers sāka meklēt sev kaņā palīgus, kur vien tos varēja atrast. Vācu brīvprātīgos kaņotājus Itālijā, Spānijā un pat Holandē.

Nevarēdams vairs atrast Latvijā brīvprātīgos, Hitlers 1943. gada 10. februārī izdeva pavēli iesaukt spaidu kārtā armijā 6 gada gājumu latviešu vīriešus, dzimušus no 1919. — 1924. gadam. Ģenerāldirekcija gan uzstādīja zināmus noteikumus šīs mobilizācijas izvešanai: 1) par latviešu bruņoto spēku komandieri ieceļams ģenerālis Bangerskis; 2) latviešu kaņaspēks uz fronti sūtāms lielākās vienībās u.t.l. Vācieši šīs prasības neievēroja un ar darba pārvaldes un policijas palīdzību īstenoja šo pirmo starptautiski nelikumīgo mobilizāciju Latvijā. Nelikumīga šī mobilizācija bija tāpēc, ka Hagas starptautiskā konvencija, kuņ savā laikā bija parakstījusi Vācija un kuņ nebija atsaukusi arī Hitlera valdība, noteikti noliedz okupācijas varai izdarīt kaņavīru spaidu mobilizāciju.

Šī mobilizācija deva 58.000 vīrus, kuņ vairumu ieskaitīja armijas izpalīgos un militārizētās darba rotās, bet 17.000 vīrus saformēja latviešu leģionā. Tas neskaitījās Vācijas regulārajā armijā (reichsvērā), ko sastādīja vispārējas kaņā klausības un mobilizācijas ceļā, bet gan tā sauktajos vācu SS (Sicherheits Staffel) bataljonos, kas bija sevišķs izlases kaņaspēks vācu valsts hitleriskā režīma aizsargāšanai. Kaņā laikā latviešu leģions, kā vispār SS daļas, bija padotas reichsvēra augstākai komandai.

Kaut gan leģionāri bija Vācijas armijas sastāvdaļa un zvērēja uzticību Hitleram, viņi sevi uzskatīja par cīnītājiem latviešu

tautas labā, jo palīdzot novērst krievu boļševiku atgriešanos Latvijā. Viņi nejautāja, ko Hitlera vara darīs ar latviešiem uzvaras gadījumā, un domāja, ka viņi zem fašistiskās Vācijas karoga kaņķo par svarīgu latviešu patriotisku uzdevumu.

1943. gads kļuva Hitleram liktenīgs. Amerikas savienotās valstis, ko japāņi 1941. gada 7. decembrī bija ierāvuši otrajā pasaules karā, kupli apgādāja ar kaņķa materiāliem un daļēji arī ar uztura līdzekļiem sarkanarmiju. Kaņķa lauka praksē krievu armija bija rūdījusies un pārgāja liela stila uzbrukumā. Plašā frontes aizmugures joslā, sevišķi Ukrainā, to atbalstīja varonīgi partizāni, un 1943. gadā tā virzījās uz priekšu un deva vācu armijai vienu triecienu smagāku par otru.

Tagad vācu okupācijas vara Latvijā izdarīja jaunas mobilizācijas. Kā tās īstenotāji figurēja pašpārvaldes direkcija un leģionāru inspektors ģenerālis Bangerskis. 1942. gadā tieslietu ģenerāldirektors A. Valdmanis bija solījis Vācijai mobilizēt 100.000 vīru lielu latviešu armiju, ja vācu valdība dotu Latvijai kaut ierobežotu valstisku autonomiju. Tagad ģenerāldirekcija bez jebkādiem politiskiem noteikumiem īstenoja plašu spaidu mobilizāciju, iesaucot armijā vīriešus, kas dzimuši no 1906. — 1918. gadam, tātad trīspadsmit gada gājumus.

Ja daļa latviešu bija aizmirsuši, ko pret Hitlera Vāciju demokrātijas laikā Jaunakajās Ziņās rakstīja Kārlis Skalbe, šo atmiņu autors un citi, tad ģenerāldirektoru kungiem gan vajadzēja zināt, ko par Baltijas kolonizāciju savā grāmatā Mein Kampf bija rakstījis pats Hitlers un ko kaņķa laikā īsti kolonizācijas eksperti rakstīja speciālajā žurnālā Das Schwarze Korps. Tur taču bija programmēta Igaunijas un Latvijas pilnīga pārvācošana, aizdzenot latviešus un igauņus projām uz Krieviju un kolonizējot šīs zemes ar vāciešiem.

Viens otrs no bijušiem leģiona vadītājiem vēl šodien izliekas, ka viņš nezina, kādi īsti nolūki bija Hitleram Latvijā, kaut gan ar tiem var iepazīties, izlasot profesora Edgara Andersona vērtīgo apcerējumu, kas 1961. gadā iespiests Vācijā iznākošā latviešu žurnāla Universitas 8. burtnīcā.

Ģenerāldirekcija un leģionāru vadība nebija panākusi pat

to, lai Vācijas valdība grozītu savu oficiālo uzskatu par Latviju kā Vācijas okupētu Padomju savienības apgabalu.

Cik toreiz varēju novērot latviešu tautas noskaņojumu, tad mazākums bija par ciešu sadarbību ar vācu okupācijas varu. Viena, kaut neliela, daļa latviešu gaidīja atpakaļ krievus, otra daļa bija pret aktīvu piedalīšanos karā pret Krieviju, jo saredzēja briesmas, ko draud tautai nest Vācijas uzvara, un trešā daļa palika neitrāla vācu—krievu karā. Tautas vairākums bija pret spaidu mobilizāciju. Daļa latviešu nemaz neklausīja mobilizācijas pavēlei, tos policija meklēja un tvarstīja. Noķertos notiesāja smagos spaidu darbos, vai pat nošāva. It īpaši tas notika 1944. gadā. Cik īsti vācu okupācijas vara nošāva latviešu un cik izsūtīja uz koncentrācijas nometnēm Vācijā no 1943. — 1945. gadam, tas nav vēl šodien noskaidrots. Izdarot aptuvenu aplēsi, varu teikt, ka nošauto skaits sniedzas pie 5.000 un koncentrācijas nometnēs ieslodzīto pie 10.000.

Pret latviešu mobilizāciju protestēja pretestības kustības vadība — Latvijas centrālā padome, bet tās autoritāte tautā nebija tik liela, lai izjauktu mobilizāciju, kā tas izdevās Lietuvas pretestības kustības vadībai.

Saskaņā ar pulkveža Silgaiļa datiem grāmatā Latviešu leģions, 1944. gada 1. jūlijā leģionā skaitījās 31.400 vīru, bet dažādās militārizētās policijas vienībās 32.000: robežsargos — 12.000, tiešo policistu vienībās 5.200, kārtības dienestā — 14.800. Brīvprātīgu aizsargu 20.000 šeit nav ieskaitīti.

Nav iespējams noteikti konstatēt, cik latviešu iestājās brīvprātīgi un cik spaidu ceļā ieskaitīti leģionā, policijas bataljonos, armijas izpalīgos un militārās darba rotās.

Leģionārus saformēja divi divīzijās — 15. un 19. Par divīziju komandieriem iecēla vāciešus. Kopējais leģionāru priekšnieks bija vācu SS ģenerālis Jekelns ar sēdekli Rīgā. Latviešu ģenerālim R. Bangerskim, ko vācieši iecēla par latviešu leģiona inspektoru, nebija nekādas faktiskas varas pār leģionu, bet tikai iesaukšanas organizēšana, aprūpe, ievainoto un slimo kopšana, kultūrālā palīdzība un zināmā mērā arī tiesas funkcijas.

Leģionāri varonīgi kāvās un lēja asinis līdz pat 1945. gada

maijam par Hitlera Vāciju, subjektīvi domādami, ka viņi cīnās par Latviju.

Cik leģionāru un militārizēto policistu krituši kaujas laukā un ievainoti miruši, tas nav aplēsts un to laikam nespēs nekad. Pulkvedis Silgailis domā, ka līdz 1944. gada 1. jūlijam leģionāri krituši un miruši ievainoti 3914, bez vēsts pazuduši 1360 un ievainoti 9.000. No minētā datuma līdz 1945. gada 8. maijam, t.i. 10 mēnešu laikā kritušo leģionāru skaits, kā domā pulkvedis Aleksandrs Plensners, ir vēl otrtik liels, bet kā aptuveni aplēš pulkvedis Silgailis, tas ir vēl lielāks. Tā tad kritušo leģionāru skaitu var aplēst vismaz uz 8.000—10.000. Cik liels kritušo skaits militārizēto policistu, robežsargu un darba rotu vīru, par to nekādu datu nav.

1945. gada agrā pavasarī bija skaidrs, ka drīzi sabiedroto armijas pilnīgi satrieks Vāciju. Tas arī notika 1945. gada 8. maijā, kad vācu valdības pilnvarotie parakstīja kapitulāciju bez noteikumiem, pēc tam, kad Hitlers un viņa propagandas ministrs Gebelss bija darījuši sev galu pašnāvībā Berlīnes drupās.

Hitlera varenības galu pavisam nebija paredzējuši latviešu ģenerāldirektori un leģiona pulkveži. 1945. gada 15. martā viņi ģenerāļa Bangerska vadībā sapulcējās Potsdamā un lūdza Vācijas vadoni, lai viņš piešķirtu Latvijai tādas pašas tiesības uz valstisku autonomiju, kādas viņš 1939. gada martā bija devis Vācijas protektorātam pakļautajai Slovakijai. Tas esot nepieciešams latviešu leģionāru kaujas spēju uzturēšanai! Kaut gan Hitlers šo lūgumu noraidīja, leģiona vadība tomēr aicināja savus kaņavīrus varonīgi kauties tālāk.

Tik politiski īsredzīgi un nespējīgi orientēties vispārējo militāro notikumu stratēģiskā novērtēšanā, bija latviešu ģenerāldirektori un leģiona vadītāji. Bet netiesāsim viņus par to pārāk bargi, jo izprast politiku un paredzēt notikumu norisi ir sevišķa māksla.

Kā mani informējuši pulkveži Aleksandrs Plensners un Kārlis Lobe, leģionāros valdījis pavisam fantastisks noskaņojums. Viņi jutušies kā no Milzkalna iznākuši teiksmu varoņi, kas nezina nekāda mēra savai bravūrai. Viņu noskaņojums labi izteikts populārās dziesmas vārdos — „Mēs sitīsim tos varenos,

pēc tam tos zilipelēkos!" Viņos valdījusi ticība, ka vispirms kopā ar vāciešiem aizdzīšot uz pekles purviem krievus, tad kopā ar angļiem un amerikāņiem aiztriekšot pie velna vāciešus, lai tad vēl dzīvi palikušais pēdējais simts uzvilktu Zilajā kalnā sarkanbaltsarkano karogu.

Prātā nāk kāds vēls vakars 1944. gada martā, kad Rīgā gāju pa Avotu ielu, lai dotos nakts klusumā pie sava drauga Augusta. Kaŗa laika aptumsībā klāti visi logi un ielas apgaismes lampas, apziestas biezu kārtu zilganzaļas krāsas, izskatījās kā biedīgu pūču acis. Līst lietus un sadzirdu, kā pret akmeņiem šķīst aukstas lāses. Pamanu arī retu gājēju, vēl retāku braucēju. Šai baismas naktī tikai retumis no kāda loga pazib vārģa gaismas svītra, kā satrauktu cerību strēle.

Tumsā taustu ceļu, reto pretimnācēju vairīdamies. Sadzirdu naglotu papēžu soļus, pagriežos mazliet sānis, atspiežos pret mitro sienu, lai aizlaistu gaŗām vēlīno gājēju. Smagos soļus pavada un tumsā aizgrimst nezināma kaŗavīra dziedāti vārdi —

Kad es būšu miris
Un mans kaps būs plīks,
Nenāks tur neviens, kas
Kādu ziedu liks.
Jāceļas būs augšā,
Ja vien varēs tikt,
Pašam sev uz kapa
Bleķa kroni likt.

Vēl ilgi paliku sastindzis pie slapjās sienas, kas likās asarām slacīta. Nakts tumsā sajutu likteņa straumē Latviju dilstam Eiropas tragēdijā.

9. PRETESTĪBAS KUSTĪBA UN LATVIJAS CENTRĀLĀ PADOME

Zināma neapmierinātība ar vācu okupācijas varu izpaudās arī pirms 1943. gada, kad nodibinājās īstās Latvijas pretestības

kustības centrālā padome. Viens otrs patriots, kas bija licis lielas cerības uz vāciešiem un pat sadarbojies ar viņiem, bija nonācis opozīcijā. Kā pirmais jāmin pulkvedis Viktors Deglavs, kurš ļoti aktīvi mēģināja radīt latviešu centru sadarbībai ar vāciešiem, bet tūlīt vilās, jo redzēja, ka viņi grib būt Latvijas iekārtojāji, ne latviešu sabiedrotie. Tikko viņš bija izteicis savu neapmierinātību ar okupantu rīcību, viņu jau 1941. gada 18. jūlijā atrada uz savas mājas kāpnēm nogalinātu. Nebija šaubu, ka šo noziegumu bija pastrādājusi vācu slepenā politiskā policija (Gestapo), lai terorizētu latviešu aktīvistus. 1942. gadā no vācu orientācijas atkrita Gustavs Celmiņš, kurš sākumā pavisam naivā veidā bija pārāk daudz cerējis sasniegt ar Berlīnes palīdzību. Viņš nu sāka noteiktu opozīciju, izdodot un rediģējot nelegālu žurnālu, kas uz rotatora novilkts jo plaši izplatījās. Tajā bija atsegti vācu iekārtošanas nodomi un prasīta Latvijas valsts neatkarība. Šim Gustava Celmiņa nelegālās preses organam piekrit svarīga vēsturiska nozīme pretestības gara modināšanā. Gestapo aģenti saoda, kas īsti stāv aiz šī opozīcijas organa, apcietināja Gustavu Celmiņu un ieslodzīja kādā koncentrācijas nometnē Vācijā, no kuŗienes viņu vēlāk atbrīvoja amerikāņu armija. Arī ģenerāldirekcijas loceklis Alfrēds Valdmanis jau 1942. gadā, atklāti pieprasot Latvijai ierobežotu autonomiju, nonāca pretešķībā ar baltvācieti Rozenbergu, kas vadīja austrumu lietu ministriju un okupācijas varu. Viņu gan neapcietināja un neieslodzīja koncentrācijas nometnē, bet izraidīja no Latvijas uz Vāciju.

Minētās personas bija gan opozīcijā pret okupācijas varu, bet ļoti nenoteikti izpauda savus pozitīvos mērķus. Latvijas atjaunošanas prasība nēko sevišķi konkrētu neizteica, jo nekā nerunāja par satversmi.

Turpretī istā pretestības kustība, kas saformējās kopējā Latvijas centrālās padomes vadībā, izpauda ne tikai negāciju pret vācu okupācijas varu, bet stādīja noteikti pozitīvu mērķi — atjaunot neatkarīgo demokrātisko Latvijas republiku, liekot tās pamatā 1922. gada satversmi.

Ap LCP grupējās četru politisko virzienu aprindas — sociāldemokrāti, demokrāti, zemnieku savienība un Latgales kristīgie.

Galvenie un aktīvākie šai nelegālajā pretestības kustībā bija sociāldemokrāti un demokrāti, kas noteikti izpauda tautas apziņīgās daļas nemieru ar vācu okupācijas varas rīcību, it īpaši ar kaņavīru mobilizāciju. Tomēr šim abām grupām nebija izveidotas kaut cik plašas nelegālas partijas organizācijas, bet darbojās atsevišķas personas, kas reprezentēja ne biedru skaitu, bet gan virzienu.

Pat sociāldemokrāti, aiz kuņiem vēsturiski stāvēja cara laika plašā nelegālā organizācija, tagad zem vācu okupācijas varas terora nevarēja tādu izveidot. Viņu vadītājā centrā atradās faktiski viena aktīva persona — Brūno Kalniņš. Viņš baudīja visu sociāldemokratisko darbinieku uzticību. Nekādas formālas partijas nebija, jo tie, kas saucās par partijas centrālo komiteju, nebija vēlēti, bet labprātīgi vienojušies un uzņēmušies šo pienākumu. Komitejā iegāja Pauls Kalniņš, Brūno Kalniņš, V. Bastjānis, F. Menders, K. Lorencs un F. Cielēns. Pauls Kalniņš un F. Cielēns pēdējā legālajā partijas kongresā, kas notika 1934. gada maija sākumā, nebija ievēlēti Centrālajā komitejā. 1943. gada augustā tā sauktās Centrālās komitejas sēdē, kas notika pie Bastjāņa Rīgas Jūrmalā, ierosināju nodibināt katrā Latvijas pilsētā partijas komitejas, sastāvošas no trim personām, kas ap sevi saistītu klāt nelielu grupu sakarnieku ar darba vietām. Ierosināju arī izdot nelielu, uz rotatora novilkto partijas nelegālu organu. Abus šos priekšlikumus noraidīja, motivējot, ka šāda nelegāla organizācija zem vācu okupācijas varas terora neiespējama, tā beigtos ar apcietināšanām un galveno vadītāju nogalināšanu.

Protams, visiem, kuņi gribēja piedalīties nelegālas organizācijas vadībā, kas vēsta noteikti pret Hitlera okupācijas varu, vajadzēja riskēt ar savu dzīvību. Vācijā jau bija nogalināti sociāldemokrātu vadonis Breišteids un citi, nevis par līdzdalību kādas nelegālas organizācijas vadībā, bet par agrāko legālo darbību demokrātijas laikā. Arī Polijā ne par šo, ne par to bija nošauts sociāldemokrātu līderis Nedzjalkovskis un pat konservatīvais kungs, divu muižu īpašnieks, bijušais vēstnieks Parīzē — grāfs Chlopovskis.

Pilsonisko demokrātu aktīvākā daļa bija saformējusies savā

nelegālā grupā, kuŗas galvenais līderis bija profesors Konstantins Čakste, bij. valsts prezidenta dēls. Tā bija pavisam jauna figūra Latvijas politiskajā dzīvē. Demokratijas laikā viņš nodevās tikai zinātniskai darbībai universitatē un neizrādīja nekādas tieksmes uz politiku. Tagad viņš aizrautīgi bija iemeties politiskā cīņā par neatkarīgās, demokratiskās Latvijas republikas atjaunošanu.

Konstantins Čakste bija savā raksturā nosvērts, bet viņa acīs dega aizrautīga kvēle, kas liecināja, ka viņš gatavs sevi upurēt par brīvo Latviju. Ne tikai savas grupas, visu pretestības kustības dalībnieku acīs viņš kļuva par politisku vadoni, kuŗam dabiski pienāksies kļūt par atjaunotās demokratiskās Latvijas republikas pirmo ministru prezidentu, jo viņam piemita visas īpašības, kādas nepieciešamas demokratijas valsts vīram: viņš bija intellīgents, enerģisks un godīgs.

Demokratu nelegālajā grupā darbojās arī Konstantīna brālis Mintauts, kas bija izvēlējis tiesneša karjēru un kļuvis par senātoru. Lai gan viņš bija par Konstantīnu astoņus gadus vecāks, tomēr nekļuva par redzamu vadītāju, jo viņam nebija tik liela iekšēja gribas spēka un demokratiska vadoņa gara, kāds piemita Konstantīnam.

Tāpat jauna politiska figūra demokratisko darbinieku vadītājās aprindās bija profesors Arnalds Aizsilnieks. Arī viņš demokratijas laikā nebija saistījies politiskā darbībā, kad viegli viņam būtu bijis kļūt par Saeimas deputātu, jo bija veikls runātājs. Tagad, kad galva bija jāliek ķīlā un nevarēja saredzēt, kā beigsies riskantā nelegālā pretestības kustība, Arnalds Aizsilnieks, dziļā demokratiskā pārliecībā un nacionālā patriotismā, ieslēdzās pretestības kustībā.

Šajā pašā demokratiskā grupā aktīvi darbojās docents Volde-mārs Ģinters un universitātes franču valodas lektors, bijušais ārlietu ministrs un sūtnis Ludvīgs Sēja.

No agrākiem Saeimas politiķiem demokratiskajā nelegālajā grupā piedalījās Jānis Breikšs, bij. Saeimas sekretārs, demokratiskā centra frakcijas līderis, un arī mācītājs Jānis Teriņš, kas IV Saeimā bija kristīgās apvienības pārstāvis.

Šī pilsonisko demokratu nelegālā grupa bija labi organizēta

un tajā Rīgā vien nelegālās šūniņās skaitījās pāri par 300 biedru, galvenokārt studenti. Tai bija sakari arī ar provinces galveniem centriem — Jelgavu, Liepāju, Ventspili. Ap Konstantinu Čaksti grupējās arī daļa virsnieku. Enerģiskā kapteiņa Upelnieka vadībā darbojās speciāla neliela virsnieku organizācija, kuŗa ietvēra sevī arī ģenerāli Kureli.

Vēsturiskas patiesības labā šeit gribu pasvītrot, ka Konstantina Čakstes vadītājā nelegālajā organizācijā gan ietilpa agrākā demokrātiskā centra partijas daži darbinieki, tomēr tā bija bezpartējiska, kur piedalījās cilvēki, kas vēl nebija skaidri izšķīrušies par piederību kādai politiskai partijai, bet kas visi dega vienam mērķim — demokrātiskās Latvijas valsts atjaunošanai.

1943. gada vasaras otrajā pusē no šīm pretestības kustības abām grupām, sociāldemokrātiem un demokrātiem, izauga pretestības kustības kopējais vadītājs orgāns, Latvijas centrālā padome (LCP). Abu grupu pārstāvji, Konstantins Čakste un Brūno Kalniņš, savu organizāciju uzdevumā vienojās, ka būtu dibināms kopējs politisks vadītājs centrs, kuŗā bez abām minētām grupām piedalītos arī Latgales kristīgie un zemnieku savienība, ja pēdējā norobežotos no Ulmaņa diktatūras. Katoļu bīskaps Rancāns, būdams pārliecināts demokrāts un krietns patriots, bija tūlīt gatavs piedalīties pretestības kustības vadībā, labi zinādams, kādu risku viņš uzņemas. Vācijā tad jau bija apcietināts un koncentrācijas nometnē ieslodzīts ne tikai luterāņu prāvests Nimellers, bet arī daudzi citi luterāņu un katoļu priesteri. Ādolfs Klīve oficiāli paskaidroja, ka ne zemnieku savienības centrālā komiteja, ne Saeimas frakcija nav akceptējušas un segušas Ulmaņa personīgo diktatūru un tagad redzamākie zemnieku savienības darbinieki, kas vēl palikuši Latvijā pēc 1941. gada 14. jūnija lielajām deportācijām, atzīst 18. novembŗa Latviju un arī 1922. gada satversmi, nezvērējot visiem tās pantiem.

Arī pie bij. ministru prezidenta un jaunsaimnieku partijas līdeŗa Ādolfa Bļodnieka griezušies sociāldemokrātu un demokrātu pārstāvji ar uzaicinājumu piedalīties kopējā centrā, bet saņēmuši no viņa izvairīgu atbildi. To iztulkoja ne tik daudz

kā Bļodnieka personīgu glēvulību, bet kā bažas par to, ka vācu okupācijas vara neatriebjas saimnieciskajam uzņēmumam, kuŗā viņš strādāja.

1943. gada 12. augustā Ādolfā Klīves dzīvoklī sanāca kopā minēto četru grupu pārstāvji — Konstantins Čakste, Brūno Kalniņš, bīskaps Jezups Rancāns un Ādolfs Klīve un nodibināja Latvijas centrālo padomi. Tā bija paredzēta divos sastāvos. Paplašinātajā par prezidiju figurētu pēdējās Saeimas prezidijs — Pauls Kalniņš, Kārlis Pauļuks un Jezups Rancāns, lai tā piešķirtu Latvijas centrālajai padomei valstisku autoritāti un saistību ar agrāko Latvijas legālo valsts varu. Otrā sastāvā iegāja tikai četras personas — Konstantins Čakste, Brūno Kalniņš, Ādolfs Klīve un Jezups Rancāns. Tas kārtoja organizatorisko darbu un arī tiešās politiskās lietas. Šai ziņā galvenie darbinieki bija priekšsēdis Čakste un vicepriekšsēdis Kalniņš. Tā nu kādreizējās jaunās paaudzes darbinieki, kas nu bija jau pāri par 40 gadiem, uzņēmās sava laika lielo uzdevumu organizēt un vadīt pretestības kustību Latvijā.

LCP ir veikusi svarīgu darbu vairākos virzienos. Ja tā nespēja kļūt par visas nācijas noteicēju vadītāju, par kādu kļuva Lietuvas pretestības kustības centrs, tad mūsu LCP tomēr izvērtās par ideoloģisko centru visiem latviešu demokrātiskiem patriotiem. LCP politiskā platformā bija noteikti deklarēti politiskie kopējie uzdevumi cīņā pret hitlerisko okupācijas varu un pret boļševistisko Krieviju, kas bija anektējusi Latviju un pretendēja uz to pēc savas gaidāmās uzvaras pār vācu armiju. LCP noteikti pacēla demokrātiskās nacionālās 18. novembra valsts karogu. Tā nonāca noteiktā, krasā opozīcijā pret ģenerāldirekciju, kuŗu uzskatīja par vācu varas piedēkli, un kas bez jebkādam pilnvarām runāja latviešu tautas vārdā, uzdrošinoties pat izsludināt kaŗavīru mobilizāciju un ar policijas varas palīdzību dzīt latviešus kaŗā par hitlerisko Vāciju, kuŗas mērķis — kolonizēt Latviju, aizdzīt latviešus no savas zemes plašajos Krievzemes klajumos. LCP noteikti nostājās pret leģiona dibināšanu un pret mobilizāciju, bet nevarēja to aizkavēt.

Varam teikt, ka mūsu LCP palika tikai ideoloģisks orgāns, kuŗam tomēr bija jo liela politiska nozīme, jo sagrupēja nācijas

apzinīgāko daļu politiskā frontē, kuŗa varētu aktīvi iedarboties, ja starptautiskie apstākļi kļūtu labvēlīgi.

Arī starptautiskā ziņā LCP piekrita liela politiska nozīme. Pirms LCP nodibināšanas un darbības uzsākšanas ārzemju presē bija parādījušās ziņas, kas ļoti kompromitēja Latviju demokrātisko rietumu acīs. 1943. gadā rietumu prese no vācu laikrakstiem pārņēma informāciju, ka latvieši nodibinājuši savu valstisko centrālo pašpārvaldi, kas nostājusies Vācijas pusē un rīko latviešu kaŗaspēku, kas brīvprātīgi kaujas kopējā frontē ar vāciešiem. Mūsu sūtņi A. Bīlmanis ASV un K. Zariņš Anglijā gan bija iesūtījuši savus paskaidrojumus, bet tos neievēroja. Tagad, 1943. gadā, sūtņis Zviedrijā V. Salnais bija caur igauņiem atsūtījis kādu vēstuli, adresētu ģenerālim Tepferam, nodošanaī latviešu eventuālās pretestības kustības vadībai. Tā radās LCP sistēmātiski nelegāli sakari caur V. Salno Stokholmā ar sūtņiem Londonā un Vašingtonā. Pie LCP nodibinājās sevišķa ārlietu komisija, kuŗā iegāja K. Čakste, Ludvigs Sēja un es, kas sūtīja Salnam plašus informācijas materiālus par vācu okupācijas varas darbību un noskaidroja, kas ir ģenerāldirekcija un kas ir LCP. Pēdējā var runāt latviešu tautas vairākuma vārdā, jo tā apvieno partijas, kuŗām 1931. gadā likumīgi vēlētājā Saeimā bija deputātu vairākums. Sūtņis K. Zariņš un it sevišķi sūtņis A. Bīlmanis iesniedza kā valdībām, tā presei LCP protestus, tā noskaidrojot, ka Latvijā ir pretestības kustība, kas cer uz rietumu lielvalstu uzvaru.

Svarīga ārpolitiskā ziņā bija arī LCP nodibinātā kopdarbība ar Igaunijas un Lietuvas attiecīgajiem pretestības kustības vadītājiem. Šī sadarbība noritēja ne tikai informācijas apmaiņai, bet arī taktikas saskaņošanai un tuvākās nākotnes valstiskās dzīves plānošanai. Nu visi nacionāl-demokrātiskie sagrupējumi visās trijās Baltijas valstīs bija vienis prātis, ka pēc vācu sakaušanas un Baltijas telpas atbrīvošanas tūlīt jāizsludina kopēja Baltijas federatīva kopvalsts. LCP ārlietu komisija jau izstrādāja Baltijas konfederācijas satversmes pamattezes. Apvienotās Baltijas valstis kopēji pārzina ārpolitiku, kaŗaspēku, daļēji finanču un saimniecības lietas, muitas un kopēju valūtu. Šīs lietas pārzinātu federatīvi sastādīts kopējs 30 vīru parlaments, kuŗus pa

desmit ievēlētu vietējie Igaunijas, Latvijas un Lietuvas demokrātiski vēlētie parlamenti. Tāpat uz federātiem pamatiem sastādītos deviņu vīru kopēja valdība, kuŗā pa trim locekļiem ievēlētu kopējais 30 vīru parlaments. Par galvaspilsētu skaitītos ik pa trim gadiem Tallina, Rīga un Viļņa. Šo ārlietu komisijas projektu pieņēma LCP plenārā sēdē un to nosūtīja uz Tallinu un Kauņu attiecīgām pretestības kustības centrālēm apspriešanai.

Pie LCP pastāvēja arī sevišķa juridiskā komisija, kuŗa it īpaši pārrunāja ierosinājumus satversmes un vēlēšanu likuma grozīšanā. A. Klīve bija jau pie LCP dibināšanas rezervējis sev tiesības prasīt valsts prezidenta tiesību paplašināšanu. Sociāldemokrāti norādīja, ka tas nebūt nav vajadzīgs, jo pat tiesības, kas jau paredzēts 1922. g. satversmē, kā piemēram — prezidenta tiesības Saeimas jau pieņemtos likumprojektus atpakaļ sūtīt vēlreizējai caurskatei un pašam ierosināt jaunus likumprojektus, mūsu valsts prezidenti tikpat kā nemaz nav lietojuši. Satversmē pārveidojams pants par vēlēšanu proporcionālītāti, jo tā, absolūti īstenota mūsu vēlēšanu likumā, sekmē politisko spēku sadrumstalošanu. Partiju un vēlēšanu sarakstu skaitu var samazināt, ja nosaka tagadējo 5 vēlēšanu apgabalu vietā 30 iecirkņus, kur katrā ievēl pa trim, četriem deputātiem. Sīko partiju skaitu var aprobežot arī tā, ka izdod likumu, ka Saeimā tiek reprezentētas tikai tās partijas, kuŗas vēlēšanās dabū vismaz piecus mandātus. Valsts prezidenta tiesības paplašināt varētu tādā veidā, kā Francijas trešajā republikā, piešķirot viņam tiesības kopā ar ministru prezidentu atlaist parlamentu un izsludināt jaunas Saeimas vēlēšanas. Vārdu sakot, visas partijas, ko apvienoja LCP, izrādīja labu gribu nākotnē novērst dažus trūkumus mūsu satversmē, kas sekmēja politisko spēku saskaldīšanu.

Pie LCP pastāvēja arī saimniecisko lietu komisija, kur profesora A. Aizsilnieka kompetentā vadībā apsprieda dažādus ekonomijas jautājumus, kas būtu atrisināmi atjaunotajā demokrātikajā republikā.

Kaut gan LCP veica svarīgu darbu, tomēr mani tās darbība neapmierināja. Manuprāt, tai trūka aktīva dinamisma un tai nebija pietiekami plaši sakari ar tautu. Tajā apvienotās organi-

zācijas bija vājas un tā neizdeva arī savu preses organu. Man LCP, simboliski runājot, izlikās kā svarīga, smaga lokomotīve uz rezerves sliedēm, uz kuņas atrodas vesels stābs gudrību vadītāju, kas zina ļoti labi, kur jābrauc, bet mašīnai trūkst tvaika un vadītāji gaida, kad pienāks likteņa virzīts vilciens, kuņam tad gudrā lokomotīve pieslēgsies.

Tāda bija mana uztvere par LCP 1943. gada rudenī, kad vēl dzīvoju uz laukiem Zilēnos un retumis iebraucu Rīgā, lai piedalītos sociāldemokrātu centrālās komitejas un LCP sēdēs..

10. ASPAZIJAS NACIONĀLPATRIOTISKĀS BĒRES

Sakarā ar Raiņa 25. nāves dienu Aspazijas un Raiņa piemiņas fonds izsludināja sacensību apcerējumam par Raini. Fonds godalgoja manu monografiju Rainis un Aspazija, ko apgāds Ziemeļblāzma izdeva 1955. gadā. Šajā grāmatā ievietoti lielāki gabali no maniem memuāriem. Šeit iespiestā apakšnodaļa ir saīsināti un drusku pārredīgēti izvilkumi no šīs grāmatas.

Par Aspazijas stāju Ulmaņa diktatūras laikā viņu smagi tiesājuši un viņai atriebrušies komunisti. Boļševiki viņai pirmajā baigajā gadā atņēma Raiņa literārā mantojuma tiesības un arī mājiņu Rīgas Jūrmalā, atstājot viņu bez jebkādiem ienākumiem. Viņas mūža literārajam darbam un ilgstošajiem upuriem cīņā pret carismu nebija nekādas nozīmes šo cietsirdīgo uzurpatoru acīs. Tiem, kas locīja savus ceļus svešas, asiņainas, varmācīgas diktatūras priekšā, nebija nekādas morālas tiesības tiesāt Aspaziju par viņas politiskajiem maldiem latviešu nacionālās diktatūras laikā.

Turklāt, kā to jau minēju šīs grāmatas pirmajā nodaļā, Aspazija 1938. gada augustā pie manas mātes kapa bija savdabīgi norobežojusies no Ulmaņa diktatūras.

Nacionālās diktatūras pēdējos gadus, boļševiku varmācības baigo gadu un vācu okupācijas drausmīgo laiku līdz savai nāvei Aspazija pārlaida klusā vientulībā. Pavisam rets cilvēks

ieklīda Dubultos, apraudzīt viņu. Ar katru gadu viņa kļuva gurdenāka, miesas spēki viņu palēnām arvien vairāk atstāja. Kā mistisks gars viņa klīda pa savu māju un dārzu, noslēpumaini domās un pusbalstī sarunādamās ar Raiņa garu, ar saviem melnajiem kaķiem, ar rudens vējiem un jūfas šalkoņu, ar saviem uzticamajiem, tālajiem jaunības draugiem — zvaigznēm un mēnesi. Viņas gars bija jau atstājis reālo pasauli. Tas brīžiem uzliesmoja kā rūsā tumšā naktī. Mūžības aspektā gars skata visu, vērtē visu. Saceldamies pret miesas vārgumu, spītēdams naktij, kas samācās arvien tumšāka pār Latviju, pār viņu pašu, dzejnieces gars sakoncentrējās pēdējā radītājā liesmā un Zem vakara zvaigznes atsauc vēl neizteiktus vārdu ritmus, kas krāšņumā un izteiksmē spēcinājušies Raiņa Galā un sākumā. Objektīvam vērtētājam, kas bez aizspriedumiem pieies Aspazijas pēdējo dzejoļu krājumam, būs jāatzīst, ka tas ir viens no visspilgtākajiem dzejnieces sasniegumiem, kaut arī tas radies viņas mūža vakara krēslā.

Vācu okupācijas laikā Aspazija vairākas reizes bija likusi mani sveicināt caur vienu no viņas retajiem apmeklētājiem, manu māsu Mildu, un izteikusi vēlēšanos mani redzēt. Es nebiju Aspaziju personīgi satīcis kopš desmit gadiem un arī sajutu vēlēšanos sniegt roku viņai.

1943. gada oktobra pēdējā svētdienā Maija, Izabella un es aizbraucām uz Dubultiem apciemot Aspaziju. Tuvojoties viņas mītnēi, kļuva manāmi satraukts, gandrīz ne mazāk kā 1912. gadā, kad Kastaņolā tuvojos Aspazijas un Raiņa dzīves vietai. Kaut dzīves vētrās nu biju cietī rūdīts, tomēr kaut kas manī radīja nemieru. Kas īsti, to pats nesapratu. Laikam bažījos, vai spēšu būt atklāts, sirsnīgs. Viss mans nemiers nozuda, kad sasveicinoties saskūpstījāmies.

Mēs bijām ienākuši Aspazijas savdabīgās pasakas pasaulē. Pati dzejniece izskatījās kā īsta burve. Viņas lielās acis, tāpat kā arvien, sena noslēpumaina brīnuma pilnas, balss it kā runātu no kādas aizviņas iekšienes, no kādas nesaredzamas, tikai nojaužamas tālienes. Viens pēc otra pēkšņi iznira trīs melni kaķi, kas viegli kā parādības aizglaudās gašām burvei. Klusu ieslīdēja un atkal pazuda sirmā mēģe rūķītis — vecā Anniņa.

Nē, Aspazija neizskatījās kā burve, tikai kā burves gars... Miesas spēks bija manāmi vārgs: viņa ar pūlēm piecēlās no krēsla, soļus spēra nedroši, stīvi, it kā zem kājām taustīdama. Pēc stipras kafijas un trešās konjaka glāzītes visi kļuvām par dzīviem gariem. Protams, mūsu vidū atsaucām arī Raiņa garu un pāris stundas mūs saistīja dažādas pārdomas. Kad bijām neliekuļoti pārrunājuši Aspazijas pēdējo dzejoļu krājumu un dažādos aspektos pieminējuši Raini, tad sākām jo sparīgi iztirzāt seno ēģiptiešu reliģiju, Aspazijas mīlāko tematu. Tagad dzejniece vēl aizrautīgāk nekā agrāk Kastaņolā runāja par cilvēka gara ceļošanu pēc nāves un iemitināšanos kādā dzīvniekā. Es ieskatījos dziļāk viņas acīs, lai pētītu, vai viņa nopietni tic šim seno ēģiptiešu mānim, vai tikai poētiski rotālās ar burvīgu mistiku. Senāk, kad Aspazija runāja par gariem, kas pēc nāves staigā apkārt dzīvnieku miesā, viņa dzejiski smaidīja. Bet tagad viņa nesmaidīja, plaši izplestās acis raudzījās kaut kur prom, tālu prom, kur nav ne sākuma, ne gala. Šai brīdī man pat likās, ka viens no klātesošajiem melnajiem kaķiem jau skaidri zina, vai, pareizāk sakot, skaidri nojauž kāda svarīga misija viņu gaida... Aspazija, it kā manu domu nojauzdamā, pasmīnēja un sacīja: „Man liekas, ka mans gars pēc nāves pārvietosies kādā meža pilē.” Es pretojos: „Kāpēc gan pilē? Varbūt pūcē!”

Kad garu lidošanu pēc nāves bijām vispusīgi aplūkojuši, tad piegriezāties arī aktuālajam jautājumam par Latvijas tagadējo stāvokli un nākotnes izredzēm. Mēs nešaubījāties neviens: pēc ilgas baigas nakts Latvijai ausis atkal brīvības saule.

Aspazija nemaz negribēja, ka mēs šķiramies. „Nevar zināt, kad atkal tiksimies.” Kad bijām jau pirmoreiz atvadījušies un saskūpstījušies, tad Aspazija man svarīgi uzdeva nodot Eduardam Smiļģim sveicienu un arī pavēstīt viņam, ka dzejas drāma no senās Grieķijas — Hesperīdu dārzā — labi virzās uz priekšu un ka drīz viņam būs jāsāk domāt par inscenējumu. Tad atvadījāties vēlreiz. Jutāmies tā, it kā uz visiem laikiem šķiramies. Tādā nojautā Aspazijas pēdējie vārdi bija: „Neatstājiet mani vienu, ņemiet mani līdz!”

Pēc pāris dienām Aspazija iegula slimības gultā un drīz nomira — 1943. gada 5. novembrī.

Kad Zilēnos pienāca ziņa par Aspazijas nāvi, nolēmu braukt uz bērēm, lai sacītu pie kapa svarīgu runu. Svarīgu ne tikai Aspazijas piemiņai, bet lai runu pārvērstu atklātā drošā akcijā pret vācu okupācijas varu, modinot tautā ticību demokratiskās neatkarīgās Latvijas valsts augšāmcelšanās iespējamībai. Protams, ka es un arī Maija sapratām, ka ar šādu runu es riskēju nokļūt vācu politiskās policijas nagos un koncentrācijas nometnē. Maija — 1905. gada varonīgā cīnītāja, deva man savu svētību, sacīdama: dari to, ko pienākums tev liek.

Savu runu oficiāli pieteicu apbedīšanas komitejai, telegrafējot tās loceklim Ed. Smiļģim, ka runāšu Aspazijas dzimtenes Zemgales draugu vārdā.

Vācu okupācijas smagajā gaisotnē, kur trūka brīvas preses un cilvēki jutās nomākti, Aspazijas bēres izvērtās par lielu nacionālu demonstrāciju. Laikā, kad Aspazijas un Raiņa bulvāri bija pārdēvēti vācu iekarotāju vārdos, kā kluss protests bija nemitīgā straume uz Doma baznīcu, kur Aspazija kā dzīva gulēja valējā šķirstā. Vēl zīmīgāka demonstrācija bija bēru gājiens, kuŗā piedalījās ap 10.000 cilvēku, galvenā kārtā intelektuāļi un skolu jaunatne. Raiņa kapos apbedīšana izvērtās par atklātu nacionālu protestu. Kamēr noritēja bēru garīgā ceremonija un sākās runas — satumsa. Saskaņā ar nelaiķes izteikto vēlēšanos, ap kapu pacēlās liesmainas lāpas. Tumšajā laikā, ko pārdzīvoja latvju tauta, šīs liesmas simbolizēja gara uguns sacelšanos pret melno nakti, kuŗā trakoja brūnie un sarkanie pretspēki.

No pulkveža, kas bija bēru ceremonijas izrikoātājs, dabūju zināt, ka mana kārtā runāt nolikta uz beigām, priekšpēdējā vietā. To sajutu kā nepārprotamu nelabvēlību pret mani. Norunājis ar orķestra diriģentu spēlēt pēc manas runas Latvijas valsts himnu, mierīgi gaidīju savu kārtu. Kad tā tuvojās, pie manis pienāca pulkvedis un paziņoja, ka runas nu izbeigtas un es varot klusu nolikt savu vainagu. Uz to es katēgoriskā balsī atteicu: „Tikko beigs patreizējais runātājs, es tomēr runāšu un jūs manu runu varēsīt pārtraukt tikai ar varu, ar

polīcijas palīdzību." Pulkvedis aizgāja apspriesties ar klātesošajiem ģenerāldirektoriem. Šādā gaisotnē es sāku runāt. Tumsajā sastrēgumā man spēku deva gara liesma, kas no Raiņa un Aspazijas kapa kopas celdamās šķēla tumsu. Šodien es vairs nevaru rekonstruēt pilnīgā tekstā visu runu, bet diezgan aptuveni tās saturs bija šāds:

Mēs aizvadām šodien uz mūžīgās atpūtas vietu lielu dzejnieci un nemierīgu garu. Spoži ir aizgājējas nopelni latviešu literātūrā un vēsturē. Neatļaidīgi Aspazija modinājusi sievieti pašapziņā un vienlīdzībā, aicinājusi tautu cīņā par brīvību, pati nesusi tajā smagus upurus. Viņa mums ir tas pats, kas vāciešiem vētras un dziņu laikmetā bija Fridrihs Šillers. Tāpat kā vācu ģeniālais dzejnieks, arī Aspazija pauda lielās franču revolūcijas cilvēka un tautas brīvības ideju. Lielas, brutālas varas gan šodien iedomājušās, ka tām ir izdevies visā Eiropas kontinentā satriekt šo ideju spēku. Tomēr, ne kaņavīru naglotie zābaki, ne tanki un lielgabali nespēs nomaitāt brīvības tieksmes. Nāks laiks, kad rimsies rēkt lielgabali un kaukt kaņa pūķi gaisos. Tad augšā celsies tie, kas šodien liekas esam pārvarēti. Tad sitīs arī mūsu tautas un valsts atbrīvošanas stunda. Miera kongresā skanēs arī Latvijas balss. Piepildīsies Raiņa pravietiskie vārdi: „Laiks ved mūs visu tautu valstī, kas balto jūpu slēdz kā rotaļā.” Bet šis laiks tomēr mums nenāks pats, tas mums jāved pašiem. Mums jābūt gataviem pašiem veidot atkal savu likteni. Turēsim sevī dzīvus aicinātājus vārdus, ko teikusi drošā dzejniece: „Kad stunda sit, tad visi tie, kas zemi, mazi, nepazīti, uz āru nāk un kļūst par varoņiem.” Ja mēs visi sapratīsim šo aicinājumu, tad augšā celsies mūsu valsts un Dievs svētīs atkal Latviju!”

Kad klātesošie orķestŗa pavadījumā dziedāja tik ilgi nedzirdēto valsts himnu, tad visi jutās uz brīdi izrauti no vācu okupācijas važām un no austrumu asins draudiem, vienoti cerībā uz brīvu Latviju. Emocionālais pārdzīvojums bija tik īsts, ka daudzas sievietes raudāja. Tā Aspazijas apbedīšanas noslēgums izvērtās dzejnieces lāpu apgarotā vienotā zvērestā Latvijai un brīvībai.

Dīvi klātesošie latviešu polīcijas kārtībnieki savā starpā

esot klusu sarunājušies: „Ir gan pārdrošs šis runātājs, rīt vācieši viņam noraus galvu.” — „Jā, droši vien.” Pēc runas es tūlīt nozudu. No šī brīža pārgāju dzīvot „zem grīdas” un vācieši man galvu nenorāva.

Aspazijas bērēm bija sava plašāka atskaņa tautā. To liecināja kāds Rīgā izplatīts uzsaukums, kas asi vērsās pret vācu okupācijas varu, par Latvijas demokrātiskās republikas atjaunošanu. To bija parakstījusi kāda jauna pretestības grupa un tas bija sacerēts manas runas tiešā ietekmē, kā to liecināja daži teikumi. Provincē klīda baumas, ka pie Aspazijas kapa Rīgā esot izsludināta neatkarīgās Latvijas republikas atjaunošana. . .

II. MANA AKTĪVIZĒŠANĀS PRETESTĪBAS KUSTĪBĀ

Pēc runas pie Aspazija skapa sajutu, ka esmu metis atklātu izaicinājumu vācu okupācijas varai un iezvanījis modrāku cīņu par Latvijas brīvību. Ejot uz Raiņa kapu vārtiem, mazliet pārmainīju savu ārieni — noņēmu acenes un uzliku citu cepuri, lai tā izvairītos no Gestapo aģentiem. Kā par brīnumu, tādus nemanīju. Tomēr es nu pārgāju pagridē. Uz Zilēniem vairs atpakaļ nebraucu, bet dzīvoju nepierakstīties pie drauga Augusta Rīgā, reizēm pie meitas Izas Jelgavā vai arī pie brālēna Jāņa Līdes Ādažu pagastā, Rīgas tuvumā.

Manai runai bija pavisam dīvainas sekas. Kādu nedēļu pēc Aspazijas bērēm pie manis ieradās ārsts Ādolfs Lietuvietis kā Latvijas sociāldemokrātiskās partijas centrālās komitejas „pilnvarots sūtnis” un paziņoja: Centrālā komiteja esot noturējusi apspriedi un atzinusi, ka es ar savu aso runu pie Aspazijas kapa, sacītu bez sazināšanās ar partiju, esot pievērsis sociāldemokrātiem politiskās policijas uzmanību, kas varot beigties ar arestiem. Otrkārt, dažas dienas pēc šīs runas Rīgā esot parādījies, izlīmēts ielās, nelegāls uzsaukums, kas stilā un saturā līdzīgs manai runai. Tātad, uz savu galvu un atbildību, centrālajai komitejai nezīnot, es izlaižot pat savu uzsaukumu. Mana

nedisciplinētā darbība spiedusi centrālo komiteju pieņemt lēmumu: tā pavēlot man atstāt Rīgu un doties izolācijā uz laukiem.

Protams, ka šāds centrālās komitejas aizmugurisks lēmums par manu darbību un šāda pavēle man likās pavisam dīvaini un man nepieņemami. Nu taisīju savu katēgorisku lēmumu: izstāties no partijas. To savam draugam Lietuvietim gan neteicu, bet lūdzu viņu paziņot centrālajai komitejai, ka nepadodos tās lēmumam un ieradīšos nākošajā tās sēdē, lai dotu paskaidrojumu.

Tuvākā centrālās komitejas sēde notika pēc dažām nedēļām, decembrī. Tajā īsumā paskaidroju: nekādu nelegālu uzsaukumu neesmu izlaidis, bet par savu runu pie Aspazijas kapa nesu pilnīgu atbildību. Principā es neatzistu par savienojamu ar manu personīgo brīvību, ka kāda partijas iestāde cenžē manas runas, ko esmu teicis savā vārdā. Manuprāt, partijas centrālajai komitejai vajadzētu izteikt man atzinību par to, ka es, nebaidīdamies no gestapo represijām, esmu uzdrošinājies tik revolūcionārā veidā runāt apmēram trīs tūkstošiem cilvēku, kas bija pulcējušies pie Aspazijas kapa. Centrālā komiteja, acīm redzot, grib kā kurmis sēdēt savā alā un gaidīt, kas notiks. Es turpretī atzistu, ka pārdzīvojamais brīdis uzliek pienākumu nodoties vislielākai aktīvitātei cīņā par Latvijas brīvību, kaut arī būtu jāriskē ne tikai ar cietumu un koncentrācijas nometni, bet pat ar dzīvību. Angļi, amerikāņi un krievi drīz sakaus Vāciju un otrā pasaules kara noslēgumā latviešu tautai vajadzēs mesties bruņotā cīņā par savu brīvību. Tauta jau tagad jāmodina uz politisku aktīvitāti, varonību un to spēj tikai tie, kas paši gatavi riskēt. Tā kā jūs ne tikai negribat atbalstīt šādu cīņu, bet gribat to pat man aizliegt, tad mūsu ceļi šķižas un es izstājos no partijas, lai gūtu sev brīvas rokas cīņā par Latvijas brīvību. Uz redzēšanos šajā cīņā, par tik, par cik arī jūs piedalīsities tajā.

Decembra otro pusi pārlaidu Ādažu pagastā pie brālēna viņa jaunsaimniecībā Alpi. Tā uz brīdi gribēju nozust no varbūtējas gestapo aģentu sekošanas. Tomēr arī šajā lauku alā nesnaudu kā kurmis ziemā, bet uzstājos atklātībā ar trim runām. Kāda

radnieka 50 gadu dzimšanas dienas svinībās, kur pie galdiem sēdēja ap 50 viesu, to starpā pagasta policists un aizsargu priekšnieks, galda runā noteikti aicināju tautiešus slēgties vienoti cīņā par Latvijas brīvvalsts atjaunošanu. To pašu plašāk izteicu uzrunā ap trīs simti ādažniekiem, kas otrajos Ziemassvētkos bija pulcējušies pagasta nama zālē, lai svētītu Aldar-muižas brīvprātīgo ugunsdzēsēju jubileju. Vēl trešo runu teicu Aspazijas piemiņas vakarā, ko bija sarīkojusi pagasta skola. Tā saturā līdzinājās runai, ko biju teicis pie Aspazijas kapa.

Pēc tam pārmaiņus dzīvoju Rīgā un Jelgavā, policijā nepie-rakstījies, oficiāli palikdams Platones pagasta Zilēnu māju iedzīvotājs.

Saziņā ar Konstantīnu Čaksti nolēmām izdot periodisku nelielu žurnālu Brīvā Latvija. Man bija jāuzņemas redaktora pienākumi. 1944. gada janvāra beigās uz nedēļu nozudu Jel-gavā, kur gandrīz viens pats sacerēju rakstus Brīvajai Latvijai. To uz rotātora 1000 eksemplāros novilkā docents Vilis Eiche kopā ar kundzi Aleksandru. Martā izlaidām otro numuru.

Tā bija radīts svarīgs propagandas laikraksts, kas izplatījās ne tikai Rīgā un Jelgavā, bet pa visu Latviju.

Arī šī darbība mani vēl neapmierināja. Es atzinu, ka LCP pavisam konkrēti jāsagatavo kaņavīri uz aktīvu liktenīgu cīņu par Latvijas brīvību. Par sevišķi svarīgu atzinu propagandu leģionā un sakaru uzņemšanu ar dažādiem augstākiem virsniekiem, lai viņus atrautu no aklās padošanās Hitlera varai un ģenerāldirekcijai, lai iesaistītu viņus cīņas frontē par brīvo Latviju. Šai virzienā jau kaut ko bija veikuši kapteinis Upelnieks un ģenerālis Kurelis. Bet, manuprāt, šo darbību vajadzēja drudzaini kāpināt.

Apsverot apstākļus nojautu, ka vienā daļā reichvēra virsnieku nobriest opozīcija pret Hitleru un gatavojas pat šo opozicionāro elementu sacelšanās, lai gāztu viņu varu un nodibinātu valdību, kas gribētu un varētu saprasties ar ASV un Angliju miera noslēgšanai. Šo manu hipotētisko uztveri pastiprināja informācija, ko Jelgavā dabūju no kalpones, kas strādāja pie kāda vācu virsnieka. Pie viņa notiekot ap 20 virsnieku lielas sanāksmes, kur sačukstoties pret Hitleru.

Ja nu tiešām izceltos kādas vācu armijas daļas sacelšanās, tad varētu notikt, ka Hitlers tās apspiešanai laiž darbā savu politisko armiju, kas nesa SS zīmes. Ka mans pareģojums, ko izteicu jau janvārī Brīvajā Latvijā, bija dibināts, to drīz vien pierādīja 20. jūlija notikumi, kad pulkvedis Štaufenbergs sarīkoja atentātu pret Hitleru un sākās bruņotas sacelšanās mēģinājums. Bažījos, ka varbūtēju reichvēra sacelšanos Rīgā un Jelgavā uzdod apspiest latviešu leģionāriem kā SS vīriem. To katrā ziņā vajadzēja novērst.

Februārī un martā ļoti aktīvi nodevos speciālai propagandai latviešu augstāko virsnieku aprindās. Jelgavā mani kāds Lauksaimniecības akadēmijas mācības spēks saveda kopā ar rezerves pulka komandieri pulkvedi Skaistlauku. Rīgā Dr. Teodora Staprāna dzīvoklī pie vakariņām atradu iespēju izrunāties ar pulkvedi Osī. Ģenerālis Verners Tepfers, kas iesaistījās pretestības kustībā un bija pilnīgi uzticīgs LCP, saveda mani kopā ar pulkvedi Aleksandru Plensneru, kuŗš darbojās leģiona inspektora ģenerāļa Bangerska stābā. Pulkvedis Plensners, ierindojies leģiona vadībā, bija iegrimis vispārējā noskaņojumā — vienīgā iespējamība novērst draudīgās bolševiku briesmas ir militāri sadarboties ar vāciešiem. Šim pulkvedim tomēr bija tikdaudz godprātības, ka viņš gribēja respektēt LCP viedokli un saveda mani saskarē ar ģenerāli Bangerski, kuŗu personīgi labi pazinu, jo 13 mēnešus taču bijām sadarbojušies pirmajā M. Skujenieka valdībā (1927. g.). Ar Bangerski tikos divas reizes: viņa darba kabinetā un mājās pie Bangerska vakariņās, kuŗās piedalījās arī pulkveži Plensners, Silgailis un Veiss. Šajās sarunās atklāti izteicu domas, ka Hitlera armiju amerikāņi un angļi kopā ar krieviem drīz sakaus un tāpēc latviešu asiņu liešana par Vāciju kļūst pilnīgi bezjēdzīga. Jāraisās vaļā no saitēm ar Hitleru, lai, kaŗam noslēdzoties ar Vācijas satriekšanu, latviešu leģiona vadību neieskaitītu kaŗa noziedzniekos. Sevišķi brīdināju no pavisam kļūmīgā stāvokļa, kāds var rasties, uzskatot latviešu leģionārus par SS vīriem. Pavisam skaidri un katēgoriski formulēju savu viedokli: ja tagad, 1944. gada pavasarī vai agrā vasarā tiktu gāzta Hitlera vara, iekams vācu armija vēl nav sakauta un krievi vēl nav iespiedušies Polijā un Baltijas valstīs,

ir konkrētas izredzes, ka neatkarīgā Latvijas valsts varētu atjaunoties. Ne tikai katēgoriskiem formulējumiem, bet pat ar emocionālu hipnozi centos ietekmēt virsniekus, lielā aizrautībā par savu misiju.

Uz šķiršanos pulkvedis Silgailis tā formulēja manu ierosinājumu: „Jūs, ministra kungs, liekat mums priekšā atteikties no sadarbības ar Hitleru un pāriet rietumu sabiedroto orientācijā, kamēr nav par vēlu.”

„Tiešām tā,” es noteicu un tad šķirāmiem.

Kā tas vēlāk izrādījās, es nebiju varējis pārliecināt ne Silgaili, nedz arī Bangerski, Bez jebkādiem politiskiem noteikumiem par Latvijas autonomiju viņi turpināja kauties par Hitlera III valsti, kamēr viņus saņēma gūstā amerikāņi un angļi. Tomēr viņi bija tik godīgi, ka par mūsu konfidencialajām sarunām nekā nebija izpauduši. Arī es tikai tagad, ar 20 gadu atstarpi, par to runāju atklātībā.

1944. gada martā degu aktivitātes satrauksmē. Kā apsēsts nu metos cīņā, jo man bija radusies uztvere: ja mēs latvieši paši nepieliksim maksimālās pūles, tad Latvijas valsts paliks grimusi vēstures aktos uz gadudesmitiem, varbūt pat gadsimtiem... Pat, ja starptautiskie apstākļi mums ir neizdevīgi, tad tomēr jādara viss iespējamais.

Kā jau teicu, viena varbūtība bija tā, ka pašā Vācijā gāž Hitlera varu. Sakarā ar paredzamo Vācijas sakaušanu var rasties kāda konkrēti vēl neparedzama situācija, kas būtu labvēlīga Latvijas valsts atjaunošanai. Tāpēc bija nepieciešams jau tagad sagatavoties Latvijas pagaidu valdības izsludināšanai, kas varētu runāt un uzstāties latviešu nācijas vārdā. Ja LCP no savas puses nekā konkrēta nedarītu šajā virzienā, tad par Latvijas pagaidu valdību mēģinātu uzņemties ģenerāldirekcija.

Pārrunās ar Konstantīnu Čaksti atzinām, ka LCP nav pietiekamas autoritātes ne tikai sakaru trūkuma dēļ ar plašākām tautas aprindām. Mēs domājam, ka Saeimas politiskās partijas, kas grupējās ap LCP, ir daļēji atbildīgas par parlamentārisma norietu, jo nespēja koalīcijas vienotībā raženi celt Saeimas darbu. Daļēji šīs partijas ir kompromitētas ar to, ka nespēja izrādīt Ulmaņa apvērsumam nekādu aktīvu pretestību. Tāpēc

LCP vienai pašai būtu ļoti grūti, varbūt pat neiespējami, kļūt par valsts vadītāju organu, kam zināmos apstākļos vajadzētu izsludināt Latvijas pagaidu valdību. Nolēmām: jārada kāds papildus faktors, kas varētu attiecīgā momentā LCP palīdzēt. Ierosināju, ka jāsastāda labi pārdomāts politisks manifests, kurā būtu raksturotas Latvijai draudīgās briesmas un izteikta nepieciešamība atjaunot mūsu valsti uz demokrātijas pamatiem, kas izteikti 1918. gada 18. novembra aktā un 1922. gada satversmē. Zem šī manifesta būtu savācami bij. ministru, deputātu, redzamo rakstnieku un zinātnieku, kā arī tiesas darbinieku un luterāņu, katoļu un pareizticīgo baznīcu augstāko vadītāju paraksti. Deklarācija jāsastāda manifesta veidā un tādā saturā, ka to attiecīgā brīdī varētu iespiest pāris simttūkstošu eksemplāros, lai izplatītu tautā un leģionāros. Tas būtu uzlūkojams kā sankcija LCP deklarācijai par pagaidu valdības nodibināšanu.

Šis konkrētais mērķis paturams kā noslēpums, bet parakstītājiem teiks, ka šī deklarācija vajadzības gadījumā varētu figurēt kā latviešu nācijas politisks iesniegums Londonas, Vašingtonas un pārgrozītai Berlīnes valdībai.

Konstantins Čakste pilnīgi atzina šo manu ierosinājumu, bet drusku bažījās par to, vai attiecīgās personas būs tik drošas, lai dotu savu pašrocīgu parakstu zem politiska dokumenta, kas tieši vēršas pret Hitlera varu un ir par demokrātijas atjaunošanu mūsu zemē uz 1922. gada satversmes pamatiem. Cilvēki negribēs riskēt ar cietumu un koncentrācijas nometni. Tad ierosināju šādu maskēšanās veidu, kas piešķirtu deklarācijai kaut kādu legālītātes ārējo ietērpumu. Formāli deklarāciju adresēt ģenerālim R. Bangerskim, lūdzot viņu to iesniegt valdībām, kas gribētu atbalstīt Latvijas valsti.

Uzrakstīju manifesta teksta projektu. Konstantins Čakste to pieņēma, atstājot man tiesības izdarīt vēl sīkākus redakcijas pārļobojumus. LCP darbinieks Jānis Sadovskis tekstu pārrakstīja uz mašīnas vairākos eksemplāros, lai Konstantins Čakste tos varētu izdalīt bīskapam Rancānam, Brūno Kalniņam un Ādolfam Klīves. Pēc dažām dienām viņi deva savu akceptu. Es aizbraucu uz Jelgavu, lai tur sāktu vākt parakstus.

Jelgavā jau biju nodibinājis pretestības kustības Zemgales apgabala komiteju, kurā iegāja Lauksaimniecības akadēmijas profesors Andrejs Teikmanis, docents Vilis Eiche, vēl kāds akadēmijas docents un es. Līdz šim mēs bijām veikuši mutiskas propagandas darbu Jelgavā un uzņēmuši sakarus ar vairākiem pagastiem Zemgalē, kā arī iespieduši un izplatījuši Brīvo Latviju. Tagad uz brīdi jelgavnieku rokās pārgāja iniciatīva svarīgajā politiskajā akcijā manifesta īstenošanā. Apspriedām tā tekstu un galīgi to rediģējām. Pieņemām profesora A. Teikmaņa ierosinājumu pasvītrot briesmas, kas draud latviešu tautai no komunistu Krievijas.

Galīgais manifesta teksts bija sekojošs:

*Latviešu leģiona ģenerālspektoram
R. Bangerskā kungam.*

Ļoti godātais ģenerāļa kungs!

Ienaidnieks no austrumiem atkal draudoši tuvojas Latvijas zemei. Tas ir tas pats ienaidnieks, kuŗa bruņotie spēki 1940. gada 17. jūnijā militāri okupēja Latvijas republiku, tā pati vara, kas drīz pēc okupācijas izdeva it kā mūsu tautas vārdā Latvijas Saeimas vēlēšanu likumu, bet pēc tam pati šo pēc formas it kā demokrātisko vēlēšanu likumu neievēroja, rupji to pārkāpa, pielaižot tikai vienu komunistu un viņu līdzskrējēju sarakstu un turklāt vēl viltoja balsošanas rezultātus. Iznākums, protams, nevarēja dot un nedeva tautas pārstāvjus, bet krievu okupācijas varas ieceltņus.

Šie ieceltņi lēma un lūdza Padomju savienību neatkarīgo Latvijas republiku uzņemt tās sastāvā. Pēc tam paziņoja visai pasaulei, ka Latvijas republika brīvprātīgi tai pievienojusies. Tas pats, tādā pašā veidā un tanī pašā laikā notika ar neatkarīgo Igaunijas un Lietuvas republiku.

Latvijas varmācīgā pievienošana Padomju savienībai izdarīta, rupji pārkāpjot Latvijas republikas satversmi un laužot Latvijas un Padomju savienības savstarpējos līgumus, Tautu savienības paktu un veselu virkni starptautisku līgumu. Latvijas pievienošana Padomju savienībai nav arī atzīta starptautisko tiesību nozīmē.

No sacītā neapstrīdāmi izriet, ka pēc starptautiskām tiesību normām Latvijas republika tiesiski turpina pastāvēt. Tāpēc Padomju savienības valdības un preses oficiālam viedoklim, kā arī dažu ārvalstu laikrakstu paustam uzskatam, it kā Latvija būtu Padomju savienības sastāvdaļa, un tāpēc tā tagad atkal būtu no jauna iekļaujama Padomju savienībā, nav nekāda tiesiska pamata. Tāpat neapšaubāmi izriet, ka nepamatota ir arī pašreizējā vācu okupācijas varas nostāja, it kā Latvija būtu bijusi Padomju savienības sastāvdaļa. Šīs nostājas praktiskā izpausme konstatējama visā vācu okupācijas varas politiskā un saimnieciskā rīcībā. Šāds viedoklis nav arī savienojams ar vācu okupācijas varas uzdevumā izdarīto Latvijas iedzīvotāju mobilizāciju Vācijas bruņotiem spēkiem. Tāda vācu okupācijas varas rīcība dziļi aizvaino mūsu tautu un rada tanī dibinātu neapmierinātību.

Latvijas nācijas tiesiskai apziņai un nacionālai pašcieņai atbilstu tāda mobilizācija Latvijas armijai, kas būtu izsludināta Latvijas valsts likumīgo organu vārdā un Latvijas valsts aizsardzībai. Tikai tāda mobilizācija lietderīgi veidotu mūsu militāro spēku, ievērojami veicinātu un kāpinātu tā kaujas spējas.

Pēc mūsu izpratnes otrā pasaules kara tagadējā norisē ir tiešām pienācis brīdis, kad apdraudēta mūsu tautas dzīvība, pati tautas esamība — pienācis liktenīgais brīdis: būt vai nebūt.

Pēc visiem dabas un cilvēčības likumiem neviens mums nevar apstrīdēt tiesības aizstāvēties, ja tiek apdraudēta mūsu nācija un tās esamība.

Pamatojoties uz šīm atziņām, mēs deklarējam Latvijas tautas gribu un gatavību aizstāvēt visiem mums iespējamiem spēkiem un līdzekļiem Latvijas valsts robežas pret uzbrūkošo ienaidnieku.

Sacīto ievērojot, mēs, apakšā parakstījušies, Latvijas nācijas vārdā deklarējam sekojošo mūsu tautas vienoto gribu:

1. Nekavējoties atjaunojama Latvijas republikas faktiskā suverēnitāte.
2. Sastādāma, saskaņā ar spēkā esošo Latvijas republikas 1922. gada satversmi, Latvijas valdība uz koalīcijas pamatiem, kas pulcētu ap sevi visu Latvijas tautu.

3. Latvijas valdības tuvākiem galveniem uzdevumiem jābūt: valsts aparāta un Latvijas armijas atjaunošana, Latvijas valsts teritorijas aizstāvēšana pret draudošo Padomju savienības armiju iebrukumu un — cik tālu tas kaņā apstākļos iespējams — diplomātisko sakaru nodibināšana ar ārvalstīm un pirmā kārtā ar tām, kas atzitu šo mūsu deklarēto nācīgas gribu un atbalstītu priekšā stāvošo militāro uzdevumu — Latvijas valsts aizsargāšanu.

Pēc mūsu ieskata sekmējama arī ciešanas savienības nodibināšana ar Igauniju un Lietuvu un šīs savienības pārveidošana Baltijas valstu konfederācijā, ja minētās valstis tam piekristu.

Deklarējot šo mūsu tautas nepārprotamo viedokli par savas suverēnitātes juridisko esamību un gribu atjaunot mūsu valsts faktisko suverēnitāti, kā arī apņemšanos visiem spēkiem un visiem iespējamiem līdzekļiem sargāt Latvijas valsti pret uzbrucēju, mēs pagodināmiem Jūs, augsti godātais ģenerāļa kungs, lūgt darīt zināmu šo mūsu nācīgas nepārprotamo viedokli un nesatricināmu gribu tām varām, kas Latvijas republikas faktiskās atjaunošanas nozīmi un nepieciešamību varētu objektīvi saprast un kas gribētu un spētu atbalstīt Latvijas republikas cīņu par valsts neatkarības un teritorijas nodrošināšanu.

Parakstot šo deklarāciju, mums ir gods izteikt Jums, ļoti godātais ģenerāļa kungs, mūsu dziļas cieņas apliecinājumu.

Profesora A. Teikmaņa jaunā, jaukā kundze Elza, kas agrāk bija strādājusi pie profesora par sekretāri, nu arī tika ierauta mūsu savvērestībā, jo viņai uzticējām pārrakstīt manifesta galīgo tekstu. Pie Teikmaņiem mēs, savvērneiki, pavadījām vienu otru jauku vakaru sirsnīgā vienībā.

Nolēmām pirmo trīs parakstu vietas rezervēt Saeimas priekšsēdim Paulam Kalniņam un vicepriekšsēžiem Kārlim Pauļukam un Jezupam Rancānam.

Kārlis Pauļuks bez vismazākās vilcināšanās droši pirmais otrā vietā parakstīja manifestu. Es kā otrais parakstījos 7. vietā, rezervējot iepriekšējās vietas Saeimas prezidijam un bij. ministru prezidentiem. Pēc tam parakstīja profesors A. Teikmanis un tālāk docents V. Eiche. Viņi abi uzņēmas savākt

iespējami daudz Lauksaimniecības akadēmijas profesoru parakstu. Tas viņiem veicās necerēti labi, jo manifestu parakstīja arī akadēmijas rektors profesors Pāvils Kvelde, kas bija pazīstams kā ulmanietis. Mēs ar Konstantinu Čaksti bijām vienojušies, ka aicināsim parakstīties zem manifesta neatkarīgi no agrākiem politiskiem uzskatiem, bet neaicināsim tādus vīrus, kas Ulmaņa laikā ieņēmuši politiskus amatus, vai tādus ieņem vācu ieceltajā ģenerāldirekcijā.

Dabūjis no kāda politiska labvēļa automobili ar šoferi, aizbraucu pie bijušā ministru prezidenta un ilggadīgā deputāta Pēteru Juraševska, lai aicinātu arī viņu parakstīt manifestu. Viņš dzīvoja savās lauku mājās Sesavas pagastā. Juraševskis uzņēma mani ļoti sirsnīgi un tūlīt parakstīja. Pie pusdienām plaši pārrunājām starptautisko stāvokli un Latvijas izredzes uz augšāmcelšanos. Vecais valstsvīrs, bij. Krievijas Valsts domes deputāts un mūsu pašu parlamenta ilggadīgs loceklis, tagad vecs gados, jauneklīgā sparā mudināja mani darīt visu iespējamo, lai celtu augšā mūsu demokrātisko republiku, par kušu tik daudz asiņu liets, tik daudz darba ieguldīts.

Sameklēju Jelgavā spiestuvi, kas uzņēmās jau laikus sagādāt papīru manifesta iespīšanai pusmiljona eksemplāros. Pricīgs par labo sākumu, braucu uz Rīgu. Viss bija noritējis labāk nekā varēja iedomāties. Neviens nebija noraidījis dot savu parakstu. Svarīgais dokuments smagi lieca pret zemi manu portfeli, kas slēpa Latvijas augšāmcelšanās pasludināšanu.

Rīgā tūlīt devos pie Konstantina Čakstes, lai tālāk virzītu manifesta īstenošanu. Sastādījām personu sarakstu, pie kušām griezties. Eventuālos parakstu devējus sadalījām pa grupām un nozīmējām personas, kas pie viņiem dosies. K. Čakste gribēja, lai es apmeklēju maksimāli daudz personu, jo kā manifesta ierosinātājs un autors vislabāk spēšot pārliecināt. Konstantins Čakste uzņēmās runāt ar universitātes profesoriem. kaut gan viņš jau iepriekš paredzēja, ka to starpā atradīsies ļoti maz tādu, kas gribēs riskēt. Šī nojauta vēlāk izrādījās dibināta un tikai nedaudzi profesori — Jānis Bokalders, Arveds Švābe, Arnolds Aizsilnieks un daži citi — parakstīja demokrātisko un nacionālo deklarāciju. Kādu ģenerāļu parakstus

varētu iegūt, par to Konstantins Čakste uzņēmās apspriesties ar kapteini Upelnieku un ģenerāli Kureli. Mācītājam Teriņam uzdeva dabūt arķibīskaba Grīnberga un arī pareizticīgo baznīcas virsgana parakstus.

Vispirms devos uz Meža parku pie bij. Saeimas priekšsēža Paula Kalniņa. Par manifesta projektu viņu jau bija informējis Brūno Kalniņš. Saeimas priekšsēdis bija mazliet sarūgtināts, domājams par to, ka visa šī lieta nav ierosināta un iepriekš pārrunāta LCP plēnārajā sēdē un ka tagad tās priekšsēdim liek priekšā parakstīt jau gatavu tekstu. Es mēģināju nomierināt Paulu Kalniņu, sacīdams, ka Konstantins Čakste bija uzdevis Brūno Kalniņam informēt par šo ierosinājumu Saeimas un LCP priekšsēdi. Tad Pauls Kalniņš noprasīja, cik parakstu mēs cerot savākt un kādas personas apmeklējot. Nekādā ziņā nevarājam meklēt Ulmaņa un vācu laikā sakompromitētas personas. Kad izteicu pārliecību, ka mums izdosies savākt simts redzamo politisku un kultūrālu darbinieku parakstus, tad Pauls Kalniņš domīgs kratīja galvu: zem šīs noteiktās deklarācijas tik daudz parakstu gan neizdosies savākt. Novēlēdams labas sekmes, viņš apsolija dot savu parakstu pirmajā vietā tikai tad, kad zem deklarācijas jau būs 99 paraksti un piebilda, ka viņš, kā Saeimas priekšsēdis, pieradis reprezentēt simtu. No Brūno Kalniņa parakstu nemaz neprasīju, jo sapratu, ka viņam bija sevišķi apstākļi: vācu gestapo viņu bija palaidusi valā no cietuma 1941. gada Ziemassvētkos ar noteikumu, ka viņš paraksta svinīgu solījumu ar politiku nenodarboties. Ja nu tagad šis dokuments ar Brūno Kalniņa parakstu nāktu gestapo rokās, tad viņu nomocītu koncentrācijas nometnē. Tomēr viņš lūdza viņa parakstu pievienot tam tekstam, ko sūtīs uz ārzemēm iesniegšanai Anglijas un ASV valdībām.

Tad gāju pite citiem sociāldemokrātiem. Bij. Saeimas frakcijas prezidija loceklis un finanču ministrs V. Bastjānis deva savu parakstu tūlīt, bez jebkādām ierunām. Fricis Menders parakstu noraidīja, motivēdams savu negatīvo attieksmi, protams, ne ar bailēm no gestapo represijām, — bet ar dogmatiskiem motīviem: viņš nevēloties politiski sadarboties ar dažādiem pilsoņiem. Bez Paula Kalniņa un Voldemāra Bastjāņa

deklarāciju vēl parakstīja divi sociāldemokrātu deputāti. To vairums Rīgā nedzīvoja un laba daļa smaka Staļina darba no-metnēs Sibīrijā. Tad gribēju zem deklarācijas dabūt bij. Latvijas ministru prezidentu parakstus. Zigfrīds Meierovics, Arturs Alberings, Jānis Pauļuks bija jau miruši, citi aizvesti uz Sibīriju vai kādu Krievijas cietumu (Hugo Celmiņš, M. Skujenieks). Latvijā dzīvi palikuši vēl bija P. Juraševskis, Voldemārs Zāmuēls un Ādolfs Bļodnieks. No pirmā parakstu biju dabūjis, Zāmuēls labprāt parakstīja, gan arī izteicot šaubas, vai mēs simtu ievērojamu darbinieku parakstu savākšot. A. Bļodnieks, par kuņa pozitīvo atbildi nemaz nešaubījās, mani pārsteidza ar savu katēgorisko nē. Motīvi man likās diezgan dīvaini: viņa brālis inženieris Kārlis esot izsūtīts uz Sibīriju un parakstīšanas gadījumā varot sagaidīt kādas represijas pret viņu, jo deklarācija vērstoties arī pret komunistiem. Kad par šiem Bļodnieka motīviem pastāstīju K. Čakstem, viņš, neticīgi smīnēdams, sacīja, ka Bļodnieks strādājot kādā vācu okupācijas varas koncesionētā uzņēmumā un baidoties zaudēt savu darbu.

Es gribēju redzēt zem deklarācijas pēc iespējas vairāk bijušo ārlietu ministru un sūtņu parakstu, jo bijām nolēmuši tās norakstu iesniegt Anglijas un ASV valdībām. Kad abi ar bijušo ārlietu ministru un sūtni Ludvigu Sēju sastādījām šo abu amatu pildītāju sarakstu, bijām spiesti konstatēt, ka visi viņi, kas nebija agrāk miruši vai atradās tagad ārzemēs, bija aizsūtīti vergu darbos uz Sibīriju.

Arī Saeimas deputātu Rīgā daudz neatradām. Viņu viena daļa smaka Sibīrijā, citi bija apmetušies uz dzīvi provincē un viņu dzīves vieta pat nebija zināma. Tomēr daļa deputātu bija sasniedzama un tie, pie kuņiem mēs griezāmies, labprāt deva savus parakstus — Jānis Breikšs, mācītājs Jānis Teriņš, Jānis Goldmanis, Ādolfs Klīve, E. Grantskalns un daži citi. Vācot šos parakstus, es personīgi ierados pie bijušā deputāta Ādolfa Klīves. Viņš savu parakstu neliedza, bet stādīja noteikumu: lai pirmo vietu zem deklarācijas rezervējot Albertam Kviesim, bijušam valsts prezidentam. Uz to katēgoriski paziņoju, ka šim vīram, kas ļāvis iecelties ģenerāldirekcijā par tieslietu direktoru atstādinātā Valdmaņa vietā, nav paredzēta

nekāda vieta. Klīve vēl sākumā īsti negribēja saprast manus negatīvos motīvus pret A. Kvieši, bet beidzot piekāpās un deva savu parakstu bez A. Kvieša pieaicināšanas.

Parakstīt deklarāciju nolēmām uzaicināt tikai tādus rakstniekus, kuņiem ir plaši pazīstams, reprezentatīvs vārds. Es nogāju pie Kārļa Skalbes, kuņš bez vismazākās vilcināšanās deva savu parakstu un sirsnīgi vēlēja vislabākos panākumus. Dzejnieka acis staroja, kad es šķīroties ļoti optimistiski apgalvoju dzejnieka vārdiem, drīz vien latviešu tauta „nems likteņa šautuvi savās rokās” un izcīnīs Latvijas demokrātiskās republikas atjaunošanu. Arī Jānis Grīns labprāt pievienojās manifestam un uzņēmās pat savā darba istabā Valtera un Rapas apgādā kādas dienas turēt manifesta oriģinālu, lai tur varētu pienākt un parakstīties citas uzaicinātās personas. Kā bijām nolēmuši, uzaicināju parakstīt deklarāciju dažu lielāko grāmatu apgādu vadītājus. Zelta Ābeles vārdā to parakstīja Miķelis Goppers.

Mums izdevās dabūt parakstus arī no visu triju baznīcu augstākajiem pārstāvjiem: Jezups Rancāns pielika savam parakstam klāt ne tikai Saeimas vicepriekšsēža titulu, bet arī katoļu baznīcas bīskapa amata atzīmi. Arī luterāņu baznīcas augstākais priekšnieks archibīskaps Grīnbergs deva savu parakstu un to pašu darīja arī pareizticīgo bīskaps.

Sevišķi labi man veicās pie tiesas darbiniekiem. Kad biju jau dabūjis liberālo senātoru Voldemāra Zamuēla un Mintauta Čakstes parakstus, nolēmu griezties arī pie senāta priekšsēža Gubeņa. Es zināju, ka viņš tūlīt pēc 15. maija apvērsuma bija kopā ar dažiem senātoriem ieradies pie Ulmaņa un, pacēlis roku fašistiskam sveicienam, senāta vārdā patētiski izteicis uzticību vadonim. Kad senātoram V. Zamuēlim jautāju, vai ir vērts tērēt laiku un iet arī pie Gubeņa, tad dabūju atbildi — mēģināt var, viss atkarāsies no tam, kādā noskaņojumā jūs sastapsit šo oriģinālo kungu, kuņš ir ļoti emocionāls.

Pie senāta priekšsēža negāju uz tiesu pili, bet uz viņa privāto dzīvokli. Jau no pirmās saskares nomanīju, ka šis cilvēks nespēlē augstu tiesas kungu, bet ir cilvēcīgi atklāts, pat sirsnīgs. Kad es aizrautīgi minūtes piecas biju runājis par Latvijas patreizējo traģisko likteni un par lielo patriotisko uzdevumu,

kas spiež mūs visus atkal vienoties kā 1918. gada novembrī, tad arī vecajam vīram iemirdzējās acis un senāta priekšsēdis, izlasījis manifesta tekstu un ieraudzījis zem tā archibīskapa Grīnberga parakstu, bez jebkādam atrunām parakstīja mūsu manifestu.

Un tad nāca pārsteigums, kādu tikai vienu reizi esmu piedzīvojis savā gaŗajā mūžā. Gubenis, piecēlies kājās, izjusti, mazliet svinīgi, sacīja: „Cielēna kungs, man jāatklāj jums kāds noslēpums. Es esmu iemilējis jūsu kundzē. Kā zināt, es esmu ļoti reliģiozs cilvēks un darbojos par luterāņu baznīcas pārvaldes priekšnieku. Esmu daudz lasījis par kristiānismu un tā vēsturi, bet nekur neesmu atradis tik dziļus vārdus par kristiešiem, kādus sastapu jūsu kundzes grāmatā Vidus laiku māksla.” Paņēmis no grāmatu skapja Maijas darbu, Gubenis patētiski nolasīja to vietu, kas citēta manu memuāru II sējuma 262. lpp.

Vainagots ar šādu panākumu, es no senātora Gubeņa tieši devos pie tiesu palātas priekšsēža Zvejnieka, kuŗa darba kabinets atradās nevis jaunajā Tiesu pilī, bet vecajā tiesas namā. Pazīnu viņu personīgi no demokrātijas laikiem, kad darbojāties Saeimas centrālajā vēlēšanu komisijā, kur Zvejnieks ilgu gadus pārstāvēja Tiesu palātu. Zināju, ka viņš ir konservatīvs kungs un stāv tuvu zemnieku savienībai. Tagad nezināju, kādi īsti ir viņa politiskie uzskati. Bet iedomājos, ja man tik viegli izdevās ieņemt senāta priekšsēža „cietoksni”, tad izdosies arī tas pats ar tiesu palātas priekšsēdi. Un tiešām, viņš pilnīgi padēvās maniem patriotiskajiem vārdiem un ne tikai pats parakstīja, bet aicināja tūlīt savā kabinetā palātas un apgabaltiesas locekļus un prokurus. Pēc Zvejnieka ievada vārdiem, es noturēju piecas minūtes gaŗu uzrunu un tad svinīgi nolasīju mūsu deklarācijas tekstu. Visi aizrautībā, bez jautājumiem, parakstīja demokrātisko un nacionālo manifestu.

So nosvērto un aukstasinīgo tiesas vīru un prokuroru padošanos manu vārdu ietekmei es uzskatīju par vienu no lielākiem panākumiem manā mūžā. Es sajutu, ka 15. maijs nu ir uzvarēts un ka ir iespējama latviešu vienošanās ap 18. novembri. Šajā vienībā celsies augšā mūsu brīvā Latvija.

Lai manifests gūtu ietekmi leģionā, bija vajadzīgs savākt

iespējami daudz ģenerāļu parakstu. Ģenerāļi Kurelis un Ver-ners Tepfers, kā arī bij. kaŗa ministrs Eduards Kalniņš pirmie parakstījās. V. Tepfers dabūja vēl divu Rīgā dzīvojošo ģe-nerāļu parakstus. Piecu ģenerāļu parakstu mums likās par maz, tāpēc man uzdeva braukt uz Ādažu un Bīriņu pagastiem, kur dažādās vietās dzīvoja ģenerāļi Peniķis, Vācietis un Francis.

Lielā Baltezera krastā, savā savrupmājā dzīvoja ģenerālis Peniķis, veco strēlnieku un Latvijas brīvības kaŗa vadonis un pēdējais demokratiskās Latvijas armijas komandieris. Viņu sastapu ļoti žirgtu, kaut gan gadu nasta bija viņam jau itin paliela. Personīgi viņu pazinu no dažādiem valsts svētku sarīkojumiem pie valsts un ministru prezidentiem. Viņš un viņa jaunā kundze uzņēma mani ļoti sirsnīgi, pacienāja ar brokastīm. Kādu stundu pārrunājām starptautisko, politisko un militāro stāvokli un Latvijas valsts izredzes. Arī šis kaŗa mākslas speciālists bija pārliecināts, ka Vāciju apvienotie sabiedroto spēki sakaus. Ģenerālis Peniķis labprāt parakstīja mūsu manifestu un es ar R. Veidemaņa automobili un šoferi braucu tālāk uz Carnikavas muižas centru, kas bija piešķirts bijušajam kaŗa ministram ģenerālim Vācietim. (Viņš nebija rada boļševiku kaŗa vadonim pulkvedim Jukumam Vācietim.) Ģenerālis Vācietis Carnikavas muižas nelielajā vienstāva „pilī” bija ierīkojis elegantu dzīvokli ar labām stila mēbeļem un pavasaŗos un vasarās kopa augļu kokus, puķes un sakņu dobes. Kaut gan viņš bija Arveda Berga konservatīvās partijas piekritējs, tomēr viņš mani, sociāldemokrātu, kuŗš nikni bija kaŗojis pret labo spārnu, uzņēma ļoti laipni, cienāja ar pusdienām un sarunājās, kā vēroju, atklāti un lojāli. Redzēdams, ka pa-rakstus jau devuši visu triju baznīcu galvas, augstie tiesas kungi un daži ģenerāļi, bijušais kaŗa ministrs labprāt pievienoja savu parakstu.

Tālāk braucām uz Saulkrastiem, kur nelielā savrupmājā dzīvoja ģenerālis Francis. Ar viņam raksturīgo sirsnīgo smaīdu viņš aicināja mani vakariņās. Tās biju jau iebaudījis pie Vācieša un ar Franci sadzērām pa glāzei vīna uz Latvijas augšām-celšanas, kam nu atvaļinātais ģenerālis ar savu parakstu atkal zvērēja.

Vēl ievācām dažu publicistu un politiķu darbinieku parakstus, lai drīzumā noslēgtu manifesta lietu. Viņu starpā minams bijušais ministrs Spricis Paegle.

Zem šī dokumenta beidzot atradās 185 paraksti, kad marta beigās devos pie Paula Kalniņa uz Meža parku. Tagad mani pavadīja divi studenti ar automātiskām pistolēm kabatā, kas bija gatavi ar ieročiem glābt svarīgo dokumentu, ja tas būtu vajadzīgs, no gestapo aģentiem.

Pauls Kalniņš nu parakstījās kā pēdējais, 186., viņam rezervētajā pirmajā vietā. Viņš valstīdīgi izteica savu izbrīnu par to, ka mums izdevies savākt tik daudz parakstu. Viņš tam neesot ticējis. Norunāju ar bijušo Saeimas priekšsēdi un valsts prezidenta vietas izpildītāju dienu un stundu, kad viņš un viņa bij. kollēgas, Saeimas vicepriekšsēži K. Pauļuks un bīskaps J. Rancāns varētu ierasties pie Pieminekļu valdes priekšnieka ģenerāļa V. Tepfera, lai personīgi nodotu ģenerālim R. Bangerskim deklarāciju.

Ar pulkveža Plensnera vidutājību satikos ar ģenerāli Bangerski, nolāsīju viņam iesniegumu un parakstus, kā arī aicināju viņu ierasties noteiktā dienā un stundā pie ģenerāļa Tepfera, lai oficiāli no Saeimas priekšsēža un valsts prezidenta vietnieka rokām saņemtu svarīgo politisko dokumentu. Bangerskis piekrita šai oficiālajai ceremonijai.

Noteiktā dienā un stundā arī es ierados pie Vernera Tepfera. Liels bija mans pārsteigums, kad citādi pieklājīgais ģenerālis Bangerskis lika Saeimas prezidija locekļiem gaidīt vairāk nekā pusstundu. Sākumā domāju, ka ģenerālis aizkavēts kādu svarīgu amata pienākumu pildīšanā. Tomēr izrādījās pavisam citādi. Viņa adjutants piezvanīja pa tālruni un ģenerāļa uzdevumā atvainojās par neierašanos, ko viņš pēc ilgākas pārdomas vispār nevarot darīt.

Savu atmiņu trešajā sējumā ģenerālis Bangerskis plaši pakāvējas pie šīs lietas, ievietojot pat mūsu deklarācijas tekstu. Viņš ar dažādiem motīviem mēģina attaisnot savu noraidošo stāju. Galvenais iemesls esot bijis tas, ka viņš pie labākās gribas nevarējis izgudrot, kāda būtu tā vara, kas gribētu un spētu Latvijas neatkarīgai valstij palīdzēt. Labāk būtu godprātīgi

atzinies: šāda politiska sadarbība ar nacionālo un demokrātisko LCP nebija savienojama ar aklu kalpošanu Hitlera Vācijai. Vēl jāpiebilst: nekautrīga nepatiesība ir Bangerska apgalvojums, ka es it kā esot viņam ieteicis mūsu memorandu iesniegt Vācijas iekšlietu ministram Himleram.

Kaut arī ģenerālis Bangerskis no sadarbības ar LCP atteicās, mūsu akcija vispārīgi labi izdevās. Mums viņš nemaz nebija vajadzīgs politisku mērķu sasniegšanai, bet viņa vārds noderēja kā ārēja sega, lai iedrošinātu bailīgākos parakstītājus.

Kaut arī mūsu manifesti nevarēja figurēt kā iespiests aicinājums tautai celties kājās cīņā par brīvu Latviju, tomēr tam bija divējādā ziņā sava liela nozīme. Vispirms, tas bija veicis latviešu dažādo atbildīgo personu mobilizāciju ap neatkarīgās, demokrātiskās Latvijas ideju, kas pēc Ulmaņa diktatūras, komunistu baigā gada un vācu okupācijas sajukuma bija liels solis uz priekšu. Otrkārt, mēs pa Leonīda Siliņa nokārtoto nelegālo jūras pastu nosūtījām manifesta fotokopiju sūtnim V. Salnam uz Stokholmu ar lūgumu to pār fotografēt un nogādāt sūtniem K. Zariņam un A. Bilmanim iesniegšanai Anglijas un ASV valdībām.

Tāda bija mana dzīvā līdzdarbība šai lielajā LCP politiskajā akcijā.

1944. gada aprīļa beigās vācu politiskā policija apcietināja Konstantīnu Čaksti, viņa brāli Mintautu, bij. ārlietu ministru Ludvīgu Sēju un dažus citus LCP darbiniekus. Kaut gan K. Čakstes vietā stājās Verners Tepfers, tas bija ļoti smags sitiens latviešu pretestības kustībai un tās vadībai. Es nozudu no Rīgas un paslēpos Zemgalē, netālu no Lietuvas robežas, lai tur nogaidītu pirmo iespējamību bēgšanai uz Zviedriju.

12. PĀRI BALTIJAS JŪRAI UZ ZVIEDRIJU

Jau ziemā biju pārdomājis un nolēmis, ka negaidīšu, kamēr krievu armija iebrūk Latvijā, bet laikus pārceļšos ar LCP

noorganizēto nelegālo laivu satiksmi pāri Baltijas jūrai uz Gotlandes salu. Zem boļševiku varas palikt pēc Baigā gada piedzīvojumiem nekādā ziņā negribēju. Tagad pēc minēto LCP darbinieku arestiem, kā arī arvien nelabvēlīgākos vispārējos apstākļos atzinu, ka Latvijā vairs nekā svarīga neveikšu. Arī man draudēja apcietināšana, varbūt pat nāve vācu koncentrācijas nometnē. Tikai nu visi mani sakari ar LCP personām, kuņām bija darīšana ar slepeno aizjūras satiksmi, bija pārtrūkuši un līdz ar to bēgšana pa šo ceļu kļuva neiespējama.

Rīgā gan cirkulēja baumas, ka no Ventspils pastāvot privāta nelegāla satiksme ar Gotlandi, bet par pārvešanu zvejnieki ņemot lielu naudu, 5 un vairāk tūkstoš ostmarku no personas. Šādas summas zvejnieki plēšot no dezertieriem. Turklāt braucēšana nemaz neesot droša. Daži zvejnieki paņemot no braucējiem naudu jau Ventspilī, un tad viņus pametot kaut kur jūrmalā, vai pat izmetot jūrā.

Nolēmu nogaidīt, kamēr atkal atjaunojas sakari ar LCP nelegāliem darbiniekiem, ar kuņu palīdzību mēs trīs — Maija, Izabella un es — varētu nokļūt Zviedrijā.

Tomēr uz to man nebija jāgaida, jo gadījums deva iespēju doties uz Zviedriju ar privātu zvejnieku laivu.

Mana meita Izabella no kādas savas draudzenes bija dzirdējusi, ka daži jauni cilvēki, kas izvairās no mobilizācijas, taisoties ar zvejnieku palīdzību bēgt uz Zviedriju. Uzņemu kontaktu un noskaidroju, ka tiešām ap maija vidu šāds brauciens notikšot. Pieteicāmie arī mēs trīs.

Pagaidām prom no gestapo aģentu acīm uzturējos pie Maijas brālēna Alberta Ružģieša Mežmuižas pagasta Dālķenos. Dīvains bija šo māju saimnieks, beidzis Maskavā archeoloģijas institūtu un strādājis ilgāku laiku Tukumā par vēstures skolotāju ģimnazijā. Tikpat dīvaina bija viņa sieva Amanda: viņa bija beigusi Maskavas universitātes vēstures fakultāti un arī darbojusies kādu laiku par skolotāju. Interesantās sarunās ar šiem izglītojamiem lauciniekiem pārlaidu maija pirmās divas nedēļas, līdz saņēmu no Maijas franču valodā telefonisku ziņu, ka man steidzīgi jāierodas Zilēnos. Tas nozīmēja, ka

pienākusi no Izabellas ziņa par konkrēto braukšanas dienu uz Zviedriju.

15. maijā ieradies Zilēnos dabūju zināt, ka jāizbrauc no Rīgas uz Ventspili 18. maija agrā rītā, lai naktī celtos pāri uz Gotlandi. Jāmaksā būs 5.000 ostmarkas par katru personu un līdzī var ņemt tikai mazu somiņu, ko katrs pats var panest, jo no Ventspils līdz laivas atiešanas vietai būs jāiet kājām ap 15 kilometru. Kabatā man bija rezervētas brauciena vajadzībām 4.000 ostmarkas: 3.000 markas vēl palikušas no M. Gopperam pārdotās Jēkaba Kazāka gleznas un 1000 markas no R. Veide-manim pārdotās Ģ. Eliasa gleznas. Tātad pāris dienu laikā jāsamobilizē 11.000 ostmarkas. Kā to lai spēj? Svaiņi Kristaps un Juris nevarēja palīdzēt, jo nekādas naudas viņiem nebija. Nolēmu tomēr braukt, cerībā, ka kādu daļu izdosies nokaulēt un kādu daļu savākt, pārdodot Rīgā kādas zeltlietas un vēl kādas gleznas.

Sirsnīgi atvadījos no radiem, kuņus nu redzēju pēdējo reizi savā mūžā. Ejot pa laipu pāri Platones upei, apgriezos, lai mestu pēdējo ardievu skatienu tik iemīļotajiem Zilēniem, kuņus jau pazinu kopš 1910. gada. Pie dārza stāvajā krastā parādījās Zilēnu māte, lai līdz ar rokas mājiņiem man sūtītu savus pēdējos vārdus: „Laimīgi, laimīgi!...”

Jelgavā LCP darbinieks Vilis Eiche, kas bija kļuvis mans draugs, apsolīja divu dienu laikā no draugiem savākt vienu tūkstoti ostmarku un tās atvest man uz Rīgu. Sirsnīgi atvadījos no Eiches kundzes Aleksandras, no profesora Teichmaņa un viņa kundzes Elzas, steidzīgi devos uz Rīgu.

Šeit laimīgi izdevās no man pazīstamā dārniecības īpašnieka un gleznu kolekcionāra Kārļa Elkšņa un viņa laipnās kundzes Helenas saņemt 3.500 ostmarkas, par ko viņiem atstāju kādu vērtīgu Ģederta Eliasa nedzīvo dabu, kas kādreiz koši deko-rēja Parīzes sūtniecības ēdamsalonu. Verners Teffers laipnā kārtā sagādāja no pāris draugiem vienu tūkstoti ostmarku. No drauga Teodora Staprāna dabūju 1.000 marku, par ko viņam uzdāvāju kādu Skridas gleznu. Pārdevu Maijas zelta pulksteni un vēl kādas rotas. Kopā sanāca 11.000 ostmarku. Nu biju pārliecināts, ka ar tām pietiks, ko samaksāt zvejniekiem.

Dzili atmiņā iespiedušās divas izjostas atvadišanās. Ar savu seno draugu Augustu Vecozolu, pie kuŗa Rīgā biju apmeties, sadzeŗot atvadas glāzītes, vēlu naktī pārrunājām raibās laikmetu maiņas un cilvēka svaidīgo likteni tajās. Pie drauga Ādolfa Lietuvieŗa un viņa kundzes Lilijas, atvadoties sirsnīgi apskāvu savas draudzenītes, viņu jaukāŗ trejmeitiņas — Kaiju, Viju un Āriju. Turpat sadzēru krietnu ŗņabi ar Brūno Kalniņu, novēlot viņam izturību priekŗā stāvoŗās grūtās dienās. Viņu drīz pēc tam, 11. jūlijā, apcietināja un kopā ar Konstantīnu Čaksti un daŗiem citiem aizsūtīja uz Stuthofas koncentrācijas nometni Vācijā. Tur Čakste mira 1945. gada 21. februārī, bet Brūno Kalniņu atbrīvoja maija sākumā uzvarētāja angļu-amerikāņu armija.

Satīkŗšanās ar zvejnieku starpnieku studentu Alsiņu bija nolikta Rīgā pie Izas draudzenes.

1944. gada 18. maija agrā rītā iekāpām vilcienā, lai dotos uz Ventspili. Acis kļuva valgas, kad pa vagona atvērto logu metu pēdējo skatienu uz manu miŗo Rīgu, kuŗu, kā nojautu, redzu nu pēdējo reizi . . .

Mūsu braucēju grupā bija desmit cilvēku, vairumā jauni vīriŗi. Savā starpā nesarunājāmieŗ, lai nedurtos acīs kādiem slepeniem gestapo aŗentiem. Dubultos mums pievienojās vēl viens bēglis, kas bija vareni stiprinājies uz atvadiŗanos. Kad noprasīju, kāpēc viņŗ tik daudz dzēris, viņŗ, smiedamies, atbildēja: „Uz laimīgu izdoŗanos. Vakar sazinājos pa tālruni ar Ventspili, tur valda tāda noskaŗa, ka iekriŗana vien būs.”

Kad vilciens tuvojās Tukumam, es pārliku, vai Maijai ar Izu nekāpt ārā, jo baidījos, ka, tieŗām, Ventspilī ieskriesim gestapo aŗentu nagos. Bet viņas pretojās. Tomēr viss gāja labi, izņemot divus drāmatiskus pārsteigumus — krastā un jūrā.

Mēs salasījāmieŗ dzīvoklī pie kāda pusmūŗa zvejnieka. Samaksāju norunāto un viss likās pilnīgā kārtībā. Mums piedalīja klāt kādu jaunu cilvēku, kas mūs aizvedīŗot kādus 15 kilometrus uz jūrmalu meŗa malā, kur jāierodas ap divpadsmitiem naktī, kad vistumŗāks. Labā gara stāvoklī devāmieŗ ceļā. Negājām grupā, bet izklaidus. Kaut gan nesamā nebija daudz, sākām jau nokust, steigdamies pa smilŗanu taku. Bija jau tuvu

pusnaktij, kad jautrais dzērājs galīgi nogura. Viņš apsēdās un noteica, ka tālāk iet nespējot. Lai mēs laimīgi braucot uz Zviedriju bez viņa. Nolēmām neatstāt ceļa biedru mežā vienu un sākām viņu nest. Laimīgi bijām, kad nonācām galā. Bet motorlaivas nebija un tā arī nenāca. Pagāja pusstunda, otra, trešā... Tumsa, lielais draugs, zuda un gaisma tuvojās kā ienaidnieks. Pulkstenis jau bija pusdivi, sāka gaismot pret rīta pusi. Nu varēja uzklīst kādi vācu jūras sargi un kļūt mums bīstami. Mums gan bija sagatavoti divējāda veida ieroči: divas degvīna pudeles ar krietnu gabalu speķa un arī divas pistoles. Uz pirmiem palaidāmiešiem vairāk.

Piepeši jaunais zvejnieks, mūsu ceļrādis, paziņoja: „Acīm redzot, vedēji, izbraucot no ostas, apcietināti; nogaidīsim vēl kādu brīdi un tad izklīdīsim katrs uz savu pusi...”

Varēja rasties aizdomas, ka esam iekrituši blēžu nagos, kas piesavinājušies mūsu naudu, piemānījuši un tagad grib vienkārši pamest mūs likteņa varā. Ierosināju palikt visiem kopā, jauno zvejnieku paturēt kā ķīlnieku. Uz Ventspili ies Izabella un viens jauns cilvēks, lai uzmanīgā veidā noskaidrotu, kas noticis ar pārvedēju.

Viņi vēl nespēja doties ceļā, kad jūrā tālienē iedzirkstījās zils gaismas stariņš. Tas bija mūsu glābēja kuģa signāls. Drīz vien sadzirdējām motora skaņu, kas kļuva arvien stiprāka, beidzot krēslā ieraudzījām arī aizkavējušos motorlaivu. Jūras zvejas laiva peldēja tik dziļi, ka nevarēja piebraukt pie malas. Bija līdz jostas vietai jābrien aukstā ūdenī. Pa virves kāpnēm uzrāpāmies uz klāja. Pametuši pēdējos skatienus pret dzimto zemi un pamājuši tai mīļas ardievas, devāmies ceļā uz rietumiem. Ērtību, protams, nekādu. Maiju ar Izu novietoja kādā kravas telpā, kur bija jāguļ uz zivju kastēm. Es kopējā telpā likos gulēt uz netīras grīdas, pagalvī palicis savu portfeli ar lugu manuskriptiem. Biju laimīgs, ka esmu izglābies no nāves... Tā būtu manu ceļu noslēgusi Vācijas koncentrācijas nometnē vai Sibīrijas tundrā. Tomēr mani māca nemiers. Es, kas vakar aicināju tautiešus būt gataviem cīņā par Latvijas brīvību, tagad pats dezertēju. Kaut cik sevi nomierināju — rietumos, Stokholmā, es citādā veidā aktīvi turpināšu cīņu.

Taisijos iemigt, kad piepeši kāds iesaucās: „Vācu kaŗa kuģis! Esiet gatavi braukt uz Vāciju gūstā.” Tomēr laime arī šoreiz stāvēja mūsu pusē. Kaŗakuģis, laikam citu uzdevumu veikdams, pabrauca gaŗām, mūs neaizturēdams.

To nakti jūŗa bija samērā klusa, mūsu laivas motors strādāja žirgti un 19. maijā ap pulksten četriem pēc pusdienas ieraudzījām tālumā zemes svītru, Gotlandes salu. Pēc stundas jau iebraucām Slites zvejnieku ostā. Tur mūs tūlīt saņēma kāds policists un apstāja ziņkārīgi zvejnieki. Policijā mūs uzņēma laipni un norīkoja izsniegt bez atlīdzības zvejniekiem degvielas atpakaļbraukšanai. Mūs novietoja pārgulēšanai kādā nelielā tukšā mājā. Policijas priekšnieks atvainojās, ka nevarot mums sagādāt kādu labāku nakts māju, jo zvejnieku ciemā viesnīcu neesot. Uz grīdas bija novietoti madrači, spilveni un segas, ko bija sagādājuši policijas prieknieka kundze no draugiem un kaimiņiem. Viņa bija sirsnīga, pacienāja mūs arī ar siltu kafiju un sviestmaizēm.

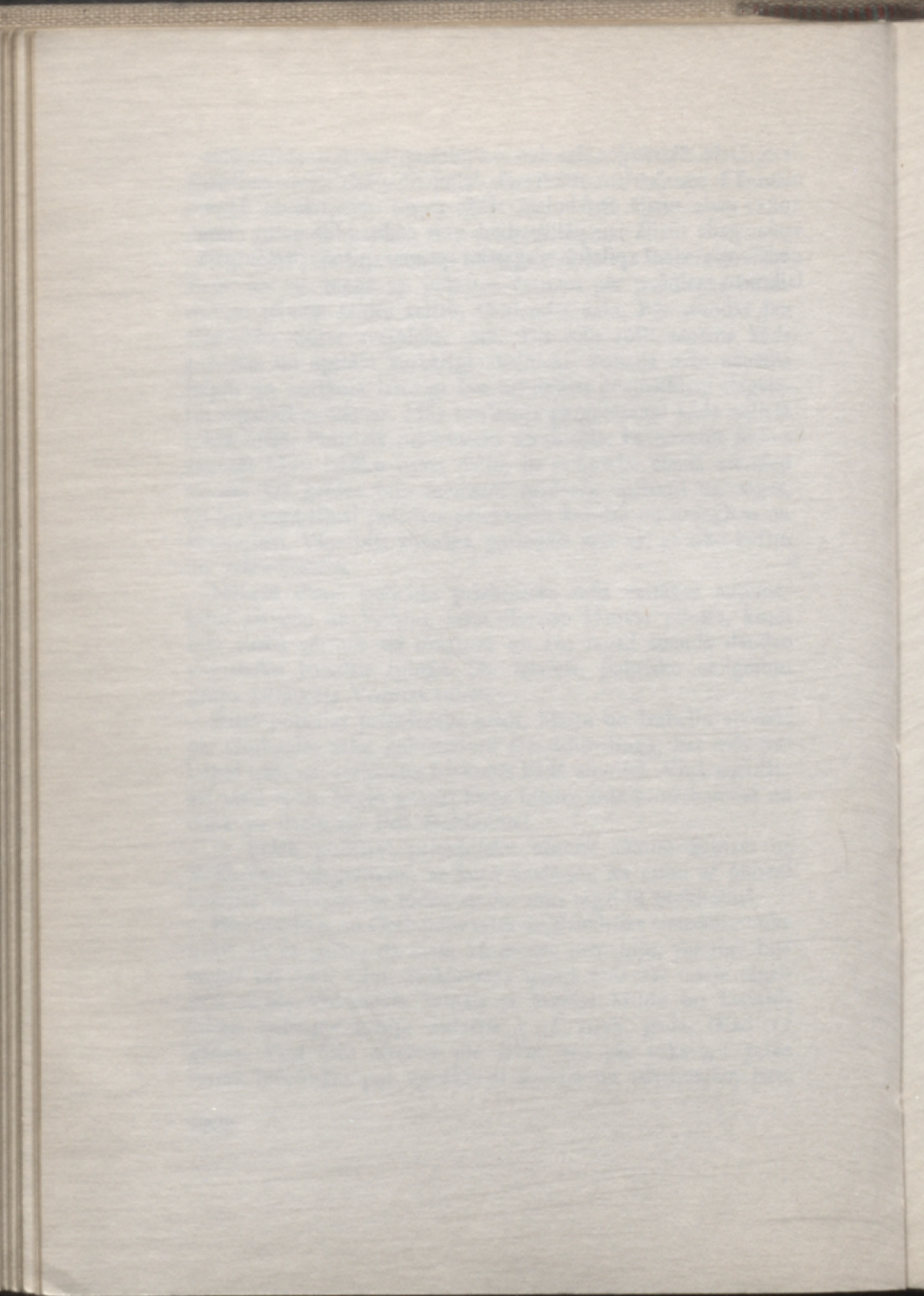
Nākošā dienā policijas priekšnieks mūs vairākos automobiļos aizveda uz Visbiju, seno slaveno Hanzas pilsētu, kuŗai bija sirma vēsture aiz muguras un kas tagad snauda daudz viduslaiku baznīcu ruīnās. Nu latviešu politisko emigrantu grupu iztraucēja Visbijas mieru.

Slites policijas priekšnieks mani, Maiju un Izabellu aizveda pie Gotlandes salas gubernātora (landshövding), kas mūs ļoti laipni uzņēma, ieaicināja brokastīs kādā viesnīcā. Viņš sagādāja arī visai mūsu bēgļu grupai kuŗa biļetes līdz Nineshamnai un tālāk pa dzelzceļu līdz Stokholmai.

Es lūdzu policijas priekšnieku nosūtīt sūtnim Salnam uz Stokholmu telegrammu, ar kuŗu paziņoju, ka esmu ar ģimeni ieradies Gotlandē un lūdzu atnākt mūs sagaidīt Stokholmā.

Pārbrauciens no Gotlandes salas uz Zviedrijas cietzemi notika naktī un es gulēju tik cieti, ka nemaz nemanīju, vai jūŗā bija augsti vai zemi viļņi. Stokholmas stacijā mūs 21. maijā sagaidīja sūtnis Voldemārs Salnais ar kundzi Mildu un Leonīds Siliņš. Salnājus nebiju redzējis kopš 1933. gada, tātad 11 gadus. Viņi mūs aizveda pie sevis, kur pie vakariņu galda īsumā informēju par apstākļiem Latvijā un pārrunājām izre-

dzēs. Drīzi šķirāties, lai dotos atpūtā uz mums ierādīto viesnīcu. Tā pēc četriem nebrīvajā dzimtenē pārļautiem gadiem, 1944. gada maijā Stokholmā sākās mana trešā trimda, kuņai 1964. gada maijā jau palika divdesmit gadu. Līdz ar to esmu nodzīvojis vienā pilsētā visgarāko posmu manā personīgajā laikmetu maiņā.

Otrā pasaules kara noslēgums

1944. gada otrajā pusē notika izšķirīgs pagrieziena otrā pasaules kara militārajā norisē. Tad skaidri iezīmējās Hitlera varas noriets un sabiedroto armiju uzvara.

Jau līdz tam sarkanarmija bija pārgājusi plašā uzbrukumā visā gaņajā frontē un dzina vāciešus ārā no krievu zemes. 1944. gada jūlijā krievu armija bija nonākusi pie Baltijas valstu robežām. Jūlija beigās tā jau iedrāzās Lietuvā un straujā, pilnīgi pārsteidzošā triecienā no turienes ielauzās Jelgavā un uz laiku pat ieņēma Tukumu, atstājot Vidzemi un Rīgu ielenkumā. Septembrī krievi ieņēma Klaipēdu un atgriezta vācu ziemeļu armiju no sauszemes satiksmes ar Vāciju. 13. oktobrī viņi ieņēma Rīgu un ielencā vāciešus, kā arī daļu latviešu leģionāru, tā sauktajā Kurzemes cietoksnī. Varena krievu veltis ielauzās Vācijas un Polijas teritorijā un strauji virzījās vienmēr tālāk uz priekšu.

1942. gadā angļu armija ģenerāļa Aleksandra un ģenerāļa Montgomerija vadībā deva smagus triecienus vāciešiem un itāļiem ziemeļu Afrikā, kas tur cīnījās, lai iekāpotu Ēģipti un Suecas kanāli. (Atzīmēsim, ka ģenerālis Aleksandrs savu militāro karjēru veidojis arī Latvijā 1919. gadā, kad pēc Cēsu kaujas mūsu valdība iecēla angļu militārās misijas locekli, jauno majoru Aleksandru par komandieri vācu landesvēram, ko pārdēvēja par Tukuma pulku un nosūtīja uz Latgali pret bolševikiem.) 1943. gadā angļu un amerikāņu armijas sakāva vācus un itāļus Afrikā un pārcēlās uz dienvidu Itāliju, kur sāka savu uzvaras gājienu. Drīzi vien jau iestājās Musolini varas noriets. 25. jūlijā karalis kopā ar armijas vadību viņu gāza un apcietināja. Tomēr 12. septembrī vācieši viņu atbrīvoja un ziemeļu Itālijā viņš atjaunoja savu valdību un turpināja karu pret sabiedrotiem. Cīņās ar vāciem angļu un amerikāņu

kaņaspēks virzījās cauri Italijai un, beidzot, 1945. gada pavasarī pilnīgi sakāva apvienotos fašistu spēkus. No pazudefētās cīņas bēgošo vadoni Musolini notvēra itaļu partizāni 27. aprīlī un nākošajā dienā pakāra pie telefona staba. 2. maijā šī vācu un itaļu armijas vadība kapitulēja bez noteikumiem. Tā beidzās otrais pasaules kaņš Afrikas un Italijas frontē un tāds bija fašismā atjaunotās Romas valsts teātrālā „cezara” gals.

Tomēr angļu un amerikāņu armija sevi īsti parādīja par otrā pasaules kaņa izšķirīgu faktoru citā kaņa laukā, 1944. gada otrajā pusē, pēc jūnija iebrukuma Francijā, Normandijā. Nu izbeidzās vācu zobgalības par angļiem un amerikāņiem kā tirgoņu un rūpnieku nācijām, kuņām esot sveša kaņa māksla un militāra varonība. Bez satura palika arī anekdots, kas cirkulēja Eiropā. Katrā kaņā, lai uzvarētu, ir vajadzīgas asinis, nauda un laiks, bet otrajā lielkaņā grūti sabiedrotiem esot tāpēc, ka asinis dodot krievi, amerikāņi vienīgi naudu un angļi tikai laiku.

Angļi un amerikāņi ģenerāļa Eizenhauera virsvadībā varonīgi kāvās un aukstasinīgi ziedoja savas dzīvības un asinis. Tehnikas pārsvarā amerikāņi un angļi metodiski virzījās uz priekšu. Drīz vien atbrīvoja Parīzi, Beļģiju, visu Franciju un sasniedza arī vācu teritoriju, ielauzās tajā.

Lielā kaņā divās frontēs Vācija nebija spējīga ilgi pretoties. Tās spēki manāmi izsīka. Krievi, apvienotie angļi un amerikāņi okupēja vācu teritorijas lielāko daļu. Tādos apstākļos, divi dienas pēc Musolini pakāršanas, 30. aprīlī Hitlers darīja sev galu Berlīnes un III valsts drupās. 4. maijā vācu armija kapitulēja bez noteikumiem angļu ģenerāļa Montgomerija priekšā, 5. maijā amerikāņu un armiju priekšā, 7. maijā Reimsā, ģenerāļa Eizenhauera stābā parakstīja kapitulāciju un 9. maijā Berlīnē vācu armijas felmaršals Keitels Hitlera ieceltās Denica valdības pilnvarojumā to apstiprināja visu sabiedroto — angļu, amerikāņu, krievu un franču priekšā. Tā noslēdzās otrais pasaules kaņš Eiropā.

1945. gadā rietumu demokrātijas kopā ar padomju diktatūru pāršķīra svarīgu lappusi pasaules vēstures laikmetu maiņā: pārvarēja fašismu, kas tik smagos pārbaudījumos bija iedzinis

Eiropas tautas, it īpaši poļus, čekus, itāļus, frančus, holandiešus, dāņus un norvēģus.

Abi rietumu lielvalstu vadītāji, ASV prezidents Franklins Ruzevelts un Lielbritānijas ministru prezidents Vinstons Čerčils tā bija apsēsti ar ideju sakaut Vāciju līdz kapitulācijai bez noteikumiem, ka šajā vienpusībā nesaredzēja briesmas, kas draud Eiropai, pārāk uzticoties Padomju savienībai. Viņi gan bija parakstījuši jau 1941. gada 14. augustā tā saukto Atlantijas chartu, kas solīja pašnolemšanos visām kaŗa laikā brīvību zaudējušām tautām un šo lozungu stādīja par lielo demokrātiju mērķi. Šī atbrīvošana bija domāta Hitlera apspiestajām nācijām — poļiem, čekiem, ungāriem un citiem, bet to varēja iztulkot arī kā atbrīvošanas solījumu tām tautām, ko Padomju savienība bija paņēmusi sev sadarbībā ar Hitleru.

Tomēr jāatzīst, ka savā kaŗalaika ārpolitikā Anglija un ASV nekā reāla nedarīja, lai nodrošinātu arī šīm tautām demokrātiju un brīvību. Kaŗa laikā Čerčils un Ruzevelts mēroja gaŗo ceļu uz Teheranu 1943. gada novembrī un uz Jaltu 1945. gada 5. februārī, lai satiktos ar Padomju savienības diktatoru Staļinu. Šajās apspriedēs nenodrošināja ar reāliem līgumiem visu Eiropas apspiesto tautu pašnolemšanās tiesības, kaut gan arī Padomju savienība 1942. gadā bija oficiāli pievienojusies Atlantijas chartai. Šajās konferencēs Staļins tā prata diplomātiski muļķot abus lielos rietumu valstsvīrus, ka nodrošināja Amerikas un Anglijas materiālo palīdzību Padomju savienībai un piekāpību dažos Eiropas politikas jautājumos. ASV ir devušas kaŗa laikā Padomju savienībai par 12 miljardiem dolaru kaŗa materiālus un citu armijai vajadzīgo mantu, cita starpā 4.000 tankus un 3.000 lidmašīnas, nenodrošinot konkrētiem līgumiem tautu atbrīvošanu Eiropā.

Kad amerikāņi un angļi 1944. gada jūnijā izsēdās ziemeļu Francijā un no šejienes sāka savu lielo ofensīvu pret Hitleru, krievu armija bija jau devusi lielus triecienus vācu armijai. Ļoti vēlu rietumu Eiropas vistālākā malā amerikāņu un angļu sāktā lielā ofensīva nesa gan vācu brūnā totalitārisma un militārisma galu, bet politiski pielaida krievu sarkanā totalitārisma un militārisma ievirzīšanos tālu Eiropā.

Otrā pasaules kara faktiskā noslēgumā Padomju Krievija ar savu varu ieguvusi un anektējusi sekojošas teritorijas: 1) Petašano rajonu, Viborgas rajonu un Porkalas bazi no Somijas, 2) Baltijas valstis — Igauniju, Latviju un Lietuvu, 3) austrumu Poliju) 4) Besarabiju no Rumānijas, 5) Karpatu Ruteniju no Čehoslovākijas, 6) Karalauču apgabalu no Vācijas. Tie ir ārkārtīgi lieli teritoriāli ieguvumi. Daži no tiem nekad nav piederējuši krievu cara imperijai: Galicija, Karpatu Rutenija un Karalauči. Krievu armijas iespiešanās centrālās un dienvidu austrumu Eiropas dažādās valstīs ir savās konsekvencēs radījusi lielas politiskas pārgrozības Eiropā:

Krievu armijas 1945. gadā okupētās valstis pakāpeniski pilnīgi bolševizēja un pakļāva Maskavas varai: Rumāniju 1945. gada martā, Bulgāriju 1945. gada augustā, Poliju — 1947. gada februārī, Čehoslovākiju — 1948. gada februārī un Ungāriju — 1949. gada februārī. Tas pats notika arī ar austrumu Vāciju.

Tādas varas pozīcijas Eiropā ieņem pēc otrā pasaules kara padomju imperija. Starpība ir ārkārtīga, ja tās salīdzina ar padomju Krievijas stāvokli Eiropā pēc pirmā pasaules kara.

Vēl pēc gadu simteņiem apbrīnos Čerčila ārkārtējo enerģiju un spēju iedvest savai nācijai un visai pasaules demokratijai pārliecību, ka angļi kara izturēs, kopā ar citiem spēkiem sakaus Hitlera trešo valsti un atbrīvos Eiropu no fašisma. To viņš spēja laikā, kad Anglija no 1940. gada jūnija līdz 1941. gada jūnijam palika viena pati kaujas laukā pret Vācijas un Itālijas pārspēku, kad gandrīz katru nakti vācu bumbvedēji grāva Londonu un citas Anglijas pilsētas, kad padomju Krievija ar savu bencīnu apgādāja vācu lidmašīnas un vācu kara rūpniecību ar dažām ļoti svarīgām izejvielām.

Arī ASV prezidents Franklins Ruzvelts bija savdabīgs ģenijs. Bērnu triekas paralizēts, viņš tomēr ārkārtīgā gribas spēkā pārvarēja šo fizisko defektu un darbojās smagā atbildības pilnā amatā tik grūtajā otrā pasaules kara laikā. Kad 1941. gada 7. decembrī amerikāņu flotei uzbruka japāņi, viņš ar savu iedvesmes spēku tā iekustināja nāciju, ka tā iegāja ne tikai intensīvā kara pret japāņiem, bet arī pret Vāciju un Itāliju,

kas 11. decembrī pieteica kaŗu ASV, kuŗām nemaz nebija armijas, bija jārada spēcīga armija un varena gaisa flote, lai varētu jo aktīvi piedalīties lielā kaŗā divās tālās frontēs. Turklāt amerikāņu nācijai vajadzēja smagi piepūlēties intensīvā darbā kaŗa materiālu ražošanai ne tikai sev pašai, bet arī Anglijai un it sevišķi Krievijai. Tā amerikāņi, ieraudamies lielā ilgstošā kaŗā divās atsevišķās aizjūras frontēs, uzņēmas nesalīdzināmi smagākus upuŗus, nekā pirmajā pasaules kaŗā. Otrajam pasaules kaŗam ASV bija ziedojušas 300 miljardus dolaru, bet pirmajam — tikai 25.

Tomēr gaišredzība politiskā un stratēģijas mākslā nebija pietiekama pat tādiem pasaules vēstures izciliem veidotājiem, kādi ir Ruzvelts un Čerčils. Viņi abi ir pielāvuši otrā pasaules kaŗā kļūdas, kam bijušas smagas sekas un kas bija novēršamas. To teikdams, es nebūt negribu post factum pamācīt divus pasaules vēsturē jau iegājušus valstsvīrus, bet analizēt viņu politiku.

Uz vēstures notikumiem nav jāskatās ar Hegeļa un Marksa acenēm, ka viss, kas noticis, ir bijis absolūti neizbēgams. Politika ir iespējamību māksla un vēsturiskā aspektā no katra valstsvīra var prasīt, vai viņš darījis iespējami lietderīgo.

Pamatkļūda, ko izdarīja Čerčils un Ruzvelts, ir viņu lēmums par kaŗošanu līdz Vācijas kapitulācijai bez noteikumiem. Šī politika paildzināja kaŗu un sekmēja Staļina armijas ielaušanos jo tālu Eiropā — Vācijā, Čehoslovākijā, Ungārijā, Rumānijā un Bulgārijā, kā rezultātā radās visu šo plašo apgabalu bolševizācija. Nekļūdīgi varam uzstādīt hipotezi: Čerčila un Ruzvelta diktāts par kapitulāciju bez noteikumiem apvienoja ap Hitleru vācu armijas un nācijas vairākumu, kas turējās kopā un kāvās līdz pēdējai iespējamībai, lai izbēgtu kapitulācijai bez noteikumiem. Varam diezgan droši apgalvot: ja rietumu sabiedrotiem pret Vāciju būtu tāda kaŗa politika, kāda bija pirmajā pasaules kaŗā ASV prezidentam Vudro Vilsonam, kas sludināja saprašanās un izlīguma mieru, tad pulkveža Staufenberga militārā sacelšanās 1944. gada jūlijā būtu izdevusies. Un tad pavērtos pavisam cita perspektīva Eiropas nākotnei. Tad būtu iespējams izlīguma miers Anglijas-Amerikas un Vācijas

starpā. Līdz ar to tiktū aizkavēta sarkanarmijas tālākā virzīšanās Eiropā, jo 1944. gada jūlijā tā vēl nebija okupējusi visu Poliju. Tad rietumu sabiedrotie, dibinoties uz vēl nesatriektu vācu armijas daļu, pavisam viegli būtu varējuši apturēt boļševiku ielaušanos Eiropā.

Šai politiskai kļūdai pievienojās vēl viena liela kļūda. Angļi un amerikāņi otrajā pasaules kaņā īstenoja pavisam aplamu stratēģiju. Kaņā stratēģijai par mērķi vienmēr tiek likti ne tikai militāri, bet arī politiski uzdevumi. Ja aplams bija kaņā pamatuzdevums satriekt Vāciju līdz kapitulācijai bez noteikumiem, tad tik pat aplama bija militārā stratēģija.

1943. gadā angļu ģenerālstābs izstrādājis lielu stratēģisku plānu angļu un amerikāņu militārām operācijām pret Vāciju. Šis plāns aptvēris sekojošas operācijas: 1) Desantus un uzbrukumus Grieķijā un Jugoslāvijā un 2) desantu Somijas ziemeļos (Petsamo). Pirmā armija atbrīvo Balkānu nācijās, ierauj tās kaņā operācijās pret vāciešiem un spiežas pret ziemeļiem uz Poliju. Otra armija, kas izsēdusies Somijas ziemeļos, atbrīvo to no vāciešiem, garantē tai patstāvību, spiežas tālāk uz dienvidiem Igaunijā un Latvijā, stādot sev par mērķi satīkties ar to angļu-amerikāņu armiju, kas virzas pret ziemeļiem no Balkāniem. Šī grandiozā stratēģiskā plāna lielie mērķi ir redzami: satriekt Hitlera varu tā, lai krievu armija ar savām militārām operācijām pret vāciešiem nepaspētu iebrukt Baltijas, Polijas un Balkānu telpās. ASV prezidents Ruzvelts šo plānu katēgoriski noraidīja, tāpat Čerčils, jo abi viņi, gatavojoties uz Teheranas apspriedi ar Staļinu, negribēja nonākt pretešķībā ar viņu.

Tad 1943. gadā noraidītā lielā plāna vietā sākās politiski maznozīmīgie amerikāņu un angļu desanti Sicīlijā un pārējā Itālijā. Tam sekoja 1944. gada jūnijā lielais desants Francijas ziemeļrietumos. Bet šo angļu un amerikāņu militāro akciju rezultāts bija krievu iespīšanās Balkānos un centrālajā Eiropā. Turpretī, ja būtu pieņemts un īstenots angļu ģenerālstāba stratēģiskais plāns, tad bulgārus, rumāņus, jugoslavus, ungārus, čekus un poļus būtu atbrīvojuši no vācu jūga nevis sarkanarmija, bet gan rietumu demokrātija un boļševikiem nebūtu iespējams iespīsties tik tālu Eiropā.

Pavisam cita nozīme būtu bijusi arī poļu varonīgai pretestībai kara laikā. 35.000 bijušo poļu kaņavīru, kas bija slepeni organizēti militārās vienībās virsnieku vadībā un apbruņoti ar 1939. gada septembrī paslēptiem ieročiem, 1944. gada 1. augustā Varšavā sāka atklātu kara darbību pret Hitlera varu. Šī cīņa vilkās divi mēnešus un tikai 5. oktobrī piecām vācu divīzijām izdevās apspiest šo varonīgo sacelšanos. Krievu armija, kas atradās Varšavas pievārtē, nepalīdzēja poļiem, bet aukstasinīgi uz Staļina pavēli ļāva vāciešiem apspiest dumpi, nogalinot 10.000 poļus. Ja šai brīdī pie Varšavas vārtiem atrastos nevis bolševiki, bet apvienotā angļu un amerikāņu armija, tad būtu izveidojusies demokrātiska poļu valdība un Polija nebūtu kritusi par upuri bolševiku varai.

Istenojot angļu ģenerālstāba 1943. gada stratēģisko plānu, kas paredzēja angļu-amerikāņu kara spēka virzīšanos caur Somiju uz Baltijas valstīm, krieviem tiktu ņemta iespēja 1944. —45. gadā okupēt tās.

Daudz kas izskatītos pavisam citādi Eiropā, ja Čerčils un Ruzvelts būtu savā lielajā politikā līdz ar Hitlera briesmām saredzējuši arī bolševisma draudus.

Isredzīgo Franklina Ruzvelta un Vinstona Čerčila ārpolitiku ir mēģināts attaisnot ar to, ka viņi baidījušies kara laikā notiekti uzstāties pret Staļinu, jo viņš varētu noslēgt separātu mieru ar Hitleru. Sadarbība ar hitlerisko Vāciju jau bija rādījusi, uz ko spējīgs Staļins. Tāpēc visu kara laiku Čerčils un Ruzvelts atradušies zem šādas varbūtības drauda. Šis arguments tomēr neiztur nopietnāku kritiku. Arī absolūts diktators, kā Staļins, nevar darīt visu, kas viņam ienāk prātā. Kad krievu armija cieta neveiksmes, Staļins bija pilnīgi atkarīgs no Anglijas un ASV, bet kad sāka iet labāk kaujas laukos un kad krievu tautā augstu bija sacēlies patriotisma vilnis, tad viņam psiholoģiski nemaz nebija vairs iespējams līgt ar Hitleru un nodot savus rietumu sabiedrotos. Ja viņš to darītu, krievu armija saceltos un nogāztu Staļinu, lai turpinātu karu.

Imperiālistiskā Japāna atradās karā ar Ķīnu jau kopš 1937. gada un līdz 1941. gada beigām bija okupējusi lielu tās daļu. Kad 1941. gada decembrī Japāna sāka karu pret ASV un An-

gliju, japāņi straujā gaitā netikai turpināja kaŗu Ķīnā, bet ieguva arī vēl daudzas citas zemes tālajos austrumos: Indokīnu, Filipīnu un Indonēzijas salas u.t.t. 1942. gada beigās Japāna bija okupējusi svešas zemes, kur dzīvoja 450 miljoni cilvēku. Šai godībai galu darīja ASV, kuŗu ūdens un gaisa flote kopā ar armiju sakāva japāņus un padzina viņus no visām okupētajām zemēm, izņemot Ķīnu. Briesmīgās atombumbas, ko amerikāņi nometa 1945. gada 6. augustā uz Hirošīmu un 9. augustā uz Nagasaki, piespieda Japānas valdību kapitulēt bez noteikumiem 14. augustā.

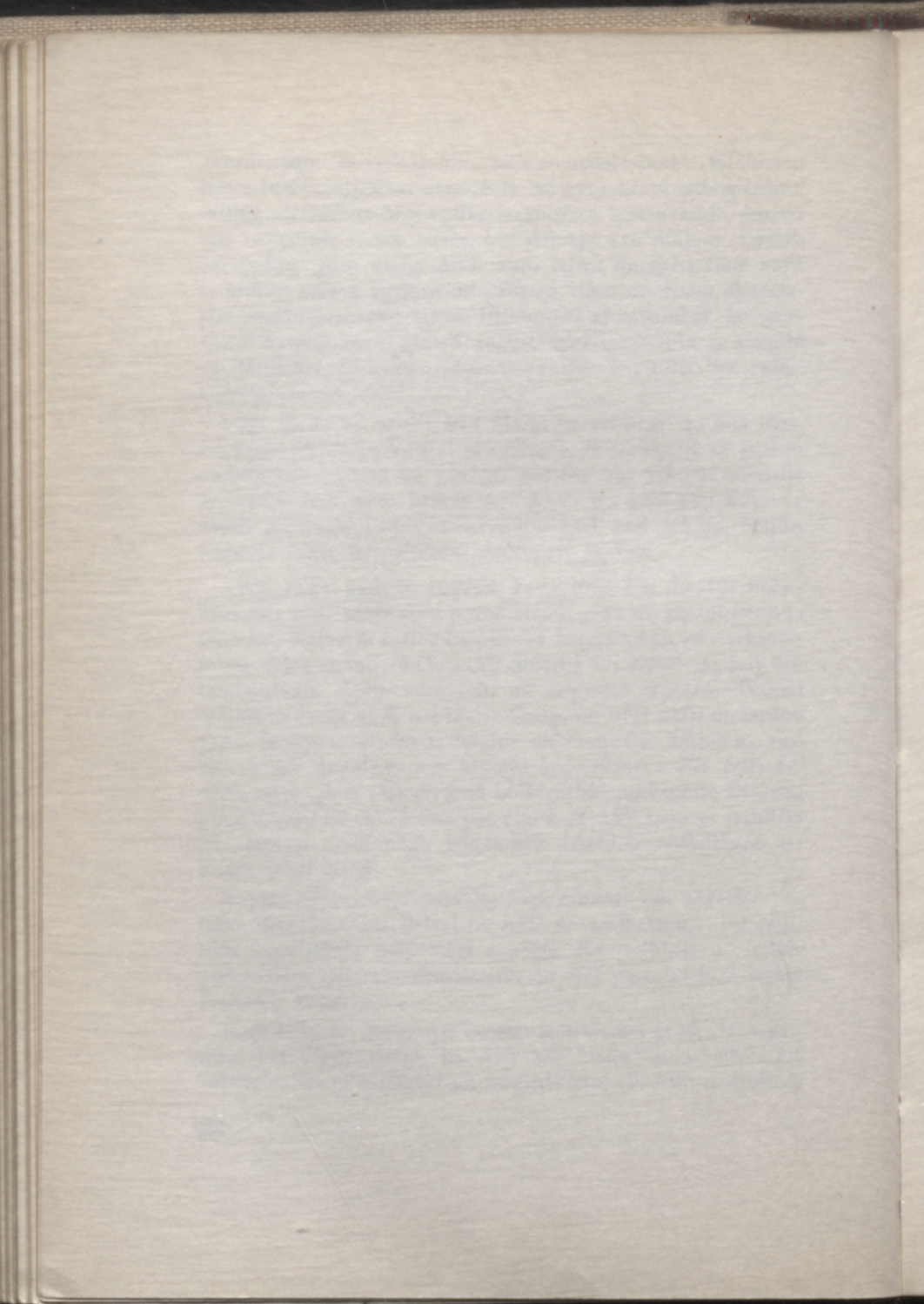
1941. gada 13. aprīlī, kad Maskavas valdībai jau bija jābažijas par varbūtēju Vācijas uzbrukumu, tā parakstīja ar Japānu neitrālītātes līgumu uz pieciem gadiem, kas faktiski atraisīja Japānai brīvas rokas kaŗam pret ASV. Un kaut gan Ruzvelts visādi atbalstīja Padomju savienību kaŗā pret Vāciju, Staļins nedarīja neko, lai palīdzētu ASV pret Japānu.

Tikai 1945. gada 8. augustā, kad pirms divi dienām amerikāņi bija nosvieduši savu pirmo atombumbu un japāņi jau bija satriekti, Padomju savienība pieteica kaŗu Japānai un sarkanarmijas daļas strauji iesoļoja Mandžurijā un Ķīnā, lai šeit bez nopietnākām cīņām atbruņotu un sagūstītu japāņus. Turklāt Staļins to darīja kā Ķīnas tautas draugs un atbrīvotājs no japāņu jūga. Japāņiem atņemtus ieročus un municijas krājumus viņš atdeva sev draudzīgajiem ķīniešu komunistiem. Pēc četri gadiem 1949. gadā pilsoņu kaŗā boļševistiski noskaņotie elementi guva uzvaru Ķīnā. Tā otrā pasaules kaŗā ASV uzvaras rezultātā pār Japānu nodibinājās komunistu diktātūra vislielākajā pasaules valstī Ķīnā.

Varam teikt: otrajā pasaules kaŗā militāri gan uzvarēja rietumu demokratiskās lielvalstis ASV un Lielbritānija, bet politiski kaŗu tomēr lielā mērā zaudēja. Kā politisks uzvarētājs pret saviem rietumu sabiedrotiem no otrā pasaules kaŗa izgāja Padomju imperija.

Kaŗa laikā no Atlantijas chartas solījumiem es daudz negaidīju, bet tomēr ticēju, ka ASV un Lielbritānijas atbildīgie valstsvīri būs tālredzīgāki un mēģinās kaut cik reāli nodrošināt

pasauli pret boļševismu un Padomju Krievijas imperiālismu. Tagad godīgi atzīstos, ka šai ziņā esmu maldījies. Manī toreiz virsroku bija ņēmušas cīnītāja cerības pār analizētāja gaišredzību.

Garā nakts un rīta junda

1. ILGIE GADI JAUNAJĀ TRIMDĀ

Pēc gaŗās, tumšās ziemas Stokholma pavasarī laistās atjaunas spodrumā kā varena ūdens roze pret Lielā Melāra straumi, kas nemanāmi slid uz jūŗas pusi, ar saviem atzarojumiem piešķirdama Zviedrijas galvas pilsētai savdabīgu, svaigu daiļumu. Tas izteikts Stokholmas vecajā apzīmējumā — Melāra ķēniņiene, ko mūsdienās aizstāj jauns vārds — Ziemeļu Venēcija.

Melāra straumes plašajā atvērumā paceļas 1923. gadā atbeigtais ievērojamā zviedru architekta Ragnara Ūstberga stila fantastikas vērīenā ķiegeļi veidotais pilsētas valdes nams, kas augstu izslej savu masīvo ķetrstūŗa torni. Telpiski apsvēŗta un bagātīgi izdaiļota ir šī nama iekšiene. Parīziskā elegancē izveidotā krastmalā savdabīgi iesaistās tēlnieka Elda darbi. Vairākas citas modernas ēkas liecina par zviedru architektu labo gaumi. Minēsim tikai Koncertu namu, kas jau fasādē aistētiski noskaŗots, ievēŗ skaņu valstībā savā iekšienē. Tā priekšā uzstādīta zviedru izcilā skulptora Millesa ritmiski skanīgā Orfeju tēlu grupa. Šis lielā vērīena tēlnieks ir izcēlis zviedru vārdu ne tikai Eiropā, bet tālu pasaulē, jo sevišķi Amerikā, kur viņš arī bija pārcēlies uz dzīvi. Stokholma var lepoties ar Millesa darbiem dažos laukumos un jo sevišķi ar kolekciju mūzejā, par ko pāŗvērsta viņa agrākā dzīves vieta Lidinges salā. Stokholmas apstādījumus vietām rotā arī citu tēlnieku darbi. Šeit gribu sevišķi minēt skulptora Elda pāŗdrošo, pavisam kailo Augusta Strindberga milŗa tēlu, kuŗa uzstādīšanu Stokholmā (Tegnera dāŗzā) savā laikā daļa aizspriedumainu pilsoņu uzskatīja par morāles aizskaršanu. Pievilcīgas ir arī dažādās pastaigas un

atpūtas vietas Stokholmas nomalēs, kur koki, klintis un ūdens, saules apmirdzēti, dod tīksmu nomieru vasarā.

Un tomēr viss tas man 1944. gada vasarā nedeļa nomiera. Biju satraukts, nospiests. Kaut gan dzīvē biju rūdīts, tomēr pārdzīvotais un tik dziļi ieskatītais latviešu tautas traģiskais liktenis mani gremdēja drūmā noskaņojumā.

Mani nenospieda saimnieciskas rūpes par ģimenes iztiku, jo provizoriski biju nokārtojis zināmu pamatu zem kājām. Sūtnis Salnais man sagādāja mazu darbu ASV sūtniecības informācijas nodaļā, kurai sistēmātiski divi reizes mēnesī rakstīju savus novērojumus par krievu un vācu attiecībām, dibinoties uz ziņām, ko noklausījos Maskavas un Vācijas radio raidījumos. Mazu pabalstu saņēmu no zviedru sociāldemokrātu partijas un arodbiedrību kopējā palīdzības fonda, kas bija nodibinājies palīdzībai vācu hitlerisma vajātiem. Manu drūmo nospiešību nemazināja sabiedriskais un politiskais darbs, kurā tūlīt iesaistijos.

Presē rakstīju ļoti maz, jo nepratu taču zviedru valodu. Publicēju kādu rakstu laikrakstā Socialdemokraten un kādu apcerējumu mēnešrakstā Svensk Tidskrift. Bez tam kādu interviju nedēļas žurnālam Vecko-Journalen.

Mans galvenais sabiedriskais un politiskais darbs noritēja apspriedēs ar sūtni Voldemāru Salno un divās komitejās — Latviešu palīdzības un Baltijas komitejā.

Kad iebraucu Stokholmā, bažījos, vai varēšu draudzīgi sastrādāt ar Voldemāru Salno. Kaut gan bijām labi draugi kopš 1905. gada laikmeta, tomēr diktatūras laikā viņš bija pieslēgjis Marģera Skujenieka virzienam un Ulmanis bija viņu iecēlis par sūtni Zviedrijā. Šīs šaubas kļuva jo akūtas, kad pirmajā vizītē pie Salnajiem ieraudzīju viesistabā pie sienas visredzamākā vietā Liberta gleznoto Ulmaņa portretu. Tomēr šīs diferences netraucēja mūs sadarboties, jo Salnais bija noteikts Hitlera Vācijas pretinieks un orientējās uz Anglijas un ASV uzvaru. Mūs vienoja arī kopējs uzdevums — darīt Zviedrijā maksimāli iespējamo, lai palīdzētu Latvijai un latviešiem, kuriem nēpārprotami draudēja jaunas boļševisma briesmas.

Visteidzīgākais un svarīgākais uzdevums bija sagatavot

transporta līdzekļus bēgļu evakuācijai no Latvijas uz Zviedriju. Apspriedē pie Voldemāra Salnā un kundzes Mildas, kur piedalījās arī bijušais sūtnis Helsinkos Jānis Teffers, Leonīds Siliņš un bijušais Stokholmas sūtniecības padomnieks Voldemārs Kreicbergs, nolēmām, ka mēģināsim ar zviedru Sarkanā krusta un valdības palīdzību panākt Vācijas valdības atļauju nosūtīt uz Ventspili pāris zviedru kuģu, kas pilnīgi atklāti evakuētu bēgļus uz Zviedriju. Salnais gan jau pašā sākumā ļoti skeptiski skatījās uz visu šo ierosinājumu. Viņa skepticisms dibinājās uz to, ka zviedru koalīcijas valdība, kuŗā piedalījās visas partijas, izņemot komunistus, esot ārkārtīgi apdomīga savā ārpolitikā, kā pret Padomju Krieviju, tā arī pret Hitlera Vāciju. Zviedrijas valdība jau tūlīt pēc Latvijas iesaistīšanas Padomju savienībā 1940. gadā bija atzinusi inkorporāciju un panākusi, ka Padomju savienība atlīdzinās Zviedrijas aizdevumu Latvijas elektriskās spēkstacijas celšanai. Latvija kā valsts vairs nepastāvēja zviedru valdības atzinumā un oficiālu Zviedrijas valdības līdzdalību bēgļu evakuēšanā no Latvijas varētu atzīt par Maskavai naidīgu aktu. Arī Berlīne varētu uzskatīt zviedru iejaukšanos par nevēlamu, jo tie, kas būs evakuējami no Latvijas boļševiku iebrukuma dēļ, varēs paglābties Vācijā.

Tomēr apspriedē uzdeva Salnajam aprunāties ar Zviedrijas Sarkanā krusta valdi par līdzdalību bēgļu evakuācijā, ja valdība tam šķēršļus neliktu. Man uzdeva caur sociāldemokratu partijas ģenerālsekretāru Torstenu Nilsonu iesniegt attiecīgu memorandu partijas centrālās komitejas priekšsēdim Pēram Albinam Hansonam, kuŗš bija ministru prezidents, un tā kopiju nodot arī ārlietu ministram Ginteram.

Nilsons, kuŗš vēlāk kļuva par satiksmes, kaŗa, sociālo un ārlietu ministru, mani uzņēma ļoti laipni, pat sirsnīgi, bet brīdināja no pārāk lielām cerībām. Zviedru valdība ievērojot absolūtu neitrālītāti kaŗā un zviedru kuģus, kaut arī ar Sarkanā krusta karogu, varētu pie Ventspils apšaudīt kā krievu, tā vācu lidmašīnas. Uzturēšanās atļauju un pirmo palīdzību kaŗa bēgļiem no Latvijas zviedru valdība neliegs, bet viņiem pašiem jāgādā par iekļūšanu Zviedrijā. Ārlietu ministrs Ginters, agrākais ministrijas darbinieks, bija sarunā ar mani formāls, attu-

rīgs. Viņš ziņoņot par manu lūgumu ministru kabinetam, bet paredzot, ka tamlīdzīgu palīdzību bēgļu evakuācijai Zviedrija nevarēņot uzņemties.

Tad nu mums pašiem vajadzēja to kārtot, privātā ceļā un nelegāli, pārkāpjot vācu drošības noteikumus Kurzemes krastā, raugot bēgļus dabūt pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju. Tas bija grūts uzdevums, bet daļēji to veicām. Galvenais darbinieks, kas veica evakuācijas sagatavošanu un vēlāk rudenī arī pašu evakuāciju, bija Leonīds Siliņš, enerģisks Latvijas universitātes filoloģiskās fakultātes absolvents, kas jau līdz tam bija nokārtojis un vadīja nelegālo pasta satiksmi ar zvejnieku laivu palīdzību starp Ventspili un Gotlandi Latvijas Centrālās padomes vajadzībām. Salnais sagādāja naudas līdzekļus no ASV palīdzības fondiem. Noīrējām vairākas zvejnieku jūras motorlaivas un Siliņš sameklēja tām apkalpi, latviešu jaunekļus, kas bija atbēguši uz Zviedriju, lai izvairītos no mobilizācijas. Vienu motorlaivu pat nopirkām.

Zviedrijas pusē bēgļu evakuācija bija labi noorganizēta. Uzstādījām nelielu nelegālu raidītāju, kas deva mūsu līdzstrādniekiem Kurzemes krastā īsas ziņas par izbraucošām laivām. Bet krastā pie Ventspils, kaut gan tur vācu policejiskā uzraudzība 1944. gada rudenī bija jau stipri sairusi, tomēr nebija izdevies noorganizēt kārtīgu bēgļu aizbraukšanu. Tur viņiem vajadzēja ilgi nīkt krastā un uztrauktiem neziņā gaidīt laimīgo iespēju doties pāri jūrai. Tomēr ar šo mūsu transportu izdevās 1944. gada rudenī pārvest uz Zviedriju 3750 bēgļu. To starpā bija daudz dažādu novirzienu sabiedrisko un kultūras darbinieku: bij. valsts prezidenta Jāņa Čakstes kundze Justīne, senātors Mintauts Čakste ar kundzi Martu, ģenerālis Verners Tepfers ar kundzi Aldonu, Kārlis Skalbe ar kundzi Lizeti, Mārtiņš Zīverts, Jānis Grīns, Jānis Breikšs, prāvests Teriņš; profesori: Kārlis Straubergs, Andrejs Teikmanis ar kundzi Elzu, Jānis Bokalders, Leo Āboliņš ar kundzi Annu; docenti: Vilis Eiche ar kundzi Aleksandru un Valdemārs Ģinters; Dr. Emīls Ogrīņš ar kundzi Elvīru, doc. Jānis Āboliņš, arhitekts Roberts Legzdīņš ar kundzi Ilzi un vēl daudz citi. Pārbraucēju vidū bija arī Konstantīna Čakstes kundze Anastasija un Brūno Kalniņa

kundze Maiga, abas ar maziem bērniem. Gandrīz visi bēgļi bija ar ģimenes locekļiem, tikai dažiem bēgšanas laikā sievas un bērni bija aizbraukuši uz Vāciju, no kurienes vēlāk pārcēlās uz Zviedriju.

Arī Pauls un Klāra Kalniņi brauca zvejnieku motorlaivā uz Zviedriju, bet ar šo laivu notika nelaime, kas bija vienīgā visā lielajā evakuācijas darbā. Jūfā motors sabojājās un laivu aizturēja kāds vācu kaņakuģis, kas aizveda to ar bēgļiem uz Vāciju, kur pēc stingras nopratināšanas palaida visus brīvā.

Viena maza daļa bēgļu no Kurzemes pārbrauca uz Zviedriju ar saviem transporta līdzekļiem, galvenokārt dažādām zvejnieku laivām. Kopā ar tiem, kas vēlāk 1945. gadā atbēga uz Zviedriju no Kurzemes, pavisam no Latvijas bija ieradušies ap 5000 kaņakuģu.

1945. gada maijā Zviedrijā no tā sauktā Kurzemes cietokšņa, galvenokārt no Liepājas, kā pēdējie ieradās Andrejs Eglītis, Veronika Strēlerte, Andrejs Johansons, Arturs Kroders, Jānis Anders, Jānis Andersons un daži citi.

Zviedru valsts iestādes deva visiem uzturēšanās atļaujas, nepiegrīžot vērību, kāda katram politiskā pārliecība. Tās izturējās pret Baltijas bēgļiem ļoti humāni. Vispirms viņus mitināja sevišķi ierīkotās nometnēs, kur gan nebija lielu ērtību, bet deva pietiekamu uzturu un izdalīja arī mēteļus, veļu, segas, kam to trūka. Kopmītnēs bēgļus sāka steidzīgi apmācīt zviedru valodā ar Latviešu palīdzības komitejas izdoto zviedru valodas mācības grāmatu latviešiem, ko bija sastādījis doc. Freijs. Slimos ievietoja slimnīcās un ārstēja bez maksas. Veselos sāka izvietot darbā un individuālā dzīvē, aizdodot katrai ģimenei nelielu starta naudu. Intellektuāļiem ar akadēmisku izglītību un māksliniekiem, kas bija jau gados un brīvā tirgū darbu, atbilstošu viņu agrākajai profesijai, nevarēja dabūt, gādāja tā sauktos archīva darbus, kur par ne visai lielu algu varēja strādāt kādu intelektuāļu darbu. Archīvu darbi nebija speciāli radīti kaņakuģiem, bet ar likumu noteikti pašiem zviedriem, kuņiem kādas slimības un vecuma dēļ nebija iespējams atrast sev piemērotu nodarbošanos brīvā darba tirgū. Nu šie archīvu

darbi lika zināmu saimniecisku pamatu zem kājām daudziem mūsu intelektuāļiem.

Arī es ar Maiju no 1945. gada rudens kļuvām par archīva darbiniekiem. Šie archīva darbi bija sava veida sociāls pabalsts un to smagums atkarājās no darba priekšnieka. Maijai bija jāiet darbā uz Mākslas vēstures institūtu pie Stokholmas augstskolas, kur viņa izstrādāja speciālu lielu katalogu mākslas vēstures studijām. Viņas ilggadīgais priekšnieks prof. Stens Karlings agrāk rosīgi darbojies Tartu universitātē, sarakstīdams vairākus darbus par Igaunijas agrāko gadsimtu mākslu un vienu arī daļēji par Latvijas — Baltikum un Sverige, kas skaļ savstarpējās Zviedrijas un šo Baltijas zemju ietekmes. Prof. Karlings un viņa asistente Brita Linde ir reti simpātiski cilvēki. Maija varēja palikt institūta darbā tālu pāri vecuma robežai, pavisam 19 gadus un šovasar tika izvadīta ceremoniāli ar balvu.

Mani pieskaitīja par asistentu pie kāda Stokholmas augstskolas juridiskās fakultātes profesora un es strādāju, rakstot pie sevis mājās un bibliotēkās apcerējumus par dažādiem tiesiskiem jautājumiem, kas attiecās uz Padomju savienību un Baltijas valstīm — valsts iekārtu, tiesību kodekiem un tiesu iekārtu. Cik pats mierīgā garā pastrādāju, tik manam profesoram pilnīgi pietika. Archīva darbu biju spiests pārtraukt acu slimības dēļ 1949. gadā. Nu abi iztikām tikai ar Maijas algu līdz 1954. gadam, kad, topot par Zviedrijas pavalstnieku, sāku saņemt nelielu vecuma pensiju.

Vēl jāmin, ka zviedru valsts izturējās sociālā ziņā ļoti taisnīgi pret ārzemniekiem, vai bēgļiem bezpavalstniekiem, par kādiem Zviedrijas valdība uzskatīja baltiešus. Uz viņiem attiecināja to pašu sociālo aizsardzību, kādu baudīja Zviedrijas pavalstnieki. Tā saukto tautas vecuma pensiju, ko Zviedrijā izmaksā sākot ar pilniem 67 gadiem, gan izsniedz tikai Zviedrijas pavalstniekiem, bet ārzemniekam, kas vecuma vai kroniskas slimības dēļ kļūst darba nespējīgs, un kam trūkst apgādātāju, vietējās pašvaldības piešķir sociālu pabalstu, kas gandrīz tikpat liels, kā regulārā valsts vecuma pensija.

Ne tikai Zviedrijas valsts, bet arī tauta bija humāna pret

bēgļiem, kas nāca no Baltijas valstīm. Nekur nedzirdēja sūdzamies par to, ka strādnieki darba vietās izturētos ļauni pret svešniekiem ārzemniekiem.

Kopš 1944. gada pavasara Stokholmā darbojās Latviešu palīdzības komiteja. Tās priekšnieks bija Latvijas goda konsuls Stokholmā Johans Sande, dzimis norvēģis, bet naturālīzējis Zviedrijas lieltirgotājs. Viņš bija ļoti enerģisks, izdarīgs vīrs un silti jūta līdz latviešiem nelaimē, atvecot ne tikai sirdi, bet arī maku. Komitejā iegāja V. Salnais, V. Kreicbergs, Leonīds Siliņš un es. Komiteja palīdzēja evakuēt bēgļus no Kurzemes krasta, aizstāvēja viņu intereses Zviedrijas valsts iestādēs, ierīkoja izziņas biroju, apgādāja zviedru valodas mācības grāmatu latviešiem u.c.

1946. gadā Latviešu palīdzības komiteja pārkārtojās: konsuls Sande aizgāja, no tās izstājās arī es. Tad par priekšsēdi kādu laiku sabija prof. Jānis Bokalders, un pēc tam to ilgu gadus vada Jānis Breikšs. Pie Latviešu palīdzības komitejas pastāv latviešu bibliotēka, grāmatu galds, ārsta un zobārsta kabineti. Palīdzības komiteja saņem pabalstu no Zviedrijas valsts, gan arhivistus komitejas darbam, gan zināmu naudas summu latviešu bērnu vasaras kolonijas uzturēšanai.

Stokholmā jau līdz manai atbraukšanai darbojās Baltijas komiteja, kas dažādi mēģināja sekmēt Baltijas jautājuma risināšanu, prasot Igaunijas, Latvijas un Lietuvas neatkarīgo valstu atjaunošanu. Baltijas komitejā darbojās trīs zviedri: arhαιoloģijas profesors un valsts vēsturiskā mūzeja direktors Bīrgers Nermans, riksdaga deputāts un politiskās filozofijas profesors Hostads un bijušais zviedru valodas lektors Rīgas universitātē, kāda liela zviedru apgāda darbinieks Vallīns; divi latvieši — sūtnis Voldemārs Salnais un profesors Francis Balodis; divi igauņi — bij. valsts prezidents un ārlietu ministrs Augusts Rei's un bij. sūtnis Zviedrijā Henriks Lareti's; divi lietuvieši — bij. sūtnis Zviedrijā Vitauts Gilis un bij. lietvedis Žeiniuss. Komitejas priekšsēdis profesors Nermans bija ļoti enerģisks un aizrautīgi nodevās idejiskai cīņai par Baltijas valstu atjaunošanu. Viņš mūsu zemes, it īpaši Latviju, labi pazina, jo bija tās vairākkārt apmeklējis, piedaloties gan ar-

chaioloģisko izrakumu darbos, gan dažādās arhαιoologu apspriedēs. Viņš bija tuvs draugs Francim Balodim. Baltijas komitejai darbs bija ļoti grūts, jo bija vispirmā kārtā jācinās ar Zviedrijas valdību un visu politisko partiju oficiālo viedokli Baltijas jautājumā. Koalīcijas valdība, kuŗā piedalījās sociāldemokrati un visas trīs pilsoniskās partijas, bija jau 1940. gadā atzinusi Baltijas valstu inkorporāciju Padomju savienībā. Nu Baltijas komiteja mēģināja pārliecināt zviedru sabiedrību, ka šāda rīcība ir netaisna un arī nav politiski izdevīga Zviedrijai, jo tās drošību zināmā mērā sargātu Baltijas jūras austrumu krastos trīs neatkarīgas republikas. Šī komiteja savā propagandā vērsās pret Padomju savienību un pret Hitlera Vāciju.

Ar lielām grūtībām Baltijas komiteja iedabūja laikrakstu slejās retus rakstus. Vienīgi nedēļas laikraksts Trots allt, ko rediģēja Birgera Nermana brālis Tūre Nermans, noteikti aizstāvēja baltiešu neatkarības prasību.

Baltijas komiteja labprātīgos ziedojumos savāktiem līdzekļiem bija izdevusi palielu grāmatu par Baltijas tautām — Har de rätt att leva (Vai viņiem ir tiesības dzīvot?). Komiteja savā darbībā neaprobežojās tikai ar propagandu zviedru starpā, bet iesniedza memorandus Anglijas, ASV, Francijas un dažu citu valstu sūtniecībām Stokholmā un reizēm pat sūtīja telegrammas tieši rietumu lielvalstu valdībām.

Baltijas komiteja arī mani kooptēja savā sastāvā. Varu apliecināt, ka savā gaŗajā mūžā nebiju sastapis otru tādu ārzemnieku kā profesors Nermans, kuŗš lielā pārliecībā un iejūsmā ziedoja tik daudz laika un pat savu naudas līdzekļu latviešu un pārējo Baltijas valstu brīvības cīņai.

Šīs komitejas darbā iepazinos tuvāk ar Augustu Rei'u, kuŗu personīgi pazinu jau no 1919. gada. Viņš bija ne tikai inteliģents politiķis, bet arī aizrautīgs brīvības cīnītājs. Pretēji reālai starptautiskai situācijai, viņš ticēja, ka brīvās Baltijas valstis drīz vien celsies atkal augšā. Viņš nenoguris rakstīja amerikāņu un angļu presē, kamēr 1962. gadā, pārpūlējies, pēkšņi mira ar sirdstrieku. Lai šīs rindīņas ir mans piemiņas vainags uz šī lielā igauņu patriota un valstsvīra kapa.

Vēlāk pēc kara Baltijas komiteja pārveidojās un tajā palika

tikai zviedri vien. Neatļaidīgs savā cīņā par Baltijas tautu brīvību vēl arvien Baltijas komiteju vada profesors Nermans, kaut gan viņam uz pleciem jau krietna gadu nasta un patlaban nav nekādu konkrētu izredžu uz Baltijas atbrīvošanu.

Baltijas komiteja divi reizes izraisīja intensīvu cīņu. 1945. gada rudenī Zviedrijas valdība bija noraidījusi uzturēšanās atļauju 140 latviešu un 10 igauņu leģionāriem, kas no krievu okupētās Vācijas daļas zvejnieku kuterī bija atbēguši Zviedrijā, nolēmusi šos nelaimīgos kaņavīrus izdot Padomju savienībai. Zviedrijas valdība motivēja savu rīcību ar to, ka Padomju savienība esot vienojusies ar Angliju, ASV un Franciju izdot atpakaļ krievu militārai varai tos gūstekņus, kas no krievu okupētās zonas būtu aizbēguši uz rietumu valstu kaņaspēka okupētajām zonām. Šāda vienošanās gan ne vismazākā mērā nesaistīja neitrālo Zviedriju un arī starptautisko tiesību vispārējās normas pielāva neitrālai valstij uzņemt šādus kaņā bēgļus. Zviedru valdība ar šādu izdošanu gribēja demonstrēt savu respektu pret lielo uzvarētāju Staļinu. Tas radīja neapmierinātību zviedru sabiedrībā, ko sacēla kājās Baltijas komiteja ar sapulcēm, uzsaukumiem un rakstiem presē. Valdība tomēr palika pie sava lēmuma, kaut gan karalis Gustavs V ieteica valdībai to grozīt un pats personīgi nosūtīja telegrammu Staļinam ar lūgumu atstāt leģionārus Zviedrijā, ko Staļins tomēr neievēroja.

Otrreiz Baltijas komiteja savīlņoja zviedru sabiedrisko domu 1959. gada vasarā, kad zviedru un padomju valdības bija jau vienojušās par Padomju savienības ministru prezidenta Čruščova oficiālu vizīti Zviedrijā. Baltijas komiteja draudēja sarīkot naidīgas demonstrācijas pret Baltijas tautu apspiedēju varu un rezultātā Čruščovs atteicās braukt uz Zviedriju.

Galvenā latviešu kaņā bēgļu masa aizvirzījās uz Vāciju. Bolševistiskās varas baigais gads, it īpaši jūnija masu deportācijas un nāves sodi, kā arī čekas mocīšanas bija tā iebaidījušas latviešus, ka, sarkanarmijai 1944. gada rudenī Latvijā iebrū-

kot, tautu pārņēma īsta pānika. Viena daļa, kā redzējām, virzījās uz Ventspili, lai no turienes mēģinātu tikt pāri uz Zviedriju, bet lielais vairums devās uz Vāciju, kaut gan bija zināms, ka tur pārtikas apstākļi ļoti grūti un turienes pilsētas ārkārtīgi bombardē angļu un amerikāņu lidmašīnas.

Cik latviešu bēgļu ieradās Vācijā laikā no 1944. gada septembra līdz 1945. gada maijam, to nevar eksakti aplēst. Mēs būsim tuvu patiesībai, ja teiksim — viņu bija ap 100.000. Ja tiem pieskaita klāt uz Vāciju evakuētos kaņavīrus, turp spaidu kārtā nosūtītos strādniekus un kaņa izpalīgus, kā arī kancentrācijas nometnēs ievietotos, tad varam teikt, ka 1945. gada otrā pusē Vācijā atradās vismaz ap 150.000 latviešu. Neliela viņu daļa atgriezās atpakaļ uz dzimteni, bet vairums turpmākos gados aizceļoja uz Angliju, ASV, Kanadu un Austrāliju. Uz Vāciju izbēgušo bēgļu starpā bija arī pazīstami bezpartējiski kultūras darbinieki, kā piemēram, gleznotājs Vilhelms Purvītis, rakstnieks Jānis Jaunsudrabiņš un konservātorijas rektors, komponists Jāzeps Vītols. Šie lielie tautas darbinieki nu ir miruši Vācijas trimdā.

Dzīve latviešiem Vācijā bija visai grūta. Legionārus angļi un amerikāņi atzina par kaņa gūstekņiem un viņus ievietoja sevišķās gūstekņu nometnēs. Arī uz pārējiem bēgļiem uzvarētāji skatījās ar zināmu neuzticību, jo uzskatīja tos par atklātiem vai slepeniem vācu draugiem, kas bēguši no rietumvalstu sabiedrotajiem krieviem. Grūtības bija arī pārtikas un novietņu ziņā, jo Vācija bija ļoti smagi cietusi kaņā.

Pagāja daži gadi, kamēr Vācijā, Anglijā, ASV, Kanadā un Austrālijā izveidojās savi latviešu laikraksti, apgādi un biedrības.

1944., 1945. un 1946. gados Zviedrija kļuva par idejiski vadītāju bēgļu centru. Šeit vispirms bēgļi atrada saimniecisku pamatu zem kājām un noorganizējās. Šeit nodibinājās pirmie latviešu laikraksti trimdā, nedēļas avīžu veidā, kā arī pirmais nopietnais žurnāls Daugava Jāņa Grīna vadībā. Konservatīvajam laikrakstam Latvju Vārds galvenie redaktori laika secībā ir bijuši Jānis Andrups, Andrejs Johansons un Arturs Kro-

no Stokholmas augstskolas zālēm notika latviešu bēgļu kopsapulce, lai izvēlētu rīcības komiteju. Desmit gadu politiski mulsināti, tagad no dzīves laivas izsviesti, bēgļi savā vairumā uzvedās šajā ap 400 cilvēku lielajā sapulcē tik nedisciplinēti, ka es ļoti brīnījos, kā gan latvieši, kas kultūras ziņā stāv uz augsta līmeņa, var tik mežonīgi uzvesties Zviedrijas galvaspilsētas augstskolas telpās. Bez jēgas un bez jebkāda iemesla daļa klātesošo, vairākuma segti un atbalstīti, taisīja pavisam rupjus, nejēdzīgus starpsaucienus Kārļa Skalbes runas laikā un icienīto operdziedoni Marisu Vētru negantiem kļiedzieniem ne par šo, ne par to tikpat kā nodzina no runātāju tribīnes. Niknais, mežonīgais bars, kuŗu vidū līdzī rēca ir fašisti, ir daži komunisti, aplusa tikai tad, kad es visā piepūlē dziļi izjustiem vārdiem nodibināju mieru un kārtību zālē. Pēc mēneša Skalbe dabūja gandarījumu ap simts demokrātiski noskaņotu latviešu sapulcē, kur pēc dzejnieka un Latvijas brīvības cīņu veterāna runas visi piecēlās kājās un ilgstoši aplaudēja. Tā bija Kārlim Skalbem pēdējā sabiedriskā uzstāšanās, jo viņa slimība pastiprinājās un drīz viņš nomira 1945. gada 16. aprīlī. Neatkarīgā demokrātiskā Latvijā valdība būtu sarīkojusi Skalbem nacionālas bēres, bet nu lielā trimdnieka izvadīšana Stokholmas dienvidu krematorijas zālē bija klusa, tomēr izjusti svinīga.

Pēc dažu gadu izvietošanās izveidojās vairāki latviešu trimdnieku centri Zviedrijā, kur veidojās latviešu trimdnieku politiskais, sabiedriskais un kultūralais darbs.

Interesants būtu temats: kas veikts trimdā 20 gadu laikā sabiedriski politiskā un kultūras laukā. Sprotams, ka uz to varēšu atbildēt pavisam īsi, pieskaŗoties tikai galvenajos virzienos šim plašajam jautājumam.

2. TRIMDINIEKU DIFERENCĒŠANĀS

Bēgļu lielais vairums bija bezpartējiska, pat apolītiska masa, kuŗai desmit gadu laikā trīs diktātūras režīmu slavinātāji bija iepotējuši nicināšanu pret demokratiju. Politisko diferencēša-

nos ievadīja četras politiskās partijas: sociāldemokrati, demokrati un zemnieku savienība, zināmā mērā arī Latgales kristīgie. Visas tās tomēr varēja apvienot savās rindās ļotiniecīgu trimdinieku skaitu. Vairums bēgļu grupējās formāli bezpartējiskās organizācijās: bij. kaņavīru biedrībā Daugavas vanagi, dažādās kultūras un sporta biedrībās, jaunatnes organizācijās un kristīgās draudzēs.

Zemnieku savienība, kuņas galvenais centrs noformējās ASV Ādolfā Klīves un Afrēda Bērziņa vadībā, nav varējusi 20 gadu laikā idejiski noskaidroties. To viņa arī nespēs, kamēr to ietekmēs pēdējais, jo viņš nevar un negrib norobežoties no Ulmaņa diktatūras. Cerams, ka zemnieku savienības aprindu jaunā paaudze, kas rietumos izaugusi, reiz pārvarēs ulmanisma idejiskās atliekas.

Agrākā demokrātiskā centra daži darbinieki ar bij. deputātu Jāni Breikšu priekšgalā, kopā ar kādreizējās Marģera Skujenieka partijas darbinieci Mildu Salno un bezpartējisko nacionālistu Jāni Grīnu nodibināja liberāļu partiju, par mērķi stādot idejiski pārvarēt liberālisma virzienā diktatūras laika maldus un pulcēt ap sevi dažādo agrāko sīko vidus partiju elementus. Pirmo uzdevumu diezgan labi veica Jānis Grīns kopā ar Mintautu Čaksti un trimdas darbā augušo jauno apdāvināto žurnālisti Dagniju Šleieri laikrakstā Latvju Ziņas. Tomēr šis svētīgais darbs pārtrūka, kad 1950. gadā nesaskaņu dēļ no redakcijas aizgāja Jānis Grīns un pēc tam 1952. gadā nogrima arī pats laikraksts. Palikusi bez preses organa, liberāļu partija apsika savā attīstībā. Tā nespēja pievienot sev Ādolfā Bļodnieka partijas aprindas, nedz arī rast piekritējus citur. To var tikai nožēlot, jo neatkarīgās demokrātiskās Latvijas valsts atjaunošanas procesā šādai partijai piekristu svarīgs uzdevums.

Trimdas sākumā vairums emigrējušo sociāldemokrātu atradās Vācijā. No Baltijas jūras piespiesti atvesti tur bija Pauls un Klāra Kalniņi, Dr. Ādolfs Lietuvietis. Koncentrācijas nometnē bija aizdzīti Brūno Kalniņš un daži citi; labprātīgi aizbēguši uz Vāciju bija Voldemārs Bastjānis, Kārlis Dzilļeja, Teodors Staprāns, Valdis Bumbērs u.c. Brūno Kalniņš tūlīt pēc atbrīvošanas no koncentrācijas nometnes 1945. gada maijā

aizbrauca uz Kopenhagenu un, tīfu gulējis, pārcēlās uz Stokholmu, kur jau priekšā atradās viņa ģimene. Vācijā palikušie nodibināja savu grupu un uzsāka darbību.

Pauls Kalniņš un V. Bastjānis kopā ar Ādolfu Klīvi un bīskapu Rancānu atjaunoja Latvijas centrālo padomi. Tomēr šī darbība apsīka. 1945. gada 27. augustā nomira Pauls Kalniņš, Klāra Kalniņa rudenī pārcēlās uz Stokholmu, Kārlis Dziļleja un Valdis Bumbērs to darīja 1949. gadā. Drusku vēlāk Bastjānis, Dr. Teodors Staprāns, un Dr. Lietuvietis ar ģimenēm aizceļoja uz ASV. Sākumā Zviedrijā pazīstamu sociāldemokrātu partijas darbinieku bija maz: Dr. Emīls Ogrīņš un es. Bez tam bija vēl 20 bijušo partijas biedru. Noteiktā partijas grupā saorganizējāmieši tikai pēc tam, kad 1945. gada vasarā ieradās Brūno Kalniņš. Šī grupa kļuva ne tikai organizātoriski, bet arī politiski par latviešu sociāldemokrātu vadītāju centru trimdā. Piedalījās šajā organizācijā, kaut gan, kā to redzējām kādā iepriekšējā nodaļā, 1943. gada beigās biju izstājies no sociāldemokrātu partijas.

Toreiz man bija nodoms dibināt jaunu demokrātiski-nacionālu partiju ar tālu ejošu sociālo reformu programmu. Manos nolūkos bija apvienot vienā partijā demokrātiskā centra, Ād. Bļodnieka vadīto sīkzemnieku, labā spārna sociāldemokrātu, Skujenieka un profesora Zālītes grupu piekritējus. Šāda liela demokrātiska partija, manuprāt, bija nepieciešama demokrātiskās Latvijas valsts atjaunošanai, jo tās trūkums bija viens no Latvijas demokrātijas bojā ejas cēloņiem.

Nodomu dibināt šādu partiju tagad biju atmetis, jo domāju, ka Brūno Kalniņa vadībā latviešu sociāldemokrātu partija kļūs par reformistisku, demokrātisku partiju, par kādu bija izveidojusies zviedru sociāldemokrātu un angļu darba partija. Tomēr es organizācijas darbībā ziedoju ļoti maz laika, jo sāku nodoties intensīvam literāram darbam. Sociāldemokrātu organizācijā sabiju tikai līdz 1948. gada oktobrim, kad no tās izstājos. Domstarpības ar Brūno Kalniņu man nebija programmas vai galvenajos taktikas jautājumos, bet partijas biedru individuālās brīvības jautājumā.

Tagad, kur esam atkal draudzīgi kļuvuši, man ar nepatiku

memoriāli jāatskatās uz šo mūsu incidentu. 1948. gada oktobrī iznāca sociāldemokrātu grupas žurnāla Brīvība pirmais numurs pabeizas burtnīcas veidā. Titula lapā bija iespiests, ka žurnāla redaktori ir Fēlikss Cielēns un Brūno Kalniņš. Tā kā es tai laikā biju ļoti aizņemts sava romāna Nāves pavēnī galīgā teksta rediģēšanā un korrektūras lasīšanā, tad mana līdzdarbība Brīvības pirmajā burtnīcā aprobežojās ar kādu rakstu. Visu redakcijas darbu veica Brūno Kalniņš viens pats.

Kad es izlasīju iespiesto Brīvības burtnīcu, mani neapmierināja dažās vietās pieļautie ļoti asie izteicieni pret dažām personām. Tā kā es biju atzīmēts par Brīvības līdzredaktoru un ar savu literāro vārdu negribēju tos segt, tad Latvju Ziņās ievietoju piezīmi, kuņā norobežojos no tāda izteiksmes veida un paziņoju, ka neesmu nemaz piedalījies Brīvības rediģēšanā.

Šo manu norobežošanos Brūno Kalniņš ņēma ļoti ļaunā. Tuvākajā biedru sanāksmē Stokholmā, kur piedalījās ap 15 cilvēku, viņš mani bargi tiesāja par kaitēšanu partijai un iesniedza rezolūciju, kas mani nosodīja par atzīmi Latvju Ziņās. Izcēlās sīvas debātes. Vairāki biedri nostājās cietumos daudz cietušā Brūno Kalniņa pusē un mani aizstāvēja tikai Jānis Rītums. Kad vairākums tomēr nobalsoja par rezolūciju, kas mani nosoda, tad paziņoju, ka šāds lēmums principā ir ļoti svarīgs, jo laupa individuālo brīvību un uztiēpj man atbildību par izteiksmes veidu, ko es neatzīstu, un tāpēc es izstājos no sociāldemokrātu kluba. Arī Maija šo pašu motīvu dēļ sekoja man.

Biju nospīests, jutos nesaprasts. Nomieru deva, kā viens es gluži nepalikū, bija daži tuvākie, kas saprot un mīl mani. Jāsteidzas bija pievērsties atkal sava literārā darba lielajam uzdevumam, bet acu satumsa sāka arvien vairāk uzņēmāties. Pagāja laiks, pirms atradu iespēju pārvarēt tumsas varu pār garu.

Nekādās politiskās organizācijās vairs nepiedalījos, bet kā ārpus partijām stāvošs publicists retumis teicu savu vārdu arī par politiskiem jautājumiem. Tas notika ar rakstiem Latvju Ziņās un Artura Bērziņa rediģētajās gada grāmatās, kā arī publiskos referātos. Tos noorganizēja rīcības komiteja, kur

iegāja trīs personas: Jānis Kārklīšs, Jānis Ritums un Vilis Eiche, kuņi arī prezidēja sarīkojumos.

Reiz es zviedru valodā lielajā koncertzālē laidu vaļā savu orātora bazūni sapulcē, ko 1950. gada jūnijā, pieminot 1940. gada jūniju, sarīkoja igauņi, latvieši un lietuvieši. Šī lielā sapulce reti labi zdevās: tur kā runātāji uzstājās zviedri — prof. Nermans un deputāts Hostads, un baltieši — Reis, Liņģis un es. Apmeklētājos bija daudz zviedru. Nākošajā dienā Stokholmas komunistu lapa Ny Dag briesmīgi lēja niknu žulti uz runātājiem, neaizmirstot arī mani.

Stāvēdams ārpus partijām, tomēr turēju par savu pienākumu zināmā mērā piedalīties arī diplomātiskā cīņā par Baltijas starptautiskā jautājuma risināšanu, par ko dažus vārdus teikšu atsevišķā apakšnodalā. Pēdējos 15 gados, no kuņiem 12 pārļaiesti aklumā, es nodevos galvenokārt literāram darbam, ko var vieglāk veikt atrautībā no sabiedrības.

3. TRIMDINIEKU CENTRĀLĀS ORGANIZĀCIJAS

Tagad mazliet par trimdinieku apvienošanos centrālās organizācijās. Jau tūlīt pašā sākumā gribu atrunāties, ka šis atskats būs pavisam īss, jo neesmu pastāvīgi sekojis dažādo latviešu kopējo organizāciju darbībai.

Pirmā centrālā organizācija, kas gribēja runāt ne tikai trimdinieku, bet arī visas latviešu tautas vārdā, bija Latvijas centrālā padome, kuņa darbojās divi daļās — Zviedrijā un Vācijā un vēlējās turpināt 1943. gadā nodibinātās LCP tradīcijas un politisko virzienu. Zviedrijā tā sāka darboties jau 1945. gada beigās un tās sastāvā iegāja no zemnieku savienības — prof. Andrejs Teikmanis, agr. Zelmēnis un agr. Voldemārs Bušs, no demokrātiem — Jānis Breikšs, Verners Tepfers un Mintauts Čakste un no sociāldemokrātiem — Brūno Kalniņš, Klāra Kalniņa, Emīls Ogrīņš un es. Sākumā par priekšsēdi darbojās ģenerālis V. Tepfers, vēlāk Brūno Kalniņš. Sēdes noturēja

bieži, bet LCP nekļuva par visu trimdinieku nacionālu apvienotāju un politisku vadītāju organizāciju. Svarīgākais politiskais akts, ko veica LCP, bija tās iesniegums Parīzē sasauktajai Miera konferencei 1946. gadā. Šo plašo memorandu es uzrakstīju un to parakstīja visi LCP locekļi kā Zviedrijā, tā Vācijā. To iesniedzu 1946. gada augustā konferences locekļiem angļu un franču valodās. Tuvāk par šo akciju rakstu atsevišķā apakšnodaļā, kur būs apskatīta mana diplomātiskā darbība trimdā. LCP izdevās savākt līdzekļus, lai es varētu aizlidot uz Parīzi un tur uzkavēties divas nedēļas.

Turpmākajos gados LCP darbība sastinga un pati organizācija saira.

1952. gadā tās pašas aprindas, kas grupējās ap LCP, piesaistot vēl klāt Mildu Salno, profesorus A. Švābi un K. Straubergu, nodibināja jaunu centrālu organizāciju, kuŗu nosauca par Latvijas nacionālo padomi. Par tās priekšsēdi izraudzīja Jāni Andersonu, bijušo lauksaimniecības ģenerāldirektoru. Bija paredzēts, ka šo centrālo vadītāju organu saformēs divējādā veidā: vienu daļu tās locekļu deleģēs attiecīgās politiskās partijas un otru ievēlēs Zviedrijas latvieši. Es nepiedalījos šī centra dibināšanā, nedz arī tā darbībā, atzīstot par vajadzīgu dibināt vienu kopēju vadītāju centru, ko saformētu dažādās zemēs izklietie latviešu trimdinieki, jo vienas zemes trimdinieki nevar uzņemties par visas trimdas un visas latviešu tautas pilnvarniekiem.

Latvijas nacionālā padome ar savu mērķi vadīt cīņu par Latvijas atbrīvošanu tomēr nekādu aktīvu darbību nespēja izraisīt un palēnām pamira . . . Man sevišķi nepatika Nacionālās padomes konstrukcijas veids: politiskās partijas — sociāldemokrāti, liberāļi un zemnieku savienība — deleģēja Nacionālajā padomē 10 locekļus un politiski neorganizētie trimdinieki varēja ievēlēt 20. Bija taču zināms, ka politiskās partijās piedalījās pavisam niecīgs skaits bēgļu. Personīgi jutos aizkarts tāpēc, ka Nacionālās padomes dibināšana notika pilnīgā slepenībā un mani pat neaicināja uz apspriedi, kas lēma par tās dibināšanu.

1952. gada septembrī manu referātu sarīkošanas komiteja (Jānis Ritums, Jānis Kārklīš un Vilis Eiche) sasauca sapulci,

kuŗā lasīju referātu — Starptautiskais stāvoklis un mūsu uzdevumi cīņā par Latvijas atbrīvošanu. Sapulce bija ļoti labi apmeklēta, ieradās ap 200 cilvēku, to starpā arī Nacionālās padomes dibināšanas piekritēji un pretinieki. Šajā laikā biju ļoti nervozs, jo 1952. gadā mana redzes spēja, kas drusku vēl bija palikusi vienai acij, ātri gāja uz leju. Drīz vien pēc tam — novembrī un decembrī — man izdarīja divas smagas operācijas acīs un es kļuva pilnīgi akls.

Manai runai Stokholmā sekoja 11. novembrī runa Upsalas Tautas namā un abas reizes biju ļoti ass savā izteiksmes veidā. Šis asums neatbilda ne lietas apstākļiem, nedz arī svarīgumam. Upsalā pat draudēju: ja Nacionālā padome turpinās sevi deklarēt par visu Zviedrijā dzīvojošo latviešu pārstāvniecību, tad būšu spiests pret to protestēt, iesniedzot attiecīgu paziņojumu Zviedrijas valdībai, kā arī ASV un Lielbritānijas vēstniecībām Stokholmā.

Pēc šīm divām runām vairs nepiedalījās latviešu iekšējos politiskos cīņos un esmu nolasījis tikai dažus publiskus referātus par starptautisko stāvokli.

Pietika pāris gadu darbības un Latvijas nacionālā padome, neviename nemanot, nomira. Kādi sabiedriski un politiski nopelni bija šai centrālajai organizācijai, ko nodibināja demokrātiskais spārns, to izdibināt atstāju trimdas vēsturniekam.

Negribu šeit runāt arī par otru latviešu centrālo organizāciju, ko Zviedrijā tai pašā 1952. gadā nodibināja labā spārna aprindas ar Arturu Kroderu un Jāni Tepferu priekšgalā, ar nosaukumu Zviedrijas latviešu centrālā padome. Arī šī organizācija, kuŗas vēlēšanās piedalījās diezgan plaša daļa Zviedrijā dzīvojošo latviešu, pretendēja uz tiesībām runāt ne tikai visu Zviedrijā dzīvojošo tautiešu uzdevumā, bet visas latviešu tautas vārdā vadīt cīņu par neatkarīgās valsts atjaunošanu. Ko šī organizācija bez rezolūcijām, protestiem un svinīgām galda runām ir veikusi cīņā par Latvijas brīvību, to arī atstāsim izpētīt nākošajam trimdas vēsturniekam.

Drīz 20 gadu jubileju varēs atzīmēt kāda cita centrāla latviešu organizācija, kuŗa gan nodibināta Zviedrijā un darbojas Stokholmā, bet tās darbības apjoms sniedzas pāri Zviedrijas

robežām. Te es domāju Latviešu nacionālo fondu. To lielās illūzijās un varenā aizrautībā 1946. gadā Stokholmā nodibināja saujiņa intelektuāļu un kultūras darbinieku — prof. Arnolds Aizsilnieks, Andrejs Eglītis, Jānis Grīns, Mārtiņš Zīverts, šo rindu autors un vēl daži citi. Atminos, cik dzīvi mēs apspriedām Aizsilnieka izstrādāto statūtu projektu viņa Orstas dzīvoklī, kur visus sirsnīgā viesmīlībā uzņēma viņa kundze. Pat citkārt vienmēr sāpju skepticismā iegrimušais Mārtiņš Zīverts smaidīja darba priekā un cerības ausmē. Nacionālajam fondam nestādījām tiešu uzdevumu vadīt trimdnieku politisko cīņu pret Padomju savienību, bet gan izstrādājām plašu kultūras un informācijas programmu: apgādāt grāmatas un brošūras angļu un citās rietumu valodās, lai iepazīstinātu pasaules sabiedrisko domu ar Latvijas vēsturi, it īpaši ar neatkarības laiku un izceltu sasniegumus kultūrā — literātūrā, mākslās un teātrī. Bija paredzēts, ka šīs organizācijas padomi ievēlēs vispārējās vēlēšanās Zviedrijas latvieši.

Pirmajās vēlēšanās vairākumu padomē dabūja labā spārna kandidātu saraksts un padome par savu priekšsēdi ievēlēja Arturu Ozolu un par vicepriekšsēdi mani. No darbības Nacionālā fondā drīz vien aizgāja Aizsilnieks, tad arī Mārtiņš Zīverts un es. Šeit par galveno darbinieku kļuva Andrejs Eglītis, kuņam uz laiku pievienojās no Vācijas atbraukušais prof. A. Švābe un pēdējā laikā docents V. Ģinters.

17 gadu laikā Nacionālais fonds ir veicis tikai kādu daļu to uzdevumu, ko tam izvirzīja dibinātāji. Tas ir apgādājis angļu un franču valodā prof. A. Švābes apcerējumu par Latvijas vēsturi un lielā grāmatā iespiedis 1941. gada jūnijā uz Sibīriju vergu nometnēs izsūtīto sarakstu ar A. Švābes lietpratīgi sacerētu ievadu, kas koncentrētā veidā angļu valodā apraksta Latvijas un pārējo Baltijas valstu traģisko bojā eju 1939. un 1940. gadā un atsedz padomju Krievijas despota Staļina varu un viltu Baltijas valstīs.

Blakus šiem A. Švābes apcerējumiem, ko nopietnas informācijas laukā ir veicis līdz šim Nacionālais fonds, ir vēl rinda citu publikāciju, kas izdotas informācijai sevišķos gadījumos. Nacionālais fonds rīkojis arī nozīmīgas preses konferences

rietumu sabiedrības informēšanai. Cik zināms, tad šis nacionālā darba centrs jau desmit gadus gatavojas izdot angļu valodā lielāku darbu, rokas grāmatu informācijai par Latvijas vēsturi, politiku un kultūru. Cerēsim, ka šis ilgais inkubācijas periods nenāks par ļaunu šai svarīgajai grāmatai.

Sakarā ar Nacionālā fonda darbību man jāpastāsta kāds notikums, kas izklausās kā anekdots. 1951. gada septembrī pie manis ieradās Nacionālā fonda valdes oficiāli atsūtītie pilnvarotie pārstāvji Arveds Švābe un Jānis Grīns un lūdza mani uzrakstīt 4 iespiedloksnes lielu grāmatiņu par Baltijas starptautisko problēmu. To tad Nacionālā fonda valde uzdošot Haraldam Kundziņam pārtulkot angļu valodā, lai varētu to iespiest un piesūtīt dažādu valstu diplomātiem, valstsvīriem, deputātiem, žurnālistiem un redaktoriem. Par Baltijas internacionālo problēmu biju jau 1948. gadā latviešu valodā Burtnieka apgādā publicējis 64 lpp. biezu grāmatiņu un mani uzskati šajā jautājumā Nacionālajam fondam bija zināmi. Uzaicinājumu pieņēmu. Apspriedām šī apcerējuma eventuālo saturu un norunājām, ka manuskriptu nodošu Nacionālajam fondam pēc pusgada, jo patlaban man bija jāatbeidz lielāks literārs darbs pirmā rakstījumā, romāns Sarkanais lielinkvizitors. 1952. gada martā uzrakstīju trīs ceturtdaļas pasūtītās brošūras. Gaidīju, kad Nacionālā fonda vadītāji pieprasīs manuskriptu. Nu jau divpadsmit gadus gaidu šo pieprasījumu. Šo anekdotisko piedzīvojumu, vienīgo manā ilggadīgajā publicista praksē, šeit atstāstu nevis tāpēc, lai celtu aizdomas, ka kāds vidējās vai jaunās paaudzes žurnālists mani ar elkoņiem atgrūdis pie malas. Nedomāju arī, ka Nacionālā fonda vadība būtu aizmirsusi to, ko tik svinīgi un oficiāli tās pilnvarotie ar mani norunāja. Acīm redzot, Andrejs Eglītis un citi Nacionālā fonda darbinieki gribējuši mani, aklu cilvēku, pasargāt no piepūles...

Dažus vārdus arī par Vāciju. No 1945. gada tur darbojās Latvijas centrālā padome ar A. Klīvi, V. Bastjāni un J. Rancānu priekšgalā un bēgļu centrālā komiteja A. Švābes un V. Lambergas vadībā. 1946. gadā nodibinājās Latviešu nacionālā padome, kas apvienoja visas Vācijā esošās trimdinieku politiskās grupas un nepolitiskās organizācijas. Tā runāja ne tikai latviešu

trimdinieku, bet visas tautas vārdā. Latviešu nacionālā padome aizstāvēja bēgļu intereses pie amerikāņu, angļu un franču okupācijas varas iestādēm un iesniedza arī dažus memorandus šo valstu valdībām Latvijas valsts atjaunošanas lietā. Tomēr iekšēju pretešķību un bēgļu masas izceļošanas dēļ 1951. gadā šī organizācija izbeidza savu darbību.

Tās vietā nodibinājās Eiropā jauns trimdinieku centrs ar skaļu nosaukumu — Latvijas atbrīvošanas komitejas Eiropas centrs — un tālejošiem mērķiem: apvienot visas politiskās partijas un trimdinieku galvenās neparlamentārās biedrības kopējā cīņā par neatkarīgas Latvijas valsts atjaunošanu. Ko šī organizācija vairāk nekā desmit gadu pastāvēšanas laikā konkrēti veikusi, tas atklātībai nav zināms, kaut gan presē šad un tad ir parādījusies ziņa, ka notikusi atkal kāda LAK EC sēde, pieņemts protests pret Padomju savienību un tautieši uzaicināti nepagurt cīņā par Latvijas valsts atjaunošanu. Blakus sīkākām tiešiem trimdas dzīves uzdevumiem, kuŗus veikt varētu arī organizācija ar mazāk pretenciozu nosaukumu, LAK EC darbība izpaudusies tikai ūdeņainu, nekā neizteicēju rezolūciju pieņemšanā, nespējot dot atrisinājumu lielākām problēmām, kuŗu veikšana taču ietilptu pašu uzņemtā darba apjomā.

Personīgi mazliet iepazinos ar šīs organizācijas darbību 1963. gadā, kad tā savā oktobra sēdē anonīmā formā, tomēr nepārprotami un asi nosodīja mani par manu memuāru otro sējumu, kuŗā es esot laupījis godu Kārlim Ulmanim. Šīs rindiņas nav domātas kā polemika ar cilvēkiem, kuŗiem trūkst īstas jēgas par literāru darbību, bet lai raksturotu, cik maz politiski attīstījusies viena daļa trimdinieku pēc gandrīz 20 gadu nodzīvošanas rietumos.

1963. gada jūlija mēnesi kopā ar Maiju jauki pavadīju Vācijā, Baltijas jūras krastā pie Libekas, Travemindes peldvietā. Šo iespējāmību man deva ziedojumi, ko savāca mani draugi un cienītāji sakarā ar manu 75. dzimšanas dienu. Visu mēnesi cītīgi studēju vācu presi un nedēļas laikrakstus, kā arī mēneša žurnālus. Ko nevarēja nopirkt kioskos, to atradu Kūrmājas lasītavā un bibliotēkā. 20. jūlijā pagāja 19 gadu kopš pulkveža Štaufenberga mēģinājuma nogalināt vadoni Hitleru

un tā ievadīt bruņotu sacelšanos pret diktātūru, par demokrātijas atjaunošanu Vācijā. Kā zināms, šis varonīgais vācu pulkvedis cīņu zaudēja un viņu pirmo kopā ar dažiem citiem virsniekiem nogalināja. Atjaunotā Vācijas demokrātiskā valsts uzcēla Štaufenbergam Berlīnē pieminekli un ik gadus 20. jūlijā piemin viņu. Arī 1963. gada tajā dienā visa rietumu Vācija, ar valsts prezidentu, ministru prezidentu un kaŗa ministru priekšgalā, viņu cildināja, Tas liecināja, ka hitlerisms Vācijā ir pilnīgi pārvarēts un jaunajai vācu demokrātiskajai valstij ir likti jauni morāli pamati tautas apziņā.

Man prātā nāca pulkveža Januma zaimojošie vārdi, kuŗus viņš Vācijas Latvijā bija vērsis pret mani, sirmo Latvijas brīvības cīnītāju, lai aizstāvētu Latvijas diktatora labo slavu. Vēl liels darbs stāv priekšā demokrātiskām organizācijām un preseī, lai pārskolotu bēgļu vairākumu no ulmanisma uz demokrātismu. Šad, tad dzirdētie vārdi, ka šodien jau visi esam demokrati, ir, diemžēl, bieži tikai liekulība.

Bez jau minētajām ir darbojušās vēl citas centrālās organizācijas: Komiteja Latvijas brīvībai, ar sēdekli Ņujorkā, kuŗai priekšsēdis ilgāku laiku bija Ādolfs Bļodnieks, un Amerikas latviešu apvienība (ALA), kuŗai par priekšsēdi darbojies prof. Lejiņš. Kādus memorandumus šīs organizācijas iesniegušas ASV valdībai, kādas brošūras vai grāmatas tās publicējušas angļu valodā, to lai arī izpēta un publicē latviešu trimdas vēsturnieks. Uz papīra pastāvot vēl kāds globāls latviešu centrs, kas saskaņojot un vadot visas pasaules latviešu centrālo organizāciju darbību, ar nosaukumu Brīvās pasaules latviešu apvienība.

Viss galvenais, kas veikts ārzemju informēšanā par Latviju, ir atsevišķu personu privātas iniciatīvas darbs. Šai sakarībā minēsim prof. Arnolda Spekkes Latvijas vēsturi, ko angļu valodā izdeva Miķelis Goppers, (prof. Ārveda Švābes nelielās grāmatas par Latvijas vēsturi angļu un franču valodā, kā minējam, izdeva Nacionālais fonds), bij. ministru prezidenta Ādolfa Bļodnieka memuāru grāmatu angļu valodā, senātora nelaiķa Mintauta Čakstes rakstus kādos amerikāņu un angļu žurnālos un jaunā vēsturnieka Kalifornijas San Džozes universitatē prof. Edgara Andersona apcerējumus ASV vēstures žurnālos.

Ar sevišķu interesi gaidu Andersona solīto lielo darbu angļu valodā par Baltijas valstu ārpolitikas vēsturisko attīstību. Beidzot teiksim: visvairāk ideoloģiskā cīņā pret Padomju savienību iespieddarbu citās valodās ir devis Brūno Kalniņš: *Är Sovjet en socialistisk stat?* (Vai Padomju savienība ir sociālistiska valsts? Grāmatiņa iespiesta 1948. gadā 20.000 eks. zviedru valodā, bez tam vēl norvēģu, dāņu un vācu); *De baltiska staternas frihets kamp* (Baltijas valstu brīvības cīņa), zviedru valodā, 320 lpp. bieza grāmata, izdota 1950. g.; *Der Sovjetische propagandastaat*, vācu valodā, 276 lpp. liela doktora disertācija; *Rysslands historia och Statsskick* (zviedru valodā — Krievijas vēsture un valsts iekārta), 159 lpp., izdota 1962. g., sagatavošanā arī dāņu un norvēģu valodā. Tiem pievienojami dažādi Br. Kalniņa raksti par Baltijas valstīm un pret Padomju savienību dažādos vācu un angļu žurnālos un dienas presē. Turklāt vēl no 1945.—1964. gadam Brūno Kalniņš noturējis Zviedrijā un Vācijā ap 600 referātu par Padomju savienību un Baltijas valstīm cittautu auditorijai.

Kopskatījumā novērtējot, ko latviešu trimdinieki veikuši politiskā laukā 20 gadu laikā, jāatzīst, ka šis veikums nav visai liels. Ārzemju informēšanā par Latviju un tās apspiedēju Padomju Krieviju ir gan veikts ievēribas cienīgs darbs. Turpretī tiešā, politiskā cīņā pret Padomju savienību, kaut gan par to tiek tikdaudz rezolūcionizēts un runāts, nav padarīts gandrīz nekas. Visa emigrantu prese, visas viņu rezolūcijas un runas ir tā sacerētas, ka tās griežas pie trimdas latviešiem, bet ne pie tautas Latvijā. Ar pēdējo tagadējai emigrācijai trūkst kontakta. Pirmās latviešu trimdas politiskie darbinieki (no 1898.—1905. gadam), tāpat arī otrās un trešās trimdas cīnītāji nenogrīma savstarpējās ķildās. bet ir pildījuši svarīgu vēsturisku uzdevumu: ar brīvā ārzemēs iespiestā vārda palīdzību sagatavot tautu politiskā cīņā par brīvību. Ja atminamies tos daudzos un dažādos uzsaukumus, žurnālus, brošūras un grāmatas, ko pirmajā trimdā 8 gadu laikā ārzemēs iespieda un nelegāli ievēda Latvijā (Sk. manu atmiņu I sēj.), tad jāsaka: 1905. gada revolūcija nebūtu tik vareni izpaudusies bez ārzemēs iespiestā brīvā vārda ietekmes uz tautu. Pāris desmit trimdinieku veiktais

darbs, kas apgādāja Miķeļa Valtera, Friča Roziņa, u.c. rakstus ir iegājis latviešu nācijas vēsturē. Ko var uzrādīt ceturttā trimda ar 100.000 bēgļiem? . . . Šie vārdi nav domāti kā pārmetums, bet kā vēsturisks konstatējums. Es labi saprotu, ka pārvarēt Padomju diktatūras dzelzs priekškara sprostus ir daudz grūtāk nekā cara patvaldības žandarmu sargātās robežas.

4. TRIMDINIEKU VEIKUMI KULTŪRAS LAUKĀ

Ja trimdinieku politiskā darbība divdesmit gadu laikā bijusi bez sevišķām sekmēm, tad to pašu nevar teikt par kultūras darbu. Taisni otrādi. Intensīva dzīvība ir valdījusi visu laiku latviešu trimdinieku kultūras druvā. To spilgti liecina trimdas rakstniecība, kā sacerētie jaundarbi, tā grāmatu apgādu veiktais darbs. Es šeit negribu sniegt pārskatu par trimdas rakstniecības attīstību divdesmit gadu laikā, bet tikai galvenos vilcienos to raksturot.

Mēs ar lepnumu varam pat teikt, ka trimdā latviešu rakstniecība ir turpinājusi plaukt necerēti kuplā veidā. Tik bagāto mūsu rakstniecību šeit ievadīja Kārlis Skalbe ar saviem pēdējiem dzejoļiem, (14) ar pasaku Jūrnieka Gaigala piedzīvojumi un dažām Mazajām piezīmēm, kas parādījās pirmajā trimdas laikrakstā Latvju Ziņas un žurnālā Daugava. Sekmīgi savu darbu turpinājuši gan Latvijā jau pazīstamie rakstnieki un dzejnieki, gan tie, kas dzimtenē bija sava jaunrades ceļa sākumā — Jānis Jaunsudrabiņš, Jānis Veselis, Zinaīda Lazda, Anšlavs Eglītis, Pēteris Ērmanis, Arveds Švābe, Mārtiņš Zīverts, Aida Niedra, Arturs Bērziņš, Jānis Grīns, Zenta Muriņa, Andrejs Eglītis, Veronika Strēlerte, Andrejs Johansons, Alfrēds Dziļums, Voldemārs Kārklīšs, Pēteris Aigars un citi. Atzīmējams arī, ka trimdā izaugusi pavisam jauna rakstnieku paaudze. Turklāt pasvītrojams, ka trimdas rakstniecība ir vispusīga — šeit radušies ievērojami jaundarbi dzejā, prozā, sevišķi romānā, esējās un pat drāmā. Pavisam apbrīnojama šai ziņā ir Mārtiņa

Ziverta neatlaidība, kuņš uzrakstījis trimdā 20 jaunu lugu. Atzīmējams arī, ka Austrālijas latv. Kultūras fonds sācis izdot mūsu izcilā drāmatiķa lugas, no kuņām līdz 1964. g. pavasarim 12 jau iespiestas.

Godam jāmin dažu latviešu apgādu drošā inicitātīva izdot kapitālus darbus. Pirmajā vietā šē mināma Latvju enciklopēdija, ko Arveda Švābes sakārtojumā un redakcijā Trīs zvaigznes sāka apgādāt Stokholmā 1950. gadā un atbeidza 1955. gadā. Sešu gadu pacietībā Arveds Švābe veica milzu darbu — 2876 lappušu lielu latvju rokas grāmatu. Tā gan bija ierobežota ar Latviju un latviešiem, bet arī šādu darbu sākt trimdā bija liela pārdrošība. Neaizmirsīsim, ka pirmā latviešu konversācijas vārdnīca, ko 1891. gadā sāka izdot A. Dravnieks, palika neatbeigta. Otro, 4 sējumos, veica Rīgas latviešu bierības Zinību komisija sešpadsmit gadu laikā (no 1903.—1919.). Anša Gulbja plaši iecerētā, Švābes, K. Dišlera un A. Būmaņa redakcijā 1924. gadā iesāktā vispārējā konversācijas vārdnīca pārtrūka 1940. gadā, aiztikusi 13 gadu laikā ar 21. sējumu līdz burtam T. Anša Gulbja apgādāto konversācijas vārdnīcu plaši atbalstīja valsts Kultūras fonds un abonentu skaits bija pietiekami liels, pāri par 10.000, bet šo darbu pārtrauca bolševiku vara. Trimdā nelabvēlīgos apstākļos apgādātās Latvju enciklopēdijas lielais darbs samērā īsā laikā laimīgi pabeigts.

Bez Arveda Švābes erudīcijas, ārkārtējām darba spējām un nenogurstošās centības šis lielais darbs netiktu veikts. Viņam palīdzēja, protams, arī prakse, ko viņš bija jau ieguvis, rediģējot Konversācijas vārdnīcu. Tomēr neaizmirsīsim, ka Rīgā viņam pie šī darba palīdzēja divi pastāvīgi redaktori un vairāki nodaļu vadītāji, pie Latvju enciklopēdijas sastādīšanas bija jātiek galā viņam vienam pašam, jo nebija līdzekļu citu pastāvīgu redaktoru atalgošanai. Kaut gan līdzekļus šī lielā darba startēšanai sagādāja Jānis Kārklīšs no turīgā kultūrālā rūpnieka Hirša ASV, tomēr tie nebija pārāk lieli. Ja Arveds Švābe savā mūžā nebūtu nekā cita veicis, kā tikai sastādījis un rediģējis šīs divas latviešu enciklopēdijas, arī tad viņa vārds tiktu godam ierakstīts latviešu kultūras vēsturē.

Atļaujtos tomēr piespraust kādas kritiskas piezīmes Latvju

enciklopēdijas rediģēšanā. Šur un tur ir iezagušās faktu kļūdas. Pievedīšu tikai dažus piemērus. Tā 2331. lpp. ir teikts: „1923.—24. g. soc. dem. ar 4 min. (J. Raini, A. Buševicu, F. Cielēnu un K. Lorencu) piedalījās lielās koalīcijas valdībā.” Šajā teikumā ir divas smagas kļūdas: 1) Lielās koalīcijas valdība pastāvēja tikai 1923. g. pirmajā pusē un 2) Rainis tajā nemaz nepiedalījās. Aspazijas biogrāfijā teikts, ka viņa bijusi deputāte I Saeimā, bet viņas tur nebija. Rakstā Sociāldemokrātiskā strādnieku partija cita starpā rakstīts: „Briselē atjaunoja LSD ārzemju komiteju, kurā 1908.—14. g. darbojās J. Jansons, Fr. Menders un Kr. Eliass” (2330. lpp.). Arī šeit ir divi kļūdas: 1) J. Jansons ieradās Briselē tikai 1910. gadā un 2) Fr. Menders tur nekad nav dzīvojis, ārzemju komitejā nemaz nav iegājis. Tentēļa biogrāfijā teikts, ka viņš esot 1906. g. beidzis Pēterburgas universitāti, bet viņš tai gadā nolika tikai ģimnazijas beigu eksāmenus. Maija Cielēna-Eliase esot studējusi no 1910.—1917. g. literātūru un mākslas vēsturi Parīzes universitātē. Faktiski viņa šos priekšmetus studēja no 1909.—1914. g. Pēterburgā, Briselē, Grenoblē un Parīzē (1912.—1914. g.). Rakstā par ārlietu politiku apgalvots, ka F. Cielēns, kā Latvijas ārlietu ministrs, 1927. g. Tautu savienības pilnsapulcē esot licis nobalsošanā savu tā saukto Austrumu Lokarno projektu, bet izkritis cauri. Nekas tamlīdzīgs nav noticis, jo šo projektu balsošanā nemaz neiesniedzu.

Pielaistas vēl citas rediģēšanas nepilnības — daži raksti izplesti pārāk gaļi, citi saraukti pārāk īsi. Bieži rakstos pieļauta autora subjektīvā vērtēšana, ko parasti rietumu lielās enciklopēdijas nedara, bet ievieto tikai datus un materiālus par lietām, vai personām un izvairās no ideoloģiskiem vai citiem vērtējumiem, bet par nesvarīgām lietām un personām nemaz neraksta.

Tomēr, neskatoties uz šiem trūkumiem, Latvju enciklopēdijai, kā jau teicu, ir sevišķa nozīme trimdas kultūras darbā.

Pie lielajiem trimdas veikumiem jāpieskaita Imantas Kopenhāgenā apgādātie divpadsmit sējumi latvju tautas dainu. Šis ir pilnīgākais šo dainu iespaidums un tā vērtību vēl izceļ prof. Arveda Švābes un prof. K. Strauberga kompetentie ievadi un komentāri.

Lielus kapitāldarbus ir veikuši un veic Dagnija un Juris Šleieri, kuŗu Daugavas apgādā iznāca seši biezi sējumi Kārļa Skalbes kopotu rakstu. Bez tam viņi apgādāja vērtīgo latviešu dzejas antoloģiju Andreja Johansona lietpratīgajā izlasē. Tas pats apgāds sācis izdot plašu, vairāku autoru darbu par Latvijas vēsturi, no kuŗa jau iznākuši Arveda Švābes 752 lappušu lielais sējums par laikmetu no deviņpadsmitā gadsimta sākuma līdz Latvijas valsts nodibināšanai, E. Dunsdorfa sējums par zviedru laikiem un A. Spekkes par 16. gadsimteni. Vēl paredzēti A. Aizsilnieka, E. Andersona un Ād. Sildes sējumi. Šis monumentāli pasāktais darbs dara godu trimdas rakstniecībai un apgādam, bet arī liecina par trimdnieku kultūrālo interesi, jo bez plašāka lasītāju atbalsta šādu darbu izdošana nemaz nav iedomājama.

Ists kultūras darba varonis ir Jānis Abučs, kuŗš Zviedrijas provinces pilsētā Vesterosā dienā pelna maizi ģimenei kā burtlicis, bet vakaros un pat naktīs saliek un iespiež Raiņa, Aspazijas, Jaunsdrabiņa, Veseļa u.c. darbus. Svarīgākie Ziemeļblāzmas apgādā ir Raiņa kopotu rakstu trimdas izdevums, kuŗu 14 sējumi jau iznākuši. Lielā dzejnieka darbus pavada Kārļa Dziļlejas vērtīgie komentāri un Nīklāva Strunkes oriģinālās ilustrācijas. Mākslinieciskā apdare šiem sējumiem ir tik bagātīga, ka tādu luksu nevarēja sev atļauties turīgais Ansis Gulbis neatkarīgajā Latvijā, Kultūras fonda atbalstā apgādājot Raiņa kopotos rakstus. Abuču Jānis ir tāds labu grāmatu mīļotājs, ka viņš ar šādiem grezniem sējumiem bija iekritis lielos parādos, kuŗus, strādādams neskaitāmas virsstundas, palēnām nolīdzinājis, un cer nobeigt šo pasākumu līdz Raiņa 100. dzimšanas gadam.

Par apbrīnojamu kultūrālo dziņu, centību un uzpurēšanos liecina arī Andreja Ozoliņa apgāds Vācijā, kas izdevis trīs lielus sējumus Latvju rakstu ar krāsainām ilustrācijām par tautas mākslu tērpos, audumos un būvēs, ko rediģējuši Z. Ligers, A. Dzērvīte, R. Legzdiņš. Gaidāmi vēl divi sējumi.

Piemetināsim, ka trimdas sākumā Zviedrijā mēģināja atjaunot savu Zelta Ābeles apgādu Miķelis Goppers. Viņš paspēja izdot tikai prof. Arnolda Spekkes Latvijas vēsturi latviešu un

angļu valodās, Voldemāra Tones darbu mapi un dažas mazākas grāmatas. Smagi zaudējis ar Tones mapi un sirds slimības vārdzināts, savu darbību pārtrauca centīgais kultūras darbinieks, kuŗš Rīgā desmit gadu laikā bija pratis izveidot savu Zelta Ābeles apgādu par svarīgu kultūras faktoru.

Pie lielajiem trimdas apgādiem, kas veikuši plašu kultūras darbu, pieskaitāms Helmāra Rudziņa Grāmatu Draugs Ņujorkā, kas apgādājis Anšlava Eglīša, Aidas Niedras, Voldemāra Kārķliņa, Alfrēda Dziļuma, Zentas Mauriņas un citu sacerējumus.

1961. gadā inženiera Jāņa Rituma vadībā un financiālā atbildībā Stokholmā nodibinājās jauns apgāds Memento, kas līdz 1964. gada rudenim jau paspējis laist klajā manu atmiņu un atziņu Laikmetu maiņā trīs sējumus un Voldemāra Bastjāņa memuāru sējumu Gala sākums. Apgāds Memento guvis ciešu satuvi ar lasītājiem, jo manu memuāru pirmais sējums, ko iespieda 1200 eks., jau izpārdots un otrais, kas iznāca 1500 eks., tāpat labi izplatās. Mans draugs Ritumu Jānis, kuŗam galva un abas rokas pilnas sava uzņēmuma darbiem un dažādiem sabiedriskiem pienākumiem, nododas grāmatu apgāda lietai tādā ideālismā, ka man trūkst vārdu viņa cildināšanai.

Kāds trimdas publicists bija aplēsis, ka trimdā apgādāto oriģinālo latviešu grāmatu skaits daudz lielāks nekā Padomju Latvijā. Ja no tur apgādātās literatūras atskaita nost partijas agitācijas un propagandas brošūras un grāmatas, tad trimdā apgādāto literāro darbu pārsvars ir vēl spilgtāks. Protams, šeit runa neiet par iespiesto grāmatu metienu, kas padomju Latvijā ir nesalīdzināmi lielāks un tāpēc grāmatas tur ir arī daudz lētākas. Grāmatu apgādāšanas valsts monopols nepārprotami ir sašaurinājis iznākošo grāmatu dažādību un skaitu. Tāpēc trimdas apgādiem liktenis ir uzvēlis lielu atbildību latviešu literatūras attīstībā.

Zināmu kultūras darbu trimdā veikuši un veic arī žurnāli. Minēšu tikai galvenos. Stokholmā 1945. gadā Jānis Grīns atjaunoja žurnālu Daugava, kas galvenokārt bija domāts literatūrai un mākslai. Lasītāju nepietiekamas intereses dēļ 1947. gadā līdz ar 11. numuru šis vērtīgais žurnāls beidza iznākt. 1948. gadā to aizstāja Andreja Eglīša un Andreja Johansona

redīgētās Ceļa zīmes. Arī šim nopietnajam žurnālam bija jācīnās ar materiālām grūtībām. Lai tās pārvarētu, tā apgādāšanu pēc 10 burtnīcām 1952. gadā pārcēla uz Londonu, kur to rediģēja Jānis Andrupis. Arī šeit materiālo grūtību dēļ pēdējos gados iznākušas tikai dažas burtnīcas. Vācijā, trimdinieku visgrūtākos apstākļos, no 1946. — 1949. gadam Helmārs Rudzītis apgādāja žurnālu Laiks, ko viņš pats arī rediģēja. Par šī žurnāla turpinājumu varēja uzskatīt Rudziša Ņujorkā nodibinātā laikraksta Laiks literāro pielikumu Laika mēnešraksts, kas pēdējā gadā bija ievietojis plašu Valdemāra Kārklīņa atskatu par maniem literārajiem darbiem, arī izbeidzies. Vēl būtu mināms Stokholmā jau 12 gadus iznākošais speciālais Arhitektūras žurnāls, ko vada prof. P. Kundziņš un arhitekts Roberts Legzdiņš, un Vācijā iznākošais Universitātes Ādolda Šildes vadībā. Sparīgi un šķietami sekmīgi jau astoto gadu par savu pastāvēšanu cīnās žurnāls Jaunā gaita, ko iespiež Kanadā un ap kuŗu grupējas trimdas jaunās un vidējās paaudzes rakstnieki un publicisti. Jāpiemin arī bērnu un jaunatnes žurnāls Mazputniņš, kuŗa lidojums pie trimdas visjaunākās paaudzes būtu atbalstāms visiem spēkiem. Jo kas lasīs latviešu grāmatu nākotnē, ja neaudzināsim mūsu bērnus mīlestībā uz latviešu valodā teikto vārdu?

Salīdzinot ar grāmatu apgādāšanu, žurnāliem trimdā nav veicies. To var tikai nožēlot, jo apvienots liels žurnāls, kas iznāktu četras vai sešas reizes gadā, grupētu ap sevi rakstniekus, zinātniekus un publicistus, varētu veikt svarīgu uzdevumu trimdas nacionāli-kultūrālā attīstībā.

Pavisam ārkārtēju, vienreizēju darbu ir veikuši mūsu teātra mākslas darbinieki trimdā. Sevišķi tas sakāms par trimdas pirmajiem trim gadiem Vācijā, kur pirms lielās izkļiedes pasaulē atradās bēgļu vairākums, kā arī liels skaits emigrējušo profesionālo aktieŗu. Visnelabvēlīgākos apstākļos, ar lielu uzupurēšanos, patētiskā aizrautībā mūsu teātra mākslinieki radīja Vācijā septiņus (!) teātrus: Eslingenā, kur Veica vadībā pulcējās galvenokārt Dailes teātra aktieri, Mērbekā, kur režisors Jānis Zariņš apvienoja galvenokārt Nacionālā teātra aktieŗus, un Lībekā, Blombergā, Virzburgā, Fišbachā un Augsburgā, kuŗu

ansambļus izveidoja Tautas teātra, Mazā teātra, Ceļojošā un Latvijas provinču teātru aktieři. Par šo teātru māksliniecisko līmeni liecina teātra lietpratējs Jānis Zariņš: „Ja man tagad viena vai otra abu lielāko profesionālo aktieŗu ansambļu izrāde ir jāsalīdzina ar Latvijas lielāko teātru sniegtajām izrādēm, tad bez pārspilējuma jāliecina, ka daudzas no tām bija līdzvērtīgas, dažas pat pārākas.” „Latviešu teātra vēsturē šis laiks ieies kā vienreizējs notikums.” (Sk. J. Zariņa rakstu Latviešu teātris trimdā. Latviešu almanachā 1953. gadam.) Vēl piemināsim, ka šis izcilās lappuses latviešu vēsturē nebūtu, ja paši bēgļi neizrādītu dzīvu atsaucību trimdas teātrim. Trīs gadu laikā, no 1945. g. rudens līdz 1948. gada rudenim, Eslingenas teātris devis 373, bet Mērbekas teātris 346 izrādes, ko ikvienā no abiem teātriem noskatījušies ap 185.000 skatītāju. Šie dati liecina, ka latvieši kā teātra mīļotāji stāv vienā no pirmajām vietām visā pasaulē.

Teātri ar aroda aktieŗiem nevar pastāvēt, ja viņiem ārpus teātra jāpelna maize un skatītāju skaits atsevišķās pilsētās nav liels. Tādos apstākļos teātra darbs trimdā pārvietojies uz brīvprātīgo amatieŗu trupām, kas pulcē teātra entuziastus. Ka šādas trupas var veikt vērtīgu kultūras darbu, to mēs, stokholmieši, esam vairākkārt pieredzējuši: gan Raiņa Pūt vējiņi izrādē, ko 1954. gadā iestudēja režisors Jānis Zariņš, gan Mārtaņa Zivertu lugu pirmizrādēs, ko vadīja pats autors, vairākās spēlējot līdzī. Kā pēdējais mani informēja, amatieŗu trupas esot ļoti izplatītas Austrālijā, kur tās sekmīgi darbojoties visās lielās pilsētās, kā Sidnejā, Melburnā u.c. Reizi gadā notiekot kopējs teātra festivāls. Līdzīga latviešu teātra amatieŗu aktivitāte sastopama arī Kanadā, kur vienā pašā Toronto pilsētā pastāvoņ četras trupas. Pašlaik, šķiet, vērtīgākās mūsu teātra vienības ir Amerikas savienotās valstīs, kur iespējams ar vērtīgākiem iestudējumiem apmeklēt latviešu bagātākās pilsētas.

Otrais pasaules kaŗš smagi piemeklēja mūsu glezniecību. Zaudējumi, ko tas nodarījis, ir neaizstājami, pat traģiski. 1944. gadā trimdā uz Vāciju devās Vilhelms Purvītis un tur pēc dažiem mēnešiem 1945. g. 14. janvārī aizvēra acis mūzībā. Lielākā daļa viņa gleznu sadegušas Jelgavā kaŗa ugunīs un tās,

ko viņš paņēmis līdzī trimdā, Vācijā nozudušas. Tā no lielā latviešu glezniecības vecmeistara, kuŗš pirmais bija ieguvis starptautisku vārdu, mūža darba pāri palicis tikai tas, kas uzglabājies mūzejos un dažu privātpersonu kolekcijās.

Kaŗš pārtrauca mūsu glezniecības normālo attīstību un šķīra gleznotājus divi daļās: vieni aizbēga emigrācijā uz brīvajiem rietumiem, otri palika Padomju Latvijā.

Trimdā ļoti grūtos apstākļos savu darbu atsāka pazīstamie gleznotāji Voldemārs Tone (miris Londonā) Lūdolfs Liberts (miris ASV), Niklāvs Strunke, Reinholds Kalniņš, Jānis Tidemanis (miris Kanadā 1964. g.), Sigismunds Vidbergs, Jānis Kuga, Augusts Annuss, Jānis Induss, Marija Induse-Muce-niece, Fridrihs Milts, Vilis Valdmanis, Eduards Dzenis, Jānis Muncis (miris ASV) u.c. Trimdā rosīgi savu darbu turpinājuši arī tie gleznotāji, kuŗi Latvijā bija tikko sākuši mākslinieku gaitu. Viņu starpā atzīmēsim Stokholmā dzīvojošo Rūdolfu Kronbergu, kuŗš izcīnījis sev profesionāla gleznotāja stāvokli zviedru sabiedrībā un ar izstādēm meklē sev atzišanu Parīzē. Stokholmā darbojas arī talantīgais Strovalds, gleznotājas Milda Liepiņa un Sofija Samsone.

Trimdā radusies arī jauna gleznotāju paaudze. Viens no tiem ir Jānis Danilsons, par kuŗa darbu patstāvīgo izstādi arī zviedru prese deva labas atsauksmes un uz kuŗa talantu varēja likt lielas cerības. Diemžēl, daudzi mūsu talanti spiesti sevi deldēt dažādos maizes darbos. Jauns vārds ir arī trimdā izaugušais Imants Sinka, kuŗš Vermlandes mežu brīvībā droši turpina soļot pa savu mākslinieciskās attīstības ceļu. Stokholmā ar vairākām izstādēm sev ceļu izlauzis abstraktā virzienā Laris Strunke, Niklāva dēls, kuŗš tiecas Romā un Parīzē gūt sev starptautisku vārdu. Ļoti izvīrījies vairākās izstādēs ASV un Parīzē Raimonds Staprāns, Dr. Teodora Staprāna dēls, kuŗš kļuvis par profesionālu gleznotāju ar savu oriģināli moderno kompozīciju un krāsu izjūtu.

Sākumā latviešu gleznotāji trimdā par vienu no saviem uzdevumiem uzskatīja iepazīstināt cittautiešus ar latviešu mākslu. Tas jo spīdoši izdevās Stokholmā 1946. gadā, kad prinča Eižena protektorātā latvieši un igauņi sarīkoja kopēju

izstādi. Tur latviešu glezniecību pārstāvēja daudzi vecākās un jaunākās paaudzes mākslinieki: Augusts Annus, A. Apinis, Ansis Artums, Kārlis Baltgailis, Voldemārs Balutis (tēlnieks), Daina Bištēviņa, Nikolajs Breiķšs, Leo Briedītis, Jānis Cielava, Jānis Cīrulis, Velta Danga-Zīle, Jānis Danilsons, Eduards Dzenis, Gerry Eckhards, Arvids Egle, Alberts Filka, Jānis Gailis, Jāzeps Grosvalds, Jānis Induss, Marija Induse-Muceniece, Eduards Kalniņš, Reinholds Kalniņš, Vitālijs Kalvāns, Jēkabs Kazāks, Kārlis Krauze, Rūdolfs Kronbergs, Skaidrīte Kronberga, Alfrēds Lapukins, Lidija Lercha, Ludolfs Liberts, Milda Liepiņa, Jānis Liepiņš, A. Melnārs, Kārlis Melnbārdis, Kārlis Miesnieks, Fridrichs Milts, Kārlis Neilis, Oskars Norītis, Elvīra Ogrīņa, Jāzeps Plēpis, Vilhelms Purvītis, Paulis Puzinas, Jānis Rozentāls, Pēteris Rožlapa, Ārijs Skride, Otis Skulme, Uga Skulme, Arvīds Strauss (tēlnieks), Niklāvs Strunke, Leo Svemps, Erasts Šveics, Jānis Tidemanis, Valdemārs Tone, Konrads Ūbans, Teodors Ūdris, Jānis Valters, Edgars Vardonis, Vilis Vasariņš, Kārlis Veinbergs, Sigismunds Vidbergs, Jūlijs Viļumainis, Jānis Zeltiņš, Alfrēds Zilberts, Eriks Žilinskis un Jānis Zvirbulis.

Šajā izstādē sevišķi izcēlās Jāzepa Grosvalda 54 temperas darbi no viņa māsas Līnas kolekcijas. Ar šiem meistara košajiem ziediem biju jau iepazinies 1919. gadā Parīzē, kad viņš tos tikko bija atvedis no Persijas. Šos, kā arī citu latviešu meistarū Stokholmā izstādītos darbus, es paturu dzīvi atmiņā, jo redzīgs ar tiem sastapos pēdējo reizi.

Plašo baltiešu mākslas izstādi jo kupli apmeklēja zviedri un viņu prese sniedza labvēlīgas atsauksmes. Latviešiem par šo izstādi rakstīja Maija Cielēna žurnālā *Daugava* 1946. gada 6. burtnīcā.

Šo izstādi bagātināja Malmes mūzejam agrāk uzdāvētā, latviešu gleznotāju saziēdotā kolekcija, kurā atteicies piedalīties vienīgi Ģederts Eliass, jo kā viņš izteicās — neatzīstot, ka māksliniekiem pašiem būtu mūzejiem jādāvā savas gleznas. Izstādes katalogā īsu atskatu par latviešu mākslas attīstību sniedza tās cienītājs zviedrs Helge Kjellins, un par igauņu prof. Stens Karlings.

Kā latviešu glezniecības parādi varam uzskatīt arī Valdemāra Tones darbu plašu izstādi, ko 1953. g. savās telpās sarīkoja Zviedrijas mākslas akadēmija, tās vadītāja prof. Stena Karlinga gādībā.

Vērtīgas izstādes ir sarīkotas arī citās zemēs, bet tuvāk par tām lai stāsta to tiešie liecinieki.

Runājot par literātūru, es sacīju, ka tā šajos 20 gados trimdā izplaukusi vairāk nekā Padomju Latvijā. To pašu nevar secināt par glezniecību, jo dzimtenē palikušie latviešu meistari Ģederts Eliass, Eduards Kalniņš, Jānis Liepiņš, Kārlis Miesnieks, Otis un Uga Skulmes, Leo Svemps, Erasts Šveics, Jānis Tilbergs, Konrads Ubans, neskatoties uz oficiālā sociālistiskā reālisma spiedienu, ir spējuši radīt vērtīgus mākslas darbus. Tur izaugusi arī jauna mākslinieku paaudze, kas, apejot oficiālos sprostus un prasības, prot gleznot individuālā stilā ainavas, portretus un kļusās dabas. Kā dzirdu no Padomju Latvijas laikrakstiem un mākslas žurnāliem, tur gleznotāju starpā izvirzās arī daži, kufus Latvijā 1944. gadā atstāju kā skolniekus: Džema Skulme (Ota Skulmes meita), Maija Topolevska-Eliase (Kristapa Eliasa meita) un Jurgis Skulme (Ugas Skulmes dēls).

Latviešu glezniecība, ievirzīta divās dažādās sfairās — rietumu trimdā un padomju Latvijā — iet savā attīstībā šķirtus ceļus. Kā pēdējās ziņas no dzimtenes vēsta, boļševiku vara grib vēl vairāk ierobežot latviešu nacionālās mākslas attīstību — Rīgā slēgšot Mākslas akadēmiju, atstājot tikai mākslas amatniecības skolu.

Trimdā aizgāja daži mūsu izcilākie mūzikas meistari: Jāzejs Vītols, Jānis Mediņš, Jānis Kalniņš, Ādolfs Ābele, bet vairums komponistu palika Latvijā. Toties ļoti daudzi izpildītāji mūzikas mākslinieki devās trimdā: Teodors Reiters, Ādolfs Kaktiņš, Mariss Vētra, Pauls Sakss, Atis Teichmanis, Ada Benefelde, Herta Lūse, Adele Pulciņa-Karpa un daudzi, jo daudzi citi.

Latviešu jaunlaiku mūzikas pamatlicējs Jāzejs Vītols, grūtos apstākļos par eksistenci cīnoties, nomīra Libekā 1948. gadā. Mūsu oriģināloperas celmlauzis Jānis Mediņš, pelnīdams iztiku ģimenei vienmuļā darbā, tomēr spējis sakomponēt dziesmas,

kvartetus un klavieru gabalus, turklāt savdabīgā modernā formā. Jānis Kalniņš, kurš Latvijā bija kļuvis par sparīgu operu komponētāju, Amerikā darbojas kā ērelnieks un par viņa jaunradēm maz dzird.

Mūzikas kultūru un mīlestību uz latviešu dziesmu uztur daudzie un dažādie profesionālie mākslinieki un amatieņu kori. Sevišķi šeit gribu pieminēt Teodora Reitera lielās pūles un aizrautībā veidoto kori, kas 1952. gada februārī varēja uzdrošināties Stokholmas koncertnama lielajā zālē starptautiskai publikai sniegt augstvērtīgā izpildījumā Alfrēda Kalniņa dziesmas, sakarā ar viņa nāvi 1951. gadā. Reitera koris izveidojās par augstvērtīgu un disciplinētu mūzikālu vienību, koncertēja arī Norvēģijā un gatavojās pat Amerikas ceļojumam. Tam svītru pārvilka lielā latviešu mūziķa nāve 1956. g. decembrī. Reitera kori Stokholmā turpina vadīt trimdā par diriģentu izaugušais Andris Vītoliņš. Latviešu kori un sevišķi to rīkotie dziesmu svētki ir kļuvuši par svarīgu kultūras faktoru, kas saista trimdiniekus pie savas tautas.

Tomēr trimdas veikums mūzikas laukā ir šaurs, ja ņem vērā sasniegumus dzimtenē komponistu jaunradē, operā, radiofonā, orķestru un košu koncertos. Esmu noklausījies Leonīda Vīgnera vadībā Rīgas radiofonā izpildīto Bēthovena 9. simfoniju, un biju pārsteigts par augsto orķestru un košu kvalitāti. Mūsu tautas darbs dzimtenē mūzikas laukā ir apbrīna un uzslavas vērts, to nespēj sagandēt bolševiku varas spiestie sārņi.

Teodora Reitera dēls Leons, sava pašai dziedīgā tēva vadīts, skolots un virzīts, diriģenta mākslā bija tik augstu izvīrējies, ka viņam Stokholmas koncertnams uzticēja vadīt lielajā zālē simfoniskā orķestru koncertu. Pēc tēva nāves Leons Reiters ātri paļāvās Latvijas okupācijas varas vilinājumiem un aizbrauca uz Rīgu, jo laikam cerēja tur ātrāk šķīt lielo panākumu laurus.

Novēlu trimdas kultūras darbiniekiem vislabākās sekmes, jo viņu darbs ir svarīgs trimdinieku nacionālās kopsakarības uzturēšanā un zināmā mērā arī latviešu kultūras attīstībā. Trimda salauz vārguļus, bet norūda stipros. Neaizmirsīsim, ka ilgus gadus trimdā ir darbojušies Dante un Viktors Igo, mūsu pašu Rainis tajā ir radījis visus galvenos darbus.

5. MANA DIPLOMĀTISKĀ DARBIBA TREŠAJĀ TRIMDĀ

Kādas neatkarīgas valsts teritorijas okupēšana, ko izdara kādas citas valsts kašaspēks, pati par sevi vēl tiesiski neizbeidz okupēto valsti. Uz laiku tiek pārtraukta neatkarīgas valsts suverēnitāte un okupācijas vara, saskaņā ar Hāgas starptautiskiem noteikumiem, tikai zināmos apmēros drīkst pārvaldīt okupēto teritoriju. Okupētas valsts tiesiskā un arī politiskā pastāvēšana turpinās jo redzami tajos gadījumos, kad šādas valsts valdība aizbēgusi uz ārzemēm un kopā ar saviem sabiedrotiem kašo par okupantu padzišanu un neatkarības faktisko atjaunošanu. Daudz citādāks un grūtāks stāvoklis ir tai okupētai valstij, kuņas valdība kapitulē bez pretestības ienaidniekam un pat palīdz nodibināt jaunu valdību, kas faktiski ir iekaŗotāju trabants. Šeit jau sākas neatkarības gals. Tā tas notika Latvijā 1940. gadā — jūnijā, jūlijā un augustā. Ārzemēs gan palika neatkarīgās suverēnās valsts sūtniecības, bet bez valsts prezidenta un valdības tās pakārās tukšā gaisā.

Stāvokli neglāba arī valsts un ministru prezidenta Kārļa Ulmaņa 1940. gada 11. maijā sūtnim Londonā Kārlim Zariņam izdotās ārkārtējās pilnvaras. Esmu lasījis 1946. gadā K. Zariņa man rādīto šo pilnvaru, ko viņš saņēmis no Rīgas. Tās noraksts glabājas manā privātajā archīvā. Varu noteikti apgalvot, ka šī pilnvara nekādā ziņā nepārnes uz Kārli Zariņu Latvijas valsts suverēno varu, vai kādu tās daļu. Tā piešķir viņam zināmos apmēros ārlietu ministra un valdības administratīvās tiesības rietumu valstīs, izņemot Skandināviju un ASV.

Sākumā, kad 1940. gada jūnijā un jūlijā Kārlis Ulmanis formāli palika par valsts prezidentu pie okupācijas varas, sūtniecības ārzemēs apjuka un nezināja, ko darīt. Katrs rīkojās uz savu atbildību.

Pirmais attapās un noteikti sāka rīkoties neatkarīgās Latvijas valsts labā sūtnis Vašingtonā Alfrēds Bilmanis. Viņš izraisīja plašu aktivitāti kā presē, tā arī kancelejās. Viņš noteikti nostājās ASV un Anglijas pusē kaŗā pret Hitlera Vāciju un novēlēja tām uzvaru, cerēdams, ka tās īstenos Atlantijas chartā solīto brīvību tām nācijām, kas to zaudējušas sakarā ar otro pasaules

kaņu. Šo to šai virzienā ir darījis arī sūtnis Londonā Zariņš, līdz 1942. gada augustam, kad sūtniecības tiesības ārkārtīgi aprobežoja Anglijas valdība, de facto atzīstot inkorporāciju. Latvijas sūtniecības Francijā un Itālijā slēdza jau 1940. gadā attiecīgas fašistiskās valdības, kas līdz ar Hitleru atzina Latvijas inkorporāciju Padomju savienībā. Arī sūtniecību Zviedrijā slēdza jau 1940. gadā valdība, kuŗā piedalījās visas četras zviedru politiskās partijas.

Tad nu kā pilnvarots Latvijas valsts sūtnis līdz savai nāvei (1948. g. jūlijā) darbojās Alfrēds Bilmanis viens pats. 1949. gada martā ārkārtējo pilnvaru nesējs Kārlis Zariņš par Vašingtonas sūtniecības lietvedi iecēla Jūliju Feldmani un pēc viņa nāves (1953. gadā) Arnoldu Spekki. Abi šie lietveži ir darījuši, ko varējuši Latvijas labā, bet viņu faktiskā autoritāte bez valsts prezidenta un valdības stipri samazinājusies, salīdzinot ar normālos apstākļos funkcionējoša pilnvarotā autoritāti.

Ko faktiski diplomātijas laukā ir veikuši trimdas laikā mūsu sūtni Vašingtonā un Londonā, par to lai tuvāk raksta latviešu trimdas vēsturnieks.

Tādos apstākļos, kad vairs nepastāvēja Latvijas valdība, centrālās trimdinieku organizācijas 1945. un 1946. gadā sāka attīstīt zināmu diplomātisku darbību, iesniedzot par dažādiem jautājumiem memorandus ASV un Anglijas valdībām.

Jau minēju, ka Zviedrijā noformētā Latvijas centrālā padome 1946. gada augustā mani delegēja uz Parīzi, lai pie sanākušajiem miera konferences dalībniekiem uzstātos par Latvijas neatkarības atjaunošanu. Tagad drusku tuvāk par šo manu diplomātisko misiju.

Es ne tikai plaši izplatīju paša sastādīto, angļiski un frančiski iespiesto memorandu par Latvijas stāvokli un Baltijas starptautisko problēmu, bet mēģināju arī sarunās ietekmēt konferences delegāciju šefus. Vispirms man konkrēti vajadzēja panākt, lai kādā nebūt formā konference kā tāda tiesiski neatzītu Padomju Latvijas atsūtīto ārlietu ministru un līdz ar to arī inkorporāciju.

Sarunās ar diplomātiem tūlīt nojautu, ka tagad, pēc otrā pasaules kara noskaņa Baltijas valstu neatkarības jautājumā ir

daudz nelabvēlīgāka, nekā tā bija pēc pirmā lielkaŗa Parīzē 1919. gadā Versaļas miera konferences laikā. Tiesa, tagad ASV gan noteikti solījās atbalstīt Latvijas neatkarības atjaunošanu, bet toties Anglijas un Francijas pārstāvji pavisam atklāti un noteikti pateica, ka viņu valstis tagad nekādā ziņā nevarot Baltijas valstu dēļ sabojāt attiecības ar savu sabiedroto vareno Padomju savienību. Pat mazās valstis, kas pašas bija smagi un netaisni cietušas otrajā paaules kaŗā — Beļģija, Holande un Norvēģija — negribēja nekādā veidā politiski palīdzēt Baltijas valstīm, jo sajuta pateicību pret Staļinu un sekoja Londonai un Parīzei. Dzīvāku interesi atradu pie Austrālijas un Jaunzēlandes ārlietu ministriem, kuŗi ne tikai izteica līdzjūtību Baltijas valstīm, bet solīja aktīvi atbalstīt mūs diplomātiskā cīņā par suverēnitātes atgūšanu.

Aizgāju arī uz Francijas ārlietu ministriju, lai tur personīgi nodotu memorandu un mēģinātu ietekmēt mums labvēlīgā virzienā kādus augstākus darbiniekus. Tur tomēr nesastāpu nevienu no agrākiem pazīstamiem. Bij ģenerālsekretārs Ležē, kuŗš vēlāk kā rakstnieks, ar pseudonimu Perss, dabūja Nobela prēmiju, bija aizbēdzis uz ASV un nebija atgriezies atpakaļ uz Franciju. Jauns bija arī politiskā departamenta direktors. Agrākais Baltijas un Somijas nodaļas vadītājs Levī bija iecelts par vēstnieku Somijā. Dabūju audienci pie man gluži sveša austrumu Eiropas nodaļas vadītāja. Viņš sarunājās ar mani ļoti laipni, principā atzina, ka mums, baltiešiem, ir taisnība, bet atteicās ko darīt mūsu labā, jo valdības vispārējā politikā ietilpstot saprašanās ar Padomju Krieviju.

Tad nācu pie slēdziena, ka jāmēģina ietekmēt man labvēlīgā virzienā redzami politiķi, kuŗi varētu grozīt valdības ārpolitisko kursu Baltijas starptautiskā problēmā. Vipirms devos pie ievērojamā sociāldemokratu vadona Vensena Oriola, kuŗš nu bija kļuvis par tautas vietnieku nama priekšsēdi un arī par valsts prezidentu ceturtajā republikā līdz satversmes pieņemšanai. Ļoti aizņemtais valstsvīrs man bija rezervējis pusstundu laika, bet mūsu saruna kļuva gaŗāka. Viņš ļoti dzīvi interesējās par mūsu pretestības kustību un tās vadību, par Latvijas gaitām boļševiku un vācu okupācijas laikā. Par visu to viņu informēju

un arī noskaidroju Baltijas starptautiskā jautājuma svarīgumu vispārējā Eiropas politikā. Šķīroties prezidents solījās atbalstīt baltiešus viņu taisnīgajā cīņā.

Biju vizītē arī pie otra sociāldemokrātu partijas izcilā vadoņa Leona Blūma. Arī viņš mani pieņēma kā vecu paziņu, bet vārdos bija skops un solījumos ļoti atturīgs, jo patlaban Francijai jārēķinoties ar Staļina politiku.

Aizgāju arī uz sociālistu partijas kongresu, kas patlaban notika Parīzē. Tur valdīja lielas gaviles par to, ka franči atguvuši atkal brīvību un bargi tiesāja visus, kas tieši un netieši bija sekmējuši maršala Petēna reakcionārās diktatūras nodibināšanu. Kongresa delegātu vairums bija jauni cilvēki un arī partijas vadībā nu bija ienākuši jauni vidējās paaudzes darbinieki. No agrākajiem partijas redzamiem darbiniekiem kongresā satiku tikai veco grieķu literatūras profesoru Brake un veiklo Elzasas deputātu Salamonu Grumbachu.

Kopā ar bīskapu Jezupu Rancānu, kuŗš šai laikā arī bija ieradies Parīzē, aizgājām pie dažiem jaunās katoļu demokrātiskās partijas līdeŗiem un mēģinājām ietekmēt viņus mūsu labā.

Sūtnis Olgerts Grosvalds greizi raudzījās uz manu diplomātisko aktivitāti Parīzē. Viņš manu darbību uzskatīja par ielaušanos viņa sfairā. Protams, ka nelīdzēja mans aizrādījums, ka man varbūt ir lielākas tiesības aktīvi uzstāties nekā viņam. Izrādījās tomēr, ka Grosvalds nebija apmierināts ar manu rīcību nevis kompetenču dēļ. Viņš baidījās, ka komūnisti viņam varētu atriebties manas darbības dēļ, jo tiem Francijā toreiz bija liels svars.

No Parīzes aizbraucu uz Londonu, uz kurienu mani aicināja un ceļa naudu samaksāja sūtnis Kārlis Zariņš.

Patikams bija mans pārsteigums, kas Viktorijas stacijā uz perona ieraudzīju savu Pēterburgas jaunības draudzeni Zilenīti, kuŗa tagad ar savu laulāto draugu Varoņinu dzīvoja pašu namā Londonā. Sūtnis Zariņš, kuŗš arī pazina Zilenīti no Pēterburgas laikiem, bija sarunājis man mājas vietu pie Varoņiniem un laipnā kārtā savā mašīnā aizveda pats mūs turp. Tur draudzībā pavadīju kādu nedēļu, pārrunājot raibās laikmetu maiņas.

Londonā ieradās arī bīskaps Rancāns, un tā nu mums diviem parlamentāriešiem iznāca īsta konference ar sūtni un ārkārtējo pilnvaru nesēju K. Zariņu. Viņš nebija kļuvis iedomīgs uz šīm pilnvarām un nepārspīlēja to nozīmi. Kaut gan viņš stipri ticēja, Dievs palīdzēs latviešiem atgūt nacionālo brīvību un neatkarību, tomēr par to, kad un kā tas varētu notikt, viņš negribēja izteikties. Viņš zināja gan informēt, ka Anglijā Baltijas valstu draugu un atbalstītāju skaits esot sarucis. Pat tāds Latvijas draugs, kā ģenerālis Berts vairs nenākot uz Latvijas sūtniecību, bet ejot uz padomju sūtniecību kaviāru garšot . . .

Londonā nekādu sevišķu diplomātisku akciju neizraisīju. Tikai aizgāju pie darba partijas ģenerālsekretāra, ar kuŗu biju iepazinies Parīzē franču sociālistu kongresā. Kopš 1945. gada jūlija darba partija bija vadošā partija. 1946. gada februārī mēģināju ietekmēt mums labvēlīgā virzienā tās ārlietu ministru Ernestu Bevinu pirms viņa aizbraukšanas uz ASV, Lielbritānijas un Padomju savienības ārlietu ministru apspriedi Maskavā. Izmantodams savus agrākos Latvijas republikas laika titulus, viņam nosūtīju konfidenciālu notu par Baltijas starptautisko jautājumu. Tagad informēju darba partijas ģenerālsekretāru par Baltijas problēmas svarīgumu, lūdzu mūsu Parīzes memoranda eksemplārus nodot ministru prezidentam Klementam Etlījam, ārlietu ministram Ernestam Bevinam un arī partijas galvenajiem deputātiem.

1946. gadā pēdējo reizi satiku savu veco Pēterburgas draugu un ilggadīgo Latvijas sūtni Kārli Zariņu, kuŗš darīja, ko varēja, Latvijas labā. 1963. gadā viņš aizvēra acis uz mūžīgu atpūtu.

Apskatīju arī, kāda izskatās Londona pēc briesmīgajiem vācu bumbvežu un raķešu postījumiem. Daudz vietās redzēju drupas, sevišķi San-Paula baznīcas rajonā. Arī parlamenta ēka bija cietusi, bet to angļi visu kaŗa laiku bija slēpuši, lai Hitlerš nevarētu zoboties, ka viņš sašāvis Anglijas parlamentu. Salīdzinot ar Parīzi, Londona bija kaŗā daudz vairāk cietusi, jo Parīzē pavisam reti varēja sastapt drupas.

Atceļā apmeklēju arī Briseli. Šeit biju vizītē pie tautas vietnieku nama priekšsēža Kamila Heismaņa, kuŗu pazinu jau no

agrākiem laikiem, kā tas redzams šo memuāru pirmajā un otrajā sējumā. Atstāju viņam mūsu memoranda eksemplārus un lūdzu nodot tos ministru prezidentam un ārlietu ministram. Beļģijā satikos arī ar Latvijas vicekonsulu Antverpenē Rāceni, kuŗš mani ļoti laipni uzņēma un izvadāja pa Antverpeni, Ģenti un Briseli. Tā manā atmiņā atsvaigojās vietas, kas bija iemilētas senāk, 1910. un 1911. gadā.

Pēc trīs gadiem, 1949. gada martā otrreiz devos uz Parīzi, šoreiz gan pilnīgi privāti. Tomēr arī tad veicu zināmu diplomātisku darbu. Biju atkal pie Vensena Oriola, kuŗš uz ceturrtās republikas jaunās satversmes pamata bija ievēlēts par Francijas republikas prezidentu. Tāpat kā 1946. gadā, arī tagad viņš izrādīja dzīvu interesi par Latviju un solījās atbalstīt mūsu neatkarības prasību. Tomēr valsts prezidenta laipnā sirsnība nespēja grozīt Francijas diplomātiju. Tā turpināja atzīt Baltijas valstu inkorporāciju Padomju savienībā.

Toreiz nodevu valsts prezidentam un arī ārlietu ministrijai īsu memorandu par Baltijas starptautisko problēmu. Mēģināju publicēt dažos laikrakstos apcerējumu par to pašu tematu, bet nekas neiznāca. Redaktori man pasakidroja, ka par šādu tematu Francijā neesot nekādas intereses.

Uz Parīzi nebraucu tieši, bet ar lielāku likumu pa Vāciju. Gribēju ne tikai redzēt kaŗā tik ļoti nopostīto vācu zemi, bet arī satīkties Eslingenā ar dažiem draugiem, kuŗi drīz taisījās aizceļot uz Ameriku.

1949. gadā Vācija vēl atradās drupās, bet vācieši nesnauda: apbrīnojamā optimismā viņi sāka celt jaunas dzīvojamās ēkas, fabrikas un jaunu dzīvi.

Eslingenas latviešu bēgļi, skaitā ap 5000, dzīvoja drūmos apstākļos, saspīesti kopmītnēs vai dzīvoklišos, bez darba, bez ienākumiem. Viena daļa gan vēl sapņoja par drīzu atgriešanos dzimtenē, bet vairums cilāja spārnus, lai dotos pāri jūrām uz Angliju, ASV, Kanadu, Austrāliju vai pat Jaunzēlandi. Eslingenā nolasīju referātu par tematu No pagātnes uz nākotni, kur izteicu domas par mūsu tautas bezvēstures lāstu, par īso vareno vēsturi brīvības laikā un par varbūtējām izredzēm nākotnē. Es paredzēju, ka gaŗās nakts pārbaudījuma laiks būs gaŗš, bet

tomēr Latvija reiz kļūs atbrīvota. Manu referātu rīkoja latviešu Penklubs un tas bija ļoti labi apmeklēts, ap 500 klausītāju. Viņu vidū bija archibīskaps Grīnbergs un gleznotājs prof. Kuga.

Nākošā dienā aizgāju vizītē pie archibīskapa, kuŗu pazinu no darbības Saeimā. Vairāk nekā stundu runājām par morāles celšanu, bez kā nekas nevarēs glābt cilvēci no jaunām katastrofu briesmām. Archibīskaps tematu aplūkoja no kristiānisma viedokļa, es humānisma aspektā. Saprātāmiem tik labi, ka šķīroties sirsnīgi saskūpstījāmies.

Eslingenā satiku draugu Voldemāru Bastjāni, kuŗš drīz aizbrauca uz ASV. Arī draugs Valdis Bumbērs taisījās braukt uz Ameriku, bet pārcēlās uz Stokholmu, lai no šejienes vēlāk aizlidotu uz ASV. Satiku arī veco partijas darbinieku Jāni Sili (Kraukli), kuŗš bija aktīvi darbojies cara laikā partijas centrālajā komitejā. Šeit atvadījos uz visiem laikiem no kāda sava radnieka, zvērināta advokāta Voldemāra Matisona, kuŗš ar visu ģimeni drīz aizceļoja uz Austrāliju.

Eslingenā man ļo lielu sirsnību izrādīja vietējā latviešu Penkluba priekšnieks redaktors Jānis Porietis, kuŗš bija sarīkojis ne tikai manu referātu, bet arī goda mielastu restorānā, kuŗā piedalījās arī divi Platones pagasta saimnieki. Viņi gribēja no manis uzzināt, uz kuriem būtu vēlamāki doties, lai sāktu jaunu lauksaimnieka dzīvi: uz Kanadu, ASV vai Austrāliju? Viņi zināja stāstīt, ka kāds Platones pagasta vecsaimnieks aizmaldījies uz Franciju, tur apprecējis kādu francūzieti, kaŗa laika atraitni, nelielas lauksaimniecības īpašnieci un nu esot laimīgs franču zemnieks.

Par diplomātiskām akcijām var saukt arī dažus manus iesniegumus rietumu valstsvīriem.

1946. gadā, kā jau minēju, nosūtīju Anglijas ārlietu ministram Ernestam Bevinam notu par Baltijas starptautisko jautājumu.

Kad 1952. gada 11. novembrī Zviedrijas karalis Gustavs VI

Adolfs svinēja savu 70. dzimšanas dienu, nolēmu šo gadījumu diplomātiskai akcijai. Kā bij. Latvijas ārlietu ministrs un parlamenta ārlietu komisijas ilggadīgs priekšsēdis nosūtīju karalim plašu telegrammu, kuņā ne tikai ceremoniāliem vārdiem apsveicu jubilāru, bet arī izteicu cerības piedzīvot to laiku, kad viņš varēs ierasties Rīgā, lai apsveiktu Latvijas brīvo neatkarīgo demokrātisko republiku, kā to savā laikā tik spoži bija darījis viņa priekštecis Gustavs V. Šis telegrammas kopiju ar attiecīgu pavadvēstuli nosūtīju ministru prezidentam Erlanderam. Protams, es neticēju, ka Latvijas valsts tik drīz atjaunosies, bet šo izteiksmes formu lietoju, lai zinātu, kā uz šādu apsveikumu reaģēs karalis. Varēju sagaidīt, ka saņemšu tikai karaļa sekretāra pateicības vēstuli. Man pārsteigums bija liels, kad jau pēc divi dienām saņēmu paša karaļa parakstītu telegrammu, kuņā viņš ne tikai pateicās par apsveikumu, bet arī novēlēja latviešu nācijai vislabāko nākotni. Turpretī Erlanders uz manu vēstuli neatbildēja.

Kad amatā stājās jaunievēlētais ASV prezidents Kenedijs 1961. gadā, man šķita, ka būtu vēlams viņam iesniegt memorandumu Latvijas lietā. Sastādīju iesnieguma projektu un šoreiz tajā ievietoju kaut ko jaunu Baltijas starptautiskā jautājuma atrisināšanai. Es ierosināju ASV valdību pacelt Baltijas jautājumu Apvienoto nāciju organizācijā un likt priekšā plenārā sapulcē pieņemt lēmumu, ka Baltijas valstīs izdarāma nobalsošana par to, vai tās vēlas atgriezties pie brīvām neatkarīgām valstīm, vai palikt Padomju savienības sastāvā. Šādā nobalsošanā varētu piedalīties arī tie izceļotāji no Latvijas, kas bijuši tās pavalstnieki 1939. gadā vai viņu pēcnācēji. Šāds referendums būtu izdarāms Apvienoto nāciju organizācijas kontrolē, iepriekš izvēcot no Baltijas valstīm padomju kaņaspēku, policiju un arī administratīvās varas iestādes, nodibinot pagaidu režīmu.

Domas par šādu plebiscitu jau biju izteicis savā publiskajā referātā Stokholmā 1956. gada rudenī, par ko izpelnījies no latviešu komunistiem Amerikas Latvietī rupjas ķengas un no pārējiem latviešu preses orgāniem noraidošas piezīmes vai demonstratīvu klusēšanu. Domāju, ka nu pēc 5 gadiem tā sauktā nacionālā prese un organizācijas būs diplomātijā gudrākas.

Tomēr vilos. Iesniegums, ko bija parakstījuši bijušie Saeimas deputāti — V. Bastjānis, Brūno Kalniņš, Jānis Breikšs un es, sastapa pretestību, ko jo spilgti izpauđa Amerikas savienotajās valstīs esošā Komiteja Latvijas brīvībai, kuŗai toni noteica A. Klīve un Alfrēds Bērziņš. Noraidīšanas galvenais motīvs bija: ja mēs paši prasām nobalsošanu par to, vai latvieši vēlas atjaunot neatkarīgo demokrātisko valsti, tad mēs to vairs katēgoriski neprasām, pat šaubāmies par tautas vēlmi; Latvijas valsts tiesiski pastāv un nekāda nobalsošana nav vajadzīga. Mums jāprasa padomju kaŗaspēka un iestāžu izvākšana no Latvijas un lai rietumu lielvalstis uzspiež Padomju savienībai mūsu prasību.

Viss tas kan ļoti vareni. Latvijas valsts turpina pastāvēt... Bez nacionālas valdības, bez parlamenta. Kaut gan šī pastāvēšana tagad izpaužas tikai Baltijas sūtniecībās Vašingtonā, kur tās pārziņ lietveži. Arī prasība, lai rietumu lielvalstis pavēl Maskavai aizvākt no Baltijas valstu teritorijas savus bruņotos spēkus un savus ierēdņus, lepni skan, bet patreizējā starptautiskajā situācijā nav nemaz reāla. Rietumu lielvalstis, kas grib mierā sadzīvot ar Padomju savienību, šādu prasību neuzstādīs. Referenduma sarīkošanai arī Maskava nepiekrīstu, bet šāda formula nebūtu izaicinājums Padomju savienībai un tomēr būtu svarīgs diplomātisks sitiens pret to, ja Apvienoto nāciju pilnsapulcē šādu jautājumu vispār ierosinātu, nerunājot jau par to, ja vairākums šo prasību pieņemtu.

Katram, kas vaļējām acīm grib skatīties īstenībā, ir jāatzīst: jo tālāk rit laiks no 1940. gada, no Baltijas valstu faktiskā gala, jo nelabvēlīgāki kļūst starptautiskie apstākļi viņu atbrīvošanai. Tagad, 1964. gadā, kad Apvienotajās nācijās ir uzņemts tik daudz jaunu Āzijas un Afrikas valstu, kas vairāk vai mazāk simpatizē Padomju Krievijai, kad koeksistence komūnistiskā bloka un rietumu kapitālistisko valstu starpā pieņēmusi daudzējādas konkrētas formas, tagad panākt vairākumu Apvienoto nāciju pilnsapulcē lēmumam par plebiscita sarīkošanu Baltijas valstīs ir ļoti grūts, taču vajadzīgs uzdevums.

Biju par savas diplomātiskās taktikas pareizību tik dziļi pārliecināts, ka, nepiegiezot ne vismazāko vērību kritiķiem, kopā

ar Igaunijas bijušo prezidentu un ārlietu ministru Reju 1962. gadā iesniedzām caur ASV vēstnieku Stokholmā Pērsona kungu kopēju memorandu ārlietu ministram Dinam Raskam, kuņģā lūdzām ASV valdību ierosināt Apvienotajās nācijās akciju pret Padomju savienību Baltijas problēmā, nolemjot sarīkot plebiscitu.

Daudzi latvieši nesaprot, ka strīdus baltiešu un Padomju savienības starpā kļūst tikai tad par starptautisku problēmu, kad kādas citas lielvalstis prasa tā atrisināšanu starptautiskā ceļā. Manuprāt, tagadējos apstākļos pārvērst Baltijas problēmu par konkrētu starptautisku jautājumu ir iespējams vienīgi caur Apvienotajām nācijām, pieprasot plebiscita sarīkošanu.

Šo manu uztveri pastiprina Rietumu Vācijas ministru prezidenta Erharda pagrieziens vācu nācijas apvienošanas jautājumā, ar kuņģu viņš 1964. gada martā nāca klajā savas partijas kongresā. Erhards ierosināja sarīkot plebiscitu Austrumu Vācijā, lai turienes iedzīvotāji paši nolemtu, vai viņi vēlas apvienoties ar Rietumu Vāciju, vai nē.

6. LIDZDARBĪBA LATVIJAS PEN-KLUBĀ

1928. gadā pie manis Rīgā ieradās beļģu sociālistu deputāts un rakstnieks Luis Pjerārs, kuņģis bija sacerējis dažas grāmatas par mākslas vēstures jautājumiem. Cita starpā kādu apcerējumu par Van Gogu. Viņš stāstīja, ka rietumu Eiropā grupa sociālistiski un demokrātiski noskaņotu rakstnieku esot nodibinājuši internacionālu biedrību ar nosaukumu PEN-klubs. Šāds apzīmējums ceļoties no angļu trīs vārdu pirmajiem burtiem — poets, essayists, novelists (dzejnieki, esejisti, romānu rakstītāji). Kopsaistījumā pen nozīmē spalvu. Biedrībā neietilpst žurnālisti, bet visdažādākā veida rakstnieki. Tās mērķis ir viņu starpā sekmēt internacionālos sakarus, viņus tuvināt. To panākt galvenokārt domājot ar rakstnieku kongresiem, ko rīkotu ikgadus kādā pasaules kultūras centrā, tur varētu pie-

dalīties visi PEN- kluba biedri. Penkluba vietējās nodaļas sarīkotu arī rakstnieku ciemiņu uzņemšanu, piemiņas aktus mirušiem un jubilāriem, kā arī referātus par literatūru un rakstnieku vakarus.

Luis Pjerārs uzaicināja mani nodibināt PEN-kluba Latvijas nodaļu. Kaut gan šai laikā Dailes teātris bija jau izrādījis manu lugu Sarkanais nerrs, es par rakstnieku neskaitījos, jo tas bija noticis ar Maijas pseidonimu Baltezers. Maija gan bija esejiste, bija jau publicējusi dažādus apcerējumus par mākslu un grāmatu par Viduslaiku mākslu. Tomēr bez manis viņa negribēja piedalīties Latvijas PEN- kluba dibināšanā. Tāpēc nodevām iniciatīvu citiem — Valdim Grēviņam un Alfrēdam Bilmanim. Ārlietu ministrijas preses šefs izgatavoja vairākos eksemplāros latviešu valodā PEN- kluba statūtus un 1928. gada novembrī sasauca dibinātāju sapulci, kuņā piedalījās: Jānis Akurāters, Kārlis Skalbe, Pāvils Rozīts, Jānis Sudrabkalns, Valdis Grēviņš, Jānis Kārklīšs, Arturs Bērziņš, Ādolfs Erss, Ansis Gulbis un vēl daži. Latviešu nodaļa kārtīgi pildīja latvju rakstnieku reprezentāciju PEN- kluba sarīkotajos kongresos, sūtot pat savu delegātu Jāni Kārklīņu uz tik tālu pilsetu, kā Buenos Airesu. Par priekšsēdi dažādos laikos ir figurējuši J. Akurāters, P. Rozīts un Ād. Erss.

Latvijas Penklubs atjaunoja savu darbību trimdā 1947. gadā Stokholmā Artura Bērziņa ierosinājumā. Šeit gan par biedriem uzņēma netikai rakstniekus, bet arī žurnālistus, jo viņiem nebija atsevišķas biedrības, kā citās zemēs. Stokholmā biedru skaits bija ap 20, to starpā Arturs Bērziņš, Jānis Kārklīšs, Jānis Grīns, Mārtiņš Zīverts, Veronika Strēlerte, Andrejs Eglītis, Andrejs Johansons, Klāra Kalniņa, Lizete Skalbe, Milda Salnā, Maija Cielēna un es. Vēlāk viņiem pievienojās no Vācijas atbraukušie Arveds Švābe, Kārlis Dziļleja un Aleksandrs Plensners. Par priekšsēdi ievēlēja Arturu Bērziņu. Sākotnē arī mani ievēlēja valdē, no kuņas acu slimības dēļ izstājos un manā vietā tad nāca Kārlis Dziļleja. Arturs Bērziņš par priekšsēdi sabija līdz 1950. gadam, kad viņa vietā ievēlēja Arvedu Švābi. Šī priekšsēžu maiņa nenāca par labu Penkluba darbībai, kas Artura Bērziņa vadībā bija ļoti dzīva, bet Švābes laikā

Ne tikai Ģētes darbu idejiskais saturs, bet arī stils ceļ tos pāri savai tautai un savam laikmetam, ievirza tos kultūras pasaulē un mūžībā. Tā Ģēte ir kļuvis par vienu no pasaules literatūras ģenijiem. Kā viņš pie tā ticis? Ārkārtīgā apdāvinātībā un neatlaidīgā trauksmē savas spējas izkopt. Viņš izveidojies un tapis saskarē ar klasisko grieķu, romiešu un rietumu kultūru — franču, angļu, vācu.

Vēl jautāju, kāda bijusi laikmeta ietekme uz Ģēti? Vai tas veido rakstnieku, jeb vai pēdējais to? Sintezē ir pareizā atbilde. Mijietekmē atrodas laikmets un rakstnieks. Ģēte nav viens laikmetā, kas ir unikums vācu kultūras attīstībā: tur līdzās darbojas Šillers — ne mazāks gars. Bet drusku priekš viņiem ir lielie humānisti klasiskās kultūras garā — Lesings, Herders, Vīlānds, Vīnkēlmāns. Tad savas atziņas pauž filozofijā Kants, Hegels un Fichte. Mūzikā nāk apzīlinoši ģeniji — Mocarts un Bēthovens.

Šo garu tapšanas vienīgais šūpulis nav Vācija, bet Eiropas rietumi. Racionālisma pārveidības un apgaismības gars spilgts Francijā, atbalsojas arī Vācijā. Tas izpaužas gan vienīgi ideju un mākslu pasaulē: filozofijā, daiļliteratūrā, mūzikā. Šo laikmetu var apzīmēt par otro vācu renesansi, jo pirmā skāra tikai glezniecību un teoloģiju (Dürers un Luters). Pēc tam lejup slīd vācu radītājs gars, kad tomēr visi materiālie apstākļi un nacionālās vienības gars paceļas, politiskā apziņa kāpj augšup. Un, ja nu jautājam, vai Ģēte izpauž savu laikmetu, jāsaka — jā un nē. Viņš neizpauž savu laika sabiedrību, neizglītoto, zemo, saskaldīto milzum daudzās valstiņās tautu, ko gara važās turēja mācītāji. Viņš tāls bija sava laika oficiālajai gaumei un idejām. Viņu neietekmē kristiānisms, bet XVIII g.s. racionālisms — Russo u.c. Viņš nepadodas metafizikai filozofijā, bet iesaistās Spinozas monismā — Dievs, daba. Tomēr ne tikai katoļu baznīca un ortodoksālie luterāņi apkaņoja Ģēti, arī literatūras kritika tiesāja un notiesāja viņa stilu un idejas. Rezultātā viņa pirmo darbu kopotos rakstus iepriekšējā subskripcijā parakstīja tikai 550 personas. Savā laikā Ģēte rod atbalsi vienīgi savas apkārtnes elitē, izlasē. Un tāpēc varam teikt: tikai ļoti šaurā nozīmē Ģēte izpauž savu laikmetu, bet

viņš izpauž un aktīvi veido to gara renesansi, kas iedarbojas Vācijā XVIII g.s. otrā pusē, ko var apzīmēt par gara revolūciju. Tā šī sauktā vētru un dziņu laikmeta dziļākie radījumi literātūrā ir Fausts, mūzikā Bēthovena 9. simfonija un filozofijā Kants — Zum Kritik der reinen Vernunft, kas ieiet rietumu kultūras lielajā kopējā mūžīgā gara mantojumā.

Pakavējies vēl pie Ģētes humānisma, viņa īpatnās ietekmes citu tautu rakstniecībā, minot Baironu, Karleilu, Andrē Židu, nonācu pie viņa sevišķās ietekmes uz mūsu Raini, — gara radniecībā izteiksmes veidā, stila būtībā. Rainim, tāpat kā Ģētem, piemīt koncentrācija, brīvība dzejā, atskaņās un vārdu jaunradē. Tas viņa lielais spēks. Arī viņa drāmatisms, lai gan tas stiprāks par Ģētes, tomēr ir lirisks. Tēli tāpat ir alegoriski un simboliski, it īpaši galvenajā darbā Uguns un nakts nav jāmeklē pilnasinība, šekspiriska darbība. Uguns un nakts ir latviešu literātūras Fausts, kur parādīta gara izpausme, kas visu var un spēj ar savu „garu” vien. Abi tie ir dzejas darbi, ne skatuvei sacerēti. Daba tās mūžīgā kustībā, neapsverams spēks, saules spēks. Raiņa Gals un sākums un Ģētes West-östliches Divan. Līdzīga ir Raiņa un Ģētes uztvere par cilvēka veidošanos, tapšanu un pārveidošanos. Pārcilvēcīgums un cilvēcīgums — Jāzepe un Fausts.

Rainis un Ģēte oficiālā izglītībā bija juristi. Pēdējais bija arī praktiskās dzīves veidotājs cilvēks, advokāts, Veimaras mazās valsts slepenpadomnieks un ministrs.

Abi viņi kalpoja arī teātra mākslai kā direktori — Ģēte bija pat 25 gadus Veimarā tādā amatā un rakstīja par šo mākslu. Abi bija arī dzīves strauji dzīvotāji, mīlētāji, sievietes aprīnotāji — draugi.

Izšķirības: Ģēte nav cīnītājs, tikai idejisks ierosinātājs, Rainis sabiedriska cīnītājs, gan būdams vispārcilvēcisks un nacionāls, ieskaņo to dzejā. Rainis nekā nav rakstījis prozā; Ģētem daudz rakstu par tēlotājām mākslām, par dabas zinātnēm. Viņš grib uztvert un saprast ne tikai cilvēku, bet visu dabu, universumu, ar savu radītāja garu vērtēt dabas parādības. Dod lielus darbus botanikā, ģeoloģijā, fizikā, kā arī plašu darbu par krāsu teoriju u.d.c., jo viņam pašizglītība universāla, daudz-

valodu prasmē iegāja pat senebreju — Vecās derības studijas. Vispusībā un dziļumā aptvert, pētīt daudzās gara nozares, Ģēte pielīdzināms itaļu ģenijiem Mikelandžello un Leonardo da Vinči.

Ģēte ir devis arī romānus — Werter, Wilhelm Meister. Wahlverwandschaft, stiprā subjektivitātē.

Secinājumā īsi sakot, Ģētes un Raiņa morālfilozofiju izteic humānisms un individuālisms, — cilvēkā iemīt dziņa pacelties augšup. Cilvēka attīstība audzināšanā to veiksmē. Abos ir optimisms, pretēji Šekspiram un Sofoklam.

Beidzot griezos pie trimdniekiem, lai tie turētos mūsu brīvības tradīcijās, Raiņa rietumiskās kultūras nestās, jo tikai ar dziļu kultūras un cilvēcības garu mēs spēsim pārvarēt tās sekas, ko Latvijā būs atstājis orientālais despotijas gars.

Drīzi pēc tam, 1950. gada 22. janvārī sekoja mans referāts Komiskais elements literatūrā, kur teicu: Vispirms dažus vārdus vispārīgi par komisko elementu, par smiekliem. Kas ir smieklis? Tāds jautājums varbūt liksies nevietā, pat smieklīgs, jo mēs visi cilvēki kopš bērna dienām protam smieties. Tomēr tas nenozīmē, ka mēs dziļāk izprotam smieklu jēgu un nozīmi. Daudz filozofu dažādos laikos ir nodarbojušies ar šo problēmu un mēģinājuši to atrisināt. Platons, Aristotels, Dekarts un Hobbes, Kants, Šetlings u.c. ir gribējuši izpētīt un definēt smieklu būtību. Un tomēr viņi nav varējuši to; viņi spējuši raksturīgi uzvert tikai kādu šīs parādības pusi, atstājot citas neievērotas. Piemēram, Imanuels Kants saka: „Das Lachen ist ein Affect aus der plötzlichen Verwandlung einer gespannten Erwartung in Nichts” (smieklis ir saspīlētas gaidas efekts pēkšņā pārvērtībā par neko). Pret šo, kā arī līdzīgām definīcijām var celt iebildumus. Franču ievērojamais psihologs un moderns filozofs Anrī Bergsons savā traktējumā par smiekliem (Le rire) izsakās, ka smieklis ir ļoti sarežģīta psiholoģiska parādība un tāpēc tai adekvāta, pilnīga definīcija īsā formulējumā nemaz nav iespējama

Tā nu arī nemaz nemēģināsim atrast smieklu „gudrības akmeni”, bet teikt tikai dažus aprakstītājus vārdus par tiem.

Franču humoristiskā veida nepārspējamais autors Moljers

tikai zina pateikt: „Tas ir dīvains pasākums likt smieties godīgiem ļaudīm”. Kaut ko vairāk izteic franču renesanses (XVI g.s.) dziļdomīgais satirīķis Fransua Rablē (Rabelais): „Ir labāk smieklos smiet, ne asarām slacīt, jo smiekli pieder tikai cilvēkam”. Ar šiem vārdiem Rablē gribējis izteikt smieklu dziļāko morāl-filozofisko nozīmību, tomēr tā viņš izsaka arī zinātnisku patiesību: parādīt ciešanas asarām spēj daudzi dzīvnieki, piem.: mērkaķi, stirnas, suņi, pat teļi, bet smieties var tikai cilvēks.

Smieklu fizioloģiskais process ir diezgan sarežģīts: pēkšņi no sirds asinis ieplūst vēnā, nonāk plaušās, no kurienes strauji dzen ārā gaisu, kas izplūstot pa rikli, degunu un muti, iedarbina dažādus muskuļus un saiņus, rausta seju un rada neartikulētas skaņas. Smiekli ir veselības pazīme, jo slimī un vārgi cilvēki nespēj smieties.

Lielos vilcienos smieklus sadala divās kotēgorijās: jautrības un komikas. Pēdējie nestāv tiešā sakarā ar prieka sajūtu, kā pirmie. Komisko rada dīvainība, pārsteigums, pārspilējums, monotons atkārtojums, izklaidība, uzsvērta vienpusība, mehaniska imitācija. Smiekli un izsmieklis ir sabiedriska cenzors, tie nekad nerodas par noziegumiem, bet par tikumiem un netikumiem, cilvēka īpašībām, sabiedriskām parādībām: muļķību, vientiesību, skaudību, lielību, skopulību, par erotiskām vienpusībām un nenormālībām. Atšķirīgi ir paši komiskā elementa veidi: humors — iecietīgs, tēlotājs (neitrāls), ironijas — smīns ir jau izsmējējs (nesimpatija), sarkasms (satira šaurākā nozīmē), apkaņotājs (antipatija).

Tālāk apskatīju, kā komiskais elements nevienādi izpaužas dažādo tautu literātūrā. Sākot ar grieķiem minēju to Homera Iliādē un Odisejā, Esopa fābulās, Aristofana un vēlākās komēdijās. Romiešiem to izteic Plauts, II g.s. pr. Kr., kas tautiski vienkāršs „Mixes gloriosus”. Tad Terencijs, kas mirst 26 g.v. 159. g. pr. Kr., pārstrādāja Menanderu un beidzot I g.s. pr. Kr. Horacs, odās un satīrā pauž skepticizmu Epikūra ietekmē un jau I g.s. pēc Kr. — Nerona laikā — Petronijs novelēs un romānos ir tēlotājs (Matronano no Eferas). II g.s. seko dzejnieks Juvenāls, uzbrucējs satirīķis, „proletāriāta” ideologs un

Apulejus — retoriskā deklamācijā. Beidzot tai pašā gadsimtā (125—180) nāk Lukians, žīds, kas raksta grieķu valodā, tulkots latīniski. Viņa dialogi ir komiski, caurausti skepticismā pret dieviem, jo Romas pasaules ticība sairst un jaunzīdu ticība (kristiānisms) vēl nebija ieviesusies. Lukianu ietekmējis Menippos, lielais satirīķis, kuŗa visi darbi gājuši bojā. Sprai-gais Lukiana smieklu un izsmējējs gars iedzīvojās renesanses un apgaismības rakstniecībā, Voltērā u.c.

Viduslaiku satumsībā tautas mutiskā literātūrā — dziesmās, sakāmvārdos, pasakās komiskais elements spraigāks parādās Francijā „esprit gaulois”. Tur kolektīvi sacerēts lielais dzejas darbs „Renart” (Lapsa), kur zvēri parodijās izsmej cita starpā: dusmas, skaudību, rijību, greizsirdību u.c. Komiski skan lapsas kūmiņa ārlaulības sakari ar vilka kundzīti. Bez tautas mistēriju komiskiem ielaidumiem jau XIII g.s. parādās komēdija, kā patstāvīga autora darbs — Adama de la Halle, bet dienviņu Franciju uzjautro Provansas trubadūri.

XIV g.s. Itālijā brīvi smej Bokačio Dekameronā, bet XV g.s. Pulči dzejā, arī novelēs un Ariosto komēdijās. Anglijā XIV g.s. renesanses pirmais ievirzītājs ir satirīķis Čosers (Chauser) lugās, traģiskā un komiskā izmijās. Francijā literāro renesansi atklāj XV g.s. anonīma autora Simts jaunu stāstu (Les cent nouvelles), bet XVI g.s. Margarete de Navarre dod 72 stāstu Heptameronu. Komisko elementu ievēd Ronsars dzejā, Pjers Grenguars un Jodells arī komēdijā, bet jo sevišķi visā darbā Fransua Rablē (1494—1553). Spānijas komiskā veidā bagātais XVI g.s. dod slaveno Lope de Vega (1562—1635) ar 400 komēdijām un avantūras romānā nepārspēto Mikelu Servantesu (1547—1616) ar Don Kichotu, ko viņš saraksta 55 gadu vecumā pēc vairākām nevērtīgām komēdijām. Spāņu jautrības gars noslēdzas ar Kalderonu de la Barka, itāļu ar Goldoni 'au XVIII g.s., kas turpina iepriekšējā gadsimta comedia dell' arte. Vāciešiem iemīt mazāk smēdinātāja gara. XVI g.s. tas parādās Hansa Sacha Pūcesspiegēlī, bet satiras izpausme jau XV g.s. Ulricha von Huttena dialogos un vēlāk XIX g.s. sākumā Ģētes Faustā, kā arī Minchauenā. Vērtīgas ir Sillera

domas par komēdiju. Pag gadsimtā minami vēl Hofmaņa stāsti un Heinricha Heines ironizētāja dzeja.

Apgaismotā absolūtisma XVII g.s., apgaismības racionalisma XVIII g.s. un līdz pat mūsu gadsimtam pāri citām tautām komisko elementu spēcīgi izraisa franči un angļi

Franči tad var sākt ar Skarona XVII g.s. komisko romānu, šī lielā cietēja, kuŗa kapam gaŗām ejot mani vienmēr brīdināja viņa vārdi: „Gājēj, netaisi troksni, nemodini mani, jo tā ir pirmā nakts, kur nabaga Skarons gul”. (Šī atcerējuma nebija manā referātā.) Komēdijā visus aizēno Moljērs un fābulā Lafontēns. Tradicionālismu tieši izteic Voltēra asais smīns un Bomaršē jokdziņa. XIX g.s. franču lielo romānu rakstniecībā trūkst humora, vienīgi stāstniekos Dodē un Mopasanā tas iemīt un XX g.s. skeptiķis Anatols Franss ir liels ironizētājs. Komēdijām nu piemīt gan tehnisks veiklums, bet bieži tās ir bez dziļāka gara, kā piem. Skribs, Bernsteins u.c.

Anglijā jāpiemin XVI g.s. beigu Marlova Dr. Fausts ironijā pret „dieviem”, bet sevišķi stiprs ironijas elements ir viņa traģēdijā Žīds no Malts. Vislielākais un spēcīgākais skatuves darbu autors Viljams Šekspirs (1564—1616) sarakstījis 14 komēdijas, 13 traģēdijas un 10 vēsturiskas lugas. Sāpņi vasaras naktī, Venecijas tirgotājā, Vētrā u.c. viņa komēdijās raksturīgais ir komiskā elementa pakāpeniski koncentrēts izlādējums. Bet īpati spēcīgais Šekspirā ir: humora un ironijas iejaukšana traģēdijās un vēsturiskās drāmās. XVIII g.s. Svifts dod nemirstīgo Guliveru. Vēlāk angļiem humoru izteic trīs spēcīgi talanti: Dikenss, Bernards Šovs un Džems Džoiss.

Par komisko elementu latviešu literātūrā izteicos, ka tas ir stiprs nezināmo autoru saražotās tautas dainās — apdziedāšanās un nerātņajās, tad dziedāmās dziesmās, pasakās un sakāmvārdos. Zināmie autori jaunlaikos — XIX g.s. uznāk spraiģi brāļu Kaudziņu Mērnieku laikos, Eduarda Veidenbauma dzejā, Ādolda Alunāna un Rūdolda Blaumaņa jau lokālizētu joku komēdijās un Raiņa dažos satiriskos dzejoļos, jo vienīgā komēdija Pusideālists rāda, ka tas nebija viņa ceļš. Skalbem šis elements ievijas pasakās, spilgtāk — Kā es braucu ziemeļmeitas lūkoties u.c., Eduardam Vulfam komēdijā Svētki Skangalē.

Mārtiņš Zīverts ar savu Minchauzenu un citām komēdijām ir devis stiprāko vērienu šai nozarē. Minams vēl Anslavs Eglītis. Par sevi nekā nevaru teikt, par mani spriedīs citi, kad manas drāmas, komēdijas, romāni un stāsti būs iespiesti.

Beidzot šo priekšnesumu, secināju, ka humors, ironija un satira ir augstākas kultūras produkti, kas dažādās tautās atšķirīgi. Pirmo vietu šai ziņā ieņem franči un angļi, kuņiem piemīt patiesāk brīvības, kritikas un modrības gars. Mūsu tautā ir spēcīgāka komisma izjūta, nekā tā atspoguļojas literātūrā.

Vispārējā nozīmē humors, ironija un satira noslauka putekļus no smadzenēm, sastinguma pelējumu no dvēselēm. Filozofs Šellings izsakās: „Satira ir īsta Nemizida, nepārvarama vara, šodienas pretiniece, rītdienas līdzdalibniece”.

1950. gada 5. novembrī Penkluba referātā Pārdomas par latviešu drāmas attīstību, ievadā atskatījos uz angļu, spāņu, franču, itaļu un vācu drāmatiskās literatūras un teātra attīstību, sākot ar Viduslaiku mistērijām, renesansi un tālāko, arī skandināvu tautas skaņot.

Latviešu teātra īsā attīstības perioda dīgli, priekšvēsture meklējama dainās un dziesmās, apdziedēs kāzās un Jāņos. Pirmā joku luga, Stendera Žūpu Bērtulis, ierodas 1790. gadā un tā ir dāņa Holberga komēdijas pārstrādājums. Strauji iet attīstības temps tajos apm. 75 gados no Ādolfā Alunāna Seši mazi bundzeniēki līdz Mārtiņa Zīverta Minchauzenam. Atzīmēju, ka somiem un čehiem norit tai laikā līdzīga attīstība. Raksturīgā iezīme šai kultūras, teātra un skatuviskās literatūras dzīvē: liela dažādība izteiksmes veidos. Rietumos kopš Ibsena kādu laiku dominēja reālisms un Hauptmaņa dažu darbu naturālisms, kuņiem atsevišķu izņēmumu starpā ir Meterlinks. Teorija, kritika arī izpauž reālismu — Ipolits Tens, Georgs Brandess un pie mums Jānis Jansons. Tomēr nekas nesastingst, rodas citi virzieni.

Latviešiem galvenie izteicēji skatuviskās literatūras virzieni atšķirībā ir Rūdolfis Blaumanis reālismā, Aspazija — romantismā, Rainis simbolismā un klasicismā, Anna Brigadere un Jānis Akurāters jaunromantismā. Literāro skatuves darbu veidos pie mums dominē drāma, mazāk tās paveids — vēstu-

riskā drāma. Komēdijā vispirms uznāk Vulfs, tad Pētersons, Dambergs un Mārtiņš Zīverts. Traģēdijās Rainis vairākās un Mārtiņš Zīverts Varā. Rietumos traģēdijas jau vairs nerakstīja. Tāpat tur vairs drāmas neraksta dzejā. Izņēmums Edmonds Rostans un daži Hauptmaņa darbi. Pie mums dzejā lugas raksta Aspazija, Rainis, Akurāters, Anna Brigadere un Dambergs. Bet proza arī pie mums kopš neatkarīgās Latvijas laika ņem virsroku.

Sevišķi uzsvēru parādību, ka pie mums drāmatisko autoru starpā redzamu vietu ieņem sievietes. Citās tautās tas nebūt tā nav. Vienīgi Somijai ir drāmu autores — Minna Canta, Johanna Erkva, Hella Vuolijoki un Igaunijai — Lidija Koidula. Latviešiem bez lielajiem drāmas spīdekļiem Aspazijas un Annas Brigaderes, vēl Rīgas skatuvēm upurējušas Minna Dišlere un Elīna Zālīte.

Tālāk jautāju, kādu citu tautu literatūras un kultūras ietekmē ir augusi latviešu drāma? Tajā nav konstatējama krievu ietekme. Kādēļ nē? Krievu drāmatiskā literatūra ir īpati šauri nacionāli krieviska — Gribojedovs, Gogols, Ostrovskis, Čehovs, Leo Tolstojs. Gorkijs to stipri izteic. Bet krievu romāns iet pasaulē. (Beidzamos gados parādas šad tad Stokholmā arī skatuves darbi.) Turpretī latviešu autorus vācieši stipri ietekmējuši. Halle un Zudermanis Alunānu un Blaumani, Šillers un Hauptmanis Aspaziju, Ģēte Raini. Norvēģu Ibsens ietekmējis Aspaziju, Akurāteru un Brigaderi. Šekspīrs un grieķu klasiķi — Raini. Franči mazāk.

Latviešiem teātra kultūra pārņem visu zemi no Rīgas teātriem līdz provinces provizorišķām skatuvēm. Krievu un vācu ietekmē aug mūsu teātra mākslas sasniegumi jaunrades nozīmē Dailē teātrī Edvarta Smilģa iedvesmē.

Mārtiņš Zīverts ir mūsu modernā teātra atšķirīgais meistars — viņš raksta tikai skatuvei.

Laikmets un teātra kultūra ir veidojuši drāmatisko literatūru. Teātris ir sabiedriska māksla, kā neviena cita. Šai stiprajai pusei, šim lielajam balstam ir tomēr sava ēnas puse, sava bīstamība.

Par 1905. gada vēsturisko nozīmi, tā 50 gadu atcerei runāju 1955. gadā. Par šo tik izšķirīgi svarīgo notikumu mūsu tautas vēsturē, kur tā tiešām saliedējās kopā par tautu, lai izveidotos par nāciju, es jau rakstīju 1954. gadā grāmatiņā Rainis un Aspazija (143. lpp., Ziemeļblāzmas apg. 1955. g.) un Ceļa Zīmēs (1955. g. septembra burtnīcā), bet visplašāk to apskatīju savu atmiņu I sējumā (no 147.—276. lpp.). Tāpēc šeit negribu atkārtot mana referāta saturu, tikai dažos vilcienos to iezīmēt.

1905. gada revolūcija pie mums atipri atšķīrās no tā paša notikuma īstajā Krievijā, kā apmēru, tā satura izpausmē. Latviešiem tā bija daudz plašāka, vispusīgāka un prasībās tālejošāka. Raksturīgais 1905. gada revolūcijas izpausmē: 1) prasību radikālisms — likvidēt cara un muižnieku varu, ko neizbīdīja Krievijā, 2) 1905. gada revolūcija, ko vada plašā masu partija sociāldemokratija, ir tomēr pilsoniska, tā negrib grozīt saimniecisko iekārtu, ievest sociālismu, 3) Lauki sabangojās daudz vairāk nekā pilsētas, Krievijā tikai pēdējās, 4) Sieviete gāja cīņās līdzās vīrietim, 5) Tā noritēja nacionālā pilnībā, visām tautas aprindām piedaloties, un pamato tālākās cīņās par Latvijas valsti.

Par Aspazijas nozīmi latviešu literātūrā runāju viņas 90 gadu dzimšanas piemiņai 1958. gadā. Jau vairākus gadus pilnīgi neredzīgam man runas plāns bija jāpatur galvā, tas nav uzrakstīts. Par Aspaziju jau biju plašāk rakstījis 1954. gadā min. grāmatiņā Rainis un Aspazija un manu atmiņu I sēj. 67.—71. un 154. lpp., kur esmu visu raksturīgāko pateicis, augstu vērtējot dzejnieci, viņas ģeniālītāti, kas izaudzē Raini un ietekmē mūsu lielos dzejniekus Skalbi un Akurāteru.

Referātā pakavējos pie laikmeta un dzejnieces izaugsmes tajā, pārvarot lielā gara drosmē visus šķēršļus, ārkārtīgā lēcienā no Zemgales lauku jaunavas Elzas Rozenbergas līdz dzejniecei Aspazijai. Runāju par pasaules literatūras lielo retumu — sievieti izcila drāmu autore. Viņas agrais sākums — Vaidelote 1893. gadā nāk Rīgas skatuvē. Minēju Aspazijas modinātājas lomu Jaunajā strāvā, viņas neatlaidīgo cīņu 90-tos gados par sievietes tiesībām. Lugas Zaudētās tiesības, Neaizsniegts mērķis līdzinās Ibsenam reālismā. Uzsvēru nemiera un vētras dzej-

nieci kā vienreizējo iedvesmotāju 1905. gada revolūcijā romantiskā dzejas drāmā Sidraba šķidrums. Tad īsumā ieskatījies viņas dzīvē Šveices emigrācijā, kur mūza gādā, lai Raiņa ģenijs tālāk augtu. Vēlāk — Latvijā Aspazija atkal mostas ražībai.

Referātus visiem vajadzēja labi sagatavot, jo debatēs vienmēr uzstājās kritizētāji, ne tikai vecais lauvu Jānis Grīns, bet arī jaunās paaudzes rakstnieki un publicisti — Johansons, Sodums, Dagnija Šleiere, Blekte. Šīs debātes bija ļoti dzīvas un saistīja auditoriju. Diskusijas kļuva savā ziņā par runas un polemikas mākslas semināru.

Dzīvi un kupli apmeklēti bija arī Penkluba pašu rakstnieku darbu vakari. Visi sastinga uzmanībā, kad Veronika Strēlerte klusā, bet izteiksmīgā balsī deklamēja savus intelektuālos, pilniskanīgos, dažviet vieglā mistikā tītos dzejoļus un kad Andrejs Eglītis dziļā patosā skandēja savus melodiskos ritmus par dzimteni, drupām, un lielo netaisnību. Atzīmēsim, ka vienā no šiem sarīkojumiem, ja nemaldos 1947. gadā, Mārtiņš Zīverts nolasīja sava iesāktā romāna nodaļu, par kuņu vēlāk nekas nav dzirdēts. Tai pašā vakarā teātrāli nolasīju savas drāmas Varas lāsts pēdējo ainu.

1948. gada 4. decembrī uzstājos ar priekšnesumu Penkluba rakstnieku vakarā, kur pēc ievada uzrunas nolasīju romāna Nāves pavēnī 35. nodaļu. Jautrība sacēlās, kad es kā pirmais runātājs atvainojos humoristiskā tonī, ka esmu aizsteidzies Andrejam Eglītim priekšā, kuņš ar pašu Dievu mūžīgi sadarbojies uz pusgrauda. Tad nu viņam mazliet noslēpumaini paskaidroju, ka man varbūt arī ir kāda klusa, bet toties spēcīga saziņa ar kādu pārdabisku spēku, gan ne ar Dievu, bet šķietami ar Luciferu. Un kaut gan šis spēka vīrs visā pasaulē izkliegt par briesmīgu ļaundari, tomēr ir zināmi daudzi slaveni rakstnieki, kas viņu izdaudzinajuši par savu garīgo krusttēvu. Minēsim Anatolu Fransu, Bernardu Šovu u.c. Es gan teicu, ka negribu uzstāties par Lucifera pārstāvi, tomēr uzdrošinājos teikt kādus vārdus viņa labā. Ja Lucifers būtu tikai nelietis, kāpēc gan senie romieši viņu būtu nosaukuši par gaismas nesēju? Ka gaisma un tās radītā apgaismība ir pretstats nelietībai un ļaunumam, par to gan nevarētu šaubīties. Mēs, latvieši,

divas reizes gadā, Ziemsvētkos un Jāņos, vislielus upuņus veltījam saules gaismai. Zviedriem ar to vēl nav gana — viņi radījuši vēl sevišķu daiļās Lucijas kultu, un viņa taču ir ne tikai vārda māsa Luciferam, bet māsa garā un patiesībā, un tad vēl piemetināju, ka Dievs kā zināms runā un raksta tikai dzejā. Arī dzejnieki ir dievišķīgi, par ko viņi visi ir pārliecināti. Lucifers izteicas tikai prozā un tā, viņa gara gaismas apgarota, modernos laikos iekaņo pasauli.

Kaut gan Latvijas Penklubam nebija daudz biedru, tomēr tas samobilizēja līdzekļus, lai varētu sūtīt delegātus uz PENkluba gadskārtējiem starptautiskiem kongresiem, lai tur reprezentētu Latvijas vārdu. 1948. gadā uz kongresu, kas notika Kopenhagenā un bija Penkluba 20 gadu pastāvēšanas piemiņai, sūtīja pat divus delegātus — Skrēberī un mani.

Kongresa darba kārtībā bija jautājums par literārās valodas attālināšanos no tautas dzīvās valodas, tezes bija iepriekš izsūtītas visām Penkluba nodaļām. Tad nu arī jau Stokholmā sagatavojos runāt par šo tematu. Referents, franču literatūras profesors Londonas universitātē Ruso, ļoti interesanti apskatīja problēmu, kad literārā valoda dažās rietumu valstīs tā izsmalcinājusies un attālinājusies no tautas dzīvās valodas, ka tas var radīt pat literatūras krīzi. Prof. Žans Šlumberžē garākā referātā izteicās par prozas mākslu Francijā, uzstādot jau sākumā divus jautājumus: 1) Kādu vietu ieņem proza katrā tautā un kādā mērā to var saukt par mākslas darbu, t.i., vai tā patiesi piešķir izcilu lomu formas kopšanai; 2) šodien jautājums aktuāls — vai plaša, kas pastāv literārās prozas un sarunas valodas starpā (ko pedagogi apzīmē par nedzīvo un dzīvo valodu) pēdējos gados jūtami paplašinājusies, it sevišķi romānā? Kādi tam iemesli, izplatība, sekas?

Viņš konstatēja, ka franču literatūrā proza ieņem centrālu un dominētāju vietu. Tā ir nācijas radītāja gara raksturīgākais izpaudums. Tam divi dziļi iemesli: „Zināms mūsu gara racionālisms un mūsu valodas analītiskā struktūra”. „Jau visnenākā vēsture rāda, ka galliem bijušas lielākas tieksmes uz diskusijām, nekā uz bēgšanu dzejiskos un mitoloģiskos sapņos”. Tālāk Šlumberžē apskatīja mums tuvākos laikmetus 17. g.s. ar De-

karta racionālismu, kas nāciju ietekmējis uz visiem laikiem; XVIII g.s. Volteru un citus, kuŗiem valoda ir kopīgas disciplīnas radījums, kas izslēdz personīga temperamenta izpausmi, lai kļūtu universāla. Šāda franču prozas „iežņaugšana korsetē” padarījusi to pretēji lielajiem XVI g.s. brīvās, bagātās izdomas radējiem Rablē un Montēnam, par sausu apdomības instrumentu, pret ko spēcīgi cīnās XIX g.s. romantiķi. Romānam attīstoties, rodas divi pretstati, kuŗus raksturo Balzaks ar visā plašumā radīto, bez nodošanās valodas apdarei, pieminekli sabiedrībai, un Flobērs, kam proza ir izstrādājums līdzīgi sonetam vai traģēdijai. Romāns plašāk iegāja tautā ar Zolā naturālisma nopietni izpētīto sabiedrības celtni. Vēlākie pēckaŗa romānisti, piem. Sartrs izsmej šādu attieksmi un dodas sasteigtā dzīves klišeju jūklī. Citi atkal gremdē valodu, izskauzot prozā mākslas tradīcijas, ievēdot to rupjā žargona kultā. Tomēr Šlumberzē raugas optimistiskāk nekā prof. Ruso uz franču valodas nākotni, plašā publika respektēšot izkoptās formas tradīcijas.

Kā Latvijas Penkluba pārstāvis, savā runā franču valodā izteicos par latviešu literātūru sakarā ar kongresā izvirzītiem jautājumiem. Vēl līdz pirmajam pasaules kaŗam latviešu literātūrā dominēja dzeja, kas bija smalki koptā mūsu literātūras forma. Vēlāk prozas māksla gūst pārsvaru, lai gan arī dzeja vēl noturas, kā atsevišķos krājumos, tā periodikā. Līdzīgi citām tautām, arī mūsu prozas literātūrā atšķīŗas mākslas darbi no viegla satura laika kavēkļiem. Mūsu dažādiem autoriem ir dažāda veida romāni: psiholoģiskais, fantastiskais un pat liriski poētiskais. Arī stāsts un novele, kā mākslas darbi, ir sasnieguši pēdējos 30 gados augstu formas izveidu un savos koncentrēti spilgtos izteiksmes līdzekļos mākslinieciski tie varbūt vēl augstāk vērtējami, nekā mūsu romāns.

Ārzemniekus var interesēt, ka pēdējos 30 gados latviešu literātūru nemaz neietekmē krievu un vācu literātūra, kaut gan latvieši dzīvo tuvu šīm lielajām tautām. Pēc pirmā pasaules kaŗa latviešu prozas mākslā bija vērojama franču stiliska ietekme, bet pēdējos 15 gados tajā vairāk manāma angļu literātūras tuvība.

Runājot par attieksmēm prozas mākslas valodas un dzīvās valodas starpā, gribu uzsvērt, ka pie mums Latvijā nav nekādas dziļākas plaisas to starpā. Es zinu, ka Francijā izsmalcinātai literatūrai ar tautu nav nekāda sakara. Franču zemniekiem un strādniekiem ir pilnīgi sveši Romens Rolans, Anatols Franss, Andrē Žids. Esmu dzīvojis diezgan ilgi Francijā un novērojis franču tautu. Varu apliecināt, ka franču tautas un garīgās aristokratijas starpā pastāv bezdibens. Franču literatūras mākslu lasa tikai izglītotie intelektuāļi.

Latvijā un pārējās Baltijas valstīs, kā arī Skandināvijā, vēl nav un laikam arī nebūs šādu pretestību literatūras un dzīvās tautas valodas starpā. Šeit literatūra ir paturējusi ciešas saites ar tautas valodu, nekā nezaudējot no savas mākslinieciskās vērtības. Šajās zemēs teātris, tik plaši iemīļots, iedzīvina literatūrā tiešāk tautas valodu, savukārt paceļot pēdējo augstākā līmenī.

Kopenhagenas kongress 1948. gadā pieņēma sek. pamatprincipus: 1) Nacionālā literatūra nepazīst robežu un tai brīvi jāpārnesas no vienas nācijas uz otru, neskatoties uz politiskiem vai internacionāliem konfliktiem. 2) Visos gadījumos, un it sevišķi kara laikā, ir jāpasargā mākslas darbi, kas pieder visai cilvēcei, no politiskām un nacionālām kaislībām. 3) PEN biedriem vienmēr jālieto visa sava ietekme, lai vairotu nāciju savstarpēju saprašanos un cieņu; viņiem jāiestājas panākt visu iespējamo, lai dzēstu nacionālos vai rašu naidus un — lai mierā realizētu vienotas cilvēces ideālu. 4) Penklubs balstās uz domu brīvas izmaiņas principa katrā nācijā un visu nāciju starpā. PEN biedri uzņemas cīnīties pret visām brīvu izteiksmi noliedzējām formām zemēs vai apvidos, kam tie pieder. PEN deklarē preses brīvību un pretojas katrai cenzūrai miera laikā. PEN ir pārliecināts, ka nepieciešams progress labākai politiskai un saimnieciskai kārtībai, prasa valdību, institūtu un administrācijas brīvu kritiku. Tā kā brīvībai pašai arī jāierobežojas atbildības sajūtā, PEN biedri uzņemas pretoties preses brīvības pārspīlei, tādai, kas publicētu melu spriedumus un informāciju sagrozījumus politiskos vai personīgos nolūkos.

PEN var piedalīties visi kvalificēti rakstnieki, žurnālu vai

kopkrājumu vadītāji, tulkotāji, kas pievienojas Penkluba principiem, lai arī kādas viņi tautības, rases, vai reliģijas.

Man bija interesanti iepazīties šajā kongresā ar Penkluba starptautiski vadītājām personām, kā arī Kopenhagenas pilsētu un Dāniju. Kongresa delegātus Dānijas Penklubs izvadāja pa galvas pilsētu un citām vietām.

1951. gadā Latvijas Penklubs deleģēja uz starptautisko kongresu, kas notika Edinburgā, divus delegātus — A. Švābi un A. Johansonu. Penkluba valde uzdeva man sarakstīt speciālu apcerējumu par latviešu drāmas attīstību, ko Haralds Kundziņš pārtulkoja labā angļu valodā un ar Nacionālā Fonda atbalstu iespieda atsevišķā elegantā brošūrā. To izdalīja Edinburgas kongresa delegātiem un izsūtīja arī dažādām bibliotēkām un biedrībām.

Aklumam uznākot, atrāvos no sabiedriskas darbības vispār un arī no aktīvas līdzdarbības Penklubā. Tikai retumis esmu uztājies ar kādu priekšnesumu. Pēdējais bija 1963. gada 7. decembrī par Aspaziju, viņas 20 gadu nāves atcerei. Tajā atkal ieskatījos viņas izcelsmē, viņas ģenija būtībā, drosmē doties plašā tvērienā drāmā un dzejā. Analizēju viņas neatsveramo nozīmi latviešu literātūras tālākam izveidam.

Latvijas trimdas Penklubs Artura Bērziņa vadībā bija veicis intensīvu kultūrālu nacionālu darbu, bet Arveds Švābe palaida par to humoristisku piezīmi, nosaucot Bērziņa vadīto Penklubu par Piebalgas tautas augstskolu. Uz to es Artura Bērziņa 70 gadu jubilejas vakarā, nesaucot Švābi vārdā, sacīju: „Tu, Artur, vari būt apmierināts ar to humoristisko ordeni, ko tev ir patsniedzis kāds tavš draugs, nosaukdams tevis sekmīgi vadīto Latvijas Penklubu par Piebalgas tautas augstskolu. Visi šie trīs vārdi katrs atsevišķi ir godam minami, jo Piebalga mums ir devusi tādus izcilus rakstniekus un kultūras darbiniekus kā brāļus Kaudzītes, Kārli Skalbi un Arturu Bērziņu. Arī tauta un augstskola ir cildeni vārdi paši par sevi un arī apvienoti, jo Maskavas Šaņavska tautas augstskola mums ir devusi kādu ievērojamu profesoru”. (A. Švābi.)

Latvijas Penkluba valdes priekšsēži trimdā ir bijuši Arturs

Bērziņš (1947—1950.), Arveds Švābe (1950.—1952.), pēc tam Aleksandrs Plensners.

Beidzot šo atskatu par Penklubu, uzliksim tā pirmajam priekšsēdim Arturam Bērziņam šeit teiktos vārdus kā piemiņas ziedus mūžīgā miera vietā, kur glabājas viņa pelni kopš 1962. gada jūlija.

8. MANA LITERĀRĀ DARBĪBA TRIMDĀ

Kad 1949. gadā savā romānā Nāves pavēnī atklāju, ka esmu rakstījis literārus darbus jau apmēram četrdesmit gadus un tikpat ilgi to slēpis no atklātības, tad jautāju pats sev — kas mani vilināja literātūrā un kas lika slēpties? Tā ir mīkla, man pašam grūti uzminama. Skaidri zinu tikai, ka nevienu savu literāro darbu neesmu rakstījis, lai kļūtu profesionāls rakstnieks, lai gūtu ievērību un stāvokli sabiedrībā. Vientulībā gadu desmitiem aizrautīgi esmu upurējis iekšējai dziņai, kas mani virzīja izteikt savas izjūtas un pārdomas prozas vārdiem un zilbotu skaņu virknēm.

Kādēļ slēpos? Esmu diezgan drošs, manā dabā nav bijības, ne kautrības. No bērna dienām droši gāju cilvēkos, drīzi runāju ar tiem. Es bailu nepazinu, neesmu baidījies kādas varas, locījies kādu dievekļu priekšā, es pat smaidīju nāves briesmās. Un tomēr kautrīgs jutos vārdu mākslas svētnīcā. Sabiedriskā dzīvē biju drošs un politiskās cīņās kāvos pats savās bruņās cieši slēgts, savu īsto seju vienmēr stingri vairīdams tērauda vizīrā.

Nostājies kā rakstnieks atklātības priekšā, es nu gribu kaut cik apgaismot tās ilgo gadu slēptās takas, gaŗos ceļus, kuŗus esmu traucies, izveidojoties savā personībā. Franči saka — stils ir personība. Katrai spraīga gara personai ir savs īpats izteiksmes veids. Tas izpaužas kā dzīves ritumā, tā runās un rakstos. Kur nav personības, tur nav stila, tur nav arī rakstniecības, domā franči.

Es vēl šodien brīnos, kā literātūras kritiķis Jānis Jansons

1910. gadā Briselē manā pirmajā publicista rakstā varēja ieraudzīt rakstnieka stilu. Es tikai smīnēju, noliedzams, ka ko rakstu. Smīnēju tāpēc, ka savai pirmajai lugai Lāsts, ko sacerēju 1908. gadā, bet kas mani neapmierināja, biju licis pelniem izdzēst pēdas.

Kaut gan esmu studējis jurists un kļuvis politiķis, mani pirmie rakstu darbi nebija publicistika, bet minētā drāma un kādi dzejoļi. Tos iznīcinājis, tomēr neapstājos. Laikmetā no 1910.—1917. gadam rakstīju nevien stāstus, bet arī dzejoļus. Tad cēlās Seši stāsti par tiem, kas aizmirsti, kušos atspoguļojās 1905. un 1906. gada pārdzīvojumi un tā laika emigrantu dzīve. Šo stāstu krājumu nepublicēju, jo negribēju būt rakstnieks. Tikai viens no tiem, Mans tētiņš, 1922. gadā parādījās Gada grāmatā darba tautai. Tad diezgan daudz garīgi rotaļājos, tulkojot latviešu valodā franču dzejnieku darbus, dzejoļus un drāmu ainas no Korneja, Rasina, Moljēra komēdijām un Viktora Igo dzejoļiem. Tiem sekoja Latvijā 20-os gados rakstītās drāmas dzejā un prozā, ko uzveda Dailes teātri.

Jau 1930. gadā izstrādāju plānu un schēmatisku konstrukciju drāmai Trockis, kušā gribēju tēlot Krievijas revolūcijas traģēdiju. Nākošajā gadā pat uzrakstīju šīs drāmas pirmo un pēdējo cēlienus. Tomēr Trockis palika neatbeigts. Tā kad vēsturiskais Trockis 1940. gadā galīgi nobeidzās, tad atkal sāku domāt, ka ir pienācis laiks nobeigt arī manu Trocki. Bet tam aizsteidzās uz laiku priekšā citi darbi.

Visus savus Parīzes laika literāros darbus biju atstājis pie franču draugiem un kaimiņiem, kuši, Hitleram iebrūkot, tos iznīcinājuši, kad pats biju jau pie Pirenējiem. Protams, ka šajos kaša gados, kur liktenis mani svieda no zemes uz zemi, pāri kalniem un jūrām, kalpot mūzai nevarēju, tikai uzkrāju sevī jaunas pieredzes, asus pārdzīvojumus un Pegasu pārvērtu par politisku cīņas kumeļu. Atjaunotā spēkā tas pamodās 1941.—1943. gadā jau iepriekš aprakstītajās drāmās.

Pārcēlies Zviedrijā, tūlīt līdz pusei uzrakstīju romānu Džonsona kundze, par laucinieku braukšanu uz Zviedriju. Tas nebija mans pirmais nodoms rakstīt romānu. 1924. gadā man bija liels plāns ievest triloģijā 1905. gada lielo laikmetu un posmu pēc

revolūcijas. Vienmēr cerēju šos uzsāktos fragmentus realizēt, jo sevišķi vērojot, ka neviens rakstnieks nopietnāk nepieskārās šim lielajam laikmetam mūsu vēsturē. Taču citu darbu steigā nogrima arī mana iecerētā triloģija.

Nesenie stiprie pārdzīvojumi lika 1946. gadā iecerēt jaunu plašu romānu triloģiju: 1) Vulkāna pievārtē, 2) Zem brūnas lāvas un 3) Vaŕavīksne, bet arī tie palika neuzrakstīti. Tai laikā sacerēju stāstu Brīnums ziemeļblāzmas satrauksmē, kur komis-kās norisēs tēlots kāds franču profesors braucienā uz Zviedrijas ziemeļu nakti, lai pētot apbrīnotu šo parādību.

Romāns Nāves pavēnī, ko Valda Bumbēra apgāds Burtnieks iespieda 1948. gadā Vācijā, bija iecerēts jau 1944. gada sākumā. Tikai palēnām nobrieda, izveidojās visu galveno personu raksturi. 1947. gada novembrī sāku ievērtēt rakstā romāna nodaļas un 1948. gadā atbeidzu pēdējo. Toreiz šim manam gara bērnam pret iedomu sauli, miglām un vēja brāzmām cauri lidojot, biju priecīgi satraukts.

Un tomēr, kas stāvēja priekšā? Liela steiga, drīz zvani man iežvanīja 60-to ziemu. Tad arī lielā steigā norita viss mans tālākais mūžs. Daudzām ciešanām cauri, akluma nelaimei un beidzot vēža mokām, — es nerimu steigties pretim likteņa saucienam: piepildi sevi.

Steigas sauciens pavēlēja man uzburt un 1950. gadā atbeigt jaunu romānu Saule rietā, kur tēlots franču noriets morālā aspektā otrā pasaules kaŗa priekšvakarā. Tur koncentrēti kāpinātā uzsverē visa darbība norit vienas nepilnas nedēļas laikā uz liela franču tvaikoņa, ceļā no Ņujorkas uz Havru.

1951. gadā sāku rakstīt lielu vēsturisku romānu Sarkanais lielinkvizītors, kuŗu atbeidzu pirmajā tekstā tā paša gada rudens sākumā, bet turpmākos gados to pārdomāju, pārstrādāju un papildināju. Tas ir romāns par boļševiku revolūciju no 1917. gada līdz 1924. gada sākumam, līdz Ņeņina nāvei, un aprautā tēlojumā Staļina varas pirmais posms.

Nodoms rakstīt iztēlē krievu revolūcijas traģiskās norises man radās jau labi sen, 1930. gadā, kad sāku iecerēt traģēdiju Leo Trockis. Savās domās tālāko gadu laikā nereti atgriezies pie Krievijas revolūcijas temata.

Neizdibināmi ir cēloņi, kāpēc un kad rakstnieks ko raksta. Man, domājams, viela vēl nebija pietiekami izrūgusi apziņā, (un varbūt arī zemapziņā), jo galvā vēl liesmojās tik daudzas senenas citas ieceres. Varbūt arī mani divi pēckaŗa Francijas apmeklējumi panāca, ka krieviem priekšā aizsteidzās franči ar Saules rietu. Bet nākošā gada jūlijā pēkšņi jutu vajadzību turpināt romānu Lielinkvizītors. Tā, acīm redzot, katram literāram darbam ir jādzimst pašam savā laikā. Tad nu rakstīju visā smadzeņu spēkā. 30. septembrī atbeidzu XXXIV nodaļu un šī diena jāuzskata par Lielinkvizītora atbeigšanas datumu. Tas uzrakstīts neticami ātri — 68 dienās! Protams, pēc tam sekoja apdares, bija šis tas jāsvīturo, jāiesprauž. Šo darbu veicu kopā ar Maiju. Ne tikai tāpēc, ka man jau acu gaisma bija vāja un pats vairs nevarēju salasīt uzrakstīto, bet arī tādēļ, ka lasot man priekšā viņa palīdzēja to izveidot un arī pats klausoties sajutu, kur vēl kas labojams. Šis redakcijas darbs prasīja laiku un piepūli mums abiem. Maija, aizņemta dienās maizes darbā, varēja man palīdzēt tikai agros rītos un vakaros. Tā ar šo steigu biju pārpūlējies mūs abus. Elpas atvilkumam nebija laika — vajadzēja steigties, lai manuskriptu nodotu mašīnrakstā un tulkotu angļiski. Šai steigā tad nu arī acu miglājā kaut kā vadoties, nākošajā gadā devos it bieži pāri ielejām pie trim laipnām palīdzēm: Veronikas Strēlertes, Ilzes Legzdiņas un Austras Sadovskas. Palīgos nāca arī mana Iza, Zelma Dolietis un znots Jēte Svensons. Par to viņiem visiem mana sirsnīga pateicība.

Patiesā apstākļu vēsturiskā perspektīvā romānā Sarkanais Lielinkvizītors figurē revolūcijas vadītājas personas — Kerenkis, Ļeņins, Trockis, Staļins, Dzeržinskis u.c. Pati fabula risinās ap autora radīto personu — čekistu Sergeju Pervuchinu, kas ir staļiniskā boļševisma lielinkvizītors. Viņa sadursmēs ar pretiniekiem, viņa saskarē ar sievietēm izvērsās boļševistiska fanātiķa savdabīga psīche. Drāmatiskā saspīlē un tricīnājumā veidojas Sergeja Pervuchina dzīve lielčekista asiņainā liktenībā.

Krievijas revolūcijas tematu uzdrošinājos ietvert vēsturiskā romānā, labi pazīdams krievu tautu, ilgi dzīvojot Pēterburgā, novērodams revolūcijas norises tur, kā arī Maskavā un Kazaņā, bez tam personīgi pazīdams krievu boļčeviku vadoņus Ļeņinu

un Trocki. Lai gan jau toreiz biju labā spārna sociāldemokrats, noteikts boļševisma pretinieks, tomēr tas netraucēja man būt objektīvam tēlotājam, ne propagandistam, kaut arī redzama rietumnieciskā attieksme pret boļševiku revolūciju vēsturiskā novērtējumā.

Šo lielo romānu arhitekts Haralds Kundziņš, upurēdam tam daudz laika, pārtulkoja labā angļu valodā. Vēlākus gadus bija tomēr liels darbs, lai to, salīdzinot ar pārredīgātiem latviešu tekstiem, izlabotu. Šeit palīdzēja Iza un beidzot arī draudzene Aleksandra Eiche ziedoja tam laiku kādas reizes. Mana pastāvīgā angļu lasītāja, draudzīgā Soņa Eriksone, nāca palīdzēt man ik nedēļu reizi pie šī romāna vēl līdz pat šim pavasarim.

Kāds seno romiešu gudrais ir radījis izteicienu: Katrai grāmatai ir savs liktenis — dažas mirst līdz ar dzimšanu, citas dzīvo gadu desmitus, simtus, bet ir arī tādas, kas pārdzīvo gadu tūkstošus. Grāmatas nozīme bieži ir neatkarīga no autora gribas un nodomiem. Dažādi cilvēki un atšķirīgi laikmeti dažādi izprot vienu un to pašu grāmatu. Kas notiks ar manu Sarkano lielinkvizītoru pēc tā iemiesošanas valodas redzes zīmēs, to, protams, negribu pareģot.

Gadi pagāja bez atpūtas pārtraukumiem. Pat vasaras dienās, kad izbraucām tepat uz Melāra krastu, bija līdzī darbs. Jau pilnīgi akls 1953. un 1954. gada pirmajā pusē uzrakstīju nelielo grāmatu Rainis un Aspazija. Lai gan šis darbs man prasīja lielu pārdomu, analīzes un izveida piepūli, tomēr jau 1953. gadā uzsāku savu memuāru lielo rakstības plānu. Turpmākos gados to izpildot, 1959. gadā atbeidzu savu atziņu un atmiņu Laikmetu maiņā I un II sējumus. To gaita lasītājiem zināma, rediģēšanā bez Maijas piedalījās arī Lizete Skalbe, abas man priekšā lasot, un Jānis Ritums. Memento apgāds memuāru I un II sējumu izdeva 1961. un 1963. gadā. Mēs tad varējām lepoties ar labām, lietišķām preses atsauksmēm — J. Grīna, A. Plensnera, J. Andersona, P. Aigara, U. Ģērmaņa, G. Irbes un citu.

Memuāri vispārīgi var kļūt nevien par laikmeta vēsturisku dokumentāciju, bet arī iegūt literāra darba nozīmi. Franču literātūras vēsturnieks Lansons literātūrai pieskaita nevien rakst-

nieku memuārus, vēsturisko parādību, sabiedrisko norišu vērojumus un vērtējumus, bet arī lielo vēsturnieku darbus. Memuāri jo vairāk iegūst literāra darba nozīmi, ja tie ir noteikti kompozīcijā, kur izteiksmes izveidā, patiesā pārdzīvojumā risināti un svērti autora galvenie dzīves un darbības posmi.

Kad biju nodomājis rakstīt memuārus, gribēju to darīt divi galvenajos noteikumos: vielas izlikuma un vērtējuma patiesīgumā un dinamiskā vēsturisko norišu secībā. Tomēr, es sapratu, ka šie noteikumi, lai kā es to vēlētos, nebūs sasniedzami, ja tie neieņem manā dabā. Zināju arī, ka tikai šādas īpašības spētu darīt memuārus vērtīgus un interesantus lasīt. Ka vismaz daļu no tā esmu sasniedzis, to man noteikti apliecināja rakstnieka un veiklā esejista Valdemāra Kārklīņa plašais manas dzīves un darba apcerējums Laika Mēnešraksta 1963. gada janvāri-februārī, kur viņš, cita starpā, saka: „Nekur autors neieslīgst personīgo interešu šaurībā, bet visnotaļ cenšas tēlot laikmetu un tā notikumus, protams, savā tiešajā pārdzīvojumā un personīgajā skatījumā. Manuprāt tas ir vienīgais veids, kā vēsturisku vielu padarīt arī vēlākām paaudzēm interesantu. Tā ir rakstnieka pieeja.” Kad bijām iepazinušies pag. gadā ar mūsu tālā drauga vides un psīches iztēlē tik saistošiem romāniem Jaunavu iela un Romantiski iemesli, un bijām arī sarakstījušies, ka viņš brauks šurp, lai tuvāk pārrunātu par Raini un Aspaziju, kuņģis viņš gatavojās ietvert romānā, tad nāca šausmīgā ziņa, ka viņš beidzis dzīvot, beidzis strādāt, šis lielā darbā pārkarsētais gars. Kad beigsim rediģēt III sējumu, būsim viņa nemirstīgā gara tuvībā, lasot romānus Zelta zvans un Tikai mīlestība, ko draugi Elvīra un Teodors Staprāns mums atsūtīja un Vakara zvaigzne (1962. g.), ko nupat iegādājāmies. Lielā darba slodze pēdējā laikā nedeva iespēju atrast laiku garīgai atveldzei grāmatas lasot.

Pirms uzsāku rakstīt Laikmetu maiņā III sējumu, 1960. gada augusta sākumā sīki izplānoju un jau šī mēneša otrajā pusē uzrakstīju piecu cēlienu komēdiju Jāzeps un Potivara sieva. Tā bija manu literāro darbu rekords ātrumā. Samazinātais personu skaits to dara iespējamu uzvest arī uz šaurākām skatuvēm.

Man šai sacerē nav tieša sakara ar Raiņa nemirstīgo dzejas

drāmu Jāzepe un viņa brāļi. No tās varbūt nācis tikai ierosinājums dot ko pretēju komēdijā. Mans Jāzepe, nevainības un sapņu atklāsmes ģenijs, nav parādīts lielajā ciešanu traģismā un pārcilvēciskā uzdevumā — vienam nest atpestības sauli cilvēcei. Viņam līdzās kā galvenā persona ir Potivara sieva, kuņģtāpat kā manā Spānijas Velna sievā, sēd seksuālās kaislības velns, iedzenot viņu noziegumā pret Jāzepe. Komisma virsotne atklājas Jāzepe tiesāšanā, kā tiesnešu jautājumos, tā Jāzepe, potivāres un viņas kalpones Karamandas atbildē.

8. AKLUMA NELAIMĒ

Redzes spēja man nekad nav bijusi stipra. Jau ģimnazijas gados lietoju acenes. Tās vēlāk vienmēr bija jāpastiprina. Pie savas īsredzības biju pieradis. Domāju, ka manam mūžam acis nokalpos.

Tomēr 1945. gada pavasarī iestājās krīze: kreisā acs strauji kļuva neredzīga un labās acs redzes spējas samazinājās tā, ka ar lielām grūtībām varēju salasīt iespiestus burtus.

Kāds zviedru profesors Stokholmā, pamatīgi izpētījis acis, nevarīgi izpleta rokas un noteica, ka viņš nekā nevarot līdzēt. Konstatējies, ka man acīs iestājies jau vecuma nespēks, gudrais profesors parakstīja man jodu, lai tā uzturētu kaut kādu redzes spēju labajā acī. Šis profesors bija labs cilvēks, jo nepaņēma no manis nekādu honorāru, bet slikts speciālists: nekonstatēja pareizi manu acu slimību.

Palēnām gada laikā mana redze kļuva sliktāka un 1946. gada pavasarī vairs nevarēju saredzēt normālus burtus. Par savu slimību nevaimanāju, iekšķīgi tomēr to izjutu kā briesmīgu nelaimi. Es grimstu akluma naktī... Nekad vairs netveršu saules gaismu, krāsas, formas... Savu tuvinieku sejas... Visa mana izglītība, visas gara dāvanas izveidojušās, lasot grāmatas. Cik maz ir devuši ģimnazijas skolotāju mutiskie paskaidrojumi, un augstskolas profesoru lekcijas. Viss gūts ar redzes spēju.

Un tagad beigas . . . Piekalts pie savas istabas, pie gultas. Tāda nu būs dzīve . . . Piezagās pat dažkārt domas par pašnāvību. . .

Maija sāka mierināt: „Varbūt, ka ārsti izglābs. Ja nē, es tev neredzīgam visādi palīdzēšu: lasīšu priekšā, vadāšu pastaigās, paskaidrošu. Tev ir tik laba redzes atmiņa un dzīva fantāzija, tu uzbursi pasaules izskatu. Tu varēsi pat gleznas baudīt, tik daudz tu tās esi redzējis. Viss jaukais atnāks, nejaukais lai pazūd”.

Manā satumsības krēslā 1946. gada augustā uzausa cerības stars. Sakarā ar manu braucienu diplomātiskā misijā uz Parīzi Aija Bertrāna kundze man ieteica acu speciālistu, profesoru, kas darot īstus brīnumus acu slimībās. Viņš esot Dunkanu izglābis no akluma.

Pamatīgi izmeklējis mani, Parīzes brīnumu ārsts noteica: „Kreisā acs pagalam, bet labajai es atgriezīšu pilnīgu redzes spēju. Lietojot manu stipro līdzekli, jums izbirs zobi un noies mati, bet redzi jūs atgūsīt.”

Divus mēnešus laipnais ārsts Kārlis Dolietis man iešļircināja Parīzes profesora parakstīto indi un pēc pusgada mana labā acs kļuva pilnīgi redzīga. Kreisās acs zaudēšanu nemaz nemanīju, jo labā acs nu darbojās par abām. Turklāt vēl piemetināms, zobi tiešām man gandrīz visi izbīra, bet mani kuplie mati nekļuva nemaz retāki.

Nu biju tik laimīgs, kā reti savā mūžā. Varēšu atkal garīgi strādāt. Tomēr kāda nojauta mudināja: steidzies, steidzies, ilgi tu vis neredzēsi . . . 1947. gadā sāku daudz rakstīt, ko turpināju līdz 1951. gadam. Uzrakstīju divus romānus un diezgan tālu aizvirzīju jau trešo.

Bet nu redzes spēja strauji slīdēja lejup un gada beigās vairs nevarēju ne lasīt, ne rakstīt. Nu atkal izpalīdzīgais ārsts Dolietis iešļircināja trīsdesmit porcijas Parīzes profesora parakstīto preparātu, bet šoreiz tas vairs nelīdzēja. 1952. gada pirmajā pusē tuvojas aklumam. Uz pāris soļiem neatšķīru cilvēkus, kā tumšas ēnas tie slīdēja man gaļām. Tagad aizgāju pie kāda zviedru speciālista docenta Plumana, kuŗš mani pamatīgi izmeklēja, pareizi konstatēja: „Jūsu acis neredzīgas nav kļuvušas vecuma dēļ, bet jums ir acu slimība glaukoms, tā sauktais zaļais

stars. Būtu jūs pie manis agrāk atnācis, tad būtu glābis no pilnīga akluma. Tagad par vēlu. Lietojat 3 reiz dienā pilokarpinu.”

Sausmas pārņēma, kad man sāka likties, ka aklumā nevarēšu arī runas turēt. 1952. gada martā Stokholmas latviešu sabiedriskās organizācijas sarīkoja pirmā valsts prezidenta Čakstes piemiņas vakaru, viņa 25 gadu nāves dienā. Biju izraudzīts par galveno runātāju. Manai runai bija rezervētas 25 minūtes, jo bija jāuzstājas vairākiem. Agrāk man, rutinētam runātājam, viegli bija ieturēt laika normu, šad tad iemetot aci uzrakstītajā plānā un pulkstenī. Tagad tas vairs nebija iespējams. Visu iepriekšējo vakaru pārdomāju, kā labāk varētu ievērot laiku un dot citākus no valsts satversmes. Nolēmu lūgt Rūdolfu Kronbergu tos nolasīt, bet laiku normēt koncentrētā gribas spēkā.

Tomēr mana runa neizdevās: citāti, ko nolasīja otra persona, traucēja plūdumu, es zaudēju kontroli pār laiku un pār sevi. Runa iznāca satrauktā tonī un aizvilkās divreiz garāka, nekā bija paredzēts.

Šī neveiksme mani ļoti uztrauca: man likās, ka nu esmu beigts uz visiem laikiem arī kā runātājs... Tas bija ļoti sāpīgs sitiens, kuŗa ietekmei tomēr negribēju padoties. Septembrī un oktobrī vēl mēģināju lielā gara piepūlē runāt divi plašākās sapulcēs Stokholmā un Upsalā. Labāk jau gāja nekā martā, tomēr runāju nervozi.

Kad kreisā acs sāka neganti sāpēt, 18. novembrī mani ievietoja Sabatsbergas slimnīcā, kur pēc dažām dienām izdarīja operāciju. Pavisam izgriezta aci un tās vietā ielika porcelāna protezi, kas krāsā un formā bija tik līdzīga manai dabiskajai acij, ka pat mana Izabella nevarēja manīt starpību.

Mēnesi vēlāk, decembrī, tai pašā slimnīcā man operēja arī labo aci, nevis lai atdotu tai redzes spēju, bet lai varētu novērst sāpes un smadzeņu iekaisumu. Abās operācijās izdarīja tikai lokālo anestēziju. Pieci dūrieni jūtīgajos acu nervos bija tik sāpīgi, ka tos nekad nevarēšu aizmirst.

Pēc šīm operācijām biju kļuvis pilnīgi akls un uz visiem laikiem. Jutos bezgala nelaimīgs, tomēr sev galu darīt negribēju. Nevarēju šķirties no mīļajiem tuviniekiem Maijas, Izas

un arī no mazbērniem: no jau 8 gadus vecā Alfiņa, kas bieži pie mums bija uzturējies, kam pilnu galvu biju piestāstījis par klinšu urbēja—boņmeistara dēkām, kā arī no abiem nesen pasaulē atnākušajiem — 2½ gadu Silvijas un tikai 1 gadu jaunīnā Ilmāra. Gribēju arī zināt, kā noritēs pasaules tālākais liktenis.

Nu sāku pārorientēties citādi dzīvei savas gaŗās nakts esmē, kur ārpasauli uztvers ne redze, bet atlikušās pārējās maņas. To starpā pirmo vietu ieņēma dzirde. Kad biju redzīgs, nemaz īsti nezināju, cik daudz cilvēkam dod dzirdes maņa. Nu, kad aizdarīti man bija visi valodas redziskie veidi, es īsti izpratu tās pirmatnējo fonētisko būtību. Nevarēdams vairs acīm pazīt cilvēkus, es iemanījos labāk atšķirt viņu raksturīgos balsus toņus. Klausoties visdažādākos trokšņos un troksnīšos, es izpratu, kas notiek apkārtņē. Mana dzirde pat uzlabojās: es varēju sadzirdēt uz grīdas adatu nokrītam. Tā izveidojusies, dzirde un uzmanība deva man aklam iespēju orientēties ārpasaulē un kustēties tajā, neuzejot virsū ne cilvēkiem, ne priekšmetiem.

No aklo palīdzības komitejas pie manis ieradās darbiniece Tulina kundze, kuŗa prata mani nomierināt. Viņa tik pārlicienoši teica, ka akls cilvēks, ja viņš pats ir ar stingru gribas spēku un pietiekami inteliģents, var pāriet uz jaunu dzīves un garīga darba veidu, kļūstot apmierināts sabiedrības loceklis. Šī zvielru sociālā darbiniece īsti prata savu amatu. Viņa ne tikai mani nomierināja, bet sešu mēnešu pacietīgā darbā iemācīja rakstīt uz parastās mašīnas. Viņa vadāja manus pirkstus pa rakstāmmašīnas dažādiem kloķiem un burtu klaviātūru, kamēr es beidzot iemācījos ātri rakstīt.

Tikko biju palicis akls, mēģināju pats savā rokrakstā izteikt domas, lēnām velkot burtus uz papīra. Kā arī es pūlējos, tomēr nekas neiznāca. Varēju gan automātiski uzvilkt savu parakstu, bet nevarēju ieturēt līniju un arī burti gāja viens otram virsū. Izgudrojām abi ar Maiju kādu palīglīdzekli: viņa izgriezta sevišķas redelītes no papes, kur katrai rindai bija atstāta sava vieta brīva. Tomēr arī ar šo palīglīdzekli rakstīt bija ļoti grūti. Tikai rakstāmmašīna mani atgriezta pie rakstnieka darba. Visdziļākā pateicība manai skolotājai.

Tulīna kundze atsūtīja no aklo palīdzības komitejas kādu citu darbinieci Rīmaņa jaunkundzi, kas mani apmācīja drošā iešanā pa ielu. Pirmais aklā dzīves noteikums: nesastingt ne gultā, ne krēslā, bet kustēties. Šī darbiniece savā speciālitātē palīdzēt akliekiem bija mācījusies kādā ASV patversmē, kur mituši bijušie kaņavīri, kas kaņa laikā kļuvuši akli. Viņa man iemācīja 15 min. gaŗu vingrošanas programmu, kā arī mājsaimniecības elementārās zināšanas: gultu uztaisīt, kartupeļus nomizot, neatstājot melnus punktus u.t.l. Viņas sevišķā speciālitāte bija iemācīt aklos droši iet ar spieķi ne tikai pa trotuāru, bet doties arī pāri ielai, kur skrien automobiļi, ar balto spieķi pavēloši apturot visu kustību.

Apkārtnes ļaudīm bija ko brīnīties, ka aklais ievingrinājies pilnīgi brīvi staigāt pa savu kvartālu. Teit nu gan jāsaka, ka pateicoties manai sevišķai redzes atmiņai, pazīstu visas trotuāru malas, apgaismes lampu stubus, sētas un lielos kokus, kas atstāti augam trotuāra vidū. Grūtāk gan ir orientēties ar spieķi ziemā, kad sniega kārtā aizsegusi ietņu malu un lielie arkli sadzinuši sniegu no brauktuves uz ietnes. Ja šādos apstākļos nomaldos, tad zviedri ir ļoti izpalīdzīgi.

Pirmajos akluma gados biju ļoti satraukts, dzēru stipru kafiju, daudz smēķēju. Alkoholu gan nelietoju, nemēģināju tajā nogremdēt savu nelaimi. Maijai jau bija pietiekams negals ar manu kafijozānu un smēķēšanu. Viss dzīvoklis mums bija viena istaba. Kad sāku sistēmātiski celties augšā rītos pulksten četros vai piecos, lai vāritu kafiju un smēķētu, tad Maija, kuŗai bija jāiet intensīvā maizes darbā un vēl jāstrādā pie manis par privātkretāru, sāka protestēt pret šādu manu dzīves veidu agros rītos.

Protesti bija ļoti dibināti. Maija necieta ne stipru kafiju, ne nikotīnu, kas kaitējot ļoti veselībai un arī makam. Turklāt es neļaujot viņai izgulēt normālo daudzumu miega. Es, aklš būdams, rikojoties ar sērkociņiem, varot izcelties ugunsgrēku. Viss tas bija pamatots, tomēr es nevarēju atturēties ne no kafijas, ne no cigāretēm. Lai netraucētu Maijai nakts mieru, tad nu, pamodies ap pulksten četriem, klusu saģērbos un uz pirkstu

galiem nozudu no dzīvokļa un aizgāju staigāt pa ielām, kā arī dzert kafiju divās kafejnīcās, ko atvēra jau pulksten sešos.

Pie šīm agrām rīta pastaigām tā pieradu, ka no tām neatteicos arī ziemā, pat tad, kad snieguniņš bija aizbēris ceļus.

Reiz kādā agrā rīta pastaigā es sniegā pilnīgi pazaudēju ceļu. Iedomājos, ka man jāiet vienmēr uz priekšu iesāktā virzienā. Bet biju iemaldījies sniega biežumā, no kuņas vairs nezināju izeju. Sāku saukt pēc palīdzības. Dzirdu, atvešas kāds logs un laipna eņģelienes balss prasa: „Ko jūs meklējat tik agrā rīta stundā sniegā iestidzis?” Kad paskaidroju, ka esmu aklis un nu noklīdis uz neceļiem, tad mīlīgā zviedriete solīja steigšus apģērbties un nākt mani glābt. Nelaimē es vēl mēģināju dzīt jokus ar savu glābēju: „Man nebūtu iebildumu, ja labā eņģelīene nolaistos pie manis savā nakts tērpā . . .”

Sevišķi līdzjūtīgi pret mani kā aklo ir bijuši bērni, kas allaž piedāvājuši savu palīdzību. Aklajam tēvocim ir desmitiem šo sirsnīgo mazo draugu, kas vienmēr laipni sveicina, novēlējami labu rītu, dienu vai vakaru. Šis cilvēciskais maigums silda aklā sirdi.

Noteikti varu apgalvot, ka man pastiprinājās ne tikai dzirde, bet arī tauste un oža. Pirkstu gali kļuva tik jūtīgi, ka nemaldīgi varēju atšķirt dažādus priekšmetus un pietiekami orientēties savā tumsā. Arī osme tā attīstījās, ka jau pa gabalu samanīju mazāko gruzdējumu pie katliņa dibena virtuvē. Tā daba spēj veidoties, lai sargātu dzīvo organismu.

Pastiprinātā osmes spēja izglāba mani no lielas nelaiemes. Reiz, sēdot pie rakstāmmašīnas, es samanīju, ka no virtuves, kaut gan durvis uz turieni bija aizvērtas, nāca dūmu un deguma smaka. Atvēru durvis, virtuvē dūmi jau bija kodīgi, bet uguni sataustīt nekur nevarēju. Logu atvēris, nu turpināju meklēt. Pamanīju, ka pa durtiņu šķirbiņu, no izlietnes apakšas skapīša spiežas siltums un dūmi. Pavecot durtiņas, man roku apsvilināja uguns, kas bija iemetusies lielā papīra tarbā, kur sasviests viss nevajadzīgais. Sapratu, ka ar nenodzestu sērskociņu vai cigaretes ālu esmu aizdedzinājis tarbas saturu. Ļoti uztraucos, jo zināju, ka skapītī atradās pudele ar parketa tīrāmo vielu, kas katru brīdi varēja eksplodēt. Tomēr nezaudēju savaldīšanos un sāku

racionāli rīkoties: vispirms izrāvu ārā lanolina pudeli, tad sāku ar ūdeni dzēst liesmu. Ugunsdzēsības māka man aklam izdevās lieliski un pēc dažām minūtēm priecīgs uzelpoju, ka esmu izglābīš dzīvokli ar vērtīgām gleznām, maniem manuskriptiem un varbūt arī savu dzīvību, jo dūmos zaudēt samaņu var itin viegli.

Kad uguns bija pilnīgi nodzēsta un virtuve iztīrīta, sākās smagas pārdomas par to, kā varētu visu šo nelaimi Maijai noslēpt. Viņas satraukuma mazināšanai bija jādara viss iespējams. Galvenokārt bija jāizdzen deguma un dūmu smaka. Kad pēc stundas caurvēja tā nebija daudz samazinājusies, izlaistīju veselu pudelīti odekolona un vēl klāt Maijas smaržu pudelīti. Nu virtuvē radās pavisam savāda stipra smaka, kas neizzuda līdz vakaram. Kad Maija pārnāca no darba, saprotams, viņa uzreiz uztvēra to. Mana izlocīšanās, ka smaka varbūt ienākusi pa logu no kāda cita dzīvokļa, nelīdzēja, jo viņa ieraudzīja apsvīlīto grīdas suku un apdegušās skapiša durvis.

Izskaidrošanās kļuva visai nopietna un es drīz vien kapitulēju bez noteikumiem, apsolīdāms, ka jau no rītdienas nesmēķēšu vairs nevienas cigaretes. Maija tomēr pastāvēja uz to, ka man jau tūlīt no šodienas jāatsakās lietāt cigaretes, cigārus vai pīpi. Pēdējos gan nekad nebiju lietojis. Zvērēt ir viegli, bet zvērestus pildīt daudz grūtāk. Pirmās divi nedēļas gan stipri mocījos bez nikotīna, bet palēnām pieradu, tā pieradu, ka nu jau pagājis vairāk nekā desmit gadu, kopš esmu pilnīgi atmetis smēķēšanu un varu iztikt itin labi bez nikotīna.

Vientulīgajās dienās aklajam auga darbs — gaismas nesējs. Vakaros pa šauro ieliņu ar savu balto spieķi soļodams, nepacietīgs gaidīju Maiju no darba pārnākam. Un kad iztālēm cauri gašām ripojošo mašīnu trokšņiem izdzirdu viņas balsi, iesilu priekā, it kā nez kāda mūžība būtu pagājusi, kopš no rīta šķīrāties.

Bija tomēr trīs dienas nedēļā, kad pāris stundas nebiju viens. Tad pie manis ieradās divas laipni izpalīdzīgas zviedru dāmas, Berta Skulina (Schollin) un Soņa Eriksons. Pirmā savā jaunībā spēlējusi teātri un man labā fonētikā lasīja priekšā zviedru, vācu un arī franču tekstus. Viņai tālu gan nebija jānāk, jo ar

savu slimo vīru dzīvoja tepat mūsu stāvā. Pietrūka man šīs intelligentās izpalīdzes, kad priekš 5 gadiem viņa pēc vīra nāves pārcēlās uz Buros. Otrā dāma, ļoti simpātiskā Soņa Eriksonē, strādāja pusdarbu kādā valsts iestādē. Viņa brauca pie manis reizi nedēļā angliiski lasīt. Šai laipnībai šogad nosvinējām 10 gadu jubileju. Ilgajā sadarbībā esam satuvojušies, ka jūtamies kā radnieki. Viņas balss, rokas spiedienu un Maijas apraksts manī spējuši noformēt Soņas Eriksones redzes tēlu, kuņa vaibstos iezīmējas enerģija un maigums. Sarunās ar abām sirsnīgajām palīdzēm ievingrinājos zviedru valodā. Runājām allaž par zviedru rakstniekiem, arī par Krieviju viņas interesējās.

Ka zviedri ir humāni, par to daudzkārt esmu pārliecinājies. Pastāstīšu kādu sevišķu gadījumu, kā es izjutu viņu palīdzīgo roku akluma nelaimē.

Kādu dienu, 1953. gada vēlā rudenī, man piezvanīja no aklo palīdzības komitejas Tulīna kundze un paziņoja, ka pēc stundas mani apmeklējot komitejas priekšniece kopā ar kādu komitejas locekli Bergu, augstāku valsts darbinieku. Gribēju gan nolikt šo apmeklējumu tādā laikā, kad Maija pārnākusi no darba, bet tas man neizdevās. Nu steigā aizgāju uz veikalu nopirkt kādus cepumus, saposu istabu un uzliku vārīt kafiju. Biju piezvanījis Maijai, bet viņa ieradās, kad jau omulīgi to dzērām.

Aklo palīdzības komitejas priekšniece af Burēna kundze, aristokrātiska dāma, bija nodzīvojusi Rīgā no 1903. līdz 1910. gadam, kad viņas vīrs tur darbojies par kādas fabrikas direktoru. Tagad viņa esot atnākusi pie manis ne tikai, lai iepazītos ar mani personīgi, bet lai man palīdzētu. Pats zviedru kungs — tā zviedriski saucas karalis — viņu sūtot pie manis. Es negribēju ticēt savām ausīm un tālāko klausījos kā pasaku.

Palīdzības komiteja akliekiem saucoties tagadējā karaļa Gustava Adolfa VI pirmās sievas, mirušās princeses Margaretas vārdā. Viņa bijusi komitejas goda priekšniece un ļoti interesējusies par palīdzību akliekiem. Pēc viņas nāves šo goda amatu uzņēmis kronprincis Gustavs Adolfs. Tagad, kļuvis karalis, viņš turpinot šo goda amatu un ierodoties reiz gadā uz komitejas sēdi noklausīties pārskatu par komitejas darbību. Pirms dažām dienām

notikusi komitejas gada sapulce un savā ziņojumā viņa, komitejas priekšniece, cita starpā ieminējusies, ka komitejas uzraudzībā nu esot arī kāda izcila persona — bijušais Latvijas ārlietu ministrs un sūtnis Parīzē Cielēns, kuš ilgus gadus bijis arī Latvijas parlamenta loceklis un tā ārlietu komisijas priekšsēdis. Tad karalis esot iesaucies: „Es šo vīru pazīstu, jo ar viņu mani iepazīstināja Latvijas ārlietu ministrs Rīgā kādā dinejā, ko deva par godu man un archaiologu kongresa prezidijam. (Kā zināms, Gustavs Adolfs VI savā izglītībā un civīlajā profesijā ir archaiologs) Es ierosīnu iespējamības ietvaros palīdzēt Cielēna kungam.”

Es nu brīnījos, kā iespējams uzglabāt atmiņā tik tālu gadījumu, kā izskaidrojama Zviedrijas karaļa līdzjūtīgā interese par ārzemnieku, bezpavalastnieku.

Šī apmeklējuma rezultātā es pēc dažām dienām saņēmu no karaļa labdarības fonda rakstāmmašīnu un trīs tūkstošus kronu vienreizēja pabalsta parādu dzēšanai, jaunu gultu iegādei un dažām citām vajadzībām.

Šāds zviedru humānisma gars mūs abus ar Maiju tā aizkustināja, ka nolēmām nekavējoties iesniegt lūgumrakstus par uzņemšanu Zviedrijas pavalstniecībā. Par Zviedrijas pilsoņiem kļuvām 1954. gada decembrī. Protams, jaunā tēvija nevar aizstāt veco dzimteni, bet tomēr esam laimīgi, ka mūža beigu cēliens būs jānodzīvo tik kultūrālā un sociāli humānā valstī kā Zviedrijā.

Dīvains aklumā bija pavisam jauns atklājums cilvēka psihē. Es novēroju, ka cilvēka smadzenēm piemīt spēja izstarot elektromagnētiskus viļņus un tos atkal uztvert. Mūsu priekšpilsētā dažviet trotuāru vidū ir nevien apgaismes stabi, bet arī aug lieli koki. Uzkalnā, kur es dzīvoju, dažas ieliņas ir tik šauras, ka nemaz nav ietņu, bet automobiļus atstāj ielas malās. Taustoties ar balto spieķi, sastapu šos priekšmetus un gāju gaŗām. Bet drīz sāku novērot, ka kāda nojauta jau iepriekš man paziņo, ka ielā stāv kāds trauceklis. Uzmanīgi taustoties, vienmēr uzdūros uz kaut kā. Pastāstīju par šo novērojumu aklo palīdzības komitejas priekšniecei af Burēna kundzei, kuŗa man paskaidroja, ka tā esot stipri izplatīta aklo maŗa. Viņiem, tāpat

kā dažu sugu pūcēm un visiem sikspārņiem, kas pilnīgi akli, piemētot spēja raidīt kādus starus un uztvert tos atpakaļ, kad tie atsītušies pret kādu priekšmetu. Kāds daņu profesors otrā pasaules kara sākumā, novērodams sikspārņus, atklājis tā saukto radara sistēmu, kas dod iespēju ar elektromagnētisko staru izraidīšanu un to atpakaļ uztveri noteikt tālumā nesaredzamo priekšmetu stāvokli.

Es tā iemanījos izlietot šo sevišķo spēju, ka varēju droši iet cilvēku sabiedrībā bez riska uzmīt kādam nervozam kungam uz varžacīm vai arī iedrāzties kādai daiļai dāmai krūtīs.

Reiz kopā ar Maiju aizgāju uz Stokholmas Nacionālā muzejā sarīkoto Rembranta darbu izstādi. Zālēs drūzmējās cilvēki. Es tomēr veikli cirkulēju ne ar vienu nesaduroties. Maijas komentāru vadīts, baudīju man labi pazīstamo holandieci. To pamanija kāds preses fotografs, kas tūlīt mūs abus uzņēma un līdz ar interviju un attēlu ievietoja Stockholmas Tidningen'ā ar sensacionālu virsrakstu: Aklais apbrīno aklo Tobiju Rembranta gleznā.

Ielās drošs tomēr jutos tikai ar savu balto spieķi, kam drīzi nāca tāds uzlabojums, ka to saņēmu apjostu ar fosforizējošām lentēm.

Tikai aklumā pārliecinājos, cik ārkārtīgi svarīgs izgudrojums ir radio. Noklausoties Stokholmas, Londonas, Parīzes, Voice of America, Maskavas un reizēm arī Rīgas raidījumos, bez laikrakstiem ieguvu pilnīgu informāciju un vispusīgu jēdzienu par to, kas notiek pasaulē. Turklāt Londonas BBC raidījumiem ir tik vispusīga kultūras un zinātņu programma, ka tur guvu daudz.

Tagad savā bezgala naktī, kad biju viens, jo Maija sešas dienas nedēļā gāja darbā, varēju arī vairāk gremdēties mūzikas skaņās un dziļāk izjust tās lielo nozīmi. Jau agrāk milēju vērtīgu mūziku, bet tagad, atkārtoti klausoties lielo komponistu darbos, tuvu iedziļinājos Bēthovena, Šūberta un Brāmsa simfonijās, Mocarta un Šopēna klavieru gabalos, kā arī Čaikovska, Stravinska, Prokofjeva un Šostakoviča galvenajos darbos.

Akliem kā svarīgs kultūras uztveršanas līdzeklis bez radio var kalpot arī elektromagnētiskās lentas, kur ierunāti rakstnieku

darbi. Tā esmu noklausījies daudzus Augusta Strindberga, Zemas Lagerlēvas, Pēra Lagerkvista u.c. darbus.

Kā laika mērītājs aklam izpalīdz sevišķs kabatas pulkstenis, kur ar tausti var noteikt ne tikai stundas, bet pat minūtes. Šāds pulkstenis un atgūtā gara spēka koncentrācija deva man iespēju atkal teikt mierīgi un droši runas.

Jau gada laikā kopš akluma iestāšanās biju tā nomierinājies, atguvis līdzsvaru un pašpaļāvību, ka varēju atkal sākt literāri strādāt. Jau agrāk biju domājis un rūpīgi krājis materiālus memuāriem, tos saklasificējis. Biju izplānojis tos ietvert četros sējumos. Tagad, aklš būdams nesamazināju šo darba plānu, kad 1953. gadā sāku to īstenot. Protams, ka bija jāpārvar ārkārtīgas grūtības, ko redzīgie lasītāji nemaz īsti nevar iedomāties. Domu plūsmē ātri rakstot un stingri nesekojojot pirkstu darbībai, atsevišķi burti vai dažviet pat veselas rindiņas uzsitās nepareizi. Galvenā grūtība tomēr bija sakārtot un paturēt galvā visu materiālu, datumus un faktus. Memuāri nav romāns, ko var rakstīt sekojot radošai fantazijai. Šeit daudz kas jāpamato notikumiem, citātiem. Kā lai akls visu to veic? Iegādājos sevišķu dokumentu skapi ar divdesmit četrām nodaļām, kuņģis sagrupēju materiālus un manuskriptus.

Parasti normālie, veselie cilvēki uzskata tos, kas slimo ar kādu nedziedināmu kaiti, ja tā ierobežo gara darbības aploku, par garīgiem kropliem, kuņģus var tikai nožēlot. Arī aklos uzskata par tādiem, kas garīgi ir jau beigti. Ja kāds aklais sevi par beigtu neatzīst, bet solas veikt darbus, kas jau pat redzīgām būtu grūts veikums, tad šādu aklo daži uzskata vai nu par tukšu lielībnieku, vai par psihiski nenormālu.

Kad zviedru docents K. Grevins, kas sekmīgi ārstēja manu novājināto sirdi, 1960. gada vasaras sākumā novēlēja man labu vasaras atpūtu, es, pateicies par šo novēlējumu, teicu: „No tā gan nekas neiznāks, jo man nav vaļas atpūsties.” Izbrīnā docents jautāja: „Ko tad jūs tik steidzīgi darāt, ka jums vecam, aklam, paslīmam cilvēkam nemaz nav vaļas vasaras atpūtai?” Kad paskaidroju, ka steidzīgi rakstu memuārus, no kuņģiem tūkstoš lappušu jau uzrakstītas un vēl kāds tūkstotis jāraksta, tad mans ārsts uz brīdi sastinga domās, kaut kur piezvanīja pa

telefonu un norunāja, kā es sapratu, ar otru ārstu laiku, kad tas mani varētu pieņemt. Mans labais zviedru ārsts pavisam nevarēja noticēt tam, ka tas, ko teicu, būtu iespējams un sūtīja mani pie nervu ārsta.

Dusmās es izskrēju koridorā, jo doc. Grevins teica, ka atteikties mani turpmāk ārstēt, ja neapmeklēšu norādīto ārstu. Maijai tomēr izdevās mūs samierināt un viņš mani ieveda atpakaļ kabinetā. Doc. Grevins, pie kuŗa mani uz Dienvidu slimnīcu aizsūtīja Dr. Emīls Ogrīņš, bija reti simpatisks cilvēks: vairākus gadus ikreizes pacietīgi viņš mani ilgi izmeklēja gan ar rentgena stariem, zīmēdams sirdi, gan visu taustīdams, kardiogramas un asinis vērodams. Pāris nedēļas man bija jāpavada Dienvidu slimnīcā, lai speciālisti pētītu manus kakla dziedzeņus. Atrada, ka tie ražojot par daudz joda un sirdi apgrūtinot, kuŗa pati par sevi organiski neesot slima. Lietājot tiotila un digitāla tabletes, dziedzeņi uzlabojās, sirds kļuva diezgan kārtīga. Varēju daudz staigāt un pārciest smagās operācijas, kā arī nesagurt, rakstot un rediģējot memuārus.

Tā kā katrā nodaļā gribēju ietvert noteiktu tematiku un kop-sakarībā ieturēt vadītāju kompozīciju, tad, lai to spētu, rakstot visa viela bija jāpatur un jāpārvalda galvā, bez iespējas ieskatīties piezīmēs un dokumentos.

Mana enerģija, neatlaidība un gara spēka koncentrācija nebūtu līdzējuši, ja man šai ilgo gadu darbā nebūtu palīdzējuši mana dzīves biedre. Vasaras mēnešos, kad viņa bija mājās, jo darbs bija līdzī no institūta, tad mums bija lielākais darba cēliens. Arī mana mīļā Iza brauca reizēm no tālās nomales Gubengenas man ko derīgu palasīt.

Tomēr ne arvien biju kā iejūgts darbā savā akluma nelaimē. Dažreiz pūlēm sekoja arī tīksma atveldze un jautri brīži. Tos radīja mūsu trīs mazbērni — Alfs, Silvija un Ilmārs, kad viņi ar Izu un Jēti svētkos vai pat svētdienās ieradās pie mums, vai mēs pie viņiem. Alfs, kuŗam bija lieliska apkārtnes orientēšanās spēja, reiz pat 7 gadu vecumā atbrauca ar riteni viens tālo ceļu pa lielo satiksmes āderi un, nesastapis mūs mājās, attapās uz-meklēt mūs Čilabergas mežā. Viņš kļuva agri patstāvīgs, ar 16 gadiem praktikants celtnu darbā un tālu zemju ceļotājs. Jaunā-

kais, tagad 11 g. vecais Ilmārs mīl lasīt grāmatas un brauc skatīt vēsturisko muzeju. Otrā vārdā Jānis, viņš ir lepns, kad Jāņos, līgojot, liekam galvā ozola vainagu. Viņš raksta piezīmes par pieredzējumiem Francijā un Anglijā, kur Iza pag. vasarā viņu un Silviju bija aizvedusi. Silvija ir tik līdzīga Izai, kuņai bērniņā arī bija kupli viņņaini mati, tikai drusku tumšākā zeltā, mantoti, protams, no manis. Silvijā iemājo labsirdība un klusa piemīlība, ko vienmēr izjūtu. Apbalvota ar krāsu un zīmējuma jau izteiktu spēju un gribu, viņa palīdz ilustrēt Ilmāra glīti hektografēto žurnālu Vecko nytt (zviedriski), ko jau trīs gadus abonējam.

Bērni reizēm kādas dienas ir pavadījuši pie mums, pat ilgāk, ja vecāki ceļoja. Vasarās 50-tos gados bijām šad tad kopā jaukajā Melāra augstienes peldvietā. Aklā tatiša sirdi viņi vienmēr ļoti iepriecināja. Izas lielās spēja un izturība panāca, ka viņa, noliekot drīzi klasiskās ģimnazijas un fil. mag. eksāmenus, kļuva par skolotāju vidusskolā franču un angļu valodās. Agri bērniem pasaulē ierodoties un abiem vecākiem studējot un eksāmenus liekot augstskolā pamazām vēlāk jaukā saskaņa laulībā izbeidzās un viņi šķīrās. Nu jau trīs gadi, kopš Silvija un Ilmārs dzīvo pie Izas un nesen arī Alfs viņiem pievienojās. Izai nu ir prieki un reizē rūpes. Dzīve ir cīņa un ne vienmēr var sasniegt iecerētā piepildījumu.

Kad ap 1960. gadu Stokholmas latviešos sāka cirkulēt baumas, ka Fēlikss Cielēns rakstot četru sējumu memuārus, tad viens otrs raustījies plecu un kāds neticīgs Toms pat izmetis vārdus — Vecais un aklais Cielēns ir vienkārši traks palicis... Bet drīzi šaubas izgaisa, kad 1961. gada janvārī Jānis un Mirdza Ritumi, Jānis Abučs, Jēte Svensons (tad mans znots) Maija un es nodibinājām apgādu Memento manu memuāru izdošanai. Jānis Ritums uzņēmās tā vadību un galveno finansiālo atbildību. Lai to darītu, bija vajadzīga ne tikai palāvība uz maniem gara spēkiem, bet liela draudzība pret mani. Bija taču pavisam skaidrs, ka šāds uzņēmums peļņu nenesīs, nebūs veikalniecisks, tas prasīs tikai pūles, rūpes un finansiālu risku. Pēc Memento nodibināšanas Ritumu Jānis vēl pirms šķiršanās noteikti sacīja:

„Fēliks, esi drošs, es darīšu visu, ko varēšu, tava darba izdošanai.”

Kad nu sāka salikt un iespiest pirmo Laikmetu maiņā sējumu, man un Maijai darbs pavairojās, jo jau martā sāka pienākt korrektūras, kuņas pats gribēju kontrolēt pirms un pēc ielaušanas. Šis darbs bija veicams steidzīgi un tādu piepūli ilgi Maija nebūtu izturējusi. Griezāmieš pe Andreja Johansona, kušš bija agrāk reizi ieradies man palīdzēt. Aizņemts savas disertācijas darbos, viņš ieteica Skalbes kundzi, kuņai esot brīvs laiks. Tad nu aprīli sāka nākt pie manis labā valodas pratēja, laipnā Lizete Skalbe. Arī vēlāk, izņemot vasaras, viņa nāca pat ziemas sniegainē trīs reizes nedēļā no kaimiņu „pagasta” Apšu raga pie manis pāri ielejai Jāņu vainaga kalnājā. Lai gan tai gadā viņai jau Penklubs nosvinēja 75 gadu jubileju, viņa žirgti lasīja priekšā, laboja korrektūras un palīdzēja man rediģēt neskaistros mašīnrakstītos tekstus.

Savā inženiera darbā ļoti aizņemtais Jānis Ritums uzsāka jaunu piepūli manu memuāru apgādei. Viņš ne tikai kopā ar savu dzīves biedreni, mūsu sirsnīgo draudzeni Mirdzu, kad abiem bija jāskolo trīs apdāvināti bērni — Jānis, Andrejs un Rīta, jārūpējas par mātēm, uztur sakarus ar spiestuvi un pārdevējiem, bet pats vēlreiz rediģē manuskriptu un dara pēdējo kontroli korrektūrām. Interese par latviešu valodu un tās gramatiku pavada viņu kopš skolas laikiem.

Lai atzīmētu pirmā sējuma Laikmetu maiņā parādīšanos, Jānis un Mirdza Ritumi sarīkoja savā Lidīnges savrupmājā plašu viesību vakaru pazīstamiem intelektuāļiem. Pēc Rūdolfā Kronberga ievada sekoja Irmās Dziļumas, paša Kronberga un Ilzes Dziļlejas uzstāšanās manu memuāru un drāmu izvilkmumos prozā un dzejā. Vakars pie viņa glāzēm ieilga līdz pusnaktij dzīvās sarunās jaukajā Mirdzas salonā.

Kā redzams, aklums nav tik briesmīga nelaime, kāds man tas sākumā likās, ja ir griba un spēja pārvarēt šķēršļus un, ja rodas tik draudzīgi palīgi.

9. NĀVES DRAUDĀ

Savā mūžā šad un tad biju paslimojis, bet slimnīcā gulēju un operācijas pārcietu pirmo reizi ar acīm 1952. gada novembrī un decembrī. Bija pagājuši jau desmit gadu un es tā biju pieradis pie sava akluma un veselības, ka domāju — nodzīvošu līdz krematorijai bez jebkādām slimību klizmām.

Tā tomēr nebija lemts. 1961. gada decembrī sāku manīt vaigā zem labās acs kādu sabiezējumu, kas gan nesāpēja, bet bija jūtīgs, kad piespiedu pirkstiem. 1962. gada februārī jūtīgums strauji gāja uz deguna pusi un gar to uz lūpu, kas jutās it kā notirpusi. Kad to beidzot pateicu Maijai, viņa tūlīt piezvanija mums vienmēr lietpratīgi palīdzīgajam ārstam Emīlam Ogrīnam. Viņš deva rīkojumu nekavējoties doties pie acu ārsta uz kliniku. Ja tas teiktu, ka tirpums nenāk no acs, tad tūlīt iet pie mutes ārsta. Tā arī darīju. Acu ārsts konstatēja, ka notirpūmam nav sakara ar acīm. Nu steigšos pie mutes ārsta tai pašā Sabatsbergas klinikā. Tas mani tūlīt pieņēma, pamatīgi papētīja, tad, apspriedies ar kādu kollēgu, svarīgi paziņoja — rīt pulksten astoņos ierasties klinikā, jums izdarīs operāciju labajā žoklī. Kad iebildu, vai nevarētu visu to lietu atlikt uz vēlāku laiku, jo tagad man steidzīgi jāstrādā kādas grāmatas otrās daļas sagatavošanai, chirurģs Dr. Kārlis Adners kategoriski noteica: „Kā vēlaties, bet vienīgi steidzīga operācija var glābt jūsu dzīvību.” Nu tikai sapratu, kāda nopietna slimība mani apdraud.

Tad nu 1962. gada 5. martā Stokholmas Sabatsberga klinikā man izdarīja operāciju, izgriezta gabalu augšējā žokļa, jo konstatēja kanceru. Pēc tam pārveda uz Dienvidu slimnīcu, kur 2 mēnešu laikā saņēmu 32 rentgena apstarojumus. Tas bija diezgan grūti izturams, jo sāka krist uz nerviem.

Nu jau domāju, ka vēzis izdziedināts un viss kārtībā. Atpūtīšos kādu mēnesi un tad metīšos atkal darbā, lai turpinātu sagatavot memuāru otro sējumu. Maija jau bija pasūtīnājusi divas biļetes gaisa braucienam uz Spānijas Maļorkas salu un iemaksājusi 400 kronas ceļojuma birojam.

Liels bija pārsteigums, kad Sabatsbergas attiecīgās nodaļas

ārstu kollēģija, izpētot mani pēc rentgena apstarojumiem, atzina, ka vēl vajadzīga papildu operācija žokļa kaulā. Tā nu neaizbraucu vis uz Maļorku atpūtā, bet iegūlu atkal slimnīcā, kur man 27. jūnijā izdarīja jaunu operāciju. Un šoreiz tā bija daudz smagāka par pirmo. Toreiz pietika ar lokālo anestēziju, iedurot dažus sāpīgus dūrienus mutē un degunā. Tagad pamatīgi izpētīja manu sirdi, jo būšot vajadzīga pilnīga iemidzināšana uz piecām stundām.

No sirds pamatīgas izmeklēšanas un asins pārliešanas sagatavošanas nojautu, ka operācija būs ļoti smaga. Virsārst man oficiāli noprasīja, vai došu savu piekrišanu izdarīt man smagu operāciju ar vispārēju ilgstošu anestēziju. No šī jautājuma nopratu, ka manā vecumā to izdarīt ir liels risks. Tāpēc sagatavojos arī uz ļaunāko. Steidzīgi atsaucu Maiju un Izabellu un, āriņi mierīgi, atvadījos no abām mīļajām. No satrauktām, trīcošām balsīm vēroju, ka abas manas dārgās arī katram gadījumam atvadās no manis, kaut gan vārdiem mierināja, ka gan viss beigsies labi. Es spēlēju norūdītu stoiķi, bet tikko viņas abas nozuda gaitenī, no manas acu tumsas sāka birt smagas lāses . . .

Cik nopietni sagatavojos visļaunākai varbūtībai, to rāda arī tas, ka steidzīgi izsaucu uz slimnīcu savu draugu Ritumu Jāni, lai atvadītos no viņa un norunātu testamentārā veidā manu apbedīšanas ceremoniju. Apglabāšana jāizdara laicīgi, krematorijā un vienkārši. Atvadu vārdi jāsaka Jānim Ritumam un Penkluba priekšsēdim A. Plensneram. Citu runas negribēju tāpēc, ka pats beigās nevaru pateikties un nevaru taisīt arī starpsaucienus . . . Tā jokojos ar savu draugu. Apbedīšanas ceremonija ievadāma ar Mocarta šūpuļa dziesmu un noslēdzama ar Šopēna sēru maršu. Beigās kopēji nodziedāma Latvijas valsts himna. Kad Latvija kļūs brīva, mana pelnu urna novietojama Rīgā, Raiņa kapos, uzliekot Zviedrijas granīta plati ar uzrakstu: Fēlikss Cielēns 7. II 1888. — 196? Felix sum, es esmu laimīgs, jo cīnījos par Latvijas brīvību un uzvarēju.

Uz šķiršanas, pēc sirsnīga skūpsta, mīlais draugs noteica — Turies, Fēliks, turies. Jānim nozūdot durvīs, es nodomāju, cik dziļa patiesība slēpjas seno indiešu gudrajā sakāmvārdā: viens draugs nelaimē ir vairāk vērts, nekā tūkstots draugu laimē.

Kad speciāla narkozes ārste pirms operācijas kaut ko man lika pie deguna, es paspēju tikai nodomāt: Fēliks, turies... Kad pēc pieci un pus stundām atmodos, no māsām dabūju zināt, kas darīts operācijā, kā pārlietas asinis, kā griezts kaklā, lai nosietu āderi pret lielāku asins plūšanu.

Pati operācija bija labi izdevusies un nekādas sāpes es nejutu. Tās sākās tikai, kad ik pāris dienas apmainīja bandāžu.

Dažreiz tūlīt pēc bandāžas apmaiņas ieradās Maija, lai lasītu man priekšā un palīdzētu rediģēt manu memuāru otrā sējuma galīgo tekstu. Mani savā varā turēja vārdi — Fēliks, turies! Es tā noturējos, ka vēzis mani neaizrāva nāvē, bet noteiktos termiņos nodevu Ritumam manuskriptu, lai otrais sējums varētu, tikai ar nelielu nokavēšanos, parādīties atklātībā.

Ko visu ir pārvarējis aklais un slimais autors, sagatavojot memuāru otro sējumu, to lasītājs tikai tagad var aptuveni iedomāties.

Tā kā apstarojumi šai operācijai vairs nesevoja, tad pēc ilgām slimnīcas nedēļām devāmiem septembrī atpūtā uz Annebergas pansionātu netālā Melāra krastā. Bet tā jaukumos tik pāris reizes varējām pakavēties, jo visu mēnesi bez rimas lija lietus. Pēc nesenā nāves drauda šai atveldzē nu skubināju sevi dzīt uz priekšu darbus. Bija līdz rakstammašīna, tā sāka atkal klauzēt, lai atbeigtu manuskriptu. Tikai kad atgriezāmi savā dzīvoklī, to nobeidzu un tad drīzi sāka nākt korektūras — darbs, kas ieilga līdz ziemas vidum.

Kad II sējums iznāca 1963. gada sākumā, biju ļoti iepriecināts, nemaz nejautādams, vai nāves drauds novērsts uz ilgāku laiku. Es atkal samierinājos ar dzīvi, 7. un 9. februārī mājās un 17. februārī publiski piedalījos savas 75. gadu jubilejas sarīkojumos. Mājas svinības sadalījās, jo daži draugi bija aizņēmi tai dienā. Pirmās svinības iznāca ļoti oriģinālas. Draugu pulciņa vidū pēc vakariņām Jānis Ritums atklāja debates Irmas Dziļumas uzstādītā jautājumā: Vai Fēliks Cielēns ir bijis laimīgs savā mūžā? Alfam Svensonam lentes aparātu vadot, tad nu viens pēc otra viesi izteicās šajā kutelīgajā aptaujā: nopietnā pieejā pozitīvi problēmu risināja, izceļot arī anas mūža biedrenes nozīmi, Aleksandrs Plensners un bez anatomiska grie-

ziēna manas dvēseles vēsturiskai atklāsmēi nu tuvojās caurskatīgi: Uldis Gērmanis, Ilze un Roberts Legzdiņi, Lizete Skalbe, Kārlis Dziļleja, Jānis Abučs, Alfrēds un Irma Dziļumi, Kārlis un Helena Elkšņi, un Mirdza Rituma, kuŗa sirsnībā novēlēja, lai pārleistā mūŗa laime mani pavadītu vienmēr. Mana meita Izabella jubilāru ilustrēja viņa paŗa iecienītiem Sofokla vārdiem: ne laimi gūt, bet labam būt. Maija, kuŗai visādi bija iespēja pāri pusgadu simtam mani pētīt un modelēt manus vaibstus, varēja konstatēt, sekojot franču rakstnieka-filosoŗa Roŗfoko izteicienam — cilvēks nav ne tik laimīgs, ne tik nelaimīgs, kā viņŗ pats iedomājas, ka liekas, es esot bijis laimīgs, jo mani iemītot stipra iedomu pēja.

Jānis Ritums, debates noslēdzot, teica, ka Fēlikss laimīgs bijis, jo paturējis mūŗam cauri dāvanu mīlēt cilvēku, ko apliecinājis saviem darbiem.

Bija ko pabrīnīties, ka visas ŗis improvizācijas iznāca tik labi formulētas. Pats par sevi varēju teikt, ka māte, jau vārdū man dodot, to darījusi ar ziņu, lai būtu laimīgs, — kāds arī esmu bijis, to nesot dzīves vētrainās cīņās. Un tad nāca sensācija: es sacīju, ka man ir bijuŗas trīs mīļākās, kas mani darījuŗas laimīgu. Visi nu kļuva ziņkārīgi, it seviŗki, protams, dāmas, līdz es beidzot atklāju savu noslēpumu: tā viēna saucas Maija, otra Izabella, un treŗā — Silvija.

Otrās svinības mājās bija ŗaurākas — draugi Brūno Kalniņŗ un Emīls Ogrīņŗ ar sirsnīgajām dzīves biedrēm Maigu un Elvīru, Klāra Kalniņa, Lizete Skalbe, Veronika Strēlerte, Andrejs un Pāvils Johansonī, Iza, Alfs, Silvija, Ilmārs un mēs, saskandinot glāzes, atcerējāmie jaukos laikus brīvajā Latvijā.

Publisko jubileju sarīkoja Penklubs un Memento Margaretas skolas sarīkojumu zālē. Vēl manu 70. gadu atcerē tai pašā skolā gaŗāku runu Penkluba priekŗsēdis Arveds ŗvābe veltīja man kā lugu un romānu autoram. Tagad viņa lielā darba mūŗŗ bija jau noslēdzies. Vakarū atklāja Jānis Ritums, ļoti nosvērtā, dzīvi teiktā runā izcēla manu politiķa un publicista darbību.

Dziļi aplaimots jutos, kad Jāņa Rituma pavadīta, viņa daiļā meita Rita man pasniedza no Memento nacionālo krāŗu lentēm

dekorētus lauru zarus. Tos glabājot, cerēšu, ka tie man nekad neviņīs . . .

No Penkluba vajadzēja uzstāties priekššēdim A. Plensneram, bet saslīmis, viņš to bija uzticējis Jānim Grīnam. Savā improvizētā runā viņš nu mani tēloja kā kultūrālu cilvēku, pakavēdamies pie maniem rakstnieka darbiem. Vēlāk man A. Plensners piesūtīja savas domātās runas mašinizētu tekstu, kas man, kā aklam rakstniekam, bija ļoti glaimojošs, jo viņš sirsnīgā vēlmē man ieteica turpmākos pieci gadus bez atpūtas nodoties mana daiļliterātūras devuma caurskatei un Krievijas revolūcijas vēsturiskā romāna drīzai iespīdei. To biju jau arī pats nolēmis darīt pēc memuāru atbeigšanas.

Pirms manas jubilejas beigu runas vakaru kuplināja Irma Dziļuma, jaunā spīdekle Kristīna Dziļuma un daudzpusīgiem talantiem apbalvotais Rūdolfs Kronbergs, nolasot izvilikumus no manām lūgām.

Savā runā nu teicu, ka slimību vajāts, esmu izlūdies, lai likteņa melnā dāma man vēl piešķirtu četrus darba gadus. Tomēr beigās atklāju jau tagad savu testamentu vidējai un jaunajai paudzei, ko izteicu: 1) Mūsu tautas pagātne bija bez politiskas vēstures, bet mēs arī piedzīvojām lielo laiku, kas piepildīja mūsu politiskos mērķus un mēs kā nācija iegājām Eiropas brīvo tautu saimē. Šo laiku neizdeldēs ne melnie, ne sarkanie plūdi. Ja spēsim pareizi novērtēt mūsu lielo laiku sasniegumus, ja prātīsim trimdā kopt un uzturēt mūsu tradīcijas, tad būsīm piepildījuši savu misiju. 2) Politika ir grūta māksla, to nevar apgūt vienā vilcienā, bet ja zināsim, kā demokrātija izauga Anglijā, Francijā un Skandināvijas valstīs, tad likteņa šauteni paturēsim savās rokās. 3) Nekādi faktori ārpus cilvēka neveido cilvēces likteņus! Liktenis ir politika. Šodien nevaram pateikt, kādos apstākļos atdzims Latvijas otrā republika, bet trimdas garajā naktī mums vienmēr jābūt jundā — nekad nešaubīties, negrimt pesimismā, ar smaidu paciest grūtumus, ar drosmi iet kaujās, kā to vienmēr darījuši latviešu kaņavīri, pildot viņiem likteņa dotos uzdevumus. Nav nāves tam, kas savā kapā smaidīt var. Nāks laiks, kad Dievs svētīs Latviju.

Sveicienus vēl teica J. Tepfers, J. Breikšs, B. Kalniņš. R.

Legzdiņš, M. Salnā un prāvesti O. Sakārnis un J. Teriņš. Pēc tam Jānis Ritums nolasīja apsveikumus. No tiem šeit gribu atzīmēt tikai divus, aizgājušos draugus pieminot: Igaunijas bij. valsts prezidents Augusts Rejs sirsnīgi sveicināja mani kā draugu un kopēju ciņu biedru no agrākiem laikiem, un Volde-mārs Kārklīšs, cita starpā, rakstīja: „Jūsu darbīgais mūžs, kas pagājis nemītīgi cīnoties par tēvzemi un brīvību, ir spožs pa-raugs jaunākām paudzēm. Jūsu lielais literārais darbs bagāts garīgām vērtībām un idejām”. Kas varēja domāt, ka it drīzi laika tecējums viņus abus aizvedīs mūžībā. Neviens draugs nebija no mums šķīries, kopš 1956. gada jūlijā aizvadījām prof. Andreju Teichmani, ar kušu mūs vienmēr saistīja tuvas atmiņas par pēdējo laiku dzimtenē, un kušu apbrīnoju viņa mod-rībā, kopā ar dzīves biedri Elzu skolojot abus bērnus Andreju un Maiju. Tad 1960. gada maijā izvadījām labo draugu Paulu Olbergu, kas dzimis Latvijā, žīdu tautības, sen emigrējis, daudz rakstīja par Krievijas apstākļiem, arī grāmatas.

Pats šo 1963. gadu pārlaidu bez kādām kaitēm un atkal naigi traucos uz priekšu memuāru III sējuma tekstos. Tomēr jūlijā, kā agrāk minēju, devāmiēs abi tālākā atpūtā uz ziemeļu Vācijas krastu Travemindi. Bet arī tur nesekojam tikai viļņu čalām vien, — lasījām, rediģējām, atspirdami labi šai jaukā jē vietā. Šim braucienam, bez jubilejas balvas, man dažus simtus ziedoja aklo komitejas priekšniece Gull af Sillén.

1963. g. nov. runāju Aspazijas 20 g. nāves dienas piemiņai.

Beigas šim atveldes gadam palaidām jauki pie Izas nu jau lielo bērnu Ziemassvētku egles, kad Alfs nolasīja Ilmāra pirmo stāstu un Silvija spēlēja arī latviešu dziesmiņas.

Sākums 1964. gadam vēl nerādīja nekā ļauna. Jaungadu bijām sagaidījuši, kā parasti, divatā pie mums, sadzerot laimes, kad no netālās Jaunbaziņas (Nykyrka) zvani dimdēja un raķešu sprādzieni drebināja sirdis un logu rūtis. Tad februāra beigās lieliskā publiskā Klāras Kalniņas 90. gadu jubileja, kušu svinīgi atklāja runām E. Ogriņš un A. Plensners, es vēl it žirgti cildināju jubilāri, uzsverot viņas spožo reprezentāciju, kad Pauls Kalniņš bija augstos valsts amatos. Viņas runa nemaz neliecina, ka par gadu augsto skaitu.

Marta sākumā nosvinējām Maijas 75. gadu jubileju — klusu, kā viņa to vēlējās, radu un dažu draugu vidū. Lieldienas pavadījām pie Izas, kur šogad vēl ieradās Austra un Jānis Sadovski un sarunas tad dzīvi aplidoja kā tālo Ameriku, kur Jānis nesen bijis, tā arī mūsu tuvo dzimteni.

Martā gan bija kontroles slimnīcās, kur nekā aizdomīga neatrada un es varēju 5. aprīlī ar savu Maiju pagriezties dejas taktī pie dimdoša orķestra mūsu jaunā apakšzemes vilciena iesvētīšanā. Bet jau 7. aprīlī iegāju Serafīma slimnīcā, ku pagrāk biju pieteikts, lai kakla dziedzeri izmeklētu.

Teit nu mani sāka visādi taujāt par paša un radnieku slimībām un dzīves veidu, jo šī bija universitātes lielās slimnīcas nodaļa. Mani ievietoja pusprivāti ar piemaksām, bet toties biju viens telpas atdalījumā un ikdienas mani apmeklēja Maija, kad varējām arī kādu stundu rediģēt III sējumu. Arī Iza atnāca, pat ar bērniem, kur citās nodaļās jaunākiem par 16 gadiem noliegts ienākt. Reizi ar puķēm apsveica Ritumu Mirdza un citreiz Emīls Ogriņš, kas bija runājis ar nodaļas ārstu. Kādā dienā ieradās Jānis Rītums un Alfs. Pēdējais un Maija tik dabūja noklausīties, kā mēs abi dzīvā tempā apspriedām III sējuma lietas.

Slimnīcā saņēmu bēdu ziņu, ka 16. aprīlī mūžu noslēgusi lielā cietēja dzejniece Rūta Skujiņa. Dārgā piemiņā mums nu glabāsies Rūtas garīgā spēka apdvestās vēstules no vairāku gadu manas sarakstes ar viņu, pateicoties otram manai Kalamazū draudzenei, Annai Stundai. Pēc vairākām operācijām un vissmagākās 1963. gadā, Rūta savas meitas un znota košajā rudens dārzā vēl raksta mums pilnās cerību burās — ir steidzīgi jāstrādā, jāatgūst nokavētais. Kad reiz agrāk viņai ieteicu rakstīt tik drāmatiskās dzīves autobiografisku romānu, viņa atbildēja, ka labu daļu atmiņu uzrakstījusi, arī lielu daudzumu dzejoļu, bet neesot izdevēja. Prieks viņai bija liels, kad iznāca beidzot viņas dzimtās zemes krāšņuma iztēles svešatnes atspulgā — Sirds dzīvo no niekiem.

Kad trīs nedēļu izmeklēšanā nekā sliktā manī neatrada, vēzi neuzgāja, tad pats izlūdzos uz trim dienām pārbraukt mājā, kas gan ievilkās daudzās. Biju bezgalīgi laimīgs, pārnācis pie savas

Maijas, tuvojoties jaukajam maija mēnesim. Sākumā savu veselību pārspīlēju, gāju ilgās pastaigās, ēdu treknu barību un sāku atkal sapņot par Parīzes braucienu, lai tur pie pudeles šampanieša atcerētos 1914. gada 9. jūniju, mūsu kāzu dienu. Bet jau otrā nedēļā sajutu smagu nogurumu, pat sāpes mugurā. Nevarēju vairs aiziet līdz mūsu tuvējai pastaigas vietai pie Gulbju diķa augstajām vītolu vēdām. Turējos atgūlies uz sola mājas tuvumā, galvu atspiedis pret Maijas klēpi. Kādā dienā viņa bažīgi teica: „Daudz gan mēs sēdam saulē, bet vai tā būtu tevi iededzinājusi tik savādi dzeltenu?” Nu sazvanījāties ar Emīls Ogriņš, kuŗš ieteica tūlīt iet atpakaļ uz slimnīcu, kur arī 13. maijā atgriezos. Bet nu jau kādā vispārējā 10 slimnieku zālē, jo visas pusprivātās telpas bija aizņemtas. Apmeklēt šeit varēja tikai noteiktās dienās un īsi. Lai gan rakstāmmašina arī šeit bija līdzī, tomēr maz ko varēju uzrakstīt. Beidzot pārcēla uz chirurgisko nodaļu, lai sagatavotu operācijai. Kaut bijām šeit divi un vēlāk pat viens istabā izolēts, apmeklēt ikdienas manām abām mīļajām neatļāva. Kad viņas lūdās ārstu, teicot, ka citās slimnīcās aklam darīts izņēmums, viņš atteicis — šeit nav pilsētas, bet valsts slimnīca, kur valda stingri noteikumi. Tad varēju tikai nožēlot, ka nesmu pilsētas slimnīcā. Tagad savās vientuļajās dienās tumsā guļot, laiku īsināju vienīgi ar ausu radio.

Gadījums bieži nāk cilvēka dzīvē, bet man tas atgādījās pavisam neticams: sapņotās kāzu jubilejas vietā Parīzē, taisni tai dienā 9. jūnijā atrados uz operācijas galda. Kad tā bija gaŗām un gulēju ar pārsietiem sāniem, likās, nu nāves drauds, piektais skaitā, ir gaŗām atkal. Bet nākošās dienas kļuva smagākas. Kad Maija jautāja, ko pierakstīt vēl atmiņām, teicu: „Vēlāk. Es tālāk vēl dzīvošu laikmetu maiņā . . .”

Šeit nu beidzās Fēliksa iespēja ko teikt atmiņām, un man — viņa Maijai — jāpieraksta kādas rindas par viņa tālāko likteni.

Gan neviens Fēliksam neteica par viņa briesmīgo kaiti, ko atklāja operācija — pankrea vēzi. Sadurstīts, asinis bieži

izmeklējot un barojot pa āderi ar glikozi, Fēlikss gulēja un labās māsas nopūlējās, jo ēdienu viņš nepanesa. Iemīloto rožu smaržu gan vienmēr sajuta sev tuvumā. Jūlija sākumā, kad Alfs prombraucot atvadījās, Fēlikss vēl varēja runāt, bet pēc tam izņēma smago mutes protezi un sazināties bija grūtāk. Beidzot uznāca plaušu karsoņa mocības. Tagad man nu atļāva no 5. jūlija palikt pie viņa pa naktīm un Izai pa dienām.

7. jūlijā Jānis Ritums, apmeklējot Fēlikšu pēdējo reizi, nodeva sveicienus no Valda Bumbēra, Brūno Kalniņa Amerikā un citiem.

Nāves drauds vairs nepagāja Fēlikšam gašām. Tai brīdī 10. jūlija priekšpusdienā viņš nebija viens, biju tuvu klāt, kad kļuva izgaiss pēdējā elpa. Pāri mīlā sejaļ apskaidrotības miers. Tādu mēs ar Izu viņu atstājām pēc mūsu bargākās likteņa stundas. Tāds viņš bija arī vēlāk slimnīcas kapellas valējā šķirstā savā melnajā tērpā, kur bez mums abām, Silvijas un Ilmāra, bija vēl klāt Mirdza Rituma un Roberts Legzdiņš.

19. jūlijā Meža kapsētas Svētā Krusta kapellā šķirstam pāri Latvijas nacionālais karogs un mūsu sarkanās rozēs; apkārt daudzie vainagi ar nacionālo krāsu lentām. Necerēti daudz pavadītāju šai vasaras dienā. Viss noritēja, kā Fēliks bija vēlējis: Izvadišanu sāka ar Mocarta Šūpla dziesmu Alfrēda Dunkela vijoles izpildījumā. Tad Jāņa Rituma piemiņas runa:

„Latvijas valstsvīra, politiķa, savas tautas un demokrātijas brīvības cīnītāja Fēliksa Cielēna padarīto darbu daudzums ir tik liels, ka šodien, viņu aizvadot, iespējams pieskārties tikai pavisam mazai daļiņai no tā, kas raksturo viņa darbīgo mūžu.

Viņa darbs latviešu tautas atbrīvošanas cīņā sākās jau pavisam agros gados, kad viņš, piecpadsmit gadu vecumā, sāka līdzdarboties nelegālos pulciņos Rīgā ģimnazijā ejot 1903. gadā. Nākamo vētrāno notikumu izaugšanas laikā, kas kulminēja drīz ar 1905. gada revolūciju, Fēliks Cielēns ar visas savas jaunās sirds dedzību iemetās revolūcionārā darbā, gan kā organizātors, gan runātājs, gan vēlāk revolūcijas kulminācijā arī kā kaujinieks ar ieroci rokās bruņotās sacelšanās laikā. 1905. gada revolūcijā ne tikai veidojās un rūdījās tautas politiskā griba, bet tajā arī izauga mūsu pirmie politiskie darbinieki, jo

tie — kā Fēlikss Cielēns teica — parādās un figurē tikai tad un tur, kur aktīvā politiskā cīņā darbojas pati tauta vai tās ievērojama daļa. Daudzi jo daudzi neatkarīgās Latvijas deputāti, ministri un prezidenti savu pirmo politisko skolu ieguvuši 1905. gada lielo cīņu laikā. Viņu vidū arī Fēlikss Cielēns.

Deviņi simti piektajam gadam Fēlikss Cielēns vienmēr piešķīris vislielāko nozīmību, jo viņš uzskatīja — ja tautiskā atmoda latviešus no savrupējiem ļaudīm pārvērta par tautu, tad piektā gada revolūcija latviešus no tautas pārvērta par nāciju. Tad viņi aktīvi cīnījās par kopējiem nacionālpolitiskiem mērķiem. Mēģinot politiskās cīņas ceļā nokratīt savus nacionālos apspiedējus, latvieši uzsāka pavisam jaunu laikmetu savā vēsturē. Tad īsti sākās latvju nācijas vēsture. Ar Fēlikšu Cielēnu tagad aizgājis viens no šo lielo vēsturisko dienu lieciniekiem, viens no aktīvākiem laikmeta doto un nākotnē jaužamo uzdevumu piepildītājiem.

Pēc tam, kad krievu-vācu apvienotā reakcija salauza latviešu revolūciju, visai Fēliksa Cielēna dzīvei bija viens mērķis un uzdevums — cīņa pret varu, pret apspiešanu, cīņa par savu tautu. Viņa pirmās trimdas laiks Vakareuropā iezīmējās ar viņa garīgo augšanu un politisko uzskatu nobriešanu, demokrātijas ideālu un jēgas tīri organisku uzņemšanu sevī, tiem kļūstot par neatņemamu sastāvdaļu visā viņa turpmākā politiskā dzīvē.

Tāpēc nav nekāda nejaušība, ka Latvijas demokrātisko satversmi izstrādājot, tieši Fēlikss Cielēns bija viens no šīs satversmes izstrādātājiem un uzrakstītājiem. Šo latviešu tautas pirmo vietnieku darbu Fēlikss Cielēns vienmēr atcerējies ar lielu patosu un dziļu cienību, jo tā bija pirmā reize, kad latviešu tauta pati sev lēma likumus, pēc tam, kad ilgās cīņās bija nokratīts — Fēliksa Cielēna formulējumā — bezvēstures lāsts, no apspiestas svešautiešu nomales kļūstot par suverēnu nāciju savā brīvvalstī.

Latvijas demokrātiskās valsts formas un Latvijas valstiskās brīvības aizstāvēšanai veltīts viss viņa darbs Latvijas brīvvalstī turpmākajos gados.

Fēlikss Cielēns, kā viens no retiem, dzīvojot pie mierīgas jūras, spēja saskatīt nākamās vētras mākoņus un tāpēc Latvijas

un citu Baltijas valstu brīvības starptautiskai garantēšanai viņš veltīja visas iespējas atrazdamies valsts augtajos amatos kā ārlietu ministrs, kā parlamenta ārlietu komisijas priekšsēdis, kā sūtnis Rietumeiropā. Viņš neticēja apmierinātības zīmē sludinātam saules mūžam pie klusās Baltijas jūras, nekā nedarot iespējamo, gaidāmo vētru novēršanai.

Fēlikss Cielēns nekad un nekur nebaidījās prasīt Latvijas tiesu. Viņš augstos amatus neieņēma, lai sildītos to goda saulē, bet lai ar īstu, dziļu patriotismu, neveltota lepnuma pilns uz savu tautu, mēģinātu panākt un nodrošināt tās dzīves tiesību atzīšanu. Viņš nekad nebaidījās un nevairījās iet arī tur, kur panākumi bija visgrūtāk sasniedzami. Diemžēl, par maz bija tādu, kas viņu saprata — gan pašu mājās, gan arī pasaules liktenlēmēju kabinetos, kur valdīja gods un iedomība, bet trūka tās tālredzes un asā intelekta dzirksts, ko daba bija līdzdevusi latviešu zemnieku tautas dēlam.

Smagi, varbūt pat smagāk kā daudziem, Fēlikssam Cielēnam bija redzēt savu ideālu un ideju sabrukumu deviņsimti trīsdesmito gadu vidū un beigās. Viņš toreiz zaudēja cīņu par demokrātiju un zaudēja cīņu par Latvijas brīvību. Viņa brīdinātāja balss palika neuzklausīta kā vienā, tā otrā gadījumā. Bet vai Fēlikss Cielēns padevās? Nē, šāda jēdziena nebija viņa apziņā. Vispirms viņš kļuva trimdnieks cīņā par demokrātiju, vēlāk, kopā ar citiem, trimdnieks cīņā par savas valsts brīvību.

Ja trimdnieka nosaukums jau vispār ir goda pilns apzīmējums, jo sevī ietver cīņas un garīgās pretestības simbolu pret varu un netaisnību, tad jo sevišķi dziļa satura pilns tas ir attiecībā uz Fēlikssu Cielēnu. Gribas te pieminēt vārdus kādā recenzijā, kur viņš bija nosaukts par mūžīgo demokrātijas trimdnieku. Savā politikā un valstsvīra darbā viņš zināja gan, ka cilvēku uzskati ir dažādi, ka atrisinājums jāmeklē nevien cīņā par savu uzskatu taisnību, bet ka praktiskā darbā tas bieži un vienīgi rodams tikai kompromisā. Taču nekad Fēlikss Cielēns nav meklējis kompromisu tad, ja svaru kausos liktas lielās vērtības — principi par tautas un arī atsevišķa individa brīvību un tiesībām. Šinī virzienā viņš vienmēr gājis taisnu ceļu, sekodams savai sirdsapziņai, ja vajadzīgs — atteikdamies arī no

amata, goda un nodrošinātas dzīves. Fēlikss Cielēns neko nav tā nīdis un apkaņojis, kā cilvēka brīvās domas un vārda apspiešanu. Nekad viņš nav pārdevis savu sirdsapziņu, nekad nav meklējis un guvis labumus valsts varu maiņās.

Pirms diviem gadiem, kad biju pie Fēliksa Cielēna slimnīcā, pirms pirmās operācijas to nākamo smago fizisko ciešanu rindā, kuņā lēni sadila viņa fiziskie spēki, viņš labi apzinājās nākamo dienu smagumu un stāvokļa nopietnību. Taču bez mazākās sentimentālītātes vai rezignācijas viņš gatavojās tikai vienam — turpināt savu darbu. Viņa gars bija nesalauzts, tāds tas palika līdz galam. Fizisko spēku zuduma rezultātā nekad nepienāca stāvoklis, kad varētu runāt par Fēliksa Cielēna garīgo spēju mazināšanos vai pasīvitāti. Šinī ziņā viņš ir uzvarējis pat savu nāvi, jo no tās nebaidījās.

Neskatoties uz smagiem pieredzējumiem un pārdzīvojumiem, uz fizisko tumsu ilgus gadus, Fēlikss Cielēns bija liels un nebeidzams optimists. Viņš ticēja dzīvei, viņš ticēja cilvēkam. Viņš ticēja, ka dziļo un smago ciešanu laiks, kas šodien lemts tautām un cilvēkiem, reiz beigsies un visa cilvēce ieies jaunā īstā humānisma laikmetā. Šis nesalaužamais, gribētu teikt, dinamiskais optimisms paliks mums atmiņā kā Fēliksa Cielēna gara spilgta iezīme.

Man šķiet, Fēlikss Cielēns aizgāja no mums tajā noskaņā, ko tik vienkārši un reizē varonīgi izsaka kāda viņa tālā piektā gada līdzcīnītāja vārdi, ko teica latviešu jauneklis pēdējā naktī vairs saules lēktu nesagaidījis — es mirstu mierīgi, dziļā pārliecībā, ka jūs, dzīvie, uzvarēsīt.”

Sekoja Jāņa Mediņa Ārija un Penkluba priekšsēža Aleksandra Plensnera piemiņas runa:

„Es līdzī nīst un līdzī milēt gribu,
Ar naidu — naidu skaut,
Ar mīlu — sasniegt mīlu.”

Šos vārdus, ko Fēlikss Cielēns līcis savas sarakstītās drāmas Mītānija prologā, pilnā tiesībā var likt arī viņa dzīves drāmas epilogā. Tās drāmas, kuņas pēdējais skats tagad šeit noslēdzas. Noslēdzas ar piepildījumu: ar naidu viņš ir apkaņojis naidu,

ar uzticību, ar sirds siltumu, ar mīlu ieguvis atsaucību, pieķeršanos un mīlu. Ne tikai tuviniekos vien.

Ir gan sens teiciens, ka dievu izredzētie mirst jauni. Un tiešām bieži liekas, ka Likteņlēmējs ar drīzu aizsaukšanu it kā gribējis pasargāt kādu ātrāku mirdzējumu no vēlāka atslābuma un padzisuma, ko varbūt būtu devuši tālākie gadi un beidzot vecums.

Bet ir arī citādi. Ir arī tā, ka ilgāks mūžs un žēlastības gadi šķiet doti kāda lielāka uzdevuma un sevis piepildīšanas veikumam. Fēliksa Cielēna mūžs ir no spilgtākiem šai ziņā.

Ja tas, kas pasauli iekārtojis ar tik lielu gudrību un mērķtiecību, būtu Cielēna mūžu nospraudis gadus 20, 10 vai pat tikai gadus 5 īsāku, viņš gan Cielēnu būtu pasargājis no daudz kā smaga, ko viņam nācās pieredzēt un pārciest, bet tad vēl pilnā mērā nebūtu tas Fēlikss Cielēns, kuŗa miesas šodien tiek atdotas pārpelnošanai. Un arī liela daļa cilvēku vēl nebūtu varējusi viņu iepazīt tā, kā tas notika šais pāris gadu desmitos vai pat īsākā laikā. Un varēs mācīties pazīt arī turpmāk no tā, ko viņš, lielā mērā jau pabeidzis, atstāj mums visiem.

No Cielēna atmiņām mēs zinām, cik noslēgti viņš agrāk, arī Latvijas laikā, turējis savu iekšējo pasauli. Atrodot savu Maiju, savu mūža draugu, viņš un viņa top paši par sabiedrību viens otram, no citas sabiedrības turoties atstatāk. Pēc paša liecinājuma, viņu dzīvoklis nama piektajā stāvā Rīgā top it kā par klosteri augstā kalnā, kuŗā bez viņiem abiem var ienākt tikai daži vistuvākie piederīgie. Šai garīgās kultūras iezīmētā vidē dzīvo Fēliksa Cielēna it kā viena puse, pilnīgi nošķirta no tās puses, kas darbojas ārpus šī „klosteŗa” parlamentā, partijas sēdēs, tautas apulcēs.

Viņš pats saka: „Visi domāja, ka es pilnīgi aizraujos šinī darbā, bet tā nebija. Un kaut pats biju iesaistījies valsts prioritātes sludinātāju partijā un aktīvi tanī līdzdarbojos jau ilgāku laiku, manī nobrieda uztvere, ka intelektuālais indivīds atrodas drāmatiskas, neatrisināmas pretrunas attieksmēs ar sabiedrību.”

Savās „cilvēka un cilvēcības” un citās meklējībās Fēlikss Cielēns meklē arī dziļāk tverošus izteiksmes veidus, nekā politiskās publicistikas forma, kuŗu viņš jau pārvaldīja lielā pilnī-

gumā, bet kuŗa nevar atveidot no dienas politikas lielā mērā atraisītā „iekšējā cilvēka” padziļināto būtību.

Tā rodas Fēliksa Cielēna pieslēgšanās daiļliterātūrai ar īsti prāvu devumu: 8 lugām (7 drāmām un 1 komēdiju), 3 romāniem un 10 stāstiem. Divas drāmas ar labu skatītāju atsaucību savā laikā izrādītas Rīgā, Dailes teātrī. Arī viens romāns (Nāves pavēnī) un divi stāsti jau lasīti iespiesti. Viss vairums Fēliksa Cielēna daiļdarbu atstājuma vēl kārtojams un publicējams. Tas to pelna. Tuvāks un iecienītāks Cielēnam bijis drāmas veids. Raksturīgas tās problēmas, ko viņš tur centies rādīt un risināt. Tur ir indivīda un sabiedrības attiecības (Sarkanais nerrs). Fanātisms un neiecietība (Mitānija). Negatīvais, kas nāk līdzī varai (drāmā Varas lāsts). Okupantu un vietējo attiecības (Pulkvedis Hazards). Ir pat jau kosmonautu sastapšanās, kaut tad, kad F. Cielēns to rakstīja Rīgā, vēl nekādu kosmonautu nebija (Starpplanetārā sensācija). Morālie jautājumi (komēdijā Jāzepe un Potivara sieva) un citi. Nebūtu jābrīnās, ja Fēliksa Cielēna skatuvei domātie darbi vēl pieredzēs savu atdzīvinājumu. Viņā problēmatikas un iekšējās tīrības dēļ tas būtu apsveicams. Manuprāt tie tagad iztur arī cita veida sacensību.

Ir bijusi vēl cita veida būtības un darbības izpausme pēdējos gadu desmitos, kuŗu nevaru nepieminēt, jo tā lielā mērā saistījusies ar Latvijas Penkluba sarīkojumiem. Cielēns tagad vairs neslēpa savu „otro cilvēku” tā, kā tas bija noticis senāk, kad tas it kā traucētu viņa politisko darbību, piešķirtu tai it kā mazāku svaru. Atbrīvojies lielā mērā no tās, sevišķi partijas ielogā, un palicis viengabala cilvēks, kas ar vērtētāja prātu var aplūkot visas parādības, pat tās, kas saistās ar pašu, bez kādām atskaitēm kam citam, Fēliks Cielēns kļuva daudzziem daudz tuvāks, nekā vēl bija aktīvās politiskās darbības laikā. Nebija vairs Stokholmā interesantākas sanāksmes par tām, kad viņš runāja mums. Mēs tad apbrīnojām viņa brīvi runāto temata risinājumu, tā skaidro izveidi, spilgtos formulējumus, dažbrīd arī izteiksmes asumus, bet visumā padziļinātu, cilvēcības un gudrības vadītu atskatu pagātnē, kur viņam bijis tik daudz paša

līdzdalības, vai interesantu analīzi tam, kas notiek vai paredzami notiks. Daudz pārdomu pavēra arī tīri literārie aspekti.

Jau krietni atpakaļ ar bažām dzirdējām un arī paši vērojām, ka viņa acu gaisma top vienmēr vājāka, līdz beidzot izgaisa pavisam. Mēs ilgi negribējām tam it kā ticēt, paši nodrebējām no domām, kas būtu ar mums, ja mums tas notiktu. Un tad mēs redzējām viņu sākam dzīvi kā no jauna, absolūtā tumsā, aizsedzoties visam, kas līdz tam vadījis viņu soli, priekšmetu un cilvēku atšķiršanu, pat dienišķas pārtikas ieņemšanu. Nerunājot nemaz par gleznām, grāmatām un agrākām rakstīšanas iespējām, kas viss bija bijis viņa dzīves galvenā daļa.

Agrākai viņa apbrīnošanai tagad pievienojās jauna: tīrā gara, gribas un darbošanās spēka varenība viņā. Lai arī tuvu pilnīgam izmisumam bijis, viņa paša gara spēks un viņa labā gēnija, viņa kundzes atbalsts lielā mērā pārvarēja smago miesas piemeklējumu un atdeva viņu atkal pat kāpinātai garīgai darbībai. Ārējā apgaismojuma vietā vēl spilgtāks bija kļuvis iekšējais.

Gaisma, kas nāca no tā, kļuva jauzama arī mums, kad viņš, kaut taustīdamies starp ļaudīm un priekšmetiem, nokļuva pie runātāju pulces.

Tā viņš sāka un lielā mērā pabeidza arī sava mūža noslēguma darbu. Gan ne bez jauniem ļauniem traucējumiem un smagām mocībām. Visumā tomēr nāve, ar kušu, viņa paša vārdiem runājot, viņš bija tuvu, tuvu saticies jau pāris gadus atpakaļ, cīnījies un beidzot vienojies par zināmu pagarinājumu, bija tiešām spiesta brīdi piekāpties spēcīgā gara priekšā un ļaut, lai tas paveic sava uzdevuma piepildīšanu.

Tas ir piepildīts! — Šie vārdi ir nākuši pār kāda vislielā Cietēja lūpām. Laimīgs, kas to var teikt, par spīti vislielākām mokām. „Fēlikss nozīmē — laimīgais” atgādināja mums Fēlikss Cielēns savā 70. dzimšanas dienā. Jā, laimīgais, neraugoties uz visiem smagajiem piemeklējumiem.

No viņa miesas drīz būs tikai kāda pelnu kopīņa. Bet ne viss Fēlikss Cielēns būs šais pelnos. Gaima neizgaist, kaut arī mēs to vairs neredzam. Ja tas attiecas uz fizisko gaismu, tad vēl vairāk uz tiem izstrāvājumiem, kas nākuši no cilvēka tēla un gara.

Viņš pats ir rakstījis: „Nekāda zinātne, nekāda objektīva metode nevar izsekot tiem apslēptiem spēkiem, kas radījuši rakstnieka garu, veidojuši viņa prātu, gaumi un stilu, likuši viņa sirdij smieties vai raudāt, ciest un cīnīties, cīnīties ne tikai ar citiem cilvēkiem, bet visprms pašam ar sevi, ar savām vājībām un trūkumiem, pašam ar savu vainu.” Tā ir labā cīnīšanās.

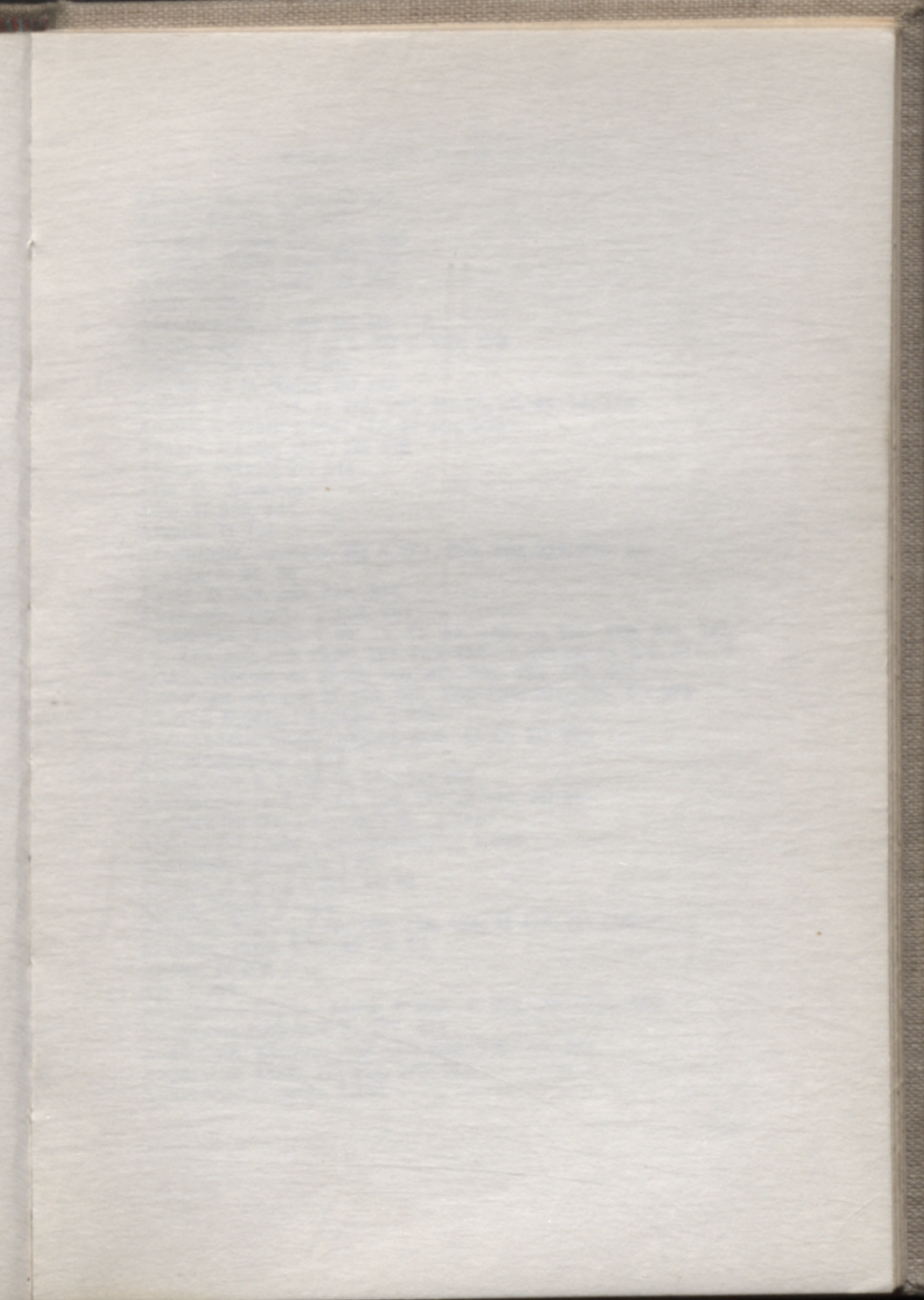
Tāpat kā šodien te pateicībā, apbrīnā un mīlestībā pie viņa šķirsta vijas tik daudz vainagu un ziedu, ap viņa tēlu un garu vīsies ne vien viņa tuvinieku, draugu un cienītāju domas un piemiņa, bet arī Latvijas vēstures un kultūras vēstures daudzas lappuses. Viņš tur jau iegājis kā viens no izcilākiem, jau gandrīz leģendāriem. Kā liels tautas tiesību cīnītājs un lielas kultūras gars. Un neizbeigsies tā viņa līdzī dzīvošana mums un tiem, kas nāks pēc mums, arī turpmāk piepildoties viņa vārdiem: „Es līdzī nīst un līdzī mīlēt gribu.”

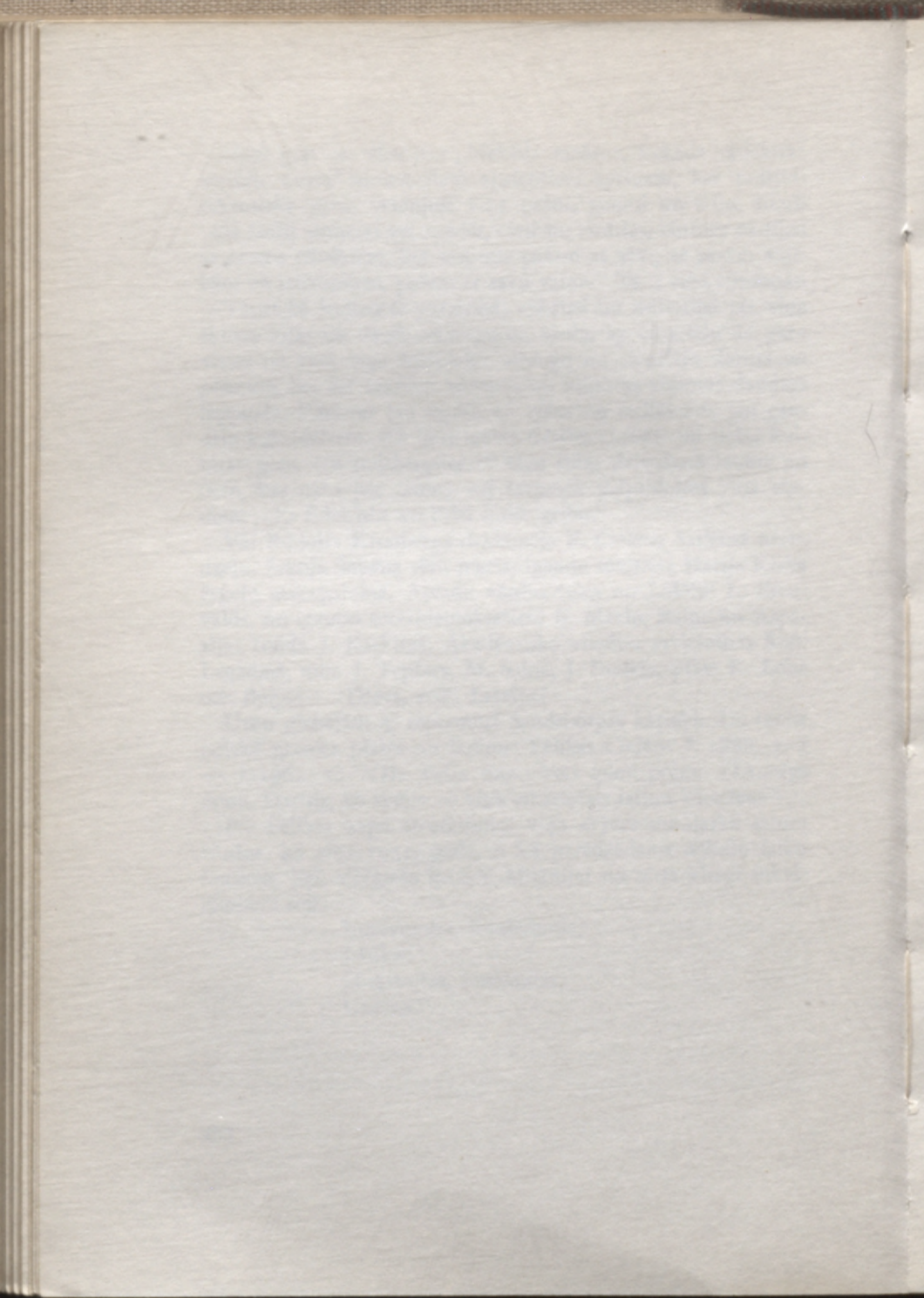
Vēl Rūdolfs Kronbergs deklamēja F. Cielēna Sarkanā nerra dzeju. Sekoja Šopēna sēru maršs, igauņu meistara Harija Kīska ērģeļu atskaņojumā. Atvadu vārdus teica no LSDSP L. Ešenvalds, no igauņu sociāldemokrātiem B. Maelo, Raiņa un Aspazijas fonda J. Kārklīņš, Akadēmisko vienību savienības Rob. Legzdiņš, min. J. Tepfers, M. Salnā, J. Breikšs, plkv. K. Lobe u.c. Beigās — Dievs, svētī Latviju!

Urnu glabājām 5. septembrī Sandsborgas kapsētā. Uz tumši pelēkā granīta plates nu lasāms: Fēlikss Cielēns * 1888. 7. I — † 1964. 10. VII. Felix sum. Feci quod potui. (Laimīgs esmu. Darījis, ko spējis — viņa atkārtotais latīņu izteiciens.)

Pie Fēliksa kapa atcerēsimies viņa dzīves un darba satura vārdus, ko viņš 1931. gadā, it kā paredzēdams nākošo laiku šausmas, liek albiģiešu ķecerei Mitānijai no sārta kliegt inkvizītoriem sejā:

Intolerantia, intolerantia,
Iznīksti!
Humanitas, humanitas,
Uzausti!

PERSONU SARAKSTS

- Āberbergs, J. I 306 III 226
 Ābele, Ādofs, III 327
 Āboliņš, Anna, doc., III 298
 Āboliņš, Jānis, doc., III 298
 Āboliņš, Leo, prof., III 298
 Ābols, I 201
 Abramovičs, II 249 III 60, 175
 Abučs, Jānis, I 10, II 8, III 8, 321, 378
 Adamovičs, Fr., I 361
 Adams de la Halle, III 345
 Adlers, Fridrihs, II 248, 250, III 54, 75, 85, 95, 116
 Adlers, Viktors I 354, 413, II 246, 250
 Adners, Kārlis, chir. III 375
 Aigars Pēteris III 318
 Aija, sk. Bertrane
 Aire, II 308, 454
 Aishils, II 425
 Aizsilnieks, Arnolds, III 8, 251, 255, 270, 312, 313, 321
 Aizups, I, 54, 56
 Akels, II 324, 331, 366, 374
 Akselrods, Pauls, I 176, 263
 Akurāters, Jānis, I 69, 71, 78, 84, 152—3, 180, 279, 304, 342,
 449, 503, 507, II 26, 103, 269, 415—7, III 11, 43, 339, 347—9
 Albāts, Hermanis, II 83, 279, 321, 391, 393, 464, 466
 Alberings, Arturs, II 122, 237, 288, 295, 297, 321, III 272
 Alberts, Beļģijas karalis, I 320
 Aleksanders, angļu majors, ģen., II 32, III 285
 Aleksandrovičs, I 472
 Aleksandrs I, I 106, II 152, III 157
 Aleksandrs II, I 42, 53, 106, 179, II 410, III 33
 Aleksandrs III, I 54, 59, 128, II 152
 Aleksandrs Lielais (Maķedonijas) I 439
 Aleksandrs Ņevskis I 28
 Alksnis, Ādams, I 138, III 91
 Alsīņš, Jānis, III 280
 Alunāns, Ādofs, I 46, 101, 123, 144, II 414, III 346—8
 Alunāns, Juris, I 35, 43—4, 50
 Alvīne, II 400
 Aja, I 291
 Amatnieks, Jānis—Žanis, I 203—4, 218, 220, 224, 258
 Amtmanis-Briedītis, II 177, 414
 Andersons, Edgars, prof., III 245, 316—17, 321
 Andersons, Jānis, III 242, 299, 311
 Andrejevs, Leonids, I 281

Andrups, Jānis, III 299, 304, 323
Anisimovs, III 66
Anna, II 400
Anniņa, I 344
Annuss, Augusts, III 325—6
Antona, Elza, I 433, 465
Antons, Mārtiņš, I 132, 136, 143, 206—8, 254, 287, II 124, 145,
484
Ansēle, I 429
Anšmits, II 500
Apinis, A., III 326
Apulejus, III 345
Apsišu Jēkabs (Jānis Jaunzemis), I 133
Aralovs, II 192, 325—6, 378—9, 383, 385, 387
Ariosto, III 345
Aristofans, III 344
Aristotelis, I 16, 286, III 343
Armistēds, I 229
Aronu Matiss, I 62, 66, 361
Artums, Ansis, III 326
Asars, Hermanis, I 278, 293
Asars, Jānis, I 78, 81—2, 131—2, 141—2, 145, 172—4, 179,
181—2, 189, 193, 199, 232, 244, 246, 271, 278, 289
Askvits, II 96
Aspazija, I 7, 9, 43, 61—2, 65—71, 75, 82, 84—5, 99, 129, 133,
136—7, 144—5, 154, 187, 232, 253, 301, 305, 325, 328—9,
331—2, 335—8, 340—1, 343—4, 361, 400, 415, 423—4,
109—10, 115—17, 119, 125, 135, 176, 190—1, 200, 226, 228,
269, 272, 400—1, 415—16, 421, 424, 427, III 43—4, 216,
225, 240, 256—63, 320, 321, 340, 347—9, 350, 354, 359, 360
Astis, II 73, 87, 107
Auguls, I 383
Aukštolls, II 271
Ausējs, Longins, II 184
Auseklis, I 47, 49, II 269
Austra, I 378
Austriņš, Antons, I 84, 152
Auškaps, I 288
Avēsēntjevs, I 495—6
Auzāns, ģen., II 316

Bachmanis, Kristaps, I 449
Bachs, komponists, I 281
Bachs, Kārlis, I 132—3, 136
Bairons, I 351, II 187, 488
Bakmane, Kristīne, II 218

- Balfurs, II 64
 Balode, Alma, I 129, 283, 291, 293
 Balode, Emma, I 509, II 7
 Balodis, Antons, I 9, 274, 361, 415, II 220—1, 338, 341, 389,
 393, 419, 435—7
 Balodis-Dūkulis, I 161—2, 165
 Balodis, Francis, II 199, III 35, 301—2
 Balodis, Jānis, ģen., II 29, 31—2, 51, 105—6, 126, 159, 281,
 283, 308, 314, 317—18, 500, III 27, 35, 43, 148, 206
 Balodis, J., skol., I 207
 Balodis, Kārlis, prof., II 183, 272, 408, 411, 415, III 176
 Balodis, Pēteris, I 50
 Baltābola, Paula, II 188—9, 423
 Baltgailis, Kārlis, III 326
 Balutis, B. K., II 59
 Balutis, Voldemārs, II 326
 Balzaks, Onore, I 70, 368, III 54, 352
 Bangerskis, R., I 495, II 305, 307—9, 312, 317—18, II 244—47,
 264—67, 276, 277, 287
 Bankavs, J., I 421
 Barks, Ernests, I 55—6
 Barons, Krišjānis, I 43, 50, 54, 502, II 223
 Bartū, Luis, II 481—2, 509, III 53, 127—8
 Bastjāne, Alma, II 466
 Bāstjānis, Voldemārs, I 190, 274, 421, 444, 461, 472, II 128,
 207, 212, 214, 232—4, 290, 295, 299, 300, 303, 305, 313,
 323—4, 395, 397, 432, 447, 458, 466, II 21, 28, 187, 198—99,
 203, 212, 219, 250, 271, 307, 314, 322, 335, 337
 Batajs, Anri, I 370
 Bauce, II 238
 Bauers, E., II 215, 233
 Bauers, Otto, I 363, II 247, 249—50
 Baumanis, Jānis, I 106
 Bēbels, Augusts, I 79, 356, II 246
 Bebris, I 131
 Bečkovičs, II 462, 467
 Bekmanis, I 211
 Beks, II 462, 467—8
 Beļajevs, I 115
 Beļcova, II 175
 Beldavs, II 208
 Bejinskis, I 467
 Benefelde, Ada, II 179, III 327
 Benešs, Eduards, II 259, 372—3
 Benjamiņa, Emīlija, II 273, 415, 484, 498, 501
 Benjamiņš, Antons, II 273, 415, 484, 498, 501, 503, III 32

- Benjamiņš, Jānis, II 273, 498
 Benšons, I 131
 Benze, Kārlis, I 132, 136, 205
 Beranzē, II 187
 Berga, kundze, II 60—1
 Bergs, Arveds, I 177, 185, 256, II 47, 49, 55, 60—1, 124, 130,
 139, 141, 143—4, 170, 201, 208, 216—17, 233, 235, 280—1,
 283, 287, 293, 308, 311, 313, 331, 335, 405, 446, 453, 456,
 494—5, III 10, 23, 36, 42, 46
 Bergs, Edgars, II 72
 Bergs, bir. šefs, III 365
 Bergmanis, Fricis, I 58—60
 Bergis, Pēteris, I 464, 480, 484—5, 499, II 208—9, 215, 225,
 233, III 29, 30
 Berķis, K., ģen., II 500, III 43
 Bermonts-Ovalovs, II 87, 100, 317—18, III 24
 Bernāra, Sāra, I 370
 Bernsteins, Eduards, I 18, 263, 357, 423, II 247
 Bernsteins, rakstnieks, I 370, III 346
 Bertrane, Aija, III 45, 57, 59, 362
 Bertrane, Ligo, III 59
 Berts, ģen., III 333
 Bērziņa, Lilita, II 442, III 238—9
 Bērziņa, Marta, I 129, II 60—1
 Bērziņš, Alfrēds, II 447, 497, III 10—12, 14—16, 21, 35, 40,
 129, 145, 187, 305, 307, 337
 Bērziņš, Alderu m. pārvaldn., I 92, 98, 100
 Bērziņš, Andrejs, II 137, III 13
 Bērziņš, Arturs, I 129, II 60—1, 184, 270, 414—15, 427, III 309,
 318, 339—40, 354—5
 Bērziņš, Jānis, I 78, 244, 260, 262, 280, 350, 377, 379, 381, 392
 Bērziņš, Rūdolfs, I 183, II 179, 188—90
 Bethovens, I 281, III 342, 370
 Bevins, Ernests, III 333, 335
 Bielinis, I 249, II 107
 Blelskus, P., II 59
 Bilenšteins, I 165
 Bilmanis, Alfrēds, sūtnis, II 220, 391—2, 411, III 129, 254, 277,
 329—30, 339
 Bilmanis, Roberts, I 190, 266, 270, 415, 461, 471—3, II 77, 120,
 323, 329—30, 432, 434, III 38
 Bilmanis, Viktors, I 367, 445
 Birkenšteins, Fr., II 233
 Birkhans, II 464
 Birkerts, Antons, I 361, 401, 406, 421
 Birkerts, Pēteris, I 229, 361, II 444

Birznieks, A., ārlietu min. ierēdnis, II 336
Birznieks, Alfrēds, min. II 233
Birznieks-Upītis, I 337, 361
Bisenieks, Georgs Vilis, I 143, 183, 278, 428, II 72, 212, 222,
255, 393, 427, 443
Bisenieks, Pēteris, I 59, 62
Bismarks, I 24, 277, 411
Bistrams, I 161—2, 304
Bištēviņa, Daina, III 326
Bite, Ē., I 466, 505, 507, II 305, 394, III 36
Bjernsons, I 430
Bjukenens, I 418
Blaumanis, Rūdolfs, I 62, 69, 71, 82, 123, 133, 253, II 414,
III 346—8
Blaus, Pēteris, III 215
Blekte, III 350
Blesse, Ernests, I 35
Blichers, I 324
Blochers, I 354
Blūms, Leons, I 9, II 249, 475, III 52, 72, 116, 119—20, 332
Bļodnieks, Ādolfs, I 421, II 407, 446—7, 456, 459, 462—4, 496,
498—9, 503, III 36, 206—7, 252—3, 272, 301, 307—8, 316
Bodlērs, I 412
Bogdanovs, I 141, 263
Bogdanovu ģim., III 56
Bokačio, III 345
Bokalders, Jānis, I 143, 278, 361, 466, III 270, 298, 301
Bokls, I 17
Bomaršē, III 346
Bonardels, III 77—8, 81—4, 88—9, 90
Borisovičs, I 223
Bormaņu dzimta, I 290, 457
Bormane, Anna, I 247, 290
Bormane, Ella, I 247, 290
Bormanis, Otto, I 247, 290, 442
Bormanis, Pauls, I 247, 290, II 483, III 59
Botičelli, I 300, 369
Brake, prof., I 372, III 58, 332
Brāmss, I 281, 371, III 370
Brandess, Georgs, I 70, III 347
Brantings, Jalmārs, I 55, 430, 432—3, II 56, 249—50, 260, 373,
419—20
Brauers, I 319
Brechmane-Štengele, II 378
Bredrichs, Silvio, I 390, 402
Breigels, Pēteris I 319, II 468

- Breikšs, Jānis, II 208, 291, 296, 301, 463, III 36, 251, 272, 298,
 301, 307, 310, 337, 379
 Breikšs, Nikolajs, III 326
 Breitšēids, Rūdolfs, II 249, 364, III 184, 250
 Brēmers, I 245
 Brenčēns, Eduards, I 367
 Brians, Aristids, I 320, II 258, 350, 353—4, 360—6, 474, 480,
 III 61, 127
 Briedis, Frīdrichs, I 468, 473, 491
 Briedis, Jānis, I 479—80, 483, 485
 Briedītis, Leo, III 326
 Brigādere, Anna, I 70, II 414—15, 417, III 347—8
 Brigāders, Jānis, I 124, 193, 199, 227
 Brikške, Oto, II 451
 Brīvzemnieks-Treulands, Frīcis, I 54
 Bruks (Wan der Bruck), I 390
 Brušvits, I 489, 491
 Bružis, M., I 466, 507
 Bua (Bois), II 475, III 171—2
 Buduls, Hermanis, I 135
 Bulāns, sk. Fallijs, K.
 Bullits, II 64
 Būmanis, Aleks., III 319
 Bumbērs, Valdis, I 462, 472, 509, II 7, 8, 238, 430, III 8, 131,
 229, 307—8, 331, 335, 357, 383, 391
 Būmeistars, II 120
 Bundža, Dāvids, I 62, 73—4
 Bungšs, Kristaps, I 392, 442, 444, 461, II 120
 Burdels, I 369
 Buren, af, III 368—9
 Buševics, Ansis, I 78, 81, 174, 177, 180, 183, 186, 211, 214, 240,
 244, 274, II 27, 77, 119, 128—31, 148, 156, 169, 171, 207,
 215, 217, 300—1, 327, 336, 498, III 9, 38, 187, 198, 320
 Buševics, Žanis, I 78, 81, 186, 206, 384, II 131, III 9
 Bušs, Voldemārs, II 310
 Butuls, Ādams, I 100

 Cant, Minna, III 348
 Caune, Voldemārs, I 199, 381, 442, 444, 451, II 443—4, 465
 Cekinī, II 410
 Celmiņš, Gustavs, II 392, 453, 456, 495, 502, III 10, 224—5, 249
 Celmiņš, Hugo, I 131, 234—5, 238, 247, 274, II 122, 255, 274,
 320—1, 391, 408, 411, 422, 427, 433, 447, 455—6, III 11, 35,
 219, 272
 Celms, Jūlijs, I 181, 190, 266, 293, 384, II 77, 81, 105, 120, 138
 319, 395, 458, 466, 504, 507, III 15, 18—20, 24—6, 28—30

- Cepurīts, II 430
 Ceretelli, Iraklijs, I 262, 264, 436—8, II 55—6, 58, 190—1, III
 59, 60
 Cheidze, II 191, III 60
 Chlapovska, II 471
 Chlapovskis, grafs, II 479, III 250
 Chrustaļevs, I 210, III 218, 303
 Chruščovs, III 218
 Cielava, Jānis, III 326
 Cielēna-Bīlmane, Viktorija, I 92—3, 106, 129—30, 134, 233,
 236, 283, 325, 328, 471, III 200
 Cielēna, Milda, I 92—3, 106, 130, 389, 445, II 261, 400, 466,
 497, 200, 257
 Cielēna, Mitanija Izabella, II 400, 466, 489, III 50, 55—6,
 66—8, 164, 167, 169, 174, 17—8, 182 185—6, 191—4, 203,
 205, 214, 216—18, 227, 237, 257, 278, 280—2
 Cielēna-Eliase, Maija, I 9, 141, 143—4, 159, 168, 186, 230, 240,
 244, 249, 251, 255, 287, 291, 294, 300—1, 303—4, 306—7,
 317—19, 324—6, 328, 345, 349—51, 358, 364—5, 367—9,
 377—8, 393, 411—12, 425—6, 428, 430—1, 442, 457—8,
 466, 471, 476—7, II 8, 40, 71, 76, 101—2, 105, 175, 178—81,
 186—7, 190, 192, 198, 211, 228—9, 260—3, 265, 268—72,
 277, 348, 376, 379, 382, 399—401, 441—3, 464, 466, 468—9,
 483, 489, 502, III 8, 51, 58, 62—70, 80—2, 84, 87, 88, 167,
 169—70, 174, 177, 181—2, 185, 189, 191, 194, 207—8, 211—
 18, 227, 238—9, 257, 259, 274, 278—82, 300, 315, 320, 326,
 339—40, 358, 362—70, 372—8, 380—2
 Cielēna-Kalniņa, Amanda, I 90, 92, 100, 201, 238, II 466
 Cielēns, Alfrēds, I 92—3, 106, 132, 227, III 200
 Cielēns, Jānis I 96
 Cielēns, Mārcis, I 90, 92
 Cimmermanis, I 45, 91, 158
 Cimža, Kārlis, I 201—2
 Cīrulis, Ansis, I 369, 377, II 211, III 178
 Cīrulis, Jānis, III 326
 Cīvinskis-Civis, II 312, 400
 Corns, Anderss, I 430
 Custoza, Pignatti Morano, II 477
 Czapskis, Jozefs, III 42
 Čaikovskis, komponists, I 281, III 370
 Čaikovskis, min. prez., II 90
 Čaks, Aleksandrs, II 416
 Čakste, Anastazija, III 298
 Čakste, Jānis, I 245, 253, 271, 433, 465, 485, 507, II 47—9, 60,
 80, 95, 123, 126, 135—6, 146, 152—4, 158—9, 168, 170,
 261—2, 206—12, 214, 222—3, 227, 274, 278—9, 281, 283

- 90, 298, 308, 315, 342, 383, 394, 396, 411, 429, 494, III 201, 363
- Čakste, Justīne, I 485, II 104, 211—2, 285, III 298
- Čakste, Konstantīns, III 251—54, 263, 265—6, 270—72, 277, 280
- Čakste, Marta, III 298
- Čakste, Mintauts, I 485, III 251, 273, 277, 298, 305, 307, 310, 316
- Čechovs, Antons, I 112, 133, 281, III 348
- Čemberlens, Nevils, III 114—15, 117—19, 130, 132
- Čemberlens, Ostens, II 350, 363, 365—8, 372, III 127
- Čenkheili, I 380
- Cerčils, Vinstons, III 165, 287—91.
- Čerņiņevskis, I 467
- Černovs, Viktors, I 265, 353, 468, 491, 493
- Čičerins, II 92, 320, 325, 378
- Čoke, Jānis, I 193, 218, 221, 223—7, 240—1
- Čosers (Chausser), III 345
- Dabužinskā, I., II 59
- Daladžē, Eduards, II 473—4, 481, III 109, 115, 119, 121, 131—2, 138
- Dāle, Austra, Pauls un Viktors, I 129
- Dambekalns, II 224—6, 232, 234—5
- Dambergis, Voldemārs, III 240, 348
- Dambītis, ģen., III 46
- Danga-Zīle, Velta, III 326
- Danielsons, Jānis, III 325—6
- Daniņevskis, Jūlijs, I 143, 174, 181, 183, 249, 251, 255, 266, 279, 293, 361, 363—4, 443, 447, 473, 476—7, 484, 499, 500, II 148
- Dankers, ģen., III 242—3
- Dans, I 176, 263, 353, 391—2, II 249, III 60
- Dante, I 335, 435, III 328
- Dantons, I 368
- Dardzāns, Pēteris, I 489, 492
- D'Arka, Žanna, I 143, II 414, 490
- Darvīns, I 311—12
- Dārziņš, Emīls, I 138
- Dašinskis, I 354
- Dauge, Aleksandrs, I 18, 62—3, 65, 130, 144
- Dauge, Pauls, I 62, 255—6, 421, III 213
- Daugulis, Richards, I 89, 104—5, 228
- Davids, I 369
- Dāvus, I 231—2
- Debrukers, II 248

Deičers, II 395
Deglavs, Augusts, I 62, 177, 361, 365, 466, 505
Deglavs, Viktors, pulkv. III 226, 241, 249
Deičs, Jūlijs, III 71—2, 74—5, 85
Dekarts, II 188, III 343, 351—2
De Kostērs, I 320, II 39
Dēķena, Anna, I 298
Dēķens, Kārlis, I 62, 78, 188, 250, 274, 293, 297—8, 364, II 120,
185, 212, 215—16, 304, 466, III 28
Delakruā, I 369
Delbriks, Hans, I 28, 389, 411
Delftes Vermers, I 319
Dēnīcs, III 286
Deņikins, II 48, 56, 63, 80, 96, 99, 106
Derēns, III 58
Derevenskis, III 141, 144—5, 187, 203
Dermāne, Aleksandra, I 278
Dermanis, Vilis, I 78, 145, 174, 181, 189, 244, 251—2, 255, 278,
II 128, 132—4
Diēvkociņš, Jūlijs, I 207, 228
Dikēss, III 346
Diklo, III 76
Diparkē, II 83, 126
Dirers, Alberts, I 360, III 341
Dirings, Elžens, I 18
Dišlere, Minna, III 348
Dišlers, Kārlis, I 246, 278, 287, 289, 499, II 183, 272, 282, 411,
415, III 11, 319
D'Izraeli, II 269
Dodé, Alfons, I 86, 108, 133, II 387, III 185, 346
Doku Atis, I 71
Dolfuss, II 499
Dolietis, Kārlis, III 362
Dolietis, Zelma, III 358
Dombrovskis, Augusts, I 59, 229
Dorē, II 187, 189
Dostojevskis, I 100, 113, 241, 283
Dovgalevskis, II 477
Dravnieks, A., III 319
Dreifogeles — Trejputnēni, māsas, I 183—4
Drekslers, III 242
Drumons, II 374
Druva, II 275
Dubelšteine, II 265
Dubelšteins, Jēkabs, I 226—7, 231, 244, 257—8, 265
Dubins, II 125

Duburs, I 137
Ducens, II 215, 232
Ducmanis, Kārlis, I 83, 246, 278, 287, II 222, 239, 370, 374,
390, 393
Dukurs, Roberts, I 274, 278, 461, 472, 478, 480, 485, II 171—2,
201, 207, 280, 427, 458, III 217
Dumergs, II 481
Duncan, Izidora, III 57
Dunkans, Raimonds, III 45, 57—8, 170, 362
Dunkels, Alfrēds, III 383
Dunsdorfa, E., III 321
Dzelzītis, Kārlis, I 461, 464, 466, 474, II 121, 142, 406
Dzenis, A., II 215
Dzenis, Burkards, I 466, II 445
Dzenis, Eduards, III 325—6
Dzērvīte, A., III 321
Dziļleja, Ilze, III 374
Dziļleja, Kārlis, I 461, 464, 466, II 179, 185—6, 434, III 307,
321, 339, 378
Dziļums, Alfrēds, III 318, 322, 378
Dziļuma, Irma, III 374, 377—9
Dziļuma, Kristīne, III 379
Džoiss (Joyce) Džems, III 346
Džeržinskis, I 472, III 358
Džordžs, Enri, II 112

Echards, Gerry, III 326
Egle, Arvids, III 326
Egle, R., I 58, II 427
Eglītis, Andrejs, II 299, 313—14, 318, 322, 339, 350
Eglītis, Anšlavs, III 318, 322, 347
Eglītis, Viktors, I 65
Eiche, Aleksandra, III 263, 269, 279, 298, 359
Eiche, Vilis, doc., III 263, 267, 269, 279, 298, 310—11
Eiche, komisārs, I 381
Eidemanis, III 91
Eiks, van, I 319
Einbergs, III 241
Einbunds, II 237
Eiripids, I 413
Eizenhauers, III 286
Eižens, princis, III 325
Elanskis-Kļaviņš, ģen. konsuls, I 399, 407, III 190, 192
Eld, C., III 295
Eldgasts, Haralds, I 131, 152
Eliase, Elza, III 227

Eliase, Klāra, III 227
 Eliase, Lina, I 300—1, 304, 306, III 203—4, 279
 Eliase, M., sk. Cielēna, Maija
 Eliass, Jānis, I 52, 139, 301, II 188
 Eliass, Ģederts, I 143, 174, 181, 193, 214, 219, 226, 231—2, 240, 244, 266, 290, 299, 300, 317, 319, 322—4, 351, 369, 377, II 102, 174—5, 187—8, 190, 198, 261, 272, 400, 414, 466, 470, 483, III 63, 65, 174, 178, 194, 197, 199, 205, 208, 279, 326—7
 Eliass, Juris, I 300—1, 303—4, 306, 317, 358, II 187, 190, 383, III 179, 194, 203—5, 223, 279
 Eliass, Kristaps, I 135, 142—3, 159, 181, 183, 244, 255—6, 278, 290, 300, 322—3, 350, 366, 378, 380—1, 384, II 77, 120, 136, 175, 187—8, 190, 271—2, 310, 384, 466, 505, III 197, 205, 207, 208, 222—3, 227—8, 232—3, 235, 279, 320, 327
 Eliass, Kristaps, ierēdnis, I 365—6
 Elksnis, Helena, III 279, 378
 Elksnis, Kārlis, III 279, 378
 Endrups, R. I 77, 244, 249, 251, 255, 443
 Endzelins, J., II 183
 Engelhardts, A. Freih. von, I 390
 Engelss, Frīdrihs, I 18, 79, 206
 Engrs, I 369
 Ērensverds, II 478
 Erhards, min., II 32, 77
 Erhards, min. prez., III 338
 Eriņ, Eduards, II 257—9, 474, 480, III 179
 Eriksone, Soņa, III 359, 367
 Erkva, Johanna, III 348
 Erlanders, min. prez., III 336
 Ērmanis, Pēteris, I 132, III 318
 Erss, Ādolfs, I 233—4, 238, 247—8, 454, II 416, III 339
 Ertņere, Felicita, II 178, 268, 271, 414, 441—2, III 238
 Esops, III 344
 Etlis, Klements, III 116, 333
 Ezeriņš, Jānis, II 272, 417
 Ezeriņš, Jānis, III 41.

Fabiāns, I 316
 Fallijs, K. I 65, 130, 301, 421, II 36
 Feldmanis, aktieris, II 414
 Feldmanis, Ēriks, II 220, 393
 Feldmanis, Jūlijs, II 220, 321, 391, III 183, 186, 188—9, 330
 Felsbergs, Ernests, I 246
 Ferdinants, tronmantn., I 386
 Filips II, II 485

Filka, Aiberts, III 326
 Fimbers, I 103
 Firekers, I 34
 Firkss, II 125, 239
 Fišers, I 201, 227.
 Flandens, III 117
 Flobērs, III 352
 Fogelmanis, I 114
 Fošs, II 50, 69
 Francis, ģen., III 275
 Franko, III 71—2, 105
 Franss, Anatols, I 371—2, II 262, III 346, 350, 353
 Frēdings, Gustavs, I 50
 Freļjs, Viljams, doc., III 299
 Freiligrants, I 66
 Freimanis, II 316
 Freuds, Sigismunds, I 413—4
 Fridrichsons, II 500, III 28

 Gailis, Jānis, III 326
 Gailite, Angelika, I 137
 Gailītis, Laimonis, I 129, 132, 134, 233—4, 237—8, 245, 247
 Gailītis, Markus, I 129, 131, 237, 239, 247, 274, II 30, 74, 124,
 145, 148
 Gailītis, Pauls, I 111, 116, 129, 166, 247, II 215, 223
 Gailītis, Toms, I 134, 247
 Galvanauskas, E., II 59
 Gaņeckis, I 431
 Gapons, I 151, 155
 Gēringa, III 12
 Gilis, Vitauts, III 301
 Glāznieks, I 160
 Glazūnovs, I 281
 Goba, Alfrēds, II 416—17
 Gogols, I 108, 133, 281, III 348
 Gogs, Van, III 338
 Goja, Frančesko, II 485
 Golcs, grafs, II 19, 33, 50—1, 87, 100, 247, III 160
 Goldmanis, Jānis, I 272, 390, 395, 449—51, 465, 489, 503, II 14,
 122, 139, 152, III 272
 Goldoni, III 237, 345
 Golls, III 110
 Goppers, Kārlis, ģen., I 469, 495, 498, II 148, 308, 317, 409,
 454—5, 500 III 312
 Goppers, Miķelis, I 498, III 240, 273, 279, 316, 321
 Gorkijs, Maksims, I 138, 263, 474, II 35, III 348

Gotjē, Teofils, I 412
 Grakchi, brāļi, I 23
 Grantkalns, E., III 272
 Grāvītis, I 377
 Greguss, I 231—2, 259
 Greko, II 486
 Grenguārs, Pjers, III 345
 Greulichs, Hermans, I 354
 Grevins, K., doc., III 371—2
 Grēviņa-Dēķena, Anna, I 298
 Grēviņš, Valdis, I 298, 462, II 121, 272, III 229, 339
 Gribojedovs, III 348
 Grieze, I 288
 Grīgs, I 430
 Grimms, Roberts, I 392, 407, 417—18, 422, II 244, 249, III
 190—1
 Grinbergs, Hermanis, glezn., III 238
 Grīnbergs, Teodors, archibīskaps, II 208, III 271, 273, 335
 Grīniņš, Ferdidands, I 225—7, 231, 257
 Grīns, Aleksandrs, III 14
 Grīns, Jānis, II 184—5, III 273, 298, 304—5, 307, 312—13, 318,
 322, 339—40, 350, 379
 Grīns, plkv., II 29, 31
 Grīnvalds, II 235, 307
 Grosvalde, Līna, III 326
 Grosvalds, Frīdrihs, I 245, 292
 Grosvalds, Jāzeps, II 71, 174, III 175, 326
 Grosvalds, Oļģerts, II 47, 49, 54, 60—1, 67, 71, 222, 390, 468,
 483, III 63, 174—5, 183, 188, 332
 Grotijs, Hugo, I 285
 Grots, Jānis, II 188, 442
 Grumbachs, Salomons, I 408, II 474, III 61—3, 332
 Gubenis, Aleksandrs, III 273—4
 Gučkovs, I 416, 418
 Gulbis, Ansis, I 61, 183, 278, 289, 337, 361, 374—5, 401, 464,
 466, II 8, 160—1, 185, 268, 415, 434, III 32, 51, 170, 208,
 319, 321, 339
 Gulbis, Kārlis, II 120, 232
 Gulbis, V., II 500, III 28, 35
 Guļkevičs, Konstantīns I 431
 Gurē, II 69
 Gustavs Adolfs V, I 432, II 418—21, III 303, 336
 Gustavs Adolfs VI, III 335—6, 368—9
 Ģērmanis, Uldis, I 479, III 378
 Gūters, I 183

Ģēte, I 44, 66, 99, 108, 334—5, 339, II 269, 423, 425—7, III 340—5

Ģinters, Zviedrijas min., III 297

Ģinters, Vald., doc. III 251, 298, 313

Hachs, Dr., II 276—7

Hachs, Fēlikss, II 399

Haldns, I 281

Halifaks, min., III 130, 132, 134, 137

Halle, III 348

Halss, F., I 319

Hambro, II 350, 360

Hamsters, akt. II 188

Hāns, barons, I 159, 161—2, 164

Hāns, politiķis, II 320, 332

Hansons, Pērs Albins, II 249, III 297

Hardijs, Keirs, I 316, 354

Hartmanis, II 454, 484

Hauptmanis, Gerhards, I 70, 79, III 347—8

Hāze, I 354

Hēgelis, I 17, III 289

Heine, Heinrichs, I 51, 66, 72, 323, II 151, III 346

Heismanis, Kamils, I 321—2, II 190, 249, 439, III 53, 333

Hendersons, II 249, III 139

Henricus de Lettis, I 25, 410

Herders, Johans Gotfrids, I 17, 33, 36, II 150, 243, III 226

Hermanovskis, T., I 507

Hess, Rūdolfis, III 12, 213

Hibšmane, Klāra, I 130

Hilferdings, Rūdolfis, II 249, III 184

Himlers, III 277

Hiršs, III 319

Hitlers, I 409, II 8, 70, 373, 439, 448—9, 453—4, 460—2, 467—8, 473—4, 477—82, 495, III 9, 12—14, 47—9, 60—3, 71—2, 95, 105, 107—16, 118—24, 127, 129—35, 137—39, 146—7, 155, 161, 164—5, 167, 169—72, 174, 178, 180, 183—4, 190—2, 199, 209, 213, 218, 220—22, 225, 231, 234, 237, 239, 242, 244—7, 263—6, 277, 285—88, 290—1, 296—7, 302, 305, 315, 329, 333

Hobbes, III 343

Hodlers, Ferdinands, I 326, 330

Hofmanis, Ernestis, III 346

Hofmans, pianists, I 281

Holbeins, I 325

Holbergs, P., III 347

Holcmanis, Vilis, II 121, 215, 225

Holma, sūtnis un kundze, II 478—9, III 163—4
 Holsti, Rūdofls, II 165, III 159—61
 Homērs, I 108, 412, III 344
 Horātijs, I 67, 108, 323
 Hostads, Elis, prez., III 301, 310
 Howards, II 57
 Huttens, Ulrich, v., III 345

Ibsens, Henriks, I 68, 70, 281—2, 429—30, II 441, III 347
 Ieviņš, Kārlis, I 433, II 272, 415
 Igo, Viktors, I 16, 368, 412, II 153, 270, 399, 424, 481, III 328,
 356
 Ikše, J., III 19
 Ilja, I 224
 Imanta, apgāds, III 320
 Indriķis VIII, II 254
 Induse-Muceniece, Marija, III 325—6
 Induss, Jānis, III 325—6
 nocents III, I 28, II 440
 Irbe, bīskaps, II 382
 Irbītis, glezn., I 134, III 178
 Isaijs, vijoln., I 281, 319
 Ivanovs, Roberts, I 274, 415, II 120, 169, 300, 313, III 28
 Ivans III un IV, III 157
 Izabella, Iza, sk. Svenson-Cielēna, Izabella

Jagars, Jānis, II 435, III 187
 Jaksons, II 278
 Jānis Briesmīgais, I 472
 Jankavs, I 377, 382, 384
 Jansons, darbv., III 37
 Jansons, Jānis, I 43, 60, 66, 70—1, 73, 80—2, 132, 144—5, 147,
 159, 172—4, 181—2, 193, 199, 207, 211—12, 214, 220—1,
 232, 249, 271, 289, 301, 321—4, 332, 350, 352—3, 376—7,
 382, 384, 388, 423, 425, III 37, 320, 347, 355
 Jansons, kantorists, I 249
 Janševskis, Dobelē, I 306
 Janums, III 316
 Jaudzems, St., II 215
 Jaunsudrabiņš, Jānis, I 361, III 304, 318, 321
 Jaunzems, II 120
 Jāzepe, III 238, 360—1
 Jēkabsons, Kārlis, I 84, 152
 Jekelns, III 246
 Jesēpins, I 461
 Jirgensons, kapteinis, II 66—7

Jirgensons, rest. Oto Švarcs ip., II 72
 Jodelle, III 345
 Joffe, II 98
 Johansons, Andrejs, I 50, III 299, 304, 318, 321, 322, 339—40,
 350, 354, 374
 Johansons, Pāvils, III 378
 Jordāns, I 144, 209, 230
 Judeničs, II 56, 63, 72, 85
 Jungs, I 413—14
 Juraševskis, Pēteris, I 274, 507, II 333, 394, 409—10, III 28,
 36, 270, 272, 278—82
 Jūsufs, I 262—3
 Juvenāls, III 344

Kaija, Ivande, II 104
 Kabalero, min. prez., III 71
 Kajo, III 117
 Kaktiņš, Ādolfs, II 179, III 327
 Kalacis, II 199
 Kalderon Barka, II 255
 Kalass, II 255
 Kalējs, J. I 461
 Kaļistratovs, II 291, 302
 Kalnings, Ringolds, I 288, II 208, 233, 323—4, 329—30, 377
 Kalniņa, Klāra, I 60, 62, 77, 132, 145, 233, 293—4, 296—9,
 301, 305, 325, 357, 362—4, 384, 392, 415, 443, 466, 476,
 II 26, 76—7, 119, 125, 187—8, 200, 384, 400, 432, 435, 466,
 483, III 197, 199, 201, 299, 307, 308, 310, 339, 378, 380
 Kalniņa, Maiga, III 298, 378
 Kalniņš, Ādažos, I 202
 Kalniņš, Alfrēds, komp., I 138, II 180, 422, III 328
 Kalniņš, Augusts, I 131, II 123, 137—8, 281
 Kalniņš, Brūno, I 301—2, 304, 306—7, 365—6, 443, 459, 509,
 II 7, 26, 28, 76—7, 105, 109—10, 121, 130, 188, 224, 246,
 293, 312, 318—19, 398, 427, 432, 455, 457—8, 501, 504—5,
 507, III 8, 13, 15, 17—26, 28, 30, 39, 66 69, 187—8, 197—8,
 206—7, 211, 226, 250, 252—3, 266, 271, 280, 307—10, 317,
 337, 378—9, 383
 Kalniņš, Eduards, glezn., II 326—7
 Kalniņš, Eduards, ģen., II 29, 31, 126, 308, III 275
 Kalniņš, Eduards, (Graniņš), I 78, 140, 174, 181, 214, 249,
 251—2
 Kalniņš, Ernests, I 117, 140, II 464
 Kalniņš, Jānis, komp., III 327—8
 Kalniņš, Jānis, vectēvs, I 90
 Kalniņš, Miķelis, I 140, 444, 461

Kalniņš, Nikolajs, II 121, 154, 193, 242, 398, III 65, 217
 Kalniņš, Pauls, I 60, 62, 73, 77, 132, 145, 213, 233, 242, 244,
 274—5, 289, 293—4, 296—8, 301—2, 305, 325, 357, 362—4,
 384, 392, 415, 443, 466, 476, 505, 507, II 22, 26—7, 74,
 76—7, 79, 107, 119, 139, 187, 212,—13, 245, 285—6, 289,
 334, 384, 400, 409—11, 420, 422, 426, 430, 432, 439, 447,
 453, 463, 466, 483, 503—4, 507, III 11, 15—30, 36, 38, 42,
 46, 52, 129, 188, 197, 199, 201, 219, 250, 253, 269, 271, 290,
 299, 307—8, 380
 Kalniņš, Reinholds, III 325—6
 Kalniņš, Teodors, I 78, 140, 174, 215, 226
 Kalpaks, II 24
 Kalvāns, Vitalijs, III 326
 Kambala, S., I 507, II 125
 Kampenhauzeni, I 88, 117
 Kanaletto, II 80, III 237
 Kant, Marija, I 70
 Kants, Imanuels, I 56, 141, II 187—8, 272, 349, 391, II 342—3
 Kāpostiņš, A. I 76, II 443—4
 Karamanda, III 361
 Kārija, I 324
 Kārklīņš, Jānis, II 273, 415, III 310, 311, 319, 339
 Kārklīņš, pārvaldn., I 283—3
 Kārklīņš, Voldemārs, III 318, 322—3, 360, 380
 Kārklīņš-Ziemcietis, I 453
 Kārllings, Stens, prof., III 300, 326—7
 Karlsons, II 499
 Kārlis I, Anglijas karalis, I 311
 Kārlis XII II 410
 Karmona, II 487
 Kārs, II 333, 375
 Kasparsons, glezn., II 175
 Kasparsons, Kārlis, I 18, 62, 65, 78, 130, 144, 278, 507, II 124,
 182
 Kastijons, (Saint Victor de Castillon), II 346, 375—7, 379, 510
 Kašēns, Marsels, I 392
 Kašmers, I., I 78, 174
 Kaudzīte, Matiss, I 46
 Kaudzītes, brāji, I 46—7, 50—1, 54, 253, II 32, 346, 354
 Kaupiņš, Hermanis, I 462, III 20
 Kaupo, II 284
 Kautskis, Kārlis, I 9, 18, 63, 79, 80, 263, 356, 409, II 246—7
 Kazaks, Jēkabs, II 174, 176, 470, III 174, 178, 240, 326
 Keitels, feldm., III 286
 Keiris, II 107
 Kellers, II 125

- Kenedijs, prez., III 336
 Kerenskis, Aleksandrs, I 416, 430—1, 434, 436—9, 445, 447,
 490, II 14, III 60, 358
 Kestere, II 271, 378, 387—8
 Kesters, Ādolfs, II 271, 347, 377, 379, 387
 Kesters, Rolands, II 477—8
 Kinkels, I 413—14
 Kirchenšteins, I 327—8, II 415, III 143—4, 183, 186—8, 201—2,
 206, 215
 Kirchofs, I 394
 Kjellins, Helge, III 326
 Klauzevics (Clausewitz), I 411
 Klavinīus, I 290
 Kleinbergs, P., sk. Kalniņš, Pauls
 Klemanso, I 426, II 50, 56, 62—3, 69, 256
 Klevanskis-Maksims, S., I 171, 174, 215
 Klēvers, I 123
 Klimass, II 476
 Klīve, Ādolfs, I 449, II 80, 122, 151—3, 159, 170, 233—4, 236,
 275, 283, 287, 297, 299—302, 305—6, 324, 333, 335, 394—5,
 447, 495, III 35, 129, 219, 252—3, 255, 266, 272—3, 307—8,
 314, 337
 Klots, v., I 220
 Kļava, Jānis, I 400, 408, III 190
 Kļaviņa, M., sk. Salnais, Milda
 Kļaviņš, Jānis, ģen., II 316—17, III 206
 Kļaviņš-Elanskis, Jānis, sk. Elanskis-Kļaviņš
 Kniss, Roberts, I 143, 244, 249, 294
 Kociņš, Fricis, II 393
 Koidula, Lidiņa, III 348
 Kokle, Rūdolfs, I 278, 451
 Kolarossi, I 369
 Kolbāns, Ēriks, II 241, 478
 Kolčaks, I 496, II 34, 48, 54, 56—8, 62—4, 85, 89, 94, 96, 99,
 160, III 213
 Kolemans, Frederīks, II 271, 344, 346—7, 379
 Kolontaja, Aleksandra, I 353, 357
 Kolumbs, Kristofors, II 415, 486
 Komisarževskaļa, I 281
 Konstantīns Konstantinovičs, I 45, 82
 Kornejs, I 281, 370, 412, II 177, 264, 266, III 356
 Korņilovs, I 428, 437—8
 Koro, Kamils, II 174, III 54
 Koroenko, I 50
 Kortezi, I 116
 Krapotkins, I 192

Krasaiņš, J. I 147, 199, 214
Krasts, Edvards, II 393, III 218
Krauze, Kārlis, III 326
Krauze-Ozoliņa, Austra, I 399, 400, 402, 407—10, 423—5,
II 216, III 75—92, 105, 213—16
Kreicberga, Elza, I 165
Kreicbergs, Jānis, I 245
Kreicbergs, Voldemārs, III 297, 301
Kreicers, I 145
Krēsliņš, tiesnesis, III 22, 25—6, 28—9
Krieviņš, Adams, II 427
Krieviņš, Edgars, sūtn., III 188, 192—3
Krievs, Kārlis, I 44, 132, 136, 266, 269, 274, 278, 287, 291,
II 301—2, 305, III 40
Kroders, Arturs, I 448—9, 454, II 26, 103, 284, III 219—20,
299, 304, 312
Kroders, Jānis, I 145, 191—3, 198—9, 212, 230, 271, 278, 454
Kroders, Roberts, III 220
Kromvels, III 154
Kronberga, Skaidrite, III 326
Kronbergs, Rūdolfs, III 325—6, 363, 374, 379
Kronvalds, Atis, I 47, 51
Krumbergs, I 126, 301
Krumbergis, Pēteris, I 46
Krūmiņš, darbv., I 202
Krūmiņš-Pilāts, III 40, 47, 90—1
Krupskaja, Nadežda, I 393
Krūza-Vēsmiņš, Kārlis, I 84—5, 152
Ksenofons, I 108
Kubelīks, I 281
Kuga, Jānis, III 325, 335
Kulmanis, prokurors, III 30
Kundziņš, Haralds, III 314, 354, 359
Kundziņš, P., prof., III 323
Kuplais, II 421
Kurbē, I 369
Kurševica, Emīlija, I 77, 289, 364
Kurševics, Kārlis, I 77, 132, 287—9, 364, 421, II 26
Kuršinskis, Ādolfs, I 141
Kuršinskis-Kurcijs, Andrejs, I 131, 141, 461, 464, 466, II 120,
272, 406, 446
Kurzemnieks, Kārlis, I 444, 461, II 114
Kusinens, III 162
Kustonis, III 37
Kutjopovs, I 112
Kvelde, Pāvils, prof., III 270

Kurelis, Jānis, ģen., I 499, II 37, III 252, 263, 270, 275, 279
 Kviessis, Alberts, II 122—3, 155, 197, 291—2, 408, 429—31,
 453—4, 463, 495, 504, III 10, 12, 219, 243, 272—3
 Ķemps, I 48, II 125, 147
 Ķeniņa, Anna, I 137, 400, 407
 Ķeniņš, Atis, I 137, 180, 361, 421, 507, II 422, III 45, 197, 212
 Ķūķis, II 130, 171, 231—5, 281, 308

 Lācis, Jūlijs, III 202—3, 212, 215
 Lācis, Teodors, II 442
 Lācis, Vilis, III 187, 215
 Lafargs, III 61
 Lafontēns, I 412, II 187, 189 III 346
 Lāgerkvists, Pērs, II 261, III 371
 Lāgerlēfa, Zelma, I 430, III 371
 Laidoners, ģen., II 86, 106, III 176
 Laimiņš, Eduards, II 405, III 219
 Lakats, I 492
 Lamartins, II 270
 Lambergs, V., III 314
 Lameis, II 396, 442
 Lamporechts, I 411
 Lamze, Olga, I 99—101, 106, 126
 Landers, Kārlis, I 288
 Langbergs, II 400
 Lanževens, prof., III 76—7
 Lapiņš, Jānis, I 295—6, 298, 361, III 14
 Laplass, I 141
 Lapukins, Alfrēds, III 326
 Lareteis, Henriks, III 301
 Larins, Jurijs, I 262
 Laube, II 205—6, 422
 Lavals, Pjers, III 117, 184
 Lazda, Zinaida, III 318
 Lazdiņš, Jānis, II 211, 220
 Lazersons, II 291
 Lebrēns, Albērs, II 470—1, III 179, 184
 Lēdeburs, I 392, II 244
 Lefgrēns, Elīchs, II 350, 372—3
 Legzdiņa, Ilze, III 298, 358, 378
 Legzdiņš, Roberts, III 298, 321, 323, 378—9, 380, 383
 Leikarts, II 446, 454, 502
 Leimanis, Teodors, I 129, 132, 152
 Leitāns, Ansis, I 37, 43
 Lejiņš, Pauls, I 143, 201—2, II 105, 120, 138, 232, III 197—8,
 217

Lejiņš, prof., III 316
 Lēnais, Nikolajs, II 187, 278
 Lencmanis, Jānis, I 77, 174, 181, 214, 240, 244, 251, 255—6
 266, 381, 461
 Leonards da Vinči, I 330, 369, III 343
 Lercha, Lidiņa, III 326
 Lesings, I 108
 Lesnieks, Arturs, I 135
 Leščinska, Tija, I 264
 Levi, vēstn., III 134, 165, 331
 Levis of Menars, I 88
 Ležē-Pers, II 270, 473, III 331
 Lianosovs, II 85
 Libauers, I 92
 Liberts, Ludolfs, II 174, 414, III 34, 199, 296, 325—6
 Lībietis, II 74—5, 145
 Lībnechts, Kārlis, I 392, II 244
 Līde, Jānis, III 261
 Līde, Teodors, I 201, 227
 Lieknis, skol., III 188
 Liepiņa, Milda, III 325—6
 Liepiņš, J. (Džons), glezn., II 174—5, III 326—7
 Liepiņš, Jānis (Steņka), I 78, 208, 265, 269
 Liepiņš, latv. strēln. virsn., I 488
 Lietpiņš, Roberts, II 220, 392
 Liepiņš, stud., I 325
 Lietuvietis, Adolfs, Dr., II 398, III 63, 197, 203, 212, 238,
 261—2, 280, 307—8
 Lietuvietis, Kaija, Vija, Arija, III 280
 Lietuvietis, Liliņa, III 238, 280, 307
 Ligers, Z., III 321
 Linde, Brita, III 300
 Lindiņš, Rūdolfs, I 384, 392, 442—4, 449, 451—4, 461, 463—4,
 II 23, 77, 79, 112, 120, 132, 169, 178, 281, III 217
 Lindulis, I 466
 Lingis, III 310
 Lipsīcs, II 183
 Līvens, Anatols, I 161, 165
 Lobe, Kārlis, I 492, 499, III 247
 Loebe, II 438
 Loid-Džordžs, II 50, 54, 56, 58, 64, 99, 256
 Lokks, Džons, I 12
 Longē, Žans, I 392, II 55, 244, 250, III 61
 Lope de Vega, III 345
 Lorans, Žans Pols, I 369

- Lorencs, Klāvs, I 274, 461, 472, 478, 480, 485, II 36, 38, 207,
 215—16, 329, III 38, 250, 320
 Lorencs, sūtn., II 387
 Loze, gubern., III 225, 242
 Lubiez-Milosz, II 59
 Lucane, I 201
 Lucifers, III 350—1
 Lūcija, III 351
 Ludviķis XVI, II 254
 Ludviķis XVIII I 413, II 264
 Lukasevičs, Jūlijs, II 192, 342—4, 380, 382—3, 387
 Lukians, III 345
 Lukrecijs, II 137, 188
 Lunačarskis, I 263
 Lūse, Herta, III 327
 Luters, Jānis, I 78, 244
 Luters, Mārtiņš, III 341
 Luters, pulkv., II 103
 Leņins, Vladimirs, I 170, 175—6, 217, 243—4, 252, 256, 261,
 263, 270, 353, 356, 379—84, 391—3, 400, 407, 411, 417—20,
 422—3, 425, 434, 438—9, 442, 447, 451, 458, 467—8, 470,
 495, II 12, 20, 58, 64, 73, 99, III 31, 60, 98—100, 153—5,
 190, 357—8
 Lermontovs, I 99, 108, 110
 Lītvinovs, I 176, 214, II 462—3, 477, III 124
 Lvovs, I 416, 435, 447

 Madernieks, II 206
 Madariāga, II 478
 Magnuss, II 32, 77
 Majakovskis, I 461
 Makdonalds, Ramsejs, I 316, II 244, 249, 252—4, 257, 259
 Makino, II 50, 56
 Maklakovs, II 54
 Maksims, sk. Klevanskis, S.
 Maldonis, I 124, 130
 Mālers, I 281
 Malkini, brāļi, I 176
 Maļinovskis, I 380—1
 Mancels, I 34
 Manē, Eduards, I 367, 469
 Mannerheims, III 161, 163
 Mansirevs, I 350
 Marcia, II 486
 Margareta, princese, III 368
 Margarete de Navarre, III 345

Marija, F.C. vecmāmiņa, I 95
 Markss, Kārlis, I 17—18, 20, 62—3, 65, 79, 316, 339, 352, 392,
 II 244, 250, 408, III 31, 61, 289
 Marlovs, III 346
 Martels, II 166
 Martinovs, I 262
 Martna, II 74
 Martovs, I 176, 244, 247, 261, 263, 270, 353, 356, 380, 391—2
 Masaks, II 275
 Masariks, II 349
 Māsēns, II 483
 Matisons, Voldemārs, III 335
 Matvejs, Ādažos, I 103
 Matvejs, glezn., I 239—40
 Mauriņa, Zenta, III 318, 322
 Mažino, III 109
 Medenis, Jānis, II 416
 Mediņš, Jānis, I 498—9, II 179—80, III 327
 Mednis, I 247, 289
 Meierholds, II 178, III 239
 Meierovics, Kristīne, II 275
 Meierovics, Zigfrīds, I 421, 449—51, 465, 504, 506—7, II 47—9,
 51—5, 58—62, 65—6, 72, 82—5, 87—8, 93, 106, 108, 121—2,
 132, 146, 155, 157—63, 165—6, 171—2, 177—8, 197—8,
 208, 210—11, 215, 217—20, 223, 231—2, 236, 239—41,
 252—6, 273—5, 277—8, 289, 296, 320, 322, 327, 336, 338,
 395, 429, 436—7, 494, III 201, 272
 Meinhards, I 215, 227
 Meirāns, I 124—5
 Mekfersons, II 315
 Mellers, Gustavs, II 249
 Meller-Zakomeļskis, I 258
 Melnārs, A., III 326
 Melnbārdis, Kārlis, III 326
 Melngailis, Emīls, I 138, 294, II 422—3
 Menanders, III 344
 Menders, Fricis, I 176, 381—2, 384, 387, 392, 399, 407, 410,
 415, 425, 443, 466, 505, 507, II 7, 22—3, 26—7, 77—81,
 105, 107, 120, 128, 133, 139, 144, 159, 168—9, 188, 207,
 214, 217, 224, 234, 240, 274, 295, 297, 299, 300, 310, 327,
 330, 336, 397—8, 431—3, 450—2, 455—60, 497—501, 503
 —4, 507, III 38, 219, 250, 271, 320
 Menipos, III 345
 Menjē, Konstantīns, I 318, 321
 Merķelis, I 36
 Merķis, III 142

Merl, inž., III 56, 167, 192
Merl, Ligo, III 59
Mērnieks, I 218, 221, 224
Meterlinks, Moriss, III 347
Mierlauks, II 177, 414
Miesnieks, Kārlis, III 326—7
Miezis, III 37
Migla, II 226
Miglinieks, I 48
Mikelandželo, I 315, 369, III 343
Mikojans, Anastass, II 329—30
Miķelsons, s.-d. darbinieks, II 398
Miķelsons, sk. Elgasts, Haralds
Milenbachs, Kārlis, I 110—11
Miljerāns, II 364, III 61
Milles, Karl, III 295
Milts, Fridrichs, III 325—6
Miltons, Džons Gabriels, I 311, II 269
Miļukovs, I 416, 418, 435, 447
Mincis, I 219—20, II 183
Mīrabo, I 368, II 414
Mirbachs, I 469
Mironovs, I 129, 132, 134
Misē, Alfrēds, I 87
Misiņš, II 79, 317—18
Mitaniņa, III 390
Mitrevičs, Augusts, II 442, III 238
Mitulis, II 305, 318
Mocarts, III 370, 376, 383
Moissi, I 413
Moljērs, I 51, 281, 370, 412, III 343, 346, 356
Molotovs, I 363, III 124, 127, 132, 135
Monē, Klods, I 369
Montelius, I 430
Monteus, III 352
Monteskjē, I 56, 142
Montgomeri, III 285—6
Mopasans, I 133, III 67, 346
Morics, Ernests, II 167, 304, 432, 451, III 38
Motta, II 374
Mozus, I 301
Muchina, III 65, 72
Muncis, Jānis II 178, 268, 271, 414, III 325
Munks, I 430
Muntera kundze, II 315, III 40, 149

- Munters, Vilhelms, II 221, 314—15, 323, 336, 392, 464, 466,
 III 12, 35, 40, 42, 44—7, 129, 131—33, 140, 141, 145,
 147—51, 161, 163, 188
- Muravjovs, I 53
- Murillo, I 454, II 485
- Musolini, Benito, II 10, 42, 72, 105, 108, 115, 118—20, 137, 139,
 285—6
- Nagvaka, Harukazu, II 478
- Naķelis, II 127
- Namejs, I 30
- Napoleons Bonaparte, I 14, 20, 23, 324, 345, 368, 376, II 70,
 489, III 57, 115—16, 118, 121—2, 154—5, 157, 222, 232,
 234—7
- Narkevičs, I 253, 259
- Nedzjalkovskis, II 249, III 250
- Negrins, III 72
- Neilis, Kārlis, III 326
- Neiraks, Pols, II 376—7, 392
- Nemizida, III 347
- Nermans, Birgers, prof., III 301—3, 310
- Nermans, Ture, III 302
- Nerons, III 344
- Niče, Fridrichs, II 263
- Niedra, Aida, III 318, 322
- Niedra, Andrievs, I 69, 71, 82, 133, 138, 185, 190—1, 279,
 II 27—9, 32, 50—1, 283—5, 299, III 24, 32
- Nīkišs, Arturs, I 281
- Nikolajs Nikolajevičs, I 211
- Nikolajs II, I 91, 128, 151, 158, 170, 202, 211, 225, 251, 268,
 292—3, 295, 303, 417—8, 470, III 75, 138, 152, 410
- Nilsons, Torstens, III 297
- Nimelers, prāv., III 252
- Nobels, I 372
- Nonācs, Oto, I 165, 451, II 123, 145—6, 233, 284, 296, 407, 443
- Norītis, Oskars, III 326
- Nukša, Mārtiņš, II 222, 390, 393
- Nuroks, II 287, 291, 302, 305
- Ogrīņa, Elvira, III 298, 326, 378
- Ogrīņš, Emīls, Dr., I 421, 462, 472, II 398, 435, 464, III 197,
 203, 212, 298, 308, 310, 372, 375, 378, 380—1
- Oinass, II 73, 87, 107
- Olavs, Vilis, I 82—3, 131, 190, II 492
- Oliņš, ltn., II 309—10, 318, III 19, 23
- Olbergs, Pauls, III 380

Oriols, Vincens, III 116, 177, 331, 334
Orlando, II 50, 56
Orlovs, I 215, 227, 229, 258
Osis, plkv., III 243, 264
Ostade, I 319
Ostbergs, Ragnars, III 295
Ostrovskis, I 138, III 348
Osuskis, sūtnis, II 479, III 114
Ozerovs, prof., I 279
Ozérs, prof., II 475
Ozola kundze, III 101—104
Ozols, Voldemārs, II 30—1, 33, 105—6, 272, 316—17, 409, 499,
503, III 45, 56—7, 74—5, 77—8, 81, 83—9, 91—103, 104—5,
110, 168—9, 174—6
Ozols, Arturs, II 124, 139, 143, III 313
Ozols, plkv.-ltn., III 46
Ozols, Jānis, I 78, 81, 131—2, 140, 145, 173—4, 183, 212, 214,
248, 254—6, 263, 267, 271
Ozols, Kārlis, I 9, II 66, 388—9, 393
Ozols, prokurors, III 16, 29
Ozoliņš, Andrejs, III 321
Ozoliņš, Ernests, I 218, 222, 274, 296, 307—8, 451, 454, II 172
—2
Ozoliņš, J. I 245
Ozoliņš, Kārlis, I 451, II 7
Ozoliņš, Mārtiņš, I 60, 73, 352
Ozoliņš, Voldemārs, II 235, 307, 312, 315—16, 500, III 28

Pabērzs, Juris, II 137, 139
Paegle, Spricis, I 505, 507, II 25, 84, III 276
Paijo (Payot), apgāds, III 173—4
Paijo (Payot), brāļi, III 189
Pakalns, Rūdolfs, III 37
Palcmanis, I 449
Palkavnieks, plkv.-ltn., III 25, 27, 29
Paļeviča-Fallija, Milda, I 130, II 36
Poļeviča, Sofija, I 130, 137
Papens, ģen., I 211, 225
Parmūrs, II 272
Patkuls, I 292, II 18
Pauļuks, Kārlis, I 449, II 122—3, 156, 215, 240—1, 430, 439,
499, III 10, 11, 35, 119, 253, 269, 276
Pekmanis-Adata, I 392, 442
Pelerens, I 369
Pelše, Roberts, I 377
Pelūde, Jānis, I 132

Peniķis, ģen., II 308, 500, III 275
 Perikls, I 343
 Persons, vēstn., III 338
 Pertinaks, II 475, 479, III 173
 Pervūchins, III 358
 Peškovs, II 35
 Petēns, maršals, II 68—9, III 179—80, 183—4, 332
 Pēteris Lielais, I 179, 241, 291, 293, 304, 394, 458, II 18, 73,
 91, 138, 410, III 157
 Pētersons, Konrads, I 222, 224, 226
 Pētersons, Jūlijs, II 414, III 348
 Petraškevičs, I 292—3, 298
 Petražickis, Leo, I 280, 286
 Petrevics, Andrejs, I 173—4, 181, 249, 384, II 77, 120, 126, 132,
 139, 144, 201, 280, 310
 Petrevics, Ansis, II 283
 Petronijs, III 344
 Pets, Konstantins, III 14, 142, 145
 Pigulevskis, dep., III 197, 199, 212—13, 218
 Pikasso, III 58, 65
 Piļenko, I 285
 Piļsudskis, I 73, 506, II 163, 343, 373, III 14, 57, 168, 176
 Pipiņa, Berta, II 447
 Pipiņš, Ērmanis, I 293, 361—2, 364, 389, 466, 505
 Pipkalējs, J., I 130
 Pīps (Piip), Antons, I 465, II 59, 66
 Pisaro, I 369
 Pistolkorss, I 203
 Pišons, II 95
 Pivi de Šavans, I 368
 Pjerars, Luis, III 338—9
 Plāķis, Juris, I 78, 188, 246, 278, 480, 484—5, II 183
 Platens, I 249—50
 Platons, I 16, 286, II 137, 188, III 343
 Plauts, III 344
 Plensners, Aleksandrs, I 448—9, 454, II 7, 26—7, III 8, 241,
 247, 264, 276, 339, 355, 376—7, 379, 380
 Plēpis, Jāzeps, III 326
 Pliekšāne, Dora, I 130
 Pliekšāns, Jānis, sk. Rainis
 Plūdonis, Vilis, I 361, III 11, 43
 Plūmanis, Dr., III 362
 Plute-Olavs, sk. Olavs, Vilis
 Pļechanovs, Georgs, I 18, 176, 243—4, 263, 352, 391, 467, III 31
 Po, Edgars, I 133
 Pobedonoscevs, I 54

Pogiņa, I 91
Pogodins, dir., I 112—3
Pol-Bonkūrs, Žans, II 472—3, 480
Pommers, Jānis, II 282, 334
Ponsonbijs, II 253—4
Porietis, Jānis, III 335
Poruks, Jānis, I 65, 69, 71, 133, III 32
Poržickis, I 223
Poska, II 59, 66, 73, 86, 327
Potresovs, I 262—3
Povels (Powell), II 336—7
Požello, II 107
Prande, A., II 186
Pribiljevs, I 50
Priedkalns, Andrejs, I 271, 277, 297—8, 350, 447
Prīmanis, Mārtiņš, prof., I 129, 131, III 242
Princis Fēlikss, I 96
Prokope, II 372—3
Puankarē, I 346, II 69, 257
Pučurs, Voldemārs, I 231
Pugačovs, I 33
Pulciņa-Karpa, Adele, III 327
Pulči, III 345
Pumpurs, Andrejs, I 54, 56, 59—60, II 269
Punga, Hermanis, I 74
Pupa, glezn., III 200, 205, 207, 213—14
Purapuķe, I 71, 191
Purgals, A., II 139, 144
Puriņš, II 398
Puriņš, Ernests, I 129, 132—3, 136, 138, 143, 152, 221, 239,
361, 378
Puriškevičs, I 264
Purvītis, Vilhelms, I 138—9, 240, II 175—6, 414, III 51, 63,
304, 324, 326
Pusta, min., II 59
Puškins, I 99, 108, 110, 238, 241, 467
Puzinas, Paulis, III 326

Rabinovičs, II 139
Rablē, Fransua, I 51, II 262, III 344—5, 352
Racels, I 17
Rācenis, III 66, 334
Radeks, Kārlis, I 392, 418—20
Radziņš, Pēteris, ģen., II 105—6, 159, 308, 312—3, 316—17,
III 23

Rafaels, I 360
 Raimonds, grafs, III 177
 Rainis, I 7, 9, 19, 43—4, 55, 60—2, 65—6, 69, 71, 73, 83—5,
 130, 132—3, 138, 144—5, 156, 181—2, 232, 245, 253, 269,
 274—5, 289, 296, 305, 325, 328—9, 331—44, 361—2, 374,
 376—7, 384, 388, 392, 400—2, 404, 406—8, 415, 423—5,
 498, 503—4, II 109—10, 115—17, 119—20, 125—7, 134—5,
 139, 142, 145, 152, 162, 176—8, 181, 187—9, 209—10, 212,
 216, 223, 226—31, 266, 269, 272, 286, 291, 304—5, 310,
 395—6, 400—1, 415—16, 418, 421—8, 498, II 43, 81, 83,
 200—1, 256, 320, 324, 342—3, 346—9, 359, 360, 361, 376
 Raja, I 291
 Ramanis, II 74
 Rancāns, Jezups, biskaps, II 282, 463, III 10, 28, 252—3, 266,
 269, 273, 276, 308, 314, 332—3
 Raņķis, I 365
 Rasins, I 281, 370, 412, II 177, 266, III 356
 Rasks, Dins, III 338
 Raspuķins, I 415
 Rāviņš, I 82
 Rāzins, Steņka, I 490
 Reinhardts, Gustavs, II 124
 Reinhardts, Maksis, I 360, 413, II 178—9, 442
 Reino, Paul, III 179
 Reis, Augusts, II 8, 73—4, 87, III 301—2, 310, 338, 380
 Reiters, Leons, III 328
 Reiters, Teodors, II 179, 422—3, III 327—8
 Reitersvērds, II 420
 Rembrants, I 240, 315, 319, 428, III 370
 Reneslāce, Elfrīda, I 306
 Renners, I 363
 Renodels, Pjers, II 55, 510
 Ribeira, II 485
 Ribentrops, III 12, 132—3, 135, 137, 150
 Ribkovs, I 201
 Richards, Ādažos, I 97
 Richters-Ritums, Pauls, I 480, 484—5, 490, II 284—5, 293
 Rīds, I 369
 Riekstiņš, I 126, 128
 Rikveilis, V. I 78, 174, 249, 296, 384
 Rīmane, III 365
 Rimskij-Korsakovs, I 281
 Rītiņš, Indriķis, I 62, 73, 78, 145, 188—90, 361
 Rituma, Mirdza, I 10, II 8, III 8, 373—4, 378, 381, 383
 Rituma, Rīta, III 374, 378
 Ritums, Andrejs, III 374

Rītums, Jānis, I 10, 509, II 8, III 8, 309—11, 322, 373—4,
 376—8, 380—1, 383
 Rītums, Jānis, jun., III 374
 Robespijērs, I 368, II 472
 Robiņa, I 424
 Rodēns, I 368
 Rodzjanko, I 416—17
 Rolans, Romēns, I 371—2, III 553
 Rolavs, Ernests, I 62, 74, 79, 145, 231
 Romanova, Aleksandra, I 415, 470
 Romanovi, I 277, 377, 417, 419, 459, 468, 470, 496, II 17
 Romanovs, Aleksejs, I 417, 470
 Romanovs, Michails, I 417
 Romans, māc., I 367
 Romēns, Zīls I 313
 Rone, dejotāja, III 176
 Ronsars, III 345
 Rops, I 231
 Rooks, I 103, 126
 Rorbachs, Pauls, I 390
 Rostans, Eduards, III 348
 Roterdamas Erasms, I 325
 Roze, I 365
 Rozenberga, Elza, sk. Aspazija
 Rozenbergs, Alfrēds, III 12, 242, 249
 Rozenfelds, III 52
 Rozens, I 166, 190
 Rozentāls, Jānis, I 138—9, II 173, III 326
 Rozentāls, Leo, III 63, 170, 175, 180, 183
 Rozentāls, Pauls, I 161, 165
 Roziņš, Fricis, I 62, 74, 78—80, 132, 140, 145, 167, 185, 278,
 352, 388, 434, 448, 453, II 30, 78, III 318
 Rozītis, Pāvils, II 161, 185—6, 416, III 339
 Rožlapa, Pēteris, III 326
 Rūbenss, III 319
 Rubulis, Jānis, I 449
 Rubulis, Vladislavs, I 449
 Rudevics, Ansis, I 392, 442—4, 451—3, 455—6, 461, II 27, 77,
 120, 207, 214, 217, 232—4, 290, 295, 299, 304, 396—7, 432,
 451, III 39, 69, 187, 187—99
 Rudnevs, I 114—15
 Rudzītis, Helmārs, III 322—3
 Rugājs, I 249
 Rūmanis, Aleksandrs, I 304
 Rūmanis, Jānis, I 144, 159, 168, 304
 Ruso, Zans, Žaks, I 13, 15, 87, 142, 330, 351, 368, III 341

Rūniķis, sk. Erss Adolfs
 Ruso, prof., III 351—2
 Ruzvelts, Franklins, II 448, III 122, 165, 287—92
 Ružģiets, Alberts, I 160, 306, III 278

 Sachs, Hans, III 345
 Sadovska, Austra, III 358, 381
 Sadovskis, Jānis, III 266, 381
 Sakarnis, prāv., III 380
 Sakss, Pauls, I 129—31, 138, II 179, III 327
 Salazars, II 487
 Saldavs, P., I 464
 Salnais, Milda, I 135, 143—4, 158, 181, 183, 244, 278, 499, 509,
 II 7, 36, 38, 466, III 282, 297, 307, 311, 339, 380
 Salnais, Voldemārs, I 132, 136, 143—4, 158, 181, 183, 236, 244,
 249—51, 255, 274, 278, 499, II 36, 38, 155, 161, 166, 171—2,
 201, 207, 292, 330, 435, 461—4, III 254, 277, 282, 296—8,
 301
 Salņiņš, Kristaps, I 227, 264, 284
 Salums, I 228
 Sams, I 92, 100
 Samsone, Sofija, III 325
 Sande, Johans, III 301
 Sandleris, Richards, III 161
 Sartrs, III 352
 Saulietis, A., I 62, 361
 Saulitis, A., I 296
 Savinkovs, Boriss, I 468—9, 490—1
 Sazonovs, I 346
 Selle, Valerija, II 125, 200, 413
 Sēja, Ludvigs, I 350, II 220—1, 233, 236, 260, 338, III 229,
 251, 254, 272, 277, 299
 Sēja, Pēteris, I 392, 400, 415, 465, II 220, 370, 391
 Selasi, Hele, III 146
 Seliss, de, II 380—1, 386
 Seljamaa, II 324, 382
 Semba, M., I 372
 Serdants, III 37, 65
 Sērmūkšu Olga, I 129, 135
 Serovs, III 220
 Servantess, Mikels, II 486, III 345
 Seržans, I 352
 Seskis, Jānis, I 9, 415, 465, II 47, 49, 54—5, 59—61, 67, 222,
 389, 393
 Sezans, P., I 369
 Silgallis, III 246—7, 264—5

Siliņš, Leonīds, III 277, 282, 297—8, 301, 305
 Silis, Jānis, I 296, 301, 362, 381, III 335
 Sillén, Gull af, III 380
 Simanis, A., II 122, 139, 144
 Simanis, VAP pr-ks, III 208—9
 Simansons, II 102, 105
 Simpsons, II 157
 Sinka, Imants, III 325
 Sislē, Alfr. I 369
 Skadiņš, Aleksis, I 164, 304
 Skaistlauks, III 264
 Skalbe, Kārlis, I 44, 68—9, 71, 84, 133, 137, 191, 228, 232, 253,
 266, 268—9, 279, 342, 361, 449, 454, 503, II 26, 80—1, 103,
 109, 123, 137, 145, 223, 269, 415—16, 423, III 43, 245, 273,
 298, 306, 318, 321, 339, 346, 349, 354
 Skalbe, Lizete, I 10, 294, 509, II 8, III 8, 298, 339—40, 374, 378
 Skare, Valdemārs, I 78, 174, 266, 270, 290, 322, 350
 Skarons, III 346
 Skrēbers, III 351
 Skreija, III 229
 Skribs, III 346
 Skride, Ārijs, III 279, 326
 Skoropadskis, I 468
 Skubiķis, Emīls, I 74, 79, 415, 507
 Skubiņš, III 150
 Skujeniece, Biruta, I 138, 183
 Skujeniece, Luīze, I 144
 Skujenieks, Mārgers, I 143—5, 181, 183, 236, 249, 251, 255,
 274, 279, 293, 295, 297—8, 342, 361, 363—4, 384, 392, 421,
 443, 466, 503—4, 506—7, II 7, 23, 47—9, 53, 60, 77, 120,
 132—3, 139, 144, 155, 165, 169, 171, 199, 201—2, 207, 214,
 226, 239, 280, 283, 288—92, 294, 296—8, 301—3, 305—7,
 309, 311—13, 316—19, 328, 343, 368, 385, 387, 394, 396,
 407, 411, 417, 447, 454—5, 458, 463, 484, 494,—5, 501—3,
 506—9, III 12, 22—4, 36, 42—3, 142, 145, 147, 150, 153—8,
 190, 272, 287, 289—92, 296, 303, 305, 307—8
 Skujiņa, Rūta, III 381
 Skulin, Berta, III 367
 Skulme, Dzema, III 327
 Skulme, Jurgis, III 327
 Skulme, Otto (Atis), II 174, 414, 441—2, 483, III 178, 200,
 326—7
 Skulme, Uga, II 174, 188, 470, 483, III 65, 174, 178, 326—7
 Smetona, III 142
 Emiļģis, Eduards, II 178, 268—71, 414, 427, 441—2, III 234,
 238—9, 258—9, 348

Smits, Adams, I 20, 63
 Sodums, III 350
 Sofokls, I 413, II 264
 Sokrats, I 16
 Sologubs, I 211, 215, 223, 225, 229, 258
 Spāks, II 249
 Spekke, Arnolds, III 316, 321, 330
 Speranskis, I 280, 286
 Spinoza, I 339, III 341
 Spiridonova, Marija, I 472
 Spittelers, Kārlis, I 335
 Sprogis, Jūlijs, I 153
 Spure, III 202, 213
 Stāl (Madame de Stal), I 87
 Stalbergs, III 238
 Staļins, I 287, 500, II 379, 393, III 47, 59, 91, 123, 124, 129, 135,
 137, 139, 141, 150, 153—8, 162—6, 171, 189—91, 213, 220
 —2, 234, 287, 290, 303, 313, 331—2, 357—8
 Staprans, Elvīra, III 238, 360
 Staprans, Sergejs, II 299, 313—16, III 19, 20
 Staprans, Raimonds, III 325, 360
 Staprans, Teodors, Dr., II 398, III 197, 203, 212, 234, 238, 264,
 279, 307—8
 Staufenberg, III 289, 315—16
 Stendals, I 345
 Stenders, vecākais, I 31, III 347
 Sterste, I 54
 Stiglics, III 28
 Stīve, II 442
 Stolipins, I 251—2, 264, 267—8, 277—8
 Strandmanis, II 476
 Stranjēri, II 347, 379—80, 386
 Straubergs, Jānis, I 509, II 8
 Straubergs, Kārlis, II 107, 233, III 298, 311, 320
 Straujānis, V., I 78, 295—6, 384
 Straume, ob., III 37
 Strauss, II 476
 Strauss, Arvids, III 326
 Strautnieks, E., I 507
 Strazds, I 488
 Strēlerte, Veronika, III 240—1, 299, 318, 339—40, 350, 358, 378
 Strēzemans, Gustavs, II 350, 364—5, III 127
 Striķe, Anna, I 143, 181, 249
 Striķis, M., I 174, 181, 209
 Strindbergs, Augusts, I 51, 70, 430, III 295, 371
 Strunke, Laris, III 325

Strunke, Niklāvs, II 102, 174—5, 261, 470, III 178, 321, 325—6
 Stučka, Pēteris, I 43, 59—62, 73, 144—5, 183, 255—6, 288, 363,
 376, 442, 499, II 30
 Stumbergs, II 465
 Stunda, Anna, III 216, 381
 Sudrabkalns-Peine, Jānis, I 454, II 188—9, 272, 415—16, III
 339
 Sūna, III 148
 Suta, Romans, I 102, 174—5
 Svemps, Leo, III 326—7
 Svensone, Izabella, III 358—9, 363, 372—3, 376, 378, 380—3
 Svensone, Silvija, III 364, 372—3, 378, 380, 383
 Svensons, Alfs Saulvedis, II 421, III 364, 372, 377—8, 380—1,
 383
 Svetnsons, Ilmars Jānis, III 364, 372—3, 378, 380, 383
 Svensons, Jēte, I 10, III 358, 372—3
 Sventoržetskis, II 107
 Sviderskis, I 176, 214, II 462
 Svifts, I 51, III 346
 Svirlovskis, I 233—4
 šajāpins, I 280
 šatobrians, II 269
 šekspirs, Viljāms, I 51, 281, 311—2, 427, II 254, 264, 266, III
 346, 348
 šellijs, I 351
 šellings, III 343, 347
 šepavskis, III 354
 šilde, Ād., III 321, 323
 šiliņa, III 13
 šillers, Fridrichs, I 67—8, 88, 99, 108, 110, 138, 354, 358, 413,
 264, 266, 312, 354, 359, III 345, 348
 šimans, Pauls, II 139, 143, 243, 303, 306, 332, 453
 šimans (Schiemann), Th. I 389—40
 širers (Shirer) Viljams, III 138
 šlei ģimene, I 97—8
 šleiers, Dagnija, III 307, 321, 350
 šleiers, Juris, III 305, 321
 šlumberžē, žans, III 351—2
 smitchene, Mirdza, II 423
 šmits, Pēteris, I 132, 136
 šmits, P., prof., II 36, 183
 šopenhauers, II 188
 šopēns, III 370, 376
 šovs, Bernards, I 9, 314, II 272, III 346, 350
 špojanskis, II 291, 302
 šrēders, I 166

Šteins, Augusts, I 471, 475, 480, 484—5
Šūberts, III 370
Šulce-Dēličs, I 58
Šulce-Veilande, Katrīna, I 294, 305
Šulcs, Kristaps, I 244, 249, 305
Šulmanis, II 87
Šūmanis, Vilis, II 83—4, 161, 220, 260, 390, 469
Šustovs, I 109, 239
Šušnings, III 147
Šuvalovs, I 232—3
Švābe, Arveds, I 26—30, 48, 246, 295, 361, 499, II 36, 38, 121,
182, 185—6, 240, 271—2, 335—6, 368, 415, III 11, 34, 51,
270, 311, 313—14, 316, 318—19, 320, 321, 339, 354—5, 378
Švāgers, I 328
Švelcs, Erasts, II 174, III 64, 326—7

Taboni, III 52
Taleirans III 121
Tanners, Keto, II 107
Tanners, Vaino, III 161
Tallents, II 83, 126—7, 158
Teichmanis, Atis, III 327
Teikmane, Elza, III 269, 298, 380
Teikmane, Maija, III 380
Teikmanis, Andrejs, prof., I 91, III 267, 269, 298, 310, 380
Teikmanis, Andrejs, jun., III 380
Tēns, Ipolits, I 239, III 347
Tentelis, Aug., I 246, II 427, III 320
Tepfers, Aldona, III 298
Tepfers, Herberts, II 85
Tepfers, Jānis, II 385—6, III 297, 312, 379
Tepfers, Verners, III 254, 264, 275—7, 279, 298, 310
Terencijs, II 187, III 344
Teriņš, Jānis, III 251, 271—2, 298, 380
Terners (Turner), I 316
Ticiāns, I 315, 369, III 237
Tidemanis, Jānis, III 325—6
Tīders, I 103
Tievais, Austra, I 183
Tija, I 284 291
Tilbergs, Jānis, II 175, III 327
Timuška, I 131
Tintoretto, III 237
Tiopolo, III 337
Tjerri, Ogistens, I 18
Tobijs, III 370

- Tolstojs, Leo, I 70, 100, 113, 283, III 348
 Tomā, Albērs, II 55, 352—3
 Tomsons, II 483, 510
 Tone, Valdemārs, II 174, 414, III 322, 325—7
 Topolevska-Eliase, Maija, III 327
 Torress, Moriss, III 77
 Tranzē-Rozenieks, I 410
 Trasuns, Francis, I 48, 245, II 124
 Trasuns, Jezups, II 125, 145, 233, 296
 Traubergs, Alberts, I 80, 505, 507
 Traubergs, tirg., III 73
 Treijs, Ernests, I 132
 Treimanis-Zvārguļu Edvards, I 264
 Tretjakovs, I 378
 Tripjē, II 463—4
 Trockis, Leo, I 210, 256, 353, 356, 364, 391, 428, 434, 438—9,
 451, 455, 471, 483—4, 488, 491, 499, 500, II 20, 148, 247,
 III 60, 356, 358—9
 Trojanovskis, I 431
 Trulstra, I 355
 Tuchačevskis, II 148, III 191
 Tugan-Baranovskis, I 279—80
 Tulin, Anna, III 364—5, 368
 Tupiņš, Arturs, II 55
 Turgeņevs, Ivans, III 50
 Tvens, Marks, I 133
 Tyrrell of Avon, II 476
- Ūbāns, Konrads, II 174—5, 188, 414, III 65, 326—7
 Ūders, (Udris) Teodors, I 138, III 326
 Ujeda, II 381—2
 Ulbrichts, Valters, II 247—8
 Ulmanis, Kārlis, I 274, 278, 288, 365, 415, 447, 466, 505, 507,
 II 23—9, 31—2, 50, 77—80, 84—5, 87, 100—1, 108, 113,
 121—3, 147, 153, 159, 169—71, 177, 195—8, 209—10, 227,
 233, 236, 275, 279, 286, 288, 290, 299—302, 305—6, 308,
 313—15, 317—19, 321, 323—4, 329, 335—6, 371, 391, 405,
 407—8, 411, 429, 431, 433, 437, 445—7, 454—7, 463, 494
 —506, 508—10, III 9—16, 21—3, 28, 31—6, 38—47, 51, 56,
 65, 76, 78—9, 81—2, 128—9, 131—3, 141—5, 147—51, 183,
 187—8, 192—3, 198—202, 206, 208, 212—13, 215, 229—31,
 241—2, 252, 270—1, 273, 277, 296, 305, 315, 329
 Ulpe, Pēteris, I 129, 132, 136, 143, II 77, 304, 319, 398, 458,
 466, 504, 507, III 15, 18—20, 24—26, 28, 30, 65, 197, 199,
 209, 217—18
 Undēns, Ostens, II 381

- Undēns, Torstens, II 211, 348, 381
 Upelnieks, III 252, 263, 271
 Upiġis, Andrejs, I 191, 279, 344, 361, II 186, 414, 417, 434
 Urickis, I 495

 Vācietis, Jukums, I 383, 470, 473, 477, 479—80, 482—4, 499
 500
 Vācietis, Mārtiņš, ģen., III 275
 Vaijans, I 355
 Vailds, Oskars, II 315
 Vaitlejs, II 252
 Valdemarass, II 59, 315, 338—42, 436, III 14
 Valdemārs, Krišjānis, I 42—3, 45, 49—50, 92, 502
 Valdmanis, Alfrēds, III 242, 245, 249, 272
 Valdmanis, Vilis, III 325
 Valeri, Pols, III 59
 Vallins, III 301
 Valters, Jānis, III 326
 Valters, Kristaps, I 62
 Valters, Miķelis, I 19, 62, 74, 79—80, 132, 145, 180, 195, 274,
 279, 342, 415, 443, 466, 503, 505—7, II 13, 26, 50, 123, 146,
 221, 321, 391, 415, III 318
 Vanderveļde, Emils, I 9, 320—1, II 249—50, 260, 350, 353,
 359, 365—6, 373, III 116—17.
 Vardonis, Edgars, III 326
 Varkals, Kārlis, III 186, 188
 Vārpa, I 249
 Vārsbergs, I 507, II 385
 Vasariņš, Vilis, III 326
 Vato, I 369
 Velbs, Beatrise un Sidnejs, I 316—17
 Veckalns, Andrejs, I 181, 392, 399, 415, 442, 444, 461, 464,
 II 105, 113, 120, 153, 304, 398, 427, 451, 483, III 19, 217,
 219
 Vecozols, Augusts, I 461, III 238, 261, 280
 Vecozols, Jūlijs, I 327, 361, 415, II 272
 Veics, III 323
 Veidemanis, Rūdolfs, I 464, 480, 485, 489, 491, 494, 509, II 8
 III 275, 279
 Veidemillers, I 413
 Veidenbaums, Eduards, I 18, 43, 58, 62—3, 66—8, 78, 99, 130,
 132—3, 144, II 269, III 346
 Veigans, III 183
 Veilande, Anna, I 301
 Veilande, Kl., sk. Kalniņa, Klāra
 Veilands, Kristaps, I 305—6

Veinbergs, Fridrichs, I 177, 185, 255, 292, 303
Veinbergs, Kārlis, III 326
Veismanis, III 226
Veiss, III 264
Velaskess, I 315, II 485
Velingtons, Ko, II 478
Vennerstrēms, II 191
Vensku Edvarts, I 144
Venta, ģen., I 215, 227
Verharens, Emils, I 321, 412, III 44
Verlēns, Pols, I 412
Veselis, Jānis, II 417, III 318, 321
Vesmane, Berta, II 119, 125, III 217
Vesmanis, Fricis, I 60, 62, 74, 183, 274, 287, II 119, 208—9,
212, 227, 276, 292, 390, 393, 443, III 46, 217—19
Vesmanis, J. II 156, 393
Vētra, Mariss, III 306, 327
Vēvers, I 138, 183
Vidbergs, Sigismunds, II 379, 454, III 325—6
Viesture, Emīlija, II 441—2
Viesturs, I 30, III 146
Vignere, Malvīne, I 138
Vigners, Leonīds, III 328
Vigrabs, Juris, II 337, III 66, 12—3
Vīksna, I 163—5
Vilciņš, II 393, 468, III 218
Vilhelms II, I 320, 359, 423, 459, II 17, 68, 410
Vilsons, Vudro, I 466, II 37, 48, 50, 56—8, 63—4, 95, 256, 349
III 289
Viļumainis, Jūlijs, III 326
Vinnings, Augusts, II 24—5, 83—4
Virgils, I 108, 110, 412, II 504
Virza, Edvards, I 454, 466, II 103, 115, 161, 175, 415—16, 442,
III 34, 44—5, 148, 229
Virziņa, II 400
Visendorfs, I 100
Višinskis, III 143—4, 187, 191, 203
Višņa, Jānis, II 224, 304, 451, III 38, 209, 217, 219
Vitckopfs, Ādolfs, I 129—31
Vite, I 179, 251
Vītols, Edgars, II 451
Vītoliņš, Andris, III 328
Vītols, Jāzeps, I 138, II 414, III 304, 327
Vlaminks, Moriss, III 58
Voits, II 222, 390
Volslijs II 254

Voltērs, I 51, 368, II 262, III 233, 345—6, 352
Vons (Woghan), II 334, 345—6, 375, 377
Voroņina, Helene, Zilenīte, I 284, 291, III 59, 332
Vorošilovs, III 221
Vulfs, Edvarts, II 414, III 346, 348
Vuolijoki, Hella, III 348
Wels, II 249

Zakazofs, I 354
Zakovičs, II 337
Zāle, Kārlis, II 417, III 201
Zālīte, Elīna, III 348
Zālīte, Olga, I 129, 135
Zālīte, Pēteris, prof., I 65, 82, 361, II 409, III 176, 308
Zālītis, Jānis, komp., I 129, II 272, 415
Zālītis, Jānis, polit., I 390, 395, 507, II 21, 25—6, 84
Zamoiskis, II 372—3
Zāmuels, Voldemārs, I 449—51, II 124, 232—7, 240, 255, 281,
287, 291—2, 294, 297—8, 411, 430, 494, III 272—3
Zand, Zorža, I 87
Zandere, II 361
Zanders, II 211
Zandlers, Rikards, III 123
Zariņa, Olga, I 495
Zariņš, Kārlis, rakstn., II 272, 417
Zariņš, Kārlis, sūtnis, I 288, 442, II 66, 222, 390, 460—1, III
188, 254, 277, 329—30, 332—3
Zariņš, Richards, I 138—9, II 175
Zariņš, Rūdolfs, I 495
Zasulīa, Vera, I 241
Zelferts, Teodors, I 62, 361, II 186, 416
Zelmenis, III 310
Zelters, III 189
Zeltiņa, Emilija, I 201
Zeltiņš, grāmatu apg., I 365
Zeltiņš, Jānis, III 326
Zeltmatis II 414
Zeļenko, I 180, 190
Zemdega, Kārlis, III 200
Zemgals, Gustavs, I 61, 177, 274, 361, 507, II 290—2, 368,
385—7, 394, 407, 409—11, 419—20, 422, 426, 428—9, 494,
III 28, 36
Zemitāns, II 29, 31, 101—2, 105
Zenzinovs, I 491
Zīberts, I 282, 299
Ziemelis, E. II 427

Zilberts, Alfrēds, III 326
Zilenīte, sk. Varoņina, Helene
Zilgalvis, I 127
Zinovjevs, I 393, 411, 418
Ziverts, Mārtiņš, II 415, III 298, 313, 318—19, 324, 339, 347—8,
350
Zolā, Emils, I 70, 368, III 352
Zosārs, II 268, 442
Zudermans, I 282, III 348
Zutis, Kārlis, I 76, 78, 290, 322, II 443
Zvegincevs, I 177, 179, 191—3, 205, 207, 211—2, 215
Zvejnieks, II 199, III 274
Zvingeviĉs, Kārlis, I 141, 183
Zvirbulis, Jānis, III 326
Žaneulis, III 179
Žanens, II 34
Žanne, m-me, III 57—8
Žetinius, III 301
Žeļigovskis, II 158—9, 163, 340
Žeļiznovs, I 141
Ženevjeva, svētā, I 368
Žids, Andrē, II 315, III 59, 353
Žiinskis, Erichs, III 326
Žofrs, II 67, 69
Žordanijs, I 247
Žoress, Žans, I 18—19, 320, 354—6, 371—3, 387, II 246, 258,
352—3, III 61, 119—20
Žozefine, II 489, III 236—7

PUBLICISTIKAS UN LITERĀRO DARBU ATZĪMES

Fēliksa Cielēna ciešā klātie un aktīvā līdzdalība vēsturo notikumu vērtēšanā un veidošanā spilgti izpaužas vai ik no katras viņa memuāru lapas puses, un pēdējo atzīmēšana līdzšinējā kārtībā maz atvieglotu orientēšanos plašajā darbā. Tāpēc šajā vietā atzīmējam tikai autora svarīgākās runas, publicētos rakstus, izdotās brošūras un grāmatas, kā arī manuskriptus tādā kārtībā, kā autors tos ir minējis šo memuāru trijos sējumos.

- I, 21—3, 33 Vēstures tradīciju nozīme. Ceļa Zīmes, 1956. g.
 25 Lettland in der Revolution von 1905 und im Kriege von 1914. Manuskripts.
 25, 409 Die sozialökonomischen und nationalen Verhältnisse in den „deutschen“ Ostseeprovinzen. Die Neue Zeit. 1915.
 61 Latviešu strādnieku partijas 10 gadi. Domas, 1914. g.
 Jaunā strāva. A. Gulbja Konversācijas vārdnīca, 1931. g.
 Sociālistiskās domas sākumi Latvijā. Domas, 1931. g.
 134 Autora pirmie raksti, publicēti mēnešrakstā Darbs.
 148—51, 184—5 Latviešu 1905. g. demokrātiskās revolūcijas nacionālās īpatnības un vēsturiskā nozīme. Ceļa Zīmes, 1955. g.
 270 Revolūcionārā kustība Latvijā. Latvijas vēstures pētišanas biedrības rakstu krājums I, 1927. g.
 331—44 Rainis un Aspazija. Grāmata. Apg. Ziemeļblāzma, 1955. g.
 373—6 Par starptautisko stāvokli un pasaules politiku. Raksti Ciņā, Domās, Jaunajā Dienas Lapā, 1913.—14. g.
 Modernais imperiālisms. Grāmata. A. Gulbja apg., 1914.
 388—9 Memorands latviešu sociāldemokrātu grupām ārzemēs. Pasaules vēstures gaitā un maiņā. Jaunais Vārds, 1915.
 395 Dominium maris Baltici. Jaunais Vārds, 1916.
 409—10 Imperialistiskās pretešķības un Kaŗa mākslas vēsture. Domas
 Suģbi Pribaltiskovo kraja. Sovremennij Mir, 1916.
 Der Krieg und die baltische Frage. Brošūra. 1917.
 Lettland in der Revolution und im Kriege. Manuskripts.
 412 Mans Teidiņš. Stāsts. Gada grāmata darba tautai, 1922.
 463 Kaŗš un Latvijas liktenis. Brošūra. 1918.
 471—2 Sarkanais lielinkvizitors. Romāns. Manuskripts Citāts.
 II, 238—9 Vēstures tiesa par muižniecību. Brošūra, 1924.
 263—7 (I, 123, 134) Sarkanais Neris. Drāma. Citāti.
 271—3 Žurnāls Skaidrība. 1924
 327 Latvijas ārpolitikas uzdevumi. Brošūra, 1927.
 439—43 Mītānija. Drāma. 1930. g. Citāts.

- III 37 Modernais imperiālisms. Citāts.
 39 Raksti: Brīvībā, Čīnā (Briselē)
 54 Sociālistu informācijas biļetenā.
 La Clarté. 1938. g. nov. burtnīcā.
 54, 141, 170—2 Europe. apr., 1940. Petit Parisien, apr. 1940.,
 Europe Nouvelle, maijā 1940.
 172—4 La tragédie de la Pologne. Manuskripts. 1940.
 177 La dépêche de Toulouse, jūnijā 1940.
 184—5 Ceja Zimes. Raksti.
 233—9 Starpplanētārā sensācija, komēdija, 1941. Drāmas:
 Pulkvedis Azards, 1942., Velna sieva, 1943., Varas lāsts,
 1943.
 296 Raksti zviedru presē: Svensk Tidskrift, Vecko Journalen,
 Socialdemokraten.
 305—9 Latvju Ziņas, Brīvībā, A. Bērziņa gada grāmatā
 356—67 Romāni: Nāves pavēnī, Saule rietā, Sarkanais Helin-
 kizitors.
 359—60 Memuāri Laikmetu maiņā I un II
 360—1 Komēdija Jāzeps un potivara sieva.
 371—4 Laikmetu maiņā I un II
 380 Laikmetu maiņā III

RUNAS

- Fēliksa Cielēna memuāros iespiestie runu stenogrāfēti teksti un atstāstījumi
- I, 200—5 Runa Rīcības komiteju vēlēšanās 1905. g.
- 419 Runa Bernē par 1917. gada marta revolūciju.
- 486—8 Kazanā 16. augustā 1917. g. runa latv. strēlniekiem.
- II, 93—100 Latvijas starptautiskais stāvoklis pēc Versaļas miera konferences Augstākās padomes lēmuma Baltijas valstu jautājumā. Runa Tautas padomē 1919. g. pēc stenogrammas.
- 150—3 Pret atlīdzības maksāšanu muižniekiem par atsavināto zemi. Runa Satversmes sapulcē 1922. g. Pēc stenogr.
- 354—9 Par mieru, drošību un atbrūošanu. Runa Tautu savienības VIII pilnsapulcē 1927. g.
- 424—5 Runa pie Raiņa kapa 1929. g. Pēc stenogr.
- 326—7 Rīgā, Melngalvju zālē referāts 28. martā 1927. g. par Latvijas ārpolitiku.
- 330—4 Rīgā, Lielajā Ģildē 1. jūlijā 1927. g. runa par tirdzniecības līgumu ar Padomju savienību.
- III, 117—22 Runa Sociālistu internacionāles kongresā 1938. g. oktobrī, Briselē
- 340—51 Runas Penklubā, Stokholmā.
- 352—3 Runa Penkluba kongresā.
- 380 Referāts Penklubā Aspazijas 20 gadu nāves piemiņai. 1963. g. novembrī.

MEMORANDI

- 267—69 Memoranda-manifesta teksts. 1944
330—3 Memorands par Latvijas un Baltijas starptautisko problēmu, iesniegts Miera konferencei Parīzē, min. prez. Etiljam un ār. min. Bevinam Londonā.
336—7 Memorands Kenedijam. 1961.
337—8 Memorands Dinam Raskam. 1962

VĒSTURES DOKUMENTI

- I, 193—5 Pagastu delegātu kongresa rezolūcija. 1905. Teksts.
212—13 Pagastu delegātu kongresa biroja manifests. P. Kleinberg (Kalniņš). Neue Zeit. 1906.
396—9 Latvijas autonomijas projekta galvenās tezes. Bernes Latviešu kolonijas birojs, 1915
404—6 Protests pret nodomāto Latvijas aneksiju. Latviešu komiteja Šveicē, 1916.
487—8 Latviešu strēlnieku 5. Zemgales pulka rezolūcija. Kažanā, 1918. Teksts
499 Fēliksam Cielēnam Kaŗa revolūcionārā tribunāla Maskavā piesprietā nāves soda paziņojums valdības organā Izvestija, 1918. g.
II, 88—93 Starptautiskais stāvoklis un Latvijas ārpolitika. Z. Meierovica runa Tautas padomē, 1919. g. Pēc stenogrammas.
III, 16—21 Kaŗa tiesas prokurora apsūdzības raksts P. Kalniņa, Br. Kalniņa, u.c. tiesāšanā.
22—25 Svarīgu lietu izmeklēšanas tiesnesim Krēsliņam
25—26 Kaŗa tiesas sesijas priekšsēdim Palkavniekam, Rīgā.
29—30 Kaŗa tiesas priedums.
41 Citāts. Brīvā Zeme. 1940.

PĒCVĀRDI

Fēliksa Cielēna lielā memuāru darba pēdējais sējums stājas lasītāju un vēstures kritikas priekšā pēc autora nāves. 1964. gada vasarā mums pietrūka viņa neatsvefamā atbalsta darba pēdējā cēlienā. Tas iespaidoja arī nobeiguma risinājumu laika secībā.

Lai arī manuskripts bija uzrakstīts, tomēr tā pēdējo nodaļu rediģēšanai vajadzēja vairāk laika, kā iepriekš paredzēts. Tāpēc arī grāmata nerasniedza mūsu lasītāju saimi paredzētajā laikā. Pietrūka arī autora noslēguma vārdu ar skatu tālajā nākotnē, kuņi varētu dot stiprinājumu mūsu brīvības dzirksteles sargātājiem nākotnē, mūsu jaunatnei.

Lai celtu Fēliksa Cielēna pēdējā darba vērtību, trešo sējumu nobeidzam ar personu rādītāju visām trim grāmatām. Par šī darba veikšanu liela pateicība pienākas Maijai Cielēnai un Valdim Bumbēram.

Beidzot izsakām savu vissirsnīgāko pateicību mūsu uzticīgajiem talciniekiem — subskribentiem, kuņu skaits audzis no gada gadā. Viņu iepriekšējais atbalsts katra sējuma izdošanai bija ļoti nozīmīgs un palīdzēja kā autoram, tā apgādam īstenot šī darba izdošanas mērķi — rādīt mūsu tautas nacionālās un politiskās cīņas ceļus vēstures gaismā.

MEMENTO

Pārskatišanās atzīme:

I sējumā:

369. lpp. vidū: Klodu Manē, jābūt Klodu Monē

II sējumā:

19. lpp. 11. r. no ap.: pateikt, jābūt: pat teikt.

59. lpp. 3 r. no ap.: 1918., vajag: 1917.

120. lpp. 6. r. no ap.: Ansis Petrevics. Jābūt: Andrejs Petrevics.

199. lpp. 8. r. no augšas: Friča Baloža. Vajag Franča Baloža.

315. lpp. 2. r. no augšas: Šarls Žids. Jābūt Andrē Žids.

481—2. lpp. 16. un 23. r. no augšas: Leona Bartu. Jābūt Lui Bartu.

LAIKMETU MAIŅĀ II SĒJUMA
pilnīgs satura rādītājs:

	Lpp.
Daži priekšvārdi	7
Pirmā daļa	
LATVIJAS DEMOKRATISKĀS VALSTS TAPŠANA	
I Jaunās valsts pirmie šķēršļi un lielās cīņas	
1. Izšķirīgie starptautiskie apstākļi	11
2. Cīņa par 18. novembra mērķu īstenošanu	16
II Sibīrijas un Tālo austrumu Nacionālās padomes	34
III Apkārt Āzijai uz Parīzi	39
IV Latvijas miera delegācija Parīzē	47
V Atkal dzimtenē	
1. Caur Londonu un Tallinu uz Latviju	72
2. Mana nostāja sociāldemokrātu partijas vadībā	76
3. Tautas padomes gaisotnē	80
4. Divi mēneši ārlietu ministrijas darbā	82
5. Z. Meierovica un F. Cielēna ārpolitikas turnīrs Tautas padomē	88
6. Bermonta uzbrukuma laikā	100
7. Cīņa par mieru ar Padomju Krieviju	107
8. Satversmes sapulces vēlēšanas	109
9. Raiņa un Aspazijas atgriešanās brīvajā dzimtenē ..	115
VI Satversmes sapulces vienreizējais laiks	
1. Iespaidi un sejas	118
2. Mana politiskā aktivitāte Satversmes apulces laikā	127
3. Pārmaiņas sociāldemokrātu frakcijā	132
4. Daži vispārēji novērojumi	134
5. Satversmes izstrādāšana un pieņemšana	139
6. Cīņa par radikālu agrāro reformu	147
7. Ārpolitikas veidošana	155
8. Sociālā likumdošana	166
9. Parlamentārās valdības sastādīšana	168

	Lpp.
10. Darbība kultūras laukā	172
11. Atpūtas brīži Zilēnos	186
12. Pirmās Saeimas vēlēšanas	192
13. Satversmes sapulces veiktais darbs	201

Otrā daļa

DEMOKRATISKĀS REPUBLIKAS IZPLAUKUMS

I Pirmās Saeimas laiks	203
1. Jaunā Saeima atjaunotās telpās	205
2. Saeimas priekšsēža un valsts prezidenta vēlēšanas	208
3. Lielās koalīcijas valdība	214
4. Konflikts ar Raini	226
5. V. Zāmuēla kreisās koalīcijas kabinets	231
6. Likums par atlīdzības nemaksāšanu muižniekiem ..	237
7. Pirmās Saeimas likumdošanas darbs	241
8. Sociālistu internacionālē	244
9. Baltijas valstu parlamenti vizītē pie Anglijas par- lamenta	251
10. Tautu savienības lielās cerības	256
11. Sarkanais nerrs Valdemāra ielas klosterī	260
12. Mana pirmā drāma Dailes teātrī	268
13. Mākslas un literatūras žurnāls Skaidrība	271
14. Zigfrīda Meierovica nāve un nacionālās bēres	273
15. Slimības atvaļinājumā	275
16. Valsts prezidenta Čakstes lielā reprezentācija	278
II Otrās Saeimas periods	
1. Dažas pārmaiņas otrajā Saeimā	280
2. Andrieva Niedras tiesāšana un apzēlošana	283
3. Valsts prezidenta J. Čakstes nāve un G. Zemgala ievēlēšana	285
4. Kreisās koalīcijas valdības nodibināšana	292
5. Demokratijas sargāšana	306
6. Mana aktīvā ārpolitika	
a) Latvijas ārpolitika no 1925—1926. gadam .. .	322
b) Latvijas—Igaunijas muitas ūnija	322

c) Neuzbrukšanas līgums ar Padomju savienību ..	325
d) Tirdzniecības līgums ar Padomju savienību ..	328
e) Mana neveiksme sarunās ar Lietuvu	338
f) Attiecību kārtošana ar Poliju	342
g) Attiecības ar rietumu valstīm	345
7. Tautu savienības VIII assambleja	348
8. Rīgas diplomātiskā korpusa sejas	374
9. Diplomātu medības	383
10. Ārlietu ministrijas darbinieki	388
11. Kreisās valdības gals un nozīme	394
12. Pro domo suo	398

Trešā daļa

DEMOKRATIJAS NORIETI UN GALS

I Trešās Saeimas periods

1. Jauns spēku samērs parlamentā	405
2. Neatkarības 10 gadu jubileja	409
3. Zviedrijas karaļa Gustava V vizīte Rīgā	418
4. Raiņa nacionālās bēres	421
5. Valsts prezidenta maiņa	428
6. Partijas jaunā programma	431
7. Polītiskās audzināšanas darbs	433
8. Latvijas ārpolitikas pasīvitāte	435
9. Mana piedalīšanās starpparlamentārā ūnijā	438
10. Mana otrā drāma Mitānija	439
11. Latvijas vēstures pētīšanas biedrība	433

II Demokrātijas beigu posms

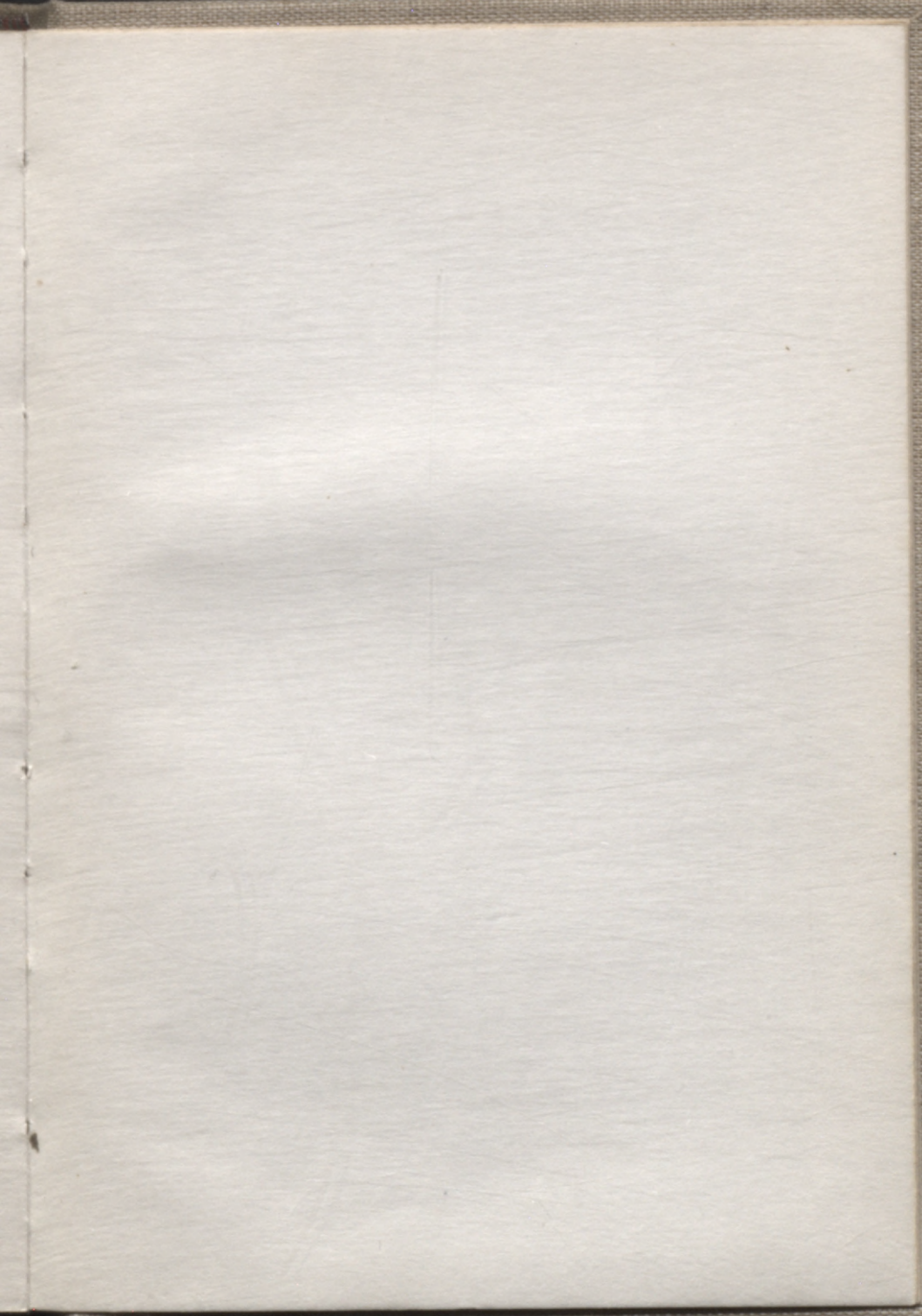
1. Pēdējās Saeimas sastāvs	466
2. Pasaules saimnieciskā krīze un Vācijas fašisms	448
3. Kreisā virziena uzvara sociāldemokrātu partijā	449
4. Hitlera uzvara Vācijā un tās ietekme Latvijā	453
5. Mans traģiskais stāvoklis partijā un tā sekas	457
6. Ārpolitikas aktīvizēšana ministra Salnā vadībā	460
7. Mana atvadišanās	463

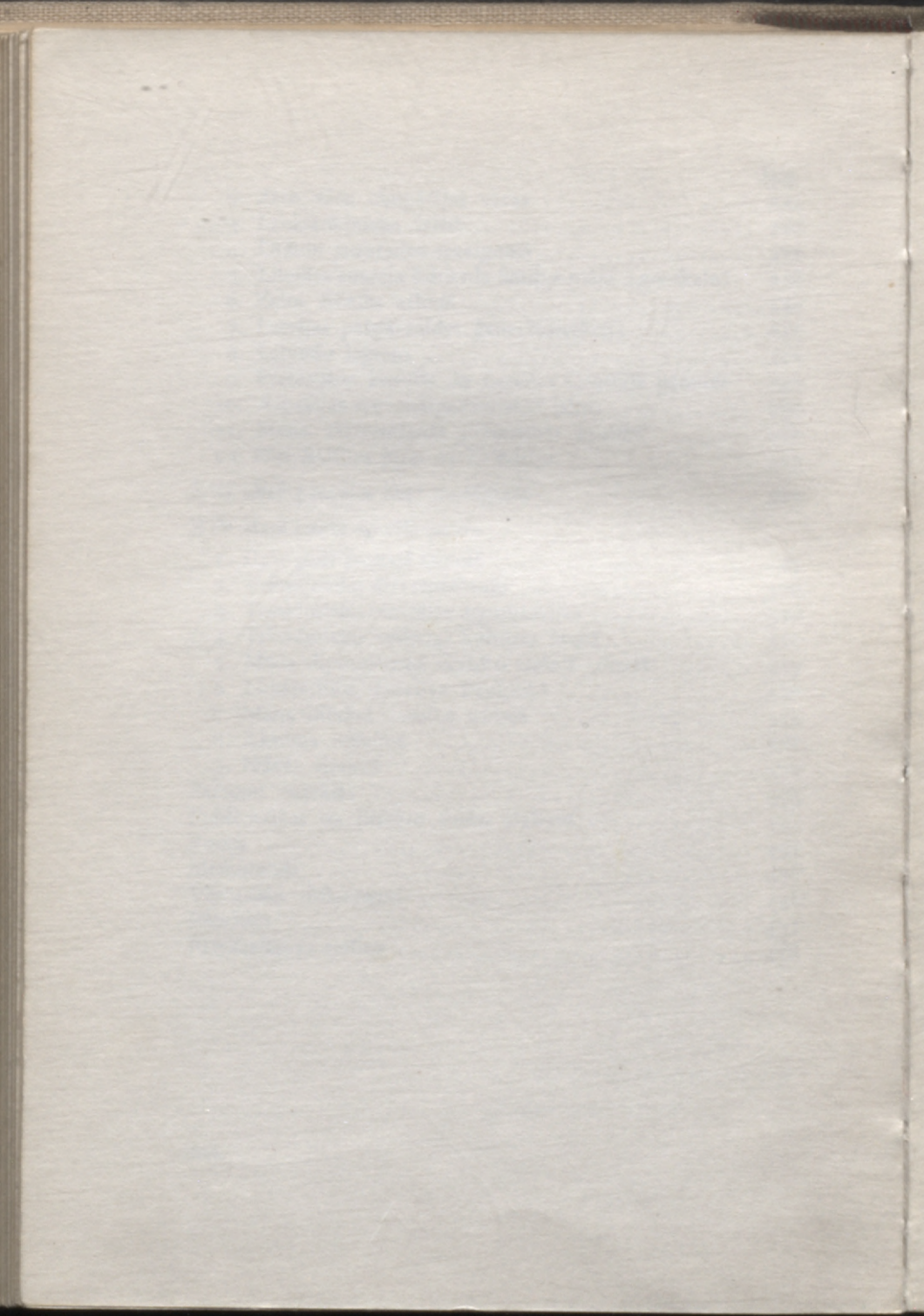
	Lpp.
III Mana diplomātiskā darbība Parīzē, Madridē un Lisabonā	
1. Caur Varšavu un Vīni uz Parīzi	467
2. Sūtņa darbība Parīzē	469
3. Mana diplomāta misija Madridē un Lisabonā	484
4. Ciešāka satuve ar Franciju	489
IV Tautvaldības gals	
1. Maiņas demokratijā	492
2. 1934. gada 15. maija apvērsuma priekšvakarā	496
3. Kārļa Ulmaņa apvērsums	504
4. Mana aizeja bezgala trimdā	506

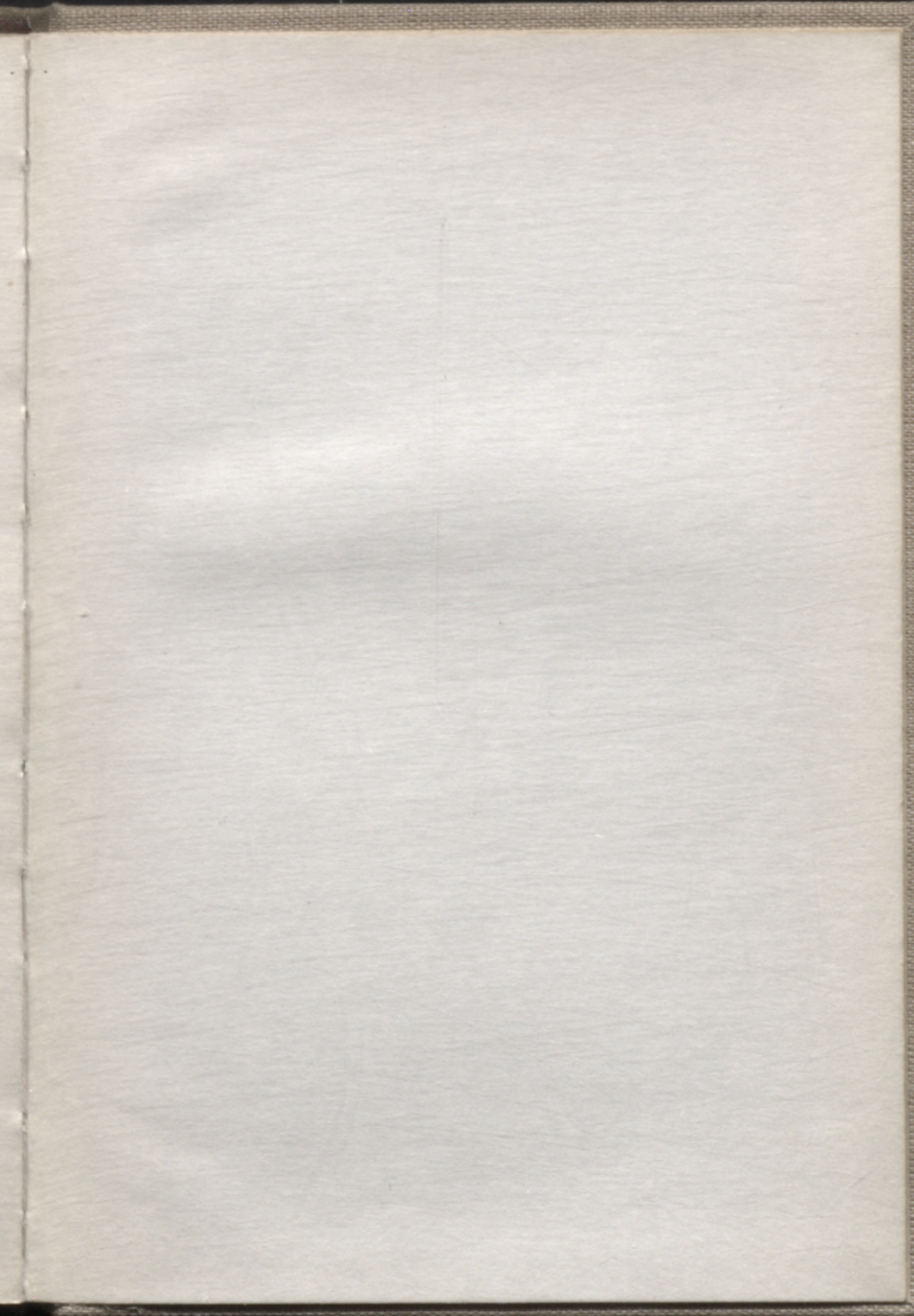
LAIKMETU MAIŅĀ III SĒJUMS

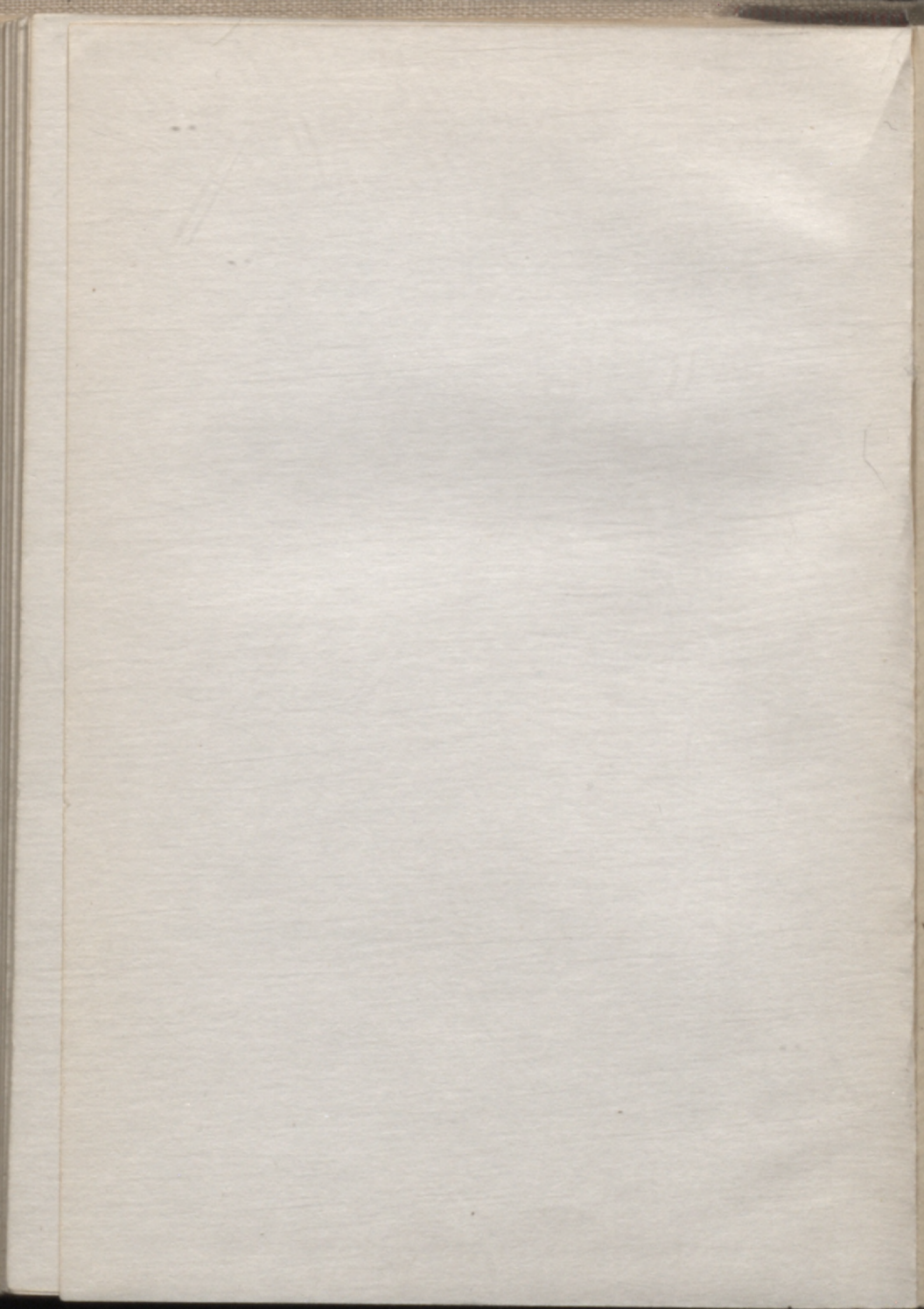
	Lpp.
Autora piramida	5
Daži priekšvārdi	7
I Kārļa Ulmaņa diktatūras laiks	
1. Daži vispārēji vērojumi	9
2. Saeimas priekšsēža Paula Kalniņa un dažu deputātu tiesāšana	15
3. Kārļa Ulmaņa diktatūras režīms	31
4. Cīņa pret Kārļa Ulmaņa patvaldību	36
II Mana dzīve otrajā emigrācijā	49
III Spānijas pilsoņu kaņš	
1. Spānijas pilsoņu kaņš	71
2. Latviešu līdzdalība spāņu pilsoņu kaņā	73
3. Austras Krauzes aizdomīgā aktivitāte	78
4. Pulkveža Ozola tragēdija Spānijā	83
5. Provokātores Austras Krauzes draudi	89
6. Brauciens uz Valenciju Ozola glābšanai	92
IV Otrā pasaules kaņa izcelšanās	107
V Baltijas starptautiskā problēma	127
VI Neatkarīgo Baltijas valstu gals	137
VII Staļina Krievijas imperiālisms	153
VII Krievijas kaņš pret Somiju	159
IX Kaņa laikā Francijā	167
X Ceļā uz dzimteni	185
XI Baigais gads padomju Latvijā	
1. Pirmie iespaidi	197
2. Atkal Zilēnos	204
3. Zem Staļina jūga	207
XII Vācu okupācijas laikā	
1. Vācu-krievu kaņa sākums	221

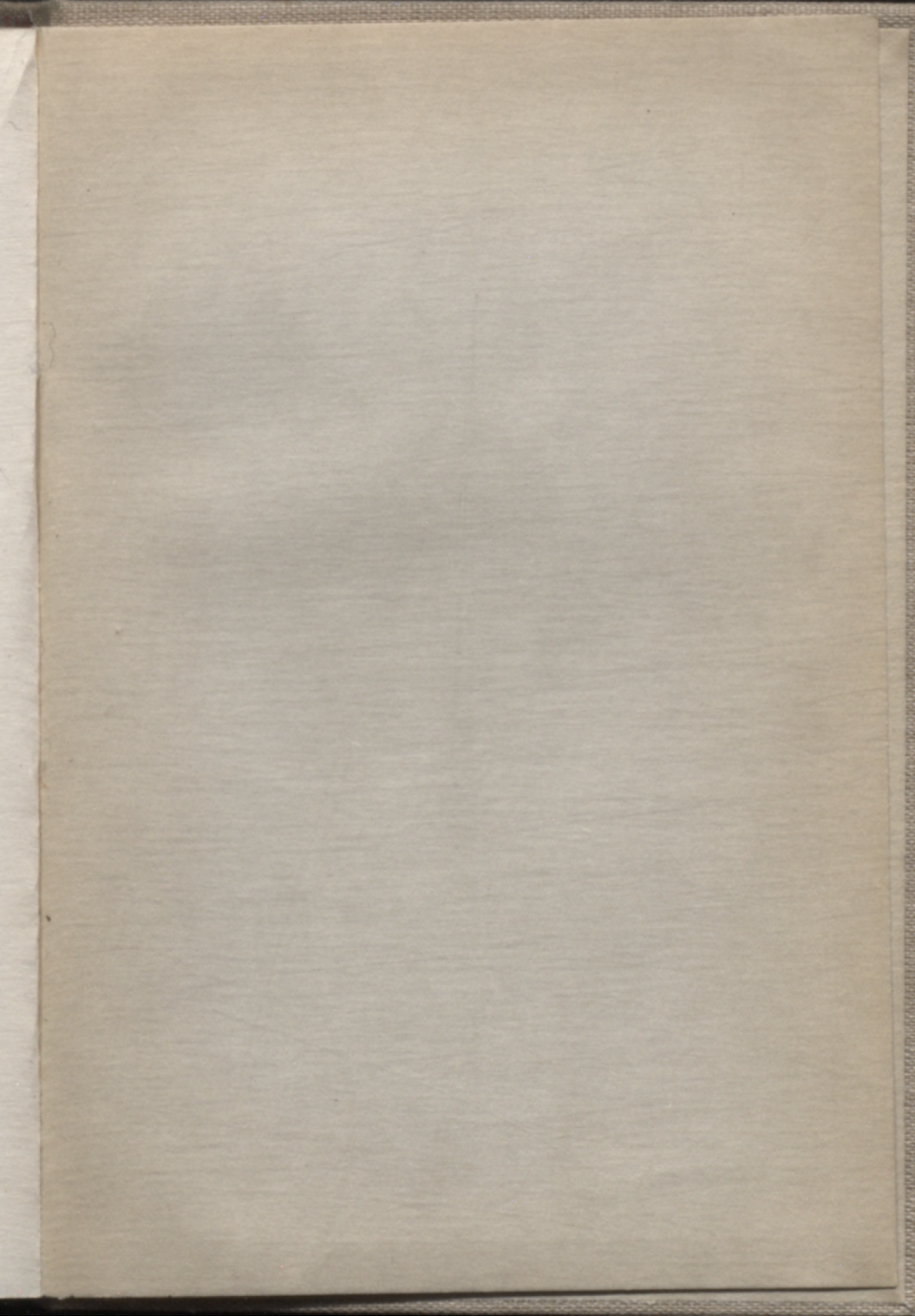
	Lpp.
2. Zem vācu okupācijas varas	224
3. Laukstrādnieka darbā	227
4. Drāmu jaunrades spraigumā	231
5. Literāra suareja Eduarda Smilģa mājā Āgenskalnā ..	238
6. Zelta Ābeles salonā	240
7. Latvijas pašpārvaldes ģenerāldirekcija	241
8. Latviešu leģions	213
9. Pretestības kustība un Latvijas Centrālā padome	248
10. Aspazijas nacionālpatriotiskās bēres	256
11. Mana aktīvizēšanās pretestības kustībā	261
12. Pāri Baltijas jūrai uz Zviedriju	277
XIII Otrā pasaules kara naslēgums	285
XIV Gaŗā nakts un rīta junda	
1. Ilgie gadi jaunajā trimdā	295
2. Trimdinieku diferencēšanās	306
3. Trimdinieku centrālās organizācijas	310
4. Trimdinieku veikumi kultūras laukā	318
5. Mana diplomātiskā darbība trešajā trimdā	329
6. Līdzdarbība Latvijas Penklubā	338
7. Mana literārā darbība trimdā	355
8. Akluma nelaimē	361
9. Nāves draudā	375
Personu saraksts	393
Publicistikas un literāro darbu atzīmes	433
Runas	435
Memorandi	436
Vēsturiski dokumenti	436
Pēcvārds	437
Pārskatīšanās atzīme	438

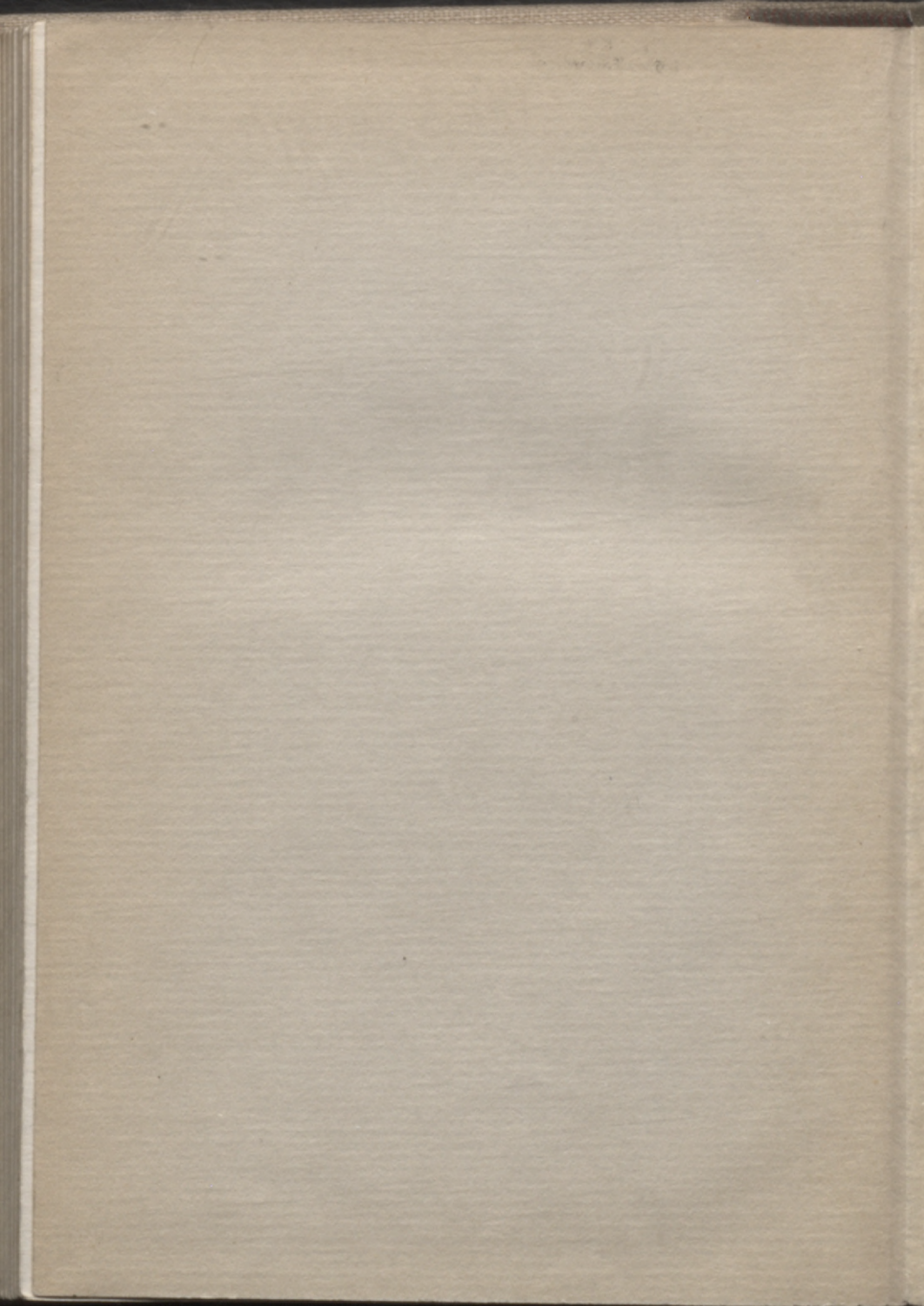

2201 -

LATVIJAS NACIONĀLA BIBLIOTEKA

0307094779

90-5
236

